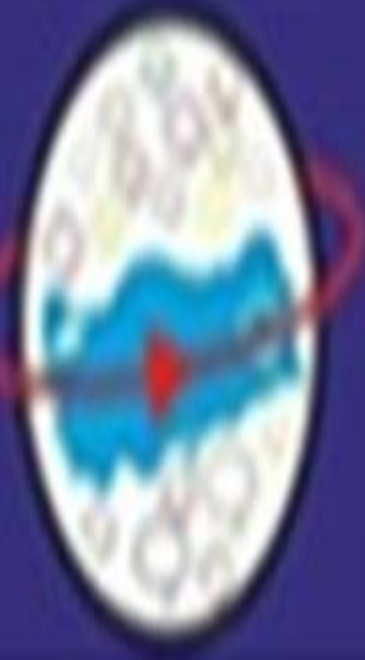

International
Anatolian
Social Sciences
Journal

Uluslararası
Anadolu
Sosyal Bilimler
Dergisi

Yıl: 2021 Sayı: 5, Cilt: 1 ISSN: 2619-9475

Akademik

Hakemli

İndexli

Uluslararası Dergi

KÜNYE

Editör: Doç. Dr. Yusuf ARSLAN

Editör Yrd.: Dr. Filiz ÇELİK (İngiltere)

İngilizce Dil Editörü: Dr. Mehmet Sait Halim GENÇOĞLU

Dr. Aytunç AYDIN

AKADEMİK DANIŞMA VE HAKEM KURULU

Prof. Dr. Özkan YILDIZ

Prof. Dr. İlknur ÖNER

Prof. Dr. Rüstem ERKAN

Prof. Dr. Armand VOLKAS (California Institute)

Prof. Dr. Tom CHESSMEN (Swansea University)

Prof. Dr. Şükrü ASLAN

Prof. Dr. Seçkin AYDIN

Prof. Dr. Murat Cem DEMİR

Prof. Dr. Naciye YILDIZ

Prof. Dr. Mustafa AKSOY

Doç. Dr. Abdullah Mesut AĞAR

Doç. Dr. Ahmet İLYAS

Doç. Dr. Fatih YAZICI

Doç. Dr. Halil İbrahim AYDIN

Doç. Dr. Faiq ELEKBERLİ (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)

Dr. Tracey Maegusuku-Hewett (Swansea University)

Dr. Salwa El-Awa (Swansea University)

Dr. Kathryn Jones (Swansea University)

Dr. Jeff FARİS (University of South Wales)

Dr. Jeni WILLİAMS (University of Wales)

Dr. Kyle ERİCKSON (University of Wales)

Yazışmalar için e-mail adresi: anadulusosyalbilimler@gmail.com

Kapak Resmi: İnternet görseller sayfasından alınmıştır.

İÇİNDEKİLER/JENERİK

Makaleler

- 1) [E-TİCARET İŞLETMELERİNİN KARGO FİRMASI SEÇİMİ ÜZERİNE VIKOR YÖNTEMİYLE BİR UYGULAMA](#)
Mustafa DESTE, Ayşe GÜL SAVAŞKAN/ Sayfalar : 4-21 (Araştırma Makale)
- 2) [2000'Lİ YILLARIN TÜRKİYE'SİNDE İKTİDAR İLİŞKİLERİNİN DIŞINDA KALMAK: YENİ BİR EPİKUROSCULUK MÜMKÜN MÜ?](#) Sayfalar 22 – 43, Sabır GÜLER SEVLİ (Derleme Makale)
- 3) [DOKTOR VE HEMŞİRELERİN DUYGUSAL EMEK ÖZELLİKLERİNİN İNCELENMESİ](#), Sayfalar 44 – 59, Ali Kemal CEYLAN (Araştırma Makale)
- 4) [KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ, DUYGUSAL DIŞAVURUM VE SOSYAL ONAY İHTİYACI KAVRAMLARI ÜZERİNE BİR DERLEME](#) Sayfalar 60 – 77, Hüseyin COŞKUN, Sevda ASLAN (Araştırma Makale)
- 5) [AKADEMİK BENLİK ALGISI VE AKADEMİK BAŞARI ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA](#), Sayfalar 78 – 99, Zühre İŞMAR, Gülizar ŞEHİTOĞLU (Araştırma Makale)
- 6) [BAĞIMSIZ DENETÇİLER İÇİN ETİK KURALLAR İLE FAİZSİZ FİNANS KURULUŞLARI DENETÇİLERİ İÇİN ETİK KURALLARIN KARŞILAŞTIRILMASI](#) Sayfalar 100 – 126, Birgül BOZKURT YAZAR (Derleme Makale)
- 7) [INTEGRATION PROCESS OF SYRIAN MIGRANTS FOLLOWING THE EU-TURKEY READMISSION AGREEMENT: CASE OF SYRIAN UNIVERSITY STUDENTS IN İZMİR](#) Sayfalar 127 – 149, Zühal ÜNALP ÇEPEL, Sinem ABKA, Tuğcan DURMUŞLAR (Araştırma Makale)
- 8) [SOSYAL ETKİ KURAMI BAĞLAMINDA POST- MODERN TÜKETİCİNİN SOSYOLOJİK ANLAMDA DÖNÜŞÜMÜNE YÖNELİK BİR DEĞERLENDİRME](#) Sayfalar 150 – 172, Veysel Karani ŞÜKÜROĞLU (Derleme Makale)
- 9) [TARİHSEL SÜREÇTE SAFRAN \(*Crocus sativus* L.\) VE SAFRANIN GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU](#) Sayfalar 173 – 214, Güven ŞAHİN (Araştırma Makale)
- 10) [POST-KOLONYAL KADIN YURTTAŞLIĞININ LİBERAL FEMİNİZME ELEŞTİRİSİ](#) Sayfalar 215 – 228, Gülşen ÇAKIL DİNÇER (Derleme Makale)
- 11) [THE POWER OF THOUGHT THROUGH THERAPEUTIC DISCOURSE IN GHOST STORY BY MARK RAVENHILL](#) Sayfalar 229 – 237, Erdiç PARLAK, Güzin ŞARMAN, (Derleme Makale)
- 12) [HAKKARİ ÜNİVERSİTESİ'NİN FAALİYETLERİNİN KURUMSAL KURAM VARSAYIMLARI ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ](#) Sayfalar 238 – 263, Hava YAŞBAY KOBAL (Araştırma Makale)
- 13) [TÜRKİYE'DE BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİNDE İDARELER ARASI HİZMET VE GELİR PAYLAŞIMI: 6360 SAYILI KANUN KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ](#) Sayfalar 264 – 288, Gamze ÇÜRÜKSULU USTA (Derleme Makale)
- 14) [VILLAGE INSTITUTES AS A REWORKED POLICY MODEL FOR THE TURKISH EDUCATION SYSTEM](#) Sayfalar 289 – 308, Ali Buğra KÜÇÜK (Derleme Makale)
- 15) [LİBERALİZMİN TEMELLERİ: FAYDACILIK VE DOĞAL HUKUK ÜZERİNE BİR İNCELEME](#), Sayfalar 309 – 328, Selahattin AYDAR (Derleme Makale)
- 16) [BLANCHE DUBOIS AND STELLA KOWALSKI: VICTIMIZED SISTERS IN A MALE DOMINATED WORLD DEPICTED IN A STREETCAR NAMED DESIRE BY TENNESSEE WILLIAMS](#), Sayfalar 329 – 341, Emine SONAL (Derleme Makale)
- 17) [SAİR MUTRİB'İN “ŞAHNÂME-İ DİVANE MUTRİB” ADLI ESERİNİN HOKAND HANLIĞI TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ](#), Sayfalar 342 – 358, Hüseyin ŞEN (Araştırma Makale)
- 18) [NİKOLAY RİMSKİ KORSAKOV'UN “FLIGHT OF THE BUMBLEBEE” ADLI ESERİNİN PARMAK POZİSYONLARI AÇISINDAN KABAK KEMANEYE UYARLANMASI](#), Sayfalar 359 – 371, Erkan YOLDAŞ (Araştırma Makale)
- 19) [YETİŞKİN BİREYLERDE BİLİNÇLİ FARKINDALIK İLE YAŞAM DOYUMU ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ](#), Sayfalar 372 – 383, Kahraman GÜLER, Muhammed USLUCA (Araştırma Makale)
- 20) [MİLLÎ MÜCADELE'DE KARAMAN'DA YAŞANAN ASKERİ VE EKONOMİK GELİŞMELERE DAİR BAZI TESPİTLERİ](#), Sayfalar 384 – 414, Erol YÜKSEL (Araştırma Makale)

E-TİCARET İŞLETMELERİNİN KARGO FİRMASI SEÇİMİ ÜZERİNE VIKOR YÖNTEMİYLE BİR UYGULAMA

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa DESTE *, mustafa.deste@inonu.edu.tr

Uzm. Ayşe GÜL SAVAŞKAN**, aysegulsavaskan@hotmail.com

ÖZET

Teknolojik gelişme ve küreselleşmenin bir sonucu olarak işletmeler durmadan artan bir rekabet ile karşı karşıyadır. İşletmelerin iyi bir lojistik altyapıya sahip olmaları, kaliteli hizmet sunarak müşteri memnuniyetini artırabilmeleri ve büyümeleri bu rekabette çok önemli bir rol oynamaktadır. Son dönemde yaşanan pandemi sürecinin olumsuz etkileriyle birlikte lojistiğin önemi daha da artmış olup özellikle kargo teslimat süreçleri rekabet gücünün belirleyicisi olmuştur.

Bu çalışmada, e-ticaret işletmeleri için kargo firmasının seçiminde kullanılacak kriterlerin belirlenmesine yönelik bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla, literatür incelemesi yapılmış ve uzman görüşlerine başvurulmuştur. Kargo firması seçerken dikkat edilmesi gereken önemli kriterler; fiyat, deneyim, şube sayısı, teslim süresi, personel sayısı, şikâyet sayısı, çözülen şikâyet oranı ve itibar belirlenmiştir. Belirlenen kriterlere göre kargo firmalarının değerlendirilmesinde çok kriterli karar verme yöntemi kullanılmıştır. Uygulama kapsamında, Türkiye’de tüm illerde şubesi olan 5 kargo firması belirlenmiş ve çok kriterli karar verme yöntemlerinden VIKOR yöntemi kullanılarak bu firmaların tercih edilme sıraları oluşturulmuştur. Analiz sonucunda en iyi alternatif ve uzlaşık çözüm olarak 3. Kargo firması bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: 3PL, Kargo Firma seçimi, VIKOR Yöntemi.

AN APPLICATION ON CARGO COMPANY SELECTION USING VIKOR METHOD IN E-COMMERCE BUSINESSES

ABSTRACT

As a result of technological developments and globalization, businesses are faced with increasing competition. In this competition, it plays a very important role for businesses to have a good logistics infrastructure, to increase customer satisfaction by providing quality service and to grow. With the effects of the recent pandemic process, the importance of logistics has increased even more, and cargo delivery processes have become the determinant of competitiveness.

In this study, a research has been carried out to determine the criteria that can be used in the selection of the cargo company for e-commerce businesses. For this purpose, literature review was made and expert opinions were sought. . Important criteria to consider when choosing a cargo company; price, experience, number of branches, delivery time, number of personnel, number of complaints, rate of complaints resolved and reputation were determined. Multi-criteria decision making method was used in the evaluation of cargo companies according to the specified criteria. Within the scope of the application, 5 cargo companies which have branches in all provinces of Turkey are determined and it is formed preference order of these companies using VIK method, one of multi-criteria decision making method. As a result of the analysis, the 3rd cargo company was found as the best alternative and compromise solution.

Keywords: 3PL, Cargo Company Selection, VIKOR Method.

*İnönü Üniversitesi. ORCID: 0000-0001-5781-6543

**İnönü Üniversitesi Doktora Öğrencisi. ORCID: 0000-0002-6446-0431

Araştırma makalesi. Sayfa Sayısı:4-21

Makale Geliş Tarihi: 31.10.2020

Makale Kabul Tarihi: 27.12.2020

1. Giriş ya da Dış Kaynak Kullanımı ve Kargo Firmaları

Günümüzde çok sayıda sektörde yeni teknolojik gelişmeler yaşanmakta ve küreselleşme gibi nedenlerle rekabet edebilirlik oldukça zorlaşmaktadır. Giderek büyüyen internet ağları dünyada alışveriş alışkanlıklarını da değiştirerek e-ticaretin önemini arttırmaktadır. Günümüzde internette birçok satış kanalı bulunmaktadır. İşletmeler varlıklarını daha fazla güçlendirmek ve sürdürmek için e-ticaret kanalları üzerinden daha fazla satış yapma ihtiyacı duymaktadırlar. Çünkü işletmelerin internet üzerinden ürün satışı yapmaya başladığında daha geniş bir kitleye ve yeni müşteri pazarlarına ulaşmaları daha fazla mümkün olmaktadır. Günümüzde sosyal medya e-ticaretin her geçen daha fazla gerçekleştiği platformlardan biri olmuştur. Sosyal medya kanalları günümüzde her yaş grubundan insanın her gün saatlerce vakit geçirdiği kitle platformları haline almıştır. Bu platformlarda tüketicilere ulaşmak ve onlara ürün satmak daha az maliyetli ve görece daha kolaydır.

İnternet vasıtasıyla pazarlama faaliyetleri işletmelerin maliyetlerini düşürmekte, rekabet avantajı sağlamakta, global pazarlara hızla açılma olanağı vermekte ve ayrıca müşteri bağlılığı oluşturma gibi avantajlar sumaktadır. Bu pazarlama yönteminin müşteriler açısından ürün özellikleri, fiyat düzeyleri, hızlı ürün teslimatları konusunda karşılaştırma yapabilme ve alışverişlerini daha kolay ve hızlı gerçekleştirerek zaman tasarrufu gibi avantajlar sağlamaktadır (Tağiyev, 2005: 11).

Konu internet yolu ile satış olunca hem işletmeler hem de müşteriler için kargo firması seçimi başat önemde bir konu olmaktadır. Ürün, işletmenin elinden çıktığı zaman süreci kargo firması üstlenmiş olmaktadır. Kargo sektörü 30 yıl içinde internet kullanımının ve e-ticaretin yaygınlaşmasıyla dünyada en hızlı gelişmenin yaşandığı sektörlerin başındadır ve diğer sektörlerden daha yenidir (Atmaca ve Turğut, 2015: 66). Kargo hizmetinin kalitesinin müşteri memnuniyeti ve satın alma kararını da etkilediği bilinen bir gerçektir. Müşteriler interneti kullanarak bir ürün satın almak istediklerinde kargo fiyatları alım kararının verilmesinde etki eden unsurlardan biridir. Covid-19 pandemisinin de etkisiyle daha fazla işletme internet üzerinden satış yapmaya yönelmiştir.

Günümüzde işletmeler rekabet ve gelişme hızına paralel olarak artan müşteri istek ve ihtiyaçlarına yanıt verebilecek güce sahip olmaya, artan rekabete ayak uydurmaya zorlanmaktadır. İşletmelerin bu hız ve dönüşüme ayak uydurabilmeleri, yeni yönetim stratejileri geliştirmeleri konusundaki yetenekleri ile doğru orantılıdır. Bu bağlamda işletmeler piyasa yapılarındaki değişikliğin zorunlu kıldığı uyum süreçlerini tahmin etmek ve pratiğe dökmek için karşılarına çıkan zorlukları aşma motivasyonunu, kendi yeteneklerini merkeze almalarını, kendi yetenek ve becerileri dışında kalan faaliyetleri ise dış kaynağa devretmeleri zorunluluğunu dile getirmektedir.

Ülkemiz için görece olarak yeni bir terim olan lojistik kavramı öncelikle dış ticaret, ardından marketler, büyük ölçekli perakendecilik alanları ile elektronik alışverişin hayatımıza girmesiyle birlikte de daha fazla dikkat çeken ve üzerinde düşünülen bir konu olmaya başlamıştır. (Babacan, 2003:10).

Lojistik yönetiminde müşteri hizmetlerinin hedefi, işlemleri tek seferde doğru olarak yapmaktır. Bu bağlamda lojistik yönetiminde başarılı olmak için, müşteri istek ve ihtiyaçlarının doğru tespit edilmesi, hizmetlerin somutlaştırılması gerekmektedir. İşlemlerin tam, değişikliklerin istenilen şekil ve zamanda ifa edilmesi için bu süreci yönetecek insan kaynağının bilgi ve beceri bakımından en üst seviyede olması gerekmektedir (Gürdal, 2006: 13). Müşteri memnuniyeti ve

tatmininin önemini kavrayan işletmeler lojistik operasyonlarının yarattığı değeri daha fazla görmeye başlamışlar ve rekabetçi avantajın yalnızca ürünün kendisi ile ilgili uzmanlıktan kaynaklanmadığının farkına varmışlardır. Yapılan bilimsel araştırmalarda lojistik dış kaynak kullanımı ile müşteri memnuniyeti arasında güçlü bir ilişkinin bulunduğu saptanmıştır (Meng vd., 2010: 285). Bu bağlamda işletmeler, müşteri tatmininin lojistik operasyonlarından önemli biçimde etkilendiğini anlayarak, lojistiğe stratejik bir görev atfetmeye başlamışlardır. Lojistikte dış kaynak kullanımı süreci, hizmet talep eden ve hizmeti arz eden işletmeler arasında yakın ilişkileri zorunlu kılan uzun soluklu stratejik bir süreçtir. Dış kaynak kullanımı, işletmelerin sadece kendi sahip oldukları yetenekleri dışında, temel yetkinliklerinin kullanılmadığı işlerde, işletme dışında alanında uzmanlaşmış işletmelerden hizmet almasıdır (Öztürk, 2002: 135).

Dış kaynak kullanımında Üçüncü Parti Lojistik (3PL) hizmeti veren işletmeler üretici ile tüketici arasında bağlantı kuran bir araçtır (Kırca, 2005: 10-24). E-ticaret ile birlikte tüketiciler dünyanın öteki ucundan bir ürünü satın alabilmektedirler. Tüketici ve işletmeler doğal olarak ürünlerinin güvenli şekilde taşınmasını istemektedirler. Burada lojistiğin misyon ve önemi ortaya çıkmaktadır. Dünya genelinde e-ticaretin yaygınlaşmasıyla lojistiğin değeri ve önemi de giderek artmaktadır. Kargo, lojistiğin önemli kollarından biridir. Nitekim kargo taşımacılığı, bir lojistik hizmetidir (Atmaca ve Turğut, 2015: 66). Kargo kavramı uluslararası literatürde ağırlık, ebat ve içeriğine bakılmaksızın herhangi bir yükün taşınması olarak kullanılmakta, ülkemizde ise belli bir ağırlık altındaki yükler ve paketler olarak isimlendirilmektedir (Atmaca ve Turğut, 2015: 67). Kargo firmaları diğer taşımacılık kuruluşlarından farklıdır. Farklılıklardan biri teslimat süreleridir. Kargo firmaları, hizmetleri daha önceden genel olarak kararlaştırılmış bir sürede gerçekleştirmektedirler. Farklılıklardan bir diğeri ise kesintisiz ve günlük lojistik hizmetidir. Yani kargo göndericiden alıcıya teslim edilene kadar aralıksız bir şekilde seyahat ettirilir. Göndericiden alındığında yola çıkmış sayılmaktadır. Zamanlama dışında, depolama ya da aracın dolması, vb. nedenlerden kargonun herhangi bir alanda bekletilmesi/beklenmesi uygun görülmemektedir (Aktas ve Ulengin, 2005).

Kargo firmalarının verdiği hizmetler hem tüketiciler hem de işletmeler açısından önem arz etmektedir. Kargo firmalarının beklentileri karşılması müşteri memnuniyetini sağlarken, karşılaşılan sorunlar ise kargo firmalarından hizmet alanları zor duruma sokabilmektedir (Özkan ve Çakmak, 2017). Tercih edilen Üçüncü Parti Lojistik İşletmesi'nin yetkinlik ve uzmanlık gücü; firma, çalışanlar, müşteri vb. tüm paydaşları sıralı olarak etkileyecektir. Bu durumda ilk olarak; işletmedeki bütün ünitelerin lojistik operasyonlarının dış kaynak kullanılmak suretiyle yerine getirilip getirilmemesi konusunda fikir birliğinde olup olmadıklarının tespiti gerekir. Bu adımdan sonra; örneklem alınan kargo firmaları tespit edilerek seçilen kategoriler doğrultusunda firma kriterlerinin değerlendirme ve analizi yapılır. Nitekim bu husus araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Literatürde, kargo firmaları seçim kriterlerinin değerlendirilmesine yönelik çalışmaların az olması, bu araştırmanın öneminin göstergelerinden biridir.

2. Literatür İncelemesi

Bu çalışma kapsamında literatür incelemesi iki alt başlıkta yapılmıştır. Birinci kısımda kargo firması değerlendirme kriterlerinin belirlenebilmesi için 3PL alanındaki çalışmalar incelenmiştir.

İkinci kısımda, bu alanda uygulanan çok kriterli karar verme yöntemlerine yönelik bir inceleme yapılmıştır.

2.1. Değerlendirme Kriterlerine Yönelik İnceleme

Bir işletme lojistik faaliyetlerinin yürütülmesi için bir dış kaynağa başvuracak ise öncelikle faaliyeti konusunda uzman kargo firmalarını değerlendirmelidir. Sağlıklı bir değerlendirme yapılabilmesi için kriterlerin çok net bir şekilde ortaya konulmuş olması gerekmektedir. Ancak sektörde faaliyet gösteren işletmeler farklı konularda (ulusal veya uluslararası dağıtım, depolama vs.) uzmanlaşmış işletmeler olabilmektedir (Şahin ve Berberoğlu,2011). Bu yüzden 3PL Hizmet sağlayıcı seçim kriterleri Tablo 1’de görüldüğü gibi farklılık gösterebilmektedir.

Tablo 1. 3PL Hizmet Sağlayıcısı Seçim Kriterleri

Yazar (lar)	Kriterler
Aghazadeh (2003)	Yönetim ve organizasyon, rekabet gücü, kapasite.
Sinkovics ve Roath (2004)	Güven, dürüstlük, iletişim, bütünlük, bilgi sistemleri.
Knemeyer ve Murphy (2004)	Geliştirilmiş hizmet düzeyi, zaman, sıra dışı durumlarda yönetim, müşteri tatmini.
Moberg ve Speh (2004)	İletişim, kalite, bilgi sistemleri, memnuniyet.
Aktaş ve Ulengin (2005)	Talebe cevap verme, uzmanlık, yönetim kalitesi, katma değerli hizmet verebilirlik, etik performans, kayıtlarının izlenebilmesi, düşük fiyatlar, pazar bilgisi.
Aguezoul vd. (2006)	Güvenilirliği, dağıtım yanıtı, prestij, finansal fırsatlar ve talep esnekliği, teslim döngüsü güvenilirliği ve kalitesi, işbirliği kolaylığı ve zarar vermeden teslim.
Bottani ve Rizzi (2006)	Fiyat, dağıtım performansı, hizmet kalitesi, teknik ve fiziksel yeterlilik, müşteri ilişkileri, kalite yönetimi, esneklik ve inovasyon.
Sheen ve Tai (2006)	Maliyetler, profesyonellik, güvenilirlik, finansal göstergeler, iletişim, kalite, esneklik, bilgi sistemleri ve altyapı, dağıtım performansı.
Yeung (2006)	Maliyet, kalite, müşteri ilişkileri.
Jharkharia ve Shankar (2007)	Maliyet, hizmet kalitesi, dağıtım performansı, profesyonellik, kalite yönetimi, esneklik.
Efendigil vd. (2008)	Uzun dönemli ilişki, performans, mali performans, risk yönetimi.
Hamdan ve Rogers	Zamanında teslimat, hizmet kalitesi, maliyet, esneklik, ar-ge

(2008)	memnuniyet, hizmet çevrim zamanı.
Kannan vd. (2009)	Hizmet kalitesi, bilgi erişimi, teknik kapasite, teknolojik yeterlilik.
Park, Choi ve Zhang (2009),	Maliyet, iletişim, güvenilirlik, bilgi sistemleri, esneklik, kalite, dağıtım performans hız ve güvenilirliği.
Liu ve Wang (2009)	Dakiklik, doğruluk, güvenlik, elverişlilik, ekonomik yeterlilik, itibar.
Uzun (2013)	Firma güvenilirliği, müşteri duyarlılığı, hizmete ulaşılabilirlik.
Aguezzoul (2014)	Maliyetler, müşteri ilişkileri, kalite, finansal durum, imaj, konum esneklik, bilgi sistemleri, profesyonellik, dağıtım.
Kavaliauskienė, Aranskis ve Litvinenko (2014)	Performans, titizlik, dakiklik, teknolojik çözüm, esneklik, ihtiyaçları karşılama.
Liao ve Kao (2014)	Zamanında teslimat, bilgi teknolojileri, risk yönetimi, tahmin yöntemleri, bilgi paylaşım, dürüstlük, hizmet kalitesi, müşteri ilişkileri yönetim.
Kaynak ve Avcı (2014),	Lojistik sorumluluk, finansal sorumluluk, pazarlama sorumluluğu, sözleşme sorumluluğu ve çevresel sorumluluk.
Garg vd. (2015)	Finansal kapasitesi, lojistik, değer yaratan hizmet, tedarikçi ilişkileri.
Çırpın ve Kabadayı (2015)	Fiyat, esneklik, güvenilirlik, bilgi paylaşma ve güven, kusurlu teslimat, stoklama, depo maliyeti, hız, taşıma sistemi, ekonomiklik, satış sonrası hizmet, maddiyat, performans, bilgi teknolojileri, sosyal sorumluluk, dağıtım maliyeti, müşteri memnuniyeti, heveslilik, empati ve çevresel sorumluluk.
Atmaca ve Turgut (2015)	Fiyat, şube sayısı ve ulaşılabilirlik, kalite, çalışma saatleri esnekliği, çalışan sayısı yeterliliği, teslimat hızı, deneyim, reklam ve itibar, güvenilirlik.
Roslan, Wahab ve Abdullah (2015)	Somut görünüm, cevap verebilirlik, güvence ve empati, güvenilirlik.
Govindan vd. (2015)	Teslimat performansı, servis kalitesi, teknoloji, finansal istikrar, insan kaynakları yönetimi ve müşteri tatmini.
Černá ve Buková (2016)	Fiyat, kalite, teslimat süresi, esneklik, risk önleme, sorumluluk, güvenilirlik ve tedarikçi gelişmesi.
Gür ve Eren (2017)	Maliyet, esneklik, güvenilirlik, teknoloji kullanma, yönetim,

	yerleşim, tecrübe kapasite, teslimat hızı.
Singh vd. (2018)	Depolama maliyetleri, müşteri hizmetleri, taşıma maliyetleri
Çakmak ve Özkan (2017)	Eksiksiz teslim, gönderi açılmaması, gönderinin adrese teslimi, gönderinin teslim alındığı gibi teslimi.
Korucuk (2018)	Maliyet, işletme performansı, saygınlık, uzun dönemli ilişkiler.
Ayçin (2018)	Teknolojik yeterlilik, esneklik, zamanında dağıtım performansı, müşteri ilişkileri, maliyetler, finansal istikrar, firma imajı, firma konumu.
Asoğlu ve Eren (2018)	Personelin saygılı ve istekli olması, firma-müşteri iletişimi, güvence, personel, fiyat, kargo kabul ve teslim hızı.
Bulgurcu ve Nakiboğlu (2018)	Maliyet, kalite, işlev kapsamı, genel firma özellikleri, ilişki faktörleri.
Karagöz, Mutlu, Sağır ve Celil (2019)	Kalite, fiyat, memnuniyet, teknoloji uyumu, çalışma prensipleri, ulaşılabilirlik, fiziksel görünüş, teslimat, güvenilirlik, takip bilgisi sağlama, müşteriye karşı tutum, şikâyete karşı tutum.

2003 yılı sonrasında yapılan çalışmalarda 3PL hizmet sağlayıcı seçim kriterlerinde sıklıkla tekrarlanan kriterler maliyet, kalite, deneyim, teslimat hızı, kapasite, güvenilirlik, şikâyetlerin çözülmesi ve firma imajıdır.

2.2. 3PL Alanında Kullanılan Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri

Literatür incelendiğinde 3PL hizmet sağlayıcı seçiminde çok kriterli karar verme tekniklerinden sıklıkla yararlanıldığı görülmektedir.

Liou ve Chang (2010), DEMATEL, ANP ve VIKOR yöntemlerini bütünleşik olarak bir model ortaya koymuşlardır. DEMATEL ile ilişkiler belirlemiş ve ANP ile ağırlıklar atamış, VIKOR yöntemiyle 3PL hizmet sağlayıcıları sıralamıştır. Falsini vd. (2012), 3PL hizmet sağlayıcısı seçiminde AHP, veri zarflama analizi (VZA) ve doğrusal programlamadan yararlanmışlardır. Ho vd.(2012), kalite fonksiyon göçerimi (QFD) ve AHP yöntemlerini kullanmışlar, Özbek ve Eren (2013) ise 3PL firma seçimi için analitik ağ süreci (AAS) yöntemini kullanmışlardır. Özbek ve Eren (2012) bir diğer çalışmada ise 3PL firma seçimi analitik hiyerarşi süreci (AHS) yöntemi ile bir model geliştirilmiştir. Yayla vd. (2015) ise bulanık AHP ve TOPSIS yöntemlerini bütünleşik olarak kullanarak uygulama gerçekleştirmişlerdir. Awasthi ve Balezentis (2017) 3PL hizmet sağlayıcısı seçiminde BOCR ve bulanık MULTIMOORA yöntemini, Garside vd. (2017) ise bulanık AHP ile kriter ağırlıklarını hesaplayıp, gri-TOPSIS yöntemini kullanmışlardır.

Eren ve Gür (2017), çalışmalarında online bir alışveriş sitesinde 3PL firma seçimi kararına Analitik Hiyerarşi Yöntemi (AHP) ve TOPSIS yöntemi bütünleşik olarak kullanarak seçim yapmışlardır. Korucuk (2018) ise soğuk zincir taşımacılığında ilk olarak Analitik Hiyerarşi Prosesi

(AHP) tekniği ile 3PL seçiminde kullanılacak kriterler ağırlıklandırılmış, Gri İlişkisel Analiz (GIA) tekniği ile firma seçimi yapılmıştır.

Singh vd. (2018), yine soğuk zincir sektöründe 3PL hizmet sağlayıcısı seçiminde bulanık AHP ve bulanık TOPSIS yaklaşımlarını kullanmışlardır. Ejder (2018), 3PL hizmet sağlayıcılarının seçim kriterlerini belirlemek, kriterlerin önem düzeyini belirlemek için gri sistem teorisi ile DEMATEL yaklaşımını bütünleşik ele almıştır. Ecer (2018) ise 3PL hizmet sağlayıcısı seçiminde, bulanık AHP ile kriterler ağırlıklarını belirleyip, EDAS yöntemiyle alternatifleri sıralamıştır. Raut vd.(2018) en etkin 3PL hizmet sağlayıcısını belirlerken VZA ile ANP yöntemlerini bütünleşik olarak kullanmıştır. Asoğlu ve Eren (2018), bir şirketin kargo seçiminde önem verdiği kriterleri uzmanlar tarafından oluşturulmuş ve AHP yöntemi kullanımı ile önem derecelerini belirlemiş, TOPSIS ve PROMETHEE yöntemlerinin kullanıldığı çözüm sonuçlarını karşılaştırmışlardır. Sonuç olarak kullanılan karar verme yöntemlerine göre literatür incelendiğinde çok sayıda çalışmaya rastlanmış 3PL firma seçimi ile ilgili çalışmalarda sıkça AHS, AAS, TOPSIS ve DEMATEL yöntemleri, az sayıda VIKOR ve EDAS yöntemi kullanıldığı anlaşılmıştır.

3. Yöntem

Bu araştırma, internet üzerinden faaliyet gösteren veya göstermesi olası işletmelerin kargo firması seçim kararına yardımcı olmak üzere gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler neticesinde belirlenen kriter değerlendirmeleri çok kriterli karar verme yöntemlerinden VIKOR yöntemi ile gerçekleştirilmiştir.

VIKOR yöntemi Vise Kriterijumska Optimizacija I Kompromisno Resenje ifadesinin kısaltılmışıdır. Özellikle karar verici sistem tasarımının başlangıcında tercihini ifade edemediğinde veya bilmediğinde etkili olan uzlaşık çözümlü, çok kriterli bir karar verme aracıdır (Chatterjee et al., 2009; San Cristobal, 2011; Anojkumar et al., 2014). VIKOR yönteminde, bir dizi kritere göre alternatiflerin performans derecelendirmeleri net değerler olarak hesaplanır. Ancak, birçok durumda, net veriler gerçek yaşam durumlarını modellemek için yetersiz olabilir. Ayrıca, çelişkili husus veya kriterler olması durumunda, karar vericinin de kesin olmayan veya belirsiz verileri dikkate alması gerekir. VIKOR yöntemi ilk olarak Opricovic ve Tzeng (2004) tarafından TOPSIS ve VIKOR yöntemlerinin karşılaştırmalı analizini yaptığı çalışma ile literatürde görülmüştür. Çalışma ile VIKOR yönteminin karar verici fikirlerini TOPSIS yönteminden daha iyi yansıtabildiği belirlenmiştir. Uğur (2017) yapı makinesi satın alma kararında, Opricovic (2009) su kaynakları planlamasında, Ertuğrul ve Karakaşoğlu (2007) Ege bölgesindeki banka şubelerinin performansını ölçmek amacıyla, Sanayei vd. (2010) bulanık ortamda tedarikçi seçiminde, Mulavdic (2005) sürdürülebilir gelişim açısından konut tipi seçiminde, Görener (2011) kurumsal kaynak planlama (ERP) yazılımı seçiminde, Yang ve diğerleri(2009) bilgi güvenliği risk geliştirilmesi konusunda proje seçimi problemlerinde VIKOR yöntemini uygulamışlardır. Bunların dışında Özden ve arkadaşları (2012) İMKB'de işlem gören çimento sektörü şirketlerinin finansal performans sıralamasında, Kaya vd. (2011) Avrupa Birliği ve aday ülkeleri yaşam kalitelerini sıralamada, Paksoy (2015) ise Türkiye ve Avrupa ülkelerine ait performans ve gelişmişlik düzeylerini analiz ederken VIKOR yöntemini kullanmışlardır.

Yapılan araştırmada fiyat, deneyim, şube sayısı, teslim süresi, personel sayısı, şikayet sayısı, çözülen şikayet oranı, itibar olmak üzere 8 ana kriter belirlenmiştir. Kriterlere ait bilgiler, kargo

firmalarının web sitelerinden elde edilmiştir. Ulaşılamayan bilgiler olduğunda kargo firmalarına telefon ile ulaşılarak bilgi alınmıştır. Fiyat ve teslim süresi kriterlerine ait bilgiler, Türkiye’de birbirine en uzak mesafede yer alan iki yerleşim birimi ve 1 kg ağırlığında kargo varsayımı altında oluşturulmuştur. Deneyim kriterinde firmanın kargo hizmetine başladığı tarihten günümüze kadar geçen süre hesaplanmıştır. Şube sayısı ve personel sayısı bilgileri, Türkiye’de bulunan genel şube sayısı ve toplam personel sayısı dikkate alınmıştır. Şikâyet sayısı ve çözüme ulaştırılan şikâyetlerin oranı www.sikayetvar.com web sitesinden elde edilmiştir. İtibar kriterinde ise söz konusu kargo firmalarının son 10 yıl içinde gerçekleştirdikleri sosyal sorumluluk proje sayıları dikkate alınmıştır.

Türkiye’de her ilde hizmet veren 5 büyük kargo firması örneklem olarak belirlenmiştir. Kargo firmaları özel sektörde hizmet verdiklerinden dolayı isimleri belirtilmemiş A1, A2, A3, A4 ve A5 olarak adlandırılmıştır. Buna ilişkin bilgiler Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Firmalar ve Alternatiflere Ait Kriter Özellikleri

	Fiyat (TL)	Deneyim	Şube sayısı	Teslim süresi (gün)	Personel sayısı	Şikâyet sayısı	Çözülen şikâyet oranı %	İtibar(sosyal sorumluluk)
Kriter	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
A1	28,01	38	950	3,00	14240	28029	16	4
A2	23	42	890	3,00	13990	29324	5	16
A3	20,96	44	850	3,00	9500	31519	11	13
A4	13,28	17	850	3,00	5100	42620	18	3
A5	16,25	12	45	4,00	54	28434	6	1

Tablo 2’de sırasıyla kriterler numaralandırılmıştır. Fiyat, deneyim, şube sayısı, teslim süresi, personel sayısı, şikâyet sayısı, çözülen şikâyet oranı, itibar; K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8 olarak ifade edilmiştir.

4. Bulgular ve Analiz

Vikor yönteminin işlem aşamaları ile birlikte uygulaması 5 adımda ele alınmıştır.

VIKOR yönteminin uygulanması, alternatiflerin çeşitli kriterlere göre performansını gösteren ilgili değerlendirme veya karar matrisinin geliştirilmesi ile başlar. f_{ij} , j’inci kriter gere i ’inci alternatifin performans ölçüsünü temsil eder. Uyuşma sıralaması için çok kriterli ölçüm daha sonra bir uyuşma programlama yönteminde bir toplama işlevi olarak kullanılan L_p metriğinden geliştirilir (Zeleny, 1982).

$$L_{p,i} = \left\{ \sum_{j=1}^M (w_j [(f_{ij})_{max} - f_{ij}] / [(f_{ij})_{max} - (f_{ij})_{min}])^p \right\}^{1/p}, \quad 1 \leq p \leq \infty; i = 1, 2, \dots, N \quad (1)$$

Burada M, kriterlerin sayısıdır. N, alternatiflerin sayısıdır ve w_j , j. ölçütün izafi önemi olan ağırlığıdır. VIKOR yönteminde, sıralama ölçüsünü formüle etmek için $L_{1,i}$ ve $L_{\infty,i}$ kullanılır. VIKOR yönteminin benimsenmesi aşağıdaki prosedür adımlarını içerir:

1.Adım: Verilen karar matrisinden, tüm kriterlerin yönlerine göre en iyi, $(f_{ij})_{max}$ ve en kötü, $(f_{ij})_{min}$ değerlerini belirtmektedir.

Tablo 3. En İyi Ve En Kötü Kriter Değerlerinin Belirlenmesi

Kriter	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
A1	28,01	700	950	3,00	14240	28029	16	4
A2	23	1400	890	3,00	13990	29324	5	16
A3	20,96	700	850	3,00	9500	31519	11	13
A4	13,28	1500	850	3,00	5100	42620	18	3
A5	16,25	2700	45	4,00	54	28434	6	1
Yönü	-	-	+	-	+	-	+	+
Wİ	0,125	0,125	0,125	0,125	0,125	0,125	0,125	0,125
Fi*	13,28	700	950	3	14240	28029	18	16
Fi-	28,01	2700	45	4	54	42620	5	1

Tablo 3'te her bir kriter için en iyi F_i^+ , en kötü F_i^- değerleri ve kriter ağırlıkları gösterilmektedir. Fayda (+) yönlü ise en iyi değer maksimum en kötü değer minimum iken Maliyet (-) yönlü olduğunda durum tam tersi şekilde ifade edilmiştir.

2.Adım: Kriterlerin ağırlıkları analitik hiyerarşi işlemi veya entropi yöntemi kullanılarak belirlenebilir. Bu çalışmada kriter ağırlıkları eşit kabul edilmiştir.

$$[(f_{ij})_{max} - f_{ij}] / [(f_{ij})_{max} - (f_{ij})_{min}] \quad (2)$$

Tablo 4. Normalize Edilmiş Karar Matrisi

Kriter	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
Wİ	0,125	0,125	0,125	0,125	0,125	0,125	0,125	0,125
Yönü	Min	Maks	Maks	Min	Maks	Min	Maks	Maks
A1	1	0,1875	0	0	0	0	0,15384	0,8

A2	0,65987	0,0625	0,06629	0	0,01762	0,08875	1	0
A3	0,52138	0	0,11049	0	0,33413	0,23918	0,53846	0,2
A4	0	0,84375	0,11049	0	0,64429	1	0	0,86666
A5	0,20162	1	1	1	1	0,02775	0,92307	1

Karar matrisini oluşturan değerleri kriterlerin birimden arındırılması için gerçekleştirilen normalizasyon işlemi Denklem 2 yardımı ile hesaplanmıştır. Tablo 4'te buna ilişkin veriler gösterilmiştir.

3.Adım: Normalize edilen değerler Denklem 3'te görüldüğü gibi kriter ağırlıkları ile çarpılarak ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi oluşturulmuştur.

$$w_j [(f_{ij})_{max} - f_{ij}] / [(f_{ij})_{max} - (f_{ij})_{min}] \quad (3)$$

Tablo 5. Ağırlıklandırılmış Normalize Karar Matrisi

Kriter	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
WI	0,125	0,125	0,125	0,125	0,125	0,125	0,125	0,125
A1	0,125	0,023437	0	0	0	0	0,01923	0,1
A2	0,08248	0,007812	0,00828	0	0,00220	0,01109	0,125	0
A3	0,06517	0	0,01381	0	0,04176	0,02989	0,06730	0,025
A4	0	0,105468	0,01381	0	0,08053	0,125	0	0,10833
A5	0,02520	0,125	0,125	0,125	0,125	0,00347	0,11538	0,125

Tablo 5'te hesaplamalar sonucu elde edilen değerler ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi olarak gösterilmiştir.

4.Adım: S_i ve R_i değerlerini aşağıdaki denklem 4, denklem 5 ve denklem 6 kullanarak hesaplanmıştır ve Tablo 6'te gösterilmiştir.

$$S_i = L_{1,i} = \sum_{j=1}^M w_j [(f_{ij})_{max} - f_{ij}] / [(f_{ij})_{max} - (f_{ij})_{min}] \quad (4)$$

$$R_i = L_{\infty,i} = \text{Max}\{w_j [(f_{ij})_{max} - f_{ij}] / [(f_{ij})_{max} - (f_{ij})_{min}]\}, j = 1, 2, \dots, M \quad (5)$$

Her zaman daha yüksek değerler gerektiren faydalı kriterler için Denklem (2) geçerlidir. Ancak daha düşük değerler isteyen faydalı olmayan kriterler için, Denklem (2) 'deki $[(f_{ij})_{max} - f_{ij}]$ terimi $[(f_{ij}) - (f_{ij})_{min}]$ ile değiştirilecektir. Dolayısıyla, yararlı olmayan kriterler için, Denk. (2) şu şekilde yeniden formüle edilebilir:

$$S_i = L_{1,i} = \sum_{j=1}^M w_j [(f_{ij}) - (f_{ij})_{min}] / [(f_{ij})_{max} - (f_{ij})_{min}] \quad (6)$$

$$Q_i = v \left(\frac{S_i - S_{i-min}}{S_{i-max} - S_{i-min}} \right) + ((1 - v) \left(\frac{R_i - R_{i-min}}{R_{i-max} - R_{i-min}} \right)), \quad (7)$$

Burada S_{i-max} ve S_{i-min} sırasıyla S_i 'nin maksimum ve minimum değerleridir ve R_{i-max} ve R_{i-min} sırasıyla R_i 'nin maksimum ve minimum değerleridir. v , "özelliklerin çoğunluğu" veya "maksimum grup yardımcı programı" stratejisinin ağırlığı olarak tanıtılır. Değeri 0 ile 1 arasındadır. Genellikle, v 'nin 0.5 değeri tercih edilir. Uzlaşma, çoğunluğa göre oy verme ($v > 0,5$), 'ortak görüş (fikir birliği)' ($v = 0,5$) veya 'ret' ($v < 0,5$) ile seçilebilir. Daha spesifik olarak, v birliğe (bütüne) eşit olduğunda, grup faydasını en üst düzeye çıkarma stratejisini kullanabilen bir karar verme sürecini temsil ederken, v sıfır olduğunda, maksimum bireysel pişmanlıklar arasında bulunan minimum bireysel pişmanlık stratejisini kullanabilen bir süreci temsil eder. v değeri alternatiflerin sıralamasını etkiler ve genellikle karar uzmanı tarafından dışarıdan belirlenir. Bu çalışmada v değeri 0.1, 0.5 ve 0.75 3 ayrı Q değeri Denklem 7 kullanarak hesaplanmış ve Tablo 6'da gösterilmiştir

Tablo 6. Hesaplanan S_i , R_i ve Q_i Değerleri

	S_i	R_i	Q_i1 ($v=0.1$)	Q_i2 ($v=0.5$)	Q_i3 ($v=0,75$)
A1	0,267668	0,125	0,905785	0,528925	0,293388
A2	0,236882	0,125	0,9	0,5	0,25
A3	0,242958	0,06730	0,001142	0,005709	0,008564
A4	0,433151	0,125	0,936881	0,684403	0,526605
A5	0,769058	0,125	0,1	1	1

Tablo 6'da f_i^+ ve f_i^- değerlerine göre hesaplanan S_j , R_j ve Q_j değerleri görülmektedir. Tablo 6'da yer alan S , R ve Q değerleri küçükten büyüğe doğru sıralanarak alternatifler arasındaki sıralama belirlenmiştir.

5.Adım: Alternatifler S , R ve Q değerlerine göre artan değere düzenlenip Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. Sıralama Sonuçları

Si		Ri		Qi1		Qi2		Qi3	
A2	0,236882	A3	0,06730	A3	0,001142	A3	0,005709	A3	0,008564
A3	0,242958	A1	0,125	A2	0,9	A2	0,5	A2	0,25
A1	0,267668	A2	0,125	A1	0,905785	A1	0,528925	A1	0,293388
A4	0,433151	A4	0,125	A4	0,936881	A4	0,684403	A4	0,526605
A5	0,769058	A5	0,125	A5	1	A5	1	A5	1

Alternatiflere göre belirlenen S_j , R_j ve Q_j sıralamaları Tablo 7’te sunulmuştur. Tablo 7 incelendiğinde Q_{i1} , Q_{i2} , Q_{i3} değeri için A3 alternatifi ilk sıradadır.

Q 'nun artan değerlerine dayalı olarak türetilen sıralama listesinde, aşağıdaki iki koşul yerine getirilirse, a uyuşma çözümdür (minimum Q değeriyle):

C1: ‘Kabul Edilebilir Avantaj’ koşulu, en iyi ve en iyiye yakın ikinci seçenek arasında belirgin bir fark olduğunun kanıtlanmasını içeren koşuldur.

$$Q(a'') - Q(a') \geq DQ$$

Burada a'' sıralama listesinde Q ve $DQ = \frac{1}{N-1}$ olarak ikinci en iyi alternatiftir. Bu çalışmada $DQ=0,25$ olarak hesaplanmıştır. Yapılan hesaplamalara ait sonuçlar tablo 8’de gösterilmiştir. Buna göre $v=0.1$, $v=0.5$ ve $v=0.75$ için 1. kriter şartları doğrudur.

C2 : ‘Karar vermede kabul edilebilir istikrar’ elde edilen uzlaşık çözümün istikrarlı olduğunun kanıtlanması açısından en iyi Q değerine sahip A3 alternatifi S ve R değerlerinin de en az bir tanesinde en iyi skoru elde etmiş olmalıdır. Alternatif a'' , S veya R tarafından en iyi şekilde sıralanmış ve tablo 8’de gösterilmiştir. Bu çalışmada A3 alternatifi Q , S ve R değerlerinin üçünde de en iyi skoru elde etmiştir. 3 v değeri için de tercih sıralaması $A3 > A1 > A2 > A4 > A5$ olarak hesaplanmıştır.

Eğer belirtilen koşullardan herhangi biri karşılanmazsa aşağıdaki gibi bir dizi uzlaşma çözümü önerilmektedir:

- Yalnızca koşul C2 karşılanmamışsa a' ve a'' alternatifleri veya
- C1 koşulu karşılanmadığında ve a (N) a' , a'' , ..., a (N) alternatifleri ve maksimum N için $Q(a^{(N)}) - Q(a') < DQ$ ilişkisi ile belirlenir.

Tablo 8. Kriterlerin Değerlendirme Sonuçları

v=0,1							
C1	DQ	0,25	Q"-Q'	0,8988582	Q"-Q'>=DQ	doğru	Sıralama
C2	A3 seçeneği S/R sıralamasına göre 1.					doğru	A3>A2>A1>A4>A5
v=0,5							
C1	DQ	0,25	Q"-Q'	0,4942909	Q"-Q'>=DQ	doğru	Sıralama
C2	A3 seçeneği S/R sıralamasına göre 1.					doğru	A3>A2>A1>A4>A5
v=0,75							
C1	DQ	0,25	Q"-Q'	0,2414363	Q"-Q'>=DQ	yanlış	Sıralama
C2	A3 seçeneği S/R sıralamasına göre 1.					doğru	A3>A2>A1>A4>A5

Tablo 8'e bakıldığında kargo firması seçim kararı amacıyla yapılan VIKOR yöntemi analizi sonucunda $v=0,1$ ve $v=0,50$ değerleri için kabul edilebilir avantaj ve kabul edilebilir istikrar koşullarını aynı anda sağlayan A3 seçeneği, en iyi alternatif olarak belirlenmiştir. Tablo 8'de görüldüğü gibi $v=0,75$ için kabul edilebilir avantaj ve kabul edilebilir istikrar koşullarını aynı anda sağlanmamıştır. Bu sebeple A2 uzlaşık çözüme dâhil edilmiştir. Sıralama $A3>A2>A1>A4>A5$ olarak belirlenmiştir.

5. Sonuç

Yoğun rekabet altında faaliyetlerini sürdürmeye çalışan işletmeler, tüketicilerin tercihi olmak ve sadık müşteriler oluşturmak için çaba harcamaktadırlar. Değişen tüketim alışkanlıkları ve teknoloji ile birlikte işletmelerin ürünlerini tüketicinin istediği zamanda, istediği yerde ve istediği maliyetle sunmaları gerekmektedir. Bu noktada kargo hizmeti sunan işletmeler hem diğer işletmelere bir dış kaynak sunucusu olarak hem de gerçekleştirdikleri görevle kendi işletme amaçlarını gerçekleştirmek için önemli bir değere sahiptirler. Bu çalışmada ilk olarak 3PL hizmet sağlayıcı seçim kriterlerini belirlemek amacıyla literatür taraması yapılmış, uzman görüşleri alındıktan sonra kriterler belirlenmiştir. Çok kriterli karar verme tekniklerinden VIKOR yöntemi kullanılarak tercih edilme sıraları oluşturulmuştur. Sonuçlara göre 3. alternatifin seçimi uzlaşık çözümdür. Kargo firmaları işletmeler tarafından tercih edilirken fiyat, deneyim, şube sayısı, teslim süresi, personel sayısı, şikayet sayısı, çözülen şikayet oranı ve itibar kriterlerine dikkat etmelidirler. Bu sebeple kargo firmaları hizmetlerini gözden geçirmeli ve e-ticaret işletmelerine yönelik kampanyalarla tanıtım çalışmalarını arttırmaları yararlı görünmektedir. Ayrıca şikayet yönetimi sistemlerini geliştirmeleri, gerektiğinde işletmelere yardımcı olacak şekilde, etkili çözüm yöntemleri bulma becerilerine sahip olmalıdırlar.

Araştırma sonuçları kargo firması seçim kararı konusunda VIKOR yönteminin başarılı sonuçlar ürettiğini ve kullanılabilir olduğunu göstermektedir. Bu yöntem genişletilerek diğer çok kriterli karar verme yöntemleri ile bütünleşik şekilde kullanılabilir. VIKOR yönteminin hesaplama

kolaylığı ve basitliği nedeniyle özel bir yazılım gereksinimi yoktur. Bu nedenle kısa bir sürede ve az sayıda işlem yaparak sonuca ulaşılabilir.

Yapılan analizde sayısal değerlerin yanı sıra işletme yöneticilerinin, karar vericilerin tecrübesine ve uzmanlıklarına dayanarak verdiği öznel değerlendirmeler olduğu görülmektedir. Bu bağlamda; elde edilen sonuçların karar vericilere bağlı sonuçlar olduğu söylenebilir.

Bu çalışma internet üzerinden hizmet veren işletmelere kargo firması seçiminde yol gösterici olabilecek niteliktedir. Çalışma farklı illerde internet üzerinden satış yapmayı planlayan işletmelere de uygulanabilir. Bu amaçla, belirlenen ile en uzak mesafe kargo gönderimi süreci bir kriter olarak da dikkate alınabilir. Ayrıca kargo firması seçiminde dikkat edilmesi gereken kriterleri belirlerken firmalara yardımcı olacaktır.

Kaynakça

Aghazadeh, S M. (2003). How to choose an effective third party logistics provider? *Management Research News*, 26(7): 50–58.

Aguezoul, A. (2014). Third-party logistics selection problem: A literature review on criteria and methods. *Omega*, 49, 69-78.

Aguezoul, A., Rabenasolo, B., Jolly-Desodt, A.M. (2006). Multicriteria decision aid tool for third-party logistics provider's selection, *Proceedings of the IEEE International Conference on Service Systems and Service Management*, Troyes, October, 912-916.

Aktas, E., & Ulengin, F. (2005). Outsourcing logistics activities in Turkey. *Journal of Enterprise Information Management*. 18(3). 316-329.

Anderson, E. J., Coltman, T., Devinney, T. M., & Keating, B. (2011). What drives the choice of a third-party logistics provider?. *Journal of Supply Chain Management*, 47(2), 97-115.

Anojkumar, L., Ilankumaran, M., & Sasirekha, V. (2014). Comparative analysis of MCDM methods for pipe material selection in sugar industry. *Expert systems with applications*, 41(6), 2964-2980.

Asoğlu, İ., & Eren, T. (2018). AHP, TOPSIS, PROMETHEE Yöntemleri ile Bir İşletme için Kargo firması Seçimi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 102-122.

Atmaca, H. E., & Turğut, D. (2015). Kargo firması Seçimine Yönelik Kriterlerin Belirlenmesinde Türkiye Genelinde Bir Saha Araştırması. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2), 65-79. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuiibfd/issue/4159/380992>

Awasthi, A., Balezentis, T. (2017). A hybrid approach based on BOCR and fuzzy MULTIMOORA for logistics service provider selection. *International Journal of Logistics Systems and Management*, 27(3), 261-282.

Ayçin, E. (2018). Üçüncü Parti Lojistik Hizmet Sağlayıcı Seçim Kriterlerinin Gri DEMATEL Bütünleşik Yaklaşımıyla Belirlenmesi. *Alphanumeric Journal*, 6(2), 277-292.

Babacan, M. (2003). Lojistik Sektörünün Ülkemizdeki Gelişimi ve Rekabet Vizyonu. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 3(1), 8-15.

Bhatnagar, Rohit, Amrik S. Sohal, Robert Millen. (1999). Third Party Logistics Services: a Singapore Perspective. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, Vol. 29 No. 9: 569–587.

Bottani, E, Rizzi, A. (2006). A fuzzy TOPSIS methodology to support outsourcing of logistics services. *Supply Chain Management: An International Journal*, 11(4): 294–308.

Bulgurcu, B., & Nakiboglu, G. (2018). An extent analysis of 3PL provider selection criteria: A case on Turkey cement sector. *Cogent Business & Management*, 6(4), 105-116.

Černá, L., & Buková, B. (2016). Supplier evaluation methodology in the logistics company. *Procedia Engineering*, 134, 377-385.

Chatterjee, P., Athawale, V. M., & Chakraborty, S. (2009). Selection of materials using compromise ranking and outranking methods. *Materials & Design*, 30(10), 4043-4053.

Cheng, Y.H, Lee, F. (2010). Out sourcing reverse logistics of high-tech manufacturing firms by using a systematic decision-making approach: TFT-LCD sector in Taiwan. *Industrial Marketing Management*, 39(7): 1111–1119.

Çakmak, A. Ç., & Özkan, B. (2017). Kargo Kullanıcılarının Önem Verdikleri Faktörlerin, Kargo Firmaları Tarafından Başarım Düzeylerinin İncelenmesi/The Achievement Level of Factors which Cargo Users Care about by Cargo Companies. *Journal of History Culture and Art Research*, 6(4), 1010-1028.

Çırpın B. G. ve Kabadayı N. (2015). Analytic hierarchy process in third-party logistics provider selection criteria evaluation: A case study in IT distributor company. *International Journal of Multidisciplinary Sciences and Engineering*, 6(3), 1-6.

Ecer, F. (2018). Third-party logistics (3PLs) provider selection via Fuzzy AHP and EDAS integrated model. *Technological and Economic Development of Economy*, 24(2), 615-634.

Efendigil, T, Önüt, S, Kongar, E. (2008). A holistic approach for selecting a third-party reverse logistics provider in the presence of vagueness. *Computers and Industrial Engineering*, 54(2): 269–287.

Eren, T., & Gür, S. (2017). Online Alışveriş Siteleri İçin AHP Ve TOPSIS Yöntemleri İle 3pl Firma Seçimi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 819-834.

Ertuğrul, İ., & Karakaşaoğlu, N. (2009). Banka Şube Performanslarının VIKOR Yöntemi İle Değerlendirilmesi. *Journal of Industrial Engineering (Turkish Chamber of Mechanical Engineers)*, 20(1), 19-28.

Falsini, D., Fondi, F., & Schiraldi, M. M. (2012). A logistics provider evaluation and selection methodology based on AHP, DEA and linear programming integration. *International Journal of Production Research*, 50(17), 4822-4829.

Garg, K., Agarwal, V., Jha, P.C. (2015). Transportation decision making through logistics outsourcing and 3PL selection in an integrated closed-loop supply chain. *Proceedings of Fourth International Conference on Soft Computing for Problem Solving*, Springer, January, 473-485.

Garside, A. K., & Saputro, T. E. (2017, November). Evaluation and selection of 3PL provider using fuzzy AHP and grey TOPSIS in group decision making. In *AIP Conference Proceedings* (Vol. 1902, No. 1, 20-56). AIP Publishing LLC.

- Görener, A. (2011). Bütünleşik ANP-VIKOR yaklaşımı ile ERP yazılımı seçimi. *Havacılık ve Uzay Teknolojileri Dergisi*, 5(1), 97-110.
- Hamdan A, Rogers, KJ. (2008). Evaluating the efficiency of 3PL logistics operations. *International Journal of Production Economics*, 113(1), 235–244.
- Ho, W., Xu, X. ve Dey, P.K., (2010). “Multi-criteria decision making approaches for supplier revaluation and selection: a literature review”, *European Journal of Operational Research*, 202, 16-24.
- Hsu, C.C. Liou, J.J.H., Chuang, Y.C. (2013), “Integrating DANP and Modified Grey Relation Theory for The Selection of An Outsourcing Provider”, *Expert Systems with Applications*, 40, 2297-2304.
- Jharkharia, S, Shankar, R. (2007). Selection of logistics service provider: An analytic Network process(ANP) approach. *Omega: The International Journal of Management Science*, 35(3), 274–289.
- Kannan G, Pokharel S, Kumar, P.S. (2009). A hybrid approach using ISM and fuzzy TOPSIS for the selection of reverse logistics provider. *Resources, Conservation and Recycling*, 54(1): 28–36.
- Karagöz, Y , Mutlu, H , Sağır, S , Celil, M. (2019). "Kargo Şirketi Seçimini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Ölçek Geliştirilmesi : SİVAS ÖRNEĞİ" . *Ekonomik Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 15 235-247
- Kavaliauskienė, I. M., Aranskis, A. And Litvinenko, M. (2014). Consumer satisfaction with the quality of logistics services. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 110, 330- 340.
- Kaya P., İpekçi Çetin E. ve Kuruüzüm A. (2011). “Çok kriterli karar verme ile avrupa birliği ve aday ülkelerin yaşam kalitesinin analizi”, *Ekonometri ve İstatistik*, 13: (12. Uluslararası Ekonometri, Yöneylem Araştırması, İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı), 80–94.
- Kaynak, R. and Avcı, S. B. (2014). Logistics service account abilities and their effects on service buyer’s trust. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 111, 731-740.
- Kırca, Y., (2005). Üçüncü Parti Lojistik (3PL) Firmalarının Arz Zinciri İçindeki Yeri ve Pazarlama Yaklaşımları. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- Knemeyer, A. M., & Murphy, P. R. (2004). Evaluating the performance of third-party logistics arrangements: a relationship marketing perspective. *Journal of supply chain management*, 40(4), 35-51.
- Korucuk, S. (2018). Soğuk zincir taşımacılığı yapan işletmelerde 3pl firma seçimi: İstanbul örneği. *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 341-365.
- Liao C. N. And Kao, H. P. (2014). An evaluation approach to logistics service using fuzzy theory, quality function development and goal programming. *Computers and Industrial Engineering*, 68, 54-64.
- Liou, J. J. H., Wang, H. S., Hsu, C. C. And Yin, S. L. (2011). A hybrid model for selection of an outsourcing provider. *Applied Mathematical Modelling*, 35, 5121-5133.
- Liu, H.T., Wang, W.K. (2009). An integrated fuzzy approach for provider evaluation and selection in third-party logistics”, *Expert Systems with Applications*, 36(3), 4387-4398.
- Meng S. M., L. G. (2010). Criteria for services of air Cargo Logistics Providers: How do they relate to clients satisfaction? *Journal of Air Transport Management*, Volume 16, Issue 5, 284–286.

Moberg, C. R., & Speh, T. W. (2004). Third-Party Warehousing Selection: A Comparison of National and Regional Firms. *American Journal of Business*, 19(2), 71-76.

Mulavdic E., (2005). "Multi-criteria optimization of construction technology of residential building upon the principles of sustainable development", *Thermal Science*, 9(3), 39-52.

Oprićovic S., (2009). "A Compromise solution in water resources planning", *Water Resources Management*, 23, 1549- 1561.

Oprićovic, S., Tzeng, G.H., (2004). "Compromise solution by MCDM methods comparative analysis of VIKOR and TOPSIS", *European Journal of Operational Research*, Vol. 156, No. 2, 445-455,

Ou Yang, Y. P., Shieh, H. M., Leu, J. D., & Tzeng, G. H. (2009). A VIKOR-based multiple criteria decision method for improving information security risk. *International Journal of Information Technology & Decision Making*, 8(02), 267-287.

Özbek, A. ve Eren, T. (2013). Üçüncü Parti Lojistik (3PL) Firmanın Analitik Hiyerarşi Süreciyle (AHS) Belirlenmesi. *International Journal of Engineering Research and Development*, 4(2), 46-54.

Özden, Ü. H., Başar, Ö. D., & Kalkan, S. B. (2012). İmkb'de İşlem Gören Çimento Sektöründeki Şirketlerin Finansal Performanslarının VIKOR Yöntemi İle Sıralanması. *Ekonometri ve İstatistik e-Dergisi*, (17), 23-44.

Öztürk, A. ve Sezgili, K. (2002): "Dış Kaynaklardan Yararlanmanın Yeni Bir Rekabet Stratejisi Olarak Kullanılması ve Uygulama Süreci", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt XXI, Sayı 2, 2002, 127-142.

Paksoy S., (2015). "Ülke Göstergelerinin VIKOR Yöntemi İle Değerlendirilmesi", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 153-169.

Park, Y., Choi, J. K., & Zhang, A. (2009). Evaluating competitiveness of air cargo express services. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 45(2), 321-334.

Perçin, S., & Min, H. (2013). A hybrid quality function deployment and fuzzy decision-making methodology for the optimal selection of third-party logistics service providers. *International Journal of Logistics Research and Applications*, 16(5), 380-397.

Raut, R. D., Kharat, M. G., Kamble, S. S., Kamble, S. J., & Desai, R. (2018). Evaluation and selection of third-party logistics providers using an integrated multi-criteria decision making approach. *International Journal of Services and Operations Management*, 29(3), 373-392.

Roslan, N. A. A., Wahab, E. and Abdullah N. H. (2015). Service quality: A case study of logistics sector in Iskandar, Malaysia using SERVQUAL Model. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 172, 457-462.

San Cristóbal, J. R. (2011). Multi-criteria decision-making in the selection of a renewable energy project in Spain: The VIKOR method. *Renewable energy*, 36(2), 498-502.

Sanayei A., Mousavi S., F. And Yazdankhah A., (2010). "Group decision making process for supplier selection with VIKOR under Fuzzy environment", *Expert Systems with Applications*, 37: 24-30.

Sheen, G.L, Tai, C.T. (2006). A study on decision factors and third party selection criterion of logistics outsourcing: An exploratory study of direct selling industry. *The Journal of American Academy of Business*, Cambridge, 9(2), 331-337.

Singh, R. K., Gunasekaran, A., & Kumar, P. (2018). Third party logistics (3PL) selection for cold chain management: a fuzzy AHP and fuzzy TOPSIS approach. *Annals of Operations Research*, 267(1-2), 531-553.

Sinkovics, R. R., & Roath, A. S. (2004). Strategic orientation, capabilities, and performance in manufacturer—3PL relationships. *Journal of business Logistics*, 25(2), 43-64.

Şahin, A. G., & Berberoğlu, N. (2011). Decision Making Process of Logistics Outsourcing and Criteria for 3PL Provider Selection. *AJIT-e*, 2(5).

Tağıyev, R. Y. (2005). E-Ticaret Ve İnternet Üzerinden Pazarlama, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Tamer, E. R. E. N., & Seyda, G. Ü. R. (2017). Online Alışveriş Siteleri İçin AHP Ve TOPSIS Yöntemleri İle 3pl Firma Seçimi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 819-834.

Uzun, H. (2013). Kargo Taşımacılık Sektöründe Hizmet Kalitesinin Değerlendirilmesi: AHS ve TOPSIS Yöntemi, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Wen, C. H., Tsai, M. C., & Lin, C. H. (2011). Classification and competition analysis of air cargo logistics providers: The case of Taiwan's high-technology industry. *Journal of Air Transport Management*, 17(2), 106-109.

Xia, X., Govindan, K., & Zhu, Q. (2015). Analyzing internal barriers for automotive parts remanufacturers in China using grey-DEMATEL approach. *Journal of Cleaner Production*, 87, 811-825.

Xiu, G, ve Chen, X, (2012). "The Third Party Logistics Supplier Selection and Evaluation", *Journal of Software*, 7/8, 1783-1790.

Yaman, F., ve Erdoğan, H. (2019). Lojistik Sektöründe Kargo Şirketlerinin Tercih Edilmesinde Etkili Olan Faktörler: X, Y, Z Kuşaklarının Karşılaştırmalı Analizi, *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 6 (38), 1705-1714

Yayla, A. Y., Oztekin, A., Gumus, A. T., & Gunasekaran, A. (2015). A hybrid data analytic methodology for 3PL transportation provider evaluation using fuzzy multi-criteria decision making. *International Journal of Production Research*, 53(20), 6097-6113.

Yeung, A.C.L. (2006). The impact of third-party logistics performance on the logistics and export performance of users: An empirical study. *Maritime Economics and Logistics*, 8(2), 121-139.

**2000'Lİ YILLARIN TÜRKİYE'SİNDE İKTİDAR İLİŞKİLERİNİN DIŞINDA KALMAK: YENİ BİR
EPIKUROŞÇULUK MÜMKÜN MÜ?****Dr. Öğr. Gör. Sabır GÜLER SEVLİ*****ÖZET**

Epikuros, yaklaşık 2000-2500 yıl önce dönemin en önemli Polislerinden biri olan Atina'da etkileri günümüze kadar süren ünlü felsefe okulunu kurmuştur. Bu okulda öğrencileriyle ve dostlarıyla birlikte hazıncılığı (hedonizm) temel alan ahlaki öğretiyeye dayalı felsefesini oluşturan Epikuros, fizik (physeus) ve mantıkla (kanon) da bu öğretiyeye temellendirmek üzere ilgilenmiştir. Epikuros'un felsefesini oluşturduğu koşullar, Yunanlıların Polisle özdeşleştiği evrenin yıkılmaya yüz tuttuğu, yaşamını Polise özgü kurum, kuruluş, felsefe ve değerlerle kuran, siyaseti, demokrasiyi, kamusal ve özelini Polisle özdeşleştiren "Yurttaş" (polites) Yunan insanının Polisin çökmesiyle kimlik kaybına uğrayarak boşluğa düştüğü bir dönemi yansıtır. Epikuros da kurduğu okul ve oluşturduğu felsefeyle atomize olan, kimlik kaybına uğrayan bu Yunan insanına mutlu olmak için siyaset ve kamusalıdan uzak durmayı salık vererek, "rahatlatıcı ve kurtarıcı" bir yaşam bilgeliği ve yaşam felsefesi sunmuştur.

Fazıl Say da 1 Kasım 2015 seçim sonuçlarına ilişkin yazdığı yazıda 2000'li yılların Türkiye'sinde, AK Parti iktidarıyla Cumhuriyet'e özgü kurumların ve değerlerin yitip gittiği kaygısıyla mutsuz olan Cumhuriyetçi, çağdaş, laik, ulusalcı, sosyal demokrat kesimlere Epikuros'un felsefesinin içerdiği düşüncelere benzer tavsiyelerde bulunmaktadır. Fazıl Say'ın, 1 Kasım seçimlerini bir yenilgi olarak gören toplumun muhalif kesiminin çoğunluğunca da paylaşılan ve bir bakıma "Yeni-Epikuroşçuluk" olarak adlandırılabilir bu görüşlerinin modern zamanlarda/modern devletlerde uygulanabilirliği ise tartışmalıdır. Bunun nedeni ise modern devletlerde iktidarın kuruluş ve iktidar pratiklerinin sürdürülüş biçiminden kaynaklanmaktadır. Bu makalede, bu yaşam felsefesinin tarihsel olarak hangi koşullarda nasıl ve neden ortaya çıktığı, bu felsefenin amaç edindiği mutlu olmak için 'siyasal olandan uzak durma eylemi'nin modern devletlerde mümkün olup olmadığı, eğer mümkün ise arzulananın aksine modern devletlerdeki iktidar ilişkileri ve pratiklerini mümkün kılıp kılmadığı, bu iktidar ilişkilerini yeniden üretip üretmediği tartışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Epikuros, Yaşam Bilgeliği, Hedonizm, Yeni-Epikuroşçuluk, İktidar.

**STAYING OUTSIDE FROM POWER RELATIONS IN 2000's TURKEY: IS A NEW
EPICUREANISM POSSIBLE?****ABSTRACT**

Epicurus founded the famous philosophy school in Athens, one of the most important police of the period, about 2000-2500 years ago. Epicurus, who formed his philosophy based on moral doctrine based on hedonism (hedonism) with his students and friends in this school, was also interested in physics (physeus) and logic (canon) to base this teaching. The conditions of Epicurus' philosophy are that the universe in which the Greeks identify with the Police is about to collapse, the "Citizen" (polites), who establishes his life with the institutions, organizations, philosophies and values specific to the Police, identifies politics, democracy, public and private with the Police, the Greek people lost their identity and lost their identity with the collapse of the Police. reflects a period in which it fell. Epicurus also offered a "relaxing and liberating" wisdom of life and life philosophy by recommending to stay away from politics and the public in order to be happy to

* Mersin Üniversitesi. Orcid No: 0000-0001-9498-6154, e-mail: gulersabir@yahoo.com.tr

Makale Geliş Tarihi: 19.11.2020

Makale Kabul Tarihi: 30.12.2020

Derleme makalesi. Sayfa Sayısı:22-43.

this Greek person who was atomized by the school he founded and the philosophy he created and lost his identity.

Fazıl Say on November 1, 2015 election in the article he wrote about the results of 2000s Turkey, the AK Party Republicans unhappy with concern that wandered out of the Republican specific institutions and values of power, contemporary, secular, nationalist, contained in Epicurus' philosophy of social democrats gives advice similar to thoughts. The applicability of Fazıl Say's views, which are shared by the majority of the opposition section of the society, which sees the November 1st elections as a defeat and can be called "Neo-Epicurianism" in a sense, is controversial in modern times / modern states. The reason for this stems from the way in which power is established and practices of power are maintained in modern states. In this article, how and why this philosophy of life emerged historically, whether the act of 'keeping away from the political' in order to be happy is possible in modern states, if possible, by making possible power relations and practices in modern states contrary to what is desired. It has been discussed whether it does not, whether it reproduces these power relations.

Keywords: Epicurus, Wisdom of Life, Hedonism, Neo-Epicureanism, Power.

GİRİŞ

“Yıllarca gayret ettik çoğumuz, gerçek şu ki; ‘başaramadık.’ Ama bu kendimizle ilgili bir konu değildir. Kendimize dönelim... Bu tuhaf ‘dost–düşman’ çatışmasından çok sıkıldık artık, şunu anlayalım, ‘değişmek istemeyen birisini değiştiremeyiz.’ Diyecek fazla bir şey kalmadı. Biz kendi aydınlığımızda, işimizi daha da iyi yapalım, çocuklarımızı iyi yetiştirelim, üretelim, güzel yaşayalım.”

“Diyecek fazla bir şey kalmadı.

Biz kendi aydınlığımızda, işimizi daha da iyi yapalım, çocuklarımızı aydınlıklar içinde, bu dünyanın ve insanlığın ‘pozitif olma umudu’nda yetiştirelim, gerçekçi olalım, üretelim, güzel yaşayalım... İyi yapılan bir şey dünyanın her yerinde kabul görür...

Yıllarca gayret ettik çoğumuz.

Yazdık, çizdik, eleştirdik gerektiği yerde...

Ve bunu, kendi işimiz olmadığı halde üstlendik. Çoğumuz -birey ve yetenek olarak- dünyaya donanımızla katkı sunmaya odaklanmak dururken, mecbur hissedip buna odaklandık...

Gerçek şu ki; ‘başaramadık’.

Bir başkasını ikna etmek mümkün olamadı...

Dostlar, bakın, bu kendimizle ilgili bir konu değildir.

Şimdi iş değişti,

Kendimize dönelim...

Kendi cevherimizin aydınlığına, öz yaşamımıza...

‘Başkasını ikna etme konusu’ bu toplumda zor bir zanaat.

Bu dönemde, rüzgâr bizim istediğimiz yöne esmiyor...

(...)

Birçok kişi açısından artık ‘muhalif olmak’ gerçekten kendini körü körüne yakmak anlamıyla eşitlenecek.

Bu tabii ki yazık bir durumdur.

Keşke demokrasi kazansaydı, ‘farklılıklar’ eşit değer görseydi, keşke, keşke...

Şartlar elvermedi.

13 yıllık bu iktidar, 17 yıla uzadı... Daha da uzar belki... Bilmiyoruz...

Ben, hem ülkemde, hem tüm dünyada, müziğimi yapmaya, bestelemeye, inandığım aydınlığa ve insanlığa koşarak, doğru hissettiğim her şeyi yazmaya devam edeceğim.

Benim için yaşamak bu umutlardan oluşuyor...

Sabahın erken saatlerinde bir yürüyüş ile fotoğraf çekerek, günü düşünerek, tüm benliğim ile nefes alarak ve yaşadığımız için mutlu olarak...

Kimse yüreğindeki yaşama umudunu, aydınlıkları kaybetmemeli.

Artık taksicilerle, siyaset veya gündem konuşmayız da, havadan sudan konuşuruz ya da hiç konuşmayız...

Kimse hayata küsmemeli...

Yaşamak güzel çünkü...

Yaşayabilelim..."

Yukarıdaki ifadeler, 1 Kasım 2015 seçimlerinin hemen sonrasında, dünyaca ünlü piyanistimiz Fazıl Say'ın resmi twitter hesabından ve Cumhuriyet Gazetesinde "Yeni hayat" başlığıyla yayımlanan yazısından alınmıştır.¹

Fazıl Say'ın 1 Kasım 2015 seçimlerinden sonra siyasal yaşamdan uzak durmayı salık veren bu düşünceleri, AK Parti iktidarına muhalif kesimlerde etkili olmuştur. Fazıl Say'ın bu sözleri, 2002 yılında AK Parti'nin iktidara gelmesi ve devam eden yıllarda da iktidarını koruması, 16 Nisan 2017 Referandumuyla "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi"ni kurması ve nihayetinde 24 Haziran 2018 seçimleriyle de yeni sistemi hayata geçirmesi, AK Parti iktidarının değişebileceğini umut eden ancak bu umudu her defasında hayal kırıklığıyla sonuçlanan birçok kişinin ortak duygusunu dile getirdiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Fazıl Say bu söyledikleriyle, Cumhuriyete özgü kurum, kuruluş, yaşam tarzı ve geleneklerin gerilediği veya toptan yok edildiği endişesine kapılan Cumhuriyetçi, laik, ulusalcı ve sosyal demokrat kesimlerin adeta sözcüsü olmuştur denilebilir.

İktidara geldiği 2002 yılından itibaren girdiği her seçim veya referandumdan artan oy oranlarıyla galip çıkan AK Parti, 13 yıl sonra ilk kez 7 Haziran 2015 seçimlerinde ciddi oranda oy kaybına uğramış ve tek başına hükümet kuracak çoğunluğu kaybetmiştir.² Koalisyon kurma girişimlerinin de sonuçsuz kalması üzerine seçimler 1 Kasım 2015'te yenilenmiş, AK Parti yine % 49,5 gibi yüksek bir oranla bu seçimlerin galibi olmuş ve tek başına hükümet kurabilecek çoğunluğu elde etmiştir. 7 Haziran seçim sonuçlarının iptal edilmesi ve iki seçim arasında Türkiye'de yaşanan olaylar,³ AK Parti ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'a muhalif olanlarda düş kırıklığı yaratmıştır. Bu kesimler, 7 Haziran 2015'te yapılan seçimlere, AK Parti iktidarının yıkılabileceğine dair büyük ümitler beslemiş fakat 7 Haziran seçimlerinin devamı niteliğindeki 1 Kasım seçim

¹ Say, F. (03.11.2015) Yeni Hayat, <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/fazil-say/yeni-hayat-403761>. Son erişim tarihi, 05.06.2020. <https://twitter.com/fsofficial> (Erişim Tarihi,03.11.2018).

² AK Parti 2011 genel seçimlerinde % 49,8 oranında oy almış, 7 Haziran 2015 seçimlerinde ise bu oran % 40,9'a gerilemiştir.

³ Türkiye, 7 Haziran 2015 ile 1 Kasım 2015 seçimleri arasında geçen beş aylık süre zarfında; İşid'in saldırısı sonucu 20 Temmuz'da Suruç'ta 33 kişinin ölmesi, 10 Ekim'de Ankara'da Barış Mitinginde iki ayrı bombanın patlaması sonucu 102 kişinin yaşamını yitirdiği iki bombalı eylem, sınır ötesi operasyonlar, Türkiye genelinde gözaltı ve tutuklamalar, Doğu ve Güneydoğu kentlerinde sokağa çıkma yasakları asker, polis ve sivil ölümleriyle oldukça kaotik bir dönem yaşamıştır.

sonuçlarıyla bu ümitlerinin boşa çıktığını görmüşlerdir. 7 Haziran seçim sonuçlarıyla beliren son umut da 1 Kasım seçimleriyle yok olmuş, buna paralel “Ak Parti’nin yenilmezliği” düşüncesi de iyice pekişmiştir.

AK Parti’nin her seçimden birinci parti olarak çıkması ve ülkeyi muhafazakâr, dini ve otoriter değerlere göre yönetmesi, iktidara muhalif olanların, Cumhuriyet’e özgü kurumların, değer yargılarının ve yaşam felsefesinin tehdit altında olduğunu düşünerek karamsarlığa kapılmalarına, kendilerini boşlukta hissetmelerine neden olmuştur. Bu boşluk, bu kesimlerin, çoğunlukla AK Parti iktidarıyla uğradıkları ya da uğrayacakları statü değişikliği, mevki ve kimlik kaybı korkusuyla oluşmuştur.

AK Parti iktidarında Cumhuriyet’e özgü kurum ve kuruluşların değiştirilip dönüştürülmesiyle, kendisini “vatandaş” olarak Cumhuriyet’in bir parçası ve kurucusu olarak gören ve bu kimlikle siyasal ve toplumsal hayata katılan bu kesimlerin, uzun zamandır altlarında sallanan zeminin yıkılmaya yüz tutmasıyla, yaşama yeni bir anlam verecek ve davranışlarını yönlendirecek felsefi ve ahlaksal dayanaklara gereksinim duymalarına neden olmuştur. İşte bu gereksinimi karşılayacak davranış felsefesi, Fazıl Say’ın söyleminde somutlaşan, ahlaksal öğeler barındıran ve geniş kesimlerce de paylaşılan bir yaklaşım olarak belirlemektedir.

Bu yaklaşım, bireyin mutluluğunun toplumsal ve siyasal olaylardan “uzak” durulmasıyla sağlanabileceğini içermektedir. Bilgece bir yaşam felsefesi ve yaşam pratiği sunan bu ahlaki yaşam felsefesinin tarihsel kökleri oldukça eski dönemlere, Antik Yunan felsefesinin gerileyip Helen dönemi felsefesinin başladığı zamanlara kadar dayanmaktadır. Epikuros, bu dönemde kurduğu okulla “yaşayış bilgeliği” öğretisi merkezinde geliştirdiği felsefesiyle bireye nasıl mutlu yaşanacağını göstermeye çalışmıştır.

1- Yaşayış Bilgeliği Felsefesi

Epikuros, yaşamı ve yapıtları

Helen döneminin dört büyük okulundan birinin kurucusu Epikuros MÖ 342 yılında Samos adasında (Sisam) Atinalı Neokles ile Khairestrate’nin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. On dört yaşında felsefeye ilgi duyan Epikuros, ilk önce Samos’ta ardından Atina’da Platoncu bilgelere öğrenim görmüştür. Atina’da fazla kalmayan Epikuros, Samos’taki Atinalıların Makedonyalılar tarafından sürülmesi üzerine İzmir yöresinde bugünkü Değirmendere olan Kolophon’a babasının yanına gitmiştir. Bir süre burada yaşayan Epikuros, daha sonra Atina’ya dönmüş, bir süre öteki

filozoflarla birlikte felsefe yapmış, sonra kendi adıyla anılan bir okul kurup kendi görüşlerini açıklamaya başlamıştır (Laertios, 2015:469).

Okulunu Atina’da kuran Epikuros, bu okul için çitle çevrili bir bahçe satın almış ve bu nedenle Epikuros’un okuluna “Bahçe” anlamına gelen *Kepos* denilmiştir. Epikuros, “Bahçe”sinde ya da Yunanca adıyla *Kepos*’unda dostları ve öğrencileriyle birlikte toplumsal ve siyasal olaylardan uzak, oldukça sade bir yaşam sürerek felsefesini oluşturmuştur. Epikuros’un (öl. M.Ö. 271) ölümünden sonra kendisine bağlı topluluklar Akdeniz’in dört bir tarafına yayılmış ve Cicero’nun arkadaşı Atticus (MÖ 110-32), Roma’nın ileri gelen bazı şahsiyetleri ve tiran katili Kassios, Epikurosçuluğu benimsemiştir (Warren, 2017: 519).

Epikuros’un yaşamı boyunca oldukça fazla yazdığı bilinmektedir. Kendisinin de Epikurosçu felsefeden etkilendiği iddia edilen Diogenes Laertios (2015) yapıtında, Epikuros’un çok sayıda ve önemli eserlerinin bulunduğunu ileri sürmekte ve bu eserleri “Doğa Üzerine (otuz yedi kitap), Atomlar ve Boşluk Üzerine, Aşk Üzerine Doğa Bilginlerine Karşı Yazılmış Eserlerin Özeti, Mağaralılara Karşı, Sorunlar, Temel Özdeyişler, Seçimler ve Sakınımlar Üzerine, Erek Üzerine, Ölçüt Üzerine ya Kanon, vb...” olarak sıralamaktadır. Ayrıca Laertios eserinde Epikuros’un öne sürdüğü görüş ve felsefesinin özetlendiği Epikuros tarafından yazılmış üç mektuptan da söz etmektedir. Bu mektuplardan ilki Heredot’a yazılmıştır ve Epikuros’un doğa üzerine düşüncelerini kapsamaktadır. İkinci mektup ise Epikuros’un Pythokles’e yazdığı ve gök olaylarına ilişkin düşüncelerini açıklamak üzere kaleme aldığı mektuptur. Üçüncü mektup ise Menoikeus’a yazılmış olup Epikuros’un insan yaşamına ilişkin düşüncelerini kapsamaktadır.

Verimli bir yazar olan Epikuros’un bu eserlerinin büyük bölümü günümüze ulaşmamıştır. Epikuros’un felsefesi daha çok mektuplarından bilinmektedir. Epikuros’un aynı zamanda ortaya koyduğu ilkeleri mutlak doğrularmış gibi öğrencilerine kabul ettirip ezberletmesi de felsefesinin diğer okullara kıyasla daha uzun süre bilinmesi ve yaşatılmasına neden olmuştur. Böylece öğrencileri ezberledikleri temel öğretileri diğerlerine de aktarmış, Epikuros’un görüşlerine yeni olacak bir şey katmadıkları gibi onun ilkelerini yinelemişlerdir. Bununla birlikte günümüze ulaşan Romalı Şair Lucretius’un (1974)⁴ Epikurosçuluğu anlattığı *De Rerum Natura (Evrenin Yapısı)* adlı şiiri de Epikuros ve felsefesi hakkında bilgi vermektedir.

2- Epikuros’un Felsefesini Oluşturduğu Dönemin Sosyo-Politik Özellikleri

⁴ Lucretius’un bu eserine <https://docplayer.biz.tr/25844485-Lucretius-evrenin-yapisi.html> adresinden de ulaşılabilir (Erişim Tarihi. 16 Temmuz 2018).

Siyasal belirsizlikler ve iyi yaşam arayışı

Epikuros'un felsefesini oluşturduğu dönem, Yunanlıların siyasi ve toplumsal olarak *Polisle*⁵ özdeşleştiği evrenin yıkılmaya yüz tuttuğu döneme rast gelmektedir. M.Ö 339 yılında Makedonya Kralı 2. Philoppos'un Yunan ordularını yenmesi üzerine, Yunan dünyasında Helenistik Çağ olarak bilinen yeni bir dönem başlamıştır. Bu yeni tarihsel döneme "Helenistik Çağ" denilmesinin birkaç nedeni bulunmaktadır. Bu nedenlerden birincisi, Yunan *Polis*lerinin yani kent devletlerinin bu dönemde toplumsal olarak yaşamalarına rağmen siyasi özerkliklerini yitirmesidir. Bu döneme Helenistik Çağ nitelemesinin yakıştırılmasının ikinci nedeni ise kültürel alanda yaşamaya başlanan değişikliklere işaret etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu tarihsel kesitte, Yunan dünyasında siyasi değişikliklerin yanı sıra kültürel değişimler de söz konusudur. Makedonya kralı III. Aleksandros'un (Büyük İskender) Asya seferlerinde fethettiği yerlerde yaşayan halklarla, Yunan dünyasının tanışmaya başlaması, Batı ile Doğu kültürlerinin kaynaşıp karışmasına vesile olmuştur. III. Aleksandros'un başlattığı kabul edilen Helenistik Çağ ile birlikte, Ağaoğulları'nın (2004:388) da belirttiği üzere, "Yunanlının diğer insanlara bakışı değiş(miş): Yunanlıların barbarlardan üstün oldukları varsayımı geçerliliğini yitir(miştir)."

Bu yeni tarihsel döneme Helenistik Çağ denilmesinin diğer ya da üçüncü nedeni ise, yıkılan Yunan kent devletlerinin yerine daha büyük siyasi birimlerin yükselmesi ve bunların *Polis*lerden farklı olarak tek kişi (monark) tarafından yönetilmesidir. III. Aleksandros'un ölümüyle, ordusunun önde gelen komutanlarının kendi krallıklarını kurmak üzere verdikleri askeri ve politik mücadeleler uzun yıllar sürmüş, bu mücadeleler sonunda Makedonya İmparatorluğu yıkılarak yerine Makedonya ve Yunanistan'da Antigonos Krallığı, Anadolu, Suriye ve İran'ı içeren Selevkoslar Krallığı ve Mısır'da Ptolemaioslar Krallığı kurulmuştur. Kırk yılı aşan bu mücadeleler süreci Yunan

⁵ Bugünkü Politika sözcüğünün kökenini oluşturan *Polis*, Eski Yunan kent devletidir. Sözcüğün çoğulu *Poleis*'tir (Ana Britannica, c.18, s.83) ve Latince karşılığı "civitas"tır. *Polis*, siyasi düşünce içinde farklı biçimlerde okunmaya ve anlamlandırmaya açık bir kavram olmuştur. Kavrama ilişkin farklı okumaların ve anlamlandırmaların temel nedenlerinden biri, yine siyasi düşüncede üzerinde tam anlamıyla uzlaşma sağlanamayan bir kavram ve yönetim şekli olarak *demokrasiden* kaynaklanmaktadır. Buna göre örneğin *Polis* siyasi tarihte kimi yaklaşımlarla doğrudan demokrasinin uygulandığı siyasi birimler olarak ele alınırken (örneğin Kışlalı, 1984) kimi yaklaşımlarla kadınların, yabancıların (metoikos), kölelerin siyasetten dışlanmaları ve özellikle kölelik gibi bir kurumun varlığı dolayısıyla demokratik birimler olarak değerlendirilmelerinin tartışmalı olduğu öne sürülmektedir (bkz. Anderson (2017)). *Poliste* demokrasiyi bir rejim sorunu bazında değerlendiren bu görüşlerin yanı sıra *Polis*in klasik döneminde bir Yunanlı için ne anlama geldiğini sorgulayan yaklaşımlar da mevcuttur. Bu bakış açısına göre klasik dönemde bir Yunanlı ancak *Polisle* birlikte "birey" olabilmektedir. *Polisle* birlikte "yurttaş" olan bu bireylerin yaşamı, mutluluk, eşitlik ve özgürlük anlayışları, kamusal yaşam dolayısıyla anlam ve değer kazanmakla birlikte, *Polis* terimi ve kavramının farklı kullanımları ve anlamları dolayısıyla *Polis* en yalın haliyle yani siyasi birim olarak ele alınmaktadır (Örneğin Ağaoğulları, 2004; Yalçınkaya, 2016). Bu makalede de *Polis* bu anlamıyla kullanılacak ve bu nedenle de italik vurguyla yazılacaktır.

dünyasında katliamların ve zulümlerin arttığı kargaşa, savaş ve belirsizlikler dönemi olarak tanımlanmaktadır (Bkz. Ağaoğulları, 2004: 388).

Helenistik çağın siyasal olarak kendinden önceki dönemden önemli farklı özelliği *Polisin* gerileyip imparatorluğun ve krallıkların kurulması olmakla birlikte, bu dönemin en ayırt edici boyutu Yunan insanının dünyasının değişmesi olarak belirmektedir. Varlığını, yaşamını *Polise* özgü kurum, kuruluş, felsefe ve değerlerle kuran, siyaseti, demokrasiyi, kamusalı ve özelini *Polisle* özdeşleştiren “Yurttaş” (*polites*) Yunan insanı, *Polisin* çökmesiyle kimlik kaybına uğrayarak boşluğa düşmüştür. Ağaoğulları’nın (2004:389) da aktardığı üzere, “Aristoteles ile birlikte, *Polisin* bir parçası biçiminde siyasal hayvan (yani *polites*) olan insan öl(müş); Aleksandros ile birlikte insan birey olarak ortaya çık(mıştır).”

Polisin çökmesiyle birlikte boşlukta kalan, toplumsalını ve toplumdaki konumunu yitiren birey, bu yeni siyasal duruma ayak uydurabilmek, yaşamını düzenlemek üzere “davranış felsefeleri”ne (Ağaoğulları, 2004:389), yaşam duygusuna ihtiyaç duymuştur. İyi yaşama ve nasıl yaşayacağına ilişkin bir arayış içinde olan Yunan insanı bu dönemde bu arayışının karşılığını ve bu felsefeyi Epikuros’un *Kepos*’unda⁶ bulacaktır.

Hedonizm ve risklerden kaçınma: Epikuros’un bilgi felsefesi

Platon’un ve Aristoteles’in inanılmaz genişlikteki felsefeleri ve bu felsefeleri besleyen *Polisin* sona ermesi “siyasi felsefe”nin de sonlandığı ve “Helenistik” dünyanın giderek daha fazla etik sorunlarla uğraşmaya başladığı dönem olarak kabul edilmektedir (Bkz. Solomon ve Higgins, 2017: 100). Bu dönemde Platon’un Akademisi birkaç yüzyıl daha felsefede önemli bir rol oynamaya devam etmişse de Aristoteles’in metafiziği, daha materyalist bir dünya görüşü doğrultusunda çoğunlukla reddedilmiştir. Kozmolojide olmayan Helen döneminin bu yeni felsefesi kendisinden sonraki çağları da etkileyecek biçimde ahlaki felsefenin merkezi olarak almıştır. Felsefe bu dönemde “popüler” bir girişim, haline gelmekle kalmamış aynı zamanda, kurgusal ve teorik bir bilgi yığını olarak değil iyi yaşamının yollarını öğreten pratik bir faaliyet olarak görülmüştür (Solomon ve Higgins, 2017:101).

Epikuros bu ortamda kurduğu okuluyla bireyin mutluluğunu sağlayacak olanakları araştırmıştır. Epikuros’un felsefesi genellikle kanon (mantık), physeus (fizik) ve ethika yani ahlak

⁶Bu dönemin insanının yöneldiği diğer felsefe okulu “Stoa Okulu”dur. Stoa Okulu ve bu dönemdeki diğer felsefi yönelimler için bkz. Copleston (1996).

olmak üzere üç bölüme ayrılarak incelenmektedir. Epikuros, eytişim ya da mantıkla ancak doğrudan doğruya fiziğe hizmet ettiği ölçüde ilgilenmiştir. “Ama Fizik de onu yine ancak Törebilime (Ahlak) hizmet ettiği ölçüde” ilgilendirmiştir (Copleston, 1996:28). Epikuros’a göre mantık, insan bilgisinin genel kurallarını, yasalarını, ölçülerini ortaya koymaktır. Yani mantık insanın dünyada kapladığı yerin felsefi yorumunu sunar. Bu yer ise güzel, huzurlu, mutlu bir hayat kurmayı amaçlamalıdır. Bu anlamda da mantık, iyi bir yaşam için bilgi sahibi olma yöntemidir.

Epikuros’un “bilgi kuramı” duyumcu bir nitelik taşır. Buna göre tüm duyuların dünyanın hakikatte nasıl olduğunun en doğru tasviri olduğu konusunda ısrar eder (Epikuros, 2019:62). Fakat yine de Epikuros’a göre sadece duyulara dayanarak maddi gerçekliğin bilgisi elde edilemez. Örneğin bir su bardağının içinde eğri duran bir kaşığı görme duyumuza dayanarak kaşığı eğri olarak kabul edemeyiz. Bu amaçla duyularımızla elde ettiğimiz izlenimleri farklı şartlar altında deneyerek gerçek bilgiye ulaşmalıyız. Bu örnekte olduğu gibi kaşığın gerçek bilgisini edinebilmek için görme duyumuzun yanı sıra dokunma duyumuzdan da yararlanmalıyız. Bu yöntem doğrudan algılanamayacak şeyler söz konusu olduğu zaman bile uygulanmalıdır, bu durumda da edindiğimiz görüşlerin hiçbir duyumla çelişmemesi gerekir (Warren,2017:520). Duyuların birbirini çürütmemesi gerekir çünkü akıl duyulara bağlıdır. O halde algılar ve duygular, duyuların sonucudur. Epikuros’a göre kavramlar da daha önceden duyularımızla algıladıklarımızın zihinde yansımaları yani duyular aracılığıyla aklın ulaştığı tasarımlardır. Yani insan varlıklardan söz edildiğinde, varlıklar somut olarak karşısında olmasa da kullanılan kavramların bu varlıklara ait olduğunu bilir. Çünkü bunları daha önceden duyular aracılığıyla algılamış ve zihninde resmetmiştir.

Epikuros’a göre physeus yani fizik evreni, doğayı açıklamak için vardır. Doğa ve evren bilindiği zaman olayların nedenlerinin doğal olduğunu görmek mümkün olur. Bu ise insanın hiçbir şeyden korkmaması -ölüm, boş inançlar, efsaneler, vb gibi- için gereklidir. Her şeyin doğal olduğunu kavrayan insan yaşamda mutlu olur, yaşamdan haz alır ve mutluluğa ulaşır. Epikuros (2019) bu durumu şu sözleriyle dile getirir: “...doğa araştırmalarının amacı, en önemli olayların nedenlerini saptamak olmalıdır, mutluluk da buradadır...Bütün bunların ötesinde şunu da anlamalıyız: İnsan ruhunda kopan belli başlı fırtınaların kaynağı bu gökcisimlerinin mutlu ve ölümsüz olduğu inanışıdır,... efsaneler yüzünden ya da sanki ölümün bizimle bir ilgisi varmış gibi, ölümün getirdiği duyumsamazlıktan korktuğumuz için, durmadan bir kötülük beklentisi ya da kuşkusu içinde olmamız... zihnin akıldışı bir sapması sonucu düşmemizdir; böylece insan bu korkulara bir sınır koymazsa, bu konuda boş düşünceler besleyenlerle eşit hatta daha yoğun bir

sarsıntı içine girer. Böylece düşünür, bilgi sahibi olma yöntemi olarak gördüğü mantıkta olduğu gibi fiziği de insanın mutluluğuna, yaşamdan haz almasına koşar.

Epikuros, fizikte atomcudur ve filozofun, materyalist düşünce denilince akla ilk gelen Demokritos (MÖ 460-360) ve Leukkipos'un (MÖ 5. Yüzyılda yaşadığı sanılmaktadır) atomcu öğretilerinden etkilendiği kabul edilmektedir. Günümüze kalan eserlerinden Herodotos'a yazdığı mektuptan, insanların, cisimlerin ve dünyaların cevherlerinin bölünmez elemanlar olan atomlardan oluştuğu bilgisini edinmekteyiz (Bkz. Epikuros, 2019: 63- 72). Boşlukta sürekli hareket eden, sürekli devinen atomlar, ağırlıkları yüzünden yukarıdan aşağıya doğru düşerler. Yukarıdan aşağıya doğru düşen atomlar bu düşüşte birbirleriyle çarpışırlar. Ağırlıklarına ve türlerine göre birleşen atomlar nesnelere, varlıkları meydana getirirler. Fakat atomların düşüşleri her zaman düz, doğrusal ve aynı biçimde olacak şekilde bir hareket içermez. Atomların birbiriyle çarpışması rastlantısallığı ve sapmaları da içerir. Atomların yönlerinden sapabilme güçleri özgürlükten kaynaklanır. Tıpkı atomlar gibi atomlardan oluşan insan da "özgür istence, yani davranışlarını ve eylemlerini aklı (ruhu) doğrultusunda düzenleme yetisine sahiptir" (Ağaoğulları, 2004: 400). Böylece insan düzenli düşüşlerle birbiriyle birleşen atomlar gibi düzenli hareket edebilecekleri gibi düz, doğrusal olmayan ya da bir başka deyişle rastlantılarla, sapmalarla meydana gelen olaylar karşısında da yine kendi yazgısını kendisi belirleyebilir.

Epikuros'ta ahlak felsefesi

Epikuros'un felsefesi her ne kadar mantık, fizik ve ahlak olmak üzere üç bölüme ayrılrsa da filozofun asıl olarak amacı, insanın nasıl mutlu olacağını açıklamaktır. İnsanın nasıl mutlu olacağı sorusu da *ethika*'nın (*ahlak*) konusu olduğundan Epikuros, daha çok ahlak felsefesinin düşünürü olarak görülmektedir.⁷ Epikuros, ahlak açısından neyin iyi, neyin kötü olduğunun kararlaştırılması gerekliliği ortaya çıkınca, haz ve acı deneyimlerinin hakikatin ölçütü sayılması gerektiğine inanır (Bkz. Warren, 2017:522). Haz (*hedone*) ve acı (*pathe*) doğal duygulardır ve bütün varlıklar acıdan kaçıp haza yönelmeye çalışırlar. Haz, mutluluğu sağlayan başlıca değerdir ve kişinin bütün yapıp ettikleri hazzı amaçlamalıdır.

Zihinsel dinginliğe büyük önem veren Epikuros'un hazzı öğretisinin (hedonizm) kaynağı, bu öğretiyi Yunan dünyasında ilk olarak ortaya koyan Kyrene Okulu'dur. Epikuros, Kyrenelilerin her türlü hazzı hedef alan öğretilerinden farklı olarak kendi hazzı öğretisini duyuların sunduğu kanıtları

⁷ Epikuros'un ahlak felsefesinin ön plana çıkması onun bir siyaset felsefesine sahip olmadığı anlamına gelmemektedir. Bu konuya ileride yer verilecektir.

göz önüne almanın yanı sıra, hazcılıkta akıl ve muhakemeye de önemli bir rol atfetmektedir. Farklı koşullar altında denenmeyen duyuların bilgisi nasıl bir nesneyi yanlış algılamaya neden olmakta ise, “potansiyel bir arzu nesnesi de haz algımıza bizi, hazzın azami düzeyde yaşanmasını fiilen imkânsız kılacak yanlış seçimler yapmaya itecek şekilde görünebilir” (Warren, 2017:523). Bu nedenle de haz duygusu için akıl ve muhakeme son derece önemlidir ve her türlü haz hedef alınmamalıdır. Çünkü belirli ya da her türlü hazzı elde etmeye çalışmak, daha iyi bir hazza ve daha büyük bir mutsuzluğa, acıya neden olabilir.

Hazcı öğretisiyle “son derece haz düşkününü birisi olduğu yönünde bir ün bırakan... lüksten hoşlanan, hatta aşırı hoşlanan, duyusal zevklere önem veren kişi” (Solomon ve Higgins, 2017: 101) olarak ünlenen ve “kendisinin duyması halinde üzüleceği” (Solomon ve Higgins, 2017:101) düşünülen Epikuros⁸, bu öğretille asıl olarak insanın risklerden kaçınmasını ve insanın ölçülülüğünü hedeflemektedir. Filozof, hazcılığa ilişkin görüşlerini dile getirirken adeta bu tehlikeyi sezinleyerek, hazzı hayatın en üstün amacı olarak görmekle “ne sadece her şeyin tadını çıkarmak isteyen sefihlerin zevklerini, ne de maddi hazları söylemek” istemediğini ısrarla belirtir (Epikuros, 2019:57). Kendi öğretisini bu biçimde anlayanların bilgisiz insanlar olduklarını ya da kötülük olsun diye anlamaz göründüklerini ileri süren Epikuros’a göre haz, bedenen acı çekmemek ve ruhen de hiçbir huzursuzluk duymamaktır. Hatta filozof bu görüşünü temellendirmek üzere sıklıkla doğaya uygun ölçülü bir fakirliğin asıl olarak zenginliği ifade ettiğini buna karşı da hiçbir sınır tanımayan zenginliğin asıl fakirlik olduğunu da ileri sürer (Epikuros, 2019:78). Kendine hakim olma ve ölçülülüğü her şeyden hatta felsefeden bile üstün gören düşünürü göre, bu iki erdem bütün erdemlerin kaynağıdır (Epikuros, 2019:58).

Epikuros’a göre üzüntü ve huzursuzluk kaynaklarını ortadan kaldırmayı başaranlar, en zevkli hayatın tadını alacaklardır. Bu doğrultuda da insana düşen arzularını titizlikle bir sınava tabi tutmak ve gereksiz olanlardan kurtulmaktadır. Tüm arzuların hâkimiyetinden kurtulmanın yolu ise akıl yürütmeden geçer. Düşünürü göre akıl yürütme ile insan istediklerini değiştirebilme gücüne sahiptir.

Epikuros için ruhun huzuru (ataraksia) bir hayat modelidir. Tüm endişelerden kurtulmanın ruha dinginlik vereceğini savunan Filozof, bu dinginliği sağlamanın yolunu kişinin kendisini duyusal zevklerden ve keyiflerden uzak tutarak sağlması gerektiğini düşünmez (Solomon ve Higgins, 2017:101). Ona göre insanın zevk ve keyif verecek şeylerin arkasında koşması son derece

⁸ Diogenes Laertios’tan (2015) öğrendiğimiz kadarıyla kendisi de oldukça sade, mütevazı bir yaşam sürmüştür.

“doğal” dır. Fakat önemli olan bunları yaşamın merkezi haline getirmemektir. Ruhun huzura kavuşması yani ataraksia için yapılması gereken doğal ve gerekli olmayan tüm hazları ortadan kaldırmaktır. Örneğin siyasi iktidar arzusunu gerçekleştirmek zor ve siyasi iktidar için mücadele etmek insana acı veriyorsa Epikuros’a göre kişinin yapması gereken şey siyasetten, kamu işlerinden uzak durmaktır. Çünkü bu durum Epikuros ve Epikurosçulara göre tamamıyla doğaya aykırı sayılır (bkz. Warren, 2017:523). Önemli olan gereksiz olandan kurtulmak, elde edilmesi zor olan hiçbir şeyi arzulamamaktır.

Epikuros’un siyasal düşünceleri: Kurtarıcı ve rahatlatıcı bir model

Genellikle hazzı merkez alan ahlak öğretisiyle ve gerektiğinde siyasetten ve kamu işlerinden uzak durmayı salık veren görüşleriyle ünlenen Epikuros, siyasi düşünceler tarihi bakımından “apolitik” olarak değerlendirilmiş ve hatta Epikurosçuluğun siyaset felsefesi tarihinde yer alıp alamayacağına ilişkin bir tartışma dahi yürütülmüştür. Bu tartışmaya, Epikuros’un siyasal etkinliği mutlak ya da koşulsuz bir kötülük gibi görmediğini ve birçok Epikurosçunun (Yunanlı olsun, Romalı olsun) aktif siyaset içinde yer aldığını söyleyerek nokta koyan Brunschwig (2011:300), Epikurosçuluğu “dünyadan vazgeçenlerin partisi olarak değerlendirmenin işi aceleye getirmek” olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca yazar, Epikurosçuluğa ilişkin bu basite indirgeyici imajın düzeltilmesi gerektiğini de ifade eder. Yazarın işaret ettiği düzeltmeyi yıllar önce 1840’ta Karl Marx yapmıştır. Epikuros üzerine çalışmasını doktora tezi olarak sunan Marx, düşünürün atomların sapması ve somut itme biçimleri saptamasından hareketle, bunun siyasette *anlaşma*, toplumsal biçimde ise *dostluk* olarak anlaşılması gerektiğine dikkat çekmiştir (Marx, 2013:72).

Bu görüşten hareketle Epikuros’un toplumsal ve siyasal düşüncelerinin atomcu fizik ve hedonist ahlak öğretisinden oluşan felsefesine doğrudan bağlı olduğunu söylemek mümkündür. Yunan dünyasında geleneksel kurumlar ile değerlerin yıkıldığı, siyasal yaşamın geleneksel çehresinin ve özelliklerinin değiştiği bir dönemde yaşayan Epikuros, yaşadığı dönemin koşullarına uygun olarak “atomize toplum” anlayışını ortaya koymakta, bununla sınırlı kalmayıp, birbirlerine benzerlerle yani aynı düşüncüyü paylaşanlarla siyasal bir anlaşma ve toplumsal bir dostluk kurmaya çalışmaktadır (Ağaoğulları, 2004:406).

Epikuros’un atomize toplum anlayışı, o güne kadar kendi mutluluğunu *Polisin* mutluluğundan bağımsız görmeyen, kendini buna göre ayarlayan *yurttaşın* yeni durumunu temellendirmeye çalışır. Buna göre nasıl evrende atomlar tek başlarına iseler insanlar da evrende böyledir. Atomlar kendilerinde var olan bir yeti nedeniyle birbirleriyle çarpışıp birleşiyorsa,

insanlar da özgür istençleriyle bir araya gelerek toplumsal-siyasal kurumları oluştururlar. Yani Epikuros'a göre *Polis* atomlardan, bireylerden oluşan topluluklardır. *Poliste* siyaset de hukuk da özerk bireyler tarafından oluşturulur ve bireyler bunlarla bağlıdır.

Epikuros ahlakta olduğu gibi siyasette de hazcıdır. İnsanları atoma benzeten Epikuros, bütün insanların bencil olduklarını düşünür. Ona göre, her insan yalnızca kendi çıkarını gözetir. İnsanın kendi çıkarını gözetmesi ise başkasının çıkarının aleyhinedir. Her insan, bir başkası için kişisel yararını elde etmesinde karşısına dikilen bir engeldir. Bu nedenle insanlar arasındaki ilişkilerin temelini, birbirlerine zarar vermeye yönelik düşmanlık oluşturmaktadır (Bkz. Ağaoğulları, 2004: 406). İnsanlar kendi çıkarlarını gerçekleştirirken başkalarından zarar görmeyi engellemek için de devleti, *Polisi* kurmuştur. Yani *Polis* bireylerin iradeleriyle kurulmuş bir sözleşme ürünüdür. Bu sözleşmenin dayandığı temel mantık ise güvenliktir.

Siyasal olarak bir belirsizlik ve kaotik dönemin düşünürü olan Epikuros için güvenlik en önemli sorunlardan biridir. Düşünüre göre güvenliğin olmadığı bir yerde hazdan, keyiften, mutluluktan söz etmek mümkün değildir. Ahlak öğretisinin temelinde hazcılığı oturtan Epikuros'a göre siyasette de güvenlik en önemli haz kaynağıdır ve bu nedenle de Epikuros, devleti ve yasaları olumlamaktadır.

Dostluk da Epikuros ve izleyicileri tarafından aynı açıdan değerlendirilir. Dostluğun dünyayı dolaştığını ve bizi mutlu yaşam için uyanmaya çağırdığını dile getiren düşünür, dostluğu ve dostları güvenlik ihtiyacının bir gerekliliği gibi görür ve değerlendirir (Epikuros,2019:79). Dostluğa ve dostlara ilişkin bu vurgu, çöken *Polisin* yurttaşlar topluluğunun yerini almasıyla açıklanabilir. Epikuros ve izleyicileri, düşünürün “Bahçe”sinde bir tarikatı andırıcısına, ince ve derinleşmiş bir dayanışma içerisinde yaşamaktadırlar. Brunschwig (2011:300) bu dostlar topluluğunun yaşamlarını ve dayanışmalarını şu şekilde aktarmaktadır: “...hep birlikte ortak efendiye karşı kişisel hayranlık duyulur, beyinler ve yürekler kurtarıcı öğretilere katılır, hep birlikte, yardımlaşarak ve birbirlerine kardeşçe uyarılarda bulunarak bilgelik, mutluluk her türlü sıkıntıdan kurtulma yolları aranır”.

“Bahçe”sinde dostlarıyla, öğrencileriyle birlikte yiyip içerek, kendi düşüncelerini ve kendi doğrularını paylaşan ve bu biçimiyle yeni kuşaklar yetiştirmeye çalışan Epikuros var olan siyasal sistem içinde bir “karşı-toplum” oluşturmaktadır. Bir karşı-model olarak kendini dayatmayan bu karşı- toplum modeli, siyaset dünyasından çekilerek kendisini olumsuz yönde etkileyen siyasetteki kanlı kargaşayı ve saçmalıkları, hiç bitmeyen kirli iktidar mücadelelerini dışarıdan seyredebilir. Çünkü bu modele göre çok sık tanık olunduğu gibi siyaset, mutluluğa ve hazza engel olan bir

etkinliktir⁹. Fakat yine bu modelin kurucusu Epikuros'a göre eğer insan şan ve şöhrete düşkünse, iktidar olmaya meraklıysa ya da siyasal yaşama katılmaktan mutlu ise bu kişi siyasetle uğraşmalıdır.

3- Modern Zamanlarda Yeni-Epikuroşçuluk

Giriş bölümünde Fazıl Say'ın 1 Kasım 2015 Seçimlerinden sonra nasıl davranılması gerektiğine ilişkin söylediği ve Türkiye'de yaşayan birçok kesim tarafından kabul gören ve aynı zamanda birçok kesimin de duygularının ifadesi olan bu yaşam felsefesinin modern zamanlarda belirişi, "Epikuros'un yeniden tezahürü" veya daha iddialı bir tanımlamayla "yeni-Epikuroşçuluk" olarak adlandırılabilir mi? Çünkü Say'ın söyleminde somutlaşan dönemin konjonktüründen dolayı siyasetten ve kamusalda uzak durma, insanın yalnızca işine, gücüne ya da keyif alabileceği, mutlu olacağı şeylerle uğraşmaya odaklanması, ailesiyle, dostlarıyla mutlu zamanlar geçirmeye çalışması var olan siyasal koşullardan dolayı insanın kendine hakim olmasını, ölçülülüğü hedefler görünmekte ve birbirlerine benzerlerle bir siyasal anlaşmaya varmaya çalışmaktadır. Bu biçimiyle de olmak üzere bu görüşler, Helen döneminin Epikuroşçuluğunu çağrıştırmaktadır. Fakat burada asıl tartışılması gereken konu, bu yaşam felsefesinin adının modern zamanlarda ne olacağına ilişkin olmaktan öte, bu rahatlatıcı ve kurtarıcı yaşam bilgeliğinin modern devletlerde mümkün olup olmayacağı sorunsalıdır. Yani bir başka deyişle modern devletlerde bireyler siyasetten, kamusalda uzak durarak yalnızca keyif alabilecekleri, mutlu olabilecekleri işlerle uğraşarak bir yaşam sürdürme olanağına sahip midirler?

Bu soruya yanıt, modern devlette iktidarın kuruluş biçimiyle verilebilir. Ancak modern devletteki iktidar ilişkilerinin daha iyi anlaşılabilmesi için onun önceli "geleneksel devlet" in temel

⁹ Romalı Şair Lucretius (1974:206-207) Epikuros'un siyasete ilişkin görüşlerini şu dizelerle ifade etmektedir:

*"Krallar kentler kurdu; kendilerine
Güvence ve sığınak olarak, hisarlar.
Sürüleri, toprağı üleştirdirler gönüllerince
Güzel, güçlü ya da yetenekli kişilere.
Yakışıklılık övülesiydi çünkü. Ayrıcalığı vardı
Güçlülüğün. Mal tutkusunu, altının bulunuşu izledi.
Altın çarçabuk altetti güzeli, güçlüyü.
Çünkü güzel yüz ve güçlü gövde hiç kaçınmaz,
Zenginin ardına takılmaktan.
Oysa gerçek felsefeye uyan kişi
Ruhu erinç içinde, yaşayacaktır; nice zenginlikler
Bulacaktır alçakgönüllülükte, üstelik
Hiç yitirmeyecektir elindeki.
... Bırak, onlar tutkunun dar patikasında, bitkin
Boş çabalarını sürdürsün kan ter içinde,
Duyularına değil kulaktan dolma bilgiye,
Boş sözlere, yetkeye bağlandıklarından
Bir adım ileriye gidemeyeceklerdir eskisinden."*

özelliklerine, bu devletlerde iktidarın nasıl kurulduğuna, nasıl işlediğine ve modern biçimleriyle kıyaslandığında ne tür farklılıklar olduğuna göz atmak yerinde olacaktır.

Geleneksel devlet

Ulus Devlet ve Şiddet adlı eserinde Giddens (2008), geleneksel devletlerde iktidar ilişkilerini incelemekte ve bu ilişkileri modern devletlerdekiyle karşılaştırmaktadır. Giddens'a (2008:11) göre "sınıflara bölünmüş toplumlar" olarak geleneksel devletlerde "siyasal merkezin idari menzili oldukça düşüktür; bu nedenle siyasal aygıtın mensupları modern anlamda "yönet"mezler". Siyasal iktidarın modern devletlerde yoğun gözetleme, kapitalist girişim, endüstriyel üretim ve şiddet araçlarının denetimiyle geleneksel devletlerden ayrıldığını öne süren Giddens'a (2008: 41) göre, geleneksel devletler Eisenstadt'ın ayrımıyla, şehir-devletler; feodal sistemler, patrimonyal imparatorluklar; göçebe ya da fetih imparatorlukları ve 'merkezi tarihsel bürokratik imparatorluklar'dır".

Giddens (2008) kitabında, geleneksel devletleri modern devletlerden ayırt eden unsurları şöyle sıralamaktadır: Siyasal ve ekonomik alanların ayrışmaması, modern devletlere özgü sınıf çatışmalarının açık ve kurumsallaşmamış olması yani sınıf çatışmalarının olmayışı, emek piyasalarının yokluğu, mülkiyetin düşük satılabilirliği, yönetici ya da egemen sınıfların devlete doğrudan hâkim olması, yönetilenler üzerinde geniş ve despotik bir iktidarın söz konusu olması.

Bütün bunlarla birlikte geleneksel devleti modern devletlerden ayıran en önemli özelliklerden biri geleneksel devletlerde, devletin şiddet araçlarının denetimi üzerindeki tekel kurma iddiasının "kısmi" olarak gerçekleşmesi iken diğeri bölgesellik (territoriality)'dir. Siyaset bilimi literatüründe oldukça geniş bir yer tutan ve çokça tartışılan modern devletin ne olduğu ve modern devlette iktidar pratiklerinin nasıl yürüdüğüne ilişkin tartışmaların hemen hemen uzlaştığı konu modern devletin "şiddet araçlarının (tekelci) denetimi"ni (Pierson, 2015:23) elinde tutan yapılar olduğudur. Fakat bu durum geleneksel devletlerde "ordunun örgütlenme tarzı, taşımacılık, haberleşme ağının yavaş işlemesi, merkezi devlet aygıtının denetimi dışında varlığını sürdüren önemli askeri iktidar unsurlarının mevcudiyeti (örneğin yerel askeri güçler, göçebe savaşçı çeteleri, soyguncular, eşkıyalar, korsanlar, vb gibi) nedeniyle tam olarak geçerli değildir.

Geleneksel devletleri modernlerden ayıran diğeri bir özellik bölgeselliklerdir. İki devlet tipini birbirinden ayırmak için genellikle kullanılan iki terim bulunmaktadır. Bunlardan biri sınır boyları (frontiers) diğeri ise sınırlardır (boundaries). Modern devletler kesin ve belirlenmiş sınırlara sahip

olarak bütüncül yapılarıdır. Oysa geleneksel devletler sınırlardan ziyade sınır boylarına sahiptirler. Bu durum, geleneksel devletlerde parçalı bir yapının oluşumuna ve devlet sisteminin entegrasyonunun düşük seviyede gerçekleşmesine neden olmaktadır. Geleneksel devletler kesin sınırlarla değil aksine tam da sınırlarının tanımlı olmaması ile modern devletlerden ayrılırlar. Belli bir coğrafyada ya da bölgede hâkimiyet kurarlar fakat tebaa üzerinde tam manasıyla askeri ve idari yönetme kapasitesine sahip değillerdir.

Geleneksel devletlerde iktidar, kendi tebaasıyla genelde vergi ve askerlik üzerinden bağ kurmaktadır. Bu devletlerde tebaa, vergi ve askeri yükümlülükleri yerine getirdiğinde ve devlete de isyan etmediği, başkaldırmadığı durumlarda kendi içinde özerktir.

Teritoryal sınırların çok belirgin olmaması, yönetilenlerle hemen hemen yalnızca savaş ve vergi üzerinden –sınırlı- bir bağ kurması geleneksel devleti diğer birçok unsurun yanında modern devletten ayıran en önemli özelliklerdir. Geleneksel devletler bu parçalı yapıları ve sınırlı idari otoriteleri dolayısıyla “gözetleme” yetileri de gelişkin olmayan devletlerdir. Bu devletler, Giddens’in (2008) da işaret ettiği üzere modern devletlerin tersine kendi yönettiklerinin gündelik yaşamlarını düzenli olarak şekillendirme, denetleme, izleme ve belirleme yetisinden yoksundurlar.

Modern devlet

Yukarıda modern devletin ne olduğu ve modern devlette iktidar pratiklerinin nasıl yürüdüğüne ilişkin tartışmaların hemen hemen uzlaştığı konunun modern devletin “şiddet araçlarının (tekelci) denetimi”ni elinde tutan yapılar olduğu görüşüne yer verilmişti. Devlet kavramının ancak modern zamanlarda tam anlamıyla geliştiğini ileri süren Weber’e (1978: 56) ait olan bu tanımlamanın ilk formülasyonu modern devletin ilk kuramcısı olarak kabul edilen Thomas Hobbes’a (1993) (d.1588-ö.1679) aittir. Hobbes (1993) eserinde, İngiltere’deki iç savaşın sona ermesi için bütün yönetilenlerin üzerinde itaati sağlayacak ve ortak amaca yönlendirecek mutlak bir gücün varlığına işaret etmektedir. Yönetilenleri ortak bir amaca yönlendirecek bu ortak güç ya da mutlak güç (ki bu Leviathan’dır) bir kez kuruldu mu, hükmünü sağlamak için şiddete başvurur. Şiddeti uygulama gücünü elinde tutan bu ortak güç ancak bu şekliyle ülkede yaşayanlar üzerinde otorite kurar, barışı sağlar ve düşmanlarına korku salar. ‘Savaş devleti yarattı, devlet de savaşı’ tespitiyle devlet teorisine oldukça önemli katkılar sunan Tilly (1990) de modern devleti belli bir coğrafyada şiddet uygulayan örgütler olarak tanımlamaktadır.

Birçok devlet teorisyeni tarafından eleştirilen bu görüşe (modern devletin şiddet araçlarının tekeli denetimini elinde tutan yapılar olduğuna dair yaklaşım) rağmen (örneğin Giddens,1985; Mann 1993), modern devletin oluşumunda ve devlet iktidarının sürdürülmesinde ikinci en belirleyici özelliğin coğrafi veya jeopolitik bir kimlik oluşturması bakımından “bölgesellik” olduğu konusunda görüş birliği bulunmaktadır. Bölgesellik, devletlerin yerleştiği fiziksel alanlardır ve bu alanlarda güçlerini ve meşru otoritelerini sürdürürler.

Egemenlik ise modern dönemlere Jean Bodin (d.1530-öl.1596) tarafından kazandırılmış bir kavram olmakla beraber, modern devletin diğer etmenlerle birlikte en ayırt edici kimliğidir. Bodin (1992) devletin egemenliğinin mutlak, bölünmez ve sürekli olması gerektiğini ileri sürmüştür. Bodin’e göre egemenlik ‘mutlak’ bir yetkidir; çünkü devlet ve onu simgeleyen kral dışında hiçbir gücün buna karışmaya hakkı yoktur. Egemenlik kavramı, Poggi’nin (2016:30) tanımlamasıyla devletin “nüfus üzerindeki otoritesini başka hiçbir güce borçlu olmadığını iddia” ettiği, “hatta gerekirse böyle olduğunu kanıtladığı” alandır.

“Anayasallık” ve “Kişiler Üstü İktidar”, modern devlet fikrinin önemli unsurları olarak geniş kabul görmektedirler. Anayasallık fikri, modern devletin kurallarını belirleme, toplum ve ekonomiden ayrışma, iktidarın “kişiler üstü” olması, bürokrasi örgütü gibi özellikleri işaret etmektedir (bkz. Pierson, 2015:35). Otorite ve meşruiyet ise modern devletin yükselmesinde odak olmuştur. Hiçbir devlet salt baskıya, şiddete dayanarak yurttaşlarını yönetemez. Otorite ve meşruiyet kısa bir tanımla, “devletin uygulamalarının ve halktan taleplerinin kabul edileceği” anlamına gelmektedir (Pierson, 2015:39).

“Yurttaşlık” ise Antik Yunan’a kadar giden ve Fransız Devrimiyle yeniden siyaset sahnesine çıkan oldukça eski bir siyasal kavramdır. Yurttaşlığın en düzgün tanımı J.J.Rousseau (d. 1712-öl.1778) tarafından yapılmıştır. Rousseau (2006: 15), eskiden Site denilen şimdi Cumhuriyet adını alan, edilgin olduğu zaman devlet (etat), etkin olduğu zaman egemen varlık (souverain) olan devletin ortağı “egemen gücün birer üyesi olarak teker teker *yurttaş*” adını aldığını yazmaktadır. Yani yurttaş egemenin üyesidir. Modern devletlerde genelde kişinin doğduğu yer veya anne babasının yurttaşlığı ile edinilir. Yurttaşlık, belli kurallar yerine getirildiğinde egemen devlet tarafından da kişiye verilebilen bir statüdür. Nasıl kazanılır ya da nasıl edinilirse edilsin yurttaşlık en kısa tanımıyla, devlet ile onun üyeleri arasındaki ilişkiyi, hakları, görevleri, yaptırımları, vb. belirleyen temel kavramlardan biridir.

“Vergilendirme” modern devlet için son derece önemlidir ve hatta denilebilir ki modern devlet, önemli ve sürekli bir vergi geliri olmadan varlığını sürdüremez. Vergi, ansiklopedik anlamıyla devletin gerçek ve tüzel kişilere yüklediği ekonomik yükümlülük olarak tanımlanmaktadır (AnaBritannica C. 21, s. 620). Bütün devletlerin en önemli gelir kaynağını oluşturan vergilendirmenin başlıca işlevi devlet harcamalarını karşılamaktır. Vergilendirmenin tarihi oldukça eskidir ve bu tarih Sümer, Mısır Uygarlıklarına kadar gitmektedir. Antik Yunan ve Roma İmparatorluğu vergilendirmeye hukuki boyut kazandıran devletlerdir. Ortaçağ Batılı geleneksel devletlerde cemaat üyeleri mensup oldukları kiliselere gelirlerinin bir kısmını kilise aşarı olarak ödemektedirler. Yine geleneksel bürokratik tarım imparatorlukları reayadan toprak ve tarım üzerinden vergi almaktadırlar (Örneğin Selçuklu ve Osmanlı imparatorluklarındaki Tımar, Dirlik ve İkta sistemi).

Vergilendirmenin tarihi oldukça eski zamanlara, eski devletlere kadar gitse de devletin yönettiklerinden vergi alması geleneksel devletlerde, modern devletlerde uygulanan biçimiyle aynı değildir. Geleneksel devletlerde vergi toplama işi, kral ya da sultan tarafından kendi altındaki birine ya ödüllendirme ya da satma biçiminde verilebilir. Bu devletlerde de harcamalar için özellikle de savaş söz konusu olduğunda kaynak sağlama son derece önemlidir ve hatta bu kaynağı sağlamak amacıyla oldukça acımasız yöntemlere başvurulabilir. Eski devletlerde vergi toplama moderninkiyle kıyaslandığında sistematik ve düzenli değildir. Çoğu zaman da bu kaynak toplama işi haraççılık ya da gasp biçimine bürünmektedir.

Günümüzde modern devlet vergilendirmeyi eşit ve genel bir ‘ilke’¹⁰ olarak uygulamakta, koyduğu vergiyi toplayabilmek için de yönetim mekanizması içinde ayrı bir aygıt oluşturmaktadır. Vergi koyan ile vergi alınan arasındaki aygıt ya da örgüt, modern devletin geleneksel devletlerden farklı olarak toplum üzerinde kurduğu izleme, gözetleme, denetleme ağının oldukça önemli unsurlarından birini oluşturmaktadır.

Modern devletin “şiddet araçlarının (tekelci) denetimi, bölgesellik, egemenlik, anayasallık, kişiler üstü iktidar, kamu bürokrasisi, otorite/meşruiyet, yurttaşlık, vergilendirme” gibi temel unsurlar üzerinden oluşturulduğu üzerine geniş bir mutabakat bulunuyorsa da modern devlet bunlardan çok daha fazla bir şeydir.

¹⁰ Burada ‘ilke’ sözcüğündeki vurgu, modern devletlerin vergilendirme işini prensipte ‘eşit ve genel’ olarak uyguladığını iddia etse de, pratikte bu konuda çok da hakkaniyetli davranmadığına gönderme yapmak için kullanılmıştır. Modern devletlerde off-shore hesaplar ya da işini bilen muhasebeci ve finansal danışmanların varlığının, vergi kaçırma işlemlerinde etkili ve yaygın olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Modern devlet kendisini oluşturan bu unsurlarla birlikte, gündelik hayatların ve yaşam tarzlarının tüm alanlarına müdahale etme yetkisine sahip olmasıyla, vergilendirmeyle kişilerin gelirlerinin neredeyse yarısını almasıyla, doğum, evlilik ve ölümlerden başlayarak tüm işlemleri kayıt altına almasıyla, eğitimle, benzersiz bir zorlama gücüne, hatta hayat kurtarma ya da ölüm emri verme yetkisine sahip olmasıyla modern devlettir ve geleneksel devletten keskin sınırlarla ayrılmaktadır. Modern devlet, gelişen iletişim ve bilgi teknolojileriyle, kurum ve kuruluşlarıyla adeta Foucault'nun iktidar kuramında başvurduğu “panoptik”¹¹ fonksiyonlarla donanmaktadır ve bu fonksiyon ya da sistemlerle yurttaşlarını yönetmektedir.

Yönetilenlerin doğumdan ölüme kadar tüm yaşamlarını gözetleyen, denetleyen, kayıt altına alan mutlak erkle donanmış böyle bir siyasal otoriteden, modern devletin denetim ve baskısından kaçmak, uzak durmak mümkün müdür?

4-Modern Devlette Yeni Epikurosçuluk: Bir Mümkünlük Hali

Epikuros siyasetten ve kamu işlerinden uzak, hazcılığa dayalı ahlaki öğretinin öne çıktığı felsefesini, Antik Yunan'ın yıkılıp yerine imparatorlukların kurulduğu, iktidarın otoriterleştiği, sosyo-politik belirsizliklerin arttığı bir konjonktürde oluşturmuştur. Bu felsefeyle Epikuros, *Polise* birlikte *Polise* ait değerlerini ve kimliğini yitiren Antik Yunan yurttaşına kurtarıcı ve rahatlatıcı bir yaşam modeli sunmuştur.

Fazıl Say ise 2002 yılında iktidara gelen ve her seçimde oylarını artırarak iktidarını pekiştiren, 16 Nisan 2017 Referandumu ve 24 Haziran 2018 seçimleriyle “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi”ni kuran Cumhurbaşkanı ve partisi AK Parti'ye muhalif kesimlere, modern zamanlarda “yeni-Epikurosçuluk” olarak adlandırılabilir bir yaşam felsefesini salık vermektedir. Bu kesimler bu iktidarla, Cumhuriyet'e özgü kurumların, değerlerin, kimliklerin, statülerin, yaşam biçimlerinin yitip gittiği endişesini taşımaktadırlar. Sosyo-politik belirsizliklerin de arttığını düşünen bu kesimler, bu ortamda atomize olmakta, umutsuzluğa düşmekte ve bir kimlik bunalımıyla karşı karşıya gelmektedirler. İşte bu ortamda Fazıl Say bu kesimleri, Epikurosçu felsefe ve ahlaki öğretinin doğrultusunda mutlu olmak, rahat yaşamak için siyasetten, kamusalardan uzak durmaya çağırılmaktadır.

¹¹ Panopticism: Görülmeden görme.

Fazıl Say'ın sözleriyle gündeme gelen ve birçok kesim üzerinde etkili olan bu çağrı ve bunun temelini oluşturan felsefenin modern devlette uygulanabilirliği şüphelidir. Yukarıda modern devleti geleneksel devletten ayıran örgütsel ve kurumsal özelliklere değinilmişti. Modern devletleri bunlarla birlikte geleneksel olanlardan ayıran önemli diğer bir konu “gözetleme”dir. Giddens (2008:24), “gözetleme”nin birbiriyle ilişkili iki tür olguya tekabül ettiğini belirtir. Bunlardan ilki “hakkında toplandığı bireylerin eylemlerini yönetmek üzere kullanılabilen ‘şifrelenmiş bilgi’ birikimidir”. Bu, yalnızca bilginin toplanması değildir, bu bilgi aynı zamanda depolanmaktadır. Modern devletlerde bilgi gelişkin elektronik ve dijital sistemlerle hem toplanmakta hem de depolanmakta ve bireyler bu toplanan ve depolanan bilgiyle yönetilmektedir.

Gözetlemenin ikinci anlamı ise bireylerin eylemlerinin doğrudan izlenmesidir. Giddens (2008:25), “eylemlerin, sınırları açıkça belirlenmiş ortamlar içerisinde yoğunlaşması ve sıkılaştırılması, bu eylemlerin hâkim kesimler tarafından izlenebilme ve denetlenebilme derecesini de büyük ölçüde genişlettiğini” belirtmektedir. İç içe geçmiş olan “gözetleme”nin bu iki anlamı modern devletlerde en yüksek noktaya ulaşmıştır.

Modern devlet, bu gözetleme ve izleme faaliyetleriyle yönettiklerinin, yurttaşlarının her faaliyetini not alır, kaydeder, listeler, vergilendirir, damgalar, dinler, numaralandırır, ölçer, değerlendirir, izin verir, yasaklar, değiştirir, düzeltir ve cezalandırır. Yani bu devlet, yönettiklerini biçimlendiren, hatta inşa eden, onları yapılandıran oldukça aktif bir devlettir ve bu anlamıyla da bu devletten, iktidarından ve ürettiği siyasalardan uzak durmak, kaçınmak olanaklı değildir. Kişi uzak durmayı denese bile devlet onu bir şekilde bulur ve yaşamını düzenler.

Kişi veya yurttaş devletin ve iktidarın etkisinden ne kadar kaçınmaya çalışırsa çalışsın, gündelik hayatın hemen her alanında onunla yüz yüzedir. Trafikte, trafik polisi/zabitasıyla, doğum, aile veya miras işleri için nüfus dairesiyle, çoğu işinde vergi dairesiyle, yaşam alanında belediyeye, hakkını aramak için mahkemeye, sağlık sorunlarında Devlet hastaneleriyle, özel ya da devlet olsun eğitim politikasının tamamen iktidar tarafından belirlendiği okullarla, yine çoğunlukla iktidarın güdümünde olan her türden medya ve iletişim araçlarıyla günlük hayatta sürekli biçimde karşı karşıyadır.

İktidar tahlilleriyle sosyal bilimlerde büyük çığır açan Foucault (2003) iktidar ilişkilerinin, devletin merkezinde yer aldığı siyasal alana indirgenmesine karşı çıkmaktadır. İktidarın tüm toplumsal ilişkilere içkin olduğunu düşünen Foucault'ya göre iktidar, bir zincir ve ağ olarak tüm toplumsal alana yayılmıştır. Foucault'ya göre devlet, tek iktidar alanı olarak bütünsel bir yapı

göstermek yerine çoklu ve çoğu durumda birbiriyle çelişen ilişkiler alanıdır. Devlet merkezli, bütüncül iktidar mekanizmalarından ziyade Foucault, iktidarın daha çok mikro-fiziğiyle ilgilenmiştir. Modern iktidarı “biyoiktidar” olarak analiz eden Foucault, doğum-ölüm oranları, hastalık, üretim, yaşlıların durumu, sigorta sistemi, insanın çevreyle olan ilişkileri, coğrafya, iklim vs. nüfusa ilişkin bütün verilerin modern iktidarın alanına dâhil olduğunu, bu özelliğiyle modern iktidarın yaşamı tüm çeşitliliğiyle ve bağlamıyla kavradığını belirtir (2008: 250). İktidar artık nüfusun yaşamını merkezine almıştır. Ama klasik modeldeki gibi onu baskılayan değil, tam tersine onu üreten, çoğaltan ve verimli kılan bir teknikler bütünüyle onu örgütleyen ama aynı zamanda denetleyen, kontrol eden, değiştiren ve dönüştüren bir yapıya bürünmüştür. Foucault’da modern iktidar, toplumsal ve siyasal anlamıyla “nüfus” üzerinden, nüfusun “yaşam”ı üzerinden işletilir. İktidar, yaşamı merkeze alarak insan hayatının bütün bileşenlerine işleyebilmektedir.

Özcesi modern zamanlarda, bireyin ev yaşamından, sosyal ilişkilerine ve iş hayatına kadar yaşamın her ayrıntısının iktidar ilişkilerince belirlendiği günümüz dünyasında, iktidar ilişkilerinden azade ve dolayısıyla siyasal alanının dışında bir yaşam mümkün görünmemektedir.

SONUÇ

Bu makalede Helen Dönemi’nin ünlü okullarından birinin kurucusu olan Epikuros’un hedonist ahlaka dayalı öğretiyi oluşturduğu felsefesinin siyasal yönünün uygulanabilirliğinin, Fazıl Say’ın ifadelerinden hareketle, 2000’li yılların Türkiye’inde yani modern zamanlarda, modern devlette mümkün olup olmadığı tartışılmıştır. Epikuros, felsefesini Antik Yunan kent devletlerinin yani *Polisin* yıkılıp yerine yeni imparatorlukların kurulduğu siyasal ve toplumsal belirsizliklerin ve güvensizliklerin arttığı bir dönemde oluşturmuştur. Ahlaki öğretilerinde bireye mutlu olmak için siyasetten ve kamusalardan uzak durmayı öğütleyen Epikuros’un felsefesi, risklerden kaçınmayı hedef alan bir felsefedir. Bu yönüyle de kurulu düzeni değiştirmeyi amaçlamaz. Epikuros var olan siyasal düzeni olduğu gibi kabul eder. Fakat verili siyasal düzenden rahatsız olan kesimlere de acı çekmemeleri, mutlu olmaları için bu düzenden ve düzenin kurumlarından uzak durmalarını salık vererek rahatlatıcı ve kurtarıcı bir yaşam bilgeliği sunar.

Fazıl Say da düzenden acı çekenlere, verili siyasal düzen karşısında değişim umudunu yitirenlere, kimlik ve statü kaybına uğrayanlara Epikuros’un felsefesine benzer öğütler vermektedir. Fakat burada önemli bir fark söz konusudur. Fazıl Say, mutlu, huzurlu olmak için var olan siyasal düzenden rahatsız olanlara siyasal yaşamdan uzak durmalarına dair salık verdiği sözleri 2000’li yılların hatta 2015 yılının Türkiye’inde söylemektedir. Bu anlamda da bu sözlerin ya da bu

sözlerin dayandığı yaşam felsefesinin, modern devletin oldukça gelişkin iktidar kurma, geliştirme, yayma ve hayatın her alanına nüfuz etme özelliği karşısında uygulanabilirliği oldukça tartışmalı hatta mümkün görünmemektedir.

Bu “mümkünsüzlük hali”ni modern devletin kuruluşu, yapısı ve işleyişi ortaya çıkarmaktadır. Modern devlet veya modern iktidar, kurumsal ve örgütsel yapısıyla, yoğun gözetleme, izleme ve denetleme mekanizmalarıyla yaşamın her alanına nüfuz etmekte, onu belirlemekte, biçimlendirmekte ve hatta yaşamın neredeyse her alanını inşa etmektedir. Kişi mutlu olmak, acı çekmemek üzere siyasaldan ya da kamusalından uzak durmayı hedeflediğinde dahi bu eylemiyle yalnızca var olan iktidarı ve iktidar pratiklerini yeniden üretmekte, bu yönüyle de siyasetten uzak durduğunu düşündüğü noktada aslında siyasetin tam da içinde kalmaktadır.

Kaynakça

- Ağaoğulları, M.A. (2004). Kent Devletinden İmparatorluğa. 4. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Ana Britannica, (2004). İstanbul: Ana Yayıncılık.
- Anderson, P. (2017). Antikiteden Feodalizme Geçişler. Çev. U. Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Brunschwig, J. (2011). “Epikürosçuluk”. İçinde: P. Raynaud, S. Rials (Haz.). Siyaset Felsefesi Sözlüğü. 2. Baskı, çev. İ. Yerguz, N.K. Sevil, E. Ergun, H. Dilli, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bodin, J. (1992). On Sovereignty. Çev. L. H. Franklin, Cambridge: Cambridge University Press, GB.
- Copleston, F. (1996). Felsefe Tarihi Helenistik Felsefe. 2. Baskı, çev. A. Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi.
- Epiküros. (2019). Özdeyişler Mektuplar ve Aforizmalar. İstanbul: Arya Yayınları.
- Foucault, M. (2003). İktidarın Gözü. Çev. I. Ergüden, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2008). Toplumunu Savunmak Gerekir. Çev. Ş. Aktaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Giddens, A. (2008). Ulus- Devlet ve Şiddet. 2.Baskı. Çev. C. Atay, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Hobbes, T. (1993). Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti. Çev. S. Lim, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kışlalı, A.T. (1984). “Eski Yunan’da Demokrasi ve Demokratik Düşünce”, Amme İdaresi Dergisi, (17/1): 63 – 77.
- (http://www.todaie.edu.tr/resimler/ekler/b7134683221c2c0_ek.pdf?dergi=Amme%20Idaresi%20Dergisi. Erişim tarihi, 10.08.2018).
- Laertios, D. (2015). Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri. 6. Baskı, çev. C. Şentuna, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Lucretius (1974). Evrenin Yapısı (De Rerum Natura). Çev. T. Uyar, T. Uyar. İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- Mann, M. (1993). “The Sources of Social Power”, Vol.2: The Rise of Classes and Nation-States, 1760-1914. Cambridge: Cambridge University Press.

- Marx, H. K.(2013). Demokritos ile Epikouros'un Doğa Felsefelerindeki Ayırım. Çev. S. Babür, Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Solomon, R. C. ve Higgins, K. M. (2017). Felsefenin Kısa Tarihi. 3. Baskı. Çev. M. Topal, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pierson, C. (2015). Modern Devlet. 2. Basım, çev.N. Kutluğ, B. Erdoğan, İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.
- Poggi, G. (2016). Devlet Doğası, Gelişimi ve Geleceği. 5. Baskı. Çev. A. Babacan, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2012). Toplum Sözleşmesi. 9. Basım, çev. V. Günyol. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tilly, C. (1990). Coercition, Capital, and European States. AD 990-1990. Oxford: Blackwell.
- Warren, J. (2017). "Epikourosçuluk". İçinde: U. Eco (Ed.), Antik Yunan, çev. L. T. Basmacı, 519- 528, İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Weber, M. (1978). Economy and Society. Vol:1, Berkeley: University of California Press.
- Yalçınkaya, A. (2016). "Yunan Uygarlığı İçinde Polis ve Siyaset". Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler. İçinde: M. A. Ağaoğulları (Ed.), 7. Baskı, 23-90, İstanbul: İletişim Yayınları.

DOKTOR VE HEMŞİRELERİN DUYGUSAL EMEK ÖZELLİKLERİNİN İNCELENMESİ**Dr. Öğr. Üyesi Ali Kemal CEYLAN, alikemal.ceylan@batman.edu.tr*****Öz**

Günümüz ekonomik yapısı bir değişim içerisinde bulunmakta ve bu değişimde hizmet sektörünün gittikçe artan bir ağırlığı gözlenmektedir. Hizmet sektörünün gelişmesi ile bu alanda çalışan işgücünün duygusal emek performansları, örgütler açısından önemli bir konuma gelmektedir. Sağlık sektörü gibi iletişim ve etkileşimin yoğun olarak yaşandığı çalışma koşullarında duygusal emek performansı özellikle önem kazanmaktadır. Araştırmanın amacı Batman ilinde özel ve kamu hastanelerinde görev yapmakta olan sağlık çalışanlarından doktor ve hemşirelerin duygusal emek davranışlarını demografik değişkenler yönünden tespit edebilmektir. Bu araştırma, yüz yüze anketle basit rastgele örnekleme tekniği uygulanarak gerçekleştirilmiş ve araştırmada Türkçe'ye uyarlanmış olan duygusal emek ölçeği kullanılmıştır. Araştırma sonucunda meslek, iş tecrübesi, yaş ile eğitim yönünden katılımcıların duygusal emekleri arasında farklılıklar tespit edilmiştir. Doktor ve hemşirelerin duygusal emek davranışlarının belirlenebilmesi, sağlık sistemi performansının tespit edilmesinde yararlı olabilecek faktörlerdendir.

Anahtar Kelimeler: Duygusal Emek, Sağlık Sektörü, Demografik Değişkenler

INVESTIGATION OF EMOTIONAL LABOUR CHARACTERISTICS OF DOCTORS AND NURSES**Abstract**

Today's economic structure is in a continuous change, and in this change, an ever-increasing weight of services sector is clearly seen. The development of service sector and the emotional labour performances of workforce working in this field come to a significant position with regard to organizations. Especially, emotional labour gains importance in working environments such as health sector where communication and interaction are intensely experienced. The aim of this study is to determine emotional labour behaviours of healthcare professionals, doctors and nurses, working in private and public hospitals in Batman province in terms of demographic variables. This study was conducted by applying face-to-face survey and simple random sampling method; and emotional labour scale, adopted to Turkish, was used in the investigation. As a result of the study, it was established that there were differences in emotional labours of participants in terms of profession, work experience, age and education. Determining the emotional labour behaviours of doctors and nurses is one of the factors that will be beneficial in establishing the performance of health system.

Key Words: Emotional Labour, Health Sector, Demographic Variables

1.GİRİŞ

Ekonomik yapının bugün gelmiş olduğu değişim ve gelişim düzeyi itibariyle hizmetler sektörünün ağırlığı artmış ve ekonomik yapının ağırlık noktası imalat sanayisinden, hizmetler sektörü alanına doğru kaymıştır. Ekonomik yapıda ağırlığı artmış olan hizmet sektörünün çalışma koşullarının özellikleri, çalışanların sergilemiş olduğu davranışlar yönünden farklı beklenti ve özellikler göstermektedir. Hizmet sektöründeki örgütlerin hedef ve beklentileri, çalışanların duygusal emek performansını yönlendirmekte ve kontrol etmektedir.

* Batman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü

ORCID: 0000-0003-2699-0973 ss. 44-59

Araştırma makalesi. **Makale Geliş Tarihi: 25. 11. 2020 - Makale Kabul Tarihi: 01. 01. 2021**

Hizmet, taraflar arasındaki ilişkide, taraflardan birinin diğerine sunabileceği temel olarak soyut özellikte olan herhangi bir şeyin mülkiyet yönünden değişiminin söz konusu olmadığı bir davranış, eylem veya faydalanmadır (Kotler ve Bloom, 1984:147'den aktaran: Birkan, 1994:34). Hizmetlerin, mallardan farklı olan temel özellikleri: üretim ve tüketimlerinin aynı zamanda gerçekleşmesi, heterojen olmaları, soyut nitelikte olmaları ve kolayca tüketilebilmeleridir (Şahinli ve Tarım, 2020:2). Hizmetlerin bu özellikleri, çalışanların göstermiş oldukları davranışlardan etkilenmektedir. Bu yönüyle çalışanların duygusal emek davranışları, müşteri veya hastaların duydukları memnuniyet düzeyinde oldukça etkili olacaktır. Hizmet sektöründe artan piyasa rekabetiyle beraber, çalışanların duygusal emek performanslarının önemi artırmıştır. Hizmet sektöründeki mesleklerde çalışan insanlardan (eğitimci, yönetici, sağlık çalışanı, büro ve satış personeli vb.) istenen duygusal emek miktarı veya çabası farklılık gösterebilmektedir. Bunun yanında çalışma sürecinde çalışanların duygularını nasıl göstereceğiyle ilgili beklentiler, kültürlere, örgütteki iş ve rollere, kadın ve erkeklere göre değişiklik sergileyebilmektedir (Wharton and Erickson, 1995; Brotheridge and Grandey, 2002: 20; Mann, 2007; Scott and Barnes, 2011). Örneğin, özellikle kadınlardan daha fazla duygusal emek çabası beklentisi bulunmaktadır. Kadınlardan, iş ve aile hayatlarında göstermiş oldukları duygusal emek çabasında daha fazla ve orantısız bir performans beklentisi vardır (Erickson, 1993: 890).

Genel olarak ele alındığında, duygusal emek davranışı, çalışanların iş tatmini, tükenmişliği, iş stresi, işten ayrılma niyeti, zihinsel sağlık ve mutluluğu gibi faktörlerle ilişki içindedir (Nixon vd., 2011; Pugliesi, 1999). Duygusal emek davranışı, kurumun performans ve başarısına olumlu etki yaparken, duyguların nasıl yönetileceğiyle ilgili zaaf ve eksikler, kurum veya örgütün performans düşüklüğü ve başarısızlığına neden olabilmektedir. Müşteriye güler yüzlü bir hizmette bulunmak, onların kalite algılamalarına pozitif bir etki yapabilmekte ve bu sonuç kurum veya örgütün hedef ve beklentileriyle doğrudan doğruya uyumluluk gösterebilmektedir (Basım ve Beğenirbaş, 2012: 80).

Duygusal emek, bir örgütün belirlediği duygusal çalışmayla ilgili kural, ilke ya da standartlara uygun olarak emek harcamayla ilgili ve kapitalist iş ilişkileri koşullarının personel tarafından kabullenilmesini sağlayan çalışma modeli, mekanizması veya biçimidir (Hochschild, 1979: 551; Jocoy, 2003: 68). İş veya görevin yerine getirilmesi sırasında gösterilen davranışlar olarak duygusal emek, yönetimlerin oldukça ilgisini çeken merkezi bir konu haline gelmiştir. İş ve ekonomik hayattaki değişimlerle beraber duygusal emek performansı/gösterimi, insan hizmetleri mesleklerinde kaçınılmaz bir iş karakteristiği veya işin parçası haline gelmiştir (Cheung vd., 2011: 349). Piyasa rekabetinin artan hızı ve bu rekabetçi ekonomik yapı içinde hizmetler sektörünün artan

oranı nedeniyle; firmalar açısından personelin duygularının yönetimi konusu önem derecesini özellikle artırmaktadır (Chau vd., 2009: 1151).

Kurum / Örgüt yönetimleri tarafından duygular, resmi ve gayri resmi olabilen kural, prosedür, ilke vs., gibi araçlar aracılığıyla kontrol edilip, yönetilirken; belirli duyguların sergilenmesi istenirken diğer bazı duyguların ise gösterilmemesi veya bastırılması sağlanabilmektedir (Mann, 1997: 4). Duygular ya da duyguların aktarılma veya sergilenme şekli örgüt yönetimi tarafından denetlenip, yönetilecek bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Mann, 2007: 553).

Sağlık sektörü çalışma koşulları içinde kurumda/örgütte görev yapan insan kaynaklarının sahip oldukları ve sergiledikleri duygusal emek performansı kurum veya örgüt açısından önemli sonuçlara yol açabilecektir. Çalışma yaşamı içinde özellikle hizmetler sektöründe yönetim, çalışanlardan çok fazla duygusal emek davranışı veya çabası beklentisindedir. Sağlık hizmetlerinde çalışanlardan, hasta ya da müşterilerden gelebilecek zor veya makul olmayan isteklerde bile pozitif duygular sergilemeleri beklenmektedir. Pek çok işaret göstermektedir ki duygusal emek birçok meslek veya iş için zorunluluk arz eden bir duruma gelmektedir (Wharton, 1999: 174). Sağlık sektöründe verilen hizmetlerin kalitesi, hasta veya müşterilerin memnuniyeti, çalışanların performansı ile rekabet gibi kavramlar ön plana çıkmaya başlamıştır. Sağlık alanında verilen hizmetlerde artan rekabet koşulları, sağlık örgütlerinin sunmuş olduğu hizmetlerin içeriğine ve kalite algısına verilen önemi artırmıştır (Kaya ve Tekin, 2013). Ancak hakikatte hissetmedikleri duyguları, kurum veya örgütün istediği kural veya standartlar yönünde sergilemek zorunda kalan çalışanlarda, olumsuz psikolojik etkiler ortaya çıkabilmektedir.

Sağlık sektörünün çalışma koşullarında, duyguların yoğun olarak kullanılması sonucunda, duygusal rol veya davranışın gösterilmesi sıklığı, duyguların gösterilme kurallarına dikkat edilmesi ve gösterilecek duyguların çeşitliliği ile meydana gelebilecek olan duygusal uyumsuzluk, çalışanlarda duygusal açıdan birçok olumsuzluğa neden olabilecektir (Morris and Feldman, 1996: 986; Laschinger and Fida, 2014). Sağlık çalışanlarının gerçekte hissetmedikleri duyguları sergilemeye çalışmaları, örgütün bu yöndeki kurallarına uyma ve sürekli olarak hastaya / müşteriye bu yönde davranma, sağlık çalışanlarının psikolojisini olumsuz olarak etkileyebilecektir.

Sağlık sektörü kapsamında, duygusal emek ile ilgili çalışmalar olmasına rağmen yine de araştırmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu araştırmada temel olarak duygusal emeğin, demografik değişkenler yönünden farklılaşp farklılaşmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Sağlık çalışanları ile ilgili olarak yapılan bazı araştırmalarda, duygusal emek düzeyleri arasında demografik değişkenler yönünden anlamlı farklılaşmaların bulunduğu sonuçlar elde edilmiştir

(Yağcı Özen ve Yüceler: 2019; Doğan ve Sığırı, 2017; Aydın vd., 2019). Sağlık sektörü çalışanlarının duygusal emekleri ile ilgili olarak alanda yapılmış çalışmaların sayısı sınırlıdır. Yetim ve Erigüç (2019:236) duygusal emekle ilgili olarak Türkiye de sağlık alanında yapılmış çalışmaların sınırlı düzeyde olduğu sonucunu yapmış oldukları araştırmada göstermektedirler.

Bu araştırma, sağlık sektörü açısından önem arz eden bir durum olarak doktor ve hemşirelerin duygusal emek düzeylerinin belirlenebilmesi bakımından katkı sağlayabilecektir. Ayrıca doktor ve hemşirelik mesleklerinde çalışanlar açısından, duygusal emeğin gösterilmesinde demografik değişkenlerin oynadığı rolün tespit edilebilmesi de bir diğer katkı olacaktır. Araştırma Batman il merkezinde bulunan iki kamu hastanesi ile iki özel hastanede görev yapmakta olan doktor ve hemşirelerle gerçekleştirilmiştir. Doktor ve hemşirelerin sergileyecekleri duygusal emek performansı, hasta memnuniyetinin sağlanmasında ve kurumun başarısında önemli rol oynayabileceğinden bu araştırma sonuçları konuyla ilgili kişi ve kurumlar açısından önemlidir.

2. DUYGUSAL EMEK KAVRAMI

Duygusal emek kavramını ilk olarak Hochschild, *The Managed Heart* (1983) adlı kitabında kullanarak literatüre sunmuş ve bu kavramı sorgulamıştır. Hochschild, sözü geçen kitabında günümüzün çalışma koşulları içinde çalışanların bedensel ve bilişsel emek harcama ve çabalarının yanında, onların göstermiş olduğu duygusal emeklerinin açıklamasını yapmaktadır. Duygusal emek çalışması sırasında bir çalışan, başka kişilerin durumuna uyumlu olabilecek yüz ifadesini dışarıya yönelik olarak gösterebilmek için sergilemesi gereken duygusunu harekete geçirebilmeli, o duyguyu gösterebilmeli veya duygusunu baskılamalıdır (Hochschild, 2012: 7). Duygusal emek, Hochschild'e göre belli bir ücrete karşılık olarak çalışan bir personelin görevini ifa ederken yüz ve beden hareketlerini gösterebilmeye ilişkili olan duygu yönetimi olarak tanımlamıştır.

Duygu kavramı “öznel olarak yaşanan duygusal bir durumun, dışavurumu olan gözlenebilir bir davranış yapısı” (Budak, 2000: 231) olarak tanımlanmıştır. Duygular, bireysel deneyim ve örgüt ortamının kaçınılmaz ve etkin bir unsurudurlar (Glomb and Tews, 2004: 1). Duygu olgusunun çalışma ortamındaki boyutlarını ele alırken önemli bir ayrımı belirtmek gerekir. Genel olarak söylenebilirse bir işte çalışma faaliyetinin, insanın sosyal varoluşunun önemli bir belirleyicisi olduğudur. Çalışma alanının sevinç, sevme, korku duyma, acıma, nefret etme, hayal kırıklığı, suçluluk duyma ve haset gibi çeşitli duyguların yaşandığı ve ortaya koyulduğu bir alan olduğu belirtilebilir (Seçer, 2005:814).

Duygusal emek çalışması ise bir duygunun nitelik veya derecesini değiştirmeye yönelik olarak sarf edilen çaba olarak ele alınmıştır (Hochschild, 1979: 561). Duygusal emekle ilgili olan kuramların çoğu bu kavramı, bir örgütün standartlarıyla ahenkli olacak şekilde, duyguların uygun

bir biçimde sergilenmesini ya da ifade edilmesini ayrıntılı olarak göstermektedir (Diefendorff vd. 2005: 339).

Duygusal emek, örgütün oluşturduğu davranış kurallarının denetimi doğrultusunda, duyguların uygun olacak bir biçimde sergilenmesi ya da rolün oynanmasıdır (Ashforth and Humphrey, 1993: 90). Ashforth ve Humphrey duygusal emek kavramını, davranışın altında yatan duygu veya hislerin içsel kontrolü veya yönetiminden ayrı olarak çalışanın gözlemlenebilen davranış örüntüsü olarak ele alarak değerlendirmişlerdir. Burada önemli olan yapılan işin dışarıdan gözlemlenebilmesidir (Basım ve Beğenirbaş, 2012: 78). Çalışanın duygusal emek sarf etmesi onun görev etkinliğini ve kendisini ifade etmeyi kolaylaştırabilir, ancak aynı zamanda karşılanamayan müşteri beklentileri de ön plana çıkabilir ve duygusal uyumsuzluğu ve kendine yabancılaşmayı ortaya çıkarabilir. Bununla birlikte Ashforth ve Humphrey (1993: 88) sosyal kimlik teorisini takip ederek bu teoriyi duygusal emek kavramına uyarlayarak duygusal emeğin bazı etkilerinin bireyin, sosyal ve kişisel kimlikleri tarafından hafifletildiğini ve onun iş veya hizmet rolü ile özdeşleşmesine yönelik bir etki ortaya çıkardığını öne sürmüşlerdir.

Çalışanların müşteri memnuniyeti için sergilemiş olduğu imaj ve etkileşimin niteliği artan bir biçimde çalıştığı kurum veya örgütün denetimi altına girmektedir. Örgütlerin dilediği ve yönlendirdiği şekilde duyguların gösterilmesi, çalışanların performansının artık çok önemli bir unsur durumuna gelmiştir (Morris and Feldman, 1996: 986-987). Çalışanın göstermesi gereken duyguların nasıl sergileneceği ile ilgili olarak örgütün belirlemiş olduğu kurallara uygun olarak iş veya çalışma rolünün ifa edilmesi gerekmektedir. Duygusal emeği, Morris ve Feldman (1996:987) için ifa edilmesi esnasında örgütsel olarak arzulanan veya istenen duyguyu sergileyebilmek için harcanan çaba, planlama faaliyetiyle denetimi olarak ifade etmişlerdir.

Grandey (2000), duygusal emekle ilgili önceki perspektifleri gözden geçirip karşılaştırarak, bu perspektifleri bütünleştiren bir duygusal emek tanımı sağlamak ve kavramın mekanizmalarını çözümleyebilmede, rehber bir kuram olarak duygu düzenlemesini, bireysel farklılıkları ve örgütsel faktörleri modeline dâhil etmiştir. Grandey'e göre (2000) duygusal emek çalışması, örgüt veya yönetimin istekleri doğrultusunda işin sergilenmesi sırasında, müşterilere belirli davranış veya ifadelerin gösterilmesinde, duyguları yönetmenin stresi olarak ifade edilmektedir. Duygusal emek, sadece duyguların bastırılmaya çalışılmasından farklı bir konudur. Çalışanların duygularının, işin veya yönetimin kurallarına (duyguların nasıl sergileneceği kuralı) uyumlu olarak davranışa dönüştürülmesiyle ilgilidir (Grandey, 2000: 95). Çalışma şartlarına bağlı olarak gerekli olan duyguyu gösterebilmek için çalışan kendi duygularını düzenleyebilmelidir. Grandey, duygusal emek süreci modelini üç temel bileşenle açıklamıştır. Bu bileşenlerin, ilki durumsal işaretlerdir.

Durumsal işaretler ise etkileşim beklentileri ve duygusal olaylar alt başlıklarından oluşmaktadır. İkinci olarak duygu yönetim süreci gelmektedir. Duygu yönetim sürecinde, yüzeysel ve derin rol davranışı bulunmaktadır. Üçüncü ve son olarak ise uzun dönemli sonuçlar bulunmaktadır. Uzun dönemli sonuçlar ise bireysel ve örgütsel refah olarak belirtilmiştir (Grandey, 2000:101)

2.1. DUYGUSAL EMEK KAVRAMININ BOYUTLARI

Duygusal emekle ilgili araştırma yapan bilim insanları, kavramın tartışılması sürecinde duygusal emeğin boyutlandırılmasını çeşitli biçimlerde yapmışlardır. İlk olarak kavramı geliştirmiş olan Hochschild (1979; 1983) çalışanların duygusal emek davranışını iki boyutta ele alarak açıklamıştır. Bu boyutlardan ilki olan yüzeysel rol davranışı çalışanın, kurumsal kurallar ve standartlar yönlendirmesinde eylem veya davranışlarını göstermesidir. Bu boyutta sergilenen davranışlar sırasında çalışan aslında hissetmemiş olduğu duyguları sergileme çabasında bulunmaktadır. Çalışanlar sözel olmayan davranışlardan yüz ifadesi ve jestler gibi davranışlar ile kullandığı sesin tonunu ayarlama gibi sözel olan davranış gösterimlerini özenle sergilemelidirler. Hochschild'a göre (1979; 1983) duygusal emeğin ikinci boyutu olan derin rol davranışında, çalışan sergilemesi gereken duyguları gösterebilme istek ve arzusu içinde eylemde bulunmaktadır. Çalışan, davranışını gerçekten yaşamaya çalışarak sergilemektedir. Örgütsel olarak belirlenmiş davranış ilke ve kuralları çerçevesinde, çalışanlar göstermeleri gereken duyguları hissedebilmeye çabalamaktadır. Derin rol davranışı, bilişsel olarak yapılan düzenlemeyle oluşmakta, böylece bireyin duygularıyla, çalıştığı işin gereklilikleri uyumlu bir duruma gelmektedir (Biçkes vd., 2014:104).

Ashforth ve Humphrey (1993) duygusal emeği yeniden boyutlandıkları, yüzeysel davranış veya rol ile derin davranış veya rol boyutlarına, samimi ya da doğal (kendiliğinden / spontane, içten gelen) davranışlar boyutunu eklemiştir. Ashforth ve Humphrey ile diğer bazı araştırmacılara göre Hochschild'ın, bireylerin kendiliğinden ortaya çıkan duygu ve deneyimlerini ihmal ettiğini belirtmişlerdir (Kruml and Geddes, 2000:12).

Çalışanlar görevlerini yaparlarken çalışkan ve canlı davranmalı, ayrıca bilinçli bir şekilde bir duyguyu yönlendirebilmeli ve yönetmelidir. Ashforth ve Humphrey (1993: 94), bu çalışma düşüncesinde olan çalışana bir aktöre benzeterek değerlendirmiş ve bunu izlenim yönetimine benzetmişlerdir. Çalışan, samimi veya doğal davranış boyutunda, gerçekte his etmiş olduğu, içten olan duygularını yansıtmakta ve göstermektedir. Doğal veya samimi davranış boyutunda çalışanların duyumsamış veya hissetmiş olduğu duygular aslında, kurumun tespit etmiş olduğu davranış standartlarına kendiliğinden uyumlu olmaktadır. Samimi veya kişinin içinden gelen duyguların yansıtılması, çaba gerektirmeyen bir davranış olarak gözükebilir. Ancak kurumun görevin gereklerinden biri olarak belirlemiş olduğu duyguların aktarılma biçiminin, kurumsal

kurallar ile düzenleniyor olması, doğal veya samimi davranışın da duygusal emeğin diğer bir boyutu olarak ilave edilmesi gerektiğini göstermektedir (Özkan, 2013: 70).

Bu araştırmada, duygusal emek literatüründe, duygusal emeğin boyutlandırılmasında sık olarak kullanılan yüzeysel davranış / rol, derin davranış / rol ile doğal davranış / rolü kapsayan (Diefendorff vd., 2005) üç boyutlu yaklaşım kullanılmıştır.

3. ARAŞTIRMANIN AMAÇ VE YÖNTEMİ

Araştırmanın amacı sağlık sektöründe görev yapmakta olan doktor ve hemşirelerin sahip olduğu duygusal emeği, demografik değişkenler yönünden belirleyebilmektir. Araştırmanın evreni, 2020 yılı itibariyle Batman ilinde bulunan 2 kamu hastanesinde 274 doktor ve 746 hemşire ile 2 özel hastanede çalışmakta olan 57 doktor ve 459 hemşire ile toplamda 1536 kişiden oluşmaktadır. Araştırma verilerini elde etme için basit rasgele örnekleme tekniğiyle katılımcılarla yüz yüze anket yapılmıştır. Yapılan anket çalışması 323 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Elde edilen anketlerden 304 tanesi analiz sonuçlarında kullanılmıştır.

Araştırmada kullanılan ölçek Diefendorff ve diğerlerinin (2005) geliştirdiği, Duygusal Emek Ölçeği'dir. Bu ölçeğin Türkçeye uyarlanması Basım ile Beğenirbaş (2012) tarafından yapılmıştır. Ölçek, yüzeysel davranış veya rol, derin davranış veya rol ile samimi veya doğal duygular olarak üç boyutludur. Ölçeğin maddeleri, katılımcılar tarafından beşli Likert Ölçeği ile (1= Hiçbir zaman, 2= Çok Nadir, 3= Bazen, 4= Çoğu Zaman, 5= Her Zaman) değerlendirilerek puanlanmıştır. Ölçekten elde edilen puanının yüksek olması duygusal emek performansının arttığını göstermektedir. Ölçekte, yüzeysel rol davranışı 6, derin rol davranışı 4 maddeyle ve doğal duygu davranışıyla 3 maddeyle ölçülmektedir. Bu ölçeğin Cronbach's Alfa katsayısı 0,80 düzeyinde elde edilmiştir (Basım ve Beğenirbaş, 2012: 83).

Araştırma sonucu bulunmuş veriler analiz edilirken SPSS 21 programı kullanılmıştır. Güvenilirlik analiz sonucunda ölçeğin Cronbach's Alpha katsayısı 0,65 olarak elde edilmiş olup, güvenilirliği orta düzeydedir (İslamoğlu ve Alnıaçık, 2016:156). Duygusal Emek Ölçeğinin, Skewness (,015) ve Kurtosis (0,632) değerleri ise -2 ve +2 arasında elde edilmiş ve dağılımı normaldir (George and Mallary, 2016:114-115). Bu ölçeğin alt boyutlarından olan yüzeysel rolün güvenilirlik analizinde Cronbach's Alpha katsayısı 0,87 olarak elde edilmiştir. Derin rol davranışının güvenilirliği 0,86 ve doğal duygu rolünün güvenilirlik analiziyse 0,88 bulunmuştur.

Katılımcıların demografik değişkenler yönünden duygusal emek düzeyleri arasında farklar olup olmadığı ise Anova ve T-testleriyle yapılarak, analiz edilmiştir.

3.1. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Araştırma, Batman ilinde bulunan iki kamu hastanesi ve iki özel hastanede çalışan doktor ve hemşirelerle sınırlıdır. Yalnızca bir il merkezi, iki kamu hastanesi ile özel iki hastaneden verilerin toplanmış olması, araştırmanın en önemli sınırlılığını oluşturmaktadır. Başka illerde ve çeşitli hastane ile sağlık kuruluşlarında yapılacak olan benzer araştırmalar ile bu araştırma sonuçlarının daha geniş ölçüde değerlendirilebilme imkânı sağlanabilecektir. Ayrıca araştırmanın bir diğer sınırlılığı da, anket katılımcılarının cevaplama sırasında gerekli özen ve zamanı gösteremeyebilecekleri konusudur.

4. BULGULAR

Demografik değişkenler yönünden araştırmaya katılan doktor ve hemşirelerin demografik özellikleri ile ilgili istatistiksel veriler aşağıda Tablo-1 de verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcılarla İlgili Demografik Değişkenler

DEĞİŞKENLER	GRUPLAR	FREKANS	YÜZDE
Cinsiyet	Kadın	170	55.9
	Erkek	134	44.1
	Toplam	304	100
Eğitim	Lise veya dengi okul	57	18.8
	Ön Lisans	51	16.8
	Lisans	120	39.5
	Lisans	12	3.9
	Yüksek Lisans	64	21.1
	Uzmanlık	304	100
Toplam			
Medeni Durum	Evli	187	61.5
	Bekâr	102	33.6
	Diğer	15	4.9
	Toplam	304	100
İş Tecrübesi	1-3 yıl	49	16.1
	4-7 yıl	84	27.6
	8-11 yıl	62	20.4
	12-15 yıl	60	19.7
	16-19 yıl	24	7.9
	20 ve fazla	25	8.2
	Toplam	304	100
Meslek	Doktor	114	37.5
	Hemşire	190	62.5
	Toplam	304	100
Aylık Gelir	2500- 3500	60	19.7
	3500- 4500	87	28.6

	4500- 5500	40	13.2
	6500- 7500	25	8.2
	8500 ve fazla	92	30.3
	Toplam	304	100
Çalışma Alanı	Kamu	182	59.9
	Özel	122	40.1
	Toplam	304	100

Duygusal emek ölçeğinin alt boyutları arasında olan ilişkiler ise aşağıda tablo-2 de verilmiştir.

Tablo 2: Duygusal Emek Ölçeğinin Alt Boyutları Arasındaki İlişkiler

Alt Boyutlar	1	2	3	4
1. Yüzeysel Rol	1			
2. Derin Rol	,188**	1		
3. Doğal Rol	-,423**	-,263**	1	
4. Genel Duygusal Emek	,739**	,692**	—	1

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Tablo 2’de görüldüğü gibi duygusal emeğin boyutlardan biri olan derin rolle, yüzeysel rol alt boyutlarının arasında $p < 0.01$ anlamlılık düzeyinde pozitif ilişki sonucuna karşılık; doğal rol boyutu ile yüzeysel rol boyutu arasında $p < 0.01$ anlamlılık düzeyindeyse negatif ilişki bulunmuştur. Doğal duyguyla, derin rol boyutları arasında negatif bir ilişki elde edilmiştir. Genel duygusal emek puanıyla, duygusal emeğin alt boyutlardan birisi olan yüzeysel rol arasında ($r = .73$, $p < 0.01$) ve yine genel duygusal emekle, derin rol yapma ($r = .69$, $p < 0.01$) arasında yüksek seviyede bir pozitif ilişki sonucu elde edilmiştir. Bu araştırmada genel duygusal emek puanıyla, doğal rol alt boyutu arasında ise anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Duygusal emek ölçeğinin korelasyon sonuçları değerlendirildiğinde, yüzeysel rol ve derin rol yapma alt boyutlarının, genel duygusal emekle yüksek bir ilişki gösterdiği görülmektedir. Ayrıca doğal rol davranışı, yüzeysel ve derin rol ile negatif bir ilişki göstermektedir.

Duygusal emek ölçeğinin alt boyutları ile yaş değişkeni arasındaki ilişkinin sonuçları aşağıda Tablo-3 te verilmiştir.

Tablo 3: Duygusal Emek Ölçeği Alt Boyutlarının Katılımcıların Yaşları İle İlişkisi

Yaş ve Alt Boyutlar	1	2	3
---------------------	---	---	---

1. Yaş	1		
2. Derin Rol	-,121*	1	
3. Doğal Rol	,166**	-,263**	1

*Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

**Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Duygusal emek ölçeği ile katılımcıların yaşları arasındaki ilişkiler incelendiğinde, katılımcıların yaşları ile duygusal emek ölçeğinin alt boyutları olan derin rol ile doğal rol arasında ilişki bulunmuştur. Tablo 3'te görüldüğü gibi duygusal emeğin boyutlardan olan derin rol boyutu ile katılımcıların yaşları arasında $p < 0.05$ anlamlılık düzeyinde negatif bir ilişki sonucuna karşılık; doğal rol ile katılımcıların yaşları arasında $p < 0.01$ anlamlılık düzeyindeyse pozitif ilişki bulunmuştur.

Aşağıda, demografik değişkenlerin duygusal emek ölçeğiyle karşılaştırılması sonucunda gruplar arasında ki farkları gösteren Anova ile T-testi analizi sonuçları verilmiştir.

- Cinsiyete göre erkek katılımcıların duygusal emek puanı ortalaması erkek = 37.467 olarak ve kadın katılımcılarınsa kadın = 36,681 olarak bulunmuştur. Erkek ve kadın katılımcılar arasında duygusal emek toplam puanları yönünden istatistiksel bir farklılık yoktur (t: -1,128; $p = 0,260 > 0,05$). Erkek ve kadın katılımcıların yüzeysel rol puan ortalamaları kadınlarda, kadın= 12.159 ve erkeklerin ise erkek= 12.613'tür ve bu davranış yönünden aralarında istatistiksel bir fark bulunmamaktadır (t: - ,821; $p = 0,412 > 0,05$). Kadın katılımcıların derin rol ortalamaları kadın=12.825 ve erkeklerin ortalamaları ise erkek=12.271'dir ve derin rol davranışı bakımından aralarında fark yoktur (t: ,337; $p = ,737 > 0,05$). Kadınların, doğal duygu puanı ortalamaları kadın=11.697 ve erkeklerin doğal duygu puanı ortalamaları erkek=12.182'dir. Buna göre kadın ve erkeklerin doğal duygu puanı ortalamaları yönünden bir farklılık bulunmamıştır (t: -1,676; $p = 0,095 > 0,05$).

- Meslek bakımından doktor katılımcıların duygusal emek toplamı puan ortalamaları doktor =36,203 ve hemşirelerin duygusal emek toplamı puan ortalamaları hemşire= 37,523 olarak elde edilmiş ve doktor ile hemşirelerin duygusal emek toplam puanları yönünden aralarında istatistiksel farklılık yoktur (t: -1,855; $p = 0,065 > 0,05$). Doktor katılımcıların yüzeysel rol puanı ortalamaları doktor =12,645 ve hemşirelerin, yüzeysel rol puanı ortalamaları hemşire= 12,188'dir. Doktor ve hemşire olan katılımcıların yüzeysel rol emek puanları bakımından fark yoktur (t: ,807; $p = 0,420 >$

0,05). Derin rol bakımından doktor olan katılımcıların puan ortalamaları doktor = 11,511 ve hemşirelerin derin rol puanı ortalamaları hemşire=13,505'tir. Derin rol puanı ortalamaları bakımından doktor ve hemşireler arasında bir farklılık bulunmuştur (t: -4,401; p= 0,00 < 0,05). Doktor katılımcıların doğal rol puanı ortalaması doktor = 12,046 ve hemşirelerin doğal rol puan ortalamaları ise hemşire = 11,829'dur. Doğal rol puan ortalamaları yönünden doktor ve hemşireler arasında fark yoktur (t: ,727; p= ,448 > 0,05).

- Kamu veya özel sektörde çalışma durumlarına göre katılımcıların duygusal emek toplam puanları arasında anlamlı bir istatistiksel fark elde edilmemiştir (t: -1,419; p= ,157 > 0,05). Kamu da çalışan katılımcıların yüzeysel rol puanı ortalamaları doktor =12,128 ve özel sektörde istihdam eden katılımcıların, yüzeysel rol puanı ortalamaları özel= 12,704'dir. Kamu ve özel sektörde çalışan katılımcıların yüzeysel rol emek puanları yönünden aralarında farklılık bulunmamıştır (t: -1,031; p= 0,304 > 0,05). Derin rol bakımından kamu sektörü katılımcılarının puan ortalamaları kamu = 12,627 ve özel sektör katılımcılarının derin rol puanı ortalamaları özel =12,950'dir. Derin rol puan ortalamaları bakımından kamu ve özel sektör çalışanlarının karşılaştırılmasında istatistiksel fark bulunmamıştır (t: -,733; p= 0,464 > 0,05). Kamu da çalışan katılımcıların doğal rol puan ortalamaları kamu = 11,870 ve özel de çalışanların doğal rol puan ortalamaları ise özel = 11,971'dir. Doğal rol puan ortalamaları yönünden kamu ve özel sektör katılımcıları arasında fark yoktur (t: -,341; p= ,157 > 0,05).

- Eğitim durumlarına göre katılımcıların, toplam duygusal emek puanları ortalamalarında istatistiksel bakımdan anlamlı farklılık bulunmamıştır (F:,406; P= ,804 > 0,05). Eğitim durumları yönünden katılımcıların yüzeysel rol ortalamalarında istatistiksel bakımdan anlamlı bir fark elde edilmemiştir (F: 1,873; P= ,115 > 0,05). Eğitim durumları yönünden katılımcıların derin rol ortalaması puanlarının karşılaştırılmasında anlamlılık bakımından istatistiksel farklılık bulunmuştur (F: 3,300; P= ,011 < 0,05). Lise veya dengi okul mezunlarının, lisans mezunlarıyla uzmanlık eğitimi mezunlarının ile karşılaştırılmasında derin rol ortalama puanları arasında fark bulunmuştur. Derin rol ortalama puanları, lise ve dengi okul mezunlarında = 14,228, lisans mezunlarında =12,602 ve uzman mezunlarında = 11,796'dır. Eğitim durumlarına göre katılımcıların doğal rol ortalaması puanlarının karşılaştırılmasında istatistiksel bakımdan anlamlı bir fark vardır (F: 3,478; P= ,016 < 0,05). Lise ve dengi okul mezunlarının doğal rol ortalama puanlarının, yüksekokul mezunları ile lisans mezunlarının ortalama puanlarıyla karşılaştırılmasında fark vardır. Lise ve dengi okul mezunlarının doğal rol ortalama puanları, lise ve dengi okul = 11,248, yüksekokul mezunları = 12,277 ve lisans mezunları = 12,254'tür.

-Medeni durumlarına göre doktor ve hemşirelerin duygusal emek toplam puanları arasında istatistiksel bakımdan fark yoktur (F: ,406; P= ,524 > 0,05). Katılımcıların yüzeysel rol davranışlarının karşılaştırılmasında istatistiksel fark bulunmamıştır (F: 1,211; P= ,272 > 0,05). Derin rol davranışı açısından katılımcıların karşılaştırılmasında istatistiksel bakımdan farklılık yoktur (F: ,004; P= ,952 > 0,05). Doğal rol bakımından istatistiksel yönden katılımcıların farkı bulunmamıştır (F: ,409; P= ,523 > 0,05).

- Elde ettikleri aylık gelir durumları yönünden katılımcıların derin rol ortalama puanlarında istatistiksel bakımdan anlamlı bir fark bulunmuştur (F: 5,041; P= ,001 < 0,05). 2500-3500 TL arasında aylık gelir elde edenlerle, 8500 ve daha fazlasını elde edenler arasında derin rol ortalama puanları arasında fark vardır. Derin rol ortalama puanları 2500-3500 TL arasında aylık gelir elde edenlerde= 13,650 ve 8500 ve daha fazlasını elde edenlerde=11,850'dir.

- İş tecrübesine göre katılımcıların, duygusal emek toplam puan ortalamalarının karşılaştırılmasında istatistiksel bakımdan anlamlı fark bulunmamıştır (F:2,502; P= ,043 > 0,05). İş tecrübesi değişkeni yönüyle, katılımcıların yüzeysel rol ortalama puanlarının karşılaştırılmasında istatistiksel bakımdan anlamlı farklılık bulunmamıştır (F: 1,590; P= ,163 > 0,05). Katılımcıların derin rol ortalama puanları arasında iş tecrübesi bakımından istatistiksel yönden anlamlı farklılık bulunmamıştır (F: 1,227; P= ,0296 > 0,05). Doğal rol puan ortalamalarının karşılaştırılmasında ise katılımcıların puanlarında istatistiksel bakımdan anlamlı farklılık bulunmuştur (F: 4,608; P= ,00 < 0,05). İş tecrübesi 16-19 yıl olan katılımcılar ile 20 ve fazla olan katılımcıların, 1-3 yıl iş tecrübesi olan katılımcılar arasında anlamlı bir fark vardır. İş tecrübesi 16-19 yıl olanların doğal rol puan ortalamaları, 16-19 yıl = 13,166, 20 ve fazla olanların puan ortalamaları 20 ve fazla = 13,520 ve iş tecrübesi 1-3 yıl olanların doğal rol puan ortalamaları 1-3 yıl = 11,307'dir. İş tecrübesi 20 ve fazla olan katılımcılar, 4-7 yıl (4-7 yıl = 11,982), 8-11 yıl (8-11 yıl = 11,521) ve 12-15 yıl (12-15 yıl = 11, 483) iş tecrübesine sahip olan katılımcı gruplarından doğal rol ortalama puanı olarak farklılık göstermektedir. İş tecrübesi 16-19 yıl olan katılımcılar, 8-11 yıl (8-11 yıl = 11,521) ve 12-15 yıl (12-15 yıl = 11, 483) iş tecrübesine sahip olan katılımcı gruplarından doğal rol ortalama puanı olarak farklılık göstermektedir.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Çalışanların sergilemiş olduğu duygusal emek performansı veya düzeyi, bireysel ve örgütsel öncüller tarafından etkilenmektedir (Ezilmez ve Eroğlu, 2019:54). Sağlık sektörü mesleklerinde, hastalar ile yüz yüze iletişim ve etkileşimin çok olması bu sektördeki kurumları ilişki ve etkileşimin yoğun olarak yaşandığı iş ortamına sahip olan yerler konumuna getirmektedir. Sağlık sektörü çalışanları, görevlerinin doğası gereği insanlar ile ilgilenme ve meşgul olma durumunda

olmalarından dolayı duyguların yönetilmesi sorunu ile karşılaşmaktadırlar. Sağlık sektörü çalışanlarından, hastaların ve hasta yakınlarının iyi ve nitelikli hizmet beklentisi yüksektir. İnsani ilişkilerin yoğun yaşandığı meslekler olan sağlık sektörü mesleklerinde bu yoğun iletişim ve ilişkinin getirmiş olduğu duygusal talep, baskı veya yükün de oldukça fazla olduğu belirtilebilir (Öz ve Baykal, 2017; Doğan ve Sığırı, 2017). Böyle bir faaliyet ortamında çalışan sağlık sektörü çalışanlarının duygusal emek performansı sergilemeleri zorunluluk göstermektedir.

Ezilmez ve Eroğlu'nun (2019) sağlık sektöründe yapmış olduğu araştırma sonucuna göre duygusal emek gösteriminde, derin duygusal rol stratejisi öne çıkmakta ve literatürde derin rol davranışının duygusal tükenmişlik sonucunu özellikle etkilediği belirtilmektedir. Araştırma sonucu duygusal emeğin, sağlık çalışanlarının hem göstermiş olduğu performans üzerinde hem de tükenmişlikleri üzerinde anlamlı bir etki yaptığını göstermektedir. Ezilmez ve Eroğlu'na (2019) göre sağlık sektöründe yönetici statüsünde bulunanlar için sağlık çalışanlarının göstermiş olduğu derin duygusal rolün sergilenmesi önemsenmelidir. Bu araştırma sonucunda hemşirelerin derin duygusal emek davranışı gösterimini, doktorlarınkine göre daha fazla sergiledikleri tespit edilmiştir. Bu bakımdan hemşirelerin derin rol davranışı bakımından daha çok performans gösterdikleri ve daha fazla tükenmeye maruz kaldıkları belirtilebilir. Bu sonuç, hemşirelerin performansları ve tükenmişliklerine karşı birtakım eğitimsel ve yönetsel düzenlemelerin yapılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Sağlık sektöründe oldukça önemli bir etkisi olan duygusal emek gösterimi ile ilgili hem yönetsel hem de eğitimsel düzeyde birtakım düzenlemelerin yapılması verilen hizmet kalitesini olumlu etkileyecektir (Öz ve Baykal, 2017: 146).

Köse, Oral ve Türesin (2011) ile Oral ve Köse'nin (2011) yapmış oldukları araştırma sonuçlarına göre duygusal emek boyutlarının, demografik değişkenler ile yapılan analizleri sonucunda duygusal emek boyutlarının hiçbirinde, bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Medeni durum, yaş, eğitim durumu, cinsiyet, çalışma süresi gibi özellikler bakımından duygusal emek boyutlarında bir değişiklik gözlemlenmemiştir (Köse, Oral ve Türesin, 2011: 180; Oral ve Köse, 2011: 487). Seçer ve Tınar'ın (2004) araştırmasında da demografik değişkenler yönünden duygusal emek boyutlarında yine bir farklılık bulunmamıştır. Bu araştırma sonucunda ise cinsiyet, medeni durum ile kamu veya özel sektörde çalışma değişkenleri bakımından duygusal emek boyutlarında bir farklılık olmaması sözü edilen araştırma sonuçları ile uyumlu olmasına rağmen diğer bazı araştırma sonuçları ile uyumsuzluk göstermektedir. Bu nedenle bu değişkenler yönünden daha fazla araştırmaya ihtiyaç bulunduğu ifade edilebilir.

Doğan ve Sığırı'nın (2017) nicel veri analizi ile yapmış oldukları araştırma sonuçlarında yüzeysel rol davranışının mesleki tecrübe, yaş ve görev bölümüne göre farklılaştığı tespit edilmiştir.

Doğan ve Sığırı'nın (2017) araştırmasında, hemşirelerin duygusal emek düzeylerinin yüksek olduğu ve mesleğin ilk dönemlerinde hemşirelerin daha çok yüzeysel rol davranışı gösterdiği sonucu elde edilmiştir. Aydın ve diğerlerinin (2019) araştırma sonucuna göre ise derin rol davranışı boyutunda, 16 yıldan daha çok süre ile çalışan hemşireler diğerlerine göre daha yüksek puan ortalamasına sahiptir. Elde edilen bu sonuç Yağcı Özen ve Yüceler'in (2019) araştırma sonucu ile uyumludur. Bu araştırma sonucunda ise 16 yıl ve daha fazla iş tecrübesine sahip olan çalışanların, iş tecrübesi daha az olan diğer gruplara göre doğal duygusal emek davranışını daha çok sergiledikleri tespit edilmiştir. Ayrıca bu araştırma sonucunda yaş ve doğal duygular arasındaki pozitif ilişki elde edilmesi, diğer araştırma sonuçlarının birlikte değerlendirilmesiyle beraber mesleğin ilk yıllarında daha çok yüzeysel rol davranışın sergilendiğini ama iş tecrübesi ve yaşın artmasıyla derin duygusal emek davranışı gösteriminin arttığına işaret etmektedir. Bunun yanında duygusal emek kavramının üçüncü boyutu olan doğal duygular itibariyle çalışan, bireysel olarak sahip olduğu doğal duygularını hissederek görevini yerine getirebilmektedir. Bu araştırma sonucunda elde edilmiş olan doğal duyguların iş tecrübesi ve yaşın artması ile daha çok sergilenmesi bu araştırma dahilinde ele alınabilecek bir sonuç olarak değerlendirilebilir. Başka yapılacak araştırmalar ile bu sonucun daha sağlıklı değerlendirilmesi yapılabilecektir.

Doğan ve Sığırı (2017), derin rol davranışının eğitim durumuna göre farklılaştığını ve eğitim durumu düştükçe (sağlık lisesi mezunları) derin rol davranışının daha fazla gösterildiği sonucu bulunmuştur. Bu sonuç Aydın ve diğerleri (2019) ile Yağcı Özen ve Yüceler'in (2019) araştırma sonucuyla uyumludur (Doğan ve Sığırı, 2017: 124; Aydın vd., 2019:281; Yağcı Özen ve Yüceler, 2019:204). Ayrıca Yağcı Özen ve Yüceler'in (2019) araştırma bulgularında eğitim seviyesi ile duygusal emek toplam boyutu arasında da farklılık bulunmuştur. Bu araştırmada, eğitim durumlarına göre lise ve dengi okul mezunlarının derin rol davranışını, lisans mezunları ile uzmanlık eğitimini tamamlamış olan daha yüksek eğitim düzeyindekilere göre daha fazla gösterdikleri sonucu diğer araştırma sonuçları ile uyumludur. Bu sonuçlar eğitimi düzeyi daha yüksek olan sağlık çalışanlarının duygusal emek davranışlarını düzenleyebilme bakımından daha yetkin oldukları şeklinde açıklanabilir. Ayrıca bu araştırmada, lise ve dengi okul mezunlarının doğal duygusal emek davranışını, yüksekokul mezunları ile lisans mezunlarına göre daha az sergiledikleri sonucu tespit edilmiştir. Bu araştırmada elde edilen sonuçların, alanda yapılacak başka araştırmalarla desteklenmesi sonucunda daha çok bilgiye ulaşılacaktır. Sağlık kuruluşları açısından çalışanlarının göstermiş olduğu duygusal emek performansının önemi nedeniyle, bu örgütler kendi çalışanlarına hizmet içi eğitimden yararlanarak verebilecekleri duygu yönetimi içerikli eğitimler ile daha başarılı hizmet sunabileceklerdir.

Kaynakça

- Ashforth, Blake E., and Humphrey, Ronald H. (1993). Emotional Labor In Service Roles: The Influence Of Identity, *The Academy of Management Review*, 18 (1), 88-115.
- Aydın, Ayşegül., Ünal, Demet., Karasu, Emre., Altan, Fatih ve Somunoğlu İkinci, Sinem (2019). Hemşirelerde Duygusal Emek Davranışı ile Tükenmişlik Düzeyi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *Fifth International Mediterranean Congress On Natural Sciences, Health Sciences And Engineering (Mensec V)*, Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi & Komsija Budapest, Hungary, September 10-12, Vol:3 İss:4, 273-284
- Basım, N., ve Beğenirbaş, M. (2012). Çalışma Yaşamında Duygusal Emek: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması, *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim Ve Ekonomi Dergisi*, 19 (1), 77-90.
- Biçkes, Durdu Mehmet., Yılmaz, Celal., Demirtaş, Özgür., Uğur, Ayşegül (2014). Duygusal Emek ile İş Tatmini Arasındaki İlişkide Psikolojik Sermayenin Aracılık Rolü: Bir Alan Çalışması, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9(2), 97- 121.
- Birkan, İbrahim (1994). Bir Hizmet Sektörü Olarak, Turizm, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt:5 Sayı:3, 34-40.
- Brotheridge, C.M. & Grandey, A.A. (2002). Emotional Labor and Burnout: Comparing Two Perspectives of “People Work”, *Journal of Vocational Behavior*, 60, 17–39.
- Budak, S. (2000). Psikoloji Sözlüğü. Ankara: *Bilim ve Sanat Yayınları*.
- Chau, S.L., Dahling, J.J., Levy, P.E. And Diefendorff, J.M. (2009). A predictive study of emotional labor and turnover, *Journal of Organizational Behavior*, 30(8), 1151-1163.
- Cheung, F., Tang, C. S. K., & Tang, S. (2011). Psychological capital as a moderator between emotional labor, burnout, and job satisfaction among school teachers in China, *International Journal of Stress Management*, 18(4), 348-371.
- Diefendorff, J. M., Gosserand, R. H., and Croyle, M. H. (2005). The Dimensionality and Antecedents of Emotional Labor Strategies, *Journal of Vocational Behavior*, 66, 339-357.
- Doğan, Aysun., & Sığı, Ünsal (2017). Duygusal Emek: Hemşireler Üzerine Bir Çalışma, *İş ve İnsan Dergisi*, Ekim, Cilt:4 Sayı:2, 113-126.
- Erickson, R.J. (1993). Reconceptualizing Family Work: The Effect of Emotion Work on Perceptions of Marital Quality, *Journal of Marriage and Family*, 55(4), 888-900.
- Ezilmiz, Bilal & Eroğlu, Umut (2019). Bursa İli Doktor Ve Hemşirelerinin Duygusal Emek Kullanımları Üzerine Bir Araştırma, *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 40-57.
- George, Darren and Mallary, Paul (2016). IBM SPSS Statistics 23 Step by Step: A Simple Guide and Reference (Fourteenth Edition), *Routledge Taylor & Francis*, New York And London.
- Glomb, T.M., and Tews, M.J. (2004). Emotional labor: A conceptualization and scale development, *Journal of Vocational Behavior*, 64, 1–23.
- Grandey, A.A.(2000). Emotion Regulation in the Workplace: A New Way to Conceptualize Emotional Labor, *Journal of Occupational Health Psychology*, 5(1), 95-110.
- Hochschild, A.R. (1979). Emotion Work, Feeling Rules, and Social Structure, *American Journal of Sociology*, 85 (3), 551-575.
- Hochschild, A. R. (2012). *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*, London England: *University of California Press*.
- İslamoğlu, A. Hamdi ve Alınacak, Ümit (2016). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (SPSS Uygulamalı), *Beta Basım Yayım*, İstanbul.
- Jocoy, C.L. (2003). Vying for Hearts and Minds: Emotional Labour as Management Control, *Labour & Industry: a journal of the social and economic relations of work*, 13(3), 51-72.
- Kaya, Esin & Tekin, Ayşe (2013). Duygusal Emek Kavramı Çerçevesinde Sağlıkta Yeniden Yapılanma, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(8), 110-119.

- Kotler, P., Bloom, P.N. (1984). Marketing Professional Services, Englewood Cliffs, N.J., *Prentice Hall*.
- Köse, Sevinç., Oral, Lale., & TÜresin, Hilmiye (2011). Duygusal emek davranışlarının işgörenlerin tükenmişlik düzeyleri ile ilişkisi üzerine sağlık sektöründe bir araştırma, *İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 2, 2011, 165-185.
- Kruml, Susan. M. & Geddes, Deanna (2000). Exploring the dimensions of emotional labor: The heart of Hochschild's work, *Management Communication Quarterly*, 14(1), 8-49.
- Laschinger, Heather K. Spence and Fida, Roberta (2014). New nurses burnout and workplace wellbeing: The influence of authentic leadership and psychological capital, *Burnout Research*, Volume:1 Issue:1, 19-28.
- Mann, S. (1997). Emotional labour in organizations, *Leadership & Organization Development Journal*, 8(1), 4-12.
- Mann, S. (2007). Expectations of emotional display in the Workplace, *Leadership & Organization Development Journal*, 28(6): 552 – 570.
- Morris, J. A., and Feldman, D. C. (1996). The Dimensions, Antecedents, And Consequences Of Emotional Labor, *Academy of Management Review*, 21(4), 986-1010.
- Nixon, A.E., Yang, Liu-Qin., Spector, P.E., and Zhang, X. (2011). Emotional Labor in China: Do Perceived Organizational Support and Gender Moderate the Process?. *Stress and Health*, 27, 289–305.
- Oral, Lale & Köse, Sevinç (2011). Hekimlerin Duygusal Emek Kullanımı İle İş Doyumu Ve Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkiler Üzerine Bir Araştırma, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16 (2), 463-492.
- Öz, Seda. D. & Baykal, Ülkü (2017). Hemşirelerin duygusal emek davranışı, *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 3(4), 143-147.
- Özkan, G. (2013). Çağrı Merkezlerinde Duygusal Emek Ve Örgütsel İletişim, *Selçuk İletişim Dergisi*, 7(4): 64-80.
- Pugliesi, K. (1999). The Consequences of Emotional Labor: Effects on Work Stress, Job Satisfaction, and Well-Being, *Motivation and Emotion*, 23(2), 125-154.
- Scott, B.A. & Barnes, C.M. (2011). A Multilevel Field Investigation Of Emotional Labor, Affect, Work Withdrawal, And Gender, *The Academy of Management Journal*, 54(1), 116-136.
- Seçer, H. Ş. (2005). Çalışma Yaşamında Duygular Ve Duygusal Emek: Sosyoloji, Psikoloji Ve Örgüt Teorisi Açısından Bir Değerlendirme, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (50), 813-834.
- Seçer, Ş. & Tınar, M. Y. (2004). İş yerinde tükenmişlik kaynağı olarak duygusal emek: hemşireler üzerinde yapılan bir araştırma, 9. *Ulusal Ergonomi Kongresi Bildiriler*, (s 272).
- Şahinli, Serhan ve Tarım, Mehveş (2020). Sağlık Sektöründe Hizmet Kalitesi Ölçümü: Sistemik Bir Derleme Çalışması, *Journal of Healthcare Management and Leadership*, (1), 1-14.**
- Yağcı Özen, Melek ve Yüceler, Aydan (2019). Sağlık Çalışanlarında Duygusal Emek, Tükenmişlik ve İş Tatmini İlişkisinin İncelenmesi: Konya İlinde Bir Uygulama, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (41), 194-209.
- Yetim, Birol & Erigüç, Gülsün (2019). Sağlık Çalışanlarında Duygusal Emek ile İlgili Yapılan Çalışmalara Yönelik Bir İnceleme, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (2), 225-240.
- Wharton, A.S. (1999). The Psychosocial Consequences of Emotional Labor, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 561, 158-176.
- Wharton, A.S. & Erickson, R.J. (1995). The Consequences Of Caring: Exploring the Links Between Women's Job and Family Emotion Work, *The Sociological Quarterly*, 36(2), 273-296.

**KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ, DUYGUSAL DIŞAVURUM VE SOSYAL ONAY İHTİYACI
KAVRAMLARI ÜZERİNE BİR DERLEME**

Hüseyin COŞKUN, huseyincoskun14@gmail.com*
Doç. Dr. Sevda ASLAN, sevda.aslan@gmail.com*

ÖZ

Bu çalışmada kişilik özellikleri, duygusal dışavurum ve sosyal onay ihtiyacı ile ilgili derleme çalışması yapılmıştır. Kişilik özellikleri konusunun tarihsel olarak gelişimine katkıda bulunan kuramcılardan; Gordon Allport, Henry Murray, Raymond Cattel ve Hans J. Eysenck'in görüşleri ele alınmıştır. Aynı zamanda Robert R. McCrae ve Paul T. Costa'nın Beş Faktör Modeli de incelenmiştir. Beş Faktör Modeli'nin faktörleriyle ilgili katkısı bulunan araştırmacıların çalışmalarına yer verilmiş ve faktörlerin açıklamaları yapılmıştır. Diğer yandan bazı faktörler konusunda görüş ayrılıklarının olduğu da ortaya koyulmuştur. Yine bu çalışmada duygusal dışavurum kavramı açıklanmış, duygusal dışavurum konusunda bireysel farklılıklara değinilmiştir. Bu konuda yapılan bazı çalışmalara da yer verilmiştir. Çalışmada sosyal onay ihtiyacı kavramı açıklanmış, bu konuda farklı kavram kullanan araştırmacıların görüşleri ele alınmıştır. Sosyal onay ihtiyacı ile ilgili yapılan bazı çalışmalara da yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kişilik özellikleri; duygusal dışavurum; sosyal onay ihtiyacı.

**A REVIEW ON PERSONALITY FEATURES, EMOTIONAL EXPRESSION AND
SOCIAL APPROVAL NEEDS CONCEPTS****ABSTRACT**

In this study, a review study was conducted on personality traits, emotional expression and the need for social approval. Theorists who contributed to the historical development of personality traits; opinions of Gordon Allport, Henry Murray, Raymond Cattel and Hans J. Eysenck are discussed. In addition, the Five Factor Model of Robert R. McCrae and Paul T. Costa is discussed. The studies of the researchers who contributed to the emergence of the factors of the Five Factor Model are included and the factors are explained. It was also observed that there were differences of opinion on some factors. The concept of emotional expression is explained and individual differences regarding emotional expression are mentioned. Some studies on this subject are included. The concept of need for social approval is explained, and the views of researchers using different concepts on this subject are discussed. Some studies on the need for social approval are included.

Keywords: Personality traits; emotional expression; need for social approval

* Kırıkkale Üniversitesi, Yüksek Lisans Öğrencisi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ABD. (ORCID: 0000-0002-3091-2612)

* Kırıkkale Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ABD. (ORCID: 0000-0001-6544-3302)

1. GİRİŞ

İnsanların binlerce yıldır ilgisini çekmekte olan konulardan biri de kişilik konusudur. Bu konudaki çalışmalar 2000 yıl geriye gidebilir. Bu tür çabalar Eski Yunan ve Çin kaynaklarında gözlenmektedir. Antik Yunan filozofu Empodekles kişilik psikoloğu olarak değerlendirilemez, ama kişilik konusunda kuramsal bir çerçeve oluşturmaya çalışmıştır (Somer, Korkmaz ve Tatar, 2011:1).

Kişiliği açıklayan kuramlar, kişilik yapısı için farklı kavramlar öne sürmektedir. Farklı kuramcılar, kişilik yapı modellerinde farklı analiz birimleri ortaya koymaktadırlar. Genel itibariyle her şey farklı şekilde tarif edilebilir. Dolayısıyla analiz birimi birden fazladır. Tarif edilen ne olursa olsun, her tarihin geçerli bir tarafı bulunmaktadır. İnsan da bunun içindedir (Cervone ve Pervin, 2016:10).

Bir davranışta bulunurken, o an içinde bulunulan ortam mı daha etkilidir yoksa kişilik mi sizi yönlendirir? Sıklıkla tartışılan bu konu hakkında hem içinde bulunulan ortam hem de sahip olunan kişiliğin davranışımızda etkili olduğudur (Burger, 2006:21). Kişilik alanında son otuz yıla bakıldığında kişiye ya da duruma ağırlık veren yaklaşımlar arasında tartışmalar vardır. Bazı kuramcılar bireysel farklılıklara ilişkin kişilik özelliklerine vurgu yaparken, diğerleri ise bu görüşe eleştiri getirmiş ve davranışın ortaya çıkma sürecinde durumsal özelliklere vurgu yapmıştır. Bugün ise kişilik psikologlarının, hem kişisel hem de durumsal etkenlerin davranış belirlenmesindeki önemi konusunda görüş birliğinde olduğu görülmektedir (Somer ve diğerleri, 2011:2).

Izard, Libero, Putnam ve Haynes (1993) çalışmalarında kişilik ve duygu kavramları arasındaki ilişkiyi teorik bir çerçevede ortaya koymuşlardır. Bu iki kavram arasındaki bağlantının temelinde, duyguların doğasında var olan özelliklerden örgütlenme ve motive edici süreçlerin rol oynadığını belirtmişlerdir. Kişilik ve duygu kavramları arasındaki bağ şu altı madde ile açıklanmıştır: “1) Temel duyguların her birinin benzersiz motivasyon özellikleri vardır, 2) Duygu deneyimleri ve ifadeleri süreklilik ve istikrar gösterir, 3) Duyguların aktivasyon eşikleri vardır ve her bireyin her duygu için karakteristik bir eşiği vardır, 4) Her duygu, belirli diğer duygularla sabit bağlar kurma eğilimindedir, 5) Her duygu, duygusal-bilişsel yapılar oluşturmak için belirli düşünceler veya anılarla bağlantılı olma eğilimindedir, 6) Bir duygu deneyimi, davranışa doğal bir köprü sağlayan özel bir eğilim ile karakterize edilir” (Izard ve diğerleri, 1993:847,848).

Normal koşullar altında, belli bir duygunun algıda seçicilik yoluyla belli düşünce ve davranışı örgütlemesi ile kişilik özelliklerinin gelişmesinin önünü açtığı belirtilmektedir. Fakat yanlış eğitim ya da çocuk istismarı gibi olumsuz süreçler; duygu, biliş ve davranış arasında uygunsuz ilişkiler

oluşmasına neden olarak psikopatolojinin gelişmesine neden olabilmektedir (Somer ve diğerleri, 2011:20).

Çevresel faktörlerin kişilik üzerinde etkisi bulunmaktadır. Kültür, sosyal sınıf, aile ve akranlar; kişilik gelişiminde önemli bazı çevresel unsurlardır (Cervone ve Pervin, 2016:16). Aynı zamanda çevresel faktörlerin kişilik üzerindeki etkisi, her bireyde farklı şekillerde kendini göstermektedir. (Gençtanırım-Kurt ve Çetinkaya-Yıldız, 2019:13). Birey, sahip olduğu role veya toplumun kendisine verdiği role uygun davranışları öğrenir. Bu roller, bireyin kişiliğini etkilemektedir (Gençtanırım-Kurt ve Çetinkaya-Yıldız, 2019:17). Bir toplum içinde büyüdüğümüz için bir “kişi” oluruz. Amaçlarımız ve bizi yönlendiren değerler, sosyal hayat içerisinde hayat bulur. İnsanlar bir toplumda yaşarlar. İnsanların tek başlarına yaşamaları mümkün değildir. Bu nedenle insanın kişiliği toplum içerisinde oluşur (İçli, 2011:39). Doğası gereği, insan sosyal bir varlıktır. Çok az kişi, kimseyle iletişim kurmadan yaşadığı hayattan memnun olur. İnsan, diğer insanlarla sosyal bir ilişkiye girerek onlardan destek almaktadır (Aronson, Wilson ve Akert, 2012:438). Bu nedenle, sosyal ortamlarda onaylanma gereksinimi temel bir gereksinim olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diğer insanlar tarafından onaylanmak için uyuma yönelik davranış sergilemek de şaşırtıcı olmayacaktır (Aronson ve diğerleri, 2012:438). Bu noktada “sosyal onay ihtiyacı” kavramı karşımıza çıkmaktadır. Sosyal onay ihtiyacı “bir bireyin başkalarının onayını araması ve onaylanmamaktan kaçınmaya çalışmasıyla” tanımlanmıştır (Leite ve Beretvas, 2005:141). Bu ihtiyaç, kişiler arası ilişkilerde önemli bir yere sahiptir. Hem kişiler arası yakınlaşmayı sağlarken hem de başkaları doğrultusunda yaşama şeklinde de kendini gösterebilir. Sosyal onay ihtiyacı, özellikle içinde bulunulan kültürden etkilenmektedir (Karaşar ve Öğülmüş, 2016a:86). Kağıtçıbaşı (2010), Türkiye’de daha çok toplulukçu kültürün görüldüğünü aynı zamanda da bu toplulukçu kültürün etkisiyle bireyin toplumun beklentilerine göre davrandığını belirtmiştir. İnsan davranışlarının açıklanmasında toplumun beklentilerinin önemli bir rolünün olduğuna, fakat bu konunun üzerinde pek durulmadığına işaret edilmiştir (akt: Karaşar ve Öğülmüş, 2016a:86).

Kişilik “ bir kişinin fiziksel ve sosyal ortamıyla etkileşme tarzını tanımlayan, düşünce, duygu ve davranışın ayırt edici ve karakteristik örüntüleri” olarak tanımlanmıştır (Atkinson, Atkinson, Smith, Bem ve Nolen-Hoeksema, 2010:433). Kişiliğin tanımında, kişinin sosyal ortamda bir ilişkisinin olmasından ve aynı zamanda duygu, düşünce ve davranışları da içinde barındırmasından bahsedilmektedir. Ayrıca bizi diğer insanlardan da ayırt etmesi belirtilmektedir.

Özetle; kişilik insanların ilgisini çeken bir konu olmuştur ve kişiliği açıklayan farklı yaklaşımlar öne sürülmüştür. Şüphesiz, kişiliği etkileyen birçok unsur bulunmaktadır. Duygular da kişilik gelişimini etkileyen unsurlardandır. Ayrıca bireyin içinde bulunduğu sosyal ve kültürel yapı, kişilik gelişimini etkilemektedir. Bu çalışmanın amacı kişilik özellikleri, duygusal dışavurum ve sosyal onay ihtiyacı kavramlarını, alanyazında belirtilen açıklamalar ışığında derleyerek ortaya koymaktır. Bu üç kavrama alanyazında kimlerin katkıda bulunduğu; bu kavramların nasıl açıklandığını ortaya koymak ve bu konularda yapılan bazı araştırmaları derleyerek aktarmak amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

Bu çalışma nitel araştırma yöntemine dayanmakta olup, alanyazında konu ile ilgili açıklanan kavramlar doküman analizi tekniği ile toplanarak bir derleme şeklinde sunulmuştur.

3. ÖZELLİK YAKLAŞIMI

1921'de ayırıcı özellikler konusunda bilinen ilk çalışmayı Gordon Allport yapmıştır (Burger, 2006:238). Gordon Allport hem genel anlamda kişilik psikolojisinin gelişmesi hem de özellik kuramının gelişmesinde çok önemli katkıları olmuştur. Yaşadığı dönemde yaygın olan davranışın; hayvani, sinirsel, gerginlik azaltıcı ve mekanik boyutlarını önem veren diğer görüşlerden ayrılmıştır ve psikoanalizi de bu yönden eleştirmiştir. Çünkü Allport, insan davranışını sağlıklı ve düzenli yönlerini vurgulamıştır (Cervone ve Pervin, 2016:236). Allport, ayırıcı özellikleri tanımlamak için 8 temel ölçüt belirlemiştir; 1) ayırıcı özellik sözde bir kavram değildir, 2) Bir alışkanlıktan daha geneldir, 3) davranışta dinamik veya en azından belirleyicidir, 4) deneysel olarak kanıtlanabilir, 5) özellikler birbirinden nispeten bağımsızdır 6) ahlaki veya sosyal yargı ile eşanlamlı değildir, 7) ya onu barındıran kişiliğin ışığında ya da nüfusun genelindeki dağılımının ışığında görülebilir 8) Bir özelliğe tutarsız davranışlar ve hatta alışkanlıklar olsa bile, bu özelliğin var olmadığının kanıtı değildir. Sekizinci madde sonradan eklenmiştir (Allport, 1966:1). Sekizinci maddeye örnek olarak diğer insanlara göre düşünüldüğünde oldukça dışadönük; topluluğu, canlılığı seven bir kimse bir günlüğüne yalnız kalmak isteyebilir. Onun bu bir günlük yalnız kalmak isteği, içedönük olarak değerlendirilmesine neden olmaz. Burada önemli olan nokta bir kişilik özelliğinin uzun zaman boyunca tutarlı olmasıdır. Diğer bir önemli nokta ise herhangi bir kişide bir özelliğin yüksek ya da düşük düzeyde olması, toplumun geneline bakılarak görülür. Bahsettiğimiz örnekten yola çıkarsak, bir kimsenin dışadönük olarak tanımlanması demek en azından toplumun genel ortalamasından daha fazla dışadönük özellikleri göstermesi gerekmektedir.

Psikoanalitik kuramı dikkate almayan özellik kuramcılarının aksine Henry Murray, psikoanalitik yaklaşım ve ayırıcı özellik yaklaşımının bir sentezinden oluşan kişilik yaklaşımını benimsemiştir. Murray, kişiliğin temel gereksinimlerini belirlemiş ve yaklaşımına “kişilikbilim (personoloji)” olarak adlandırmıştır. Su ve gıda gibi gereksinimlere değil, ayırıcı özelliklere benzeyen “psikolojik kökenli gereksinimlere” önem vermiştir. Murray’a göre bütün insanlarda gereksinimler hiyerarşisi bulunmaktadır. Örneğin çok arkadaşınızın olmasını istiyorsanız, yakın ilişki ihtiyacınız vardır. Diğer insanlara göre yakın ilişki ihtiyacınız belki de az olabilir, ama sizin diğer ihtiyaçlarınıza göre yakın ilişki ihtiyacınız daha ön planda olabilir (Burger, 2006:246).

Raymond Cattell; Allport ve Murray’ın yanı sıra bir diğer isimdir. Cattell’in ana hedefi kaç tane kişilik özelliği olduğunu bulmaktır. Cattell, birbiriyle ilgili özellikleri gruplamıştır. Bağımsız olanları da ayırarak kişiliğin temel yapısını belirleyebilecek “faktör analizi” adlı bir teknik kullanmıştır (Burger, 2006:248). Cattell, faktör analizi ile 16 faktör tespit etmiştir (Atkinson, Atkinson, Smith, Bem ve Nolen-Hoeksema, 2010:434). Cattell, diğer kuramcılardan farklı olarak klinik izlenimler veya içgörüselle olarak öngörülerle başlamamış, tümevarım yaklaşımını benimsemiştir. Cattell, Allport’un ayırıcı özelliklerini kabul etmiş, fakat bu özelliklerin insanın içinde olduğu görüşünü kabul etmemiştir. Cattell’e göre özellikler, fiziksel ya da sinirsel değil, açık davranışın ölçülmesi ile anlaşılabilir (Yazgan-İnanç ve Yerlikaya, 2012:263).

Hans J. Eysenck ise kişilik kuramı oluşturmak için Cattell gibi faktör analizi uygulamıştır, fakat bu işlemi bir adım ileri götürerek ikincil faktör analizi yapmıştır. İçedönük-dışadönüklük ve nevroz olarak iki faktör bulmuştur (Cervone ve Pervin, 2016:251). Daha sonra Eysenck, psikotizm olarak bir boyut daha eklemiştir. Bu faktör, ileri düzeyde anormal kişilik özelliğidir (Cervone ve Pervin, 2016:253). Eysenck de Cattell gibi davranışı tahmin etmenin psikolojinin amacı olduğunu ve faktör analizinden yararlanılması gerektiği görüşünü öne sürmüştür. Karmaşık psikometrik tekniklerin insan kişiliğini incelemek için ihtiyaç olduğunu, fakat tek başına psikometrik tekniklerin yeterli olamayacağına işaret etmiştir. Faktör analiziyle elde edilen kişilik özelliklerinin biyolojik temellerinin de ortaya koyulması gerektiğini savunmuştur (Yazgan-İnanç ve Yerlikaya, 2012:272). Sonuçta, böyle bir birleşmeye duyulan ihtiyaç, psikolojinin atomlarla değil, insanlarla uğraşmak zorunda olma özelliğine dayanmaktadır. Örneğin laboratuvara gelen bir kişi; kendi fikirleri, duyguları, önyargıları, bilgisi, zekâsı ve yetenekleri olan bir kişidir (Eysenck, 1997:1234).

Özellik yaklaşımı, belli bir kişilik özelliğini ne düzeyde gösterdiğine bağlı olarak kişiyi sınıflandırmaktadır. Ayırıcı özellik yaklaşımında kişilik özelliklerinin zaman içinde kararlı olduğu ve duruma göre de kararlı olduğu şeklinde iki varsayımı bulunmaktadır. Burada anlatılmak istenen kişinin uzun vadede davranışlarının gözlemleyerek bir kanıya varmaktır (Burger, 2006:235). Yapılan bir meta-analiz çalışmasında, özelliklerin yaşam boyunca oldukça tutarlı olduğu ortaya koyulmuştur (Roberts ve DeVecchio, 2000:20). Ayrıca, ayırıcı özellik yaklaşımı davranışın altında yatan nedenlere diğer yaklaşımlara göre daha az önem vermektedir (Burger, 2006:237). Özellik yaklaşımının güçlü yönlerinden biri nesnel olmasıdır. Sezgilere dayanan (örn. Freud) görüşlerden farklı olarak nesnel ölçümleri önemsemişlerdir. İkinci güçlü yönü ise uygulama alanı çok geniştir; ruh sağlığı, endüstri psikolojisi gibi alanlarda kullanılmıştır. Ayrıca diğer kuramlar gibi birçok araştırmanın da yapılmasına olanak sağlamıştır (Burger, 2006:280-281). Özellik yaklaşımına yönelik eleştiriler ise kişilik ölçümlerinden sonra ne yapılabileceğine dair bir yol haritasının olmayışıdır. Örneğin kaygı puanı çok yüksek alan bir bireye ne yapılacağı konusu belirsizdir (Burger, 2006:281,282).

Ayırıcı özellik yaklaşımını alanyazına kazandıran Gordon Allport olmakla birlikte, Raymond Cattell'in de katkıları çok önemlidir. Beş Faktör Kuramını geliştiren Robert R. McCrae ve Paul T. Costa'nın da ayırıcı özellik kuramına önemli katkıları bulunmaktadır (Gençtanırım-Kurt ve Çetinkaya-Yıldız, 2019:509). Robert McCrae ve Paul Costa'nın çalışmaları; Allport'la başlayan Cattell ve Eysenck ile devam eden ayırıcı özellik çalışmalarını yeni bir noktaya getirmiştir (Yazgan-İnanç ve Yerlikaya, 2012:286). Kişiliğin temel boyutlarını tanımlamak, Cattell ile sona ermez. Diğer yandan değişik çalışmalarda sık kullanılan beş faktör modeli, kişilik özelliklerini beş kategori kullanarak organize eder ve kişilikte bireysel farklılıkları tanımlar. Bu beş faktör dışadönüklük, nörotizm, uyumluluk, sorumluluk ve gelişime açıklık olarak sıralanmaktadır (Burger, 2006:251; Plotnik, 2009:463).

4. BEŞ FAKTÖR MODELİ

20. yüzyılda özellik yaklaşımının temellerini atan Allport, Cattell ve Eysenck'tir. 21. yüzyıl araştırmacılarının önemli bir kısmı Allport, Cattell ve Eysenck'in yaptığı önemli çalışmaların ön plana çıkmasını hedeflemektedir. Bu yaklaşım beş faktörlü kişilik modelidir (Cervone ve Pervin, 2016:231). Bu yaklaşım dilden hareket ederek insanların bireysel farklılıklarının bütün dillerde kodlanacağı ve bu sayede kişiliğin yapısını kapsayacak şekilde bir sınıflandırma oluşturulabileceği hipotezidir (Somer, 1998:18).

Tupes ve Christal (1961) çalışmalarında beş faktörlü modeli ilk kez açıklamışlardır. Ardından Norman (1963); dışadönüklük, uyumluluk, sorumluluk, nevroklik ve kültürü içeren beş faktörlü modeli tanımlamıştır, çünkü bu beş faktörün önemini ilk anlayandan biri Norman olmuştur (akt: McCrae ve Costa, 1985:710). Norman (1963) çalışmasında kişilik araştırmaları için taksonomik bir çerçeve sağlamanın mantığını açıklamıştır ve beş faktör bulunduğunu aktarmıştır (Norman, 1963:574). Tupes ve Christal'ın (1958) bulgularından da yararlanarak Norman beş faktörü; *Dışadönüklük (Extroversion)*, *Yumuşak Başlılık (Agreeableness)*, *Özdenetim/Sorumluluk (Conscientiousness)*, *Duyusal Denge (Emotional Stability)* ve *Kültür (Culture)* olarak adlandırmıştır (Norman, 1963:577). McCrae ve Costa (1985), Norman'ın (1963) çalışmasını güncellemek amacıyla yaptıkları çalışmada Norman'ın dışadönüklük, yumuşak başlılık, sorumluluk ve duygusal denge faktörleri ile tutarlı sonuçlar bulmuşlardır. Aynı çalışmada, Norman'ın "kültür" faktörünü "deneyime açıklık" olarak revize etmişlerdir. Diğer yandan beşinci faktörü "akıl/zekâ" olarak ele alan çalışmalar da vardır (örn. Digman ve Takemoto-Chock, 1981; Peabody ve Goldberg, 1989).

Beş faktörlü modelin evrensel olup olmadığını belirlemek araştırmacıları düşünmeye sevk etmiştir, bu çalışmalar; örneğin, İngilizce dilinde yazılan kişilik ölçeğini başka bir dile (Almanca, Japonca gibi) tercüme ederek yapılmıştır, fakat bu yanıltıcı da olabilmektedir (Cervone ve Pervin, 2016:268). Bu düşünceden hareketle; Hofstee, Kiers, Deraad, Goldberg ve Ostendorf (1997:15) çalışmasında İngilizce, Almanca ve Flemenkçe dillerinde hemen hemen anlamları aynı olan 126 kelime ile faktörleri incelemişlerdir. Flemenkçe dilindeki açıklık faktörü hariç diğer çalışmalarla tutarlı sonuçlar bulduklarını açıklamışlardır, fakat tam olarak tutarlılığın olmadığını belirtmişlerdir. Açıklık faktöründeki bu ayrılık, İtalyan dilindeki araştırmada da bulunmuştur. İtalyan dilindeki çalışmada en güçlü faktörün dışadönüklük, en zayıf faktörün ise açıklık olduğunu belirtmişlerdir (Caprara ve Perugini, 1994:367). Türkçe'de yapılan çalışmalarda Somer (1998:17), beş faktörle tutarlı sonuçlar (zekâ/deneyime açıklık boyutunu daha az netlikle) elde etmiştir. Somer ve Goldberg (1999:431) de Türkçe'de yaptıkları çalışmada, beş faktör modelini destekleyen bulgular tespit etmişlerdir. Beş faktör değişik araştırmalarda sık sık tekrarlandığından araştırmacılar "Büyük Beşli" olarak adlandırmışlardır (Burger, 2006:251). Farklı araştırmalarda farklı isimler kullanılsa da en çok kullanılan isimler: Nevrotiklik, dışadönüklük, açıklık, uyumluluk ve özdisiplindir (Burger, 2006:253). Bu doğrultuda kişiliği açıklayan psikofizyolojik, davranışsal, psikodinamik ve genetik açıklamalar, nihayetinde kişiliği tanımlamak için evrensel olarak kullanılan özelliklerle ilişkilendirilmelidir ve beş faktör modeli, bu ilişkilerin sistematik olarak incelenebileceği bir çerçeve sağlayabilir (McCrae ve Costa, 1987:89).

5.1. Dışadönüklük-İçedönüklük

Dışadönüklük; sıcaklık, topluluğu sevmeye, aktivite, heyecan arama ve olumlu duygu olarak tanımlanmıştır (McCrae ve Costa, 1985:712). Bu boyutun bir ucunda aşırı dışadönükler, bir ucunda ise aşırı içedönükler vardır. Dışadönükler daha sosyaldir. Ayrıca enerjik, iyimser, sıcakkanlı ve girişken özelliklerle kendini gösterirler. İçedönükler bu özellikleri göstermeseler de asosyal olarak değerlendirmek de doğru değildir (Burger, 2006:254). Dışadönüklük- içedönüklük bir insanın dış dünyaya ya da kendine yönelik eğiliminin derecesini göstermektedir. İçedönükler; dışadönüklere göre utangaçtır ve kendi başlarına çalışmayı daha çok isterler. Hem çatışma zamanlarında hem de stres zamanlarında tek başına olmayı yeğlerler. Dışadönük ucundaki kişiler ise içedönüklere göre sosyal olma eğilimindedir ve stres yaşadıklarında işbirliği yaparlar (Atkinson ve diğerleri, 2010:434). Türkçe’de yapılan çalışmada da benzer şekilde, dışadönüklük; konuşkan, girişken, canlı, hareketli, sosyal, baskın vb. sıfatlarla tanımlandığı ve bunların zıtları olan sıfatlardan da yüksek yük aldığı görülmektedir (Somer, 1998:28).

5.2. Duygusal Denge-Nevrotiklik

Nevrotiklik düzeyi yüksek olan kişiler; yaşamı daha çok stresli algılarlar, kötü başa çıkma tarzları vardır, sosyal destekten memnun olmazlar, psikolojik iyilikleri düşüktür ve bedensel şikâyetleri daha fazladır (McCrae, 1990:237). Nevrotiklik boyutundan yüksek puan alan kişiler; duygusal sıkıntıları daha fazla yaşarlar ve duygu durumları sık değişir (Burger, 2006:253). Nevrotiklik düzeyi düşük olan kişiler ise sakinlerdir, uyumları iyidir, uygunsuz duygusal tepkiler verme eğilimleri daha azdır (Burger, 2006:254). Aynı zamanda psikolojik olarak normal gruplarda da nevroitiklik, kişiliği değerlendirmek için önemli bir yere sahiptir (McCrae ve Costa, 1991:375). Türkçe’de yapılan çalışmada bu faktörden yüksek yük alan sıfatlar şu şekildedir: Sinirli, gergin, endişeli, kaygılı, huzursuz, bunalımlı, karamsar, problemlili, mutsuzdur. Bunların zıtları olan sıfatlardan da yüksek yük aldığı görülmektedir (Somer, 1998:29). McCrae ve Costa (1991) belirttikleri gibi ruhsal sıkıntı yaşayabilmeye yatkınlık olarak düşünülebilecek duygusal denge-nevrotiklik, normal bir kişilik özelliği olarak da değerlendirilebilir (akt: Somer, 1998:29).

5.3. Yumuşak Başlılık/Uyumluluk- Hırçınlık

Çeşitli araştırmalarda güçlü bir şekilde ortaya atılmış olumlu ucunda nazik, ince, saygılı, güvenli, esnek, açık kalpli ve merhametli gibi sıfatlarla açıklanabilecek bu boyut yumuşak başlılık olarak adlandırılmıştır (Somer ve diğerleri, 2011:11). Bu boyut uyumluluk olarak da adlandırılmaktadır. Bir ucunda yardımsever, güvenilir, şefkatli insanlar bir ucunda ise düşmanca ve kuşkulu insanlar bulunmaktadır (Burger, 2006:254). Bu boyuttan yüksek puan alan bireyler; nazik, güvenilir, esnek, açık sözlü ve yumuşak kalplidir, iyi ihtimalle Adler’in (1964/1938) ifade ettiği

şekliyle “gemeinshaftsgefuhl” veya “sosyal ilgi” sahibidir (Akt. Costa ve McCrae, 1988:264). Kötü ihtimalde ise aşırı olduğunda başkaları doğrultusunda hayat sürme şeklinde nevrotik bir yatınlığa sebep de olabileceğini belirtilmiştir (Horney, 1945, akt: Costa ve McCrae, 1988:264). Türkçe’de yapılan çalışmada; duygulu, yardımsever, hoşgörülü, anlayışlı, merhametli, duyarlı, dürüst, vicdanlı, insancıl, iyi huylu, uysal ve bu sıfatların zıtları olan sıfatlar yumuşak başlılık boyutundan yüksek yük almışlardır (Somer, 1998:29). Dışadönüklük ve yumuşak başlılık faktörlerinin her ikisi de sosyal ilişkilerde kendisini gösterdiği, fakat yumuşak başlılığın ilişkinin kalitesine yönelik olduğu belirtilmiştir (Costa, McCrae ve Dye, 1991:888). Bu görüş Türkçe’de yapılan çalışmalarda da tutarlıdır. Diğer bir deyişle dostça, anlayışlı, sevecen ve bu sıfatlara karşılık hoşgörüsüz, düşmanca, kırıncı ve kaba sıfatlarında görülmüştür (Somer, 1998:29).

5.4. Sorumluluk/Özdisiplin-Dağınıklık

Karakterin bir yönü olarak sorumluluk; Hartshorn, May ve Maller (1929) tarafından “ego gücünün bir yönü”, Murray ve Kluckhohn (1953) tarafından ise “irade gücü, inisiyatif ve sorumluluk” gibi kavramlarla tanımlanmıştır (akt: Costa ve diğerleri, 1991:889). Sorumluluk boyutunun hem proaktif hem de engelleyici tarafının olduğu belirtilmiştir. Proaktif, çalışma kararlılığında görülürken; engelleyici taraf ise ahlâki titizlikte ve ihtiyatlıkla ortaya çıkmaktadır. Sorumluluk; yetkinlik, düzen, görevşinaslık, başarı çabası, öz disiplin ve tedbirlilik ile temsil edilebilir olduğu belirtilmiştir (Costa ve diğerleri, 1991:889). Türkçe’de yapılan çalışmada da aktive edici (proaktif) hem de ketleyici (engelleyici) yönlerinin olduğu aktarılmış; aktive edici başarıyı ve çalışmayı sevmekle (çalışkan, amaçlı, verimli, mücadeleci, azimli, gayretli, iradeli, dinç gibi sıfatlarla), engelleyici yön ise ahlâki değerler ve tedbirlilikle (kontrollü, disiplinli, sorumluluk sahibi, dengeli, dikkatli, tedbirli, temkinli, dakik, prensip sahibi gibi sıfatlar ile) açıklanmıştır (Somer, 1998:28,29). İyi organize olan, dikkatli olmayı alışkanlık hâline getirmiş özdisiplin yeteneğine sahip olan bireyler, ahlâki değerlere uyma ihtimalleri daha yüksek olmakla birlikte, ahlâki değerlere uyma noktasında bir kesinlik yoktur. İyi organize olamayan diğer uçtaki kişilerin de suçluluk duygusu yaşayabileceği, ancak özdisiplin ve enerji eksikliğinden kendi standartlarını belirlemede zorluk yaşayabilecekleri belirtilmiştir (McCrae ve Costa, 1987:88,89).

5.5. Gelişime/Deneyime Açıklık-Gelişmemişlik

Bu boyutu; Peabody ve Goldberg (1989:553) “akıl” , Norman (1963:577) “kültür” ve McCrae ve Costa (1985:710) “deneyime açıklık” olarak tanımlamışlardır. McCrae ve Costa (1985) çalışmalarında, Norman (1963) “kültür” olarak açıkladığı faktörü “deneyime açıklık” olarak adlandırmışlardır. Açıklık, en iyi şekilde orijinal, yaratıcı, geniş ilgi alanları ve cesurlukla

karakterize edilmektedir (McCrae ve Costa, 1987:87). Gelişime açık bireyler dışardan bakıldığında, biraz daha fazla zeki olarak görülmektedir. Zekâ/akıl ve açıklık arasında .30 korelasyon görülmektedir. Gelişime açıklık akıl/zekâyı geliştirebilir, aynı zamanda zekâ/akıl bireyi daha fazla gelişime açıklığa yatkın hâle getirebilir. Fakat hangi kişilik özelliğinin yaratıcılıkla kişiyi başarıya götüreceği, araştırılması gereken bir konudur (McCrae ve Costa, 1987:88). Türkçe’de ise zeki, bilgili, yaratıcı, kültürlü, araştırmacı, inceleyici, aydın, yenilikçi, bağımsız, geniş görüşlü (ve zıtları) gibi sıfatlarla ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır. Türkçe’de bu faktör, tutuculuk ve muhafazakârlığa karşı yenilikçi olarak değerlendirilmiştir (Somer, 1998:30). Bu faktörün üzerinde anlaşmazlık olsa da Türkçe’de araştırma yapan Somer (1998), Somer ve Goldberg (1999) deneyime açıklık olarak McCrae ve Costa ile aynı görüştedir. Aynı zamanda bu faktör, gelenekselliğe karşı açık fikirli olma olarak açıklanmaktadır (Somer ve diğerleri, 2011:19).

5.6. Altıncı Faktör Olabilir mi?

Beş faktör modeli ile ilgili bazı araştırmacılar altıncı faktörün de olabileceğine dair bulgular aktarmışlardır. Ashton ve diğerleri (2004:365) araştırmalarında Büyük Beşli’nin revize edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca, “dürüstlük-alçakgönüllük” faktörünün eklenmesi gerektiğini veya yumuşakbaşlılık/uyumluluk olarak anılan faktörü alt bölümlere ayırmayı önermişlerdir. Ekledikleri bu faktör; bir ucunda güvenilirliği ve alçakgönüllülüğü, bir ucunda ise açgözlülüğü ve kurnazlığı vurgulayan bir faktördür. Bu faktör, dürüstlük-alçakgönüllülük veya ahlâk, samimiyet veya dürüstlük olarak da yorumlanabilir (Ashton ve diğerleri, 2004:363). Bu durumu şu şekilde örnekleme gerekirse; zeki, cana yakın, çalışkan, uyumlu ve sosyal becerileri olan bir yönetici ve bu özelliklerle aynı özelliklere sahip başka bir yönetici de bu özelliklerinin yanı sıra çalışanlarına yalan söylediğini varsayalım. Yalan söylemek harici diğer özellikler aynı görünüyor, fakat bu iki kişi farklıdır. Bu durumu tespit etmekte, beş faktör modeli yeterli olmayabilir. Bu noktada, altıncı faktör etkili olabilir (Cervone ve Pervin, 2016:283).

6. DUYGUSAL DIŞAVURUM

Duyguyu tanımlamak zor konulardan biridir. Duygu üzerinde araştırma yapan araştırmacılar; anlamlı tepkiler, davranışlar, biyolojik bir sürecin ürünü, sosyal bir süreç olarak duyguyu açıklamaya çalışmışlardır (Sayar ve Dinç, 2019:58). Frijda (1993) duyguyu, “birine veya bir şeye yönlendirilen yoğun hisler” olarak tanımlamıştır (akt: Cirhinlioğlu, 2018:1). Günlük yaşantımızda duygu ve heyecanlarımızı ileten sözsüz iletişim, yazılı ve sözlü dilden daha fazla görev üstlenir. Sosyal ilişkilerimizde karşımızdaki kişiye verilen mesajların yüzde seksen beşini sözsüz iletişim, yüzde on beşini ise sözle aktarıldığı belirtilmektedir (Cüceloğlu, 2012:272).

Duygusal dışavurumda, kişinin duygularını dışa yansıtmasıdır. Bazı insanlar duygularını kolayca dışa yansıtırken, bazı insanlar ise duygularını pek belli etmezler (Burger, 2006:327). Duygusal ifade ile anlatılmak istenen, gülümsemek, kaşlarını çatmak, odadan öfke ile çıkmak veya ağlamak örneklerinde olduğu gibi bir kişi, duygusal dürtülerini davranış olarak gösterdiği ölçüde duygusal dışavurumu anlamlı hâle gelmektedir (Gross ve John, 1995:555). İnsanlar, duygularını dışa yansıtma düzeyine göre farklılaşmaktadırlar. Duygusal dışavurum; sözel olmayan iletişim, psikopatoloji, kişilik psikolojisi, sosyal psikoloji ve sağlık psikolojisi konularında araştırma yapan araştırmacıların ilgisini çekmiştir (Kring, Smith ve Neale, 1994:934). Duyguları düzensiz olan veya şiddetli öfke yaşayan bir kimse ile gözyaşlarına hâkim olamayan veya utangaç olan bir başka kimse birbirlerinden tamamen farklı olacaktır (Greenberg, 2018:41). Aynı zamanda duygusal dışavurum konusunda insandan insana da farklılık vardır. Kimi mutluluk duygusunu coşkulu bir şekilde yaşarken, bir başka kimse ise daha donuk yaşayabilir (Araz ve Erkuş, 2014:52). Gross ve John (1995:555), duygusal dışavurum alanını açıklığa kavuşturmak için öz bildirim dayalı bir metodoloji kullandıklarını ve bu önemli alandaki bireysel farklılıklara açık bir şekilde duygu odaklı bir bakış açısı getirdiklerini ifade etmişlerdir. Duygu dışavurumu konusunda geliştirdikleri modele göre iç ya da dış “girdi” “duygu programını” harekete geçirir. “Duygu programı” harekete geçtikten sonra tepki eğilimleri (davranış eğilimleri gibi) oluşur ve bireyi eyleme hazırlar. Bu eğilimler sonucunda kişi duygusal dışavurumu davranışa dökme motivasyonu oluşabilir ya da oluşmayabilir (Gross ve John, 1995:556).

Duygusal dışavurum konusunda yapılan çalışmalarda; King ve Emmons (1990:864) duygusal dışavurum ile psikolojik iyi olma arasında olumlu ilişki ve duygusal dışavurum kararsızlığı ile psikolojik iyi olma arasında olumsuz ilişki bulmuşlardır. Leising, Müller ve Hahn (2007:382) duygusal dışavurum ve dışadönüklük arasında pozitif ilişki; Gross ve John (1995:565) de aynı şekilde duygusal dışavurum ile beş faktör modeli alt boyutlarından dışadönüklük arasında pozitif ilişki saptamışlardır. Tutarel-Kışlak ve Göztepe (2012:27) duygusal dışavurumun duygusal tepki alt boyutunun evlilik uyumunu yordadığını; Pennebaker ve Beall (1986:274) bağışıklık sistemi işlevi ve sağlık merkezi ziyaretleri açısından travmatik olayla yüzleşmenin fiziksek olarak yararlı olduğunu; Kring ve Gordon (1998:686) ise aile dışavurumunun, cinsiyet ile duygusal dışavurum ilişkisine aracılık ettiğini saptamışlardır. Aynı zamanda Gross ve John (1995), duygusal dışavurum ile ilgili bir model olarak ortaya koymuşlardır.

Duygusal dışavurum ile yapılan araştırmalara bakıldığında ise daha çok olumlu açıdan ele alınmıştır. Freud da duygusal engellenmenin ruhsal açıdan olumsuz olduğunu ve konuşma terapisinin bu yüzden geliştirdiğini belirtmiştir (Breuer ve Freud, 1957 / 1895, sayfa 17, akt: Gross ve

Levenson, 1997:96). Ancak patlayıcı öfkede ve düzensiz duygusal ifade yıkıcı sonuçların olabileceği belirtilmiştir (Gross ve Levenson, 1997:96).

7. SOSYAL ONAY İHTİYACI

Sosyal onay ihtiyacı yüksek olan bireyler, diğer insanların onlar hakkında ne düşündükleriyle çok ilgilenirler. Düşük sosyal onay ihtiyacı olan bireyler ise oldukça net kişilerarası ipuçlarına dikkatleri daha az, başkaları üzerindeki etkilerine karşı duyarsız olma eğilimindedirler (Grams ve Rogers, 1990:73). Yine sosyal onay ihtiyacı yüksek bireyler, başkalarının görüşlerine bağlıdırlar; buna karşılık sosyal onay ihtiyacı düşük bireyler ise başkalarının kabulünü sağlamakla ilgilenmez, dolayısıyla kendi davranışlarına daha fazla güvenirler (Crowl, 2001, akt: Sosik ve Dinger, 2007:138).

Sosyal onay ihtiyacı kavram olarak başkalarının bizden beklentilerinin önemli görüldüğü, diğer insanların bizim hakkımızdaki yargılarına önem verildiği, sosyal ilişkilerde bireyin uyuma yönelik hareket etmesi şeklinde değerlendirilmektedir (Karaşar ve Öğülmüş, 2016a:86). Bu kavramı Crowne ve Marlowe (1960:394) çalışmalarında “sosyal beğenirlik” olarak ele almıştır ve sosyal beğenirliği ölçmek için ölçek geliştirmişlerdir. Crowne ve Morlowe (1964) “sosyal beğenirlik” kavramını ortaya atma nedenlerini, 1957 yılında Edwards’ın testlerinde geçerliliği etkileyen bir kavram olduğu şeklinde açıklamışlardır. Bu çalışmada kültürel olarak onaylananı yapma veya onaylanmayı yapmama yüksek sosyal onay ihtiyacı; yüksek bağımsızlık ve düşük motivasyon ise düşük sosyal onay ihtiyacı ile tanımlanmıştır (akt: Karaşar ve Öğülmüş, 2016a:87). Sosyal beğenirlik, ölçülebilir bir kişilik özelliği olarak düşünülebilecek sosyal onay ihtiyacının bir ölçüsü olarak tanımlanmaktadır (Twenge ve Im, 2007:172). Fakat ölçek orijinal olarak sosyal olarak arzu edilen tepkilerin bir göstergesi olarak inşa edildiği, ancak daha sonra onay ihtiyacının bir ölçüsü olarak yorumlanarak onay motivasyonu olarak ele alınmıştır (Martin, 1984:508).

Sosyal onay ihtiyacı ile ilgili yapılan çalışmalarda; Satow (1975:501) onay ihtiyacı yüksek bireylerin daha fazla para bağışladıklarını; Deutsch ve Lamberti (1986:149) onay ihtiyacı yüksek bireylerin ödüllendirildiğinde kitabını düşüren birine yardım etme olasılığının daha yüksek olduğunu; Twenge ve Im (2007:171) ise sosyal onay ihtiyacının 1958’den 1980 yılına kadar azaldığını, 1980 ile 2001 arasında durağan olduğunu tespit etmişlerdir. Erözkan’ın (2005:142) araştırmasında onay ihtiyacında cinsiyet açısından üniversite öğrencileri arasında farklılık bulunmamıştır. Yine aynı çalışmada köyde yaşayanların, ilçe ve şehirde yaşayanlara göre onay ihtiyacının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Uslu, Yazıcı ve Geçgel’in (2019:25) üniversite

öğrencileri üzerinde yaptıkları araştırmada, sosyal onay ihtiyacı açısından cinsiyete göre farklılık bulunmamıştır. Yine üniversite öğrencileri üzerinde yapılan çalışmada, sosyal onay ihtiyacı açısından cinsiyete göre farklılık bulunmamıştır (Karaşar ve Öğülmüş, 2016b:477; Karaşar ve Öğülmüş, 2016c:105). Diğer yandan aynı çalışmada, üniversite öğrencilerinin sosyal onay ihtiyacının doğum yerine göre farklılaşmadığı bulunmuştur (Karaşar ve Öğülmüş, 2016c:108).

8. SONUÇ

Kişilik, insanlık tarihinde önemli konulardan biridir. Kişilik ile ilgilenen kuramcılar kişilik hakkında farklı yaklaşımlar benimsemişlerdir. Davranışlarımızın ortaya çıkma sürecinde sahip olduğumuz kişilik mi yoksa içinde bulunduğumuz durum mu etkili olduğu konusunda tartışmalar olsa da her iki unsurun da etkili olduğu daha fazla kabul görmüştür. Dolayısıyla davranışlarımızın ortaya çıkmasında hem sahip olduğumuz kişilik hem de çevresel unsurlar etkili olmaktadır (Burger, 2006; Somer ve diğerleri, 2011). Sonuçta, davranışlarımızın ortaya çıkmasında, hem sahip olunan kişilik hem içinde bulunulan durum etkili olmaktadır.

Kişiliğin temel öğelerini açıklamaya çalışan yaklaşımlardan olan özellik yaklaşımının temellerinin atılmasında önemli ilkeleri belirleyen Allport'tur. Murray ise özellik yaklaşımını psikoanalitik kuramla sentezlemiş ve ortaya koymuştur. Diğer yandan Cattell ise faktör analizi yöntemiyle psikometrik ölçümlere önem vermesiyle ön plana çıkmıştır. Cattell'in açtığı yoldan giden Eysenck ise ikincil bir faktör analizi yapmıştır ve özellik yaklaşımında, sadece psikometrik ölçümlerin yeterli olmayacağı, bireyin insan olarak biyolojik bir çerçevede de değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. McCrae ve Costa ise "büyük beşli" olarak tanınan beş faktör modelini geliştirmişlerdir. Özellik yaklaşımının sezgilere dayanmayan nesnel psikometrik ölçümlere önem vermesi yönü bilimsel olarak kabul görmüştür. Özellik yaklaşımı bazı noktalarda da eleştiri almıştır. İnsan kişiliğinin temel boyutlarını ortaya koymaya çalışsa da davranış değişikliğiyle ilgili herhangi bir yol ve yöntem ortaya koymaması bir eksiklik olarak görülmüştür (Burger, 2006). Özellik yaklaşımının daha çok nesnel ölçümlere önem vermesi çok önemli olmakla birlikte Murray, iç görümlere dayanan psikoanalitik yaklaşımı da kendi görüşlerine eklemiştir.

Özellik yaklaşımını kuramcılarının önemli yol kat etmesinden sonra "Büyük Beşli" olarak anılan beş faktör modeli, konuşulan dilden yola çıkarak kişilik özelliğini beş faktöre indirgemıştır. Beş faktör modelinde önemli noktalardan biri evrensel olup olmama durumudur. Diğerleri ise özellikle beşinci faktörde ortaya çıkan kısmen görüş ayrılıklarıdır. Beşinci faktöre Norman (1963) "kültür" derken, McCrae ve Costa (1985) "deneyime açıklık", Peabody ve Goldberg (1989) "akıl/zekâ"

olarak ele almışlardır. Bu konuda kısmen görüş ayrılığı olduğu görülmektedir. Beş faktörlü modelin farklı dillerde tutarlılık çalışmalarında da benzer şekilde beşinci faktörle ilgili daha az tutarlılık tespit edilmiştir (Caprara ve Perugini, 1994; Hofstee ve diğerleri, 1997; Somer, 1998). Beş faktörlü modele altıncı bir faktörün de eklenmesi gerektiği konusunda araştırmalar da vardır (Ashton ve diğerleri, 2004).

Duygu kavramı psikoloji için önemli kavramlardandır. Yine duygu kavramı kişilik için de önemli kavramlardandır. Duygusal dışavurum ise kişinin duygularını dışa yansıtması olarak tanımlanmaktadır (Burger, 2006). Duygu ve kişilik kavramlarının ilişkisini ortaya koyan açıklamalar da vardır. Duygunun, örgütlenme ve motive etme gibi işlevlerinden kaynaklanan nedenlerle kişilik özelliklerinin oluşmasının önünü açtığı belirtilmektedir (Izard ve diğerleri, 1993).

Duygusal dışavurum konusunda hem duygusal dışavurumu ölçmek amacıyla ölçek geliştiren hem de duygusal dışavurumu bir model olarak sunan çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalarda, duygusal dışavurumun davranış olarak gösterildiğinde anlamlı olacağına değinilmiştir (Gross ve John, 1995). Duygusal dışavurum konusunda da bireyden bireye farklılık olacağı belirtilmiştir. Dolayısıyla bir kimse duygularını daha fazla davranışa dökerken, başka bir kimse ise daha az davranışa dökülebilir. Duygusal dışavurum konusunda yapılan araştırmalarda ise psikolojik iyi olma ile olumlu ilişkili olduğu (King ve Emmons, 1990), ayrıca evlilik uyumunu yordadığı (Tutarel-Kışlak ve Göztepe, 2012), travmatik olaylarla yüzleşmenin yararı (Pennebaker ve Beall, 1986), aile duygusal dışavurumunun cinsiyet ve duygusal dışavuruma aracılık ettiği bulunmuştur (Kring ve Gordon, 1998). Ayrıca duygusal dışavurumun dışadönüklük kişilik özelliği ile pozitif ilişkisini ortaya koyan çalışmalar da vardır (Gross ve John, 1995; Leising ve diğerleri, 2007). Araştırmalara bakıldığında duygusal dışavurumu daha çok olumlu yönleri vurgulanmıştır. Fakat bazen de olumsuz duyguları (örneğin, öfke) aşırı şekilde ifade etmenin de olumsuz sonuçları da olabileceği belirtilmiştir. Dolayısıyla duygusal dışavurum konusunda bir makul zemin yakalamanın gerekliliği vurgulanmıştır (Gross ve Levenson, 1997). Bu doğrultuda düşünüldüğünde her ne kadar duygularımızı ifade etmenin yararlı olduğunu belirten araştırmalar olsa da bazı durumlarda aşırı ifade etmenin olumsuz sonuçları da olabilmektedir.

İnsan toplumsal bir varlık olduğundan, kişiliği de toplum içinde oluşmaktadır. Diğer insanlarla ilişki kurmak ve sürdürmek insanın toplumsal bir varlık olmasından kaynaklanmaktadır. İnsan, hem fiziksel ihtiyaçlarını hem de psikolojik ihtiyaçlarını içinde bulunduğu toplum sayesinde karşılamaktadır. İşte bu yüzden ki toplumdaki diğer insanlardan kabul görme ve onaylanma

gereksinimi olarak karşımıza sosyal onay ihtiyacı kavramı çıkmaktadır. Sosyal onay ihtiyacı, hem başkaları tarafından davranışlarımızın onaylanması hem de başkaları tarafından onaylanmaktan kaçınılması şeklinde açıklanmıştır (Leite ve Beretvas, 2005). Bu kavramın, özellikle kültürden oldukça etkilendiği belirtilmiştir. Ayrıca hem kişiler arası ilişkilerin kurularak devam etmesinin sağlandığı hem de tamamen başkalarının tahakkümü altında yaşamaya da neden olabileceği belirtilmiştir (Karaşar ve Öğülmüş, 2016a). Sosyal onay ihtiyacını, Crowne ve Marlowe (1960) “sosyal beğenirlik” olarak ele almış hem de ölçek geliştirmişlerdir. Martin (1984) ise “onay motivasyonu” olarak ele almıştır. Bu konuda kavram karmaşasının olduğu ifade edilmiştir (Karaşar ve Öğülmüş, 2016a:88). Temelde kişinin sosyal hayat içerisinde herhangi bir durumla karşılaştığında, uyuma yönelik davranışlar sergilemesi olarak açıklanabilir. Özellikle kişinin mensubu olduğu kültür bu noktada önemli hâle gelmektedir. Yaşanılan kültüre de bağlı olarak sosyal onay ihtiyacı değişkenlik göstermektedir. Özellikle toplulukçu kültürün hâkim olduğu toplumlarda, bu ihtiyaç daha fazla kendini göstermektedir. Buna karşılık bireyci kültürlerde ise bu ihtiyaç daha az kendini göstermektedir. Yapılan araştırmalar da ise sosyal onay ihtiyacının daha çok yardım davranışı ile ilgili olduğu görülmektedir (Deutsch ve Lamberti, 1986; Satow, 1975). Çünkü sosyal onay ihtiyacı toplum tarafından beğenilen ve onaylanan davranışları kapsadığından, bu durumun beklendiği olduğu söylenebilir. Fakat bu ihtiyacın zamanla azaldığını ortaya koyan çalışmalar da mevcuttur (Twenge ve Im, 2007). Türkiye’de sosyal onay ihtiyacının araştırıldığı araştırmalarda ise genellikle üniversite öğrencisi örnekleme üzerinde bu kavramın çalışıldığı ve cinsiyet açısından farklılığa rastlanmadığı görülmektedir (Erözkan, 2005; Karaşar ve Öğülmüş, 2016b, 2016c; Uslu ve diğerleri, 2019). Bu çalışmalar, üniversite öğrencileri üzerinde yapıldığından gelecekteki çalışmalar farklı çalışma gruplarıyla yürütülebilir.

KAYNAKÇA

- Allport, G. W. (1966). Traits Revisited. *American Psychologist*, 21(1), 1-10. doi:10.1037/h0023295
- Araz, A. ve Erkuş, A. (2014). Duygu Dışavurum Tarzlarının Kavramsallaştırılması ve Ölçümü: Bir Envanter Geliştirme Çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 29(74), 50-61.
- Aronson, E., Wilson, T. D. ve Akert, R. M. (2012). *Sosyal psikoloji*. (O. Gündüz, Çev.) (1. bs.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Ashton, M. C., Lee, K., Perugini, M., Szarota, P., de Vries, R. E., Di Blas, L., ... De Raad, B. (2004). A Six-Factor Structure of Personality-Descriptive Adjectives: Solutions From Psycholexical Studies in Seven Languages. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86(2), 356-366. doi:10.1037/0022-3514.86.2.356
- Atkinson, R. L., Atkinson, R. C., Smith, E. E., Bem, D. J. ve Nolen-Hoeksema, S. (2010). *Psikolojiye Giriş*. (Y. Alogan, Çev.) (6. bs.). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Burger, J. M. (2006). *Kişilik*. (İ. D. Erguvan Sarıoğlu, Çev.) (1. bs.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

- Caprara, G. V. ve Perugini, M. (1994). Personality described by adjectives: The generalizability of the Big Five to the Italian lexical context. *European Journal of Personality*, 8(5), 357-369. doi:10.1002/per.2410080502
- Cervone, D. ve Pervin, L. A. (2016). *Kişilik Psikolojisi: Kuram ve Araştırma*. (M. Baloğlu, Çev.) (12. bs.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Cirhinlioğlu, F. G. (Ed.). (2018). *Duygu Psikolojisi* (1. bs.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Costa, P. T. ve McCrae, R. R. (1988). From catalog to classification: Murray's needs and the five-factor model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55(2), 258-265. doi:10.1037/0022-3514.55.2.258
- Costa, P. T., McCrae, R. R. ve Dye, D. A. (1991). Facet Scales for Agreeableness and Conscientiousness: A Revision of the NEO Personality Inventory. *Personality and Individual Differences*, 12(9), 887-898. doi:10.1016/0191-8869(91)90177-D
- Crowne, D. P. ve Marlowe, D. (1960). A new scale of social desirability independent of psychopathology. *Journal of Consulting Psychology*, 24(4), 349-354. doi:10.1037/h0047358
- Cüceloğlu, D. (2012). *İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları* (25. bs.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Deutsch, F. M. ve Lamberti, D. M. (1986). Does Social Approval Increase Helping? *Personality and Social Psychology Bulletin*, 12(2), 149-157. doi:10.1177/0146167286122001
- Digman, J. M. ve Takemoto-Chock, N. K. (1981). Factors In The Natural Language Of Personality: Re-Analysis, Comparison, And Interpretation Of Six Major Studies. *Multivariate Behavioral Research*, 16(2), 149-170. doi:10.1207/s15327906mbr1602_2
- Erözkan, A. (2005). Üniversite Öğrencilerinin Kişilerarası Duyarlılık ve Depresyon Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14), 129-155.
- Eysenck, H. J. (1997). Personality and experimental psychology: The unification of psychology and the possibility of a paradigm. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(6), 1224-1237. doi:10.1037/0022-3514.73.6.1224
- Gençtanırım-Kurt, D. ve Çetinkaya-Yıldız, E. (Ed.). (2019). *Kişilik Kuramları Gerçek Yaşamdan Kişilik Analizi Örnekleriyle* (4. bs.). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık. doi:10.14527/9786052410356
- Grams, W. C. ve Rogers, R. W. (1990). Power and Personality: Effects of Machiavellianism, Need for Approval, and Motivation on Use of Influence Tactics. *The Journal of General Psychology*, 117(1), 71-82. doi:10.1080/00221309.1990.9917774
- Greenberg, L. S. (2018). *Duygu Odaklı Terapi: Danışanlar Duygu Koçluğu Yapmak*. (S. B. Çelik, Çev.) (1. bs.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Gross, J. J. ve John, O. P. (1995). Facets of emotional expressivity: Three Self-report Factors and Their Correlates. *Personality and Individual Differences*, 19(4), 555-568.
- Gross, J. J. ve Levenson, R. W. (1997). Hiding feelings: The acute effects of inhibiting negative and positive emotion. *Journal of Abnormal Psychology*, 106(1), 95-103. doi:10.1037/0021-843X.106.1.95
- Hofstee, W. K. B., Kiers, H. A. L., Deraad, B., Goldberg, L. R. ve Ostendorf, F. (1997). A Comparison of Big-Five Structures of Personality Traits in Dutch, English, and German. *European Journal of Personality*, 11(1), 15-31.
- İçli, G. (2011). *Sosyolojiye Giriş* (5. bs.). Ankara: Anı Yayıncılık.

- Izard, C. E., Libero, D. Z., Putnam, P. ve Haynes, O. M. (1993). Stability of emotion experiences and their relations to traits of personality. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64(5), 847-860. doi:10.1037/0022-3514.64.5.847
- Karaşar, B. ve Öğülmüş, S. (2016a). Sosyal Onay İhtiyacı Ölçeği: Geçerlilik ve Güvenirlik Analizi. *Ege Eğitim Dergisi*, 17(1), 84-104. doi:10.12984/eed.38607
- Karaşar, B. ve Öğülmüş, S. (2016b). Üniversite Öğrencilerinde Sosyal Onay İhtiyacının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(2), 469-495.
- Karaşar, B. ve Öğülmüş, S. (2016c). Üniversite Öğrencilerinde Sosyal Onay İhtiyacı ve Psikolojik Belirtilerin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (32), 97-121.
- King, L. A. ve Emmons, R. A. (1990). Conflict Over Emotional Expression: Psychological and Physical Correlates. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(5), 864-877.
- Kring, A. M. ve Gordon, A. H. (1998). Sex differences in emotion: Expression, experience, and physiology. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(3), 686-703. doi:10.1037/0022-3514.74.3.686
- Kring, A. M., Smith, D. A. ve Neale, J. M. (1994). Individual Differences in Dispositional Expressiveness: Development and Validation of the Emotional Expressivity Scale. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66(5), 934-949.
- Leising, D., Müller, J. ve Hahn, C. (2007). An adjective list for assessing emotional expressivity in psychotherapy research. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 14(5), 377-385. doi:10.1002/cpp.552
- Leite, W. L. ve Beretvas, S. N. (2005). Validation of Scores on the Marlowe-Crowne Social Desirability Scale and the Balanced Inventory of Desirable Responding. *Educational and Psychological Measurement*, 65(1), 140-154. doi:10.1177/0013164404267285
- Martin, H. J. (1984). A Revised Measure of Approval Motivation and Its Relationship to Social Desirability. *Journal of Personality Assessment*, 48(5), 508-519. doi:10.1207/s15327752jpa4805_10
- McCrae, R. R. (1990). Controlling neuroticism in the measurement of stress. *Stress Medicine*, 6(3), 237-241. doi:10.1002/smi.2460060309
- McCrae, R. R. ve Costa, P. T. (1985). Updating Norman's "adequacy taxonomy": Intelligence and personality dimensions in natural language and in questionnaires. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49(3), 710-721. doi:10.1037/0022-3514.49.3.710
- McCrae, R. R. ve Costa, P. T. (1987). Validation Of The Five-factor Model Of Ppersonality Across Instruments and Observers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(1), 81-90. doi:10.1037/0022-3514.52.1.81
- McCrae, R. R. ve Costa, P. T. (1991). Response to Dolliver. *Journal of Counseling & Development*, 69(4), 375-376. doi:10.1002/j.1556-6676.1991.tb01526.x
- Norman, W. T. (1963). Toward an adequate taxonomy of personality attributes: Replicated factor structure in peer nomination personality ratings. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 66(6), 574-583. doi:10.1037/h0040291
- Peabody, D. ve Goldberg, L. R. (1989). Some determinants of factor structures from personality-trait descriptors. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(3), 552-567. doi:10.1037/0022-3514.57.3.552
- Pennebaker, J. W. ve Beall, S. K. (1986). Confronting a traumatic event: Toward an understanding of inhibition and disease. *Journal of Abnormal Psychology*, 95(3), 274-281. doi:10.1037/0021-843X.95.3.274

- Plotnik, R. (2009). *Psikoloji'ye Giriş*. (T. Geniş, Çev.) (1. bs.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Roberts, B. W. ve DelVecchio, W. F. (2000). The rank-order consistency of personality traits from childhood to old age: A quantitative review of longitudinal studies. *Psychological Bulletin*, 126(1), 3-25. doi:10.1037/0033-2909.126.1.3
- Satow, K. L. (1975). Social approval and helping. *Journal of Experimental Social Psychology*, 11(6), 501-509. doi:10.1016/0022-1031(75)90001-3
- Sayar, K. ve Dinç, M. (2019). *Psikolojiye giriş*. (N. Subaşı, Y. Aktay ve B. Tatar, Ed.) (9. bs.). İstanbul: Dem Yayınları.
- Somer, O. (1998). Türkçe'de Kişilik Özelliği Tanımlayan Sıfatların Yapısı ve Beş Faktör Modeli. *Psikoloji Dergisi*, 13(42), 17-32.
- Somer, O. ve Goldberg, L. R. (1999). The structure of Turkish trait-descriptive adjectives. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(3), 431-450. doi:10.1037/0022-3514.76.3.431
- Somer, O., Korkmaz, M. ve Tatar, A. (2011). *Kuramdan Uygulamaya Beş Faktör Kişilik Modeli ve Beş Faktör Kişilik Envanteri(5FKE)* (2. bs.). İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Sosik, J. J. ve Dinger, S. L. (2007). Relationships between leadership style and vision content: The moderating role of need for social approval, self-monitoring, and need for social power. *The Leadership Quarterly*, 18(2), 134-153. doi:10.1016/j.leaqua.2007.01.004
- Tutarel-Kışlak, Ş. ve Göztepe, I. (2012). Duygu Dışavurumu, Empati, Depresyon ve Evlilik Uyumu Arasındaki İlişkiler. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 27-46.
- Twenge, J. M. ve Im, C. (2007). Changes in the need for social approval, 1958–2001. *Journal of Research in Personality*, 41(1), 171-189. doi:10.1016/j.jrp.2006.03.006
- Uslu, S., Yazıcı, K. ve Geçgel, Ş. (2019). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Sosyal Onay İhtiyaçlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(3), 1120-1147.
- Yazgan-İnanç, B. ve Yerlikaya, E. E. (2012). *Kişilik Kuramları* (6. bs.). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

AKADEMİK BENLİK ALGISI VE AKADEMİK BAŞARI ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**Zühre İŞMAR***, zuhreismar@stu.aydin.edu.tr**Gülizar ŞEHİTOĞLU***, gulizarsehitoglu@stu.aydin.edu.tr**ÖZ**

Bu araştırmanın temel amacı ortaokul yedinci sınıf düzeyindeki öğrencilerin akademik benlik algıları ile akademik başarıları arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Akademik başarı; somut ve nesnel olan bir kavramken, akademik benlik algısı soyut ve duyuşsal bir kişilik özelliğidir. Bu iki değişkenin birbirini hangi koşullar altında ne şekilde etkilediği ise birçok araştırmanın konusu olmuştur. Çalışmamız bu bağlamda insanın yaşam boyu geliştirip olgunlaştırmaya çalıştığı benlik bütünlüğü ve bunun parçalarına değinerek, akademik benlik algısı oluşturmada başarıya giden yolda temel basamak olduğunu vurgulamaktadır. İnsanın kendi ile ilgili düşüncelerini içeren benlik kavramını ve bu kavramın akademik hayatla bağdaştığı akademik benlik algısını inceleyip öğrencilerimizin içsel süreçlerine ışık tutması açısından bu araştırma önemlidir.

İlişkisel tarama modelinde desenlenen araştırmanın çalışma evrenini Bursa ilinin Mudanya İlçesine bağlı Hatice-İsmail Hakkı Kayan Ortaokulu yedinci sınıf öğrencileri oluşturmaktadır (N=90). Araştırmaya ilişkin verilerin toplanmasında Akademik Öz-yeterlik Ölçeği (Kandemir, 2010) kullanılmıştır. Veriler analiz edilirken IBM SPSS 22.00 istatistik paket programı üzerinden korelasyon ve t-testi analizi istatistiksel çözümlemesi uygulanmıştır. Korelasyon analizinde; öğrencilerin ölçek puanları ile mihver derslerindeki başarı notları veri olarak girilerek bu değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığına bakılmış ve cinsiyet değişkeninin, notları ve akademik benlik algıları ile ilişkisine de t-testi sonuçları ile karar verilmiştir. Araştırmanın bulguları genel olarak özetlendiğinde akademik benlik algısı puanları ile ders notlarının pozitif yönlü korelasyon gösterdiği tespit edilmiş ve cinsiyet değişkeninin öğrencilerin ders başarı notları ya da akademik benlik algıları ile ilişkili olmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kişilik, Benlik, Akademik Benlik Algısı, Akademik Başarı

A RESEARCH ON THE RELATIONSHIP BETWEEN ACADEMIC SELF PERCEPTION AND ACADEMIC SUCCESS**ABSTRACT**

The main purpose of this study is to determine the relationship between the academic self-perception and academic achievement of seventh grade middle school students. Academic success; while it is a concrete and object concept, academic self-perception is an abstract and affective personality trait. How these two variables affect each other under what conditions has been the subject of many studies. In this context, our study emphasizes that creating an academic self-perception is the basic step towards success, by referring to the self integrity that people try to develop and mature throughout life and its parts. This study is important in terms of examining the concept of self, which includes people's thoughts about themselves, and the academic self-

* Psikolojik Danışman. İstanbul Aydın Üniversitesi YL. Orcid no: 0000-0002-2872-2123

* Psikolog. İstanbul Aydın Üniversitesi YL. Orcid no: 0000-0002-6728-1551.

Araştırma Makalesi. Sayfa Sayısı. 78-99

Makale Geliş Tarihi: 08.12.2020 Makale Kabul Tarihi: 22.01.2021

perception in which this concept is compatible with academic life and shedding light on the internal processes of our students. The study population of the research patterned in the relational survey model consists of the seventh grade students of Hatice-İsmail Hakkı Kayan Secondary School in Mudanya District (N=90). Academic Self-Efficacy Scale (Kandemir, 2010) was used to collect data related to the research. While analyzing the data, statistical analysis of correlation and t-test analysis was applied over IBM SPSS 22.00 statistical package program. In correlation analysis; the scale scores of the students and their achievement grades in their core courses were entered as data, and it was examined whether there was a significant relationship between these variables, and the relationship between the gender variable and their grades and academic self-perception was determined by t-test results. When the findings of the study were summarized in general, it was found that academic self-perception scores and lecture grades showed a positive correlation, and it was seen that the gender variable was not related to students' course grades or academic self-perceptions.

Key Words: Personality, Self, Academic Self-Perception, Academic Achievement

1. GİRİŞ

Bireyin anne karnından itibaren başlayan yolculuğu, doğumla birlikte bağlanma ve sonrasında ise ayrılma-bireyselleşme sürecindeki benlik ve kimlik oluşumu biriciktir. Bu öznel süreç özellikle kalıtım, mizaç, yetiştiği ortam ve çevreyle şekillenir. Bireyin temel bakım verenle kurduğu bağlanma örüntüsü, erken dönem ihtiyaçlarının gerektiği şekilde ve ihtiyaca yönelik nitelikli karşılanması benlik gelişimi açısından önemli bir etkiye sahiptir.

Benlik kişiliğin temel taşlarından biridir. Benlik ve kişilik kesin sınırlarla birbirinden ayrılması zor iki kavram gibi görünse de temelde farklı oldukları düşünülür. Kişilik; bireyin parçası olduğu çevreyi algılayış şekli ve olup biten olaylara tepki vermesinde temel belirleyici olarak kabul edilir ve bireyi diğerlerinden ayıran öznel, tutarlı, yapılaşmış ilişkisel bir bütünlüktür (Cüceloğlu, 2014:404). Benlik ve kişilik arasında gelişimsel süreç ve yapılanma bakımından net bir sınır çizmek mümkün olmasa da benliğin kişiliğin öznel yanını oluşturduğunu söylemek mümkündür (Köknel, 1999:162). Yani, kişinin kendisine yönelik bütüncül algısı, bireyin benliğini ifade etmektedir.

Genel benlik algısını iki alt grupta incelemek mümkündür. Bunlardan biri akademik benlik algısıdır ve bireyin akademik yaşantısı ile oluşturup geliştirdiği okuldaki derslerine ilişkin benlik algısını içerirken diğeri de akademik olmayan benlik algısıdır ve bu da bireyin sosyal ilişkilerine, duygusal yaşamına ve fiziksel görünümüne ait geliştirdiği benlik algılarını içermektedir (Arseven, 1986:17). Son yarım asırda eğitimde fırsat eşitliği tüm sistemlerde öncelikli ilke olarak karşımıza çıkmaktadır ki bu noktada yapılan araştırmalar öğrenci başarısını salt zekâ değişkeni üzerinden değerlendirmenin yeterli olmadığı gerçeğini önümüze koymaktadır. Bireyin kendini nasıl algıladığını, okul, öğretmen, aile, sosyal çevre, öğrenme yaşantıları ve bunun gibi birçok dışsal yargıya dayandırmak mümkündür. Öğrenim hayatının başında, başarı duygusu yerine başarısızlık

duygusu ile karşılaşmış bir öğrencinin okulda öğrenmeye karşı olumlu tutum geliştirmesi beklenemez (Senemoğlu, 2003).

Lüdtke ve arkadaşları tarafından 1997’de gerçekleştirilen bir araştırmada akademik olarak başarılı nitelendirilen öğrencilerin akademik benlik algı düzeylerinin, akademik olarak başarısız öğrencilere kıyasla daha yüksek olduğu ve okul hayatına başlamadan önce öğrencilerin sahip oldukları akademik benlik algısının da onların başarısını etkilediği ifade edilmiştir (Akt: Karasakaloğlu ve Saracaloğlu, 2009:346). Bu durum, ülkemizde eğitim programlarının gelişimine katkı sağlaması açısından, akademik benlik kavramı ile ders başarısının ilişki bakımından araştırılması gereksinimini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, araştırmamızda geçmişten günümüze farklı kuramsal yaklaşımlar incelenmiş ve birçok teorisyenin görüşüne yer verilmiştir. Öncelikle kişilik, benlik ve akademik benlik temel kavramları açıklanmış ve akademik benlik algısının gelişiminde etkin rol oynadığı düşünülen; öğretmen-okul, aile-sosyal çevre ve bireysel özellikler üstünde durulmuştur. Araştırmanın niceliksel boyutta temellendirilebilmesi ve desteklenmesi için de ortaokul yedinci sınıf öğrencilerinin akademik benlik algı düzeyleri ile Türkçe, matematik, fen bilimleri ve sosyal bilgiler derslerindeki başarıları arasındaki ilişkinin ne düzeyde olduğunu ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Öğrencinin kendini bu derslerde nasıl gördüğü sadece kendi içsel süreçleri ve sahip olduğu bireysel özellikleri ile sınırlandırılmaz. Ailesi, sosyal çevresi ve okul yaşantısı da bu algısı ile doğrudan ilişkilidir. Bütün bu etkenler öğrencinin akademik olarak kendini algılayış tarzını ve kendine güvenini etkilemektedir.

1.1.Öğretmen ve Okul Özellikleri

Çocuk okula başlaması ile birlikte var olan aile içi yaşamının dışında, gelişiminde önemli etkiye sahip yeni bir sosyal çevrenin parçası olur. Okula başlayan çocuğun hayatında artık yeni bir dönem başlamıştır. O güne kadar oluşturduğu benlik tasarımının üstüne bir yenisini daha ekler. Bu benlik tasarımına da “Akademik Benlik Tasarımı” denir. Akademik benlik tasarımı; bir öğrencinin akademik bir uğraşı sırasında, kendini diğer öğrencilere göre yetenek ve beceri açısından nerede gördüğüne yönelik oluşturduğu kanısıdır (Arseven, 1986:18). Okul yaşantısı bu değerlendirmenin yapılabildiği en etkili ortamdır.

Erik Erikson Psiko-Sosyal Gelişim Kuramı’nda; çocuğun ilköğretim okul çağını karşılayan dönemde, birbirine zıt olan başarıya karşı başarısızlık (aşağılık) duygusu geliştirdiğini söyler. Erikson’a göre insan yaşamı kendine özgü çatışmaları içeren sekiz farklı evreden oluşur. Herhangi bir dönemin aşılmasını er ya da geç aşılmalıdır, aksi takdirde kişi o döneme saplanıp kalacaktır ve bu durum yetişkinlikte de kişinin peşini bırakmayarak psikolojik açıdan sağlığını tehdit edecektir. Bu nedenle her bir dönemin anlamlı biçimde sonlanması gerekir. Başlayan okul

yaşamıyla birlikte başarı duygusu çocuk için ön plana çıkar. Okul çağı Erikson'a göre başarı duygusunun güçlü biçimde filizlendiği dönem olma özelliğini gösterebilmelidir. Bu dönem başarı duygusunun çocuğa anlamlı biçimde yaşatılıp olumlu akademik benlik oluşturmasında kritik bir evredir. Çocuk ilgi ve yetenekleri doğrultusunda teşvik edilmeli ve başarılı olduğu her ölçüde takdir görmelidir. Çocuğa görelilik başarı duygusu yaşatılmaya elverişli ortamlar yaratılmalı, bunun planlanması, çocuğun bireysel özellikleri göz önünde tutularak gerçekleştirilmelidir. Mümkün olduğunca mutlak ölçüt barındıran tek tip değerlendirmelerden kaçınılmalı, çocuğun ilgi, yetenek ve becerilerine uygun bireye özgü değerlendirmeler yapılmalıdır. Aksi hâlde başarısızlık duygusuyla boğuşmak zorunda kalacak olan çocuk, olumsuz akademik benlik algısı geliştirecektir. Ve ilerleyen dönemlerde de bu olumsuz algının, çocuğun tüm akademik yaşamını etkilemesi kaçınılmaz olacaktır.

Çoklu Zeka teorisini Gardner'ın (2013:16) zihne farklı bir bakış açısı getiren, günümüz kalıplaşmış eğitim sistemlerinden ayrılan, kökünden farklı bir okul tasarımı vardır. Bu; insan bilişinin çok farklı ve ayrı taraflarına vurgu yapan, insanların birbirleriyle benzeşmeyen farklı bilişsel güçleri ve kendilerine özgü bilişsel tarzları olduğu gerçekliğinden yola çıkan çoğulcu bir zihin anlayışıdır. Çok yönlü zekâ anlayışıyla yapılandırılmış, bireyi merkeze alan bir okul kavramına vurgu yapar.

Tarih boyunca formal sistemlerce modellenen çoğu eğitim kurumu tek tip anlayışla yapılanmıştır. Öğrenciler öğrenmeyi aynı şekilde gerçekleştirir ve değerlendirilme ölçütleri herkes için aynıdır. İzlenen bu yolun adaletli olduğu kanaati hâkimdir, ne de olsa herkes eşit koşullar altındadır. Dilsel, mantıksal ve matematiksel zekâları güçlü olanlar imtiyazlı grubu oluştururken, farklı zihinsel profile sahip birçok çocuk açısından okul güçlükten ibarettir (Gardner,2013:74). Böyle sistemlerde başarı, var olanı iyi not alabilecek ölçüde bilmekten öteye geçemez. Bu bağlamda eğitim sistemlerini yaratıcılık eksikliği açısından eleştirmek mümkündür. Rogers bu konuda "Eğitim, tutucu, kalıplaşmış; bağımsız düşünen, yaratıcı ve özgür olmaktan çok eğitimini tamamlamış bireyler yetiştirmektedir" (Rogers, 1972, Akt: Sungur, 1997:29) der. Oysa ki her çocuğun ayrı bir dünya olduğu gerçeğinden yola çıkan kapsayıcı anlayışta öğretmenin işi, her çocuk hakkında mümkün olduğunca çok bilgi edinmek ve görünenin ardındaki potansiyeli açığa çıkarmaktır. Doğanın bize sunduğu gerçekliğe bakıp etrafımızdaki canlıları ele aldığımızda bile onların hiçbir eksiği olmadığını görürüz. Kuş, kuş gibi yaşaması için donatılmıştır, hiçbir eksiği yoktur. Örümcek, karınca bütündürler hiçbir eksiklikleri yoktur. Eğer kuşun var olan bütünlüğünü bozmaya kalkışır, onun bir kanadını koparırsak artık o, kuş gibi yaşayabilme şansını kaybeder. İnsanoğlu doğduğu zaman onun da kuş gibi bütünlüğü vardır ve tamdır. Bir kuşun kanatlarını

gördüğümüz gibi somut gerçeklikle bir çocuğun zihinsel kanatlarını görmek olanaksızdır elbette. Ancak yeterince gözlem yaparsak muhteşem bir potansiyele sahip, değerli bir başyapıt ile karşı karşıya olduğumuzu anlarız. Bu potansiyel çocuğun bütünlüğünün bir parçasıdır; bu bilişsel yetenek insan olma dediğimiz bütünün bir parçasıdır (Cüceloğlu, 2009:119). Uzman kişi yani öğretmen çocuğun zihinsel kanatlarını görmeyi beceren kişidir. Öğretmenin çocukla kurduğu iletişim ve etkileşim biçimi, öğrencilere başarılarıyla ilgili verdiği geri bildirimler, yarattığı sınıf içi öğrenme ortamı, öğrencilerin akademik ben kavramlarını etkiler.

Herkesten her şeyi olmasını beklemek doğru bir yaklaşım değildir. Bu bireyin hiçbir şey olamama olasılığını yükseltir. Bu nedenle eğitim programları ve eğitim ortamları öğrencilerin bireysel özellikleri de göz önünde bulundurularak zengin öğrenme yaşantılarıyla oluşturulmalı ve her çocuğa kendi yetenekleri doğrultusunda özgüven geliştirici etkinlikler düzenlenmelidir. Akademik benlik algısının geliştirilmesi okul yaşantılarıyla mümkün kılınabilir. Mutlak ölçütler yerine öğrenci ve süreç odaklı ölçütlerle değerlendirilecek olan öğrenme çıktıları, her öğrenciye ayrı ayrı başarı duygusunu yaşatacağından, paralelinde akademik benlik algısının gelişimine olumlu katkı sağlayacaktır.

1.2. Aile ve Sosyal Çevre Özellikleri

Benlik kavramının gelişiminde çocuğun bakım vereninin, aile ve sosyal yaşantısının ve önemli gördüğü insanların rolü büyüktür. Benlik kavramının temelleri ilk çocukluk döneminden itibaren önce ailede atılır. Freud biyolojik kökenli kişilik gelişimi kuramında psikanalitik gelişim dönemlerine atıfta bulunarak bu dönemlerde ebeveyn kusurlarının iki şekilde ortaya çıktığını ifade etmiş ve çocuğun erken bir gelişim döneminde aşırı engellenmiş veya aşırı doyurulmuş olması durumunda, o dönemin meselelerine saplanmış hale geleceğini ifade etmiştir. Freud'un işaret ettiği gibi her bir gelişim dönemi kendine has özellikleriyle çocuğun benlik bütünlüğüne giden yolda temel taşları koyacak olan ebeveyn tutumlarıyla şekillenir. Freudçu bakış açısını benimseyen bazı teorisyenler erişkin zihnini üst düzeyde yapılanmış sistemli ego becerileri ile savunma katmanları biçiminde düzenlenmiş olarak değerlendirir. Bu anlamda zihinsel süreçlerin istedik biçimde örgütlenmesi sağlıklı bir benlik bütünlüğü inşasında gerekli zemini hazırlayacaktır. O hâlde her gelişim döneminin kendi içinde tutarlılık göstermesi önemlidir. Çocuk ailesiyle kurduğu sağlıklı ilişki sayesinde yetişkinliğe doğru sağlam adımlarla ilerleyecek ve benlik algısını güçlendirecektir. Öte yandan sürekli eleştirilen, yasaklanan ve horlanan çocuğun benlik kavramı olumsuz yönde oluşacaktır (Çalışkan, 2004:16). Anne ve babanın çocuklarına tutarlı davranmaları, tarafsız ve dengeli olmaları çocukların benlik algılarını etkilemektedir. Okul hayatının başlamasından önceki dönemde zedelenmiş olan benlik algısı üstüne akademik benlik algısının inşası güçleşir. Bu

nedenledir ki aile içindeki iletişim ve etkileşim biçimi çocuğun akademik başarısını olumlu ya da olumsuz yönde etkilemektedir. Cüceloğlu (2006), bunun için çocuğa saygı duyulmalı demiştir, yani ailelerin çocuklarının sınırlarına saygı göstermelerinin, konuştuğu zaman onu dinlemelerinin, onun yerine karar vermektense ona fikrini ve duygularını ifade etme fırsatı vermelerinin, dünyaya onun gözüyle bakmaya çalışmalarının, ona potansiyelini açığa çıkarabileceği istedik koşullara sahip bir ortam sunmalarının olumlu benlik algısı kazandırmada önemli olduğunu savunmuştur. Ancak başarılı olması yönünde ne ailesinin ne de öğretmenlerinin yaptırım gücünü üzerinde hiç hissetmeyen bir çocuk da büyük bir olasılıkla bu başarısızlığı hususunda kaygı duymayacak ve kendisinden hiçbir şey istenmeyen bir çocuk büyük olasılıkla kayda değer bir şey üretemeyecektir (Pişkin, 2003). Bu durumda eğitimden istenen verimin alınamamasında uygun öğretme-öğrenme ortamlarının sağlanmayışı ve öğrencilerin bilişsel kapasitelerini kullanmak ya da kendilerini geliştirmedeki isteksizlikleri de neden olarak gösterilebilir. Ailenin çocuğa karşı yanlış tutumu, karşılaşılan sorunlarla başa çıkmada izlenen yanlış yollar, ilgisizlik, aile baskısı, sertliği, gerektiği kadar sevgi gösterememek ya da aşırı düzeyde sevgi ve ilgi hâlinde olmak gibi durumlar da çocuğun bu isteksizliğinde tetikleyici olabilir (Küçükahmet, 2017:208).

Olumlu akademik algı geliştirmede çocuğun büyüdüğü sosyal çevre de etkisini gösterir. Baştan beri içinde yetiştiği sosyal çevrenin etkisi ile edinmiş olduğu algı ve tutumları, sahip olduğu sosyo-ekonomik seviye doğrultusunda etkileşim içinde bulunduğu aile dışı ortamları da bu konuda rol oynar. Birey parçası olduğu sosyal tabakanın tutum ve algılarını farkında olarak ya da olmayarak benliğine katar. İlerleyen zamanlarda bunlara zıt yaşantılar gerçekleştirse bile edinilmiş algı ve tutumların değiştirilmesi zor bir süreç gerektirir. Benlik imgesinin gelişmesiyle çocuk, yavaş yavaş sahip olması gereken ideal özelliklerin neler olduğunu öğrenir. Bu ideal davranışlar, beceriler ve özellikler genellikle içinde yaşanan toplum tarafından değerli kabul edilen ideal standartlardır. Örneğin, yetişkinlerin gözünde çocuğun temiz ve düzenli olması önemlidir. Uslu ve çalışkan olmak da yine sahip olunması gereken önemli özellikler arasındadır. Çocuklarının sürekli mükemmel iş çıkarmasını bekleyerek her yaptığına övgüler yağdıran aileler, bu çocukların kendilerinden hep en iyiyi istemesine neden olurlar. Bu da hem aileyi hem de çocuğu hayal kırıklığına uğratar. Aile çocuğuna asıl önemli olanın çaba göstermek olduğunu öğretmelidir. Çocuğa karşı eleştirel ve sabırsız olunmamalı, gerçekçi olmayan beklentilerle çocuk baskı altına sokulmamalıdır. Ebeveynler zaman zaman çocuklarının dersleri ve başarısı hakkında çocuktan daha fazla kaygı duyar ve bu durumu çocuğa yansıtırlar. Çocuklarıyla başarı ve not pazarlığına girer ve çeşitli ödüller koyarak onları başarılı kılacaklarını düşünürler oysa ki bu durum çocuğun başarıyı başlı başına bir ödül olarak görmesine neden olur. Bir süre sonra başarı araç, ödül amaç olarak karşımıza çıkar. Süreç bu

şekilde tersinden işlediğinde dışsal odaklı kazanımlar söz konusu olmadıkça çocuğun başarılı olmak adına bir çaba sarf etmediğini görürüz.

1.3. Bireysel Özellikler

Bireyin sahip olduğu özellikler de onun benlik tasarımı ve akademik benlik algısında önemli bir yer tutar. Bu nedendir ki her öğrenci kendi içinde değerlendirilmeli asla farklı öğrencilerle kıyas edilmemelidir. Bireylerin zekâ performansları, güdülenmeleri, öğrenme stratejileri, tutumları, duygusal süreçleri gibi bireysel özellikleri akademik başarılarında etkilidir (Göktaş, 2008:24; Alkayış: 2020). Söz konusu bireysel değişkenleri; zekâ, yaş, genel uyarılmışlık hâli ve psikolojik yapı ile ön öğrenmelerin yeterlik ve aktarılma düzeyleri olarak kategorize edebiliriz. Bunun yanında cinsiyet faktörünün akademik benlik algısı ve akademik başarıda belirleyici olup olmadığına dair araştırmalar da mevcuttur. Mc. Candless (1970) çalışma performanslarına göre not ortalamalarıyla benlik saygısı puanları arasındaki korelasyonun kızlar lehine daha yüksek olduğunu vurgularken, bu konu hakkında yapılmış pek çok araştırma ise önemli sayılabilecek bir ilişkinin olmadığını kanıtlamıştır (Akt: Kenç ve Oktay 2002, 75). Doğusal- Tezel (1987, 29-30)'in araştırmasına göre; 47'si erkek, 63'ü kız olmak üzere 5. sınıfa devam eden 110 öğrenci üzerinde yapılan çalışmada cinsiyet değişkenine göre değerlendirilme yapıldığında benlik kavramı ile akademik başarı arasındaki ilişkinin anlamlı olmadığı bulunmuştur (Akt: Kenç ve Oktay 2002, 75).

1.3.1. Ön öğrenmelerin yeterlik ve aktarılma düzeyleri: Bütün yeni öğrenmeleri büyük ölçüde önceki öğrenmelerin ürünü olarak kabul edebiliriz. Öğrenme okulda gerçekleştirilen düzenli (formal) eğitimle olduğu kadar gündelik hayatın akışı dahilinde plansız (informal) eğitimle de olabilir. Örneğin çocukta sayı kavramı oluşmamışken çıkarma işlemi yapma becerisi kazanmasını beklemek yanlıştır. Ülkemiz eğitim sistemine baktığımızda; Yüksek Öğrenim Kurumları Sınavı (YKS) olarak bilinen üniversite giriş sınavlarının sırasıyla Temel Yeterlilik Testi (TYT) ve Alan Yeterlilik Testi (AYT) olarak iki aşamalı gerçekleştirildiğini görürüz. Öğrencilerin temel yeterlilik becerilerini ölçmeyi amaçlayan ilk basamak testleri ağırlıklı olarak ezber bilginin uzağında muhakeme ve yorumlama gücünü belirlemeye çalışırken, ikinci basamak testleri ise teorik bilgi gerektiren sorularla alan bazında konuların ne düzeyde öğrenildiğini ölçmeye çalışır. İlk aşamada belirlenen baraj puanının gerisinde kalan öğrenciler ikinci aşamada Alan Yeterlilik Testi (AYT)'ne girmeye hak kazanamaz. Sistemin gereklerini göz önünde bulundurduğumuzda temel matematik becerilerini kazanamamış öğrencilerin matematik ikinci alan trigonometri sorularını çözmesi de beklenemez. Çünkü sıraladığımız etkinlikler bir taraftan karşılıklı olacak şekilde birbiriyle ilişkili diğer taraftan da ardışık olarak birbirini tamamlar durumdadır (Aydın, 2003:246). Yine ön öğrenmelerin etkinliği gibi önemli olan bir başka unsur da ön öğrenmelerin yeni durumlara

aktarılabilmektedir. Bu da ancak öğrencinin bilişsel, duyuşsal ya da devinişsel alan becerisini bir üst basamağa çıkarabilmesi ile mümkün olur. Örneğin; bilişsel alanda bilgi basamağındaki bir öğrenmenin kavrama, uygulama, analiz, sentez ve değerlendirme basamaklarına ulaşması çocuğun öğrenmeyi yeni durumlara ve hayata uyarlamasını kolaylaştırır.

1.3.2. Genel uyarılmışlık hâli: Bireyin öğrenmeye hazır hale gelmesi için herhangi bir konuya ilgi duyması gerekir bu da genel uyarılmışlık hâlinin bir sonucudur. Buna göre genel uyarılmışlık hâlini; kaygı, güdülenme, dikkat, heyecan, haz gibi boyutlar açısından değerlendirmek gerekir (Aydın, 2003:245). Öğrenme öncesi güdülenme öğrenmeye olumlu etki sağlar. Çok düşük ya da yüksek kaygı düzeyinin süreci olumsuz etkilediği bilinmektedir. Olması gereken kararında kaygı duygusuna sahip olmaktır. Çok düşük düzeyde kaygı duyan bir çocuğun hayatıyla ilgili gerçekçi kararlar verip doğru hamleler yapması zorlaşır. Çok yoğun kaygı da süreci olumsuz etkileyecektir, bunun sonucunda çocuk sahip olduğu potansiyeli gerçek anlamda ortaya koymakta güçlük çekecektir. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda istedik başarı düzeyinin korunmasına yönelik okul ortamlarında uygun ölçülerde ve kontrol edilebilir bir kaygı durumu yaratılmalıdır. Öte yandan öğrencilerin dikkatini toplayıp heyecan ve haz duygularını harekete geçirmek de gerçekleştirilen öğrenme yaşantılarının ilgi, yetenek ve beceri üçgeninde çeşitliliğine bağlıdır.

1.3.3. Yaş: Öğrenmenin yoğunluğu ve hızı açısından bakıldığında yaş önemli değişkenlerden biridir (Aydın, 2003:245). Yaşla birlikte çocuğun bilişsel, duyuşsal ve psikomotor becerileri olgunlaşarak artar. Çocuğun gelişim serüveninde belli davranışların kazanıldığı ve gelişimine paralel öğrenmelerin gerçekleştiği belirli kritik dönemler vardır. Kendi kritik döneminde kazanılamayan bir davranışın daha sonra kazanılması oldukça güç olacaktır. Zaman kavramı temel belirleyici olarak karşımıza çıkar. Yani belirli ölçüde yeterlik düzeyine ulaşamamış bir birey herhangi bir yaşantısından belli bir deneyimi edinebilmekte zorluk yaşar ve bu durum normal şartlarda yaşa bağlıdır. Yaşla birlikte biyolojik gelişimin yanı sıra organizmanın geçirdiği yaşantılar sonucu edindiği bu yeterlilik düzeyi de olgunlaşma kavramı ile açıklanır. Hem kalıtımın hem çevrenin etkisi altında gerçekleşen olgunlaşma, öğrenmenin ön koşulunu oluşturur. Olgunlaşmaya bağlı şekilde kritik dönemler ortaya çıkar ve her dönem kendi içinde farklı gelişim özelliklerine sahiptir. Bu özellikler çocuğun öğrenmelerinde belirleyicidir. Çocuk bebeklik dönemindeki refleks-tepkisel davranışlarını, çevresel uyaranlara uyarlayarak anlamlı şekilde biçimlendirir ve bilinçli davranışlar hâline getirir. Akademik anlamda benlik tasarımı oluşturmak, belirgin biçimde performansın akademik dönüt odaklı olduğu ilköğretimin ilk yıllarında başlasa da temellerinin psikolojik açıdan 36 ay sonrası döneme dayandığını söylemek mümkündür. Kişilik örgütlenmesinin gelişimsel düzeyleri göz önüne alındığında 0-36 ay öncesi ayrılma ve bireyselleşme evresini sağlıklı biçimde

tamamlayan çocuk 36 ay sonrası yeni bir döneme girer ve okul öncesi eğitim de bu dönemde başlar. Ödipal dönem olarak adlandırılan bu dönemde çocuk annesi (bakım veren) ile var olan ikili ilişkisinin dışına çıkarak çoklu ilişkiler kurmaya başlar. Bu süreç anne çocuk ilişkisine baba figürünün dahil olması ile başlayarak ilerler. Bireyin kendilik algısı üzerinden oluşturacağı benlik tasarımı, ödipal dönem çatışmalarında görülen arzu ettikleri şeylerle korktukları şeyler arasındaki çözümleyici dengenin kurulmasına bağlıdır. Bu bağlamda aileler yaşla birlikte gelen gelişimsel özellikleri sadece fiziksel değil psikolojik açıdan da bilmek durumundadır. Bahsettiğimiz üzere olumlu bir akademik benlik algısı güçlü bir ben algısı üzerinden gerçekleşir. Güçlü ben algısının temelleri okul öncesi dönemi de içeren 0-6 yaş aralığında atılmış olmalıdır. Çocuk ailede başlayan koşulsuz kabul anlayışı ile gittiği okul öncesi kurumda da karşılaşmalı ve bulunduğu ortamın yapı taşları onda değerlilik algısı oluşturmalıdır. Bu süreçte çocuğun onay görmeye ve takdir edilmeye ihtiyacı vardır.

1.3.4. Zekâ: Bireyin başarısına önemli ölçüde etki eden zekâyâ iliksin farklı tanımlamalar mevcuttur. Tüm bu tanımlamaların ortak noktaları ışığında; zekânın bireyin sahip olduğu potansiyeli ile bu potansiyelden yararlanarak yeni durumlara uyum sağlayabilmesi ve karşılaştığı sorunlara çözüm bulabilme yeteneği olarak özetlenebileceğini söyleyebiliriz (Göktaş, 2008:24). Zekâyâ ilişkin 1950’li yıllara kadar yapılan çalışmalar daha çok bilişsel boyut üzerinde yoğunlaşırken günümüzde zekânın duygusal ve duyuşsal yönleri olduğu da bilinmektedir. Bireyin içsel yaşantıları ve duygusal algıları onun kalıtsal zekâ düzeyini şekillendirir. Bu saptama; zekânın potansiyel varlığının gelişiminde, uygun psikolojik değişkenlerin önemini ortaya koymasından açıktır (Aydın, 2003:240). Piaget’in kuramında bilişsel gelişimin evrelerine bakıldığında, öğrenmenin niteliklerine göre dönemlere ayrıldığı göze çarpar. Bu da her dönemin kendine göre bir hazır bulunuşluluk düzeyi olduğu anlamını taşır ve öğrenmenin koşullarını çocuğun zihinsel açıdan gelişimsel özelliklerine bağlar. Zihnin gelişim aşamalarını Piaget dört evrede açıklar. Bunlar; sırayla duyuşsal motor, işlem öncesi, somut işlemsel ve soyut işlemsel dönemdir. Çocuğun okul öncesi eğitiminin başlangıcı işlem öncesi döneme denk gelir ve bu süreçte benlik kavramı “yapabilirim, başarabilirim” algısının çocukta geliştirilmesiyle yön bulur. İlkokul çağı ile akademik beklentilerin netlik kazandığı somut işlem dönemine geçiş yapan çocuk için başarı sonuç odaklı, nesnel bir olgudur. Buna örnek olarak öğretmen tarafından verilen bir yıldız ya da aferin sözü veya yazılı bir sınavdan alınan iyi bir not gösterilebilir. Son evre olan soyut işlemsel dönemde ise artık içsel süreçler yerine oturmuş ve dışsal kazanımların ötesinde akademik başarı algısı benliğin önemli bir parçası hâline gelmiştir.

1920'lerde J. Levi Moreno tarafından geliştirilip ortaya konan sosyometrik yaklaşımda iki temel kavram olan kendiliğindenlik (spontanlık) ve yaratıcılık üstünde durulur (Şatıroğlu, 1999). Bu kavramlardan yola çıktığımızda yukarıda belirttiğimiz gibi birey içinde bulunduğu duruma uygun geribildirim verebilmelidir. Bireyin potansiyeli dahilinde yeni duruma uyum sağlayabilme ve yaratıcılık becerisi zekânın standart testlerin dışında bir değerlendirmesinin yapılmasına olanak sağlar. Bu da zekâyı sadece matematik, mantık ve sözel beceriden ibaret sayan bakış açısının dışında bize çok yönlü bir pencere açar. Araştırmacılar zekânın yüksek düzeyde oluşunun yüksek düzeyde yaratıcılığı garanti etmediğini; yaratıcılıkla zekâ arasında çok yüksek bir korelasyon olmadığını belirtmektedirler (Sungur, 1997:54). Sanatçı ve bilim insanlarının biyografisi üzerine Anna Roe tarafından yapılan çalışmaları yorumlayan J. Paul Guilford da yaratıcılık için çok fazla ayırt edici özelliğin söz konusu olmadığını, yaratıcı insanların; çok çalışmaya eğilimli, uzun saatler boyunca çalışabilen ve bu çalışmaların kaynağını aldığı genel bir motivasyona sahip insanlar olduğunu belirterek bireyin yaratıcılığında salt zekânın belirleyici rol oynamadığını ve faktör analizi ile çok boyutluluğu ortaya konan zekânın tek başına yaratıcılığı açıklayamadığını ifade etmiştir (Akt: Sungur, 1997:54). 1916-1999 yılları arasında yaşamış Amerikalı keman virtüözü Yehudi Menuhin, bit pazarından alınıp kendisine hediye edilen bir kemani çalmakta sergilediği başarı sayesinde henüz dört yaşındayken keman derslerine başlamış ve on yaşına geldiğinde uluslararası bir müzisyen olmuştur. Menuhin'in müzikal zekâsı daha eğitim almadan kendini göstermiştir. Bu durum belli bir zekâ türünün biyolojik bağlantıları olduğunu destekleyen çocuk dâhilerden elde edilen bulgulara bir örnektir (Gardner, 2013:20). Bu örnekten yola çıkarak; ülkemiz ve dünyada uygulandığı gibi bir kişinin sadece sözel ve matematiksel puanlarını toplamak onu tek bir zihinsel boyutla sınırlandırmak olur diyebiliriz. Gardner, (2013) kitabında parlak bir satranç oyuncusunu, ünlü bir müzisyeni ve şampiyon bir atleti örnek göstererek zekâ testlerimizin neden onları tespit etmeyi başaramadığını sormuştur. Çağdaş zekâ anlayışında insan emeğinin geniş alanlarına vurgu yapılmadığını, bunun değerlendirme dışı bırakıldığını ifade etmiş ve çoklu zekâ kuramını ileri sürmüştür. Gardner; The Bell Curve (Çan Eğrisi) adlı kitabın yazarı Richard Herrnstein ile ölümünden kısa süre evvel yaptığı bir görüşmede onun ve kendisinin IQ'nun değişmesinin mümkün olup olmadığı konusunda birbirine zıt iki sonuçta hemfikir kaldıklarını ifade etmiş ve bu sonuçları şu şekilde paylaşmıştır;

1. IQ'nun değişmesi kolay değildir, bunun için uğraşmaya gerek yoktur.
2. IQ'nun değişmesi kolay değildir, bunun için tüm gücümüzle onu değiştirmeye çalışmalıyız. Bu konuda başarıya ulaşabiliriz ve belki de düşündüğümüzden çok daha kolay değiştirmenin bir yolunu bulabiliriz (Gardner, 2013:76).

Sonuç olarak bu araştırmaya temel teşkil eden problem; akademik başarının, bireylerin benlik tasarımının önemli bir parçası olan kendini akademik algılayış şekliyle ilişkili olup olmadığı üstüne kurulmuştur.

2. YÖNTEM

2.1.Araştırmanın Modeli

Araştırma ortaokul yedinci sınıf düzeyindeki öğrencilerin akademik benlik algıları ile akademik başarıları arasındaki ilişkiyi yordamaya yönelik olması bakımından ilişki tarama modelindedir. İlişki tarama modeli, değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek ve muhtemel sonuçları tahmin için kullanılır. İki veya daha fazla değişken arasındaki ilişki düzeyi istatistiksel testler kullanılarak ölçülmeye çalışılır (“sedatsen.files.wordpress” 2015).

2.2.Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmada katılımcı grubun covid19 pandemi önlemleri kapsamında yüz yüze eğitim süreci içinde olmayıp uzaktan eğitim yolu ile derslerine devam etmesi nedeniyle, uygulama ölçeği online ortamda erişime açılmıştır. Bu durum katılımcı konusunda yeterli sayıya ulaşmada ve katılımcı cinsiyet dağılımını dengelemede sınırlılık oluşturmuştur. Ayrıca sanatsal ve fiziksel performansa dayalı olup, değerlendirilmesi süreç içinde yapılması gereken dersler araştırma dışı tutulmuştur.

2.3.Araştırmada Sınanacak Özel Beklenti ve Alt Problemler

Bu doğrultuda konuyu ele aldığımızda araştırmamızın sınanacak özel beklentisi; akademik benlik algısı gelişmiş öğrencilerin akademik başarılarının, akademik benlik algısı zayıf öğrencilere kıyasla daha yüksek olduğu yönündedir.

1. Alt problem: Katılımcıların akademik benlik algıları ile Türkçe dersi başarı notları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
2. Alt problem: Katılımcıların akademik benlik algıları ile matematik dersi başarı notları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
3. Alt problem: Katılımcıların akademik benlik algıları ile fen bilimleri dersi başarı notları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
4. Alt problem: Katılımcıların akademik benlik algıları ile sosyal bilgiler dersi başarı notları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
5. Alt problem: Katılımcıların akademik benlik algıları ile tüm dersler (Türkçe, matematik, fen bilimleri, sosyal bilgiler) genel başarı not ortalamaları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
6. Alt problem: Katılımcıların cinsiyetleri ile tüm dersler (Türkçe, matematik, fen bilimleri, sosyal bilgiler) genel başarı not ortalamaları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

7. Alt problem: Katılımcıların cinsiyetleri ile akademik benlik algıları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Belirlenen bu problemler çerçevesinde IBM SPSS 22.00 programı kullanılarak, korelasyon ve t-testi analizi istatistiksel çözümlemesi yoluyla özel beklentimiz sınanmaya çalışılmıştır.

2.4.Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Çalışma evrenini Bursa İlinin Mudanya İlçesine bağlı Hatice-İsmail Hakkı Kayan Ortaokulu 7. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır (N=90). Katılımcıların 37'si erkek 53'ü kız öğrencidir. Araştırmaya katılan öğrencilerin hazırlanan anket sorularını içten ve yansız olarak cevaplandıkları varsayılmıştır.

2.5.Veri Toplama Aracı

Araştırmamızda veri toplamak için iki farklı ölçme aracı kullanılmıştır. Biri çocukların akademik başarılarını değerlendirebilmek için e-okul sisteminden alınan bir önceki döneme ait ders bazında not ortalamaları diğeri ise kendilerinin cevaplamış oldukları Mehmet Kandemir tarafından 2010 yılında farklı sınıflarda ve farklı demografik özelliklere sahip toplam 468 üniversite öğrencisi üzerinde araştırma yapılarak geliştirilen Akademik Öz-yeterlik Ölçeğidir. Ölçek 19 maddeden oluşmakta olup yanıtları beşli likert tipinde düzenlenmiştir. Cevaplar; 1. Kesinlikle katılmıyorum, 2. Kısmen katılıyorum, 3. Katılıyorum, 4. Oldukça katılıyorum, 5. Kesinlikle katılıyorum şeklindedir. Ölçeğin faktör yapısı açımlayıcı (exploratory) faktör analizi ile belirlenmiş ve dört faktörlü bir yapıya sahip olduğu anlaşılmıştır. Ölçekten elde edilen puanların ne derecede güvenilir olduğunun tespiti için de madde analizine dayalı olarak hesaplanan Cronbach alfa iç-tutarlılık katsayılarına bakılmıştır. Bu hesaplama sonucunda birinci faktör katsayısı .90, ikinci faktör katsayısı .78, üçüncü faktör katsayısı .77, dördüncü faktör katsayısı ise .69 bulunurken ölçeğin bütünü için iç-tutarlılık katsayısının .91 olduğu tespit edilmiştir. Madde toplam korelasyonları da her bir boyut için .36 ile .67 arasında değişmektedir (Kandemir ve Özbay, 2012:209). Ölçekle öğrencilerin kendileri hakkında sahip oldukları akademik benlik algısının ölçülmesi amaçlanmaktadır. Ölçek maddelerinin her biri olumlu köke sahip olduğundan ölçek puanının yükselmesi, akademik benlik algısı düzeyinin de yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Ölçek kısa, kapsamlı ve online ortama taşınabilir oluşu ile kullanışlıdır. Akademik Öz-yeterlik Ölçeğinin uygulama okulunda kullanılabilmesi için Bursa İl Milli Eğitim Müdürlüğü Arge Bölümünden Milli Eğitim Bakanlığı'nın Araştırma Yarışma ve Sosyal Etkinlik İzinleri Yönergesi konulu 21/01/2020 tarih ve 1563891 (2020/2) sayılı Genelgesine istinaden 19/10/2020 tarihli ve 15106104 sayılı araştırma onay izni çıkarılmıştır.

2.6. Verilerin Analizi

Veriler analiz edilirken IBM SPSS 22.00 programı kullanılmış ve program üzerinden korelasyon ve t-testi analizi istatistiksel çözümlenmesi uygulanmıştır. Korelasyon analizi yapılmasının nedeni değişkenlerin karşılıklı olarak birbirini etkiliyor oluşudur. T-testi analizi ile de cinsiyet değişkeninin başarı ve akademik algı üzerinde etkili olup olmadığına bakılmıştır. Araştırmada anlamlı bir ilişki tanımlanması Sig<0.05 koşuluna bağlanmıştır. İki değişken arasındaki ilişkinin kuvvetini ve yönünü belirlemede kullanılan istatistiksel işlem korelasyon analizidir ve sonucunda matematiksel bir veri elde edilir. Korelasyon katsayısı -1 ile +1 arasında değer alır. Korelasyon katsayısının işaretine bakılmaksızın 1'e yaklaşması ilişkinin mükemmel doğru yaklaştığını, 0'a yaklaşması ise değişkenler arasında herhangi bir ilişki bulunmadığını ifade eder. Korelasyon katsayısının işareti ise ilişkinin yönünü gösterir. İki değişkenin birlikte artıp ya da azaldığını korelasyon işaretinin pozitif olduğundan, ters yönlü ilişkiyi, yani biri artarken diğersinin azalmasını da korelasyon işaretinin negatif olduğundan anlarız. Veriler analiz edilirken önce Akademik öz-yeterlik ölçek sonuçlarının ortalamaları ile mihver ders notları tek tek korelasyon analizine sokulmuş ve son olarak da ölçek sonuçlarının ortalamalarıyla tüm derslerin ortalamaları analiz edilmiş ve ilk beş tabloda sonuçlar değerlendirilmiştir. Tablo 6 ve tablo 7 de ise cinsiyet değişkeninin t-testi analizi ile akademik benlik algısı düzeyi ve notlarla ilişkisinin anlamlı olup olmadığına bakılmıştır.

3. BULGULAR

Araştırmanın bu aşamasında daha önceki bölümde açıklanan veri toplama araçları ile topladığımız verilerin her bir alt problemle ilgili olarak istatistiksel tekniklerle yapılan çözümlenmeleri sonucu elde ettiğimiz bulgular ve bulgularla ilgili yorumlar yer almaktadır. Elde edilen veriler IBM SPSS 22.00 programıyla korelasyon ve t-testi analizi gerçekleştirilerek değerlendirilmiştir.

- Birinci Alt Problem Olan, Katılımcıların Akademik Benlik Algıları İle Türkçe Dersi Başarı Notları Arasında İlişkiye Dair Bulgular

Bu kısımda öğrencilerin Akademik öz-yeterlik ölçeğinden aldıkları puanların ortalaması ile Türkçe ders notları, IBM SPSS 22.00 programı üzerinden korelasyon analizi yapılmış ve bu iki değişken arasındaki ilişkinin anlamlı olup olmadığına bakılmıştır.

Sonuçlar Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Korelasyon

** Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır

		Akademik öz-yeterlik ortalama	Türkçe
Akademik öz-yeterlik ortalama	Korelasyon	1	,533**
	P		,000
	N	90	90
Türkçe	Korelasyon	,533**	1
	P	,000	
	N	90	90

Tablo 1’de görüldüğü üzere katılımcı sayısı 90’dır ve iki değişken arasındaki korelasyon katsayısı 0,533’dür. Bu pozitif yönlü ilişki olduğunu gösterir. $P < 0.05$ olduğundan da aralarındaki ilişki anlamlıdır. Bu iki değişken birbiriyle doğru orantılı biçimde ilişkilidir. Yani değişkenlerden birindeki düşüş ya da artış diğer değişkeni de doğrusal olarak etkileyecektir. Bulgunun yorumlanmasında yüksek akademik benlik algısı Türkçe ders notunu pozitif yönde etkilediği gibi yüksek Türkçe dersi notuna sahip bir öğrencide de güçlü akademik benlik algısı tespit edilme ihtimalinin %53,3 oranında olduğu ifade edilebilir.

- **İkinci Alt Problem Olan, Katılımcıların Akademik Benlik Algıları İle Matematik Dersi Başarı Notları Arasında İlişkiye Dair Bulgular**

Bu kısımda öğrencilerin Akademik öz-yeterlik ölçeğinden aldıkları puanların ortalaması ile Matematik ders notları, IBM SPSS 22.00 programı üzerinden korelasyon analizi yapılmış ve bu iki değişken arasındaki ilişkinin anlamlı olup olmadığına bakılmıştır.

Sonuçlar Tablo 2’de verilmiştir

Tablo 2. Korelasyon

** Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır

		Akademik öz-yeterlik ortalama	Matematik
Akademik öz-yeterlik ortalama	Korelasyon	1	,598**
	P		,000
	N	90	90
Matematik	Korelasyon	,598**	1
	P	,000	
	N	90	90

Tablo 2’de görüldüğü üzere katılımcı sayısı 90’dır ve iki değişken arasındaki korelasyon katsayısı 0,598’dir. Bu pozitif yönlü ilişki olduğunu gösterir. $P < 0.05$ olduğundan da aralarındaki ilişki anlamlıdır. Bu iki değişken birbiriyle doğru orantılı biçimde ilişkilidir. Yani değişkenlerden

birindeki düşüş ya da artış diğer değişkeni de aynı yönde etkileyecektir. Bulgunun yorumlanmasında yüksek akademik benlik algısı Matematik ders notunu pozitif yönde etkilediği gibi yüksek Matematik dersi notuna sahip bir öğrencide de güçlü akademik benlik algısı tespit edilme ihtimalinin %59,8 oranında olduğu ifade edilebilir.

- **Üçüncü Alt Problem Olan, Katılımcıların Akademik Benlik Algıları İle Fen Bilimleri Dersi Başarı Notları Arasında İlişkiye Dair Bulgular**

Bu bölümde öğrencilerin Akademik öz-yeterlik ölçeğinden aldıkları puanların ortalaması ile Fen Bilimleri ders notları, IBM SPSS 22.00 programı üzerinden korelasyon analizi yapılmış ve bu iki değişken arasındaki ilişkinin anlamlı olup olmadığına bakılmıştır.

Sonuçlar Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. *Korelasyon*

** Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır

		Akademik öz-yeterlik ortalama	Fen Bilimleri
Akademik öz-yeterlik ortalama	Korelasyon	1	,525**
	P		,000
	N	90	90
Fen Bilimleri	Korelasyon	,525**	1
	P	,000	
	N	90	90

Tablo 3’de görüldüğü üzere katılımcı sayısı 90’dır ve iki değişken arasındaki korelasyon katsayısı 0,525’dir. Bu pozitif yönlü ilişki olduğunu gösterir. $P < 0.05$ olduğundan da aralarındaki ilişki anlamlıdır. Bu iki değişken birbiriyle doğru orantılı biçimde ilişkilidir. Yani değişkenlerden birindeki düşüş ya da artış diğer değişkeni de aynı yönde etkileyecektir. Bulgunun yorumlanmasında yüksek akademik benlik algısı Fen Bilimleri ders notunu pozitif yönde etkilediği gibi yüksek Fen Bilimleri dersi notuna sahip bir öğrencide de güçlü akademik benlik algısı tespit edilme ihtimalinin %52,5 oranında olduğu ifade edilebilir.

- **Dördüncü Alt Problem Olan, Katılımcıların Akademik Benlik Algıları İle Sosyal Bilimler Dersi Başarı Notları Arasında İlişkiye Dair Bulgular**

Bu kısımda öğrencilerin Akademik öz-yeterlik ölçeğinden aldıkları puanların ortalaması ile Sosyal Bilimler ders notları, IBM SPSS 22.00 programı üzerinden korelasyon analizi yapılmış ve bu iki değişken arasındaki ilişkinin anlamlı olup olmadığına bakılmıştır.

Sonuçlar Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. Korelasyon

** Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır

		Akademik öz-yeterlik ortalama	Sosyal Bilgiler
Akademik öz-yeterlik ortalama	Korelasyon	1	,553**
	P		,000
	N	90	90
Sosyal Bilgiler	Korelasyon	,553**	1
	P	,000	
	N	90	90

Tablo 4’de görüldüğü üzere katılımcı sayısı 90’dır ve iki değişken arasındaki korelasyon katsayısı 0,553’dir. Bu pozitif yönlü ilişki olduğunu gösterir. $P < 0.05$ olduğundan da aralarındaki ilişki anlamlıdır. Bu iki değişken birbiriyle doğru orantılı biçimde ilişkilidir. Yani değişkenlerden birindeki düşüş ya da artış diğer değişkeni de aynı yönde etkileyecektir. Bulgunun yorumlanmasında yüksek akademik benlik algısı Sosyal Bilgiler ders notunu pozitif yönde etkilediği gibi yüksek Sosyal Bilgiler dersi notuna sahip bir öğrencide de güçlü akademik benlik algısı tespit edilme ihtimalinin %55,3 oranında olduğu ifade edilebilir.

- **Beşinci Alt Problem Olan, Katılımcıların Akademik Benlik Algıları İle Tüm Dersler (Türkçe, Matematik, Fen Bilimleri, Sosyal Bilgiler) Genel Başarı Not Ortalamaları Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular**

Aşağıdaki tabloda öğrencilerin Akademik öz-yeterlik ölçeğinden aldıkları puanların ortalaması ile tüm dersler (Türkçe, Matematik, Fen Bilimleri, Sosyal Bilgiler) genel başarı not ortalamaları, IBM SPSS 22.00 programı üzerinden korelasyon analizi yapılmış ve bu iki değişken arasındaki ilişkinin anlamlı olup olmadığına bakılmıştır.

Sonuçlar Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5. Korelasyon

** Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır

		Akademik öz-yeterlik ortalama	Notlar ortalama
Akademik öz-yeterlik ortalama	Korelasyon	1	,604**
	P		,000
	N	90	90
Notlar ortalama	Korelasyon	,604**	1
	P	,000	
	N	90	90

Tablo 5’de görüldüğü üzere katılımcı sayısı 90’dır ve iki değişken arasındaki korelasyon katsayısı 0,604’dür. Bu pozitif yönlü ilişki olduğunu gösterir. $P < 0.05$ olduğundan da aralarındaki

ilişki anlamlıdır. Bu iki değişken birbiriyle doğru orantılı biçimde ilişkilidir. Yani değişkenlerden birindeki düşüş ya da artış diğer değişkeni de aynı yönde etkileyecektir. Bulgunun yorumlanmasında güçlü akademik benlik algısı, akademik başarıyı ya da yüksek akademik başarı, akademik benlik algısını %60,4 oranında etkileyecektir denebilir.

- **Altıncı Alt Problem Olan, Katılımcıların Cinsiyetleri İle Tüm Dersler (Türkçe, Matematik, Fen Bilimleri, Sosyal Bilgiler) Genel Başarı Not Ortalamaları Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular**

Bu kısımda öğrencilerin demografik bir özellik olan cinsiyetleri ile tüm dersler (Türkçe, Matematik, Fen Bilimleri, Sosyal Bilgiler) genel başarı not ortalamaları, IBM SPSS 22.00 programı üzerinden t-testi analizi yapılmış ve bu iki değişken arasındaki ilişkinin anlamlı olup olmadığına bakılmıştır.

Sonuçlar Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Not ortalamalarının cinsiyet değişkenine ilişkin t-testi sonuçları

Cinsiyet	N	X	SS	Sd	t	P
Kadın	53	73.533	15.704	88	-0.796	0.428
Erkek	37	76.216	15.778			

Tablo 6'da görüldüğü üzere katılımcı grubun 37'si erkek, 53'ü kız öğrencidir. Ortalamalara bakıldığında kız öğrenciler için 73,533 ve erkek öğrenciler için 76, 216'dır. Anlamlılık değeri ise 0,428'dir. Bu durumda $P > 0,05$ olduğundan %95 güvenirlikle katılımcıların cinsiyetleri ile Türkçe, Matematik, Fen Bilimleri ve Sosyal Bilgiler derslerinden aldıkları notlar arasındaki ilişkinin anlamlı olmadığı sonucuna varırız. Yani öğrencilerin cinsiyetleri başarılarını etkilememektedir.

- **Yedinci Alt Problem Olan, Katılımcıların Cinsiyetleri İle Akademik Benlik Algıları Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular**

Bu kısımda öğrencilerin demografik bir özellik olan cinsiyetleri ile akademik benlik algıları, IBM SPSS 22.00 programı üzerinden t-testi analizi yapılmış ve bu iki değişken arasındaki ilişkinin anlamlı olup olmadığına bakılmıştır.

Sonuçlar Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Akademik benlik algısı puanlarının cinsiyet değişkenine ilişkin t-testi sonuçları

Cinsiyet	N	X	SS	Sd	t	P
Kadın	53	3.067	0.848	88	-1.089	0.279
Erkek	37	3.260	0.794			

Tablo 7’de görüldüğü üzere katılımcı grubun 37’si erkek, 53’ü kız öğrencidir. Ortalamalara bakıldığında kız öğrenciler için 3,067 ve erkek öğrenciler için 3,260’dır. Anlamlılık değeri ise 0,279’dur. Bu durumda $P>0,05$ olduğundan %95 güvenirlikle katılımcıların cinsiyetleri ile akademik benlik algıları arasındaki ilişkinin anlamlı olmadığı sonucuna varırız. Yani öğrencilerin cinsiyetleri akademik benlik algıları üzerinde etkili değildir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Akademik benlik algısının olumlu yönde gelişebilmesi için öğrencilerin başarı ihtiyacının karşılanması gerekir. Bu da ancak öğrencilerin ilgi, yetenek ve becerilerini geliştirici şekilde düzenlenmiş eğitim yaşantılarıyla karşılaşmaları ile mümkün hale gelebilir. Doğadaki her canlı farklı yetenek ve özelliklere sahip olduğu gibi her çocuk da kendine özgüdür. Örnek vermek gerekirse tüm hayvanlardan çok iyi uçmasını istemeniz durumunda bu yarışta sadece kuşlar, çok iyi yüzmesini istemeniz durumunda ise yarışta sadece balıklar kazanır. İki durumda da karada çok hızlı koşan çita başarısız kabul edilir. O hâlde tüm öğrencilerden aynı düzeyde ve yönde başarı beklemek gerçekçi bir ölçüt değildir. Bu temelde araştırmamızın içeriğinden de anlaşılacağı üzere başarı kavramının içini sadece sözel ve matematik puanlarıyla doldurmak yetersizdir. Başarının bireysel manada, duyuşsal dünyamızla olan bağlantısı göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Bu nedenle birey önce içsel süreçlerinde desteklenmeli ve güçlü akademik benlik algısı kazanması yönünde aile, çevre ve okul şartları istendik etkiyi göstermelidir. Çocuğun ailesinde temellenen özgüven duygusu, öğrenim hayatının başlamasıyla pekiştirilerek geliştirilmelidir. Çocuğa bireysel özellikleri göz önünde bulundurularak tasarlanmış öğrenme alanlarıyla başarı duygusu sunulmalı, akademik algı düzeyini geliştirici çalışmalara özellikle yer verilmelidir.

Dornbush ve arkadaşları (1987), Baumrind’in ana-baba tutumlarının (otoriter, güven verici ve aşırı hoşgörülü aile tutumu), çocuğun akademik başarısı üzerindeki etkisini incelediklerinde önemli sonuçlar elde etmişlerdir. Bu araştırmanın sonucuna göre; otoriter ve aşırı hoşgörülü ana-baba tutumunun akademik başarıyı olumsuz etkilediği tam tersi güven verici ana-baba tutumunun akademik başarıya olumlu yönde katkı sağladığı bulunmuştur. Ebeveynlerin eğitim düzeylerinin ve cinsiyetin akademik başarıda etkisinin olmadığı ve okuldaki akademik başarısı en düşük öğrencilerin, ana-baba davranışları tutarsız olan aile içinde yetiştikleri görülmüştür (Akt: Kenç ve Oktay 2002, 73). Steinberg ve arkadaşları (1988), öğrencinin okul dışında maruz kaldığı çevre, sosyal koşulların ve ailenin akademik başarıya olan etkisini inceledikleri araştırmada aile yapısı ve çalışan anne ile akademik başarı arasındaki ilişkinin düşük korelasyona sahip olduğu tespit edilmiştir (Akt: Kenç ve Oktay 2002, 73). Yapılan araştırmalara göre ebeveynlerin çocukları için olumlu bir benlik algısı ve akademik benlik kavramı geliştirebilmeleri için öncelikle çocuklarını

doğru tanıyarak onların psikolojik, biyolojik ihtiyaçlarını dikkate alıp karşılamaları gerektiği, çocukların keşif süreçlerine yönelik davranışlarının altındaki motivasyonel faktörleri iyi gözlemleyip bunu engelleyici davranışlardan kaçınmaları gerektiğini söyleyebiliriz. Aynı zamanda çocukların yaşamlarının ilk yıllarından itibaren deneyimleyerek öğreneceklerini bilerek, bunları gerçekleştirirken hata yapma olasılıklarına karşı hoşgörülü olmaları kilit önemdedir. ocuk başarısızlık gösterdiğinde bu durum ebeveynleri tarafından sorun hâline getirilmek yerine başarısızlığın nedenleri araştırılmalıdır. İçsel ya da dışsal faktörler keşfedilerek ocuk için engel yaratabilecek olanların fark edilmesi önemlidir. Akademik benlik kavramı öncesinde, çocuğun erken yaş döneminde gelişmesini beklediğimiz ‘benlik algısının’ olumlu olması pek çok faktöre bağlanabilir ancak bizim için önemli olanlardan biri çocuğun ona bakım verenle kurduğu ilişki ve bu ilişkinin niteliğidir. Koşulsuz kabul, sevgi, temas, iletişimdeki empatik tutum ve olumlama çocuğun olumlu benlik algısını geliştirmekte asıl kaynakları oluşturan unsurlardır (Ersanlı, 1996, Akt: Kenç ve Oktay 2002:74).

İlköğretim ağındaki ocuk, mümkün olduğunca başarısız olacağı; olgunluk ve hazır bulunuşluluk bakımından yeterli olmadığı faaliyetlerle karşılaştırılmadan, üstesinden gelmesinin öngörülebildiği çalışmalarla görevlendirilmeli ve değerlendirme yöntemleri de mutlak tlere bağlı tutulmadan çocuğa görelilik anlayışı ile esnetilmelidir. Araştırmalar, akademik başarı ve öğrenme güdüsünün en güçlü yordayıcısının akademik benlik algısı olduğunu göstermektedir. Birer anne baba, birer ğretmen ya da birer araştırmacı olarak bilinmelidir ki her ocuk kendine özel ayrı bir dünyadır. Az ya da çok her ğrenci yerinde ve zamanında gerektiği biçimde, kendi bireysel özelliklerine yönelik öğrenme yaşantılarının içine sokulursa başarısızlığa karşı başarı duygusunu tadacak, bu duyguyu tanıma şansını elde edecektir. Böyle bir zeminde temellenen başarı benlik saygısı daha önce de belirttiğimiz gibi başarılı bir akademik hayatın inşasını kolaylaştıracak olan en önemli unsurdur. Çocukluk ağı yaşantılarıyla oluşan başarısızlık şeması ise bireyin öğrenim süreci ile sınırlı kalmayıp iş ve meslek yaşamını da olumsuz yönde etkilemektedir. ‘Ben başarısızım’ temel inancıyla beslenen başarısızlık şemasının değişmesi ilerleyen yaşlarda daha da güçleşir. Çoğu zaman ‘ğretme’ uğruna seçilen yanlış yöntemler istenen sonuçları vermez. Aile, evre ve okul yaşantılarıyla desteklenmeyen içsel süreçler başarı arzusu ve kapasitesinin körelmesi ile sonuçlanır. Akademik başarıyı yakalamak ancak öğrencilerin öğrenme arzusunu korumak ve gelişimini desteklemekle mümkün olacaktır.

KAYNAKLAR

Arıkan, M. (2015). Kişisel Rehberlik ve Psikolojik Danışma İçinde: M. Güven (Ed.), *Psikolojik Danışma ve Rehberlik*, (7. baskı), Ankara: Anı Yayıncılık

- Arseven, A. (1986). Benlik Tasarımı, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:1. Sayı:1, (S. 15-26).
- Avcı, E. (2007), *İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Akademik Başarıları ile Öğrenilmiş Çaresizlik Düzeyleri Arasındaki İlişki*, (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Alkayış, A. (2020). *Psikolojik Açından Sınav Kaygısı ve Başatmenin Yolları*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Aydın, A. (2003). *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, (4. baskı), İstanbul: Alfa Yayıncılık
- Baştürk Tekin, R. (2014), *İlköğretim Öğrencilerinin Matematik Dersine İlişkin Öğrenme İhtiyaçları ile Akademik Benlik Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Canbulat, T. (2014), *Beyin Uyumlu Öğrenme Yaklaşımının İlköğretim 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Öğrencilerin Akademik Başarılarına, Yönetici İşlevlerine ve Akademik Benlik Saygılarına Etkisi*, (Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Cloud, H. & Townsend, J. (2004). *Sınırlar*, (14. basım), İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Cüceloğlu, D. (2006). *Başarıya Götüren Aile, Sınav Döneminde Ana Babalık*, İstanbul: Remzi Kitapevi
- Cüceloğlu, D. (2014). *İnsan ve Davranışı Psikolojinin Temel Kavramları*, İstanbul: Remzi Kitapevi
- Cüceloğlu, D. (2009). *Anlamlı ve Coşkulu Bir Yaşam İçin Savaşçı*, (37. basım) İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Cüceloğlu, D. (2001). *İyi Düşün Doğru Karar Ver*, (37. basım) İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Çağlar, A. (2010), *İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Fen Dersine Yönelik Tutumları ve Akademik Benlik Kavramları*, (Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Çalışkan, M. (2004), *İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Tutum ve Akademik Benlik Tasarımının Başarıya Etkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Çankaya, H. (2004). *Lise Öğrencilerinin Akademik Benlik Kavramları ile Matematik Dersine Yönelik Tutumlarının Başarılarına Etkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Konya.
- Çuha, S.S. (2004). *Matematik Öğretiminde Eğitsel Oyunların Başarı, Akademik Benlik Başarı Güdüsü ve Kalıcılık Üzerine Etkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Ertuğrul, H. (2006). *Öğretmenin Başarı Kılavuzu*, (26. baskı), İstanbul: Nesil Matbaacılık.
- Gardner, H. (2013). *Çoklu Zekâ Yeni Ufuklar*, İstanbul: Optimist Yayınları.
- Gökmen, R. (2009), *İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Matematiksel Akademik Benlik Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Göktaş, M. (2008). *İlköğretim Beşinci Sınıf Öğrencilerinin Akademik Benlik Saygısı Düzeyleri ile Ders Başarıları Arasındaki İlişki*, (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Güler, N. (2014), *Eğitimde ölçme değerlendirme*, Ankara: Pegem Akademi, (İkinci baskı).
- Güngör, B. (2017). *Öğrenme ve Öğretme İçinde*. Ö. Polat & H. A. Çiftçi (Ed.) *Bilişsel Gelişim Kuramları*. Ankara: Nobel Yayınları.

- İçbay, O. (2001). *İlköğretim Okulları II. Kademe Öğrencilerinin Akademik Ben Kavramlarının Okul Başarılarına Etkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi.
- Kandemir, M. & Özbay, Y. (2012). Akademik Öz-yeterlik Ölçeği (AÖYÖ): Geçerlik Güvenirlik Çalışması, *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt-Sayı: 14(2)*. (S.201-214).
- Kandemir, M. (2010). *Akademik Erteleme Davranışını Açıklayıcı Bir Model*, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara
- Karasakaloğlu, N. & Saracaloğlu, A. (2009). Sınıf Öğretmeni Adaylarının Türkçe Derslerine Yönelik Tutumları, Akademik Benlik Tasarımları ile Başarıları Arasındaki İlişki, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:6, Sayı:1, (S. 345-362).
- Katıksız, S. (2019), *5-6 Yaş Çocuğa Sahip Çalışan ve Çalışmayan Annelerin Çocuk Yetiştirme Tutumları ile Bu Çocukların Öğretmen Algısına Göre Akademik Benlik Saygısı Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Kavaklı, A. E. (2007). *Bilge Öğretmen*, İstanbul: Nesil Matbaacılık.
- Kenç, M. F. & Oktay, B. (2002). Akademik Benlik Kavramı ve Akademik Başarı Arasındaki İlişki, *Eğitim ve Bilim*, Cilt:27 Sayı:124, (S. 71-79).
- Kılıçlı, Y. (2000). *Okulda Ruh Sağlığı*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Koç, Ö. (2011), *İlköğretim Öğrencilerinin Türkçe Dersindeki Akademik Benlik Kavramlarının Başarılarına Etkisinin İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Köknel, Ö. (1999). *Günlük Hayatta Ruh Sağlığı*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Küçükahmet, L. (2017). *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Morgan, C. (2013). İnsan Öğrenmesi ve Bellek İçinde: S. Karakaş, & R. Eski (Ed.), *Psikolojiye Giriş*, (20. baskı) Konya: Eğitim Yayınevi.
- Sungur, N. (1997). *Yaratıcı Düşünce*, (2. baskı), İstanbul: Evrim Yayınevi
- Siegel, D.J. & Payne Bryson, T. (2019), *Bütün – Beyinli Çocuk*. (1.baskı), İstanbul: Diyojen Yayıncılık.
- Petrov, G. (2006). *İdeal Öğretmen*, İstanbul: Zafer Yayınları.
- Pişkin, M. (2003). Özsaygı Geliştirme Eğitimi. İçinde: Y. Kuzgun (Ed.), *İlköğretimde Rehberlik*. (S.95-123). Ankara: Nobel Yayınları.
- Piyancı, B. (2007), *İlköğretim Altıncı Sınıf Öğrencilerinin Akademik Öz Kavramları ile Bilgisayar Dersi Başarıları Arasındaki İlişki*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Russel, B. (2004). *Eğitim Üzerine*, (6. baskı), İstanbul: Say Yayınları.
- Senemoğlu, N. (2003). *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim*.8. Baskı. Ankara: Kalkan Matbaacılık.
- Sevilmiş, F. D. (2006). *Lise Birinci Sınıf Öğrencilerinin Coğrafya Dersine Yönelik Akademik Benlik ve Tutumları ile Başarıları Arasındaki İlişki (İzmir / Konak İlçesi Örneği)*, (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Siegel, D.J. & Payne Bryson, T. (2019), *Bütün – Beyinli Çocuk*. (1.baskı), İstanbul: Diyojen Yayıncılık.

Sürmeli, Z. D. (2015). *Öz-Düzenleyici Öğrenme Stratejileri, Epistemolojik İnançlar ve Akademik Benlik Kavramı ile Matematik Dersi Başarısı Arasındaki İlişki*, (Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir.

Şatıroğlu, A. (1999). J. L. Moreno ve Sosyometri Üzerine, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt:3 Sayı:5, (S.111-126).

Turgut, Ş. (2011), *İlköğretim Öğrencilerinin Fen Bilimlerinin Doğasını Algılama Düzeyleri ile Fen ve Teknoloji Dersi Başarıları ve Akademik Benlik Kavramları Arasındaki İlişkiler*, (Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Yeşilyaprak, B. & Diğer. (1998). *Eğitsel ve Mesleki Rehberlik*. Ankara: Varan Matbaacılık.

Yıldırım, R. (2004). *Öğrenmeyi Öğrenmek*, (9. baskı), İstanbul: Sistem Yayıncılık

Yılmaz, N. (2009), *İlköğretim Sekizinci Sınıf Öğrencilerinin Akademik Benlik Düzeylerinin Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.

Tarama Yöntemi ve İlişkisel Araştırma Yöntemi
(<https://sedatsen.files.wordpress.com/2015/02/bilim4.pdf>) (Son Erişim: 07.11.2020).

BAĞIMSIZ DENETÇİLER İÇİN ETİK KURALLAR İLE FAİZSİZ FİNANS KURULUŞLARI DENETÇİLERİ İÇİN ETİK KURALLARIN KARŞILAŞTIRILMASI**(Doktor Öğretim Üyesi Birgül BOZKURT YAZAR, birgulbozkurt@munzur.edu.tr)*****Öz**

Bu çalışmada Kamu Gözetim Kurumu (KGK) tarafından yayınlanan bağımsız denetçiler için etik kurallar ile faizsiz finans kuruluşları denetçileri için etik kuralların karşılaştırılması yapılmıştır. Çalışma dört bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde mesleki etik kavram ile ilgili genel bilgiler, ikinci bölümde bağımsız denetçiler için etik kurallar, üçüncü bölümde faizsiz finans kuruluşları denetçileri için etik kurallar ile ilgili genel bilgilere yer verilmiştir; dördüncü bölümde de bu iki standardın hem içerik hem de birbirlerine etkisi açısından karşılaştırması yapılmaya çalışılmıştır. Çalışma ile hem bağımsız denetim hem de faizsiz finans kuruluşları meslek etiği uygulamaları açısından ilke ve kuralların önemini ortaya konması planlanmaktadır. Çalışmanın bağımsız denetçiler ile ilgili etik kuralların meslek icrası sırasında önemli olduğuna dikkat çekmesi bakımından önem arz ettiği düşünülmektedir. Çalışmada veri toplama tekniği olarak ikincil kaynak tarama tekniği kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bağımsız Denetim, Etik Kurallar, Faizsiz Finans.**COMPARISON OF ETHICAL RULES FOR INDEPENDENT AUDITORS AND ETHICAL RULES FOR INTEREST-FREE FINANCIAL INSTITUTIONS AUDITORS****Abstract**

In this study, ethic rules for independent auditors and ethic rules of auditors for interest free finance business that published by KGK was compared. The study consists of four parts. In the first part general information about the concept of professional ethic, in the second part ethical rules for independent auditors, in the third part ethical rules for interest-free financial institutions auditors are given and in the fourth part it has been tried to compare the two standards in terms of both content and effect on each other. With this study, it is planned to reveal the importance of principles and rules in terms of both independent audit and interest-free financial institutions professional ethics practices. It is thought that the study is important in that it draws attention to the importance of the ethical rules of the independent auditors during the professional practice. Secondary source scanning technique was used as data collection technique in the study.

Key Words: Independent Auditing, Ethic Rules, Interest- Free Finance.**GİRİŞ**

Denetim mesleğinde son yıllarda yaşanan skandallar hem meslek mensuplarının itibarını büyük ölçüde zedelemiş hem de işletmeye ilgi duyan tarafların yanlış bilgi nedeniyle büyük zararlara uğramalarına neden olmuştur. Bu tür olumsuzlukları engellemek adına gündeme gelen mesleki etik ilke ve kurallar meslek mensuplarının uymaları gereken önemli düzenlemeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan 1980'li yıllarda ülkemizde faaliyet göstermeye başlayan faizsiz finans kuruluşlarının bankacılık sektörü içindeki payları son yıllarda büyük artış

* Munzur Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Tunceli /Türkiye.
ORCID: 0000-0003-0126-2638. Derleme Makale. Sayfa Sayısı: 100-126.

Makale Geliş Tarihi:14.12.2020**Makale Kabul Tarihi: 26.01.2021**

göstermektedir. İlk başta özel finans kurumları unvanına sahip bu kuruluşlar 2005 yılından itibaren BDDK tarafından yapılan düzenleme ile katılım bankası unvanını almıştır. Bu kuruluşların İslami kurallara uygun faaliyet göstermelerini sağlayacak düzenlemeler KGK tarafından yapılmış; 22 muhasebe standardı ve 5 denetim standardı yayımlanmıştır. Bu standartlarla birlikte söz konusu kuruluşların denetiminde dikkat edilecek etik ilke ve kurallar 2019 yılında yürürlüğe girmiştir. Çalışmanın dört bölümden oluşması planlanmaktadır. İlk bölümde mesleki etik kavramı, sonraki iki bölümde bağımsız denetim ve faizsiz finans kuruluşları denetçileri için etik kurallar ile ilgili genel bilgiler verilmiş; son bölümde de bu iki standart arasında içerik açısından benzerlik ve farklılıklar açıklanmıştır. Çalışmada en son tartışma başlığı altında özellikle faizsiz finans kuruluşları denetçileri için etik kurallara yönelik çeşitli eleştiriler ve olumlu değerlendirmelere de dikkat çekilmiştir.

Konu ile ilgili literatüre bakıldığında bağımsız denetimde etik kurallar ve faizsiz finans kuruluşları çalışmaları ile ilgili birçok çalışma olduğu görülmektedir. Son yıllarda yayımlanan faizsiz finans muhasebe ve denetim standartları ile ilgili de çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Ancak faizsiz finans kuruluşları denetçileri için etik kurallarla ilgili olarak İslami Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetim Kuruluşu (AAOIFI) standartları ile bağımsız denetim standartlarının karşılaştırılması şeklinde sadece özet bildiri Selçuk vd. tarafından yapılmıştır (Selçuk, Karadağ, & Akar, 2019).

1. Etik ve Mesleki Etik Kavramı

1.1. Etik Kavramı

Eski Yunancada “ethikos” kelimesinden türeyen etik kavramı, bugün genelde kabul edilmiş ve yaygınlaşmış alışkanlıklar anlamına gelmektedir. Etik ile ilgili ilk ifadeler eski Yunan filozofu Aristo’nun çalışmalarında yer almaktadır. Etik, doğru ve adil olan yönetim ve davranış kavramı olarak tanımlanır. Bu kavram kişilerin nasıl davrandığını göstermek için görevlerini temel alan kuralları ortaya koyar ve kişilerin sergilememesi gereken davranış kurallarını ele alır (Kutlu, 2008, s. 5). Çoğu zaman ahlak ile karıştırılan etik kavramı, ahlaki standartların hayata geçmesinin ve mantıklı olup olmadıklarının sorgulanması iken; ahlak, insanların nasıl davranması gerektiği konusundaki düsturlar olarak ifade edilir. Bu bakımdan etik daha çok ahlakı sorgulayan bir felsefe dalı olarak düşünülmelidir (Bozkurt, 2011, s. 12).

1.2. Mesleki Etik Kavramı

Bu kavram, belirli bir meslek grubu tarafından mesleğin daha sağlıklı icra edilmesi amacı ile düzenlenen, meslek mensuplarının uymalarını zorunlu kılarak mesleğin icrasında belirli bir

standardın yakalanmasını hedefleyen ve aykırı davranan meslek mensuplarını meslekten uzaklaştıran ilke ve kurallar setidir (Aydın, 2011).

2. Bağımsız Denetçiler İçin Etik Kurallar*

Muhasebe ve denetim mesleklerinde etik ilke ve kuralların özellikle ele alınmasını gerektiren olaylar 2000'li yılların başında yaşanan Enron, Worldcom, Parmalat gibi şirketlerde yaşanan skandallardır. Bu skandallar sonrasında meslek etiğine aykırı olan mesleki ve kişisel davranışların detaylı bir şekilde ele alınması gerekliliği ortaya çıkmıştır (Demir, 2015, s. 343). Daha önceki yıllarda uluslararası alanda etkinlikleri olan kuruluşlar tarafından etik ilke kurallar (Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu (IFAC) vb.) oluşturulmuştur. Ülkemizde de bu gelişmeler ışığında çeşitli kuruluşlar tarafından (Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği –TÜRMOB vb.-) tarafından meslekli etik ilke ve kurallara yönelik düzenlemeler yapılmıştır.

Son yıllarda ülkemizdeki muhasebe ve denetim alanında en yetkili kurum olan Kamu Gözetimi Kurumu (KGK) tarafından mesleki etik kurallara yönelik çalışmalar yapılmıştır. İlk olarak 2015 yılında 29368 sayılı Resmî gazetede yayınlanan “Bağımsız Denetçiler İçin Etik Kurallar” standardın son versiyonu 2019 yılında 30896 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Standardın 2015 yılındaki versiyonu “*Etik Kuralların Genel Uygulanması ve Bağımsız Denetçiler*” olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır. 2019 tarihli versiyonu “*Etik Kurallara Uyum, Temel İlkeler ve Kavramsal Çerçeve; Bağımsız Denetçiler ve Bağımsızlık Standartları İle İlgili Bağımsız Denetim Ve Sınırlı Bağımsız Denetimde Bağımsızlık Ve Bağımsız Denetim Ve Sınırlı Bağımsız Denetim Dışında Kalan Güvence Denetimlerinde Bağımsızlık*” bölümleri olmak üzere güncellenmiştir. Bu bağlamda 2019 yılında yapılan güncellemelerle daha detaylı bir standart karşımıza çıkmaktadır.

2.1. Etik Kurallara Uyum, Temel İlkeler ve Kavramsal Çerçeve

Bir bağımsız denetçi sadece denetlediği işletmeye karşı sorumlu değildir. Bir nevi kamu hizmeti sunan ve kamu yararına hizmet edecek şekilde hareket etme sorumluluğu olan bir meslek mensubudur. Bu yüzden mesleği gerektiği gibi icra etmeli ve bu sorumluluğunu yerine getirmek için etik kurallara uygun hareket etmelidir. Çünkü bağımsız denetim hizmeti kullanıcıları, bu hizmetlerin sunumunda profesyonel etik kuralların var olduğuna dair güven duygusunu hissetmelidir (Şeker, 2015, s. 36).

* Bu bölümde 22.09.2019 tarihli ve 30896 sayılı Resmi Gazete de yayınlanan “Bağımsız Denetçiler İçin Etik Kurallar Standardı” ele alınmıştır. Standart ile ilgili detaylı bilgi için bkz. https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TDS/TDS_2021_Seti/2019_etikkurallar.pdf

Denetçi, standart davranışlar olarak nitelendirilmeyen temel ilkelere tümüyle uyumlu çalışmalıdır. Bu ilkelerin sadece birine uyulması halinde diğer temel ilkelerle çatışma yaşanacağından denetimin sağlıklı yürütülmesi adına ilişkili taraflara (denetim şirketindeki yetkili kişiler, yetkili merciler vb.) danışılması söz konusu olabilecektir. Standardın ilk bölümünde yer alan temel ilkeler; dürüstlük, tarafsızlık, mesleki yeterlilik ve özen, sır saklama ve mesleğe uygun davranış olarak belirlenmiştir (Bağımsız Denetçiler İçin Etik Kurallar 110.1 U1). Denetçi denetim sürecinde kişisel çıkar, kendi kendini denetleme, taraf tutma, yakınlık, yıldırma açısından tehditlerle karşı karşıya kalabilir (Bağımsız Denetçiler İçin Etik Kurallar 120.6 U3) ve temel ilkelere uyum noktasında sıkıntı yaşayabilir. Denetçi bu tehditleri ayrıntılı bir şekilde değerlendirerek; tehdide neden olan durumları ortadan kaldırmak, tehditleri makul bir düzeye indirmek için önlemler almak veya hizmeti sonlandırmak yoluna gidebilir.

2.2. Bağımsız Denetçiler

2.2.1. Kavramsal Çerçevenin Uygulanması

Denetçi mesleğini icra ederken temel ilkeleri dikkate almalı ve bu ilkelere uyumu engelleyecek tehditlerin belirlenmesi ve değerlendirilmesi için kavramsal çerçeveyi uygulamalı ve tehditleri değerlendirirken müşterinin faaliyet gösterdiği çevreyi dikkate almalıdır. Denetim firması açısından ise denetim ekibi içerisinde temel ilkelere uyumlu liderlik yapısı, ücret ve performans değerlendirilmesi, mesleki eğitimler, kullanılacak şikâyet mekanizmaları bu süreçte önemlidir. Yeni bilgi, durum ve değişikliklerin (işletme birleşmeleri, işletme hisse senetlerinin borsada işlem görmesi, hizmet kapsamının genişletilmesi) gerçekleştirilmesi ile denetçinin kavramsal çerçevenin uygulaması, söz konusu tehditleri yeniden değerlendirmesi için gereklidir.

2.2.2. Çıkar Çatışmaları

Denetçi; kendi kişisel çıkarlarıyla birlikte, denetlediği işletme yönetimi ve çalışanlarının, diğer muhasebe ve denetim meslek mensuplarının ve diğer tüm bilgi kullanıcılarının da çıkarlarını dikkate alarak mesleğini icra etmelidir (Demir, 2015, s. 342). Bu yüzden denetçi sadece bir bilgi kullanıcısının çıkarına hizmet edecek şekilde denetim işini yürütemez. Örneğin; denetimini yaptığı firmanın satılması ile ilgili danışmanlık yapamaz, müşterileri yönlendiremez, birinci dereceden yakınının finansal çıkarının olduğu firmanın denetimi yapamaz. Bu durumun mümkün olduğunca erken belirlenmesi ve makul adımların atılması gerekmektedir. Bu noktada denetim şirketi ve müşteri şirketin büyüklüğü, faaliyet bölgesi, personel sayısı vb. etkenler oluşacak tehditlerin değerlendirilmesinde etkili olacaktır.

Denetim sürecinde gizlilik ve sır saklama yükümlülüğünün sağlanması için önlemler alınmalıdır. Örneğin; denetim ekibi ve müşteri işletme arasında sır saklama sözleşmesinin

imzalanması, personelin mesleki eğitimi, müşteri dosyalarına erişimi sınırlayacak prosedürlerin oluşturulması, denetim firmalarında spesifik alanlar için uygulamaların ayrıştırılması için denetim dışında ve çıkar çatışmasından etkilenmemiş bir kişinin çalışmaları gözden geçirmesi sağlıklı sonuçlar verecektir.

Denetçi çıkar çatışmasına neden olan bir tehdidi değerlendirilirken özel bir açıklamanın gerekli olup olmadığına dair mesleki muhakemede bulunur. Söz konusu durumun kapsamı ve niteliğini dikkate alarak gerekli açıklamaları yapar. Örneğin; özel bir alanda hizmet sunmadığı bir denetim müşterisi veya belirli bir çıkar çatışmasına ilişkin müşteriyi bilgilendirme ve açık onay alabilmek için açıklama yapabilir. Bu noktada çıkar çatışmasını ortaya çıkaran tehdide yönelik önlemler için müşteriden onay alması gerekebilir. Müşteri onay vermeyi reddettiğinde çıkar çatışmasının neden olan hizmetler sonlandırılır. Tehditleri makul bir düzeye indirmek için söz konusu ilişkiler sonlandırılır ve çıkarlar bertaraf edilir.

2.2.3. Denetçinin Görevlendirilmesi

Bir denetçi müşteri ve iş kabulü esnasında temel ilkeleri dikkate alarak hareket etmelidir. Bu bağlamda dürüstlük ve mesleğe uygun davranış ilkelerini ihlal eden düzeyde oluşan tehditler için kavramsal çerçeveyi dikkate almalıdır. Müşteri işletmenin yönetimi ile ilgili bilgilerin toplanması ve kurumsal yönetim uygulama, müşteri işletmenin faaliyet gösterdiği sektör hakkında bilgi ve iç kontrollerinin geliştirilmesi sureti ile tüm konuları ele almalıdır. Bu durumda oluşabilecek tehditler için yeterli sayıda ve nitelikte, mesleki deneyime sahip personelin denetim ekibine dâhil olması, denetim hizmeti ile ilgili zamanlamanın belirlenmesi ve gerektiğinde uzman kişilerden yardım alınması gibi önlemler alınabilir.

Denetçi değişikliği sürecinde müşteri ile ilgili tüm bilgileri öğrenmeden işin kabul edilmesi mesleki yeterlilik ve özen ilkesine yönelik tehditleri oluşturacaktır. Bu durumda müşteri işletmeden yazılı bir şekilde izin alınarak denetim sözleşmesi öncesinde mevcut ve önceki denetçi ile iletişim kurularak gerekli sorgulamalar yapılmalı ve denetim işinin kabul edilip edilmemesi ile ilgili bir karar verilmelidir.

Denetçi sır saklama ilkesi gereği denetimini yaptığı firmaya ilişkin belge ve bilgilerde yer alan işletme sırlarını güvenilirlik esasına dayalı olarak saklamalıdır (Zaif, 2004, s. 171). Bu durum önceki dönem müşteriler ile ilgili spesifik durumlar ya da gizlilik içeren bilgileri de kapsamaktadır. Ancak bu konuda müzakerelerin yapılması için gerekli izin süreçleri, yasal ve etik hükümler çerçevesinde bilgi akışı sağlanmalıdır. Ayrıca denetim süreci yürütülürken spesifik alanlar için uzman çalışmalarını kullanmak isteyen denetçi, söz konusu çalışmanın güvenilirliğini değerlendirmelidir.

2.2.4. İkinci Görüşler

Denetçiden ilgili dönemde müşterisi olmayan işletme ile ilgili muhasebe ve denetim standartlarının sağlıklı uygulanıp uygulanmadığına dair ikinci görüş istenebilir. Bu görüşün işletme denetiminde görev alan mevcut ve önceki dönem denetçisine sağlanan gerçeklere ve yeterli kanıt dayanması gerekmektedir. Denetçinin izin almak sureti ile önceki dönem denetçi ile görüşerek elde ettiği bilgiler denetim sürecinin sağlıklı bir şekilde başlaması açısından önem teşkil etmektedir (Meral, 2019, s. 43). Müşteri izni dahilinde ikinci görüşün önceki dönem denetçisinden talep edilmesi müşteri ile kurulan iletişimde herhangi bir görüşü çevreleyen kısıtlamaların açıklanması ve önceki dönem denetçisine görüşün bir kopyasının verilmesi kişisel çıkar tehdidinde yönelik önlemler olabilir. Müşteri işletme ikinci görüş alınmasını reddetmesi durumunda ise denetçi kararını vermelidir.

2.2.5. Ücretler ve Diğer Menfaatler

Bağımsız denetçiler ve bağımsız denetim kuruluşları zaman zaman bağımsız denetçi ve kuruluş sayısındaki artışa bağlı artan rekabet, müşteri portföylerini kaybetme kaygısı gibi nedenlerle, ücret tarifesine aykırı denetim işini yürütmek, mesleki bilgi ve tecrübe açıdan yetersiz olduğu alanlarda çalışmayı kabul etmek, işletme yönetimin istekleri doğrultusunda hareket etmek gibi bağımsızlığı tehdit eden etik dışı davranışlarda bulunabilirler (Süklüm, 2020, s. 20). Bu bakımdan ücretler denetim işinde üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Müşteri işletmeye teklif edilecek ücretin diğer denetim firmaları tekliflerinden düşük olması, denetim sürecinde teknik ve mesleki standartları uygulamanın zorlaştığı durumlarda mesleki yeterlilik ve özen ilkesine yönelik kişisel çıkar tehdidini doğurmaktadır. Bu durumda denetimin kapsamı, teklif verilen ücret çerçevesinde ücretin düzenleyici otoriteler tarafından belirlenmesini değerlendirerek ücretin veya denetim işinin kapsamını değiştirilerek, denetim çalışmasının bir yetkili tarafından gözden geçirilmesi gibi önlemler alınabilir.

Denetim müşterisinin sunulamayacak düzeyde bir hizmet talep etmesi halinde aynı müşteriden yeni bir iş almak amacı ile başka bir denetçiye ödenen ücretler veya başka bir denetçiye yönlendirerek alınan ücret veya mal veya hizmeti satması için alınan komisyon ücretleri tarafsızlık, mesleki yeterlilik ve özen ilkesine yönelik kişisel çıkar tehdidi oluşturabilir. Bu konuda başka bir tarafın müşteriye mal ve hizmet satılmasına ilişkin komisyon anlaşmaları için müşterinin ön mutabakatının alınması veya bu bağlantı ile ilgili üçüncü taraflara ödenen yönlendirme ücretlerinin müşteriye açıklanması gibi önlemler alınabilir. Denetim şirketinin tamamı / bir kısmının satın alınması ise yönlendirme ve komisyon ücreti kapsamında değildir.

2.2.6. Hediyeler ve Ağırlandırmalar Dâhil Teşvikler

Teşvik kavramı, bir bireyin davranışını etkilemek amacıyla (uygunsuz bir şekilde etkileme niyeti haricinde), kullanılan bir nesne, durum veya eylemleri ifade etmektedir (Bağımsız Denetçiler İçin Etik Kurallar, 340.4 U1). Bu durum küçük ağırlamalardan yasal düzenlemelere aykırı eylemlerde bulunulmasına kadar kapsamlıdır. Bu yüzden denetlenen firma, her açıdan denetçinin etik ilke ve kurallara aykırı hareket edebileceği hediye ve ağırlamaları da kapsayan teşvikleri denetçiye sunmamalıdır. Bu durum denetçinin bağımsızlığına yönelik bir tehdit oluşturabilir (Meral, 2019, s. 48).

Denetçi birçok ülkede yasal düzenlemelerle yasaklanan teşviklere dikkat etmelidir. Çünkü denetçinin etik olmayan bir davranışa sebep olan bir teşviki kabul etmesi veya teklif etmesi dürüstlük ilkesinin ihlaline neden olmaktadır. Bu bakımdan mesleki muhakeme ile bu tür davranışları değerlendirmek için teşvikin niteliği, sıklığı, değeri, kültürel etkisi, şeffaflığı ve denetim müşterisine dikkat edilmelidir. Teşvikin davranışı olumsuz etkilediğine karar verirse denetim şirketi veya müşteri işletme yönetiminin bilgilendirilmesi ve iş ilişkisinin bitirilmesi gibi önlemler alınmalıdır.

Denetim müşterisinin denetçinin aile üyelerine veya denetçi aile üyelerinin müşteriye teşvik (iş) teklifinde bulunması etik açıdan tehdit oluşturmaktadır. Bu konuda teşvikin geri çevrilmesi, hayır kurumlarına devri, teşvikte bulunulmaması, mesleki hizmetle ilgili sorumluluğun tekliften etkilenmemiş kişiye devredilmesi, konu ile ilgili üst yönetimin bilgilendirilmesi şeklinde adımlar atılabilir.

Kişinin davranışını uygunsuz bir şekilde etkileme niyeti olmayan küçük ve önemsiz teşvikler kabul edilebilir düzeyde olmalıdır. Örneğin; kurumsal finansman hizmeti verilen bir işletmenin başka bir müşteri tarafından satın alınması sürecinde denetçinin ağırlanması veya denetçinin müşteri işletme yöneticisi ile spor aktivitelerine katılması vb.

2.2.7. Emanet Olarak Tutulan Müşteri Varlıkları

Müşteriye ait varlıkların emanet olarak alınması mevzuatın izin vermediği ve konu ile ilgili şartlara uyulmadığı (kara para aklama gibi yasa dışı faaliyetler vb.) sürece yasaklanmıştır. Varlıkların emanete alınması iş kabul sürecinin bir parçası ise varlığın kaynağı sorgulanmalıdır. Bu konuda denetçi; varlıkları kendisinin ve denetim şirketlerine ait varlıklarından ayrı tutmalı, belirlenen amaçlar için kullanmalı, bunlardan elde edilen gelir ve kazançlar ile ilgili hesap vermeye hazır olmalıdır.

2.2.8. Mevzuata Aykırılıklara Karşılık Verilmesi

Denetçi denetim veya finansal tablo denetimi dışındaki bir hizmet sürecinde mevzuata uygun olmayan durumlarla (aykırılıklar) karşılaştığında gerekli adımları atmalıdır. Çünkü kamu yararını gözetmenin esas kabul edildiği bu meslekte denetçi dürüst olmalı, mesleğe uygun hareket etmeli ve söz konusu aykırılıkları düzeltme, makul düzeye indirmede yardımcı olma ve mevzuata uymaları konusunda yönetimdeki sorumlu kişileri uyarmalıdır.

Mevzuata aykırı durumlar müşteri yönetiminde çalışan kişilerin yaptığı dolandırıcılık, kara para aklama, kamu sağlığı ve güvenliği, bankacılık vb. mevzuatlarla ilişkili olabilir. Bu aykırılıkların finansal tabloları önemli ölçüde etkileyen durumlara ve işletmeye ilgi duyan taraflara etkisi büyüktür. Bu bakımdan farklı ülkelerde uygulanan mevzuatlar çerçevesinde müşterinin haberdar olmasını yasaklayan ve yetkili kurumlara bildirmesine dair (kara para aklamada mücadele) hükümler dikkate alınmalıdır. Bu aykırılıkların önemsiz olup olmadığı konusunda ise işletme ilgililerine her açıdan etkisini değerlendirerek karar verilmeli, gerekli adımlar atılmalıdır.

Denetim esnasında denetçi finansal tabloda önemli aykırılıklar olduğuna dair kanaat getirebilir. Bu durum elde edilen bilgiler ve içinde bulunulan şartlar çerçevesinde söz konusu olabilir. Ancak konu ile ilgili nihai karar yetkili bir organ tarafından verilir ve denetçi gizlilik içerisinde diğer denetçilerle konuyu paylaşarak müşteri işletmede aykırılığın tespit edildiği kademenin en az bir üstü ile müzakere yoluna gider. Denetçi oluşan aykırılıklarla ilgili bilgilendirilen üst yönetimin yeterince araştırma, aykırılığın düzeltilmesi ile ilgili çalışmalar, aykırılığın yeniden gerçekleşmemesi için uygun önlemlerin olup olmadığına dikkat etmelidir. Aykırılıkla ilgili yönetimin gerekli adımların atmaması durumunda gerekli önlemleri (hukuki danışmanlık) alması yönünde tavsiyelerde bulunmalı ve belgelendirmeleri yapmalıdır.

Bağımsız denetimin denetlenen işletmeye sağladığı faydalardan biri, işletme yönetimi ve çalışanların sahtekârlık yapma eğiliminin azalması ve mali tabloların güvenilirliğinin artmasıdır (Muhasebe Sitesi, t.y.). Denetçi, işletme yönetimin dürüstlüğüne kaybetmesi durumunda denetimden çekilebilir ve müşteri işletmenin görüşmeye izin vermemesine rağmen sonraki denetçiye söz konusu aykırılıklarla ilgili bilgileri verebilir. Çünkü bu süreç sonraki denetçinin iş kabulü öncesinde gerekli bilgileri içermektedir. Ayrıca denetçi mevzuata aykırı olmamak şartı ile aykırılıkla ilgili yetkili kurumlara bilgi vererek işletme ilgililerinin de çıkarlarını düşünmelidir. Örneğin; rüşvet olayı, finansal sistemde sistematik riskle karşılaşması, kamu sağlığı ve güvenliği açısından zararlı ürünleri satması ve vergi kaçırması yetkili kuruma bilgi verilmesini gerektirmektedir. Ancak başvurulacak ilgili yetkili kurumun varlığı, bildirimlerde bulunanların her

açından güvenliklerinin sağlanması gerekmektedir. Ayrıca denetçi beyanında iyi niyetli, etik kurallara uygun ve dikkatli olmalıdır.

2.3. Bağımsızlık Standartları

2.3.1. Bağımsız Denetim ve Sınırlı Bağımsız Denetimde Bağımsızlık

Denetçilerin bağımsız olmaları etik kurallara uygunluğun bir gereğidir. Etik kurallar denetim sürecinde temel ilkelere uygunluğun ve bağımsızlığın sağlanması zorunluluğunu taşımaktadır. Dolayısı ile denetçinin bağımsız olması ile mesleki etik ilkelere uyumun sağlanması arasında güçlü bir ilişki söz konusudur. Çünkü denetimin sağlıklı yürütülmesi için bağımsızlığın koşulsuz sağlanması gerektiği gibi, bağımsızlığın sağlanabilmesi için de etik ilke ve kurallara uyumun sağlanması gereklidir (Demir & Çiftçi, 2016, s. 96).

Tarafsızlık ve dürüstlük ilkeleri ile de ilişkili olan bağımsızlık; esasta (denetçinin dürüst, tarafsız bir şekilde görüş bildirmesi) ve şekilde bağımsızlık (denetim şirketinin dürüst ve tarafsız olduğuna dair ilgili taraflar üzerinde izlenim bırakması) çerçevesinde oluşur.

2.3.1.1. Ana hükümler ve Uygulama Hükümleri

Denetçi, denetim ve finansal tabloların kapsadığı dönemde bağımsızlığını koruyabilmek için oluşabilecek tehditleri belirlemeli, değerlendirmeli ve gerekli adımları atmalıdır. Bu yüzden işletmenin kontrolünün olduğu işletmeler, borsada işlem gören bir işletmenin tüm ilişkili işlemleri denetim sürecine dâhil edilmeli; denetçi denetim işini yürütürken bağımsızlığı etkileyen her durumla ilgili müşteri işletme üst yönetimi ile iletişim halinde olmalıdır. Bu kişiler denetçinin bağımsızlığının tehdidi ile ilgili önlemleri almalı ve denetçi de bu sürecin sonuçlarını belgelendirmelidir.

Birden fazla denetim şirketinin bir araya gelerek daha büyük çapta hizmet sunmaları mümkündür. Bu bakımdan mesleki muhakemeye birlikte açık bir şekilde kâr veya maliyet paylaşımı hedeflenmesi, ortak mülkiyet kontrol ve yönetimi, kalite kontrol politika ve prosedürleri, iş stratejisi, marka adı ve mesleki kaynaklarının paylaşılması gibi durumlarda bir denetim ağı oluşmaktadır. Ağa tabi olan şirketlerin paylaştığı mesleki kaynaklar; çalışanların bilgi alışverişlerini sağlayan (faturalandırma, müşteri verileri vb.) ortak sistemler, güvence denetimi teknikleri, denetim kılavuzları, mesleki eğitimler şeklinde olabilir.

Bir işletmenin satın alınması veya o işletme ile birleşme sonucunda oluşan çıkar ilişkisi denetimde bağımsızlığının kaybedilmesine neden olacaktır. Bu durumda birleşme tarihe kadar çıkar ilişkisini sonlandırmak için denetçi gerekli adımları atmalıdır. Aksi takdirde ortaya çıkan tehditler değerlendirilir ve gerekçeler üst yönetime bildirilir. İşletme yönetiminin denetim hizmetini

sürdürülmesini istemesi durumunda birleşmenin en fazla 6 aylık bir süreç içerisinde sonlandırılması, birleşmeden çıkar ilişkisi olanların denetim ekibinde ve kalitesini gözden geçirme sürecinde yer almaması ve üst yönetimle müzakere şartları ile denetim devam edebilir. Oluşan tehditler makul düzeye indirilemiyorsa denetim işini sonlandırır ve bu süreçte ortaya çıkan tehditleri (çıkartma ilişkisini sonlandırma nedeni, üst yönetimle müzakere sonuçları vb.) belgelerir.

Bir denetçi ancak ve ancak denetimini yaptığı işletme yönetiminin baskılarına boyun eğmiyorsa ve alacağı kararlarda tarafsız davranabiliyorsa o denetçinin bağımsızlığından söz edilebilir (Meral, 2019, s. 23). Bu yüzden denetçi bağımsızlığın ihlali durumunda mevzuat hükümlerini dikkate alarak denetim şirketi yetkililerine gereken bilgiyi verir ve yetkili kurumlara durumu bildirilip bildirmeyeceğini değerlendirir. İhlalin niteliği ve süresi, ihlali yapan kişinin denetim ekibindeki görevi ve bağımsızlık hükümlerine tabi olup olmaması, ihlalin finansal tablolara, tarafsızlığa ve denetim raporuna etkisi gibi durumlar değerlendirilerek ihlale neden olan kişinin denetim ekibinden çıkarılması, çalışmanın gözden geçirilmesi ve yeniden icrası için gerekli personelin kullanılması veya başka bir denetim şirketinin önerilmesi ihlalin güvence dışı bir hizmetle ilgili olması durumunda söz konusu hizmet için başka bir denetim şirketi ile anlaşılması gibi adımlar atılabilir. İhlalin makul bir düzeyde olmadığına karar verilirse üst yönetimi bilgilendirerek denetimi sonlandırılır. Tam tersi durumda ihlalin tarafsızlığı etkilemeyeceğinin gerekçesi ve ihlalin yeniden gerçekleşme riskinin azaltma için gerekli adımları müzakere eder.

Denetçi önceki dönem raporu yayımlanmadan önce ihlali tespit ettiğinde ihlalin önemi ve cari dönem raporuna etkisini değerlendirir, denetim raporunu geri çekmeyi düşünür ve gerekli bilgileri üst yönetimle tartışır. Denetim işinin sürdürülmesi durumunda tarafsızlıktan ödün verilmediği ve bu durumun denetim raporunu etkilemediğine dair gerekçeleri belgelerir.

2.3.1.2. Ücretler

Ücretler denetim firması ya da denetçinin bağımsızlığını değerlendirmede önemli bir konudur. Bu bakımdan bağımsızlığı etkileyen etmenlerden biri olan “Denetim Ücreti” denetim kalitesinin sağlanması için yeterli olmalı, herhangi bir tereddüt içermemeli ve ek denetim hizmetleri ile belirlenmemelidir (Zaif, 2004, s. 171). Bir müşteriden alınan ücretin şirketin tüm müşterilerinden aldığı ücretlerin büyük bir bölümünü oluşturması müşteriye bağımlılık, müşteri baskısına maruz kalma, müşteriyi kaybetme korkusuna neden olabileceğinden denetim şirketinin faaliyet yapısı, süresi ve müşteri işletmenin önemi değerlendirilir. Bu noktada müşteri portföyünü arttırmak gibi bir önlem alınabilir. Ayrıca bir müşteriden alınan ücretin denetim şirketindeki bir ortak ya da yöneticinin gelirinin büyük bir kısmını oluşturması durumunda müşteri tabanının artırılması, denetim ekibinde olmayan bir kişinin çalışmaları gözden geçirmesi gibi önlemler alınabilir.

Kamu Yararını İlgilendiren Kuruluşlar (KAYİK) denetimlerinde birbirini takip eden iki yıl için alınan ücretlerin denetim şirketi tarafından alınan ücretlerin %15 inden fazla olması durumunda müşteri işletme üst yönetimine durumu bildirir ve oluşabilecek tehditleri değerlendirir. Bu aşamada; ikinci yıla ait finansal tablo denetim görüşünü açıklamadan önce denetim ekibinde olmayan bir kişi denetimin kalitesini gözden geçirmeli ve ikinci yıla ait finansal tablo denetimi görüşü yayımlandıktan sonra ise üçüncü yıla ait denetim görüşünü yayınlamadan önce denetim ekibinde olmayan denetçi iki yıl denetimini gözden geçirmelidir.

Müşteri işletmenin önceki dönem denetimi ile ilgili ücret ödemesini geciktirmesi durumunda cari dönem denetim raporu yayınlanmadan önce denetçi ödemesini bekler. Bu durumda ödemesi gecikmiş ücretlerin bir kısmını tahsil etmesi, denetim ekibinde olmayan bir kişinin çalışmaları gözden geçirmesi gibi adımlar atılabilir. Bu gecikme uzun süre devam ederse denetçi denetimin devamı ile ilgili kararını verir.

2.3.1.3. Ödüllendirme ve Değerlendirme Politikaları

Bağımsız denetçilerin mesleki aidiyet düzeylerini korumak veya arttırmak amacıyla, denetçiler mesleklerini icra ederken etkin ve verimli çalışmaları ve denetim sürecinde tespit ettikleri aykırılıkları raporlayarak kaliteli hizmet sunmaları için teşvik edilmeli ve böylesi bir durumda denetçiler ödüllendirilmelidir (Kardeş Selimoğlu & Yeşilçelebi, 2014, s. 47). Diğer taraftan denetim ekibi üyesinin bir denetim müşterisine güvence dışı hizmet sunması sonucunda ödüllendirilmesi ile oluşan tehditler için; ödüllendirme ve değerlendirmenin hizmet içindeki payı, kişinin denetim ekibindeki rolü, bu hizmetin terfi kararlarına etkisi göz önünde bulundurularak denetim ekibinde olmayan bir kişinin denetim çalışmalarını gözden geçirmesi ve kişinin ödüllendirilmesinin yeniden değerlendirilmesi önlemleri alınabilir.

2.3.1.4. Hediyeler ve Ağırlamalar

Denetçi, müşterinin küçük ve önemsiz durumlar haricinde herhangi bir hediye ve ağırlamasını kabul edemez.

2.3.1.5. Fıili ve Hukuki İhtilaflar Tehditleri

Müşteri işletme yönetimi ile denetim ekibi üyeleri arasındaki ilişki denetimin dürüstlük ve açıklık içerisinde yapılacağı bir ortam sağlayacak şekilde olmalıdır. Aksi bir durumda oluşan uyuşmazlığın önemi ve daha önceki dönemde gerçekleşen denetim işiyle olup olmadığı çerçevesinde değerlendirilerek uyuşmazlığı yaşayan taraflardan birinin denetimden çıkarılması ve denetim çalışmalarının denetim ekibi dışındaki bir kişi tarafından gözden geçirilmesi gibi önlemler alınabilir.

2.3.1.6. Finansal Çıkarlar

Finansal çıkarlar; bir özel ya da kamu kuruluşunda hisse senedi sahibi olma veya danışmanlık dâhil olmak üzere hizmetlere karşılık olarak ödeme alma durumlarında ortaya çıkmaktadır (Hacettepe Üniversitesi, 2017:1). Bu kavram, daha önce de IFAC tarafından 2015 yılında yayınlanan profesyonel muhasebecilere yönelik etik standartları içerisinde bağımlı çalışan meslek mensuplarının uymaları gereken ahlak kuralları içerisinde yer almıştır (Demir, 2015). Dolayısı ile denetimde görevli bir kişinin finansal çıkarının olduğu bir işletme denetiminde oluşan tehditler değerlendirilirken bu kişinin rolü, önemine dikkat edilir. Finansal çıkarın önemliliği için kişinin ve birinci derecede yakınının net serveti dikkate alınabilir.

Denetçi aile üyelerinin müşteri işletmeden emeklilik planları şeklinde finansal çıkar elde etmesi durumunda ilgili kişilerin finansal çıkardan feragat etmesi ile tehditler ortadan kalkabilir. Bu yüzden denetim şirketi ve ağa dâhil şirket, denetim ekibi üyesi ve aile üyeleri, denetim ve denetim dışı hizmetin yürütüldüğü ofisteki kıdemli denetçiler ve onların yakınları, denetim müşterisi ve denetim müşterisi üzerinde kontrol gücünün olduğu bir işletme ile finansal çıkar içinde olmamalıdır.

Denetim şirketi denetim ağına dâhil şirket veya kişilerin denetlenen işletmede mütevellî, kayyum konumunda olmamalıdır. Bu bakımdan denetim şirketinin üye ve faydalanıcısı olmaması, denetim müşterisi üzerinde önemli etkisinin ve finansal çıkarının olmaması ve müşteri işletmede yatırım kararını etkileyememesi gerekmektedir. Ayrıca bir denetim müşterisi ile denetim şirketi ve veya üyelerinin başka bir işletmede ortak bir finansal çıkarı olmamalıdır. Şayet bu çıkar önemsiz bir düzeyde ise sorun yoktur. Tam tersi bir durum ise söz konusu finansal çıkara sahip kişi denetim ekibine dâhil olmadan önce finansal çıkarı ya tamamen çıkarmalı ya da önemli etkide bulunamayacağı kadarını elinde tutmalıdır.

Bir denetim şirketi yöneticisi, çalışanı veya denetim ağına dâhil şirket üyelerinin veya bu kişilerin çekirdek aile üyelerinin miras, hediye, şirket birleşmesi vb. bir durumda şirket üzerinde önemli düzeyde finansal çıkarının olması halinde finansal çıkar ilişkisi sonlandırılır veya önemli bir etki oluşturmayacak kadarki bölümü elde bırakılır.

2.3.1.7. Kredi ve Garantiler

Denetim müşterisinin denetim şirketine sağladığı kredi vb. işlemlerde önemlilik esası dikkate alınmalıdır. Denetim müşterisinin banka ve benzeri kuruluşları olması durumunda normal borç verme prosedürleri dışında denetim şirketindeki herhangi bir kişi ve ailesinin önemli düzeyde kredi ve kredi garantilerini kabul edemez, mevduat/aracı kurum hesabı bulunamaz. Aksi durumda bu kredilerden faydalanmayan bir kişi denetim çalışmalarını gözden geçirmelidir.

2.3.1.8. İş İlişkileri

Denetçi, müşteri işletme yönetimi arasında kurulan iş ilişkisinde finansal çıkarın önemi ve ciddiyeti (müşteri işletmenin üst düzey yöneticileri ile kurulan iş ortaklığında denetim şirketinin müşteri işletmenin sunduğu mal ve hizmetlerin birlikte pazarlanması için yaptığı anlaşmalar, tarafların birbirlerinin ürünlerini pazarlama vb.) konusunda değerlendirmeler yapılmalıdır. Denetim ekibi üyeleri, ağa dâhil şirket çalışanları ve çekirdek aileleri müşteri işletme ile önemli düzeyde ve daha az ortaklı bir iş ilişkisi kuramaz ve denetim müşterisinin sunduğu mal ve hizmetleri piyasa şartları dışında satın alamaz.

2.3.1.9. Ailevi ve Kişisel İlişkiler

Denetim ekibi üyelerinden birinin müşteri işletmedeki yönetici veya belirli bir pozisyonundaki çalışanı ile ailevi ilişkisinin olması denetim açısından tehdit oluşturmaktadır. Çünkü müşteri ile denetçi veya denetim firması arasında ailevi veya özel ilişkinin olması durumunda bağımsızlık zedelenecektir (Zaif, 2004, s. 166). Bu durumda kişilerin çalıştıkları işletmedeki pozisyonların önemi ve yakınlık dereceleri dikkate alınmalıdır. Denetim ekibi üyesinin çekirdek ailesi, aile yakınları ve yakın ilişki kurulan diğer kişilerin müşteri işletmede finansal kararlar alınmasında önemli rolü sebebi ile oluşan tehditleri ortadan kaldırmak için ilgili kişi denetim ekibinden çıkarılmalı ya da çekirdek ailesinin sorumluluğundaki alanlarda görev almamalıdır.

2.3.1.10. Denetim Müşterisine Yakın Zamanda Verilen Hizmetler

Denetim ekibi üyesi yakın zamanda denetim raporunun kapsadığı bir dönem içerisinde müşteri işletme yetkilisi ve finansal raporlama sürecinde önemli bir pozisyonda olması durumunda denetim ekibine dâhil olamaz. Aksi bir durumda kişinin denetim şirketi ve müşteri işletmedeki pozisyonu değerlendirilir ve denetim çalışmaları uygun bir kişi tarafından gözden geçirilir.

2.3.1.11. Denetim Müşteri Yöneticisi ve Yetkilisi Olarak Hizmet Verilmesi

Denetim şirketi yöneticisi veya ortağı müşteri işletme yetkilisi olarak hizmet vermemelidir.

2.3.1.12. Denetim Müşterisi Tarafından İstihdam

Müşteri işletmede yönetici veya finansal raporlama sürecinde önemli etkisi bulunan kişinin denetim şirketi yöneticisi, ortağı veya denetim ekibi üyesi olması durumunda denetim şirketinin bu kişilerle ilişkisinin koparılması gerekmektedir. Ancak bu kişilerden gelir elde etme veya kişilere borcunun olmaması ve bu borcun denetim şirketinde önemsiz düzeyde olması ile ilişki devam edebilir. Müşteri işletmede ilerleyen zamanlara çalışacak denetim ekibi üyelerinin denetim

ekibinden çıkarılması, bu kişilerin denetim sürecinde vardıkları önemli yargıların gözden geçirilmesi önlem olabilir.

KAYİK olan denetim müşterisinin daha önceki dönemlerde denetim şirketinin kilit denetçisi, yönetici, kıdemli ortak ve yönetici ortağını finansal tablo hazırlanmasında önemli bir pozisyonda çalıştırması durumunda müşterinin en az 12 aylık denetim sürecinin tamamlanması ve bu kişinin denetim ekibinde olmaması gerekmektedir.

2.3.1.13. Çalışanların Geçici Olarak Görevlendirilmesi

Denetim şirketi çalışanlarının geçici bir süreliğine müşteri işletmede çalıştırılması için çalışanın sorumluluğundaki işlerin gözden geçirilmesi, denetim ekibine dâhil edilmemesi gibi önlemler alınabilir.

2.3.1.14. Çalışanların Denetim Müşterisi ile Uzun Süreli İlişkisi

Rotasyon kavramı; bağımsız denetçinin bağımsızlığını sağlanması için büyük ölçüde önem arz etmektedir. Bu kavram, Amerika'da yaşanan Enron vb. skandallar sonrasında daha fazla gündeme gelmiştir (Meral, 2019, s. 65). Denetim ekibi üyesinin denetim müşterisi ve yöneticilerin finansal tablolarıyla ilgili bilgilerle uzun süreli ilişkisi mesleki muhakemeden uzaklaşmasına neden olabilir. Bu durumda önemli pozisyondaki kişinin (kıdemli yöneticinin) uzaklaştırılması ya da aynı müşteri ile uzun bir süre denetim çalışmasını yürüten kişinin rotasyonu, kişinin denetim ekibindeki rolünün değiştirilmesi, denetim çalışmasının gözden geçirilmesi gibi önlemler alınmalıdır.

KAYİK denetimlerinde denetim ekibi, sorumlu denetçisi, kilit denetçisi veya kaliteyi gözden geçiren kişinin en fazla 7 yıl (kümülatif) denetimde yer alabilir. Örneğin; 4 yıl boyunca KAYİK denetimde sorumlu denetçi olan kişi 3 yıl ara verdikten sonra aynı müşterinin sadece 2 yıl denetiminde kilit denetçi olabilir. Ancak yeni atanacak bir kişinin ani bir rahatsızlığının gelişmesi durumunda üst yönetim bilgilendirilerek ve bağımsızlık sağlanarak bu süre 1 yıl uzatılabilir. KAYİK denetiminde kümülatif olarak 7 yıl boyunca işini yürüten sorumlu denetçiler birbirini takip eden 5 yıl boyunca ara verdikten sonra; 7 yıl boyunca kaliteyi gözden geçiren 3 yıl boyunca ara verdikten sonra; kilit denetçiler ise 2 yıl boyunca ara verdikten sonra aynı denetim müşterisi ile çalışabilir. Müşterinin sonradan KAYİK olması durumunda ise daha önce hizmet verilen süre dikkate alınır. Şayet 5 yıl ve daha az süre söz konusu ise 7 yıl; 6 yıl ve daha fazla süre için ise kişi üst yönetim bilgisi dâhilinde en fazla 2 yıl daha aynı sıfatla hizmet verir. KAYİK denetimi için denetim şirketinde kilit denetçi pozisyonunda 1 kişi var ise 7 yıldan fazla sürede kilit denetçi olabilir.

Kişinin birden fazla denetimde kilit denetçi olması ve sorumlu denetçi olarak 4 yıl ve daha fazla hizmet vermesi halinde 5 yıl ara vermelidir. Bu kişi kaliteyi gözden geçiren pozisyonda ise 3 yıl ara verir. 4 yıl boyunca sorumlu denetçi ise ve kaliteyi gözden geçiriyorsa; 3 veya daha fazla yıl sorumlu denetçi ise 5 yıl; diğer rol bileşimlerinde ise 3 yıl ara vermelidir. Birden fazla denetimde kilit denetçi ise 2 yıl ara vermelidir. Ara verme sürecinde, ilgili kişi denetim ekibi olmaz ve kaliteyi gözden geçiremez. Denetim işi yönetim ve koordinasyonundan sorumlu olamaz, görüş alışverişinde bulunamaz, sonucu etkileyemez. Üst yönetimle sıkı görüşemez.

2.3.1.15. Denetin Müşterilerine Güvence Dışı Hizmet Sunulması

Denetin müşterilerine güvence dışı hizmet sunulurken bağımsızlık sağlanmalıdır. Bu noktada oluşabilecek tehditleri değerlendirirken sunulan hizmetin kapsamı, yasal çerçevesi, finansal raporlamaya etkisi, güven derecesi, müşterinin KAYİK olup olması (Bu hizmet işletme KAYİK olmadan önce sonlandırılmalıdır.) gibi unsurlar dikkate alınmalıdır. (Aynı denetim müşterisine oluşabilecek tehditlere dikkat edilmesi koşulu ile birden fazla güvence dışı hizmet verilebilir.) Örneğin; denetçi, çalışanları işe almak, işten çıkarmak, işlem onaylamak, banka hesapları ve yatırımları yönetmek, yönetime raporlama yapmak, iç kontrole dâhil olmak gibi konularda sorumluluk üstlenemez ancak tavsiyede bulunabilir. Bu işlemler ile ilgili işletme; yeterliliğe sahip bir kişiyi yetkilendirmeli, verilen hizmetlerin sonuçlarının yeterliliğini değerlendirilmelidir.

2.3.1.15.1. Muhasebe ve Defter Tutma Hizmetleri

İçinde bulunduğumuz toplumda muhasebe meslek mensuplarına yönelik genel görüşlerden bir tanesi “en az vergi ödeten muhasebeci en iyi muhasebecidir” şeklindedir. Bu görüş doğrultusunda meslek mensuplarının mesleğini icra etme çabaları ise meslek etiği ilke ve kurallar açısından birçok sorunu beraberinde getirmektedir (İşgüden & Çabuk, 2006, s. 83). Yine denetçilerin denetledikleri işletmelere bazı hizmetleri sunması gibi durumlar da söz konusu olabilmektedir. Bu yüzden müşteri işletmeye finansal tablo hazırlanması, bordro hizmetleri, işlemlerin kaydedilmesi gibi hizmetlerin sunulması bazı tehditlere neden olmaktadır. Bu bakımdan işletme yönetimi finansal tablolarının finansal raporlama ilke ve kuralları çerçevesinde hazırlanması ve gerçeğe uygun sunumundan sorumludur. Denetim sürecinde taraflar arasındaki diyaloglarda muhasebe standartları ile finansal tablo açıklama hususlarının uygulanması, finansal ve muhasebe kontrolleri, beyan edilen varlık ve borçların uygunluğu ve yevmiye kayıtlarının düzeltilmesinin önerilmesi durumunda yönetim gerekeni yapmalı ve belirli bir finansal raporlama formatından diğerine geçerken müşterinin teknik destek talep etmesi durumunda ise sorumluluk almalıdır.

Denetim şirketi KAYİK olmayan denetim müşterileri için bordro hesapları ve raporlarının hazırlanması, elektrik ve su gibi fatura işlemlerinin kaydedilmesi, amortisman hesaplanması gibi rutin ve mekanik hizmetlerin haricinde muhasebe ve defter tutma hizmeti sunamaz. Aksi takdirde oluşan tehditler için denetim ekibi dışından danışmanlık alma ve çalışmaların farklı bir kişi tarafından gözden geçirilmesi gibi önlemler alınabilir. KAYİK müşterilerinin ise finansal tablolarının temelini oluşturan finansal bilgileri hazırlama gibi muhasebe ve defter tutma hizmeti sunamaz. Ancak denetim şirketinin denetim ekibinde olmayan bir personeli finansal tablolarda önemli bir etkiye sahip olmayan işlerle ilgili rutin ve mekanik hizmet sunabilir.

2.3.1.15.2. İdari Hizmetler

Denetim müşterisinin rutin ve mekanik işlerinde kolaylık sağlanması amacı ile yürütülen idari hizmetler (beyannamelerin müşteri onayı için hazırlanması vb.) genellikle tehdit oluşturmayan basit hizmetlerdir.

2.3.1.15.3. Değerleme Hizmetleri

Denetim müşterisine verilen değerlendirme hizmetlerinde raporun kullanım amacı, finansal tablolara etkisi vb. etmenler dikkate alınarak denetim ekibi olmayan uzmanlardan destek alınması, çalışmaların gözden geçirilmesi gibi önlemler alınabilir. Değerleme sonuçları önemli subjektif yargılara ve mali tablolarda önemli bir etkiye sahipse KAYİK olan ve olmayan denetim müşterisine bu hizmet verilemez.

2.3.1.15.4. Vergi Hizmetleri

Ülkemizde vergi danışmanlığı ve vergi denetimi faaliyetinin uluslararası denetim standartlarında açısından, denetim bağımsızlığı ilkesine zarar vermesi gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Burada iki denetim hizmetinin birlikte üstlenilmesinde durumunda çıkar çatışması konusunun gündeme gelmesi en önemli soru işaretlerinden bir tanesi olarak durmaktadır. İkinci durum kendi kendini denetim riskinin ortaya çıkmasıdır (Kesik, 2020, s. 79). Dolayısı ile denetim müşterisine vergi beyannamesinin hazırlanması, vergi planlaması, muhasebe kayıtları, değerlendirme, vergi uyumsuzlukları konusunda hizmet vermek denetim açısından tehdit oluşturduğundan vergi mevzuatının karmaşıklığı, çalışanların uzmanlığı, bu hizmetlerin finansal tablolara etkisi, vergi mevzuatına uygunluğu dikkate alınmalıdır. Örneğin; cari ve ertelenmiş vergilerin hesaplanması için finansal tablolardaki önemli etkisi ile ilgili tehditler değerlendirilmelidir. KAYİK olmayan müşteri için denetim ekibinden olmayan uzmanlardan yardım alınması ve çalışmaların gözden geçirilmesi gibi önlemler alınabilir. KAYİK denetim müşterileri için cari ve ertelenmiş vergi hesaplamaları finansal tablolar için hazırlanan muhasebe kayıtlarının önemsiz olması durumunda bile hesaplanamaz. Ayrıca denetim müşterisinin yasal mecralarda vergi uyumsuzluğu ile ilgili savunma

yapacağı tutarın finansal tablo için önemli olması durumunda bu hizmeti sunamaz. Ancak konu ile ilgili yasal süreç başlamadan bilgilendirme amaçlı bazı muhasebe kayıtlarının sağlanması vb. konularda müşteriye danışmanlık verebilir.

2.3.1.15.5. İç Denetim Hizmetleri

İç denetim hizmetleri, kapsam ve amaçlar açısından işletmenin büyüklüğü ve yönetimin sorumluluklarına göre değişen ve ilgili faaliyetlerin yürütülmesinde müşteriye yardımcı olmayı içeren iç kontrolün izlenmesi, gözden geçirilmesi, finansal faaliyet bilgileri ile ilgili yapılan işlemlerde kullanılan yöntemleri gözden geçirmek ve prosedürlerle ilgili inceleme yapmak, işletmedeki tüm faaliyetlerin verimliliğini gözden geçirmek gibi işlemlerdir. İç denetim, işletmeye bir hizmet olarak sunulmak üzere işletme içinde oluşturulmuş bağımsız bir denetim fonksiyonudur (Sabuncu, 2017, s. 162). Denetçi bu hizmetleri sunarken iç denetim sürecini tasarlanmasından sürdürülmesine kadar her aşamada uygun kişinin atanması ve yapılan işin sürekli gözden geçirilmesi ve değerlendirilmesi, tavsiyelerin raporlanması gibi konularda ikna olmalıdır.

Denetim sürecinde iç denetim çalışmalarından faydalanılmasında “Bağımsız Denetim Standartları”na göre iç kontrolün yeterliliği değerlendirecek prosedürler uygulanır. Aksi takdirde mesleki şüpheciliğin dikkate alınmadığı sonuçları kullanmak tehdit oluşturur. Bu tehditleri değerlendirirken ilgili finansal tablo kalemlerinin yanlış kullanılması riski, önemliliği, iç denetim çalışmasına olan güven dikkate alınır. Önlem olarak bu hizmeti denetim ekibinde olmayan bir kişi verebilir. KAYİK müşterilerine ise iç kontrolün önemli bir bölümünün finansal raporlama üzerindeki etkisi, finansal raporlama için önemli tutarlar ve finansal tablolarda önemli bilgi içeren finansal muhasebe sistemleri ile ilgili iç denetim hizmeti verilemez.

2.3.1.15.6. Bilgi Teknolojileri Sistemleri Hizmetleri

Bu hizmetler donanım ya da yazılım sistemlerinin tasarımı ve uygulanmasını içeren kaynak veri toplama, finansal raporlama üzerindeki iç kontrol sistemi, muhasebe ve finansal tablo ile ilgili bilgiler üretilmesi şeklindedir. İşletme yönetiminin iç kontrol sistemini oluşturması ve izlemesi ve donanım ve yazılım sistemlerindeki sorumluluğu çalışanına vermesi, sürecin yeterliliği ve sonuçlarının değerlendirilmesi konusunda sorumluluk alması durumunda denetçi bu hizmeti verebilir. Oluşabilecek tehditlerin finansal tablolara etkisi bilgi teknolojilerine olan güven dikkate alınarak değerlendirilir. Bu hizmetin denetim ekibinden olmayan biri tarafından verilmesi önlem olabilir. Ancak bu tarz hizmetlerin finansal raporlama içerisinde iç kontrolün önemli bir bölümünü içeren ve finansal tablolar için önemli bilgiler üreten düzeyde olması ile KAYİK müşterilerine ilgili hizmet verilemez.

2.3.1.15.7. Hukuki İhtilaf Destek Hizmetleri

Bir denetim müşterisine bilirkişilik dâhil olmak üzere tanıklık hizmeti, belge yönetimi ve temini, yasal anlaşmazlık ve hasarlar ile ilgili tutarların hesaplanmasını içeren hukuki ihtilaf destek hizmetinin verilmesi tehdit oluşturabilir. Bu noktada verilen hizmetin yasal çerçevesi, niteliği, finansal tablolar üzerindeki önemli etkisinin olup olmadığı değerlendirilir. Önlem olarak denetim ekibinden olmayan birinin bu hizmeti vermesi söz konusu olabilir.

2.3.1.15.8. Hukuki Hizmetler

Bu hizmetler müşteriye danışmanlık yapılması, işletme birleşimleri/devri, hukuki yapılandırma işlemlerini kapsar. Hukuk müşavirliği, geniş kapsamlı hukuki işlemlerden sorumluluğu içerdiğinden denetim şirketi ortağı, kilit yönetici veya çalışanı müşteri işletmede bu hizmeti veremez ve müşteri işletmede finansal tablolara önemli düzeyde etki edecek tutarlarla ilgili hukuki anlaşmazlıkların çözülmesinde savunma yapamaz. Önemsiz tutarlar için denetim ekibi dışındaki uzmanlardan destek alınır ve çalışmalar uygun kişi tarafından gözden geçirilir.

2.3.1.15.9. İşe Alma Hizmetleri

Denetim müşterisine işe alma hizmetinin verilmesi için tüm sorumluluğu yönetimin üstlenilmesi gerekmektedir. Bu hizmet için denetim ekibi dışından kişilerden de faydalanılabilir. Ancak müşteri için yöneticilik ve finansal tabloların hazırlanmasında önemli etkiye sahip olan kişiler ile ilgili arbuluculuk yapamaz ve adayları araştıramaz.

2.3.1.15.10. Kurumsal Finansman Hizmetleri

Denetim müşterisine sunulacak kurumsal finansman hizmetlerin (işletme satın alınması, yapılandırılması, finansal tabloları etkileyecek düzenlemeler ve denetim müşterisi paylarının tanıtımı, ticareti ve aracılığı konusunda yardımcı olmak vb.) verilmesi denetim açısından tehdit oluşturmaktadır. Söz konusu hizmetin finansal tablolarda önemli bir etkisinin olması tehdidin düzeyini değerlendirirken dikkate alınmalıdır. Önlem olarak denetim ekibi dışından birinden hizmetin alınmalı veya ilgili çalışmalar uygun bir kişi tarafından gözden geçirilmelidir.

2.3.1.16. Özel Amaçlı Finansal Tablo Kullanımı ve Dağıtım Konusunda Sınırlama İçeren Raporlar

Denetim şirketi özel amaçlı finansal tablo kullanımı ve dağıtım ile ilgili sınırlama içeren bir rapor yayınlaması esnasında bağımsızlık hükümleri ile ilgili hedef kullanıcıları ile iletişim kuralı ve konu ile ilgili mutabakat sağlanır. KAYİK denetimlerinde ise yürütülen özellikli bir denetim için bağımsızlık hükümlerini uygulamak zorunda değildir. Diğer taraftan özellikli bir denetim işinde bağımsızlık hükümleri ilişkili işletmeleri kapsamak zorunda değildir. Ancak denetim ekibinin bağımsızlığının sağlanamadığına yönelik bir kanaati varsa bu işletmeler sürece dâhil edilir.

Denetim ağına dâhil şirketlerde özel amaçlı denetim işinde bağımsızlığın sağlanması zorunlu değil ancak çıkar ilişkisi şüphesi ile bu şirketler sürece dahil edilir. Denetim şirketi ve denetim ağına dâhil şirketlerin özellikli bir denetim sürecinde denetim ekibi üyelerinin çekirdek aileleri, yakın iş ilişkisinin olduğu taraflar, denetim şirketinde denetim sonucunu etkileyebilecek kişiler ile denetim müşterisi arasında istihdam ve güvence dışı hizmetlerinin sunulmasında bağımsızlığa yönelik tehditleri değerlendirir.

2.3.2. Bağımsız Denetim ve Sınırlı Bağımsız Denetim Dışında Kalan Güvence Denetimlerinde Bağımsızlık

Güvence denetimi bir işletmenin performanslarına ilişkin göstergeler ve finansal tablolarının bağımsız denetimi gibi konularda güvence verilmesini kapsayan bir süreçtir. Literatürde güvence hizmetleri ile aynı anlamda kullanılan güvence denetimi kavramı esasen güvence hizmetlerinin alt dalıdır. Bu yüzden güvence hizmeti, alt dalı olan güvence denetimiyle karıştırılarak kavramsal olarak yanlış açıklanmakla birlikte, hatalı bir algıyı da doğurmaktadır (Kesik, 2020, s. 6). Güvence denetimi süreci, denetimin üç tarafından biri olan hedef kullanıcıların (Diğer taraflar denetim şirketi ve sorumlu taraf şeklindedir. Birden fazla sorumlu tarafın olduğu güvence denetimleri de olabilir.) denetim konusunun belirli kriterler çerçevesinde değerlendirilmesi ile elde edilen çıktılarına olan güvenini arttırmak için oluşturulur. Bu denetim beyana dayalı ve doğrudan raporlama şeklinde gerçekleşir. Beyana dayalı denetim, güvence denetim ekibi ile müşteri işletmede denetimin konusunu önemli düzeyde etkileyebilecek kişiler arasındaki yakın ilişkileri yasaklayan bir yaklaşımdan hareketle sorumlu tarafın hedef kullanıcıların bilgisine sunulan denetimin konusunu oluşturan bilgileri değerlendirmesi ve ölçmesidir. Doğrudan raporlamada denetim şirketi denetim konusunu değerlendirir, ölçer ve bu işleri yapan sorumlu taraftan hedef kullanıcılara sunulmayan değerlendirme ve ölçümle ilgili açıklama alır ve hedef kullanıcılarına güvence raporunda sunar.

Güvence denetimleri, denetçi dışında denetimin konusunun değerlendirildiği doğrulama yöntemleriyle denetçilerin değerlendirdiği doğrudan denetimleri kapsamaktadır (KGK, 2019 den akt. Kesik, 2020, s. 45). Güvence denetimi yürütülürken (hizmetinin başladığı tarihten raporun yayımlandığı tarihe kadar) denetçi bağımsız olmalıdır. Bu noktada denetçinin bağımsızlığına yönelik tehditler belirlenmeli, değerlendirilmeli ve gerekli önlemler alınmalıdır. Ayrıca denetim ağına dâhil şirketler ile ilişkili işletmelerin güvence işlemleri ile ilgili çıkar ilişkisinin bağımsızlığı etkileyecek düzeyde olacağına dair bir kanaat oluşuyorsa söz konusu taraflar da güvence denetimi kapsamına alınır ve bağımsızlığa yönelik bir ihlal tespit edilirse ihlale neden olan her türlü ilişki sonlandırılır. Bu durumun güvence denetimine etkisini değerlendirerek konu ile atılacak adımlar ele alınır.

Bağımsızlığı sağlamaya yönelik oluşan tüm tehditler ve ilgili süreç belgelendirilir. Tehdit makul bir düzeye inince gerekçeler açıklanır ve mesleki yargılardan yola çıkılarak kanıtlar sunulur.

Bir denetim müşterisinin sonradan güvence müşterisi olması ile bağımsızlığa yönelik tehditler değerlendirilirken güvence denetim müşterisi ile kurulan finansal ve iş ilişkilerinin varlığı ve güvence müşterisine önceden sunulan hizmetler dikkate alınır. Güvence hizmeti verilmeden önce güvence dışı hizmetinin verilmesi ile bağımsızlığın sağlanması için bu hizmeti sunmada güvence ekibi dışındaki kişilerden yararlanılır ve uygun kişinin tüm çalışmaları gözden geçirmelerine yönelik önlemler alınır. Ayrıca güvence hizmeti verilmeden önce güvence dışı hizmetin tamamlanmaması durumunda denetim şirketi bu hizmetin kısa sürede sonlandırılması ve başka bir sağlayıcıya hizmetin aktarılmasına ikna olursa, gerekli önlemler alınır ve üst yönetimde bu konuda müzakere ederek güvence denetimi hizmeti verilir.

Standardın bu kısmında yer alan alt bölümlere bakıldığında tüm uygulama, hüküm ve hususlar Kısım 4A: Bağımsız Denetim ve Sınırlı Bağımsız Denetimde Bağımsızlık ile aynıdır. Söz konusu kısımda geçen “Bağımsız Denetim” ifadesi “Güvence Denetimi” ve “Denetim Müşterisi” ifadesi ise “Güvence Müşterisi” olarak ifade edilmektedir.

3. Faizsiz Finans Kuruluşların Denetimini Yürüten Denetçiler İçin Etik Kurallar*

İslami Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetim Kuruluşu (AAOIFI) tarafından yayınlanan “Faizsiz Finans Kuruluşlarının Bağımsız Denetimini Yürüten Denetçiler İçin Etik Kurallar” standardı ülkemizde 14.12.2019 tarihli ve 30978 sayılı Resmi Gazete de yayınlanmıştır.

Muhasebe mesleği tüm toplumun adil olması yönünde yükümlülüklerin yerine getirilmesi açısından önem arz etmektedir. Bu bakımdan muhasebe ve denetim standartları uygulanırken etik kurallar da dikkate alınmalıdır. Etik kuralların sağlam ve meşru kaynaklar çerçevesinde insan muhakemesine dayanarak mesleki aidiyet, gelişme ve kamuoyunun güvenini kazanması ile pratikte yol alınabilecektir. Diğer bir ifade ile meslek etiği ilkelerine bağlı kalarak mesleklerini icra eden meslek mensupları, sundukları hizmetin kalitesi sebebiyle yaptıkları işe ilgi duyan bilgi kullanıcılarının, rekabet içinde oldukları diğer meslek mensuplarının, kamuoyunun takdirini kazanacaklardır (İşgüden & Çabuk, 2006, s. 82).

İslam dinine göre belirlenmiş etik kurallar denetçiler ile ilgili önceden belirlenmiş tüm dayanaklarla birlikte İslam dinine ve fıkıh ilke ve kuralları çerçevesinde belirlenmiştir. Muhasebe

* Bu bölümde 14.12.2019 tarihli ve 30978 sayılı Resmi Gazete de yayınlanan “Faizsiz Finans Kuruluşlarının Bağımsız Denetimini Yürüten Denetçiler İçin Etik Kurallar Standardı” ele alınmıştır. Standart ile ilgili detaylı bilgi için bkz.

https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TDS/TDS_2021_Seti/FFK_Denetçileri_Icin_Etik_Kurallar_PDF.

mesleğinin Müslüman toplum değer ve yargıları ile beslenerek; alınan mesleki eğitim ile İslam ahlakının değerleri denetçinin mesleki davranışlarına yansımalıdır. Denetçinin kendisi ve çalışanları ile ilgili davranışların bu standarda uygunluğu sağlanmalı ve fihhi ilke ve kurallarla aynı doğrultuda olan başka mesleki etik kurallarında uygulanmalıdır.

3.1. Etik Kuralların Amacı

Standartta denetçilerin fihhi ilke ve kurallar çerçevesinde hareket etmesini sağlayacak etik ilke ve kurallar belirlenmiştir. Böylece dini inanca sahip kişilerin bu kurallara daha kolay uyacaklardır. Etik kuralların amacı;

- Denetçilerin genel mesleki etik sorumluluklarla birlikte herhangi bir eylemin İslam dininde kabul gördüğü konusuna dikkat çekmek,
- Denetimi gerçekleştirilen işletme finansal tablolarının güvenilirliği ve denetçilere güveni arttırmak ve faizsiz finans kuruluşlarının (FFK) hizmetleri sürecinde tüm tarafların çıkarlarını korumaktır.

3.2. Etik Kural Yapısı

Standartta etik kural yapısı; denetçiler için etik ilkelerin dini dayanakları, denetçiler için etik ilkeler ve denetçiler için etik davranış kuralları olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

3.2.1. Denetçiler İçin Etik İlkelerin Dini Kaynakları

Faizsiz finans kuruluşlarının denetiminde görev alacak denetçiler için oluşturulan etik ilke ve kuralların dini kaynakları şu şekilde açıklanabilir (Faizsiz Finans Kuruluşlarının Bağımsız Denetimini Yürüten Denetçiler İçin Etik Kurallar, 2019, Bölüm 1);

- **Dürüstlük:** Denetçiler mesleklerini icra ederken mesleki yeterliliğe sahip olmalı ve kendilerine düşen sorumluluğu layığı ile yerine getirmelidir.
- **İnsanın Yeryüzündeki Halifeliliği İlkesi:** İnsanoğlu sadece kendisi için değil ailesi ve dâhil olduğu toplumun daha iyi şartlarda yaşamasını sağlamalıdır. Tanrı bu konuda insana güvenmektedir. Bu süreçte bir mal ya da hizmet alınıp ve satılırken İslam dininin emir ve yasaklarına uymalıdır. Bunları israf etmemeli, faizli işlemler gibi yasaklanan işlerde kullanmamalı ve ticaretini yapmamalıdır.
- **İhlas:** Denetçiler mesleki çalışmalarını yürütürken bunu dini bir görev olarak görmeli; gösteriş, böbürlenme vb. davranışlar sergilememelidir.
- **Takva:** Bu kavram insanların günah işlememeleri, doğru yoldan ayrılmalarına neden olan durumlardan kendilerini koruma için Allahtan korkmalarını ifade eder. Denetçiler mesleğini icra ederken Allah'tan korkmalıdırlar.

- **Denetçinin Erdemli Olması ve İşini Mükemmel Yapması:** Denetçi sadece mesleki anlamda değil tüm yaşantısında da kendisine düşen görev ve sorumluluklarını en iyi şekilde yerine getirmelidir.
- **Allah Korkusu ile Davranma:** İnsan yaptığı her işte otokontrolünü sağlamalıdır. Bu durum hiçbir koşulda değişmemelidir. Dinen dayanak olarak da Allah'ın insanların tüm davranışlarını görmesi ve insanların kötü davranışlar sergilemekten kaçınmalarının gerekmesi şeklindedir.
- **Allaha Hesap Verilecek Olması:** Denetçi işini yaparken kötü davranıştan kaçınmalıdır. Çünkü başta Allah olmak üzere içinde yaşadığı topluma, mesleğine ve müşterilerine karşı sorumludur.

3.2.2. Denetçiler İçin Etik İlkeler

Bu bölüm bağımsız denetçiler için etik kurallarda yer alan etik ilkeler ile etik ilkeler için dini dayanaklar dikkate alınarak oluşturulan etik ilkeleri içermektedir. (A.g.s. Bölüm 2.)

- **Güvenilirlik:** Denetçi mesleğini icra ederken güvenilir ve dürüst olmalıdır. Bu süreçte elde ettiği bilgilerin gizliliğini sağlamalı ve hile yapmamalıdır.
- **Meşruiyet:** Denetçi mesleğini yerine getirirken İslami kanunların teorik ve pratik çalışma alanlarına uygun hareket etmelidir.
- **Tarafsız Olma:** Denetçi başkalarının etkisi altında kalmadan mesleğini icra etmeli; tarafsız, bağımsız olmalı; çıkar çatışmalarından kaçınmalıdır.
- **Mesleki Yeterlilik ve Özen:** Denetçi mesleğini yaparken mesleğin gerektirdiği eğitimleri almalı ve donanımlı olmalıdır. Böylece sorumlu olduğu tüm taraflara karşı elinden geleni yapmalıdırlar.
- **İnanç Esaslarına Göre Davranma:** Denetçi İslami kanunlarda yer alan teorik ve pratik uygulamalarla ilişkili hareket etmelidir.
- **Mesleki Davranış ve Teknik Standartlar:** Denetçiler kendileri için belirlenen etik davranış kuralları ve faizsiz finans denetim standartlarını dikkate alarak mesleği icra etmelidir.

3.2.3. Denetçiler İçin Etik Davranış Kuralları

Standardın ikinci bölümünde yer alan etik ilkelere dayanan bu kurallar denetçilerin mesleklerini yaparken uymaları gereken etik davranış yükümlülükleri içermektedir (A.g.s. Bölüm 3);

- **Güvenilirliğe Dayalı Etik Davranış Kuralları:** Denetçi mesleki anlamda elde ettiği sonuçları dürüst ve şeffaf bir biçimde açıklamalıdır. Ayrıca yasal düzenlemeler zorunlu

kılmadığı sürece mesleğini icra ederken elde edilen bilgilerin gizliliğini sağlamalı ve bu bilgileri başkalarının ve kendi çıkarlarının hizmetine sunmamalıdır.

- **Dini Meşruiyete Dayalı Etik Davranış Kuralları:** Denetçi mesleğini icra ederken ilişkili olduğu tüm taraflara karşı sorumlu olduğundan yaptığı her işin dini meşruiyetini doğrulamalıdır. Bu bağlamda Allaha karşı sorumlu olduğu bilincinden hareketle mesleki sorumlulukları yerine getirmelidir. Denetçi; finansal işlemlerle ilgili gerekli eğitimleri almalı ve konu ile ilgili fıkhi ilke ve kuralları bilmelidir. Denetimini yaptığı işletmedeki her hususun dini meşruiyetini doğrulamalı. Bunu yaparken faizsiz finans danışman komitesi tarafından belirlenen fıkhi ilke ve kuralları dikkate almalıdır. Ayrıca işini yaparken davranışlarının meşruiyetini belirlerken fıkhi ilke ve kurallara uygun hareket etmelidir.
- **Tarafsızlık İlkesine Dayalı Etik Davranış Kuralları:** Tarafsızlık kavramı; denetim sürecinde bireylerin kendi güçlerini kullanarak kendi çıkarları doğrultusunda denetçinin mesleki yargı ve kararlarının etkilemesinin önüne geçmektedir (Demir & Çiftçi, 2016, s. 91). Bu yüzden denetçi tarafsız ve adil davranmasını engelleyen çıkar çatışmasından kaçınmalıdır. Mesleğini yaparken tarafsızlığına gölge düşürecek her türlü hediye, bağış ve ağırlamayı reddetmelidir. Müşterisi ile kişisel ve ailevi ilişkisi nedeni ile tarafsızlığı ve bağımsızlığı tehdit edecek işlemlerden kaçınmalıdır. Denetim müşterisinde önemli sayılabilecek oranda pay sahibi olmak veya ilişkili işletmelerde finansal çıkar içinde bulunarak bağımsızlığı tehdit eden davranışlardan kaçınmalıdır. Finansal tablo denetimi ile birlikte diğer mesleki hizmetleri aynı anda sunmamalı, şarta bağlı ücretten kaçınmalıdır.
- **Mesleki Yeterlilik ve Özene Dayalı Etik Davranış Kuralları:** Denetçi, mesleki bilgi ve tecrübesini, mesleği kaliteli icra etmesini saplayacak şekilde sergilemeli, bunu yaparken gerekli özeni göstermeli ve meslekle ilgili yasa ve düzenlemeleri dikkate almalıdır (Demir & Çiftçi, 2016, s. 91). Denetçi mesleğini icra ederken tüm topluma ve Allaha karşı sorumludur. Denetçi meslekle ilgili tüm düzenlemeleri takip etmeli, yeterli düzeyde bilgi sahibi olmalıdır. Aksi bir durumda konu ile ilgili danışmanlık almadan işi kabul etmemelidir. Mesleğini yüksek kalitede yapmalı; mesleğini bir bütün gibi görerek gerekli planları hazırlamak ve denetim ekibinin veya çalışanlarının performans kalitesinin tespitine yönelik program oluşturmalıdır. Faizsiz finans kuruluşlarının hazırladığı raporları kamuoyunun sağlıklı, güvenilir bir şekilde hazırlandığı ve analiz edildiğinden emin olmalıdır.
- **İnanç Esaslarına Dayalı Etik Davranış Kuralları:** Denetçi İslami kanunlara göre oluşturulan dini değerlerle tutarlı olacak şekilde hareket etmelidir. Bu bağlamda kendi otokontrolünü sağlamalı. (Allah'ın izlemesi) Allaha hesap vereceğinin bilincinde olmalıdır.

İşini yaparken samimi olmalı ve verdiği sözleri tutmalıdır. Gerekli durumda başkaları ile iş birliği yapmalıdır. İş yapılan süreçte güven ve iş birliğine dayalı çalışmalı, sevgi göstermelidir. İşini yaparken nazik ve sabırlı, iyi örnek olmalıdır.

- **Mesleki Davranış ve Teknik Standartlara Dayalı Etik Davranış Kuralları:** Bu kural, tüm denetçilerin mesleğe dair düzenlemeleri dikkate alarak hareket etme ve mesleğin saygınlığına zarar verecek tüm davranışlardan uzak durmalarını zorunlu kılmaktadır. (Demir & Çiftçi, 2016, s. 91). Dolayısı ile faizsiz finans kuruluşlarını denetleyen denetçiler faizsiz finans denetim standartlarına uyarak hareket etmelidir. Mesleki görev sorumlulukları yerine getirmelidir. Mesleğin itibarını zedeleyecek davranışlardan kaçınılmalıdır. Kendisini işini tanıtırken ve pazarlarken uygun olmayan davranışlar sergilememelidir. Vereceği hizmetlerle ilgili abartılı iddialarda bulunmamalıdır. Meslektaşlarını kötülemekten kaçınılmalıdır. Kendisine yönlendirilen işler için diğer denetçilere komisyon ödemekten kaçınılmalıdır. Denetçi herhangi bir denetçinin yerini aldığı anda söz konusu değişikliğin nedenlerini öğrenmeli ve bunların kabul edilemez olması durumunda bu görevi kabul etmemelidir ve kendisine konu ile ilgili verilen bilgileri açıklamamalıdır.

4. Bağımsız Denetçiler İçin Etik Kurallar ile Faizsiz Finans Kuruluşların Denetimini Yürüten Denetçiler Etik Kuralların Karşılaştırılması

Meslek etiği kavramı; bir meslekte sergilenen davranışların doğruluğu, yanlışlığı, haklılığı ve haksızlığı ile ilgili inançlara dayalı ilke ve kurallar bütünlüğünü temsil eder (Selimoğlu, 1997, s. 146). Denetim açısından sergilenen davranışların makul düzeyde olup olmadığı konusunda denetçilere yol gösterecek etik kurallarla ilgili bu iki uygulamaya bakıldığında benzerlik ve farklılıklar şu şekilde özetlenmiştir;

- Bağımsız denetçiler için etik kurallar daha detaylı bir şekilde etik ilkeler, kavramsal çerçeve ve bağımsızlık standartları şeklinde üçe ayrılmış ve meslek mensuplarının yaşayabileceği (ücretler, finansal çıkarlar, iş ilişkileri, kredi ve garantiler, güvence dışı hizmetler vb.) her türlü durumla ilgili açıklama (tehdit ve önlemler) yapılmıştır.
- Faizsiz finans kuruluşların denetimini yürüten denetçiler için etik kurallar daha genel ifadelerle etik kuralların dini kaynakları, etik ilke ve davranış kuralları olarak üçe ayrılmış ve bu kuralların denetim ile ilgili önceden belirlenmiş kurallar dikkate alınarak İslam dini ilke ve kuralları çerçevesinde oluşturulduğu belirtilmiştir. Meslek mensuplarının topluma faydalarını artırma amacı ile etik ilke ve uymaları gerektiği ve dinin bir gereği olarak Allah korkusu ile hareket etmeleri gerektiği ifade edilmiştir.

5. SONUÇ

Etik kavramı, muhasebe ve denetim mesleğinde son yıllarda önemli bir konu haline gelmiştir. Çalışmanın başında belirtildiği gibi konu ile ilgili çeşitli uluslararası muhasebe meslek kuruluşları, meslek etik ilke ve kuralları yayımlayarak meslek mensuplarının bu ilke ve kurallara uymalarını zorunlu kılmıştır. Genel olarak evrensel boyutta düşünülmüş olan etik kavramları çerçevesinde hazırlanan bu düzenlemeler ile mesleğin itibarını koruma ve denetimin kalitesini artırma amaçlanmaktadır. Ülkemizde de bu gelişmeler ışığında çeşitli kuruluşlar tarafından hazırlanan etik kurallar mevcuttur. Son olarak KGK tarafından yayımlanan “Bağımsız Denetçiler İçin Etik Kurallar” standardı birçok meslek örgütü tarafından kabul edilmektedir. KGK tarafından hazırlanan bir diğer düzenleme “Faizsiz Finans Kuruluşlarının Denetimi İçin Belirlenen Etik İlke ve Kurallar” standardıdır. Bu düzenleme farklı olarak dini referansların ağırlıklı olduğu bir yapıya sahiptir. Ancak bu iki düzenleme kıyaslandığında “Bağımsız Denetçiler İçin Etik Kurallar” düzenlemesinin daha kapsamlı olduğu ve kabul gördüğü görülmektedir.

Ülkemizde “Faizsiz Finans Kuruluşlarının Denetçileri İçin Belirlenen Etik İlke ve Kurallar”ın yayımlanması itibariyle çalışmanın gerekliliği konusunda bazı tartışmalar da gündeme gelmiştir. Bu bağlamda uluslararası alanda meydana gelen değişimlerle birlikte İslami Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetim Kuruluşu (AAOIFI) tarafından yayımlanan bu etik kuralların önemli bir düzenleme olduğu ve bu düzenlemenin İslami kurallar çerçevesinde oluşturulmasının halkının büyük çoğunluğunun Müslüman olduğu bir ülkede yerinde bir karar olduğunu belirten görüşler mevcuttur. (Haber Vakti, 2019).

Öte yandan bu düzenlemeye yönelik çeşitli eleştiriler mevcuttur. “Faizsiz Finans Kuruluşlarının Denetçileri İçin Belirlenen Etik İlke ve Kurallar” standardının denetim açısından uygulamada büyük problemlere sebebiyet vereceği, denetim mesleği ile ilgili önceden oluşturulan standartların tüm dünyada kabul edildiği ve bu standartların spesifik bir alana özgü başka düzenlemelere ihtiyaç duyulmadan denetim ile ilgili tüm sürecin sağlıklı bir şekilde yürütülmesine katkı sağlayacağı belirtilmiştir (Erdoğan, 2020). Benzer şekilde Müslüman olmayan meslek mensuplarının faizsiz finans kuruluşlarında çalışma süreci veya böyle bir talebin nasıl karşılanacağına dair nasıl bir yol izleneceği eleştirilen konular arasındadır. Yine TÜRMOB tarafından 16 Ocak 2020 tarihinde düzenlenen “Faizsiz Finans Etik Kuralları, Muhasebe ve Denetim Standartları: Tartışmalar ve Öneriler” konulu panelde Faizsiz finans kuruluşların denetimini yürüten denetçiler için etik kurallarda dini referansların ağırlıklı olduğu belirtilmiştir. Denetimin, etiğin ve ahlakın evrensel olduğu ve bu kavramların dini, dili, ırkı, milleti olmadığı vurgulanmıştır. Bu bağlamda tüm dünyada etik ve ahlak kurallarının olduğu ve bunların bireylerin

ve meslek mensuplarının tüm yaşantılarına yansıdığı dile getirilmiştir (TÜBMOB, 2020). Ünlü filozof Ioanna Kuçuradi' nin “*Etik değerler görelidir. Görelidir olan değer yargıdır. İyiler, kötüler sayılan şeylerdir.*” (Habertürk TV Başrol Programı- Ioanna Kuçuradi, 2019) ifadesi de bu söylemleri desteklemektedir.

Literatürde faizsiz finans kuruluşları ve standartları ile ilgili çalışmaların yoğun olduğu görülmektedir. Ancak bu kuruluşların denetiminde etik kurallar tartışmalı şekilde gündeme gelmiştir. Bu gelişmeler ışığında, ilerleyen dönemlerde söz konusu düzenlemenin faizsiz finans kuruluşlarının denetimine etkisini konu alan çalışmalar yapılabilir ve sonuçlar tartışılabilir.

KAYNAKÇA

- Aydın, İ. (2011), *Etik Kültürün Geliştirilmesinde Sivil Toplumun Rolü*, Erişim adresi: www.etik.gov.tr/duyurular/2011/...etikhaftasi.../Aydın%20STK%20etik.ppt. (Erişim Tarihi: 01.01.2021).
- Bozkurt, B. (2011), *Küreselleşme Sürecinin Muhasebe ve Denetim Mesleği Üzerindeki Etkileri:İzmir İlinde Bir Uygulama*, Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi SBE İşletme ABD, Çorum.
- Demir, B. (2015), *Muhasebe Ve Denetim Mesleğinde Etik*, Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, ss: 341-252, Erişim Adresi: <http://www.jret.org/FileUpload/ks281142/File/034.demir.pdf>(Erişim Tarihi: 10.11.2020).
- Demir, E., & Çiftçi, Y. (2016). *Denetçi Bağımsızlığının Etik İlkeler Çerçevesinde İncelenmesi: Bir Denetim Firması Uygulaması*. KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 18 (31), ss:88-97.
- Erdoğan , M. (2020), *Faizsiz Finans Kuruluşlarının Denetimine İlişkin Sorunlar ve Sorular*, Sosyal Demokrat Dergi, Erişim Adresi: <http://www.sosyaldemokratdergi.org/melih-erdogan-faizsiz-finans-kuruluslarinin-denetimine-iliskin-sorunlar-ve-sorular/>. (Erişim Tarihi: 03.02.2020)
- Haber Vakti. (2019), *Resmi Gazete 'Faizsiz Finans Standartları'nı yayınladı! Ayetler ve Hadislerden alıntı yapıldı*, Erişim Adresi: <https://www.habervakti.com/gundem/resmi-gazete-faizsiz-finans-standartlari-ni-yayinladi-h87638.html>. (Erişim Tarihi: 17.12.2020).
- Habertürk TV, (2019), Başrol Programı- Ioanna Kuçuradi, Erişim Adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=TsLK2KMKDVQ>. (Erişim Tarihi: 18.11.2020).
- Hacettepe Üniversitesi, (2017). *Çıkar Çatışması*, Erişim Adresi: http://www.deontoloji.hacettepe.edu.tr/programlar/SBE601_2017/cikar%20catismasi.pdf. Ss. 1-4. (Erişim Tarihi: 17.05.2020).
- İşgüden, B., & Çabuk, A. (2006), *Meslek Etiği Ve Meslek Etiğinin Meslek Yaşamı Üzerindeki Etkileri*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, ss:59-86.
- Kardeş Selimoğlu, S., & Yeşilçelebi, G. (2014), *Mesleki Aidiyetin Bağımsız Denetim Kalitesi Üzerine Etkisi: Bağımsız Denetçiler Üzerine Bir Araştırma*, Muhasebe ve Finansman Dergisi,ss: 27-52.

- Kesik, M. (2020), *Bağımsız Denetim Ve Vergi Denetiminin Güvence Hizmetleri Yönüyle Karşılaştırılması Ve Birlikte Üstlenilmesi Durumunun Değerlendirilmesi*, Işık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muhasebe ve Denetim Yüksek Lisans Programı, İstanbul.
- KGK. (2019), *Faizsiz Finans Kuruluşlarının Bağımsız Denetimini Yürüten Denetçiler*, Erşim Adresi: https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TDS/FFK_Denetçileri_Icin_Etik_Kurallar.PDF. (Erişim Tarihi: 01.01.2021).
- KGK. (2020), *Bağımsız Denetçiler İçin Etik Kurallar*, Erişim Adresi: <https://www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/5165/Etik-Kurallar>. (Erişim Tarihi: 20.02.2020).
- Kutlu, H. A. (2008), *Muhasebe Meslek Ahlakı*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Meral, E. (2019), *Ücretin Denetim Bağımsızlığı Üzerindeki Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Işık Üniversitesi SBE, İstanbul.
- Muhasebe Sitesi. (t.y.), *Bağımsız Denetimin Yararları*, Erişim Adresi: <http://www.muhasibesitesi.com/bagimsiz-denetimin-yararlari.html>. (Erişim Tarihi: 01.01.2021)
- Sabuncu, B. (2017), *İşletmelerde İç Denetim Ve İç Kontrol İlişkisi*, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 18, Sayı 2, ss:161-174.
- Şeker, Y. (2015), *Bağımsız Denetimde Kalite Kültürü Anlayışı ve Kalite Kontrol Standartının Uygulama Etkinliğinin Belirlenmesi: Bağımsız Denetim Şirketlerine Yönelik Ampirik Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi. Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE, Trabzon.
- Selçuk, H., Karadağ, M., Akar, A. (2019), *Bağımsız Denetimde Etik Kavramı: AAOIFI Standartları İle Bağımsız Denetim Standartlarının Karşılaştırılması*, (Özet Bildiri), *International Congress of Islamic Economy, Finance And Ethics*.
- Selimoğlu, S. (1997), *Muhasebe Meslek Ahlakı (Etik) Yaklaşım*, III. Türkiye Muhasebe Denetim Sempozyumu Bildiri Kitabı (30 Nisan-4 Mayıs, Alanya), İSMMMÖ Yayınları, No: 20, Antalya.
- Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ (Seri: X, N. 2. (tarih yok). <https://spk.gov.tr/Sayfa/Dosya/590>. (Erişim Tarihi: 10.01.2021).
- Süklüm, N. (2020), *Denetim Kalitesinin Bağımsızlık İlkesi Ve Etik İlişkisi Bağlamında İncelenmesi*, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, ss:17-28.
- TÜBMOB, (2020), *Faizsiz Finans Etik Kuralları, Muhasebe ve Denetim Standartları: Tartışmalar ve Öneriler*, Erişim Adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=Wq6XAt4j1iI>. (Erişim Tarihi: 16.01.2021).
- Zaif, F. (2004), *Avrupa Birliği Denetim ve Denetçiye İlişkin Esasların Uyumlaştırılması (Harmonizasyon) Çalışmaları*, Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi 6/3, ss:153-177.

INTEGRATION PROCESS OF SYRIAN MIGRANTS FOLLOWING THE EU-TURKEY READMISSION AGREEMENT: CASE OF SYRIAN UNIVERSITY STUDENTS IN İZMİR***Assist. Prof. Dr. Zühal Ünalp Çepel*****Res. Assist. Sinem Abka*****Res. Assist. Tuğcan Durmuşlar*****Abstract**

This article aims to analyze the current challenges and integration prospects of Syrian university students in İzmir. Methodologically it is based on a case study through the questionnaire results of 22 Syrian students of 2017-2018 academic year in İzmir and 3 interviews conducted in 2018 and 2019 with experts from public institutions. The article evaluates how the EU-Turkey Readmission Agreement has influenced Turkey's integration policy over the Syrian migrants. It is argued that Syrian university students in İzmir are directly influenced from the comprehensive policies of public institutions and universities. However they still face with educational, socio-cultural and economic challenges. Generating certain solutions to those challenges can be possible through solid coordination of the institutions.

Keywords: Syrian migrants, Syrian university students, the European Union, Turkey, İzmir.

AB-TÜRKİYE GERİ KABUL ANLAŞMASI'NIN ARDINDAN SURIYELİ GÖÇMENLERİN ENTEGRASYON SÜRECİ: İZMİR'DEKİ SURIYELİ ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÖRNEĞİ**Öz**

Bu çalışma, İzmir'deki Suriyeli üniversite öğrencilerinin karşılaştığı sorunları ve entegrasyon beklentilerini analiz etmektedir. Metodolojik olarak araştırma, İzmir üniversitelerinde 2017-2018 akademik yılında kayıtlı bulunan 22 Suriyeli üniversite öğrencisinin anket sonuçları ve kamu kurumlarında çalışan 3 uzman ile 2018 ve 2019 yıllarında gerçekleştirilen görüşmeler ile desteklenen bir örnek olay çalışmasına dayanmaktadır. Makale, AB-Türkiye Geri Kabul Anlaşması'nın Türkiye'nin Suriyeli göçmenlerin entegrasyonu politikasını nasıl etkilediğini değerlendirmektedir. Makalede İzmir'deki Suriyeli öğrencilerin kamu kurumlarının ve üniversitelerin uyguladığı politikalardan doğrudan etkilendiği tartışılmaktadır. Ancak öğrenciler halen eğitim, sosyo-kültürel ve ekonomik alanlarda engellerle karşılaşmaktadır. Söz konusu engellere yönelik kesin çözümler üretilmesi kamu kurumlarının devamlı koordinasyonu ile mümkün olabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Suriyeli göçmenler, Suriyeli üniversite öğrencileri, Avrupa Birliği, Türkiye, İzmir.

* This article is produced from a paper presented at the International Conference on the Future of European Union and Turkey-European Union Relations, organized by Usak University Faculty of Economics and Administrative Sciences, Association of Economic Universities of South and Eastern Europe and the Black Sea Region&European Union Education, Research and Application Center on 11-13 April 2019, in Usak, Turkey.

*Dokuz Eylül University, Faculty of Business, Department of International Relations. Orcid No: 0000-0002-2057-5966, zuhal.unalp@deu.edu.tr.

* Dokuz Eylül University, Faculty of Business, Department of International Relations. Orcid No: 0000-0002-2663-8710, sinem.eras@deu.edu.tr.

* Dokuz Eylül University, Faculty of Business, Department of International Relations. Orcid No: 0000-0003-2889-0247, tugcan.durmuslar@deu.edu.tr.

Research Article
Received: 15.12.2020

Pages: 127-149
Accepted: 26.01.2021

1. INTRODUCTION

Turkey has the highest number of Syrian migrants worldwide, hosting almost 4 million Syrians* under the national regime of *temporary protection* (“Çavuşoğlu: Geri Kabul”, 2019). Higher education opportunities are part of the educational services Turkey offers to the Syrian migrants. According to the data by Council of Higher Education (CoHE), a total of 20.701 Syrian students had been enrolled in Turkish higher education institutions (HEIs) during the 2017-2018 academic year.* Several funding opportunities have been facilitating the Syrian migrants’ access to higher education largely consisting of the European Union (EU) funds and the Presidency for Turks Abroad and Related Communities (*Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı-YTB*) scholarships along with civil society initiatives and other contributions. It is suggested in this article that, following the EU-Turkey Readmission Agreement in 2014, Turkey has begun to evolve into a final destination rather than a temporary shelter or a transit country for the Syrian migrants. Article 4 of the Agreement obliges Turkey to readmit citizens of third countries that illegally entered the EU territory following their stay on or transit passage via Turkish soil.* The deal has significantly reduced illegal human trafficking in the border regions. However, the limited quotas for migrants provided with a legitimate opportunity to enter Europe have augmented the number of Syrian migrants in Turkey (Şimşek, 2019).

The burden of hosting a large amount of migrants required Turkey to introduce and develop migration related policies including the higher education for Syrian migrants. Integration issues related with Syrian students have been analyzed in the literature from several aspects (Erdoğan, 2014; Aras and Yasun, 2016; Erdoğan and Erdoğan, 2018; Yıldız, 2019). This article contributes to the rapidly developing literature on Syrian migrants in Turkey by focusing on the Syrian university students in İzmir which has not been analyzed within the existing literature. It is also aimed to reveal the challenges and future perspectives of Syrian university students enrolled in HEIs in İzmir* which are Dokuz Eylül University, Ege University, Katip Çelebi University, İzmir Institute of Technology and Democracy University.

Methodologically this article is based on a review of the existing studies on Syrian university students in Turkey; the original data gathered from the responses of 22 Syrian students in

* According to the official statistical data provided by the Turkish Ministry of Interior, Directorate General of Migration Management, Turkey hosts 3.674.588 Syrians as of October.2019.

* Council of Higher Education, Information Management System, Student Figures Based on Nationality 2017-2018 Academic Year, <https://istatistik.yok.gov.tr/> (Accessed 18.07.2019).

* Council of Higher Education, Information Management System, Student Figures Based on Nationality 2017-2018 Academic Year, <https://istatistik.yok.gov.tr/> (Accessed 18.07.2019).

* 5 out of 9 universities that are located in İzmir have Syrian students enrolled in their programs.

İzmir who voluntarily filled in the questionnaire and 3 unstructured interviews with public officials. The questionnaire had been sent to the e-mail addresses of Syrian university students with the support provided by YTB İzmir Office. There are 105 Syrian students in İzmir (Interviewee 2, 2018). Even though the questionnaire link had been sent to those students for several times in 2018 and 2019, the number of the responding Syrian students could not have been increased. The authors have also contacted with Directorate General of Migration Management (DGMM) and public universities in İzmir to reach the other Syrian university students who have not responded the questionnaire. However the authors are informed that the only public institution which has the authority to reach foreign students is YTB since it is the main institution providing Türkiye Scholarships for them. According to the interviewees and experts who deal with Syrian migrants in Turkey, the socio-cultural factors, introvert and traumatic approaches of the Syrians have resulted with reluctance to share information on themselves (Interviewee 1, 2019; Interviewee 2, 2018; Interviewee 3, 2018). The authors have also observed that the answers to the questionnaire started to repeat each other. Thus, it has become convincing that the qualitative research has achieved the saturation point. In order to shed light on the policies of public institutions and their perceptions on Syrian university students, 3 unstructured interviews were held. The authors have had the chance to interview with those officials in the workshops and meetings on Syrian migrants organized by universities and DGMM.

It is argued in the article that Turkey's policies towards Syrian university students have evolved from emergency efforts to comprehensive policies in addressing the needs of university-aged migrants aspiring for higher education. The article is based on the assumption that higher education constitutes a determinant factor that will contribute in the future perspectives of the Syrian migrants either if they remain in Turkey or return to Syria. The majority of Syrian university students in Turkey favour staying in the country rather than going back to their country of origin (Erdoğan and Erdoğan, 2018: 73). Therefore, the article firstly explores the socio-cultural and economic conditions of Syrian university students studying in İzmir. In addition to that, the research deciphers the perceptions and expectations of Syrian university students with regard to the higher education opportunities in Turkey. Finally, the paper analyzes the future integration prospects of Syrian university students with the Turkish society by taking into consideration the implications of Turkey's open door policy and the EU-Turkey Readmission Agreement.

2. THE EU'S POLICY FOR THE SYRIAN CRISIS AND THE EU-TURKEY READMISSION AGREEMENT

The relations between the EU and Syria date back to the “Cooperation Agreement” of 1977 which led the parties to sign the *Association Agreement*.^{*} However it has not been ratified yet. Syria takes place within the group of countries in the EU's European Neighbourhood Policy that was initiated in 2004 with the aim of establishing cooperation between the EU and participating states to achieve political and economic stability in the Union's vicinity. The EU brought its cooperation with the Syrian government to a halt in 2011 due to the civil war and human rights violations in the country. In spite of the institutional ties between Syria and the Union, Brussels has approached the Syrian crisis cautiously since 2011. The EU applied sanctions^{*} against the Syrian government as a reaction to the human rights violations. European Investment Bank has ended providing loans by November 2011. Following the suspension of relations with Syria, the Union's sanctions on Syria targeted regime-loyal elites and legal figures. Besides, the EU applied sanctions on Syrian oil imports between 2011 and 2013. However, these initiatives could neither prevent nor end the civil war between the regime forces and national opposition groups (European Commission, 2018; Seeberg, 2015: 26). Furthermore, the EU's lack of engagement with the Syrian regime is considered as a factor that has diminished the bloc's capacity to end the humanitarian crisis (Turkmani and Haid, 2016: 3).

The EU's policy towards the Syrian crisis is based on the prioritization of the refugee inflow as the main security threat. Since the early stage of the Syrian conflict, the EU has provided approximately a total of €10 billion in its humanitarian support attempt. These funds have been utilized both within Syria and in the neighbouring countries as well with an aim of supporting displaced Syrian civilians' humanitarian needs including education. Through the European Neighbourhood Instrument, the Union supported Syrians financially in civil society development. *The EU Regional Trust Fund in Response to the Syrian Crisis* has been transferring non-humanitarian aid to Syria's neighbouring countries with a total budget of €1.5 billion since 2015.

^{*} Council of the European Union, Council Decision on the signing, on behalf of the European Community, and provisional application of certain provisions of the Euro-Mediterranean Agreement establishing an association between the European Community and its Member States and the Syrian Arab Republic. 17.08.2009, <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&t=PDF&gc=true&sc=false&f=ST+9921+2009+INIT> (Accessed 27.12.2019).

^{*} For a complete list of EU restrictive measures in force please refer to; European Commission, European Union Restrictive measures (sanctions) in force, (Regulations based on Article 215 TFEU and Decisions adopted in the framework of the Common Foreign and Security Policy), 7.7.2016, http://eeas.europa.eu/archives/docs/cfsp/sanctions/docs/measures_en.pdf (Accessed 27.12.2019).

Turkey is one of the contributing countries to the Fund with a 1.7% share in total (European Commission, 2018).

*The Agreement between the EU and Turkey on the Readmission of Persons Residing without Authorisation*⁷, known as Readmission Agreement, constitutes the legal framework between the two parties on mutual cooperation in migration related issues. As put forward in the preamble of the legal text, the agreement aims at regulating the migratory movements between Turkish soil and the EU territory. The agreement has been first offered by the Union in 2003 and negotiated between the parties since then. A final agreement has been signed on 16 December 2013 and put into force on 1 October 2014. However, in line with Article 24(3) of the Agreement, the actual implementation of the provisions on *third country nationals* and *stateless people* has been decided to begin by 1 June 2016 (Batır, 2017: 596-7). Following the EU-Turkey Deal on 18 March 2016, to give an end to the illegal migratory movements from Turkish soil to the EU, irregular arrivals lowered substantially with a decrease of 97% when compared with the earlier period. Within the scope of the Deal, the EU has provided Turkey with a financial support of €4.2 billion, out of the €6 billion package, in support of projects towards Syrians under *temporary protection* (European Commission, March 2019: 2). In return for Turkey's readmission task, the EU member states accept migrants seeking refuge based on certain conditions ("AB Mülteci Zirvesi", 2016). Following the Deal, the EU member states and Turkey have faced sharp criticism from the international community for avoiding their responsibilities to protect refugees and transferring their obligations (Rygiel, Baban and Ilcan, 2016: 163). In July 2019, Turkey suspended the Readmission Agreement with the EU after the decision on the EU sanctions over Turkey with the reason of gas drilling operations in the Mediterranean Sea ("Turkey Suspends", 2019). The current development starts a new process in Turkey's policies for Syrian migrants.

3. TURKEY'S STRATEGIES FOR SYRIAN MIGRANTS

It is emphasized in the literature that Turkey addresses the immense challenge of humanitarian crisis in a way that goes far beyond hospitality (Kirişçi, 2014). Since 2011, Turkey has followed an open door policy for the Syrian migrants but has not provided a *refugee* status for them. The reason behind this is the *geographic limitation* of Turkey on 1951 Geneva Convention and 1967 The Protocol on the Legal Status of Refugees. In accordance with these two international legal documents, the migrants except the ones coming from the European continent cannot seek official refugee status from the state authorities.

⁷ Agreement Between the European Union and the Republic of Turkey on the Readmission of Persons Residing without Authorisation, Official Journal of the European Union, L 134/3, 7.5.2014, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX3A22014A0507280129> (Accessed 22.9.2019).

While following an open door policy for the Syrian migrants, Turkey has also reformed its asylum policy in parallel with the EU legislation to ensure the responsibilities originating from the EU-Turkey Readmission Agreement. Those reforms have not only identified more specific provisions for the irregular migrants in Turkey but also have been considered as the important reforms for the EU accession. In order to harmonize national policies with the EU acquis, Law on Foreigners and International Protection* came into force in 2013. The same year Turkey and the EU bilaterally signed the Readmission Agreement particularly for the management of irregular migrant flows to the EU member countries. In 2013, DGMM was established under the authority of Turkish Ministry of Interior within the scope of Law on Foreigners and International Protection. Currently this public institution has aimed at cooperation with foreign students, academics, media, civil society organizations and other public institutions to minimize the challenges on integration.

Turkey has been implementing comprehensive migration policies since 2014. The first important change has been the legal arrangement which granted Syrian migrants *temporary protection* status (Erdoğan, 2015: 15). The number of Syrians with *temporary protection* status is 3.674.588 in October 2019. Table 1 shows that majority of the Syrian people in Turkey with *temporary protection* status live in İstanbul. The other cities where Syrians live at most are Gaziantep, Hatay, Şanlıurfa, Adana, Mersin, Bursa, İzmir, Kilis and Konya respectively. 146.806 Syrians live in İzmir, and this number corresponds to 3.40% of the total population of the city (goc.gov.tr, October 2019; multeciler.org.tr, October 2019).

Table 1: Demographic Indicators of Syrians with Temporary Protection Status

CITY	POPULATION	COMPARISON TO CITY POPULATION
İstanbul	549.477	3.65%
Gaziantep	451.461	22.26%
Hatay	440.336	27.35%
Şanlıurfa	428.684	21.06%
Adana	239.258	10.78%
Mersin	204.313	11.26%
Bursa	177.193	5.92%
İzmir	146.806	3.40%

* The legal text of the Law on Foreigners and International Protection, 11.4.2013. Available at: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6458.pdf> (Accessed 18.10.2019).

Kilis	116.638	81.83%
Konya	109.488	4.96%

Source: Turkish Ministry of Interior, Directorate General of Migration Management, October 2019.

Turkey's efforts to ensure the integration of Syrians under *temporary protection* into the society includes providing them with working permits issued in *The Regulation on Provision of Work Permits for People under Temporary Protection*, introduced in January 2016. The regulation requires various eligibility criteria and administrative procedures. Some of them are directly related with the applicant such as having 6 months of legal residence in Turkey and making an application to the Ministry of Labour from the province where the temporary identity card was issued. Whereas other criteria are concerned with the employers such as applying a quota for employing Syrians and prohibiting them from certain job categories due to the relevant national legislation (Siviş and Yıldız, 2019: 2).

Syrians can also be granted with Turkish citizenship. According to the data provided by Mülteciler Association, 92.280 Syrian people acquired Turkish citizenship until August 2019. According to the same source, the average age of the Syrian people in Turkey is 22.58 (Mülteciler Association, October 2019). The population of Syrian men in Turkey is much higher than the Syrian women as can be seen in Table 2. And the largest deviation (93.173 people) is between the ages of 19 and 24. It means that there are more male students than female students in the Turkish HEIs (goc.gov.tr, October 2019).

Table 2: Gender Distributions of Syrians with Temporary Protection in Turkey

AGE	MALE	FEMALE	TOTAL
TOTAL	1.991.638	1.682.950	3.674.588
0-4	291.323	272.160	563.483
5-9	255.107	240.254	495.361
10-14	200.039	185.169	385.208
15-18	151.756	123.725	275.481
19-24	323.678	230.505	554.183
25-29	206.662	146.651	353.313
30-34	169.595	124.375	293.970
35-39	119.754	94.722	214.476
40-44	78.947	70.024	148.971

45-49	58.549	55.908	114.457
50-54	47.314	45.434	92.748
55-59	32.914	33.326	66.240
60-64	22.991	23.767	46.758
65-69	15.060	15.771	30.831
70-74	8.474	9.148	17.622

Source: Turkish Ministry of Interior, Directorate General of Migration Management, October 2019.

The future prospects of foreign population in Turkey have been shaped through the Adaptation Strategy Document and National Action Plan prepared by DGMM for the 2018-2023 term (DGMM, 2018). This new initiative represents a goal-oriented perspective for all of the public institutions in Turkey in order to increase the adaptation of foreigners to the Turkish society through the coordinated actions. This kind of initiatives will contribute to meet the educational, socio-cultural and economic needs of Syrian population and Syrian university students in Turkey. It is announced by DGMM that the focus of the public institutions and academia had been the social integration of Syrians during 2012-2018 term; however the adaptation processes of Syrians is now on the agenda of those institutions.* In that sense, the public institutions in Turkey have been currently stressing on a change of approach for the Syrians, a transition from integration to adaptation in order to overcome the challenges.

4. SYRIAN STUDENTS IN HEIs: GENERAL OVERVIEW ON TURKEY

Following the eruption of the Syrian crisis in 2011, Turkey as one of the most welcoming countries accepted large number of irregular Syrian migrants and fulfilled their boarding and lodging needs in the first stage. An inclusive integration approach has been followed particularly in education since it constitutes one of the most important human rights. Accordingly CoHE initiated an immediate action for seven HEIs to admit Syrian students without legal documentation demonstrating their academic affiliation. For the academic year 2012-2013, Gaziantep University, Karabük University and Mersin University are among the universities that have registered applicant Syrian migrants as *special students* (Yıldız, 2019a: 81). This measure aimed at ensuring their social adaptation but not promising a degree at the end of their studies.

In 2013, a new article to the *Regulation on Principles of Transfer between Associate and Undergraduate Degree Programs of Higher Education Institutions, Double Major, Minor, and*

* The legal text of the Law on Foreigners and International Protection, 11.4.2013. Available at: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6458.pdf> (Accessed 18.10.2019).

Credit Transfers Between Institutions was added by CoHE for foreign students. Through the new article, the foreign students who cannot maintain their studentship in their countries for special reasons such as violent acts and humanitarian crisis can be transferred to the degree programs at the HEIs in Turkey (CoHE, 2013). With this regulation, the students holding *special status* were provided the right to apply all Turkish HEIs in addition to those that are located in the border region as of the academic year 2014-2015.* After this opportunity was given to the Syrian students, the number of applications has accelerated and reached to 1.986 in Gaziantep University, 1.217 in İstanbul University, 1.178 in Karabük University and 1.127 in Mersin University. These universities are the top four in the list of universities in terms of the population of Syrian students. During the 2017-2018 academic year when the questionnaire of this research had been disseminated to the Syrian students in İzmir, a total of 7.560.371 students were enrolled in Turkish HEIs including 20.701 Syrians. Among them the Syrian male students constitute the majority with a number of 12.980 while there are only 7.721 Syrian female students. Demographic attributes of Syrian students in Turkey indicate that there are 554.183 Syrians between the ages of 19 and 24, however only 4% of those are enrolled in HEIs.* Accordingly, Turkey has been collaborating with international institutions in order to encourage more Syrian participation in higher education by providing tuition support and scholarship. The inclusive approach of Turkey is believed to be crucial for skill and knowledge acquisition of Syrians, for creation of a developed, prosperous and socially inclusive society as well as ensuring a successful integration process. Therefore the most important actors in this process are regarded as the HEIs.

Türkiye Scholarships provide various opportunities for Syrian students in public universities. Until 2019, more than 5.000 Syrian students' tuition fees are paid by the program. Moreover almost 16.000 Syrian students have been funded by YTB between 2012 and 2019 (Yıldız, 2019a: 81). YTB and Albert Einstein German Academic Refugee Initiative (DAFI) Programs via the office of the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), Higher and Further Education Opportunities and Perspectives for Syrians (HOPES) action of the EU and SPARK Turkey are the other scholarship programs for the Syrian students (Hohberger, 2017: 5; Yıldız, 2019a: 88).

In Turkey, international students including the Syrian applicants should meet the specific criteria of the institution that they prefer to study. Turkish universities are free to determine their

*Council of Higher Education decision dated 18/06/2014, 09/07/2014, 06/06/2018, <https://www.yok.gov.tr/ogrenci/ek-madde-2-uyarinca-misir-ve-suriyeden-yapilabilecek-yatay-gecis-islemlerine-iliskin-esaslar> (Accessed 26.12.2019)

* Council of Higher Education, Information Management System, Student Figures Based on Nationality 2017-2018 Academic Year, <https://istatistik.yok.gov.tr/> (Accessed 18.07.2019).

own admission criteria for those applicants.¹² Universities have applied the criteria of Foreign Student Exam (*Yabancı Öğrenci Sınavı-YÖS*) or international tests such as Scholastic Aptitude Test (SAT), National College Admission Examination (ACT) and Medical College Admission Test (MCAT) as a substitute for YÖS (Yıldız, 2019b: 6). On the other hand, international students may need to fulfil the specific language proficiency criteria of the institution that they apply to. For instance, it is required to have B2 level certificate for Turkish undergraduate programs in İstanbul University. Whereas, Yaşar University requires the Syrian candidates to hold an internationally recognized English language certificate such as Test of English as Foreign Language (TOEFL) and English for Speakers of Other Languages (ESOL) or pass the English language test offered by Yaşar University (Yıldız, 2019a: 80). The social and educational integration of Syrian students in Turkey demonstrates differentiated characteristics from city to city on which needs to be shed light. From this viewpoint, the section below focuses on the distinctive characteristics of İzmir case.

5. SYRIAN STUDENTS IN HEIs: İZMİR CASE

As the third largest city in Turkey, İzmir is located on the western coast of the country away from the Syrian border. However, the city functions as a transit gate to Greece since Syrian migrants take the İzmir-Greece transit route as a step on their way to other European countries. Thus, Syrians prefer the city either for residing and studying or getting prepared for the transit passage to Europe.

According to the official data provided by the CoHE, the total number of Syrian university students registered to the HEIs in İzmir during the academic year 2017-2018 has been 105.¹³ While 104 of those have been studying at public universities, only 1 student has been enrolled in a foundation university.

Table 3: 2017-2018 Academic Year-Number of Syrian University Students in İzmir

Name of the HEI	Type	Male	Female	Total
Dokuz Eylül University	Public	26	3	29

¹² Council of Higher Education “Principles for Admission of International Students”, 2018, http://www.yok.gov.tr/documents/10279/40914149/2018_Yurtdisindan_Ogrenci_Kabulune_Iliskin_Esaslar.pdf (Accessed 26.12.2019)

¹³ Council of Higher Education, Information Management System, Student Figures Based on Nationality 2017-2018 Academic Year, <https://istatistik.yok.gov.tr/> (Accessed 18.07.2019).

Ege University	Public	29	17	46
İzmir Katip Çelebi University	Public	21	3	24
İzmir Institute of Technology	Public	5	0	5
Yaşar University	Foundation	1	0	1
Total		82	23	105

Source: Data compiled from CoHE Information Management System (2017-2018)

According to the data obtained from both YTB and DGMM in İzmir, approximately 90 of those students have been funded by Türkiye Scholarships and the rest are either covering their own expenses or holding other kinds of scholarships provided by international organizations or private institutions (Interviewee 1, 2019; Interviewee, 2018; Interviewee, 2018).

In order to elaborate on the relatively lower number of Syrian university students registered to the HEIs in İzmir, the background of their admission process to the HEIs in Turkey would guide the researchers. Both the regulations of the CoHE and universities in İzmir have been influential on this situation along with the limited potential for employment opportunities compared with İstanbul which hosts the largest Syrian population as a city without a geographical proximity with Syria. Concerning the reasons why İzmir is hosting relatively lower number of Syrian students, it is observed that there are multiple determinants limiting their motivation to apply to the HEIs in İzmir.

Firstly, Syrian students were only able to apply to the selected Turkish HEIs in the border regions in the pre-2015 period. Yet, during the post-2015 period they were given the right to apply to other HEIs all around Turkey. However as can be observed in the numbers provided above there are still high number of Syrian students enrolled in the same HEIs in the border region. The reason why they choose these universities might be dependent upon the feeling of a secure environment where they can meet other Syrian friends and relatives.

Second determinant is directly related with the different regulations each university determines and implements regarding the admission criteria for international students. Accordingly, the applicants should meet the criteria of the institution that they apply to. This creates both

opportunities and difficulties since some universities are more willing to accept international students whereas others follow stricter policies which are not as flexible as the other universities in terms of creating a welcoming environment (Interviewee 1, 2019). The differences in the policies occur due to the reason why some universities accept more documentation demonstrating the score of international exams such as SAT, ACT or MCAT while others require the candidates to be successful in the YÖS examination implemented by their own institution (Yıldız, 2019b: 6, Interviewee 3, 2018).

Apart from the different criteria each HEI pursues, it is observed that all universities accept limited number of international students including the Syrians. This limit is determined by the authorities of each university considering the adequacy of departmental facilities. The universities in İzmir have strict policies in this regard. However, by virtue of the new target to attract more international students under the *Internationalization Strategy* of CoHE*, some universities have broadened the numbers of international students to be accepted for the upcoming years (Interviewee 1, 2019).

Finally, from a critical perspective, İzmir may be considered to have limited employment opportunities compared with the extensive private sector institutions in İstanbul. In addition, the number of Syrian population is much higher in İstanbul (560.706. to 143.660) and their socio-economic profile differs from those who reside in İzmir. It is observed that the reason why Syrians choose İzmir is mostly because of their intention to use the city as a transit point. The city's location connecting Turkey to Europe makes İzmir an attractive hub for the Syrian migrants (Yıldız and Uzgören, 2016: 201).

5.1. Methodology

In order to reveal and analyze the Syrian university students' challenges in higher education, as well as their socio-economic conditions and integration prospects, two methods, a questionnaire and unstructured interviews have been applied to this research. Besides, running records and secondary resources have also been included in the article to support the analysis.

The questionnaire aims to obtain general information about the characteristics and the needs of Syrian students. The main goal of the research has been explained to the target group and responses from 22 voluntary Syrian students have been collected anonymously. Through the

*Council of Higher Education, Yükseköğretimde Uluslararasılaşma Strateji Belgesi 2018-2022 [Stragey Paper on the Internationalization of Higher Education 2018-2022], 30 June 2017, https://www.yok.gov.tr/Documents/AnaSayfa/Yuksekogretimde_Uluslararasılaşma_Strateji_Belgesi_2018_2022.pdf, p.52 (Accessed on 28 October 2019).

findings of the obtained data from the respondents, educational, socio-cultural and economic challenges are first described and then analyzed by the authors.

The questionnaire prepared by the authors consists of 30 questions. 5 questions have been prepared to measure demographic information including gender, age and income level. 15 questions are multiple choice questions some of which the students are able to choose more than one option. In 2 questions, 5-level Likert scale method has been used to measure their perception of living in İzmir and integrating into Turkish society. 6 open-ended questions have been directed to obtain their own opinions and interpretations. Finally, the questionnaire includes 2 specific questions to decipher potential gender-based issues.

Due to the legal framework based on Turkish Data Protection Law on the sharing of personal data, the authors were not allowed to obtain individual contact information of the target group. A call and the link of the online questionnaire form prepared by the authors have been sent by YTB İzmir Office to the affiliated Syrian university students for several times in 2018 and 2019. 22 of the Syrian students in İzmir universities have voluntarily participated in and provided the authors with detailed information on their educational, socio-cultural and economic needs, along with future perspectives.

The unstructured interviews conducted with an officer in charge of International Students at the International Relations Office of Dokuz Eylül University (Interviewee-1) as well as other officials from YTB İzmir Office (Interviewee-2), and an academic specialist from CoHE (Interviewee-3) have provided information supportive to the findings of the research. The names of the interviewees are not shared due to the unstructured nature of the interviews and the reason why their consent has not been asked for. The interviews which were held in 2018 and 2019, consisted of the general questions regarding the management of Syrian students' integration into higher education, the regulations that are followed by the HEIs, the challenges the HEIs have to struggle with and finally the socio-cultural tendencies of Syrian university students in terms of responding to the integration policies of Turkey. Accordingly it is observed that Syrian students have a lack of interest in sharing their life trajectories either with researchers or stakeholders. In a similar vein, all the interviewees have mentioned that Syrian migrant students are not willing to participate in cultural and educational network meetings. This can easily be associated with their traumatic experiences of the civil war and migration.

Finally running records and secondary resources have been referenced in the research to provide a historical background, to enlighten on the life trajectories of Syrians and to strengthen the arguments presented by the authors. Running records comprise of the official statistical reports

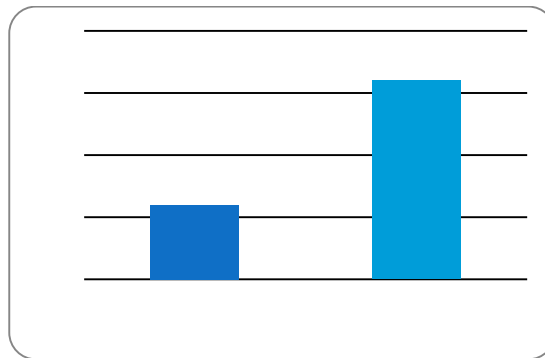
published by state authorities and international organizations such as the EU, CoHE, DGMM and YTB whereas the secondary resources refer to the existing literature on the Syrian migrants. Besides, attendances to national and international workshops and meetings with the state authorities and representatives from NGOs are complementary parts of the research phase of this article. The workshops which the authors have participated in include the Workshop on *Integration of Refugees into Higher Education: Comparative Country Cases* which was organized by Yaşar University UNESCO Chair on International Migration on 5 December 2018 at Yaşar University; the 3rd Adaptation Meeting organized by DGMM on 21 December 2018, in İzmir; and the International Students and Academics Social Adaptation Meeting organized by DGMM on 23 December 2019, in İzmir. These workshops and meetings have provided the authors with a convenient environment to obtain information regarding the latest discussions on the integration of Syrian students in Turkey and to listen to the first-hand narratives from the invited Syrian students which are crucial for gathering supportive information to the results of the questionnaire and the interviews.

5.2. Findings of the Questionnaire

Demographic features

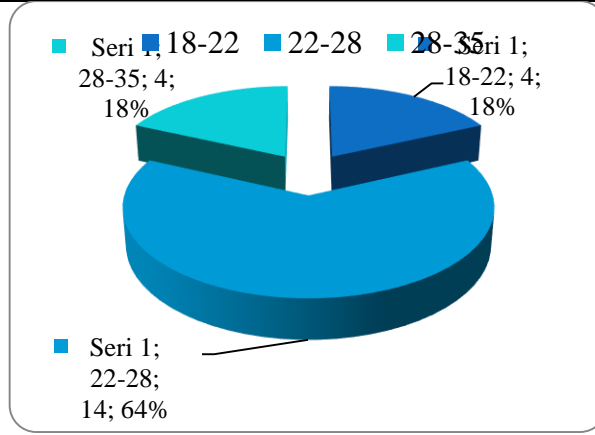
According to the data provided by the Turkish Ministry of Interior, the number of Syrian male students residing in Turkey is higher than the female students. Accordingly, the demographic features of the respondents to the questionnaire provided by this research consist of 72% male and 28% female as evidenced in the Figure 1.

Figure 1: Gender

The age range of the respondents varies from 18 to 35. The rate of those respondents who are between 18-22 is 18%, those who are between 22-28 is 64% and those who are between 28-35 is 18% as evidenced in Figure 2. These rates clearly indicate that most of the Syrian students in İzmir are pursuing their undergraduate studies.

Figure 2: Age

Educational challenges

The Syrian university students studying in İzmir consider YÖS as a very difficult test to qualify for enrolling to a public university. They draw the attention to the quotas in the HEIs reserved for Syrian migrants and consider them as limiting their opportunities. Thus they define these challenges as the main obstacles on their access to higher education opportunities in Turkey.

The Syrian students' responses to the questions on the challenges they face in educational life are also related with the courses offered in the academic curriculum. In the questionnaire there exist some questions that aim to determine their basic needs to recover those educational problems such as the courses they expect to be added to the academic curriculum, their demands to learn specific topics and to obtain skills for better employment opportunities. Respondents suggested new courses such as Turkish language*, Syria-Turkey relations, cultural integration, labour market in Turkey, courses on management and information technology skills, English language and preparatory courses for the TOEFL test. As Hohberger (2017: 9) also stresses, the demand for English language courses is very common among the Syrians students.

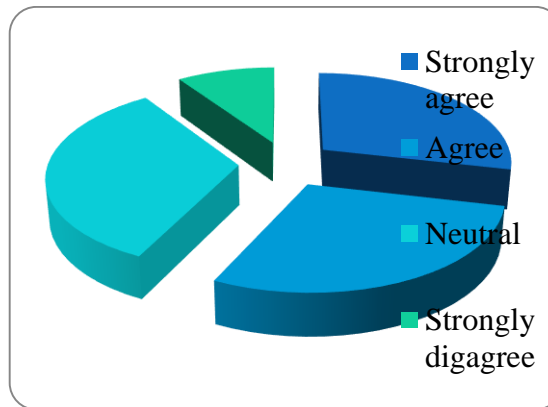
Through the questionnaire results, it is also aimed at determining Syrian students' expectations of and suggestions for extracurricular activities throughout their higher education experience in Turkey. Accordingly, the respondents' demands consist of traineeship opportunities and study trips to public and private institutions that they consider as prospective employers or employees. Syrian university students mentioned their desire to be trained on arts and sports as well.

* UNHCR Officer Neşe Kılınçoğlu stated as well that the inability to speak Turkish language is the first and the most important challenge of the Syrians in Turkey. Kılınçoğlu added that the second important challenge is Syrians' insufficient knowledge on their own rights and obligations. DGMM, International Students and Academics Social Adaptation Meeting, İzmir, 23.12.2019.

Socio-cultural challenges

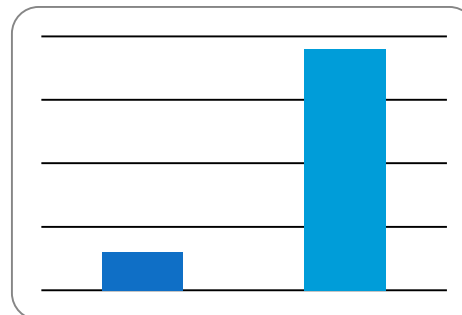
The first question in the questionnaire regarding the socio-cultural life of Syrian university students is about their integration into Turkish society. To determine their perception, they were asked whether they agree with the idea that integration into Turkish society is easy or not. 55% of the respondents agree that integration into Turkish society is easy, while 9% of the respondents strongly disagree with this idea. The Figure 3 below demonstrates that most of the respondents do not perceive great discrepancies between themselves and Turkish society.

Figure 3: Integration into society is easy

The second question regarding the socio-cultural life is about the willingness to acquire Turkish citizenship in order to measure the Syrian students' future plans concerning their intention to stay in Turkey or not. While 86% of the respondents are willing to be granted Turkish citizenship, the rest is still not sure whether to acquire. These results reflect that none of the respondents reject the probability of acquiring Turkish citizenship. On the other hand, 14% of those are not really sure about acquiring citizenship as depicted in Figure 4.

Figure 4: Are you planning to acquire Turkish citizenship?

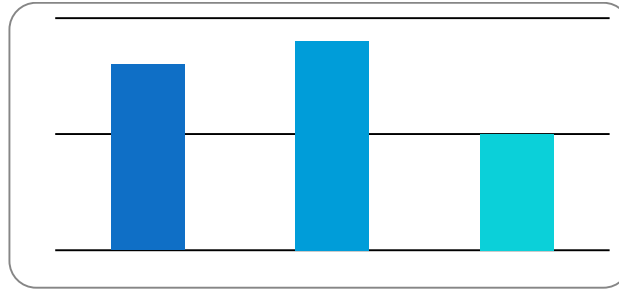

Along with these indicators the respondents were also asked about their future plans whether they would like to stay in Turkey after graduation. While 73% would like to continue living in

Turkey, 23% of the respondents are not sure about their intention to live in Turkey. Only 1 of the respondents clearly expressed her intention to leave the country. The elaboration of her personal responses demonstrates that no ability to speak foreign languages other than Arabic and low level of income might be the determining factors for her future plans.

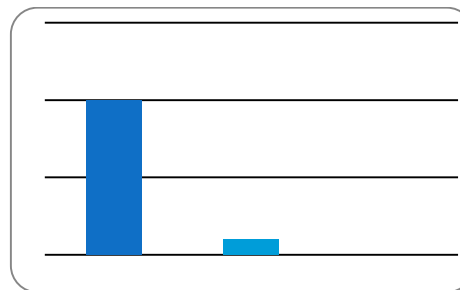
As an important figure to understand social integration of Syrian students with the Turkish society, an elaboration on their willingness to stay with Syrians in İzmir was also requested. Although they demand to acquire Turkish citizenship and their intention to stay in Turkey is clear, it is observed that they still wish to stay with their compatriots. While 36% of the respondents express their choice to live with Syrians, 23% of them respond to this question negatively as can be seen in Figure 5. It is also observed that 41% of the respondents do not have a concrete idea about their choice on the features of the district where they would like to live.

Figure 5: Do you prefer staying with Syrians who reside in İzmir?

In order to better evaluate the level of socio-cultural integration of the respondents the role of holding a university degree in the integration process was also directed as a supportive question. What is found out from the responses is that holding a university degree is believed to be an important factor that leads to social integration. While 91% of the respondents strongly support this proposition, there is no single respondent who rejects that as can be seen in the Figure 6.

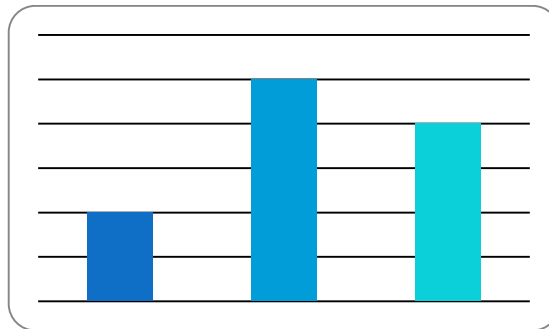
Figure 6: Do you think Syrians holding a university degree have more chance in integration into Turkish society than who don't have?

Additionally gender discrimination as another factor that might be influential regarding social integration is also included in the questionnaire. The respondents were asked about their opinions whether female students face greater problems than the male ones. According to the

respondents, gender issue is an important reference point in social integration of Syrian students in İzmir. 45% of the respondents believe that female students do not have more problems than males in terms of integration as shown in the Figure 7. However 36% of the respondents express about the possibility for females to be discriminated in the society and 19% of the respondents claim that female students are discriminated primarily in the labour market, and then in social and educational life.

Figure 7: Do you think female Syrian students in İzmir have more problems than male ones?

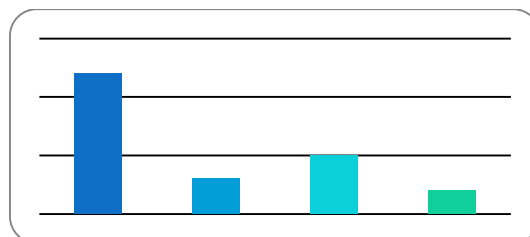

In their answers to the open-ended questions, the respondents also expressed their demands to have psychological counselling and guidance. Additionally, one of the respondents who have been living in Turkey for 5 years has suggested an active dialogue between Turkish and Syrian communities to reduce the misunderstandings, misleading information resources and cultural differences. The same respondent has also underlined the importance of learning Turkish culture and politics good enough and harmonization with Turkish traditions and lifestyle in order not to be perceived as a foreigner in the society.

Economic challenges

In order to make an evaluation concerning the financial problems the Syrian university students in İzmir face, it is aimed to draw a general picture about their economic status. In line with this aim, the respondents were asked a question about their current employment status. As can be seen in Figure 8 below, 9% of the respondents work and 14% identify themselves as being unable to work. On the other hand those who are looking for work constitute the majority with the ratio of 55% and the rest is not looking for any work opportunities.

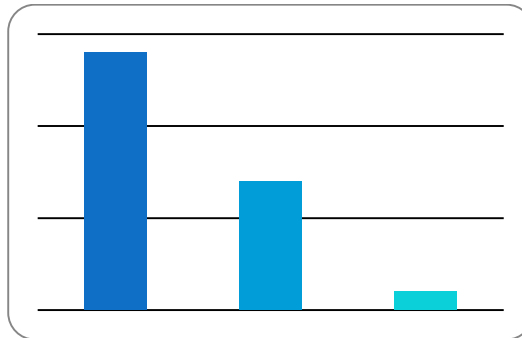
Figure 8: Employment Status: Are you currently...

Considering the important role personal skills play in accommodating the candidate into the labour market, the respondents were asked about the skills and knowledge that could be helpful for an employment opportunity in Turkey. Accordingly 45% of the respondents think that having language skills would improve their opportunities to find a job. A male respondent makes this statement clear with the following words: “*Learning Turkish so good not to be detected as a foreigner*”. This answer indicates that to be a foreigner in the Turkish labour market is perceived as a disadvantage.

In line with the question above, the respondents were also asked about their specific needs to be employed in Turkey. 45% of the respondents strongly believe that the first condition to find a job in Turkey is to speak Turkish fluently. The respondents also underline the significance of having computer skills and certificates of proficiency in English, learning about Turkish politics and gaining knowledge on Turkish labour law. The suggested solutions of the respondents to overcome their economic challenges include financial and moral support, new scholarship opportunities and access to traineeship opportunities in order to sustain their higher education and get prepared to the employment stage.

Figure 9: Are you planning to live and work in İzmir after graduation?

When Syrian students were asked about their future plans to live and work in İzmir following their graduation from the university, it was found that 64% of the respondents state their intention to continue living in İzmir as can be seen in Figure 9. This might be either due to being accustomed to the lifestyle in İzmir or their social networking they have created during their stay. Another reason why they choose İzmir might be arising from its geographical proximity to Europe. This elaboration depends on their preferences they expressed when other countries where they would like to work have been asked. Those preferences are mostly centred on Canada, the U.S. and the EU member states such as Germany and Austria.

6. CONCLUSION

The Readmission Agreement between the EU and Turkey aimed at decreasing the number of irregular migrants passing across the Aegean Sea through Turkey and eventually arriving at the

bloc's territory. Accordingly, the migrants who arrive in Greece illegally and whose application for seeking refuge has been refused by the authorities are sent back to Turkey. However, after the suspension of the Agreement, Turkey needs to follow alternative policies for the Syrian migrants.

The need to formulate alternative policies mainly focused on the integration issues of migrants, especially the Syrians, in Turkey into the host society. Over time this approach has been evolved from integration into the adaptation of foreign population since their socio-economic and psychological vulnerability required more sensitive policies to be able to overcome the challenges. Accordingly the early ad hoc solutions have been replaced with comprehensive approaches towards many services including the higher education in order to meet the needs of university-aged Syrian migrants. Turkey's humanitarian efforts on these new policy areas are regarded as being exemplary when compared with other states.

Considering the aforementioned exemplary policies Turkey has been following for the adaptation of Syrian migrants in Turkey, this study aims to detect to what extent the Syrian university students in İzmir could benefit from these policies to better analyse the current developments and put forward future prospects in this regard. The findings of the research reveal the local needs of Syrian university students in İzmir as well as their general needs and expectations so that they can provide the academics and public institutions to compare İzmir case with the other cases in Turkey.

The data on socio-economic problems and perceptions regarding the integration issues have been collected through the questionnaire prepared by the authors. Economic challenges seem to remain in spite of the scholarships and funds provided by both international institutions and national agencies. Half of the respondents emphasized that, they are searching for employment. Even though high number of young Syrians in Turkey is not involved in higher education, İzmir case differentiates from the average number. The Syrian students perceive the YÖS exam as a considerable hurdle on their way to university life. In this vein, competency in Turkish language is regarded as a determining factor in their success both in achieving university studies and potential employment opportunities. Furthermore, the respondents have reflected their willingness both to learn and advance their English language skills. When approached from the socio-cultural perspective, almost half of the respondents reflected that they have been at ease with integrating with the Turkish society. The aim to obtain Turkish citizenship has been almost a common desire for nearly all of the respondents. In addition to that, a university diploma is perceived to be a promoter of social integration with the Turkish society.

This article puts forward that a better prospect of successful integration of Syrians with the Turkish society has become an imperative since the conflict in Syria has not been resolved yet and the Readmission Agreement between Turkey and the EU has been suspended very recently. This is further consolidated with one of the questionnaire results stating that Syrian university students in İzmir have a strong tendency to continue living in Turkey. The students will both have a relative advantage in adapting to the Turkish society and labour market. This will catalyze the integration of Syrians in general with the society and improve Turkish citizens' perceptions towards Syrians. An efficient and goal-oriented higher education policy and strong coordination between the public institutions such as CoHE, DGMM, YTB and public universities will help the Syrian students integrate into socio-cultural, economic and educational life and equip them with necessary qualifications and skills.

INTERVIEWEES

Interviewee 1: Interview with an officer in charge of International Students at the International Relations Office of Dokuz Eylül University, 25 July 2019.

Interviewee 2: Interview with an officer from İzmir Office of Presidency for Turks Abroad and Related Communities, 7 December 2018.

Interviewee 3: Interview with an academic specialist from Council of Higher Education, 5 December 2018.

BIBLIOGRAPHY

- “AB Mülteci Zirvesi: Türkiye-AB Anlaşmaya Vardı” [EU Refugee Summit: Turkey and the EU Agreed], *BBC*, 18.03.2016, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/03/160318_ab_turkiye_anlasma_sonuc(Accessed 18.10.2019).
- Agreement Between the European Union and the Republic of Turkey on the Readmission of Persons Residing without Authorisation, Official Journal of the European Union, L 134/3, 7.5.2014, [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:22014A0507\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:22014A0507(01)&from=EN) (Accessed 18.07.2019).
- ARAS, B. and YASUN, S. (2016), “The Educational Opportunities and Challenges of Syrian Refugee Students in Turkey: Temporary Education Centers and Beyond”, *IPC Mercator Policy Brief*, 1-15.
- BATIR, K. (2017) “Avrupa Birliği'nin Geri Kabul Anlaşmaları: Türkiye ile AB Arasında İmzalanan Geri Kabul Anlaşması Çerçevesinde Hukuki Bir Değerlendirme [The European Union's Readmission Agreements: A Legal Assessment of the Readmission Agreement Signed Between the EU and Turkey]”, *Yönetim Bilimleri Dergisi* 15(30), 585-604.
- Council of Higher Education. (2017), Information Management System, Student Figures Based on Nationality 2017-2018 Academic Year, <https://istatistik.yok.gov.tr/> (Accessed 18.07.2019).
- Council of Higher Education decision dated 18/06/2014, 09/07/2014, 06/06/2018, <https://www.yok.gov.tr/ogrenci/ek-madde-2-uyarinca-misir-ve-suriyeden-yapilabilecek-yatay-gecis-islemlerine-iliskin-esaslar> (Accessed 26.12.2019).

- Council of Higher Education. (2013), Regulation on Principles of Transfer between Associate and Undergraduate Degree Programs of Higher Education Institutions, Double Major, Minor, and Credit Transfers between Institutions, <https://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.13948&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=Y%C3%BCksek%C3%B6%C4%9Fretim%20Kurumlar%C4%B1nda%20C3%96nlisans%20ve%20Lisans%20%C3%BCzeyindeki%20Programlar%20Aras%C4%B1nda%20Ge%C3%A7i%C5%9F%2c> (Accessed 26.12.2019).
- Council of Higher Education (2018), “Principles for Admission of International Students”, http://www.yok.gov.tr/documents/10279/40914149/2018_Yurtdisindan_Ogrenci_Kabulune_Iliskin_Esaslar.pdf (Accessed 26.12.2019).
- Council of Higher Education (30 June 2017), Yükseköğretimde Uluslararasılaşma Strateji Belgesi 2018-2022 [Stragey Paper on the Internationalization of Higher Education 2018-2022], https://www.yok.gov.tr/Documents/AnaSayfa/Yuksekogretimde_Uluslararasılaşma_Strateji_Belgesi_2018_2022.pdf, (Accessed 28 October 2019).
- “Çavuşoğlu: Geri Kabul Anlaşması’nı Askıya Aldık [Cavusoglu: We’ve Suspended the Readmission Agreement]”, (22 July 2019), *Deutsche Welle*, <https://www.dw.com/tr/C3A7avuC59FoC49Flu-geri-kabul-anlaC59FmasC4B1nC4B1-askC4B1ya-aldC4B1k/a-49699277> (Accessed 27.12.2019).
- EKŞİ, N. (2016), “Readmission Agreement Between the European Union and Turkey: A Chain of Mistakes” in *International Community and Refugees: Responsibilities, Possibilities, Human Rights and Violations*, Amnesty International Turkey Publications, İstanbul, 143-183.
- Erdoğan, M. M. (2014), *Syrians in Turkey: Social Acceptance and Integration Research*, Ankara: HUGO Yayınları, <http://fs.hacettepe.edu.tr/hugo/dosyalar/TurkiyedekiSuriyeliler-Syrians%20in%20Turkey-Rapor-TR-EN-19022015.pdf> (Accessed 28 October 2019).
- ERDOĞAN, A. and ERDOĞAN, M. M. (2018), Access, Qualifications and Social Dimension of Syrian Refugee Students in Turkish Higher Education. In A. Curaj et al (eds.) *European Higher Education Area: The Impact of Past and Future Policies*, Switzerland: Springer, 259-276.
- European Commission (March 2019), EU-Turkey Statement Three years on https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/20190318_eu-turkey-three-years-on_en.pdf
- European Commission (2018), European Neighbourhood Policy and Enlargement, Syria, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/neighbourhood/countries/syria_en (Accessed 27.12.2019).
- HOHBERGER, W. (2017), *Çalıştay Raporu: Suriyelilerin Türkiye’deki Yükseköğretim Sistemine Entegrasyonu*, İstanbul Politikalar Merkezi-Sabancı Üniversitesi-Stiftung Mercator Girişimi, 1-18.
- KİRİŞÇİ, K. (2014), “Syrian Refugees and Turkey’s Challenges: Going beyond Hospitality”, *Brookings Institute Report*, <https://www.brookings.edu/research/syrian-refugees-and-turkeys-challengesgoing-beyond-hospitality/> (Accessed 18.10.2019).
- Mülteciler Association, Number of Syrians in Turkey (Türkiye’deki Suriyeli Sayısı), 9 October 2019. Available at: <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/> (Accessed 17.10.2019).
- RYGIEL, K., BABAN, F. and ILCAN, S. (2016), “The Syrian Refugee Crisis: The EU-Turkey ‘Deal’ and Temporary Protection”, *Global Social Policy* 16 (3), 315-316.
- SEEBERG, P. (2015), “The EU and the Syrian Crisis: The Use of Sanctions and the Regime’s Strategy for Survival”, *Mediterranean Politics* 20 (1): 18-35.
- SİVİŞ, S. and YILDIZ, A. (2019), “Syrian Refugees’ Engagement in the Local Labour Market in İzmir, Turkey: Perspectives of Employers and Evidence-Based Policy Recommendations”, *Yaşar University UNESCO Chair on International Migration Policy Brief*.

- ŞİMŞEK, A. Germany: EU-Turkey Refugee Deal is a Success, 6 September 2019, *Anadolu Agency*, <https://www.aa.com.tr/en/europe/germany-eu-turkey-refugee-deal-is-a-success/1574914> (Accessed 18.10.2019).
- “Turkey Suspends Deal with the EU on Migrant Readmission”, 24 July 2019, *Euractiv*, <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/turkey-suspends-deal-with-the-eu-on-migrant-readmission/> (Accessed 18.10.2019).
- Turkish Ministry of Interior, Directorate General of Migration Management (DGMM), 10 October 2019, <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (Accessed 17.10.2019).
- Turkish Ministry of Interior, Directorate General of Migration Management (DGMM), 23 December 2019, International Students and Academics Social Adaptation Meeting, İzmir.
- Turkish Ministry of Interior, Directorate General of Migration Management (DGMM), (2018), Adaptation Strategy Document and National Action Plan 2018-2023 (Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı).
- TURKMANI, R. and HAID, M. (2016), The Role of the EU in the Syrian Conflict, Friedrich-Ebert-Stiftung, Security in Transition SIT/WP/05/16, https://www.fes-europe.eu/fileadmin/public/editorfiles/events/Maerz_2016/FES_LSE_Syria_Turkmani_Haid_2016_02_23.pdf (Accessed 17.10.2019).
- YILDIZ, A. (ed.). (2019a), *Integration of Refugee Students in European Higher Education Comparative Country Cases*, Yaşar University Publications, İzmir.
- YILDIZ, A. (2019b), *Suriye Uyraklı Öğrencilerin Türkiye’de Yükseköğretime Katılımları*, Yaşar Üniversitesi Yayınları, İzmir.
- YILDIZ, A. and UZGÖREN, E. (2016), “Limits to Temporary Protection: Non-Camp Syrian Refugees in İzmir, Turkey”, *Southeast European and Black Sea Studies*, 16(2), 195-211.

**SOSYAL ETKİ KURAMI BAĞLAMINDA POST- MODERN TÜKETİCİNİN
SOSYOLOJİK ANLAMDA DÖNÜŞÜMÜNE YÖNELİK BİR DEĞERLENDİRME****Dr. Öğr. Üyesi Veysel Karani ŞÜKÜROĞLU, vksukuroglu@kastamonu.edu.tr*****Öz**

İnsan hayatı, içinde bulunduğu parametrelere uygun şekilde dinamik bir süreç olarak kendisini göstermektedir. İnsan hayatının dinamik bir süreç olması, insanın çevresi ile olan ilişkilerini ve buna bağlı olarak tüketim pratiklerini de değişken bir hale getirmiş ve dönüştürmüştür. Bu dönüşüm süreci, nasıl meydana geldiğinin daha iyi anlaşılması için belli dönemlere bölünmüştür. Bu çalışma, dinamik hayat süreci sonucunda oluşan ve yirminci yüzyılın sonlarından itibaren hayatın her alanında etkisini gösteren post-modern dönemin tüketicisinin, tüketim pratiklerinde yaşamış olduğu dönüşümü, sosyal etki kuramı bağlamında değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, post-modern dönemin getirmiş olduğu anlayışlara bağlı olarak insan-ihtiyaç ilişkisi, ihtiyaçları gerekli kılan güdülerin değişimi ve ihtiyaçlara anlam yüklenilmesi neticesinde tüketim pratiklerinin; arzuların, hazın tatminine dönüşmesi sosyal etki kuramı bağlamında irdelenmiştir. İnsanın sosyal bir canlı olması, onu, sosyal yaşamı içerisinde diğer insanlarla etkileşim içinde olmasını gerekli kılmaktadır. Bu etkileşim, kişilerarası iletişimin vazgeçilmez bir unsuru olarak kendisini göstermekte ve insanların kanaatlerini, kararlarını etkilemektedir. Post-modern düzenin getirdiği dinamik hayat deneyiminde internet tabanlı iletişim mecralarında görülen gelişme, insanlar arası etkileşimi mekân ve zaman ayrımı olmaksızın eşzamanlı olarak aynı potada buluşturmuştur. Bu gelişim neticesinde, hedef kitlelerinin ve özellikle de tüketicilerin nezdinde meşruiyetlerini sağlamak zorunda olan firmalar, satınalma stratejilerinde kişilerarası iletişimi ve bunun sonucunda etkileşimi merkezi yere konumlandırmaktadır. Böylelikle, post-modern tüketicilerin internet tabanlı iletişim mecralarında birbirlerini etkilemelerinden, birbirlerinin yorumlarını dikkate almalarından faydalanarak satınalma stratejilerini oluşturmaktadırlar. Buradan hareketle, sosyal etki kuramı ile tüketim pratikleri arasındaki ilişki ve bu ilişkinin ortaya konulması önemli olmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, öncelikli olarak sosyal etki kuramına, post-modern tüketim ve post-modern tüketici kavramlarına değinilerek, sosyal etkinin tüketime yansımaları ve post-modern tüketicinin dönüşümünde etkisi tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tüketim, Post-Modernizm, Post-Modern Tüketim, Post-Modern Tüketici, Sosyal Etki, Sosyal Etki Kuramı

**AN EVALUATION OF THE TRANSFORMATION OF POST-MODERN CONSUMER IN
TERMS OF SOCIOLOGY WITHIN THE CONTEXT OF SOCIAL IMPACT THEORY****Abstract**

Human life is emerged as the dynamic process that is in line with the boundaries of parameters that surrounds it. It being a dynamic process has also changed human beings' relationship with their environment, making it more dynamic, which by extension had the same effect on their consumption practices. The many processes of changes are divided into various eras to better understand them. This study is aimed at evaluating the changes that have happened in the consumption practices of post-modern era consumer, existing as a result of the dynamic process of human life whose effects are observable in every aspect of human life, within the context of Social Impact Theory. It also deals with the human-needs relationship

* Kastamonu Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, ORCID: 0000-0002-8469-1421.

Derleme Makale.

Sayfa Sayısı: 150-172.

Makale Geliş Tarihi: 23.12.2020

Makale Kabul Tarihi: 29.01.2021

based on the changes brought by the understandings of post-modern era, the changes in the motives that make needs a necessity, and the transformation of consumption practices (i.e., desires and pleasure) into satisfaction as a result of meanings attributed to needs. The fact that a human being is a social creature requires her to interact with other people in her social life. This interaction is an indispensable element of interpersonal communication, affecting the opinions and decision of human beings. The changes seen in the internet-based communication channels brought about by the post-modern era made it possible to melt interpersonal communications simultaneously in the same pot, regardless of time and location. Consequently, corporations which have to legitimize their place before target audiences and especially the consumers, center their purchasing strategies around interpersonal communications and the resulting interactions. Indeed, they create their purchasing strategies by drawing advantage from the fact that consumers affect each other and pay attention to fellow consumers' comments on internet-based communication channels. Thus, it is of vital importance to present the relationship between the Social Impact Theory and consumption practices. Within this context, the present study first touches upon the subject of Social Impact Theory, then it moves to post-modern consumption and post-modern consumer, which is followed by a discussion on the reflection of social life on consumption and its effect on the transformation of post-modern consumer.

Key Words: Consumption, Post-Modernism, Post-Modern Consumption, Post-Modern Consumer, Social Impact, Social Impact Theory

1. Giriş

Varlığını sürdürebilmek her doğan canlının temel bir gereksinimidir. İnsanoğlu da varlığını sürdürebilmek için tüketme potansiyeli ile dünyaya gelmektedir. İnsanın karnının acıktığında yemek yemeyi istemesi, üşüdüğü zaman soğuktan korunmak için giyinmek istemesi, çevresinde yer alması muhtemel tehlikelere karşı güvenli bir ortam istemesi, içinde yer aldığı topluma uyum sağlamak için sosyalleşmesi ve kendi imajını yaratmak istemesi bu potansiyele en güzel örnek olmaktadır. Dolayısıyla bir şeyi tüketme olgusu insanlık tarihi kadar eskiye dayanmaktadır.

Tüketim insan hayatı ile iç içe olduğundan dinamik bir süreçtir. Bundan dolayı, kendisini farklı şekillerde, yaşamın rutin bir parçası olarak, yine yaşamın merkezinde konumlar.

İhtiyaç kavramı bağlamında tüketim olgusu incelendiğinde, geleneksel toplumlarda tüketim insanoğlunun varlığını devam ettirebilmesi için temel ihtiyaçlarının karşılanması yönünde bir araç vazifesi görmekte iken, zamanın evrimleşmesi ile beraber özellikle günümüz post-modern dünyasında tüketime yüklenen anlam, tüketimin amacı ve rolünün değiştiği görülmektedir. Bu değişim kendisini post-modern dönemde, istek ve arzuların tatmin edilmesi olarak göstermiştir.

Kitle iletişim araçlarının gelişmesi ile birlikte tüketicilerin satın alma davranışları da kendi içinde dönüşüme uğramıştır. Post-modern tüketiciye sunulan ürün ve hizmetlerin ambalaj görüntüleri, fotoğrafları veya onlara yönelik video kayıtları Baudrillard'ın da deyimiyle gerçeklik simülasyonu oluşturmakta ve post-modern tüketiciler bu simülasyonlarla satın alma ihtiyaçlarını

gidermektedirler. Simülasyonu oluşturma “simülakr”, oluşturulduğu çevrimiçi sanal ortam ise “hipergerçeklik” olarak tanımlanmıştır. Çevrimiçi ortamlarda yapılan satın alma davranışları, post-modern tüketiciye hipergerçek bir yapılanma içinde, satın almayı gerçekleştirme imkânı sunarken aynı zamanda “simülakr” bir hayat düşüncesi de sunmaktadır (Baudrillard, 2014: 55).

Baudrillard tüketimi “...tüketim ne bir maddi pratiktir ne de bir “bolluk” fenomenolijisi. Ne yediğimiz yiyeceklerle, ne giydiğimiz giysilerle, ne kullandığımız araba ne de aldığımız ileti ve mesajların görsel ve sözlü yapısıyla tanımlanamaz. Daha çok bütün bu şeylerin bir göstergeler örgüsü olarak örgütlenmesidir. Tüketim, az ya da çok tutarlı bir söylem içinde bir araya gelen bütün ileti ve nesnelerin sanal toplamıdır. Bundan da bir anlam çıkacaksa, o da, tüketimin işaretlerin sistematik manipülasyonundan meydana gelen bir etkinlik olduğudur” (Baudrillard, 2012: 68) şeklinde tanımlayarak, tüketimin içinde yaşadığımız post-modern zaman diliminde post-modern tüketicilerin hayat merkezinde yer aldığını, post-modern tüketicileri yeniden yapılandırıp, onların hayat dinamiklerinde önemli bir gösterge olduğunu ifade etmiştir.

Post-modern tüketici için tüketim; arzuları tatmin etme, eğlence ve özgürlük gibi kulağa hoş gelen kavramları çağrıştıracak şekilde anlam kazanmış ve iyi ve özgün bir hayatın temeli olarak görülmeye başlanmıştır. Hayat tarzlarının değişmesi ve genişlemesi, daha fazla tüketebilmek olgusu güçlü ve mutlu olmanın göstergesine dönüşmüş ve toplumsal kimliğin temelini oluşturan ‘sınıf’ kavramının yerini, ‘hayat tarzı’ kavramı almıştır. Tüketimin bu şekilde hayatın merkezinde yer alması, kitlesel üretim yerine kitlesel tüketime ilişkin yeni bir anlayış olarak kendisini göstermiştir. Burada post-modern tüketicinin “ertelenmiş tatmin” yerine “anında tatmini” ön plana alması öne çıkmaktadır (Odabaşı, 2013:112).

Anında tatmin olgusunun gündemde olması, post-modern tüketicilerin ürün ve hizmetleri, temel işlevlerinden ötürü değil, onların sahip oldukları ruhsal anlamlardan ötürü satın almak istemeleridir. Ürün ve hizmetin post-modern tüketici tarafından tercih edilmesi, post-modern tüketicinin o ürün veya hizmet hakkında duyduğu ruhsal anlam veya bağlantı sebebiyledir. Bu sebepten dolayı, söz konusu ürün veya hizmet ön planda olmaktadır (Solomon vd., 2004: 15-16).

Tüketicinin post-modern tüketiciye doğru dönüşüm geçirmesinde ürün veya hizmet ile tüketici arasında kurulabilecek ilişki önem arz etmektedir. Bu ilişkileri; benlik kavramı ile bağıntı, nostaljik bağıntı, bağımlılık ve sevgi kavramları ile inceleyebiliriz. Benlik kavramı ile bağıntı; bir ürünün kullanıcının kimliğini ifade etmesidir. Nostaljik bağıntı; bir ürün veya hizmetin tüketicinin geçmişinden izler taşımasıdır. Bağımlılık; bir ürün veya hizmetin bireyin günlük yaşamdaki bir

parçasını oluşturmaktadır. Sevgi ise; bir ürün veya hizmetin sıcaklık, tutku ya da benzeri güçlü duygular ortaya çıkarmasıdır. Bu bilgiler ışığında post-modern tüketici için tüketim; deneyim, bütünleşmeyi sağlayan bir araç, sınıflandırmayı oluşturan bir olgu ve oyun olarak anlamlandırılmaktadır (Solomon vd., 2004: 15-16).

Tüketim olgusu post-modern tüketicinin sadece reel ihtiyaçlarını karşıladığı bir faaliyetler dizisi olmaktan çıkmış, onun benliğinin, kişiliğinin ve kimliğinin oluşmasında belirleyici rol alan, toplumun yapılanma biçimlerinde etkin ve yaşamın her alanının şekillenmesinde önemli bir faktör olmuştur. Post-modernlik ile ifade edilen günümüz dünyasında toplumsal statülerimiz, hayat tarzlarımız, imajlarımız ve günlük ritüellerimiz tüketim olgusu etrafında gelişmekte ve dönüşüme uğramaktadır.

Günümüz post-modern dünyasında firmalar varlıklarını sürdürebilmek için tüketici davranışlarını analiz ederek, tüketme olgusunun sürekli olarak devam etmesi adına çeşitli sayıda yol, yöntem ve araç geliştirmektedir. Firmalar tarafından tüketimi diri tutmak için moda, reklamlar, marka, lüks, gösteriş ve statü gibi her türlü araç rekabet olgusu çerçevesinde kullanılmaktadır (Koç, 2016: 323).

Post-modern dönemde yaşayan post-modern tüketici, tüketim kültürünün egemen olduğu tüketim toplumunda yer alan bir tüketim döngüsü içinde yaşamaktadır. Hatta Ritzer bu konuyu “din” metaforu üzerinden anlatmakta, alışveriş merkezlerini “tüketim katedralleri” ve tüketim denilen kutsal ritüeli gerçekleştirmek için gidilen “hac” merkezleri olarak ifade etmiştir (Ritzer, 2016: 55). Ritzer’in bu ifadesi Chomsky tarafından da “*popüler kültürden propaganda sistemlerine kadar her yerde insanlara çaresiz olduklarını hissetmeleri hususunda sürekli baskı vardır. Bu süreçte insanlara verilen rol ise sadece kararları onaylamak ve tüketmektir*” şeklinde ifade edilmiştir. Bunun neticesinde tüketim olgusu, artık bir ihtiyacı yerine koyma aracı olmaktan çıkarılıp, amaç haline getirilmiştir.

Bu çalışmada, sosyal etki kuramı bağlamında tüketimin herhangi bir ihtiyacın giderilmesi yönünde araç olmaktan çıkarılıp nasıl amaç haline getirildiği, post-modern tüketicinin bu süreçteki durumu ve dönüşümüne, post-modern tüketim ve post-modern tüketici kavramları bağlamında değerlendirilerek tartışılmaya çalışılacaktır.

2. Sosyal Etki Kuramı ve Etkileşim

Bir insanın varlığı başka bir insanın varlığına bağlı olduğu için insan sosyal bir canlıdır. Sosyal bir canlı olarak insanın hem kendi benliği ile olan ilişkisi hem de toplum ile olan ilişkisi dinamik bir yapıdadır. Çünkü insan, yaşamı boyunca Virilio'nun da ifadesi ile enformasyon bombasına maruz kalmaktadır. Bu maruz kalma neticesinde insan hem içinde yaşadığı toplumdaki etkilenir hem de üyesi olduğu toplumu etkilemektedir (Yüksel, 2013: 456).

İnsanlar sosyalleşmeye ihtiyaç duyan canlılardır. Bundan dolayı hayatlarını, eylemlerini ve çalışmalarını değişik gruplar içerisinde sürdürmektedirler. Sosyalleşme neticesinde oluşan tüm sosyal ilişki ve eylemler toplum adı verilen geniş bir ilişki düzeni içerisinde özel yerleri olan topluluklarda gerçekleşmektedir. Bu topluluklar, ortak amaçları gerçekleştirmek için belli sosyal kurallara göre müzakereci ilişkide bulunan insanların oluşturdukları topluluklardır. Hem fizyolojik hem de sosyal ihtiyaçların karşılanması durumunda kurulan ve gerçek kişilerden oluşan bu toplulukların üyeleri, bu grubun varlığının ve kendilerinin de bu grubun üyesi olduklarının ve devamını sağlamaları gerektiğinin bilincindedirler (Yılmaz, 2011: 88).

İnsanlar yaşamları boyunca sürekli birbirlerini etkileme ve yönlendirme çabası içerisinde olmuşlardır. Bunda yaşam içerisinde farklı amaçlarla bir araya gelen insanların her zaman bir uyum halinde olmamalarının etkisi bulunmaktadır. İnsanlar bazen tartışır, çatışır ya da anlaşmazlığa düşebilirler. Böyle durumlarda insanlar ya birbirlerini ikna etmeye ya da tezlerini savunarak karşı durmaya çalışırlar. Bunu yaparken de örneklerle veya konularını kullanmak sureti ile propaganda, güç kullanarak karşılarındakilerin duygu, düşünce ve davranışlarını değiştirmeye yönelmektedirler (Hayes, 2016: 159).

İnsanların duyguları, düşünceleri, değer yargıları, davranışları ve bedeni fizyolojik süreçleri bu birbirlerini etkileme ve yönlendirme hakikatinden etkilenmektedir. Bu süreçler; hakikat, imal edilmiş ya da tahayyül edilen bir "seyirci", diğer bir ifade ile başka kişilerin varlığı, ve buna bağlı hareketleri yolu ile değişime uğrayabilir (Demirden vd, 2019: 120).

İnsanlar tek başlarına değerlendirildiğinde, duygu, düşünce ve davranış bağlamında birbirlerinden çok farklı yapıda oldukları görülür. Bunun nedeni her bir insanın kendine özgü eğilimlerinin, tutumlarının ve davranışlarının olmasıdır. Ancak toplu yaşam içerisinde yer almaya başlayan kişilerin bu farklılıkları yavaş yavaş ortadan kalkar. Çünkü kişiler toplu yaşam kuralları ve standartlarına uyar ve diğer insanlardan bu doğrultuda etkilenirler (Hayes, 2016: 160).

Latane (1981:682), insanların duygularının, düşüncelerinin ve davranışlarının başka insanlar tarafından etkilenmesini ve bu etkilenme neticesinde ortaya çıkan değişimi “sosyal etki” olarak kuramsallaştırmıştır. Latane (1981:682), fizikçiler nasıl yerçekimi gibi doğadaki bazı temel kuvvetleri inceliyorsa, toplumdaki bazı temel kuvvetlerin, sosyolog ve sosyal psikologlar tarafından incelenmesi gerektiğini vurgulayarak sosyal etki kuramını oluşturmuştur.

Sosyal etki kuramının amacı; topluluklarla birey arasındaki ilişkileri, bir veya birden fazla bireyin ya da toplulukların, birey üzerinde sahip olduğu etkiyi açıklamaya çalışmaktır. Sosyal etki kuramı, bireylerin birbirlerini nasıl etkilediğini gösteren yöntemlerin, zaman ve mekân kısıtlamalarına, toplumsal çevredeki diğer bireylerin kuvveti, yakınlığı ve sayısı tarafından etkinin nasıl hafifletilebileceğine ilişkin bir çalışmadır. Böylelikle bireyin sahip olduğu inanç, tutum ve davranışlarının etrafındaki diğer insanlar tarafından etkilendiğini modelleyerek açıklanmasını amaçlamıştır (Nettle, 1999: 100).

Sosyal etki kuramı üç ana kavram etrafında çerçevelenmektedir. Bunlar; sosyal güçler, marjinal etki ve etki dağılımı kavramıdır. Sosyal güçler; davranışın kaynağı olan bireyin maruz kaldığı sosyal güçleri konu almaktadır. Burada güç, yakınlık ve sayı ile belirlenmektedir. Etki edilmek istenen bireyin algıladığı, etki edilmek istenen bireyin değerleri ve demografik özelliklerine göre güçlü olarak değerlendirilen diğer kişilerin varlığının bireyi etkilemesini ifade etmektedir. Sosyal güçlerin, davranışın kaynağı olan bireyi ne ölçüde ve hangi yakınlıkta etkileyeceği yakınlığı; sosyal güçlerin varlığının niceliği de sayıyı ifade etmektedir.

İkinci olarak marjinal etki önemli bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Marjinal etki, etki edilmek istenen bireyi izleyen, gözlemleyen diğer bireylerin varlığını ifade etmektedir.

Son olarak da etki dağılımı önemli bir kavram olarak ifade edilmektedir. Burada önemli olan etki edilmek istenen bireyin davranışını, düşüncesini veya duygularını etkileyen seyircilerin etkisinin, hedef kitlede dağılılabileme özelliğidir (Demirden vd., 2019: 120).

Yazında sosyal etkinin belli ortamlarda daha rahat yapılabileceği vurgulanmıştır. Yazına göre sosyal etkinin olduğu ve etkileme/etkilenme derecesinin belirlendiği üç ortam vardır. Bunlar; kişilerarası iletişimin olduğu sosyal etki ortamı, kişi-grup iletişimin olduğu sosyal etki ortamı ve basın yayın ortamındaki sosyal etki ortamıdır (Sakallı: 2000, 10).

Kişilerarası iletişimin olduğu sosyal etki ortamında sosyal etki için uygun ortam sağlanmaktadır. Bunda kişilerarası iletişimin yüz yüze ve birebir olmasının etkisi büyüktür. Kaynak

ve hedefin aynı ortamı paylaşması ve birebir iletişim kuruyor olması, etkileşim sırasında oluşan sosyal etkinin hedefte değişim sağlama olasılığını yükseltmektedir. Kişi – grup iletişiminin sağlandığı ikinci ortamda; sosyal etki kaynağının, birden fazla sosyal etki hedefine yönelmesini ve bu grubun kendisi ile aynı fikri paylaşmaya çalışması ifade edilmektedir. Eş zamanlı olarak birden çok sosyal etki hedefinin duygu, düşünce, tutum ve davranışına etki edilebilmesi bu ortamın önemli özelliği olarak ifade edilmiştir. Son olarak, basın ve yayın ortamında ise kitle iletişim araçlarının önemine değinilerek radyo, televizyon, gazete ve dergi gibi basın ve yayın araçlarının bireylerin duygu, düşünce ve davranışlarının etkilenmesi için önemli olduğu aktarılmaktadır. Bugün bunlara sosyal medyayı da eklemek mümkündür (Sakallı, 2001: 45).

Sosyal etki kuramının ortaya çıkış süreci ve bu kuram ile yapılan açıklamalar değerlendirildiğinde, bu kuramın bireyler arası iletişimi, bu iletişim neticesinde ortaya çıkan etkileşimi incelediği görülmektedir.

Bireyler birer tüketici olarak, günlük yaşamlarının her anında kitle iletişim araçlarının ve aile, arkadaş çevresi gibi toplumsal ortamların etkilemeye çalıştığı hedefler konumundadırlar. Bu durum bireylerin birbirlerini etkileme; bilgi, fikir, duygu ve davranışlarını diğerlerine benimsetme ihtiyacını her zaman diri tutmuştur. Böylelikle sosyal etki, topluluğu oluşturan bireylerin bilinçli veya bilinçsiz olarak birbirlerini, herhangi bir konuda duygu, düşünce ve davranışlarını değiştirme çabası olarak kendisini göstermektedir (Moghaddam vd.,1993: 5). Bu çaba, birer post-modern tüketici olan günümüz insanların sözsüz iletişiminin bir parçası olan tüketim pratiklerinde de kendisini göstermektedir. İnsanlar kendilerini anlamlandırmada, duygularını ortaya koymada, birbirlerini etkilemede ve karşısındakini anlamada tüketim tercihlerini dikkate almaktadır. Bireylerin tüketim tercihleri, bireylerin kendilerini nasıl tercih ettikleri değil, başkalarının üzerinde nasıl etki bırakmak istediklerinin ve görmek istedikleri muamelenin ifadesi olarak da kendisini göstermektedir (Kadioğlu, 2014: 13). Post-modern tüketicilerin birbirlerini etkilemek istemeleri ve bunu tüketim tarzları ile ifade etmeleri, sosyal etki sürecinin gerçekleşmesinde tüketimi önemli kılmıştır.

Sonraki bölümde sosyal etki sürecinde tüketimin önemli kılınması, post-modern tüketim ve post-modern tüketici kavramlarına değinildikten sonra, post-modern tüketicinin kendi içinde yaşamış olduğu dönüşüm ve bunun sonucunda ortaya çıkan “influencer/etkileyici tüketici” kavramının yapısal olarak tartışılması açıklanmaya çalışılacaktır.

3. Post-Modern Tüketim ve Post- Modern Tüketici

Modern ve post-modern kavramları, tarihsel süreç içerisinde var oldukları dönemlere ait özellikleri taşıyan ve gramer açısından “sıfat” olarak tanımlanabilen kavramlardır (Şaylan, 2009: 60). Modernizm kavramının kökeni 17. ve 18. yüzyıllara kadar dayanmaktadır. 20. yüzyılın ortalarına kadar da modernizmin etkileri görülmektedir (Kumar,1999:88). Modern ve post-modern kavramları genellikle eskiden yeniye geçiş sürecini ifade etmek için kullanılmışlardır. Dolayısıyla, modernleşme ve post-modernleşme bir süreci ya da oluşumu ifade etmektedir (Habermas, 1994:32).

Modernizm ve post-modernizm kavram çifti, söylemin ideolojik boyutuna işaret etmekle birlikte modernizm; aydınlanma, çağdaşlaşma anlamlarıyla değerlendirilmiş “yeni”, “yeni olan” ve “eskiden uzaklaşma” anlamlarını ifade etmek için kullanılmıştır (Kızılcıkelik, 1996:9). Post-modernizm ise tükenmiş yüksek modernizmin ötesine geçen bir dönemi ifade etmek için kullanılmıştır (Featherstone, 2005:30).

Modernite ve post-modernite ifadeleri ise tarihsel süreç içerisinde iki farklı dönemi anlatmak için kullanılmaktadır. Dolayısıyla post-modernite, moderniteden sonra gelen dönemin adı olarak karşımıza çıkmaktadır (Şaylan, 2009: 60).

İnsanlığın yaşam serüveni tarım, endüstri ve bilgi dönemleri olmak üzere üç döneme ayrılmıştır. On bin yıl kadar uzun süren tarım dönemi, beraberinde üç yüz yıl sürecek olan endüstri çağını getirmiştir. Bilgi çağı ise onar yıllık periyodlarla oluşmuş ve büyük değişimlere tanıklık etmiştir (Toffler, 2008: 16). Bu üç dönemi; modern öncesi, modern, post-modern olarak adlandırmak mümkündür (Odabaşı, 2017: 13).

Üçüncü dalga olarak adlandırılan post- modern dönemle beraber yeni yaşam tarzları da hayatımıza girmektedir. Hayatımıza giren bu yeni yaşam tarzı, çeşitli ve yenilenebilir enerji kaynaklarına, modern dönemin fabrika düzenini etkisiz hale getiren üretim süreçlerine, yeni bir aile yapısına, “elektronik ev” olarak adlandırabileceğimiz ve hayatımıza giren yeni bir kurumsal yapıya ve modern dönemden farklı aile, okul ve kurum yapılarına dayanmaktadır. Bu uygarlık anlayışı bizi; standartlaşmadan, senkronizasyondan, merkezi birimlerden, yönetim şekillerinden, enerji, para ve gücün tek elde toplanmasından uzaklaştırmaktadır (Toffler, 2008: 17).

İnsan nesillerini açıklamak için nasıl jenerasyon kavramından ve jenerasyonlara ayırmadan söz ediliyorsa, bilimsel çağların da açıklanmasında jenerasyonlardan bahsetmek mümkün olmaktadır. Birkök (1998: 30) bu konuda Edison veya Graham Bell gibi kaşiflere vurgu yaparak, bilime ve teknolojiye katkılarını başlangıç tarihi olarak ele almış ve “19.yy’ın ortalarından bu yana

dört ayrı bilimsel dönem müşahede edilmektedir. Bunlar, elektrik çağı, atom çağı, uzay çağı ve bilgi çağıdır. Her dönem, kendine has büyük değişimleri sağlayan belirleyici vasıflarıyla adlandırılmaktadır. Bu dönemlerde dünya daha eski çağlarla kıyaslanmayacak şekilde değişmiştir. Günümüzün bazı özelliklerini şöyle bir gözden geçirmek, değişimin ne kadar büyük olduğunu gösterecektir. Telefon, radyo ve televizyon yeryüzündeki tüm insanların anında haberleşebilmesini sağlarken; otomobiller, trenler ve uçaklar uzaklık kavramını adeta ortadan kaldırmıştır. Tıp, biyoloji gibi sahalarda yeni buluşlar yapılmış, genetik kodlar çözülmüş, insan ömrü uzamış, kıt kaynaklardan daha verimli kullanılmaya başlanmıştır. Maliyeti çok yüksek olmakla birlikte, nükleer santrallerden büyük enerjiler sağlayan insan, uzayın derinliklerine doğru yolculuklara başlamıştır.” diyerek post-modern dönemin bir önceki dönemden farkını ifade etmiştir.

Post-modernist düşünceyi üç şekilde ele alarak çözümleyebiliriz. Bunlardan birincisi; modernizm ile iştigal olan tekil anahtar kavramlarının çoğaltılması. Örnek olarak modern dönemde ifade edilen “bir hakikat ya da bir estetik” yerine post-modern dönemde “hakikatler ya da estetikler” denmesi önemli olmaktadır. İkincisi, Post-modernist düşüncenin modern kesinliklerin çözüldüğü iddiasını taşımasıdır. Buna örnek olarak post-modern tüketim kuramının ortaya çıkmasında önemli rolü olan Baudrillard’ın, gerçekliğin sanal bir gerçekliğe bağlanarak “medyatik bir simülasyon” olduğunu savunması ya da kitle iletişim araçlarının gelişmesiyle sınırların ortadan kalktığını vurgulayan Virilio’nun gerçekliğin buharlaşacak derecede hızlandığını öne sürmesi verilebilir. Üçüncü olarak post-modern düşünce ile birlikte modernizmin desteklediği kapitalizm veya komünizm anlayışının sona ermesinden sonra “özne” kavramının dönüşüme uğraması üzerine düşünmek olarak tanımlanır (Behrens, 2011:180-181).

Post-modern düşünce akımını anlayabilmek için öncelikli olarak post-modernizmin insanlığa, topluma ve sanata ilişkin tutumunu, onun “gerçeklik” olgusuna yönelik yaklaşımı çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir. Batı dünyası, “gerçeklik” kavramına üç şekilde yaklaşmıştır; bunlardan birincisi, tanrı düşüncesini merkez alan ve gerçekliği tanrısal kaynaklarda arayan post-modernizm öncesi düşünce; ikinci olarak, insan merkezli olup, gerçekliği insan bağlamında kabul eden düşünce ve son olarak ne tanrının ne de insanlığın gerçekliğin odak noktasında olduğunu kabul eden “merkezsiz” düşünce biçimidir (Featherstone, 2005:40).

Post-modernizm, modernist düşüncenin ilkelerini kabul etmemektedir. Post-yapısalcılıktan kaynaklanan felsefi ve kuramsal bir konumlanışı desteklemektedir. Modernist anlayışa yönelik bir tepki olarak gelişen post-modernizmin ilk önemli sinyalleri Frankfurt Okulu tarafından verilmeye başlamıştır. Bunda Frankfurt Okulu’nun Modernist düşünceyi köhnemiş bularak ona karşı olması yatmaktadır (Güngör, 2011: 260). Frankfurt Okulu tarafından bu karşı çıkış “kültür endüstrisi” kavramı ile ifade edilmiştir. Kültür endüstrisi kavramı kapitalist toplumlardaki kültür, sanat, üretim

ve tüketim ilişkisine dikkat çekmektedir. Üretim ve kitlesel tüketim ile birlikte kültür ve sanatın metalaşmasını, şeyleşmesini ve tekdüzeliğini vurgulamaktadır. Modernizm ve endüstrileşmenin, ürün ve hizmetlerin tüketiminin tüketici bireylerin özgür seçimi olarak görülmesini sağlayan ve seçimlerinde özgür olduklarını vurgulayan bir yanılsama oluşturduğunu vurgulanmaktadır. Bu yanılsama aslında tek tipleşen bir kültürün devamını sağlamaktadır. Tek tipleşen bu kültür, tüketicilerin seçimlerini, onlara, kendi seçimleri ve beğenileriymiş gibi göstererek, adeta onları, sistemin devamını sağlayan gönüllü kölelere çevirmektedir (Adorno ve Horkheimer, 2016: 60). Bundan dolayı Frankfurt Okulu düşünürleri, modernizm ve endüstrileşmeyle birlikte tek tipleşen kültürel bir yapının ortaya çıkmasına karşı çıkararak yeni arayışların başlamasına ön ayak olmuşlardır (Güngör, 2011:260).

Post-modern düşünce üç yaklaşımı bünyesinde barındırmaktadır. Bunlardan birincisi en radikal pozisyon olarak literatürde yer alan ve Derrida, Foucault, Lyotart tarafından temsil edilen Fransız post-modernizmdir. Bunlar aşırı göreceli bir konumda, her gerçekliğin kendi gerçekliğini yarattığını belirtirler ve bir gerçekliği diğerlerinden daha gerçek olarak yargılama olasılığını reddederler. Çünkü bu yargıyı dayandıracak bağımsız bir kriter yoktur. Bunlardan ikincisi; Kuhn, Lakatos ve Feyerabend, tarafından temsil edilen gelenektir. Bu gelenek bilimsel faaliyetin karmaşıklığını kabul eder ve bilimi, kabul edilebilir bilimin ne olduğuna ilişkin kendi standartlarını oluşturan gelenekler bağlamında görür. Üçüncü post-modern gelenek ise; Heidegger, Gadamer, Habermas, Ricoeur ve Taylor tarafından temsil edilen “hermeneutik” gelenektir. İlgi alanları, araştırma tekniklerini yalnızca edebiyata değil; sanat, hukuk ve son zamanlarda sosyal bilimler için de genişleten metinlerin incelenmesi ve yorumlanmasıdır (Hoksbergen, 1994: 15).

Post-modernizmin gelişmesinde, dilbilim geleneği içerisinde konumlanan “yapısalcılık” önemli rol oynamaktadır. Burada parça ve bütün ilişkisi içerisinde durulur. Parçalar çözümlenerek bütün anlaşılmaya çalışılır. Saussure’nin dilbilim kuramına göre yapısalcılar, “öznenin” yerine “simge” sistemini koyarlar. Öznenin dışlanması yanı sıra, tarih politika ve gündelik yaşam boyutu da post-yapısalcılıkta vurgulanır (Güngör, 2011: 260).

Modernizm, insanoğlunun gelişiminde “akla” daha fazla önem vermiştir. Dünya bir sistem olarak kabul edilmiş olup, yaşadığımız evren hakkında bilgiler arttıkça, bilginin “Kilise” yerine “akla” dayanması ve insanlığın yeni bir dünya inşa edeceği düşüncesi hâkim olmaktadır (Odabaşı, 2017: 17). Ancak post-modernizm insanoğlunun gelişiminde aklın haricinde duyguların, toplum yapısının ve eğitimin de önemli olduğunu vurgulamıştır. Hatta bu konuda Karl Marx, Immanuel

Kant, Frederic Jameson ve Sigmund Freud gibi düşünürlerin çalışmaları da ön plana çıkmaktadır. Bunların içinden Jameson, iletişim teknolojilerinde görülen gelişmenin modernizmi sorgulattığını vurgulamıştır.

Bu sorgulatma modernizmin “ya öyle ya böyle” anlayışını post-modernizmin “hem öyle hem böyle” anlayışına kaydırmıştır (Yıldırım, 2019: 221). Bu anlayış tüketim alanında da kendisini göstermiştir. Tüketim alanında kendisini gösterdiğinden bu tüketiciye de yansımaktadır. Zira Bocock’un (2010: 13) “...tüketim, modernizm sonu kapitalizmin ya da “post-modern” kapitalizmin tipik özelliklerini sergileyen bir süreç haline gelmiştir. Artık çoğu insanın kimlik duygusu bu insanların iş rollerinden çok, izledikleri tüketim kalıplarıyla ilgili olduğuna göre, yeni bir kapitalizm döneminin ortaya çıktığı söylenebilir. Daha önceki dönemlerden ayırt edebilmek için bu yeni dönemi “post-modern” olarak adlandırabiliriz. Post-modern tüketimcilikte arzu duyulan şey, tüketilen “gerçek” çikolata, “gerçek” otomobil, ev veya mobilya değildir. Aslında bu “gerçek” nesnelere, arzuların yerine konan şeylerdir; doyurulması istenen arzular, sembolik arzular olup, kültürel sembolizm tarafından dolaylanmadan biyolojik olarak sahip olunan arzular değildir.” ifadesi, aslında modern düzenden post-modern döneme geçişte tüketimin başat bir rol oynadığının belirtilmesi açısından önemlidir. Post-modern dönemde tüketici gün içerisinde geleneksel gıdalar tüketen, geleneksel yani yerel kültürünü yansıtan kıyafetler giyerken, günün diğer saatlerinde pop müzik dinleyen, konsere giden, arabasında veya evinde klasik müzik dinleyen veya ibadethaneye giden bir profil sergilemektedir (Bocock, 2010: 60).

İktisat ve kültür ilişkisi karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu karmaşık yapı post-modern tüketicinin kendisini yeniden yapılandırmasında etkin rol oynamıştır. Yeniden yapılandırma sonucu post-modern tüketici daha etkin, daha yaratıcı; kendisini gerçekleştiren bir yol benimsemesi, onun ürün ve hizmet seçiminde de daha baskın olacağını göstermektedir. Ürünlerin ve hizmetlerin fiziksel özellikleri ve işlevsel özelliklerinden ziyade onların imajları, taşıdıkları anlam post-modern tüketici için daha önemli olmuştur (Odabaşı, 2017: 104).

Bourdieu, post-modern dönemde, büyük ölçekli seri üretimin kuruluşlar için de dış kurallara tabi olduğunu ifade ederek geniş bir kültür ağına değinmiştir (Bourdieu, 2016: 100). Tüketici için kültür, üretim ve tüketim süreçleri oluşturmaya; estetik sembollerin ve anlamların aktarımı anlamına gelmektedir. Kültürel endüstriler, tüketici ve sanat arasındaki etkileşim, estetik deneyimi yaratarak kültürel üretimi meydana getirirler. Kültüre odaklanmak estetiğin üretimi ve tüketimi; kültürel üreticiler, kültürel araçlar ve kültür tüketicileri sembolik anlamlar üretirler. Kültür üreticilerine örnek olarak; tasarımcılar ve sanatçılar, kültürel aracı olarak görülen sanatçılar, yaratıcı tasarımcılar ve pazarlamacılar verilebilir. Kültürel tüketiciler tüm bu kültürel ürünleri anlamlı nesnelere dönüştürür ve deneyimler. Tüketim kültürü ve kültürel üretimin işbirlikçi süreci, bu

anahtar etmenlerin etkileşime girdiği ve sembolik anlam üzerinde anlaştığı bir süreç olarak kendisini tanımlamaktadır (Schembri vd., 2010: 192).

Bu süreçte tüketim üretime, üretim de tüketime bağlıdır. Dolayısıyla bu iki kavram birbirlerine bağlıdır ve birbirlerinden ayrı düşünülemez. Diğer taraftan da post-modern dönemde tüketim kültürünün ön planda olduğu vurgulanmaktadır. Tüketimin üretime ve üretimin tüketime bağlı olduğu bir dönemde tüketim kültürünün ön planda olmasının nedeni, tüketim eyleminin anın her aşamasında gerçekleşiyor olmasıdır. Üretim seri bir şekilde olmaktadır ancak bu tüketimin ön planda olmasına engel olmamaktadır (Odabaşı 2017: 40-41).

Post-modern tüketici, iletişim araçları vasıtası ile maruz kaldığı enformasyonlar nedeni ile sürekli olarak aynı göstergelere dayanan yeni imgeler ve anlamlar yaratan “hiper-gerçeklik” ve fazlaca maruz kaldığı marka ve ürün bilgi dizisi karşısında şaşkına dönmektedir (Fırat, 1991: 45). Post-modern dönemle özdeşleşen tüketicinin içinde bulunduğu durum “... *post-modernizmin tüketicisini yoran, şoklar oluşturan bir tarzı vardır. Teklik değil, çeşitlilik; genel değil, özel; alışılmış değil dışılık çekici gelir ona. Nesnel olmadan çok göreceli olan, objektif olma yerine duygu ve sezgiyi kullanmayı yeğler. Seçici, titiz, kuralcı değildir. Eğitici, öğretici olduğu kadar da, modernizmin mantıksal kurallarından, sıkıcı atmosferinden kurtularak rahat soluk alma, tek düzeliğe dönüşmüş yaşamı yeniden yorumlama, modern zamanın insana bellettiği sınırları yok ederek, günümüzün sıkıntılı bunalımlı insanlarına bir çıkış yolu bulma arayışıdır...*” şeklinde ifade edilmiştir (Özbek, 2004:16).

Post-modern dönemde, ürün ve hizmetler giderek toplumun özü haline gelmektedir. Post-modern tüketiciler, ürün ve hizmetler için simüle edilmiş görüntüleri, yeniden üretme aracı olarak giderek daha fazla yaşamaktadırlar. İnsan hayatındaki bu tersine dönme, siyaset, estetik, iletişim medyası ve sanat gibi post-modernist düşünürlerin incelediği diğer kültür unsurlarına da yansımaktadır. Bu alanlarda da anlatı ile gösteri arasında, biçim ile öz arasında tersine dönme gözlemlenmektedir.

Post-modern dönemde satın alınacak ve tüketilecek ürün ve hizmetler post-modern tüketim anlayışının özüdür. Post-modern dönemde, ürün (gösteri) bir özdür. Post-modern tüketicinin kendisi de bir ürün olarak imgeleri yeniden sunarak aslında bu gösterinin birer parçası olması sağlanmaktadır (Fırat, 1991: 46). Kitle iletişim araçlarındaki gelişmeler dikkate alındığında, post-modern tüketicinin bu gösterinin birer parçası olması kaçınılmaz olarak görülmektedir. Bunda post-modern tüketicinin; alışverişçi, seçici, iletişimci, karakter keşfedicisi, haz arayıcısı, isyankâr olması, mağdur olması, eylemci ve yurttaş olması gibi dokuz özelliği bünyesinde barındırmasının önemli rolü vardır (Odabaşı, 2017: 124). Özellikle bunlardan “eylemci” ve “yurttaş” özelliği, post-modern tüketicinin; kendisini dinleyerek yani seçimlerini tekrar gözden geçirerek, yapmış olduğu eylemleri

tekrar düşünerek, meşru bir zemine oturtma ve tüketme eyleminin kontrolünü kendi ellerine alma anlayışında olduklarını göstermektedir.

Post-modern tüketicinin geleneksel dönemden farklı olarak bu gösterinin bir parçası olması Fırat ve Schultz tarafından belirtilen bir çalışma ile de açıklanmaya çalışılmıştır. Söz konusu çalışmaya göre geleneksel dönemdeki tüketicinin aksine post-modern tüketici tek bir kimlik etrafında kalmamaktadır. Birçok kimliği kendi bünyesinde barındırmaktadır. Dolayısıyla post-modern tüketici geleneksel tüketiciye nazaran, içinde buldukları kültürel değerlerden farklı değerlere karşı, onları kabullenmek adına daha rahat ve açık bir tutum sergilemektedir. Bu rahat ve açık tutum, post-modern tüketicinin ürün ve hizmetlerin fiziksel özelliklerinden ziyade, onların, anlam ve deneyimlerine önem vermelerini sağlamıştır (Fırat ve Schultz, 2001: 200-201). Bu önem daha sonra post-modern tüketicinin kendi tercihlerinin meşruiyetini sorgulamasını sağlayacaktır. Zira, post-modern dönemde tüketimin nesnesi olarak kendini konumlandıran post-modern tüketici tekrar özne konumuna gelerek, en büyük silah olan “satın alma gücünün” farkına vararak bilinçli tüketim yapmaya başlayacaktır.

Bunda “influencer/etkileyici tüketici” kavramı ile de alışveriş sürecinin içinde tutulan post-modern tüketici, eleştirel düşünmeye, var olanı sorgulamaya yönlendirilmiş olmaktadır. Post-modern tüketicinin ürün veya hizmetlerle alakalı kendileri gibi tüketici olan farklı bireylerin olumlu veya olumsuz yöndeki reel deneyimleri, yorumlarını birer sosyal kanıt olarak kabul etmesi ve bunlara göre satın alma eylemini gerçekleştirmesi, ürün veya hizmet tercihlerinde sorgulayıcı ve seçici olduğunu göstermektedir. Yine, alanında uzman kişilerin ürün veya hizmetler için yorum yapması ve üreticilerin ikna sürecinde bunu kullanması, post-modern tüketicinin dikkatini göstermesi açısından önemlidir (Cialdini, 2014: 44). Bu belli bir süre sonra post-modern tüketicinin, düzenin meşruiyetini sorgulamasını ve bilinçli tüketim yaparak etkin bir tüketici vatandaş olmasını sağlayacaktır.

Post-modern tüketicinin satın alma metodolojisindeki dönüşümün gerçekleşmesinde, tüketicilerin birer birey olarak sosyal alanda etkileşim halinde yaşamaları ve etkileşime ihtiyaç duymaları önemli olmuştur. Bilgi iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler neticesinde internet tabanlı iletişim mecralarının yaygınlık kazanması, tüketicilerin etkileşim için herhangi bir fiziksel mekâna ihtiyaç duymaları şartını ortadan kaldırmıştır. Aynı zamanda eş zamanlı olarak, aynı anda birbirleri ile etkileşim kurma olanağını da getirmiştir. Bu etkileşim sürecinde dünyanın veya yaşanılan ülkenin farklı yerlerinde olan tüketiciler oluşturdukları içerikleri paylaşmakta ve bu

paylaşımlarda birer sosyal etki olarak ilgili tüketicilerin kanaat ve tutumlarının oluşumunda belirli rol oynamaktadır. Tüketici bireyler; güvendikleri, sevdikleri, idol olarak gördükleri bireylerden veya çevresindeki diğer etmenlerden etkilenmektedir. Post-modern tüketicinin satın alma tercihlerinde birbirlerini etkileme yolu ile ortaya çıkan bu dönüşüm, sosyal etkinin bu süreçte önemli olduğunu göstermektedir. Bu dönüşümün sosyal etki kuramı açısından literatüre yansımaları, “influencer/etkileyici tüketici” kavramının önemini göstermektedir.

4. Sosyal Etkinin Satınalma Tercihlerine Yansıması: Influencer/Etkileyici Tüketici

Yirminci yüzyılın son zamanlarından ve yirmi birinci yüzyılın başından itibaren bilgi iletişim teknolojilerinde ve internet tabanlı iletişim alanında meydana gelen gelişmeler ve buna bağlı olarak görülen dönüşüm; hayat tarzlarını, tüketimi, tüketicileri ve tüketim alışkanlıklarını da etkilemiştir. Post-modernist zamana denk gelen bu dönemde tüketicilerin eğitim seviyelerine bağlı olarak hayat deneyimlemelerinin ve satınalma şekillerinin değişmesi, onların tercihlerinde var olan sorgulamaları, eleştirel düşüncelerini, birbirlerinin yorumlarına, ürün veya hizmet deneyimlerine dikkat etmelerini sağlamıştır. Tüketiciler bu dönemde, internet tabanlı mecralar üzerinden birbirlerini etkileyip, kendi gündemlerinde marka farkındalığı oluşturmaya başlamışlardır. İnternet tabanlı iletişim mecraları tüketicilerin, tüketim faaliyetlerini gerçekleştirdiği yeni bir alan olarak kendisini göstermiştir. Bu da üreticilerin halkla ilişkiler ve pazarlama faaliyetlerini internet tabanlı iletişim mecralarına göre geliştirmelerini ve “tüketici” odaklı bir politika izlemelerini gerekli kılmıştır (Clow ve Baac, 2006:225).

Post-modern tüketicilerin, bir ürün veya hizmet hakkında yapmış olduğu yorumların ağızdan ağıza dolaşması ve bunun sosyal ağlar vasıtası ile geniş kitlelere ulaştırılması “influencer/etkileyici tüketici” olarak adlandırılan yeni bir tüketici profilinin oluşmasına neden olmuştur (Zhang vd, 2013: 1). “Influencer” kelimesi literatürde “etkileyen kişi” veya insanları, geleneksel medya aracılığı ya da internet tabanlı iletişim mecralarını kullanmak sureti ile etkileme gücüne sahip olan kişi anlamında tanımlanmıştır (Web 1).

Tüketicileri etkileme gücüne sahip olan kanaat önderleri, ünlüler, fenomenler de bu tüketici profilinin gelişmesinde etkin rol oynamaktadırlar (Mert, 2018: 1300).

Tüketici bireyler arası etki, sistemli olmayan ve anlık olarak gerçekleşen etkileşim yoluyla başka bir tüketici birey tarafından post-modern tüketicinin inançlarında, tutumlarında ve davranışlarında görülebilecek etkiler ortaya çıkarmaktadır. Bu etkiler daha çok kişiler arası iletişim yolu ile kendisini göstermektedir (Bearden vd.,: 1989, 475).

Bu etkileşim sistemli bir şekilde gerçekleşmemektedir. Anın olağan akışında, telefonla, internet tabanlı iletişim mecralarında kendisini göstermektedir. Bireyler arası iletişim sonucunda çıkan etki yaygın olduğundan ve farklı mecralarda gerçekleştiğinden; ürün ve hizmetler, markalar, mağazalar, ürün ve hizmetlerin fiyatları, reklamları, nereden bulunabilecekleri, haberleri, tüketicilerin bunlarla yaşadıkları deneyimler gibi sebeplerden ötürü tüketicilerin birbirlerinin satınalma kararlarını etkilemesi firmaların bireyler arası iletişime önem vermesine neden olmuştur (Okutan ve Altunışık, 2019: 135).

Sosyal medya platformlarından birinde güçlü bir izleyici kitlesine sahip olan ve içerik ürettiği alanda düşüncelerine önem verilen kişiler, influencer/etkileyici tüketici olarak tanımlanmaktadır. Influencer/etkileyici tüketici, daha az kişi tarafından takip edilen, ancak belli bir konuda uzman olan kişileri tanımlamak için kullanılmakta olup, doğru projelerde değerlendirildiğinde pazarlama uzmanları için önemli rol oynamaktadır (Mert, 2018: 1303). Pazarlama uzmanlarının post- modern tüketiciye ulaşmak için internet tabanlı iletişim mecraları ve özellikle de sosyal medya gibi dinamik ve akışkan platformları kullanmaları, aslında bu alanın da dinamik ve akışkan olmasını sağlamaktadır. Post-modern tüketicilerin yaşamlarında kullanmış olduğu mobil uygulamalar, sosyal medya platformları pazarlama iletişimi için yeni kapılar açmaktadır (Andersan ve Cunnigham, 1979: 25).

Influencer'lar/etkileyici tüketiciler mikro ve makro influencer/etkileyici tüketiciler olmak üzere ikiye ayrılmışlardır. Makro influencer/etkileyici tüketiciler geniş bir kitleye hitap etmektedir. Bundan dolayı, takipçilerinin özellik ve eğilimleri konusunda detaylı bir bilgiye sahip olamamaktadırlar. Dijital ortamdaki faaliyetlerde genellikle ünlüler veya kanaat önderleri kullanılmaktadır. Böylelikle reklam mesajlarının ve pazarlama faaliyetlerinin daha gerçekçi bir şekilde sunulması sağlanmış olmaktadır (Okutan ve Altunışık, 2019:135).

Mikro influencer/etkileyici tüketiciler, daha az sayıda takipçiye hitap eden ama bunun yanı sıra aralarındaki iletişimin daha güçlü olduğu ve tüketici bireylerin sosyal grafiğinde doğrudan etkiye sahip olan grup veya kişiler olarak kendilerini göstermektedir. Son yıllarda oldukça etkili hale gelen influencer/etkileyici tüketiciler, post-modern tüketicilerin satın alma davranışlarını önemli ölçüde etkilerken aynı zamanda post-modern tüketiciler üzerindeki sorumluluğu da kendi üzerlerine almışlardır. Bunu post- modern tüketicilerin satın almayı düşündükleri ürün veya hizmet hakkındaki şüphelerini giderip, onlara tavsiye vererek sağlamaktadırlar (Brown ve Hayes, 2008:49-50).

Influencer/etkileyici tüketicilerin belirli bir alanda uzman olarak algılanmaları ve post-modern tüketicilerin satınalma kararları üzerinde etkili olabilmeleri gerekmektedir. Uzmanlıkları sayesinde de post-modern tüketiciler tarafından daha güvenilir olarak görülmektedirler. Bunu da dijital teknoloji araçları sayesinde geniş kitleye ulaşılarak yaparlar (Okutan ve Altunışık: 2019,143).

Backeler; youtuber, blogger ve sosyal medya fenomeni gibi isimlerle adlandırılan influencer/etkileyici tüketicilerin oluşturdukları doğal içerikler ve paylaşımlar sayesinde milyonlarca kitleye ulaştıklarını ve bunların üreticiler için post modern tüketiciye görünür olmanın farklı bir yolu olduğunu vurgulamıştır. İçerik hazırlama, video çekme veya blog kurma gibi işlemler maliyetli olduğu için bunları sıradan post-modern tüketici yapamamakta ancak onların içinden çıkan ve sempatisini kazanan influencer/etkileyici tüketiciler yapabilmektedir. Böylelikle etkileyici tüketici olarak da anılan influencer/etkileyici tüketiciler milyonlarca tüketiciye ulaşabilmektedir (Backeler:2008, 13-14).

Kurumlar; twitter, facebook, instegram gibi internet tabanlı iletişim mecralarında influencer/etkileyici tüketicilerin vasıtasıyla takipçi sayılarını artırmaktadır. Bunda influencer/etkileyici tüketicilerin günlük hayat pratiklerinde edindikleri izlenimlerini, bilgilerini, video kayıtlarını söz konusu internet tabanlı iletişim mecralarında paylaşmaları ve bunun sonucunda kendilerine bağlı takipçi oluşturmalarının rolü büyük olmaktadır (Sammis vd., 2015:21-22).

Sosyal etki kuramı bağlamında post-modern tüketicinin kendi içindeki dönüşümün yansıması olarak kendisini gösteren influencer/etkileyici tüketici önemini anlaşılması için Campaign dergisinden Şeyda Taluk'un (2017:43) değerlendirmesi önemlidir. Söz konusu değerlendirmede Taluk, influencer yönteminin temelinde post-modern tüketicinin, beynine, kalbine dokunan, onunla özgün olarak ilişki kurabilen, pazarlanabilir bir içerik anlayışının olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda, "...bu otantik stratejik pazarlama metodu, marka ve tüketici arasında güven ve etkileşim kurar. Etkileyiciler, kendi değer ve inançları çerçevesinde onları izleyen kişileri cezbeder, sosyal medyanın çeşitli kanallarından hayranlarıyla iletişim kurarlar. Tüketicinin artık reklam görmekten sıkıldığı bir düzlemde reklamın kendisi hayran oldukları, sevdikleri birinin dilinden eğlendirici, yaratıcı biçimde kendilerine ulaşması onları rahatsız etmez, tam tersine etkin bir biçimde tüketicinin evreninde geniş kabul görür. Alan da satan da memnundur (Taluk, 2017:43)" şeklindeki ifadesi, tüketicilerin satın alma tercihlerinde seçici, sorgulayıcı ve her önüne geleni kabul etmediğinin göstergesi olarak kendisini göstermektedir.

Forrester Research'ün 2010 yılında yapmış olduğu araştırma dijital ortamda kitlelerin etkilenmesini iki şekilde ortaya çıkmaktadır: Bunlardan birincisi kitleleri bağlayanlar, ikincisi kanaat önderleridir. Araştırmada influencer/etkileyici tüketici önemine değinildikten sonra post-modern tüketicilerin onları tanımadığı, kimliğini bilmediği vurgulanmakta ve "Onlarla bir avuç

Sosyal Yayımcı –sosyal halkla ilişkiler yoluyla ulaşım sağlayabileceğiniz etkili blogcular ve twitçiler- gibi kişisel düzeyde bağ kuramazsınız. İşin gerçeği, onlara sosyal medya pazarlama teknikleriyle verimli bir ulaşım sağlamalısınız” önerisinde bulunmaktadır (Sheldrake, 2015:84).

Nitekim Forrester Research’ün 2010 yılında yapmış olduğu tavsiyenin haklılığı Creatorden Influencer Marketing firmasının 2017 yılı ve Türkiye Influencer Marketing 2018 yılı araştırmalarında görülmüştür. Creatorden Influencer Marketing firmasının araştırmasında 2017 yılı rakamlarına göre dünya genelinde bu alandaki harcama bir önceki yıl gerçekleşen 1,1 milyar dolardan, 1,5 milyar dolar seviyelerine kadar yükselmiştir. Araştırmada Türkiye’deki Pazar büyüklüğü ise 30 milyon TL civarında olarak belirtilmiştir. Sosyal medya ağlarının kullanım oranlarında ise ilk sırada %48 ile Instagram yer alırken daha sonra sırasıyla %21 ile Facebook, %16 ile YouTube ve %15 ile Twitter gelmektedir. Sektörlerin kullanımını açısından yapılan değerlendirmede ise %19 ile güzellik ve makyaj alanında gerçekleşirken, bunu %18’le moda, %13’le seyahat ve %12 ile yaşam ve yemek kategorileri öne çıkmaktadır. Araştırma, çalışma yapan markaların %9’unun bir yıl içinde 100 bin TL’den daha fazla bütçe kullandığını ortaya koymuştur. Markaların üçte birlik bölümü ise ortalama olarak 5 bin TL’lik bir bütçeyle çalışmayı gerçekleştirmektedir (Web 2).

“Türkiye Influencer Marketing 2018” yılı araştırmasında ise, instegram sosyal medya platformlarında influencer/etkileyici tüketici tavsiyesi üzerine ürün veya hizmet alanların oranı %51 ve her 100 post modern tüketiciden 92’si takip ettiği influencer/etkileyici tüketiciyi arkadaşlarına takip için tavsiye etmiştir. Bunun yanı sıra aynı araştırmaya göre post-modern tüketicilerin %71’i influencer/etkileyici tüketici ve marka arasındaki ortaklığı çekici bulmuş ve %72’si de bu ortaklıkların güvenilir olduğunu ifade etmişlerdir (Web 3).

Yukarıda verilen örnekler, sosyal etki kuramının temelini oluşturan kişilerarası iletişim ve bunun sağlıklı gerçekleşmesi için gerekli olan etkileşimin, post-modern tüketicilerin tüketim pratiklerinde etkili olduğunu göstermektedir. Bunda bir ürün veya hizmete yönelik tutum oluşumunun veya değişikliğinin, kendi kendine gerçekleşen bir süreç olmamasının rolü büyüktür. Önemli olan diğer bir hususta, tutumun boşlukta oluşmayacağıdır. Post- modern tüketici, tüketim eylemine yönelik bir tutumu; kişilerarası ilişkilerde, grup ilişkilerinde, gazete, kitap, ilan, radyo ve günümüzde internet tabanlı iletişim mecralarında karşılaştığı bir nesne, kişi, grup, konu, değer veya norm ile ilgili olarak oluşturmaktadır (Şerif ve Şerif, 1996: 540).

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ve bu gelişmelerin neticesinde post-modern tüketicinin internet tabanlı mecralar üzerinden ürün ve hizmet çeşitliliğine, onlarla alakalı yapılan olumlu ve olumsuz yorumlara ulaşması, firmaların rekabet açısından geri kalmamak ve kendi imajlarını yükseltmek için internet tabanlı mecraları kullanmaları bu etkileşimi dijital platformlara kaydırmıştır. Böylelikle, post-modern tüketici kendi tüketim pratikleri içinde bir dönüşüm yaşamış ve bu dönüşüm sosyolojik olarak post-modern tüketicinin ilişkilerine yansımıştır.

5. Sosyal Etki ve Post-Modern Tüketicinin Dönüşümü

Dijitalleşmenin hayatımıza girmesi gibi post-modernist dönemin getirdiği yeni anlayışlar yaşamımızda varlığını hissettirerek bizleri çepeçevre kuşatmaktadır. Bu anlayışlar, kendi farklılıklarıyla gelişirken post-modern tüketicilerin bakış açılarını, değerlendirmelerini sığıltan genişletmeye doğru geliştirmektedir. Elliot 'a göre bu gelişme post-modern tüketicinin post-modernizm ile gelen yeni anlayışları engel veya umut olarak görmesini ve bunları tüketim tercihlerine yansıtmasını sağlamaktadır (Elliot, 1994:174).

Post-modernizm post-modernist tüketiciden, satın alma sürecinde diğer tüketicilerle sosyal anlamda etkileşim kurmasını ve bunu gerçekleştirirken aynı anda hem etken hem edilgen olmalarını sağlayarak birbirlerini etkilemelerini sağlamaktadır. Yani, post-modern tüketici satın almaya açık yönleriyle değişimi ve gelişimi, en son güncel modayı takip etmede ve tutumları değiştirme bağlamında diğer tüketicileri etkilemede etken bir tutum sergilemelidir. Diğer taraftan post-modern tüketici, edilgen bir kimliğe bürünerek, kolay bir şekilde etkilenecek tutumlarını değiştirmeli ve sistemin kendisine verdiği uyarıları dikkate almalıdır (Huysen, 2000: 235).

Post-modern tüketicinin tüketim kültürü içinde ki dönüşümüne sosyal etki kuramının başka bir yansıması, tüketicilerin birbirleri arasındaki ilişkilerde görmek mümkündür. Post-modern dönemdeki tüketim kültüründe, yaşam alanında yer alan toplumsal ilişkiler başta olmak üzere her nesnenin, izafileşme veya maddeleşme olarak iki temel niteliği kendisini göstermektedir. Post-modern dönemdeki tüketim kültürü, toplum içinde yaşanan kültürü, toplumun ahlaki yapısını, geleneğini, ananelerini ve dini değerlerini dönüştürerek birer tüketim unsurları, nesnesi olarak yeniden üretir ve karşısına çıkan her şeyi de geri çevirmeden izafileştirip bünyesine katar (Featherstone, 2001: 49).

Post-modernizm, post-modern tüketiciyi belirsiz bir ruh hali içine sokmaktadır. Post-modern tüketim toplumunda ihtiyaçlar ve bunların karşılanması tüketim olarak tekrar üretilme özelliği göstermektedir. Bu özellik, post-modern tüketicilerin belirsiz yüklü bir süreç içerisinde olduklarını

göstermektedir. Post- modern tüketici, bir mal veya hizmeti satın almayı ve onu tüketmeyi sevmekte buna rağmen bu süreç kendilerini tatmin etmemektedir. Bu durum tüketim sürecinde bir devinim olarak devam etmektedir. Bunun neticesinde de bir güvensizlik durumu ortaya çıkmaktadır. Post modern tüketici bu güvensizlik durumunu yenebilmek için satınalmayı düşündüğü ürün veya hizmetler hakkında diğer tüketicilerin (influencer/etkileyici tüketici) yorumlarını, beğenilerini dikkate almaktadır. Firmalar da söz konusu güvensizliği ortadan kaldırmak için kanaat önderleri, sanatçılar, oyuncular gibi toplumun sevdiği figürleri dijital platformlarda influencer/etkileyici tüketici olarak kullanmaktadırlar (Goodman ve Cohen, 2004: 3). Sosyal etkileşimde, iletişim tek yönlü olmamaktadır. Bu da tüketicilerin, özellikle de dijital mecralarda, diğer tüketicilerle karşılıklı olarak ilişkiye girmesine olanak sağlamaktadır. Bu da güvensizlik ortamının dağılmasını sağlamaktadır (Şerif ve Şerif, 1996: 541).

Post-modernizm, tutum değişimini canlı tutarak bir devinim haline getirmek sureti ile satınalma faaliyetlerinin tekrar etmesi için post-modern tüketicilerin etkileşiminde tüketim isteğini canlı tutarak, sınırsız ve anlık tatmin isteği güdülemektedir. Post-modern tüketicinin arzularının tatmini anlık olarak kendisini göstermelidir. Post-modern tüketicinin mal ve hizmetlere hızlıca ulaşılması sağlanarak anında tüketim isteği tatmin edilmelidir. Anında olma önemli bir faktör olup, tüketicilerin dijital mecralarda etkileşime girmesinin sağlanması bundan dolayı olmaktadır. Post-modern tüketicinin buradaki dönüşümü, bir ürün veya hizmetten tatmin süresinin kısalmasıdır. Zira post-modernizm için bir ürün veya hizmetten tatmin, o ürün veya hizmete yönelik ilginin uzun bir şekilde sağlanmaması ile olur. Bundan dolayı post-modern tüketici; sabırsız, huzursuz, tez canlı olmak, hemen heyecanlanmak gibi özellikleri bünyesinde barındırarak tüketim neticesinde almış olduğu mal veya hizmetten hemen tatmin olup yeni tüketim nesnelere aramaktadır (Bauman, 1999: 39).

Post-modern dönemde, post-modern tüketicilerin tüketim pratiklerinde birbirlerini etkilemeleri, hedonizm olarak adlandırılan hazcılık üzerine olmaktadır. İnsanlığın varlığından bu zamana kadar haz ve acı insan yaşamında temel rol oynamaktadır. İnsan yaşamındaki en üstün iyilik hazın en yükseğe çıkartılması olarak kendisini göstermektedir (Odabaşı, 2013: 108). Post-modern tüketici yaşamın tek amacının mutluluk veya başka bir ifade ile en yüksek hazzı ulaşmak olarak görmektedir. Bunun için de bütün isteklerin tatmin edilerek yerine getirilmesi gerekmektedir. Bunu da ancak post-modern tüketicinin bencillik, sadece kendi çıkarlarını düşünmesi, açgözlü olması ve sahip olma ihtiyacı gibi özelliklere sahip karakterde olmasının sağlanması ile gerçekleştirileceği vurgulanmaktadır (Fromm, 1991: 20). Bu sebepten dolayı, post-modern tüketici

pazarın süregelen yeniliklerini araçsallaştırarak, haz ve mananın birbirine bağıllığını gösterir. Tüketim eylemi üzerinden haz arayışı sürüp gider. Bir nesnenin tüketilmeye değer olmasının tek koşulu, tüketicinin diğer tüketicilerden etkilenmesinin yanı sıra, o nesneden haz duyabilmesidir (Bauman, 1999: 39).

Post-modern tüketicilerin kendilerine çok çekici gelen bir konuda ortak bir amaca dönük olarak etkileşim kurlmaları her zaman mümkün olmamaktadır (Şerif ve Şerif, 1996: 541). Bu da Post-modern tüketicinin tüketim anlayışını süreklilik yerine geçicilik üzerine kurulmasına neden olmaktadır. Anlık hazlar yaşayarak bugünün tadına varmalıdır (Baudrillard, 2012: 55).

Sonuç

Hayat inişleri ve çıkışları olan dinamik bir süreç olarak kendisini göstermektedir. İnişli ve çıkışlı olan bu dinamik süreçte insanların yaşam pratikleri de değişime uğramaktadır. Değişime uğrayan yaşam pratiklerinin içinde tüketim önemli bir yer tutmaktadır. İnsanların içinde bulunduğu günümüz post-modern dönem, tüketim alışkanlıklarının değişmesinde önemli rol oynamaktadır. Post-modernizm bunu, toplumun kültürünü, ahlaki yapısını, geleneğini, anelerini ve manevi değerlerini dönüştürerek ve bunları birer tüketim nesnesi yaparak gerçekleştirir.

Post-modern tüketiciler satınalma tercihlerini yaparken, reel ihtiyaçlarının ötesinde, satın aldıkları ürün veya hizmetin sağladığı değer, prestij, sergilediği anlam, imajı önemsemektedirler. Bunların sonucunda elde ettikleri semboller ve göstergelerle hayatlarını anlamlandırmaya çalışmaktadırlar.

Post-modern tüketicinin yaşadığı dönemde daha etkin bir rol oynaması beklenmektedir. Bundan dolayı da post-modern anlayış tüketim olgusunu daha diri tutmak için arzuların tatmininin aynı anda gerçekleşmesi gerektiğini ve bu sürecin bir devinim şeklinde tekrar etmesini salık vermektedir. Artık önemli olan ihtiyacın olup olmaması değil, satınalma sürecinin kendisinden ziyade, bu süreçte yaşanan deneyimler önemli hale gelmektedir. Bu deneyimler tüketiciden tüketicie farklılık göstereceğinden tüketim anlayışı muğlak bir görünüm kazanmaktadır. Bu muğlaklığın giderilmesi ve tüketim isteğinin daha diri tutulması için kişilerarası iletişim ve bunu sağlayacak etkileşim ortamının sağlanmasının önemi üzerinde durulmaktadır. İnsanların tüketim tercihlerinde birbirlerini etkileme istekleri, herhangi bir ürün veya hizmet hakkında elde edilen kullanım deneyimleri ve bunlar hakkında yapılan olumlu ya da olumsuz yorumların incelenmesi etkileşimin önemini ortaya koymaktadır.

İnternet tabanlı iletişim mecralarının gelişmesi ile beraber post-modern tüketicilerin yaşamlarında bir iletişim ağına sahip olmak istemeleri, onları iletişimin farklı boyutları ile karşı karşıya getirmektedir. Post-modern tüketiciler, bu mecralar üzerinden kendilerini anlatma çabasına girerek, tutum değişikliği yönünden birbirlerini etkilemek isterler. Firmalar, bu gelişim sürecinde sosyal medya gibi dijital mecralar vasıtası ile tüketicilerin kendi aralarındaki etkileşime etki ederek, meşruiyetlerini sağlamak adına yeni yollar kazanmışlardır.

İnternet tabanlı iletişim mecralarının en önemli özelliği firmalarla tüketiciler arasındaki etkileşimin yanı sıra, tüketicilerin kendi arasında gerçekleştirdiği etkileşime de olanak sağlamasıdır. Dijital dönüşümün sağladığı olanaklarla birlikte, tüketiciler arası iletişim ve etkileşim eşzamanlı olarak anında gerçekleşmektedir. Bu da sosyal etkinin, post-modern tüketicilerin satınalma tercihlerinde etkili olmasına sebep olmaktadır. Bu etki aynı zamanda hem firmaların kendi pazarlama anlayışlarının hem de post-modern tüketicilerin tüketim pratiklerinin dönüşmesini sağlamıştır. Bu dönüşümün devam edeceği ve sosyal etki kuramı çerçevesinde post-modern tüketicilerin herhangi bir ürün veya hizmet alırken gerek yapılan yorumlarla birbirlerini etkilemeleri gerekse de influencer/etkileyici tüketicilerin, toplulukların etkisinde kalmaları beklenmektedir.

Kaynakça

- Adorno, T. ve Horkheimer M. (2010). *Aydınlanmanın Diyalektiği*. (Çev. Nihat Ülner, Elif Öztarhan Karadoğan). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Anderson, W. T. ve Cunningham, W.H. (1972). The Socially Conscious Consumer. *Journal of Marketing*. No: 36. 23-31.
- Baudrillard, J., (2012). *Tüketim Toplumu*. (Çev. Hazal Deliceçaylı, Ferda Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J., (2014). *Simülakrlar ve Simülasyon*. (Çev. Oğuz Adanır). İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Bauman, Z., (1999). *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar*. (Çev. Ümit Öktem). İstanbul: Sarmal Yayınları.
- Bearden, W.O., Netemeyer, R.G. ve Teel, J.E. (1989). Measurement Of Consumer Susceibility to Interpersonal Influence. *Journal of Consumer Research*. pp. 473-481.
- Behrens, R.(2011). *Adorno Sözlüğü*. İstanbul: Versus Kitap Yayınları.
- Birkök, C., (1998). Modernizmden Postmodernizme Problemler. *Yeni Türkiye Dergisi*, 4 (19), ss. 525-536.
- Brown, D. ve Hayes, N. (2008). *Influencer Marketing: Who Really Influences Your Customers?*. Butterworth-Heinemann, Oxford.
- Bococ, R., (2009). *Tüketim*. (Çev. İrem Kutluk). Ankara: Dost Yayınları.
- Bourdieu, P. (2015). *Ayırım*. (Çev. Derya Şannan ve Ayşe Berkurt). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Cialdini, R. B. (2014). *İknanın Psikolojisi*. (Çev. Yasemin Fletcher). İstanbul: MediCat.
- Clow, K. E. ve Baack, D. (2016). *Bütünleşik Reklam, Tutundurma ve Pazarlama İletişimi*. (Çev. Ed. G. Öztürk). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Demirden, A., İnan, E., Karanfil, Derya., Güzel, H.Ş., Dilekler, İ., Demir, S., Süsen, Y. (2019). *Kuramlar: Sosyal Biliş*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Elliott, R. (1995). Consuming Symbolic Meaning: Methodological Implications. *European Advances in*

- Consumer Research*, Vol. 2. pp. 159-179.
- Featherstone, M. (2005). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*. (Çev. Mehmet Küçük), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fırat A.F. (1991). The Consumer in Postmodernity. *Advances in Consumer Research*. Vol.18. pp. 70-76.
- Fırat, A.F. ve Shultz II, C.J. (1997). From segmentation to fragmentation. Markets and marketing strategy in the postmodern era. *European Journal of Marketing*. Vol. 31 No. 3/4, pp. 183-207.
- Fromm, E. (1991). *Psikanaliz ve Din*. Çev.Aydın Antan). İstanbul: Antan Yayınları.
- Goodman, D. J. ve Mirelle C. (2004). *Consumer Culture A Reference Handbook*. USA: Abc Clio.
- Güngör, N. (2011). *İletişim/Kuramlar Yaklaşımlar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Habermas, J. (1994). *Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje Postmodernizm*. (Çev. Güleğül Naliş). İstanbul: Kıyı Yayınları.
- Hayes, N. (2016). *Sosyal Psikolojinin Temelleri*. (Çev. A. Erkan Koca, Seda Öz Yıldız, Yasin Turna, Ozan Kavıracı). Ankara: Atıf Yayınları.
- Hoksbergen, R. (1994). Postmodernism and Institutionalism: Toward a Resolution of the Debate on Relativism. *Journal of Economic Issues*. Vol. 28 No. 3. ss. 679-713.
- Huysen, A. (2000). *Postmodernin Haritasını Yapmak*. (Çev. Mehmet Küçük) Modernite Versus Postmodernite. (Edt. Mehmet Küçük). Ankara: Vadi Yayınları. ss.207-235.
- Kadıoğlu, Z, K. (2014). *Tüketim İletişimi Süreçler, Algılar ve Tüketici*. İstanbul: Pales Yayınları.
- Kızılcılık, S. (1996). *Postmodernizm Dedikleri*. İstanbul: Saray Kitapları.
- Koç, E., (2016). *Tüketici Davranışı ve Pazarlama Stratejileri Global ve Yerel Yaklaşım*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Kumar, K., (2013). *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*. (Çev. Mehmet Küçük). Ankara: Dost Yayınları.
- Latene, B. (1981). The Psychology of Social Impact. *American Psychologist*. Vol. 36.No.4. pp.343-356.
- Mert, Y.L. (2018). Dijital Pazarlama Ekseninde Influencer Marketing Uygulamaları. *Gümüşhane Üniversitesi Elektronik Dergisi*. Cilt:6. Sayı:2. ss. 1299-1328.
- Moghaddam, F., Taylor, D.M, Wright, S.C. (1993). *Social Psychology in Cross-Cultural Perspective*. New York: W.H. Freeman.
- Nettle, D. (1999). Using Social Impact Theory to Simulate Language Change. *Lingua*. Vol. 108. No. 2. pp. 95-117.
- Odabaşı, Y. (2013). *Tüketim Kültürü, Yetinen Toplumun Tüketen Topluma Dönüşümü*. İstanbul: Sistem Yayınları.
- Odabaşı, Y. (2017). *Post Modern Pazarlama*. İstanbul: MadiaCat.
- Okutan, S. ve Altunışık, R. (2019). Neyi, Nerede, Nasıl, kaçta Bulabilirim? Tüketime Yön Veren Mavenler (Pazar Kurdu) ve Influencer'lar. *Tüketimin 1001 Hali Duygu ve Mantığın Çekişmesinde Dağılan Amaçlar* (Edt. Remzi Altunışık). İstanbul: Beta Yayınları. ss. 133-146.
- Özbek, Ferhat. (2004). İnsan İlişkilerinde Güvenin Yeri ve Önemi İş, Güç. *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*. Cilt. 6. Sayı. 1. ss. 16-20.
- Ritzer, G. (2016). *Toplumun McDonaldlaştırılması: Çağdaş Toplumun Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme*. (Çev. Şen Süer Kaya). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sakallı, N. (2000). *Sosyal Etkiler Kim Kimi Nasıl Etkiler*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Sammis,K., Lincoln, C., Pomponi, S., Ng, J., Rodriguez, E. G. ve Zhou, J. (2015). *Influencer Marketing for Dummies*. A Wiley Brand, John Wiley and Sons: New Jersey.
- Schembri, S. Merrilees, B. ve Kristiansen, S. (2010). Brand consumption and narrative of the self. *Psychology&Marketing*, Vol. 27. No.6 pp. 623-637.
- Sheldrake, P. (2015). *Dijital Çağda Pazarlama ve Halkla İlişkiler*. (Çev. Ümit Şensoy). İstanbul: THY Yayınları.

- Solomon, M.R., Bamossy, G., Askegaard, S. ve Hogg M.K. (2004). *Consumer Behaviour A European Perspective*. London: Pearson/Prentice Hall.
- Şerif, M. ve Şerif, C. W. (1996). *Sosyal Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Şeylan, G. (2009). *Post Modernizm*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Taluk, Ş. (2017). Artık Mesaj, Medyanın ta Kendisi!. *Campaign Dergisi*, Sayı: 69, ss.42-43.
- Tofler, A. (2008). *Üçüncü Dalga Bir Fütürist Ekonomi Analizi Klasığı*. İstanbul: Koridor Yayınları.
- Yıldırım, E. (2019). Tüketicinin Postmodernizmle Değişen Rolü: Online Ürün Kişiselleştirmesi Üzerine Bir Uygulama. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt.17.Sayı.2. ss. 220-240.
- Yılmaz, E. (2011). İşletmede İnsan Davranışlarını Etkileyen Bazı Unsurlar. *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*. Cilt. 2. Sayı. 3. ss. 83 – 97.
- Yüksel, H. (2013). Toplumsal Etki ve Uyma. (Edt:A. Şimşek, Ö. Eroğlu). *Davranış Bilimleri*. Konya: Eğitim Yayınevi. ss.456-484.
- Web 1: www.dictionary.com (Erişim Tarihi: 27.11.2020)
- Web 2: influencer marketing 2017. www.pazarlamasyon.com (Erişim Tarihi: 25.11.2020)
- Web 3: www.pazarlamasyon.com (Erişim Tarihi: 25.11.2020)

TARİHSEL SÜREÇTE SAFRAN (*Crocus sativus* L.) VE SAFRANIN GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU**Dr. Güven ŞAHİN, guven.sahin@ogr.iu.edu.tr*****Özet**

Safran (*Crocus sativus* L.) denildiğinde şüphesiz akla ilk gelen dünyanın en pahalı tarım ürünü / baharatı olduğudur. Bu ifadenin doğru olmasından kaynaklı olarak bu kadar kıymetli bir ürüne dünyanın pek çok yerinde ve kültüründe türlü değerler yüklenmesi de normal kabul edilmelidir. Öyle ki Orta Çağ'da safranda hile yapanların idamla cezalandırılmasına değin varacak ölçüde değer görmüştür. Safran, antik çağlardan beri farklı medeniyetlerce kullanılmış, folklardan yeme içme alışkanlıklarına, tekstilden kozmetiğe değin pek çok alanda istifade edilmiştir. Safranın kullanım alanlarının keşfiyle birlikte kültüre alındığı ilk yıllardan günümüze faaliyette çok ciddi bir değişim yaşanmamıştır. Nitekim safran, günümüzde dahi makineli ziraata elvermediği için aşamalarının tamamına yakını kol gücüyle yapılmakta bu da bitkinin pazar değerini artırmaktadır. Asırlardır halk hekimliğinde kullanılan safranın, yapılan çalışmalarla kanser araştırmalarında da umut vadeden sonuçlar ortaya koyması, bitkinin değerini ve de talebini bir kat daha artırmıştır. Günümüzde İran başta olmak üzere Afganistan, Hindistan (Keşmir), İspanya, İtalya, Yunanistan ve Fas gibi belli başlı üreticiler yanı sıra lokal ölçekte üretim yapan birkaç ülkede (Türkiye, İsrail, Cezayir, Fransa gibi) yetiştiricilik söz konusudur. Bu çalışmada ise safran Ziraat Coğrafyası odağında incelenerek tarihsel süreçteki aşamalar, botanik ve zirai özellikler, iktisadi durum ve kullanım alanları yanı sıra sektörel sorunlar ve de coğrafi işaret niteliğindeki safranlar bir bütün olarak incelenmiştir. Bu geniş perspektiften yola çıkarak da çok kıymetli bu tarım ürününe yönelik ulusal ve uluslararası alanda yapılması gerekenler sıralanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Safran, (*Crocus sativus* L.), Tıbbi-Aromatik Bitki, İran, Afganistan, Keşmir, Safranbolu, Ziraat Coğrafyası.

SAFFRON (*Crocus sativus* L.) IN HISTORICAL PROCESS AND THE CURRENT POSITION OF SAFFRON**Abstract**

The first thing that comes to mind when saffron (*Crocus sativus* L.) is mentioned is that it is the most expensive agricultural product & spice in the world. Since this statement is correct, it should be accepted as normal to attribute various values to such a valuable product in many parts and cultures of the world. So much so that, in the Middle Ages saffron was seen as value up to the level of being punished with the death penalty for those who cheated on it. Saffron has been used by different civilizations since ancient times, and it has been taken advantage of in many areas from folklore to eating and drinking habits, from textiles to cosmetics. Saffron has been used by different civilizations since ancient times, and it has been taken advantage of it in many areas from folklore to eating and drinking habits, from textiles to cosmetics. With the discovery of the usage areas of saffron, there has not been a serious change in the activity since the first years of culture. As a matter of fact, since saffron is not suitable for mechanized agriculture even today, almost all of its

* İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü. [ORCID No: 0000-0002-5054-3711](https://orcid.org/0000-0002-5054-3711)

stages are made by hand, which increases the market value of the plant. The fact that saffron, which has been used in folk medicine for centuries, has shown promising results in cancer researches, has increased the value and demand for the plant one more time. Today, besides the major producers such as mainly Iran, Afghanistan, India (Kashmir), Spain, Italy, Greece, and Morocco; the cultivation of this product is in question also in several countries (Turkey, Israel, Algeria, like France) engaged in the production of local scale. In this study, saffron has been examined in the focus of Agriculture Geography and also stages in the historical process, botanical and agricultural features, economic situation and usage areas, as well as sectoral problems and saffron as a geographical sign, have been studied as a whole. Based on this broad perspective, the things to be done nationally and internationally for this very valuable agricultural product are listed.

Keywords: Saffron, (*Crocus sativus* L.), Medicinal – Aromatic Plant, Iran, Afghanistan, Kashmir, Safranbolu, Agricultural Geography.

1. Giriş

Safran, dünyanın en pahalı baharatı / tarım ürünü olarak uluslararası pazarlarda işlem görmesiyle dikkat çekmektedir. Bu nedendir ki üretiminin ve ticaretinin yapıldığı her ülkede “Kırmızı Altın / Red Gold / Golden Condiment” olarak adlandırılmaktadır. Bitkinin değeri, zahmetli elde edilmiş sürecinden kaynaklanmakta olup kullanım alanının da çeşitliliği etkili bir diğer husustur. Safran bir baharat bitkisi olması yanı sıra boya bitkisi, drog ve kozmetikte kullanılmasıyla çok yönlü bir tarım ürünüdür. Kullanım alanları ve tarihte bitkiye yüklenmiş olan değerden ötürü edebi eserlerden (Şiirler, masallar gibi) mitolojilere, inançlardan (Semavi veya semavi olmayan) tıbbı kadar çok değişik alanlarda yer edinmiştir. Safranın çok yönlü özellikleri henüz antik çağlardan beri bilindiğinden kadim tarım ürünleri arasında yer almaktadır.

Safran (*Crocus sativus* L.)* hem bitkinin kendisini hem de ticari değere sahip olan stigmaları ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Etimolojik açıdan baktığımızda esasında dünya genelinde çok benzer şekilde isimlendirildiğini söyleyebiliriz. Türkçedeki safrana karşılık olarak *İng.* saffron, *İsp.* azafrán, *Alm.* safran, *İt.* zafferano, *Fin.* sahrami, *Yun.* zafora (*Κρόκος*) isimleri kullanılmaktadır. Söz konusu isim sarı anlamına gelen Arapçadaki “Zafran, Zaferan” kelimelerinden dünyaya yayılmış olması muhtemel olup nitekim bitkinin Akdeniz’deki ticareti de büyük ölçüde Arap tüccarların elindeydi. Bununla birlikte ekseriyetle safran stigmalarını ifade etmek yanı sıra bazı durumlarda safrana alternatif olarak Latince isminden hareketle *İng.* crocus, *Alm.* krokus isimleri de kullanılabilir. Terminolojik açıdan *Crocus sativus* ise Yunanca “iplik, yumurta sarısı” anlamına gelen “*Crocus*” ve Latince “kültürü yapılan, ekilen” demek olan “*Sativus*” kelimelerinin birleşiminden oluşmakta olup bitkinin asıl ekonomik değeri haiz kısımları olan stigmalarından ötürü “kültürü yapılan iplik” ya da verdiği renk nedeniyle “kültürü yapılan sarı renk, ekilen sarı” şeklinde tanımlanmıştır. Günümüzde “*Crocus*” kelimesi doğrudan safrana karşılık kullanılmakla beraber Türkçede “Çiğdem”e karşılık gelmektedir.

Safran türlü özellikleri nedeniyle tek bir kategoride değerlendirilemeyecek bir bitkidir. Buna göre bitkiyi hem tıbbi – aromatik bitkiler içerisinde hem de boya bitkileri içerisinde değerlendirmek mümkündür. Çok yönlü özelliğinden ötürü safran, tarih boyunca büyük değer verilmiş ve de manevi anlamlar yüklenmiş çoğu bitkide olduğu gibi pek çok mekan ve meskene de isim vermiştir.

* Bitkinin bilimsel adı olan *Crocus sativus* L. için literatürde eşanlamlı olacak şekilde *C. sativus* var. *cashmirianus* Royle (1836) da kullanılmaktadır.

Türkiye’den örnek verecek olursak şüphesiz akla ilk gelen yerlerin başında safran ile özdeşleşmiş olan Safranbolu gelmektedir. Bunun yanı sıra Yalova’nın Merkez ilçesine bağlı Safran köyü, Zağfiran (Safran) Hanı (Ankara), Deyrüzzaferân Manastırı (Mardin), Büyük Safran Hanı (İstanbul) verilebilecek popüler örnekler arasındadır. Birleşik Krallık’ta Essex’teki Saffron Walden, Keşmir’de Safran Kasabası olarak bilinen Pampore dünyadan verilebilecek örneklerden birkaçıdır.

Safran, farklı alanlardan araştırmacılarca üzerinde çokça durulmuş bir bitkidir. Uluslararası pazarlardaki yüksek değeri, kullanım alanının çeşitliliği ve de en önemlisi son yıllarda kanser başta olmak üzere insan sağlığı üzerindeki etkilerinin keşfi, bitkiye olan ilgiyi artırmıştır. Tıp alanındaki değerinin artması, buna bağlı olarak safran talebindeki artış bu alandaki çalışmaları artırmıştır. Bu çalışmada da safran “Ziraat Coğrafyası” prensibinde ele alınmış, bitkinin zirai, botanik, coğrafi, tarihi, iktisadi boyutları yanı sıra son yılların en dikkat çeken uygulamalarından coğrafi işaret boyutu incelenmiştir. Ayrıca dünyanın önde gelen üreticilerinden İran ve de son yıllarda safran üretiminin hızla geliştiği Afganistan’daki paydaşlarımızla faaliyetin boyutu ve sektörel durumla ilgili mülakatlar gerçekleştirilmiştir.

2. Tarihsel Süreçte Safran

Safran ile ilgili çok sayıda tarihi vesika olsa da bitkinin anavatanı ve kültürünün ilk olarak nerede ve ne zaman başladığıyla ilgili konu hala tartışmalıdır. Ünlü Rus Botanikçi ve Genetik Bilimci Vavilov, bitkinin kökeni olarak Ortadoğu’yu merkeze almış olmakla birlikte sınırlar net değildir. Diğer bazı araştırmacılar ise daha sınırlı alanları işaret etmişler ve en yaygın kanaate göre de Anadolu ve güneydeki Yunan adaları gösterilmiştir (Gresta ve ark., 2008: 96). Daha yakın yıllardaki çalışmalar ise özellikle Girit üzerine yoğunlaşmış ve buna göre ilk olarak Girit’te, Geç Tunç Çağı’nda kültüre alındığı düşünülen safran, buradan da Ortadoğu, Hindistan ve Çin’e kadar yayılmıştır (Negbi, 2006: 1). Safranın Akdeniz havzasındaki yayılışı ise Arap tüccarlar aracılığı ile olmuştur. Bununla birlikte Fransa başta olmak üzere çoğu Avrupa ülkesine (Özellikle Orta ve Kuzey Avrupa’ya) safran ilk olarak Haçlı Seferleri ile taşınmıştır (Caiola ve Canini, 2010: 3).

Bitkinin ziraatıyla ilgili olarak günümüzdeki en yaygın görüş ilk defa İran’da başladığı yönündedir. Buna göre ilk olarak Zağros (Zagros) Dağları eteklerinde, batıdaki bugünkü Hamedan’da bulunan Alvand Dağı yakınlarında yetiştirilmiştir (Mousavi ve Bathaie, 2011: 60; Cardone ve ark., 2020: 2). Med İmparatorluğu (M.Ö. 678 – 549) döneminde bölgede safran ziraatının yapıldığı iddia edilmekle beraber bazı araştırmacılar bu sahayı çok daha genişleterek Anadolu, Azerbaycan ve İran’ı kapsayan bölgeyi işaret etmektedirler. Mısır ve genel olarak Ortadoğu’da safran ziraatının 3500 yıllık bir geçmişi olduğu da belirtilen diğer bir görüştür (Kumar ve ark., 2009: 45). Safranın Hindistan’a gelişinin İran üzerinden olup olmadığı da tartışılan bir diğer konudur. Çinli Tıp Yazarı ve Bitki Uzmanı Wan Zhen’in henüz M.Ö. 5. yy.’da Keşmir safranından bahsediyor oluşu (Mousavi ve Bathaie, 2011: 62), Hindistan’da da safranın biliniyor olabileceğine işaret etmektedir. Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta ise bugünkü Keşmir (Cemmu ve Keşmir)’in, Med İmparatorluğu’nun doğu sınırı yakınlarında bir yer olması ve de doğu – batı ticaretinde önemli bir kavşak konumunda olduğudur. Buna göre bölgedeki (İran – Hindistan kuzeyi) safran ziraat tarihini çok kesin bir şekilde dönemlere ayırmak güçtür. Safranın Çin’e ilk defa gelişini bazı araştırmacılara göre Moğol akınlarıyla olmuş olabileceği yönündeyse de kesinlik kazanmış değildir (Mousavi ve Bathaie, 2011: 63; Golmohammadi, 2014: 578). Yine burada hatırlatılması

gereken bir konu da bitkinin tarihiyle ilgili açıklamalarda İran, Hindistan, Çin gibi ifadelerle bugünkü devletler ve bunların sınırlarının göz önüne alınmaması gerektiğidir. Zira binlerce yıl önceki sınırlarla bir ürünün yayılışını izah etmek çok güç olduğu gibi antik dönem imparatorluklarının sınırlarının da çok kesin olmaması bu anlamda yayılım durumunu izah ederken güçlük yaşanmasına neden olmaktadır.

Yazıtlar, tasvirler ve bazı sanat eserlerinden hareketle safran ziraatının 4000 yılı aşkın bir geçmişi olduğu anlaşılmaktadır (Rangahau, 2003: 1; Lunsford ve Zenger, 2009: 2; İpek ve ark., 2009: 38). Arkeobotanik çalışmalar da safranın en iyimser tahminlerle 3500 yılı aşkın bir süredir istifade edilen bir bitki olduğunu doğrulamıştır. Minoan (Girit), Yunan, Roma, Arap ve Güney Asya medeniyetlerinden günümüze değin ulaşabilen yazılı ve görsel materyallerle safran ziraatının geçmişi hakkında çıkarımlar yapabilmek mümkün olmuştur. Buna göre; Babil Kralı Hammurabi (M.Ö. 1810 – 1750) döneminde safranın çeşni olarak kullanıldığı bilinmektedir. İspanya'nın Kastilya-La Mancha özerk bölgesindeki arkeolojik çalışmalar sonucunda M.Ö. 2400'lere tarihlenen ve safranla renklendirilmiş tunik kalıntıları ele geçirilmiştir (Dar ve ark., 2017: 248). Safran tarihiyle ilgili en somut kanıt şüphesiz Akrotiri (Yunanistan/Santorini'de bir köy)'de bulunan, M.Ö. 1650 – 1700'lere tarihlenen “*Safran toplayan kadınlar*” olarak bilinen freskolar da anlaşıldığı üzere safran toplama/hasadı betimlenmiştir. Yine Minos uygarlığının başkenti Knossos'taki saray freskolarında da M.Ö. 1700 ila 1450'ler arasına tarihlenen safran toplayanlar betimlenmiştir (Basker ve Negbi, 1983: 228; Goliaris, 2006: 73; Caiola ve Canini, 2010: 2; Mousavi ve Bathaie, 2011: 60). Suriye ve Filistin'de de safran ile ilgili arkeolojik buluntular bitkinin geçmişi ile ilgili önemli ipuçları sağlamıştır.

Fotoğraf 1. Safran Toplayan Kadınlar Freskosu*

Antik Yunan'da hüznün ve duygusallığın simgesi olan safran, Homeros tarafından da kayıtlara geçmiştir (Santucci, 2010: 2238). Safran, Antik Yunan mitolojisinde de geçmekte ve *Crocus*'un Hermes tarafından safran bitkisine dönüştürülen bir ölümlü olduğundan

* Görsel: <https://tr.pinterest.com/pin/277323289535298994/> (Son erişim: 11.11.2020).

bahsedilmektedir. Budist inanışında da yer bulan safran, söz konusu inanca göre Çin'e ilk olarak Budist misyoner Madhyantika tarafından getirilmiştir (Dalby, 2000: 95). M.Ö. 1000 civarına gelindiğinde safran İran'da çok geniş alanlarda yetiştirilen bir bitki haline gelmiş ve ülkede lüksün sembolü halini almıştır (Caiola ve Canini, 2010: 2). Ayrıca bitki, Zerdüştlük inancında da Zamyad ile özdeşleştirilmiştir (Gezgin, 2010: 162). Bitkilere çok meraklı olan ve bu alanda önemli kayıtlar yanı sıra zengin bir kütüphanesi de bulunan Asur Kralı Asurbanipal (M.Ö. 668 – 627) de safrandan bahsetmekte olup aynı zamanda ilk literatür bilgisini de temsil etmektedir (Mousavi ve Bathaie, 2011: 58; Çınar ve Önder, 2019: 81; Zaraffe.com, 2020). Henüz Babiller ve Asurlular devrinde safranın tıbbi özellikleri üzerinde durulmuş ve baş ağrısı, solunum güçlüğü, ağrılı idrara çıkmada etkili olduğu biliniyordu (Mousavi ve Bathaie, 2011: 58). Theophrastus (M.Ö. 371 – 287) henüz M.Ö. 300'lerde kaleme aldığı *Historia Plantarum* adlı eserinde steril safran soğanı kullanımı ve bitkinin vejetatif yolla çoğalarak ziraatının yapıldığı ile ilgili bilgilere yer vermiştir (Negbi, 2006: 6). Theophrastus gibi Dioscorides Pedanius (M.S. 40 – 90) ve İbn-i Sina (980 – 1037) da safrandan bahsetmiştir (Arslan, 1986: 22; Koyuncu ve Güvenç, 1997: 529; Goliaris, 2006: 73). Anazarboslu (Bugünkü Anavarza) hekim Dioscorides Pedanius bitkilerle tedavi üzerine hazırladığı çalışmalarında yakın çevresindeki iyi kalite safranın (Özellikle *Corycus* safranından) insan sağlığı üzerindeki etkilerinden bahsetmiştir (Basker ve Negbi, 1983: 229; Ordoudi ve Tsimidou, 2004: 213).

Anadolu'daki duruma baktığımızda ise Hititler döneminden beri kullanıldığı yazılı ve görsel kaynaklarla tespit edilmiştir. Akad İmparatoru Büyük Sargon (M.Ö. 2270 – 2215) döneminde Fırat kıyısındaki Azupiran antik yerleşmesinde (Safran Şehri / City of Saffron olarak bilinmekteydi) safran yetiştiriciliği yapılmakta olup bundan kaynaklı olarak da Hititçe'de safran için "Azupiru/Azupira" ifadesi kullanılmaktaydı (Basker ve Negbi, 1983: 228; Koyuncu ve Güvenç, 1997: 524; Caiola ve Canini, 2010: 2). Fakat Anadolu'daki en iyi kalite safran için Strabon ve sonrasındaki dönemlere ait tarihi metinlerde Kilikya olarak da adlandırılan sahadaki *Corycus* (Mersin-Erdemli / Kız Kalesi ve çevresi) gösterilmiştir. Söz konusu bu antik yerleşme de muhtemelen adını "Crocus"dan almış olup henüz M.Ö. 4. yy.'da çok iyi kalite safran elde edildiği tarihi kaynaklardan anlaşılmıştır (Basker ve Negbi, 1983: 228; Caiola ve Canini, 2010: 2; Arslan, 2016: 68). Daha önce de bahsedildiği gibi Dioscorides Pedanius da safrandan bahsetmiş olup üstün vasıflı *Corycus* safranını yanı sıra Olimpos (Tahtalı) safranından da söz etmiştir (Arslan, 2016: 68; Arslan, 2019: 591). Bizans dönemine gelindiğinde İzmir'de yetiştirildiği bilinen safran, Osmanlı İmparatorluğu'nun da önemli ihraç malları arasında sayılmaktaydı (Ceylan, 2005: 151; Türkölmez ve ark., 2013: 36).

Safran, kullanım alanının çeşitliliği, nadir bulunuyor olması ve bundan ötürü de çok pahalı bir madde oluşu nedeniyle toplumlarca çok fazla değer atfedilmiş bir ürün olmuştur. Hatta geçmişte Almanya ve İsviçre'de safranda tağşiş yapanlar için idam cezası bile verildiği bilinmektedir (Arslan, 1986: 24). Nitekim 15. yy.'da Nürnberg'de safranda tağşiş yapanların idam cezasına çarptırılacağı kayıtlarda yer almaktadır (Mousavi ve Bathaie, 2011: 64). Orta Çağ Avrupası'nda safrana (Çoğu baharata olduğu gibi) çok fazla kıymet veriliyor oluşunun bir diğer göstergesi de 14. yy.'da bol miktarda safran yüklü bir kargo gemisinin korsanlarca kaçırılması, tarihe "Safran Savaşı (Saffron War)" olarak geçmiş ve 14 hafta sürmüştür (Mousavi ve Bathaie, 2011: 64;

Golmohammadi, 2014: 578). Söz konusu dönemde vebanın Avrupa'ya büyük ölçüde kılması safran ile birlikte çoğu baharata olan ilgiyi artırdığından safrana verilen değer daha net anlaşılmaktadır.

3. Safranın Botanik Özellikleri ve Doğal Yayılış Alanı

Safran (*Crocus sativus* L.), Iridaceae/Süsengiller familyasından bir tür olup *Crocus* cinsinin Türkiye'de 18 tanesi endemik olmak üzere toplam 32 türü bulunmaktadır. Bazı türlerin ise 2 ila 10 arasında da alttürü vardır (İpek ve ark., 2009: 38; Sadeghi Bakhtavari, 2010: 2; Yıldız, 2017: 1). Günümüzde kültürü yapılan *Crocus sativus* L. için bazı çevrelerce hala tartışmalı da olsa en yaygın kabul gören iddia *Crocus cartwrightianus*'dan elde edilmiş olduğudur (Rangahau, 2003: 1; Negbi, 2006: 1). Kültür safranının atası / yabanisi olarak işaret edilen *Crocus cartwrightianus*'ın anavatanı da Yunanistan (Attika Yarımadası) ve Girit'tir. Yunanistan'ın güneyi, Girit ve de özellikle Santorini ile Kiklad adalarında halen *Crocus cartwrightianus* toplayıcılığı yapılmaktadır (Negbi, 2006: 3). Bazı araştırmacılarca bitkinin anavatanı Mezopotamya'ya kadar genişletilir. *Crocus sativus* L. için zaman içerisinde en uzun stigmatalı olan *Crocus cartwrightianus*'ların toplanmasıyla elde edilmiş bir mutant bitki olabileceği günümüzde en yaygın görüştür (Çınar ve Önder, 2019: 81; Zaraffe.com, 2020). Bununla birlikte bazı araştırmacılarca kültürü yapılan safran için *Crocus thomasi* ve *Crocus pallasii* de atası olabilecek bitkiler arasında gösterilmektedir (Caiola ve Canini, 2010: 12; Kafi ve ark., 2018: 113; Golmohammadi, 2019: 158). *Crocus* cinsinden en bilinen ve de ekonomik değeri en fazla olan, çalışma öznemiz *Crocus sativus* L. yani safran olup bundan başka 30 kadar türün de süs bitkisi amacıyla yetiştiriciliği yapılmaktadır.

İran – Turan florasının bir elemanı olan safranın doğal yayılış alanı için 10° batı - 80° doğu boylamları, 30° – 50° kuzey enlemleri arasındaki sahadır. Safranın anavatanı olarak en geniş anlamıyla Akdeniz Havzası ile doğuya doğru İran, Pakistan ve Afganistan işaret edilmektedir. Daha sınırlı olarak anavatanı için Yunanistan (Ege Adalarının bir kısmı), Anadolu ve İran olduğu da belirtilmektedir (Winterhalter ve Straubinger, 2000: 40; Dar ve ark., 2017: 248). Bazı araştırmacılar ise asıl merkezin İran (Doğrudan Keşmir'i işaret ederek) olduğunu belirtmektedirler (Gresta ve ark., 2008: 95; Lunsford ve Zenger, 2009: 2; Caiola ve Canini, 2010: 3). Nitekim dünyada kültürü yapılan safranın İran kökenli olduğu konusunda çalışmalar bulunmaktadır. Ziraat bağlamında ise günümüzde İspanya'dan Çin'e, Birleşik Krallık'tan Yeni Zelanda'ya değin safran yetiştiriciliği için uygun şartların haiz olduğu pek çok ülkede faaliyet söz konusudur.

Safran, toprak üstü tek yıllık, toprak altı ise çok yıllık bir bitkidir. Toprak altı kısmındaki bölüm ise esasında her bir korm / soğan 1 yıllık olup bu soğanın verdiği yavrularla (kormel) devamlılık sergiler. Bitki çiçek açıp gelecek yılın soğanını verdikten sonra toprak üstü kısmı kurur. Bitkinin coğrafi şartlara bağlı olarak toprak altı kısmının 4 – 10 yıllık devamlılığı olabilmektedir. Bitkinin kormları* yani soğan olarak da adlandırılan kısmı açık kahverengi, dış kısmı ipliksi bir kabukla kaplı / saçaklı bir yapıda, 2 – 15 cm. arasında değişik boyutlarda olan bir yapıdadır. Safran, saçak köklü olup tek bir soğan, iriliğine bağlı olarak değişmekle beraber 1 ila 12 arasında değişen sayıda çiçek verebilmektedir. Bitkinin 6 taç yapraklı, eflatun renkli çiçekleri bulunmakta olup bazı

* Korm (Corm): Safran kormları genel olarak soğan olarak adlandırılır. Esas itibariyle söz konusu yumrular gerçek anlamda soğan olmayıp korm adı verilen soğan benzeri / soğansı bir yapıda olmasından kaynaklı halk arasında ve araştırmacılarca soğan olarak adlandırılmaktadır.

çiçeklerde beyaz veya kırmızı ince şeritler bulunabilmektedir. Safran 20 – 30 cm. boyunda olmakla birlikte çimene benzer yaprakları 50 cm.'e kadar uzayabilmektedir.

Safranın ekonomik değeri haiz olan stigmaları çok kuvvetli aromaya ve de renk verme gücüne sahiptir. Boyar özelliği ile her türlü dokuma ürünüde (Kumaş, yün, halı vs.), işlenmiş gıdalarda, yemeklerde (Tatlılar, pilavlar vs.), kozmetik sanayinde tercih edilen bir bitki olmuştur. Stigmalar 2 – 5 cm. arasındadır. Asıl ekonomik değeri haiz kısmı olan dişi organ kırmızı stigmalar olup sarı renkteki erkek organların (Stamen) pazar değeri düşük olsa da üreticiye yan bir gelir sağlaması ile yine de değerlendirilmektedir.

Fotoğraf 2. Safran Soğanları (Kormları) ve Yavrulamış Bir Safran Soğanı (Sağ Üstte), Safran Çiçeği ve Safran Stigmaları

Safranın içerik özelliklerine baktığımızda uçucu yağlar ve protein bakımından zengin olduğu anlaşılmaktadır. Safranda 150'den fazla uçucu ve uçucu olmayan bileşik bulunmaktadır. Bitkinin uçucu yağ oranı, yapılan çeşitli çalışmalarda % 0.3 ila % 1.5 arasında değiştiği sonucuna ulaşılmıştır (İpek ve ark., 2009: 39; Çınar ve Önder, 2019: 82). Uçucu yağ bileşenleri içerisinde ise en fazla safranal ($C_{10}H_{14}O$) bulunmaktadır. Bitkinin renk verme gücünü gösteren krosin bileşiğinin içeriği yetiştirildiği yere ve de kurutulma usulüne göre değişmekle beraber % 13.5 – 15.0 ila % 24 – 27 arasında değişebilmektedir (Özel ve Erden, 2005: 793; Menia ve ark., 2018: 1034). Örneğin; Fas'taki safran örnekleri üzerinde yapılan bir çalışmaya göre krosin içeriği % 36 oranında tespit edilmiştir (Lage ve ark., 2006: 238). Safranın 100 gramındaki (Kuru halde) ortalama değerlere baktığımızda; 11.9 g. su, 11.43 g. protein, 111 mg. kalsiyum, 11.1 mg. demir, 148 mg. sodyum, 1724 mg. potasyum ile C ve B6 vitaminleri bulunmaktadır (USDA, 2020).

4. Safran Ziraatı ve İşlenmesi

Safran yetiştiriciliği için yarı-kurak / Akdeniz iklimi oldukça idealdir. Safran için yağışlı bir ilkbahar devresi ile sıcak ve de çok az yağışlı (Hatta kuru) bir yaz devresi oldukça önemlidir. Özellikle çiçeklenme döneminde kuru ve güneşli havalar safran için aranan bir özelliktir. Bitki, yazın uyku dönemine girer, asıl gelişme devresi ise sonbahardır. Esasında geniş bir sıcaklık aralığına tolerans gösterebilen bir bitki olan safran, maksimum 40° – 45°C ile minimum -15° / -18°C'ye kadar dayanabilmektedir. Bitkinin çiçeklenmesi için ise optimum sıcaklık isteği 17°C'dir (Gresta ve ark., 2008: 98; Lunsford ve Zenger, 2009: 3). Safran, İtalya'nın Abruzzo / Navelli civarında yaz ortalaması 20° – 22°C, kış ortalaması 2° – 3°C; Kozani (Yunanistan)'de ise yaz ortalaması 23°C, kış ortalaması 2° – 5°C'lerde yetişmektedir. Keşmir Vadisi (Hindistan)'nde de safran yetiştirilen alanlarda ortalama yaz sıcaklıkları 20° – 22°C, Fas (Taliouine)'ta ise 25° – 30°C aralığındadır. Soğanlar dona karşı dayanıklı olmakla birlikte çiçekler oldukça dayanıksızdır. Yağış isteği bakımından yıllık 300 mm.'lik yağış yeterlidir. Nitekim safran su isteği fazla olmayan bir bitki olması hasebiyle de ayrıca cazip bir tarım ürünüdür. İspanya (Sardunya)'da 400 mm., Yeni Zelanda'da 300 – 400 mm., Safranbolu'da 450 – 470 mm., Yunanistan'da 500 mm. ve İtalya (Navelli Yaylası)'da 700 mm. yağışlı koşullarda çoğu zaman sulama yapılmadan başarılı bir şekilde ziraatı yapılabilmektedir. Bununla birlikte Keşmir'de yağışın 1000 – 1500 mm.'yi bulduğu yerlerde de başarılı bir şekilde yetiştirilmektedir (Rangahau, 2003: 2; Tantry, 2017: 353-354). Fakat yağışların yetersiz olduğu ülkelerde safran ziraatı yapılmak isteniyorsa sulama zorunludur. Özellikle de soğan dikimini takiben beklenen yağışlar gerçekleşmediyse mutlaka sulama yapılmalıdır. Örneğin; dünyanın en büyük safran tedarikçisi İran'da suya en fazla ihtiyaç duyduğu Mart – Nisan devresinde m²'ye 15 – 20 lt. sulama yapılmaktadır (Ebrahimi, 2015: 78). Kurak şartların hakim olduğu bir diğer safran üreticisi olan Fas'ta, safran yetiştiriciliğinin ana merkezi olan Taliouine kasabasında yıllık yağış 100 – 200 mm. arasında olup safran için hektara 350 – 500 m³ sulama yapılması gerekmektedir (Ait-Oubahou ve El-Otmani, 2006: 91). Damla sulama sistemi safran ziraatı için oldukça uygun aynı zamanda da en yaygın sulama sistemidir. Sulama yapılması gereken durumlarda sulama sonrasında safran ziraatı için önemli bir sorun olan yabancı ot kontrolünün sıkı bir şekilde yapılması gerekmektedir. Safran ziraatının zaten yoğun mesai gerektirmesi, sahada yabancı ot kontrolünün sağlanamaması durumunda daha da yoğun bir işgücünü gerektirecektir. Hasadın yapılacağı Kasım ayı içerisinde erken gelen kar yağışları safran verimini düşüren en büyük sorunlardan birisidir. Zaman zaman Keşmir, İran ve Afganistan'da buna bağlı olarak rekoltede çok ciddi düşüşler yaşanmıştır. Safran ekilecek saha rüzgara karşı da korunaklı olmalıdır.

Toprak isteği bakımından organik maddece ve kalsiyum açısından zengin, kumlu – tınlı topraklar bitki gelişimi için oldukça idealdir. Safran için toprak drenajının iyi olması da ayrıca önemlidir. Toprak pH değeri ise 7 – 7.5 civarında olmalıdır. Safran yetiştirilecek arazinin bir sene önce nadasa bırakılmış olması, yabancı otlardan bütünüyle arınık hale getirilmesi verim ve zaman tasarrufu açısından çok önemlidir. Safran ekilecek sahaya öncesinde diğer yumru bitkiler (Patates, şekerpancarı gibi) ekilmemiş olmasına dikkat edilmelidir. Safran ziraatında en yaygın ve ideal bitki besleme organik gübreyle yapılmaktadır. Bu noktada sönmüş ahır gübresi en çok tercih edilen bitki besin maddesidir. Hektar başına ortalama 20 – 30 ton organik gübre kullanımı yeterlidir. Son

yıllarda popülaritesi artan solucan gübresi de safran yetiştiriciliği için ideal bir alternatif olarak önerilebilir.

Safran, özellikle yetiştirildiği Avrupa ülkelerinde bir münavebe bitkisi olarak da kullanılmaktadır. Örneğin; İtalya'nın merkezi kesimlerinde buğday ve kaba yoncayla ekim nöbetine sokulmaktadır (Gresta ve ark., 2008: 100). Safrandan önce saha eğer nadasa bırakılmayacaksa baklagil bitkilerin ekimi de önerilebilir. Bununla birlikte bitkinin münavebeye sokulmasının (Özellikle şekerpancarı, patates ve kaba yoncayla) çok da uygun olmadığı yönünde bulgular da söz konusudur (Kafi ve ark., 2018: 120). Türkiye'de ise safran münavebesi, zaten safranın çok küçük parsellere ekiminden dolayı pek yapılmamaktadır. Genelde 3 yılda bir defa sökülen safran tarlası, aynı parsele bir daha 6 – 7 yıl sonra ekilecek şekilde bir sistem tercih edilmektedir.

Safran yetiştiriciliğinde eğer uygun klimatolojik şartları haiz bir durum söz konusuysa irtifa çok da belirleyici değildir. Örneğin; Abruzzo bölgesindeki Navelli komününde deniz seviyesinden 650 – 1.100 m. yükseklikte yetiştiriciliği yapılmaktadır. Öte yandan Sardunya'da 50 – 140 m.'ler arasında yetiştiricilik yapılabiliyorken; Kozani (Yunanistan / Batı Makedonya)'de 650 – 700 metrelerde, Fas'ta 1.000 – 1.200 m.'lerde, Hindistan (Cemmu ve Keşmir)'de ise 2.140 metrede (Keşmir Vadisi'nde 1.585 – 1.677 m.'ler arasında / Husaini ve ark., 2010: 108) yetiştirilmektedir. Türkiye'de ise 200 m.'den 1.900 m. (Gümüşhane / Kelkit) – 2.200 m. (Van / Özalp)'lere kadar çıkabilmektedir.

Safran, kısır olduğundan tohumlarla değil, kormlar ya da yaygın olarak kullanıldığı şekliyle soğanlarla çoğaltılır. Aynı zamanda safran ziraatının en önemli girdisini de soğan tedariki oluşturmaktadır (Kabaca tüm maliyetin % 50 – 60 kadarını). Bir safran soğanından iriliğine bağlı olarak yılda 3 ila 5 arasında, 3 yıllık süreçte de ortalama 7 – 10 kadar yavru soğan elde edilebilmektedir. Yavru soğanlar yaz devresi sonrasında elde edilir. Verimli bir safran ziraatı için soğan büyüklükleri / çapları ve steril olmaları büyük önem taşımaktadır. Soğanların boylandırılarak ekilmesi stigma verimi ve soğan sayısı üzerinde önemli bir belirleyicidir. Özellikle küçük soğanların ekiminden kaçınılmasına ayrıca özen gösterilmelidir. Safran soğanları 15 g. üzeri olanlar, 8 – 15 g. arasındakiler, 5 – 8 g. arasında olanlar ve 5 g.'ın altındakiler şeklinde kategorize edilebildiği gibi ülkeden ülkeye değişen ağırlık sınıflamaları mevcuttur. Türkiye'de ortalama 3 – 5 cm.'lik ve 5 – 8 g.'lık soğanlar safran yetiştiriciliğinde tercih edilebilen irilik olarak kabul edilmektedir. Safran ziraatında gelişmiş ülkelerde ise 15 – 20 g. ağırlığındaki soğanlar tercih edilmektedir.

Başarılı bir safran ziraatı için safran soğanlarında boylama çok önemli bir husustur. Yapılan çalışmalar da boylamanın safran verimliliğini önemli ölçüde artırdığını göstermiştir. Safranlarda boylama ülkeden ülkeye değişiklik göstermekle birlikte, üreticiler arasında bile farklılık bulunmaktadır. Örneğin; büyük soğanlar: 8 – 10 cm. ve 12 g. üzerinde olanlar; orta boy soğanlar: 5 – 7 cm. ve ortalama 5 g. ağırlığında olanlar; küçük soğanlar 2 – 4 cm. ve ortalama 2 g. civarında olanlar şeklinde kategorize edilebilmektedir. Son yıllarda safran soğanı ihracatına da başlamış olan Hollanda'da ise 7 – 8 cm., 8 – 9 cm., 9 – 10 cm. ve 10 cm. üzerindeki olacak şekilde soğan sınıflamaları söz konusu olup daha küçük soğanlar ekim için kullanılmamaktadır. Türkiye'de safran soğanları için boylarına göre bir kategorizasyon yapılmamakta olup İran ve Afganistan'da buna çok dikkat edilmektedir.

Safran yetiştirildiği ülkelerdeki çeşitli uygulamalara göre düz alana, sırta ve çukura/ocağa dikim gibi farklı şekillerde dikilebilmektedir. Türkiye’de dahil olmak üzere son yıllarda sırta dikim oldukça yaygın bir uygulama olup safran ziraatı için çok idealdir. Bu sayede taban suyu seviyesinin yükselmesi ile yaşanabilecek olumsuzlukların önüne geçilmekte ve hasadı kolaylaştırmaktadır. Soğanlar 10 – 15 arası derinliğe dikilir ve bu aşamada yanmış ahır gübresi dökülmesi uygundur. Sıra araları 10 – 20 cm. olmalıdır. Soğanların dikim derinliği toprak özellikleri ve soğan iriliği gibi hususlara göre değişkenlik gösterebildiği gibi üzerinde durulması gereken bir noktadır. İpek ve arkadaşlarının (2009), Ankara koşullarında yaptıkları çalışmaya göre 10 cm. derinlikte yapılan ekimlerde soğan veriminin arttığı tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda safran soğanı ekim derinliği için ortalama 5 – 10 cm. olması gerektiği sonucu elde edilmiştir. Horasan koşullarında Vafabakhsh ve arkadaşlarının (2010: 146), 2000 – 2007 döneminde yapmış oldukları çalışmada 30 cm. derinlikte yapılan ekimden olumsuz, 20 cm.’den en yüksek, 10 cm.’de ise yaz sulamasıyla yüksek çiçek verimi elde ettiklerini belirtmişlerdir.

Safranda verimlilik hem çok tartışmalı hem de çok değişken bir husustur. Safran ziraatı söz konusu olduğunda 4 türlü verim anlaşılır; soğan verimi, çiçek verimi, yaş stigma ve kuru stigma verimi. Bunlardan soğan verimi, özellikle bir sonraki dikim ve de soğan satışı yapan işletmeler için çok önemlidir. Fakat Türkiye’deki gibi soğanlarda boylamaya fazla özen gösterilmeyen ülkelerde, bu alandaki verimlilik çok değişken olabilmektedir. Özellikle de ana soğan (korm) eğer küçükse, yavru soğan (kormel) verim gücü de o oranda düşük olmaktadır. Çiçek verim durumu da yine soğan büyüklüğü ile ilişkili bir husustur. Geniş soğanların (45 g. civarındaki) çiçek verimi daha yüksek olup 12’ye kadar çiçek verebilmektedir (Dar ve ark., 2017: 252). Son olarak stigma verimliliğine baktığımızda bu da çiçek verimliliğine bağlı bir durumdur. Safranda çiçek başına 3 stigma elde edilmekte olup çok nadiren 4 ila 8 arasında stigma verimiyle de karşılaşılabilir. Tek bir çiçekten ortalama 0.03 g. yaş, 0.007 g. da kuru safran elde edilmektedir. Buna göre de 150 çiçekten 1 g. kuru safran sağlanabilmektedir. 1 kg. kuru safran eldesi için ise 5 kg. yaş safrana ihtiyaç vardır. Stigma eldesi için ihtiyaç duyulan çiçek miktarı kg. veya adet cinsinden belirtilebilmektedir. Örneğin; Afganistan koşullarında 1 kg. kuru safran için 78.5 kg. çiçek toplanması gereklidir ki bu da kabaca 150.000 – 170.000 çiçek demektir (Lunsford ve Zenger, 2009: 6; UNIDO, 2014: 9). Çiçek adedi üzerinden stigma verimi ise yukarıda belirttiğimiz soğan boyutu konusu başta olmak üzere ekim sıklığı gibi hususlara bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir. Bu nedenle de literatürde ve üretici beyanlarında kuru stigma miktarı ve elde edilebileceği çiçek sayısı değişiklik göstermektedir. Sonuç olarak 1 kg. kuru safran için farklı lokasyonlarda 80, 100, 120, 140, 150, 180 ve 200 bin çiçeğe ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir. Ortalama 2.100 hasat edilmiş çiçek 1 kg.’a karşılık gelmekte, bunlardan da 10 – 12 g. kuru safran elde edilmektedir (Ünlü, 2019: 19). Benzer bir diğer çalışmaya göre de 2.500 çiçek 1 kg.’a eşit olup 80 g. yaş stigmaya bu da 16 g. kuru stigmaya karşılık gelmektedir (Kafi, 2006: 54). Alan açısından ise 1 hektar alandan ortalama 10 – 15 kg. kuru stigma elde edilebilmekte olup çevre şartlarına göre bu değer 2 – 30 kg. arasında değişebilir (Gresta ve ark., 2008: 101). Tüm bu verim değerleri göz önüne alınarak safran ziraatı için başlangıçta soğan iriliği konusuna eğilinerek verim durumu da 3 temelli (Soğan, çiçek ve yaş stigma) olacak şekilde hesaplanmalıdır.

Safran verimliliği sonrasında burada yeri gelmişken bitki döngüsü ve safran tarlasının ekonomik ömründen de bahsetmek gerekir. Anaç soğan, dikimden itibaren ilk 3 – 4 yıl sayısı 2 ila

10 arasında değişmekle birlikte ekseriyetle 3 – 5 yavru soğan verir. Soğan ekiminin ilk yılı, yavru verimi açısından çok önemli olup dikkatli bir şekilde takibi yapılmalıdır. Fakat 4. – 5. yıllardan itibaren yavru lamayı bırakır (Yıldırım ve ark., 2017: 143). Buna bağlı olarak da safran tarlasının en iyi şartlarda 3 – 4 yılda bir yenilenmesi uygun olmakla birlikte bu uygulama ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir.

Safran için ziraat takvimine baktığımızda kuzey yarımküresi için benzer iklim şartlarındaki sahalarda Ağustos ayının ikinci yarısı ile Eylül ayının başlarında soğanların dikimi yapılır. Mayıs ayı itibariyle toprak üstü kısmı kuruyan safranların Mayıs sonu – Haziran başı gibi soğan sökümü yapılır. Yaz devresi bitki için durgunluk (Dormansi) devresidir. Soğanların bu durgunluk devresi süresince temizlenmiş, hasta ve yaralı olanların ayıklanmış bir şekilde, serin, rutubetsiz ve üstü üstü yığılmadan uygun bir ortamda Eylül ayına kadar muhafaza edilebilir. Sağlıklı şartlarda muhafaza edilemeyen soğanlar, Türkiye gibi safran soğanı temininde güçlükler yaşanan bir ülke için ayrıca özen gösterilmesi gereken bir husustur. Eylül ayında uyanmaya başlayacağı için dikimi geciktirilmeden, Ağustos ayının ikinci yarısı gibi yapılmalıdır. Ekim ayının ortalarından Kasım ayının ilk yarısına kadar bitki çiçek açmaya başlar ve çiçeklenme döneminde sulama yapılmaması gerekmektedir. Söz konusu dönemde artık safran hasadına başlanır. Soğanların iriliğine göre değişmekle beraber dekara 100 – 500 kg. ile 1 tona kadar safran soğanı dikilir. Sağlıklı soğanlarla ve de iyi hazırlanmış arazide yaklaşık 3 – 4 yıl söküm yapmadan iyi verimde safran hasadı yapmak mümkündür. Bu durum da ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Örneğin; İspanya ve Türkiye’de bu süre 3 – 4 yılken, Afganistan’da, Fas’ta ve de günümüzde azalmakla beraber Keşmir’de de 8 – 10 hatta 12 yıla kadar çıkmaktadır (Madan ve ark., 1966: 384; Gresta ve ark., 2008: 99). Safranda ilk yıl verim nispeten düşük olur, 2. yıl verim artmaya başlar, 3. yılda en yüksek değerine ulaşır ve sonra yeniden azalma eğilimine girer. Farklı ülkelerdeki bu verim döngüsüne bağlı çalışmalara baktığımızda Yunanistan koşullarında ilk yıl hektara 3 kg. kuru stigma, ikinci yıl 10 kg., üçüncü yıl 15 kg., dördüncü yıl 10 kg. ve takiben düzenli bir şekilde azalma tespit edilmiştir (Goliaris, 2006: 82). Afganistan koşullarında ise hektar başına ilk yıl 1,32 kg. kuru safran elde edilmekte olup 2. yıl 3,95 kg., 3. yıl 7,80 kg., 4. yıl 10,5 kg., 5. yıl 13,2 kg., 6. yıl 9,15 kg., 7. yıl 7,8 k., 8. yıl 5,2 kg. olarak süreç tamamlanmıştır (Lunsford, Zenger, 2009: 6; Katawazy, 2013: 20). Genelde istisnalar olmakla beraber verimdeki kırılma 3. veya 4. yıldan sonra kendini göstermektedir.

Safran ziraatında en zahmetli ve faaliyet için en caydırıcı olan (Özellikle genç girişimciler için) aşama hasat sürecidir. Safran hasadı 2 aşamalı olup ilkinde çiçeklerin toplanması, ikincisinde de stigmaların ayıklanması şeklinde işlem tamamlanır. Safranda hasat takvimi çok önemlidir. Çiçekler en fazla 48 saat süreyle yaşadıkları için hızlı olmak çok önemlidir. Günün ilk ışıklarıyla birlikte safran hasadına başlanmalıdır. Çiçekler açmadan toplanıp, gölgelik bir alanda açmaya bırakılır. Safran hasadında çiçeklerin açmadan, henüz goncayken toplanması hasatta ve stigma ayırmada kolaylık sağlamakla beraber işgücü yetersizliğinden ötürü çoğu zaman açmadan toplamak mümkün olamamaktadır. Çiçekler açmaya başladığı andan itibaren ise hasada hız verilmesi gerekmektedir. Çiçekler bu şekilde muhafaza edilecekse 0°C’de en fazla 7 gün bekletilebilir (Lunsford ve Zenger, 2009: 6). Hasat süresi ortalama 15 – 20 gün sürmekle beraber daha da uzayabilmektedir. Türkiye ve Afganistan’da Ekim ayının ikinci yarısı itibariyle çiçeklenme başlamakta olup Kasım ayının 3. haftasına kadar hasat devam etmektedir.

Çiçeklerin toplanmasından sonraki stigma ayıklama süreci faaliyetin bir diğer uzun soluklu ve de zahmetli sürecidir. Safranın stigma / tepelik kısmındaki 3 parçadan oluşan organı asıl ticari değere sahip kısmını oluşturmaktadır. Çiçeklerden stigmalar çok hassas bir şekilde ayrılmalıdır. Bunun için de cımbız, makas veya usta biri tarafından tırnak yardımıyla stigmalar ayrılır. Ayırma işlemi kırmızı (Dişi) ve sarı (Erkek) renkli olacak şekilde gerçekleşir. Sarı renkteki stigmaların kalitesi ve buna bağlı olarak da pazar değeri düşüktür.

Daha önce de bahsedildiği üzere safranın asıl ticari değeri haiz kısmı stigmalarıdır. Bu kısım da stilus (Boyuncuk) adı verilen bitkiye bağlandığı beyaz kısımdan başlayıp önce sarı sonra da kırmızı rengi alan tüm bir stigmayı oluşturmaktadır. Stigmadaki bu renk değişimine göre çeşitli kategorizasyonlar söz konusudur. Safran, elde edildiği yöre ve kurutma işlemine bağlı olarak birkaç farklı kalitede değerlendirilmektedir. Özellikle de safran ticaretine yön veren İran, Keşmir, İspanya ve Afganistan bu konuda kendilerince sınıflamalar gerçekleştirmişlerdir. Buna göre İran safranı;

- ❖ Sargol: En iyi kalite safran olarak kabul edilir ve sadece stigmanın uç kısımlarındaki salt kırmızı kesimden oluşur.
- ❖ Pushal/Pushali: Orta kalite safran olup stigmaların uç kısmından aşağıya doğru hafif sarı renkli olan kısmını kapsayan kesimdir. Renk verme gücü nispeten daha düşüktür.
- ❖ Bunch (Dasteh)/Demet: Tüm stigma bir bütün olarak kullanılır ve düşük kalite safranlardır. Ülkede *İspanyol Tipi* olarak da bilinmekte olup pazarlara demetler şeklinde sunulur.
- ❖ Konge: Stigmanın sadece sarı / açık renkli olan kısmını oluşturan, renk verme gücü zayıf, hatta neredeyse yok gibidir. Sadece hafif aroması için tercih edilir.

İspanya safranı sınıflaması ise ISO 3632'ye göre safranın renk verme gücünü belirleyen krosin içeriğine göre belirlenmiştir.

- ❖ Coupe (Cupe): İran sınıflamasındaki sargol sınıfına karşılık gelir. Krosin içeriği 190 ve üzeri olan safranları içerir.
- ❖ Mancha: Yine İran sınıflamasındaki pushal kategorisine karşılık gelir. Renk verme gücü 180-190 arasında olup, boyuncuk ve diğer çiçek kalıntıları % 4'ü aşmamalıdır.
- ❖ Rio: Renk verme gücü 150-180 arasında, boyuncuk ve diğer bitki kalıntıları % 7'den fazla olmamalı.
- ❖ Standart: Üç çeşidin karışımı olup buna göre boyuncuk ve diğer çiçek kalıntıları % 7'den az olmalıdır. Renk verme gücü 145 – 150 birimler arasındadır.
- ❖ Sierra: Stigma boyuncuktan kısadır. Renk verme gücü 110 birimden az, diğer bitkisel kalıntılar en fazla % 10 oranında olabilir.

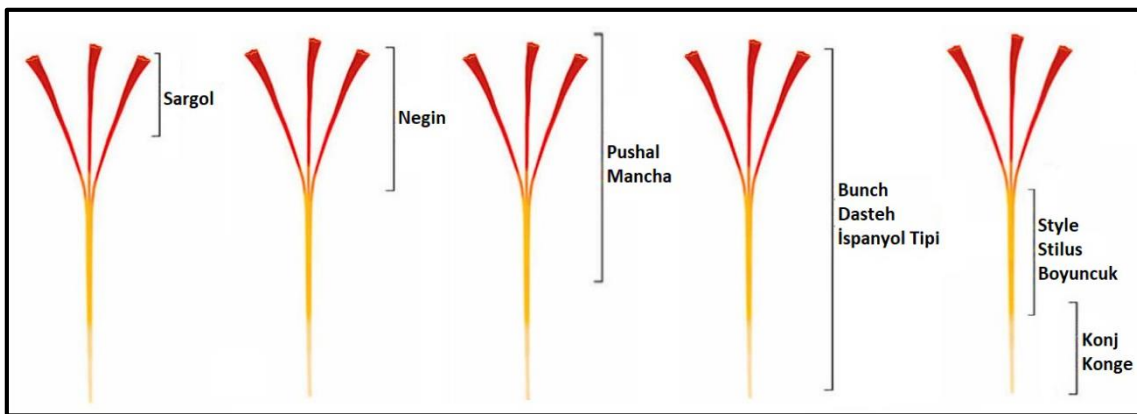
Keşmir sınıflamasına baktığımızda;

- ❖ Mongra: En iyi kalite safran sınıfı olup sadece stigmaların uç kısımları bulunur.
- ❖ Laccha/Lacha: Stigmaların kırmızı kısmı ile sarı kısım da bulunmaktadır.
- ❖ Zarda: Sadece boyuncuk kısmı (Sarı ve beyaz bölüm) bulunmaktadır.
- ❖ Bunch/Demet: Demetler halindeki safran stigmalarıdır.

Son olarak Afganistan sınıflamasının ise büyük ölçüde İran sınıflamasına benzediği görülmektedir. Bunlar;

- ❖ Negin: En iyi kalite safranlar olup stigmaların tepe uçlarından oluşmaktadır. Renk verme gücü çoğu safrandan üstün olup 270 birim ve üzerindedir. Bu grubun bir diğer özelliği 3 stigma demet haline getirilerek pazara sunulmaktadır.
- ❖ Sargol: Koyu kırmızı stigma uçlarından oluşan ve renk verme gücü 260 – 270 birim aralığındadır.
- ❖ Pushal (Mancha): Renk verme gücü 250'ye yakın olup stigma boyuncuklarının sarı kısımları da bulunmaktadır.
- ❖ Khooshe (Demet): Tüm bir stigma demetler haline getirilir, renk verme gücü de 70 – 75 arasındadır.
- ❖ Konj (Konge): Stigmaların sadece sarı ve turuncu (Boyuncuk) kısmı bulunur ve zayıf bir aromaya sahiptir.

Uluslararası pazarlarda da genelde bu sınıflara göre isimlendirilerek ve de varsa coğrafi işaret olması durumuna göre satışa sunulur (Şekil 1). Uluslararası Standartlar Teşkilatı (ISO), safran için ISO 3632 standardıyla safranın krosin (renk), pikrokrosin (tat) ve safranal (koku) içeriğine göre 3 şekilde bir standart belirlemiştir. Türkiye'de de Türk Standartları Enstitüsü (TSE) ilk olarak 1977'de Bakanlar Kurulu kararı ve 4 Ocak 1978'deki Resmi Gazete ilanı ile TS 2644 Safran Standardını tayin etmiştir. Buna göre bütün, kesilmiş ve toz safran tipleri belirlenmiş, bunlar da Ekstra, I. Kalite ve II. Kalite (Bütün ve kesilmiş safran için) şeklinde kalite sınıflarına ayrılmıştır. 2001'de standartta değişikliğe gidilmiş, 2010'da da safranla ilgili "TSE ISO/TS 3632-1" standardı ilan etmiştir. Fakat Türkiye koşullarında safran standardının pazarlara pek yansımadığını da belirtmek gerekir. Zaten çok sınırlı olan safran üretiminde eldeki ürün doğrudan pazarlanmaktadır. Buna bağlı olarak da Türkiye pazarlarında belli bir sınıflama söz konusu olmayıp, genellikle stigmaların boyuncuk kısmı elle kopartılarak geri kalan kısmı kurutulup pazarlanmaktadır.

Bölümlerinin Çeşitli Sınıflamalara Göre Adlandırılması

Safranların kurutulması hem sağlık hem de pazar değeri açısından bir diğer önemli süreçtir. Usulüne uygun bir şekilde yapılmayan kurutma işlemi kuvvetli bir kanserojen olan aflatoksine neden olabilmektedir. Stigmaların usulüne uygun bir şekilde kurutulması kül içeriği ve bitkinin önemli bir ticari göstergesi olan safranal etkisinin açığa çıkması açısından çok önemlidir. Stigmalar

bazı ülkelerde hala geleneksel yöntemlerle kurutuluyor olsa da son yıllarda modern teknolojinin imkânlarıyla özel aletlerle kurutulmaktadır. Stigmaların kurutulması, kullanılan metoda ve kurutma sıcaklığına göre farklılık gösterir. Örneğin; 30°C'ye ayarlı fanlı fırınlarda 24 – 26 saat kurutulabilir. Yunanistan'da ise karanlık odalarda 30 – 35°C'ler arasında daha uzun sürede kurutma işlemi gerçekleştirilir. İspanya'da 70°C'de 6 dk., Yeni Zelanda'da ise 110°C'de sadece 2 dakika gibi bir sürede kurutma yapılır (Rangahau, 2003: 3). Geleneksel yöntemlerle açık havada yapılan kurutma 1 hafta kadar sürmekle beraber pek çok dezavantajı bulunan bir durumdur. Depolama bakımından safran soğanları 3° – 5°C'ler arasında ve kuru bir ortamda, en fazla 1 ay muhafaza edilmelidir. Hasat edilmiş safranlar (Stigmalar) ise 0°C'ye yakın bir değerde muhafaza edilmelidir. Safranların bu aşamada ışık almamasına ve serin tutulmasına özen gösterilir. Pazara sunulmaya hazır safranlar koyu renkli cam kavanozlara veya tahta kutulara konulur. İran ve Afganistan'da stigmalar demetler halinde olabildiği gibi dağınık şekilde de ambalajlanabilmektedir. Türkiye'de dahil olmak üzere diğer çoğu ülkelerde dağınık halde paketlenmektedir.

Safrana duyulan ihtiyacın yıldan yıla artması (Özellikle tıp alanında) ve üretim sürecinin yoğun mesai gerektirmesi araştırmacıları safran eldesi yönünde yeni arayışlara itmektedir. Son yıllarda örtüaltı (Plastik tünellerde) ve topraksız tarım (Hidroponik) koşullarında safran yetiştiriciliği ile ilgili çalışmalar yoğunlaşmıştır. Akuaponik sistemde safran yetiştiriciliği denemelerinde ise ilk etapta olumlu sonuçlar elde edilmiş olmakla beraber henüz çalışmalar başlangıç aşamasındadır. Özellikle ABD başta olmak üzere Hollanda, İtalya ve İspanya'da ise örtüaltı safran yetiştiriciliğinde kayda değer sonuçlar elde edilmiş olmakla beraber henüz ticari manada üretime geçilebilecek aşamaya gelinmemiştir.

Safran ziraatıyla ilgili son olarak zararlılara baktığımızda bunların başında haşerelerden çok tavşan, domuz, köstebek, tarla faresi gibi bitkinin soğanlarını tüketmeyi seven canlılar gelmekte olup kuşlar da çiçeklere büyük ölçüde zarar verebilmektedir. Safran soğanları için funguslar da çok zararlı olup bu açıdan soğanların muhafazasında ve toprağın funguslarca kirletilmemiş olmasına dikkat edilmelidir. Safran yetiştiriciliğinde tabansuyu seviyesindeki değişiklikler ve bitkinin yapısal özelliğine bağlı olarak fungal hastalıklara meyilli oluşu safran ziraatında malçlamaya pek olanak tanımamaktadır. Üreticilerce salyangozların da ciddi zararlar verdiği belirtilmiştir. Önemli bir polen kaynağı olması nedeniyle arıların da çok uğradığı bitkide stigmalar zarar görebilmektedir.

5. Safran Ziraatının Coğrafi Dağılımı ve Ülkelere Göre Safran Üretimi

Safran üretimi ve safran ihracatı denildiğinde uzun yıllardır sektörün en önemli aktörü İran olmuştur. Dünya toplam safran üretiminin % 90'dan fazla bir kısmını ülke tek başına karşılamaktadır. Artan talepler doğrultusunda da İran'ın üretimi yıldan yıla artmakta, 2005'te 230 ton olan üretim, 2019'a gelindiğinde 430 tona kadar çıkmıştır (Tablo 1). Burayı 2019 yılı üretimlerine göre sırasıyla Hindistan, Yunanistan, Afganistan, Fas ve İspanya takip etmektedir. Geçmişe kıyasla İspanya safran üretimi önemli ölçüde gerilemiş, Afganistan ve Yunanistan'da ise artışlar yaşanmıştır. Fas'ın ise safran üretimi belli bir aralıkta devam etmektedir. Türkiye'nin ise küresel çapta safran üretimi dikkat çekmeyecek boyutlarda olsa da son yıllarda kayda değer gelişmeler olmuştur.

Tablo 1. Seçilmiş Yıllara Göre Ülkelerin Safran Üretim Miktarları (Ton)

Ülkeler	1999	2005	2010	2019
İran	160	230	239	430
Hindistan	4.8	2.3	12.5	22
Yunanistan	4.3	5.7	7	7.2
Afganistan	-	0.15	0.8	6
Fas	1	2.3	2.6	2.6
İspanya	29.2	0.8	2.3	2.3
İtalya	0.3	-	1	1
Çin	-	-	1	1
Azerbaycan	3.7	-	0.2	0.2

NOT: Sıralama 2019 yılına göre yapılmıştır.

Kaynak: Kafi ve ark., 2006: 3; Lunsford ve Zenger, 2009: 9; Statista, 2020.

İran: İran uzun yıllardır dünya safran ihtiyacının en büyük tedarikçisi konumundadır. Dünya safran üretiminin % 90'ından fazlasını, uluslararası pazarlardaki safran ihracatının da % 70'ini İran elinde bulundurmaktadır. Üretime karşılık, ihracat payının düşüklüğünde yeniden ihracata bağlı olarak özellikle İspanya'nın kendi üzerinden İran safranını satıyor olması etkilidir. İran, en büyük safran tedarikçisi olması yanı sıra safran ile ilgili bilimsel araştırmalar, kurumsallaşma ve iyi kalite safran üretimiyle de dünyanın önde gelen ülkesi konumundadır. Ayrıca ülkede devletin safran yetiştiriciliğine verdiği önemli destek, safran yetiştiriciliği ve safranla ilgili bilimsel çalışmaların yürütüldüğü köklü kuruluşların yaygınlığı ve de geniş katılımlı kooperatifler (2.000'den fazla üyesi bulunan Gain'deki Tarvand Saffron Company gibi) ülke safran üretimini kompleks bir sektör haline getirmiştir.

İran, bol miktarda olduğu kadar, özellikle belli yörelerinde elde edilen iyi kalite safranyla da dikkat çeken bir ülkedir. Ülkedeki en önemli üretim merkezi yarı kurak iklim şartlarının hakim olduğu Horasan'dır. Horasan'daki asıl üretim merkezleri ise Razavi Horasan Eyaleti (En büyük merkez) ve Güney Horasan Eyaleti'dir. Yapılan çalışmalar Güney Horasan'da safran ziraatının 700 yıllık bir geçmişi olduğunu ortaya koymuştur (Golmohammadi, 2019: 158). İran'daki köklü ve de geniş ölçekli safran üretimi ile faaliyet başlı başına bir sektör halini almış, günümüzde yaklaşık 50 kadarı gayri resmi olmak üzere toplamda 120 kadar safran işleme ve paketleme tesisi bulunmaktadır (UNIDO, 2014: 1).

Fotoğraf 3. İran'daki Düz Alanlara Yapılmış Safran Dikimi ve Hasadından Görünümler (Golmohammadi Arşivi)

En büyük üretim merkezi Razavi Horasan'da 1985'te 20.4 ton, 1990'da 72.7 ton, 2000'de 123 ton, 2003'te 158 ton, 2005'te 172.6 ton, 2008'de 215 ton ve 2013'te de 243 ton safran üretilmiştir (UNIDO, 2014: 40). 2013'te Razavi Horasan Eyaleti'nde 128.273 üretici, 65.2 hektar alanda 243 ton üretim gerçekleştirmiştir. Yöredeki işletmelerin % 82'si 1 ha. alandan küçük, % 6'sı 2 hektardan büyük, % 12'si de 1 – 2 ha. arasındaki işletmelerden oluşmaktadır (UNIDO, 2014: 36). Razavi Horasan Eyaleti'nde Zave, Türbet Haydariye, Günabad, Roşthar, Kashmar, Halilabad ve Mehvilat şehirleri (ilçeleri) başlıca safran üretim sahalarıdır. Ayrıca Günabad'da UNESCO tarafından dünya kültür mirası listesine alınmış olan kehriz/kariz sulama kanalları ile safran yetiştiriciliği bir bütün olarak Globally Important Agricultural Heritage Systems (GIAHS) kapsamına alınmıştır. Günabad'da yaklaşık 5.000 kişi geçimini safran yetiştiriciliğinden karşılamakta olup 2017 itibarıyla 3.500 ha. alandan 10 ton safran elde edilmiştir (Anonim, 2018: 32). Söz konusu tarihi sulama kanalları (Toplamda 33 km.) ile Günabad safran yetiştiriciliği GIAHS ile birlikte sürdürülebilir ve de geleneksel tarımsal metotlar korunarak sürdürülmeye devam edecektir. Ülkenin eyaletler ölçeğinde 2016 yılı safran üretimine baktığımızda tablo 2'de de görüldüğü üzere Razavi Horasan ülke safran ekim alanlarının % 78.5 gibi önemli bir kısmına sahip olup 257 ton safran üretimi gerçekleştirmiştir. Güney Horasan'da aynı yıl 15,7 hektarlık alanda 52 tonluk safran üretimi gerçekleşmiş, diğer eyaletlerde ise 28 ton safran üretilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. İran'da 2016 İtibarıyla Safran Üretiminin Vilayetlere Göre Dağılımı

Eyalet	Alan (ha.)	Üretim (Ton)	Toplam Üretimdeki Payı (%)
Razavi Horasan	82,712	257	76
Güney Horasan	15,754	52	15
Fars, Kirman, İsfahan, Kuzey Horasan	5,260	22	7
Diğer yerler	1,544	6	2
TOPLAM	105,270	336	100.0

Kaynak: Islamic Republic of Iran, *The Ministry of Agriculture-Jahad*, 2020.

Horasan dışında sınırlı olarak Fars ve Kirman eyaletlerinde de safran üretimi yapılmaktadır. Son yıllarda Hemedan'da da safran yetiştiriciliğine yönelik ciddi girişimler söz konusu olup 63,5 ha. olan ekim alanının 150 ha.'ya çıkartılması hedeflenmiştir. Aynı şekilde İran'ın kurak bölgelerinden Zencan'da da 1.000 ha.'lık alanın tıbbi-aromatik bitkiler ekimine, bunun da yaklaşık 700 – 800 ha.'lık kısmının safrana ayrılması planlanmaktadır. Ülkede her ne kadar çok geniş ekim alanları söz konusuysa da verim çoğu ülkeye kıyasla düşük olup hektara ortalama 3 – 3.5 kg. safran elde edilmektedir. Şiddetli kuraklıklar ve düzensiz yağışlar safran rekoltesini zaman zaman önemli ölçüde düşürmektedir.

Fotoğraf 4. İran Safranlarından Bunch (Dasteh/Demet) ve Sağda Sargol Örnekleri
(Golmohammadi Arşivi)

Hindistan (Cemmu ve Keşmir): Keşmir’de M.Ö. 5. yy.’dan beri safran ziraatı yapıldığına yönelik kanıtlar söz konusudur. Buna bağlı olarak da bölgede yüzlerce yıllık bir safran kültürü bulunmaktadır (GIAHS, 2012: 2-5; Dar ve ark., 2017: 248). Keşmirce “Koung” olarak adlandırılan safran, ülkenin mutfak kültürü, folkloru ve de halk hekimliğinde çok özel bir yere sahiptir.

Ülkedeki asıl safran üretim merkezi Keşmir olup burada da Pulwama’ya bağlı Pampore’de faaliyet yoğunlaşmaktadır. Pampore (Padampur) olarak adlandırılan saha “Safran Kasabası / Saffron Town of Kashmir” olarak bilinmekte olup bitki buranın sembolü haline gelmiştir. Bahis konusu merkez günümüzde Cemmu ve Keşmir* idaresine bağlı olup en iyi kalite safran elde edilen yerdir. Pampore’de FAO’nun Globally Important Agricultural Heritage Systems (GIAHS) kapsamında yer almakta olup buna göre 3.200 ha.’lık safran ekim alanı ve 17.000 kadar safran üreticisi koruma ve destekleme kapsamına alınmıştır. Burası dışında yine Cemmu ve Keşmir’e bağlı olan Kishtwar’da da kaliteli safran üretimi yapılmaktadır. Esasında bahis konusu yoğun safran yetiştirilen tüm bu alanlar “Safran Kasesi” olarak adlandırılan sahasının bir parçasını oluşturmaktadırlar. Cemmu ve Keşmir’in safran kasesi olarak adlandırılan sahası Pampore, Budgam, Srinagar ve Kishtwar’dan oluşmakla beraber sonradan Yangang ve Sikkim’de dahil edilmiştir.

Günümüzde Cemmu ve Keşmir olarak adlandırılan idari birimde sadece Keşmir kısmında (Özellikle Keşmir vadisinde) toplam 226 köyde, 16.000 ila 17.000 civarında çiftçi ailesi geçimini safran ziraatından sağlamaktadır (Anonim, 2017: 2). Buna göre de yaklaşık 65.000 ila 70.000 kişi bu faaliyetten geçimini sağlamaktadır. Tüm Cemmu ve Keşmir’de ise kayıtlı 32.000 kadar safran üreticisi bulunmaktadır. Bölgede yaklaşık 1.500 m. irtifada 2005’te 3.130 ha., 2010’da da 3.790 ha. alanda safran dikimi yapılmıştır (GIAHS, 2012: 3; Tantry, 2017: 356). Cemmu ve Keşmir’de özellikle Pulwama (Üretimde 1. sırada) ve Budgam’da ülkenin en iyi kalite safranları elde edilmektedir. Buralardan başka Srinagar ve Doba’da da kayda değer miktarda üretim yapılmaktadır.

Keşmir’de 2000 – 2001 sezonunda 2.831 ha. alanda 3,59 ton, 2007 – 2008 sezonunda 3.110 ha. alanda 5,06 ton safran üretilmiştir (Husaini ve ark., 2010: 109). Keşmir’in son yıllardaki üretim

* Keşmir bölgesi veya Cemmu ve Keşmir Devleti, 2019’a değin Hindistan, Pakistan ve Çin tarafından anlaşmazlık yaşanan bir saha olup yakın yıllarda buranın idari statüsü hakkında Hindistan Parlamentosu tarafından bazı düzenlemelere gidilmiştir.

miktarlarına baktığımızda 2017’de 16,4 tona kadar çıkmışsa da 2018’de 5,2 tona kadar gerilemiş, 2019’da da 5,9 ton safran üretimi gerçekleşmiştir. Keşmir dışında ülkenin kuzeyindeki Uttar Pradeş ve Himaçal Pradeş’te de safran yetiştiriciliği yapılmaktadır. Hindistan’da 2019 – 2020 döneminde toplam safran ekim alanı 4.000 ha.’a çıkmıştır.

İspanya: Esasında Avrupa’da antik çağlarda safran yetiştirilen veya yabani atasının doğadan hazır bir şekilde toplanmasıyla sınırlı da olsa safran elde edilebiliyordu. Fakat ilerleyen yıllarda Avrupa’da safran ziraatı neredeyse çok büyük ölçüde ortadan kalkmış, 10. yy.’a gelindiğinde ise kıtada ilk olarak İspanya’da faaliyet yeniden başlamıştır (Mousavi ve Bathaie, 2011: 64). Günümüzde de İspanya hala geleneksel safran üreticisi ülkeler arasında yer alıyor olsa da uluslararası pazarlara asıl hakim konumdaki ülke İran’dır. Nitekim İspanya’nın ihraç ettiği safranın % 40 kadarını yeniden ihraç (Re-export) edilen safranlar oluşturmaktadır. Hem geleneksel üretici hem de 20. yy.’ın başlarından beri dünyanın en önemli safran ticaret merkezlerinden biri olması hasebiyle dünya safran ziraatı ve ticareti söz konusu olduğunda İran’dan sonra İspanya yer almaktadır.

İspanya’da 1965 – 69 yılları arasında 4.244 ha. alanda 29.865 kg. safran üretilmiş ve toplamda da 25 tonluk ihracat gerçekleşmiş; 1985 – 88 arasında ise 4.184 ha. alanda 29.153 kg. ürün elde edilmiş olmasına karşın 34 tonluk ihracat yapılmıştır (Negbi, 2006: 2). Bahis konusu dönemlerde safran üretiminde kayda değer bir değişiklik söz konusu olmasa da tekrar ihracata bağlı olarak safran ihraç miktarı artmıştır. Ülkenin son yıllardaki safran üretimine baktığımızda dikim alanı kabaca düzenli bir şekilde genişliyor olmakla beraber üretimde aynı gelişmeden bahsetmek mümkün değildir (Tablo 3). 2004’te İspanya’da 87 ha. olan ekim alanı, 2010’da 2 katı civarında genişleyerek 165 ha. olmuş, 2016’da 183 ha. ve 2018’de de 190 ha. alanda safran ziraatı yapılmıştır. Üretime baktığımızda 2004’te 1.051 kg. iken 2008’de 1.843 kg.’a çıkmış, 2010’da ise son yılların en yüksek değeri olan 2.332 kg. olmuşsa da 2012’de 1.827 kg.’a gerilemiştir. Ülkede 2016’da üretim yeniden 2.000 kg.’a yaklaşmışsa da son birkaç yılda önemli ölçüde gerileyerek 2018’de 1.354 kg.’a kadar düşmüştür (Tablo 3). İspanya’nın 2018’deki söz konusu bu üretimi aynı yıl İran safran üretiminin % 1’ine (% 0.89) bile karşılık gelememiştir. Ülkenin 2018’deki 1,3 tonluk üretimine karşılık 287 tonluk safran ihracatı gerçekleşmiştir (ITC, 2020).

Tablo 3. Seçilmiş Yıllara Göre İspanya’da Safran Üretimi ve Üreticinin Faaliyetten Kazancı

Yıl	Alan (ha.)	Üretim (kg.)	Çiftçinin Eline Geçen (€/100 kg)
2004	87	1.051	130.695
2006	116	1.330	131.236
2008	136	1.843	176.734
2010	165	2.332	300.792
2012	155	1.827	277.613
2014	171	1.892	255.884
2016	183	1.973	232.510
2017	178	1.567	220.293
2018	190	1.354	216.353

Kaynak: MAPA, 2020.

İspanya’da 2018 itibariyle toplam 190 ha. alanda safran dikimi yapılmış olup bunun da 86 hektarı sulu, geri kalan 104 hektarlık kısmı da kuru tarım koşullarında yapılmıştır (MAPA, 2020).

2018 itibariyle 1.354 kg.'lık üretimin ülkedeki dağılımına baktığımızda üretimin % 87.6'sını sağlamış olan Kastilya-La Mancha (1.354 kg.) ilk sırada yer almakta olup sırasıyla Katalonya (93 kg.), Aragon (34 kg.), Kanarya Adaları (27 kg.), Balear Adaları (6 kg.), Navarra (4 kg.) ve Murcia Özerk Topluluğu (3 kg.) gelmektedir (MAPA, 2020). Ülkede safran verimi ise çoğu zaman oldukça iyi iken son yıllarda dikkat çekici oranda düşmüştür. İspanya'nın 2010'daki safran verimi hektara 14.1 kg. iken 2014'te 11 kg.'a, 2018'de de son yılların en düşük seviyesi olan 7.13 kg.'a kadar inmiştir.

Son olarak ülkede çiftçi eline geçen ücretlere baktığımızda her 100 kg. için özellikle son 5 yıldaki kazanç 200 bin €'nun altında inmemiştir (Tablo 3). Her ne kadar üretimdeki azalmaya bağlı olarak kazançta da düşüş yaşanıyor olsa da Afganistan, İran, Hindistan gibi ülkelerle kıyaslandığında İspanyol safran üreticilerinin çoğu ülke çiftçisinden daha iyi kazanç sağladığını net bir şekilde ifade etmek mümkündür.

İtalya: İtalya'da geleneksel safran üretici ülkeler arasında bulunmakta olup faaliyet özellikle ülkenin merkezi kısımlarında yoğunlaşmıştır. Umbria'da birkaç yüzyıldır safran yetiştiriciliği yapılmaktadır. Perugia Belediyesi arşivlerinde de geçtiği üzere bölgede 1279 tarihli kayıtlarda sadece yerel köylülerce yetiştiriciliğinin yapılabileceğinden bahsedilmektedir. Yine aynı bölgede yerel bir yazar tarafından 1510 tarihli belgelere göre safran ziraatından bahsedilmektedir (Santucci, 2010: 2238). Bununla birlikte İtalya'nın en önemli safran üretim sahası olan merkezi İtalya'daki (Abruzzo Bölgesi) Navelli'ye ilk olarak 15. yy.'da buranın yerlisi olan bir keşişin İspanya dönüşünde beraberinde getirdiği ve köyünde ekimini denemeye başladığı görüşü yaygındır (Tammara, 2006: 53). Ayrıca daha Greko-Romen devrinde bile Sicilya'da safranın yetiştiriciliği yapılmaktaydı (Gresta ve ark., 2008: 96). 13. yy.'dan itibaren Toskana ve L'Aquila hem yetiştiriciliğin yapılması hem de önemli bir safran ihraç merkezi olmalarıyla dikkat çekmişlerdir (Basker ve Negbi, 1983: 231; Negbi, 2006: 4). Aynı şekilde Sicilya'da geçmişten beri geleneksel safran üretim ve ticaret merkezi konumundadır (Tammara, 2006: 53).

Safran, İtalya'da; Umbria bölgesinin Perugia ilindeki Spoleto, Cascia, Gubbio ve Città della Pieve komünlerinde, Abruzzo bölgesinde (Merkezi İtalya) L'Aquila'da, Emilia-Romagna, Sardinya'da Cagliari ile San Gavino'da, Navelli Yaylası (Piana di Navelli) ve Sicilya'da yetiştirilmektedir. Abruzzo bölgesi geleneksel safran üretim merkezlerinden biri olmasına karşılık zamanla bu alandaki payı çok gerilemiştir. Bölgede 1900'lerin başlarında 300 ha. alanda yetiştiricilik yapıyorken 2000'lere gelindiğinde alan 6 hektara kadar inmiştir (Gresta ve ark., 2008: 96). Umbria'da ise 2010 itibariyle 28 üretici tarafından 3.000 – 5.000 m² alanda 2.5 – 3 kg. safran üretimi gerçekleşmiştir (Santucci, 2010: 2243). Aynı zamanda Umbria'daki komünlerin her birinde etkin üretici birlikleri / kooperatifler sayesinde safran ziraatı, pazarlanması ve safranlı ürünler konusunda çok daha sağlıklı gelişmeler söz konusudur. Sardinya'da uzun yıllar halıcılıkta ve folklorik kıyafetlerin boyamasında safran kullanılmıştır (Negbi, 2006: 9). Toskana'da özellikle San Gimignano safran ziraatının yapıldığı İtalya'nın belli başlı noktalarından birisidir. Yaklaşık 200 yılı aşkın bir süredir safran yetiştiriciliğinin yapıldığı Navelli Yaylası ise aynı zamanda ülkede en yüksek safran veriminin (hektara 10 – 18 kg. kuru stigma) alındığı yerdir. Fakat burada da safran ziraatı zamanla gerilemiş olup 1910'da 300 ha. alanda ekim yapıyorken 1992'de 6 hektara kadar gerilemiştir (Negbi, 2006: 4).

Yunanistan: Geleneksel safran üreticisi ülkelerden biri de Yunanistan'dır. Ülkede söz konusu faaliyetin çok köklü bir geçmişi bulunmakla birlikte yapılan çalışmalar bitkinin anavatanı ve faaliyetin çıkış noktalarından birisinin de Yunanistan (Anakara ve adalar birlikte) olduğu yönündedir. Ülkede en yoğun Krokos (Batı Makedonya)'ta yetiştiricilik yapılmaktadır. Söz konusu yerin adı da zaten bitkiyle aynı adı taşımaktadır (*Crocus / Krokos*).

Kozani'deki Krokos kasabası faaliyetin en yoğun ve köklü olduğu yerdir. Bölgede üretilen safran *Krokos Kozanis* adıyla 1999'da AB bünyesinde de tanınan coğrafi işaret statüsü almıştır. Yunanistan aynı zamanda sertifikalı organik safran (Organic Greek Red Saffron) üretiminde de kayda değer mesafeler kat etmiştir. Söz konusu sertifikalı ve coğrafi işaret kapsamındaki ürünleriyle 1 g. safran uluslararası pazarlarda 7.90 \$ ile 8.90 \$ arasında, AB pazarında 4.99 – 5.45 € işlem görmektedir. Yunanistan, aynı zamanda safran yetiştiriciliği konusundaki örgütlenmede de oldukça başarılı bir ülkedir. Kozani Safran Kooperatifi (Cooperative de Safran), 1.000 üyesi bulunan ve yaklaşık 5.000 kişinin istihdam edildiği geniş katılımlı bir organizasyon olup kooperatife ait ambalajlama ve depolama tesisleriyle de kompleks bir yapıya sahiptir.

Ülkede özellikle 1980'lerden sonra safran üretiminde çok ciddi gerilemeler yaşanmıştır. Örneğin; 1982'de 12.500 kg. olan üretim 1985'te 5.095 kg.'a, 1986'da da 960 kg.'a gerilemiştir. Fakat son yıllarda safran yetiştiriciliği ülkedeki popüleritesini yeniden kazanmıştır. Yunanistan'daki ekonomik kriz ve işsizlik noktasında safran çok ideal bir alternatif olarak görülmüştür (Özellikle Kozani'deki çiftçiler için). Sonuç olarak da ülkenin safran gibi kıymetli bir üründen elde ettiği gelir yanı sıra, sağladığı istihdam ve desteklemelerle ülkede 6.000 – 7.000 kg. arasında safran yetiştiriciliği yapılı hale gelmiştir. Verilen desteklerle safran ekim alanlarının ilerleyen yıllarda daha da genişletilecek olması planlanmaktadır. Yunanistan, diğer ülkelere kıyasla safrandaki yüksek verimiyle de dikkat çekmektedir. Ülkede ortalama hektara 4 – 7 kg. safran alınabilmektedir.

Afganistan: Safran ziraatı ve buna bağlı ticareti konusunda en yeni ve de yıldızı parlayan ülke Afganistan'dır. Esasında yapılan çalışmalar Afganistan'da 2000 yıl önce dahi safran ziraatının bilindiğini ortaya koymuştur. İlk olarak Herat vilayetinde hükümet eliyle yeniden safran ziraatı teşvik edilmiştir. Ülkedeki karışıklıklar nedeniyle sekteye uğramış olsa da 1973'te Herat'ta yeniden safran yetiştirilmeye başlanmıştır. 1991'de İran'dan Afganistan'a dönen mültecilerin bir kısmı İran'da safran yetiştiriciliği konusunda edinmiş oldukları deneyimleri ülkelere taşımışlardır (DACAAR, 2009: 7; Katawazy, 2013: 12). Bu sayede de Ghorion kasabasında (Herat) safran ziraatı geliştirilmeye başlanmıştır. 1998'e gelindiğinde DACAAR (Danimarka Afgan Mültecilere Yardım Derneği / Danish Committee for Aid to Afghan Refugees) aracılığıyla yine Herat'ın Paştun Zargun ilçesinde 4 üreticiyle safran ziraatına başlanmıştır. Söz konusu yarı kurak iklimin etkili olduğu ilçede 2007'ye gelindiğinde üretici sayısı tüm Herat'ta 1.300'e çıkmıştır (Katawazy, 2013: 12). Safran yetiştiriciliğinin Herat'taki başarılı seyrini takiben Bağlan, Mezar-ı Şerif, Kabil, Vardak, Bamyan (Bamiyan), Logar ve lokal ölçekli olarak diğer birkaç vilayette faaliyet yayılmaya başlamıştır. Afganistan'da özellikle safran yetiştiriciliği konusunda son yıllarda yaşanan hızlı gelişmede haşhaşa alternatif bir tarım ürünü olarak hükümet eliyle desteklenmesinin de büyük payı vardır. Ülkede uzun yıllardır çok yoğun bir şekilde üretilen ve üretiminin tamamı da narkotik ürünler eldesinde kullanılarak uluslararası kamuoyunda çok sert bir şekilde eleştirilen haşhaş yetiştiriciliği noktasında safran çok iyi bir alternatif olarak yıldızı parlayan bir üründür. Sonuç

olarak da 2018'de Afganistan'ın safran ihracatından 21.235.000 \$'lık kazancına karşılık haşhaştan 713.000 \$ gelir* sağlamıştır (NSIA, 2020).

Afganistan'da safran yetiştiriciliği sıcak yazlar ve kar yağışlı kışların olduğu sahalar tercih edilmekte olup bu kapsamda Herat'taki bazı yerleşimler çok ideal şartlara sahiptir. Yetiştiriciliğinin yapıldığı yerlerde Mart – Nisan devresinde m²'ye 15 – 20 lt.'lik su isteği söz konusudur (Tantry, 2017: 354). Ülkede yaygın bir şekilde açık havada kurutulan safran, son yıllarda bu usulün dezavantajları nedeniyle modern kurutma yöntemleri uygulanmaya başlanmıştır. Bunun için de safran kurutmak için özel olarak tasarlanmış elektrikli kurutucular kullanılmaya başlanmıştır.

Ülkede 2007'de 161 ha. alanda 400 – 500 kg. safran üretimi gerçekleşmiş olup 1.100 çiftçi de bu alanda faaliyet göstermiştir. Aynı yıl Afganistan yerel pazarlarında 1 kg. safran 1.200 – 1.400 \$'dan; Avrupa ve ABD pazarlarına gönderilen 1 kg. safran ise 1.400 ila 8.000 \$ arasında işlem görmüştür. Fakat safran üretiminin kısa sürede hızlı bir şekilde artmasına bağlı olarak son birkaç yılda fiyatlar düşmüş, tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgını nedeniyle sekteye uğrayan ihracat ağı nedeniyle de Afgan safranı ülkeye tatminkar bir ihracat geliri sağlamamıştır.

Ülkedeki safran ekim alanları yıldan yıla geniş ölçüde genişleme göstermektedir. Afganistan'da 2005'te 40 hektardan 150 kg. ürün alınmış, 2007'de ekim alanı 161 ha.'ya, üretim de 400 – 500 kg. civarında gerçekleşmiş, 2008'de ise 250 ha. alandan 800 kg. safran elde edilmiştir (Lunsford ve Zenger, 2009: 9; Moradi, 2018: 8). Yine 2008'de Afganistan'da toplam 1.300 çiftçi safran ziraatıyla uğraşırken en az 9 tane de üretici birliği bulunuyordu. 2015'e gelindiğinde ise safran, ülkede 6.000 civarında kişiye istihdam sağlamıştır (Minoia ve Pain, 2016: 10). Organizasyon bakımından ise ülkedeki safran işleme tesisi sayısı 14'e, üretici birliği sayısı da 26'ya çıkmıştır (Katawazy, 2013: 27). Afganistan'ın son yıllarda safran üretimi konusunda çok hızlı denebilecek gelişiminde ucuz işgücü, ulusal ve uluslararası örgüt ve de yönetimlerin ülkedeki haşhaş ziraatını azaltmada safranı özendirilmesi ve elverişli coğrafi şartlar temel belirleyiciler olmuştur.

Üretim miktarı bakımından Afganistan'da 2016'da 6.081 kg., 2017'de 10.689 kg., 2018'de 12.955 kg. ve 2019'da da 19.650 kg. safran elde edilmiştir (NSIA, 2020). 2018 itibarıyla ülkedeki safran üretiminin dağılımına baktığımızda toplam üretimin % 90'ından fazlasını sağlayan Herat'ın 5.926 ha. alanda 11.804 kg.'lık üretimi gerçekleşmiştir (Tablo 4). Burayı sırasıyla 50 kg.'ın üzerindeki üretimleriyle Kandehar, Ferah, Gazni ve Parvan takip etmektedir. Ülkedeki safran üretimiyle ilgili dikkat çekici önemli bir nokta ise verim durumudur. Ülkenin ortalama safran verimi hektara 2.1 kg. olmakla beraber Gazni (9.1 kg/ha.), Bağlan (7.1 kg/ha.), Samangan (6.4 kg/ha.) ve Parvan (6.3 kg/ha.)'ın safran verimleri çok daha yüksektir (Tablo 4).

* Elbette burada belirtilen resmi haşhaş ihracatı olup ülkenin yasadışı haşhaş ve haşhaştan elde edilen narkotik ürünlerden elde ettiği kazanç milyar dolarla ifade edilebilecek boyuttadır.

Tablo 4. 2018 Yılı İtibariyle Afganistan'da Safran Üretimine Vilayetlere Göre Dağılımı

İlçe	Alan (ha.)	Üretim (kg.)	Verim (kg/ha.)	Ülke İçindeki Payı (%)
Herat	5.926	11.804	2.0	91.1
Kandehar	40,6	165	4.1	1.27
Ferah	52,9	78	1.5	0.60
Gazni	7,8	70,6	9.1	0.54
Parvan	7,9	50,3	6.3	0.38
Daykundi	11	45	4.1	0.34
Gur	11	39,8	3.6	0.30
Sar-i Pol	12,2	39,4	3.2	0.30
Samangan	5,3	33,8	6.4	0.26
Bağlan	3,2	22,6	7.1	0.17
Toplam	6.078	12.348	-	95.3
Ülke Toplamı	6.247	12.955	2.1	100.0

Kaynak: NSIA, 2020.

Esasında Afganistan safran üretiminden bahsederken Herat'ın ayrıca incelenmesi gerekir. Nitekim 2018'de ülke safran üretiminin % 91.1'i, 2019'da da % 92.6 gibi neredeyse tamamına yakını Herat'tan sağlanmıştır. Herat'ta safran ziraatı özellikle 2000'lerle birlikte çok hızlı bir gelişim sergilemiş, 2012'de 3.000 kg. civarında olan üretim 2018'de 11.804 kg.'a, 2019'da da 18.201 kg.'a çıkmıştır (NSIA, 2020). Vilayette özellikle Peştun Zargun, Zindecan, Guryan ve İncil safran ziraatının yoğunlaştığı alanlardır. Faaliyetin yoğunlaşmasıyla birlikte Herat'ta günümüzde 30 kadar üretici birliği, sadece kadın safran üreticilerinin kurduğu 10 tane birlik/kooperatif bulunmaktadır (Minoia ve Pain, 2016: 22).

Fotoğraf 5. Herat'taki Safran Festivali Kapsamında Düzenlenen Stantlar (Üstte) ve Stigma Ayırma İşlemi (Moradi Arşivi)

Fas: Kuzey Afrika'daki safran üreticisi ülkeler içerisinde ve safran ziraatı ile ilgili uygulamalarıyla en dikkat çeken ülke Fas'tır. Ülkeye ilk olarak Arap tüccarlarca 9. yy.'da taşınmış olan safran tarihsel süreçte artan ve azalan üretim trendiyle bugüne kadar ulaşmıştır (Koehler, 2013: 4; Mzabri ve ark., 2019: 1; Şahin, 2019: 41). Ülkede *Zaâfaron* olarak bilinen safranın ana üretim merkezi Taliouine kasabasıdır. Kasaba, Atlas dağlarının güney yamaçlarında kurulmuş olup safran ziraatı da büyük ölçüde eğimli yamaçlarda tesis edilen teraslarda gerçekleşmektedir. Taliouine yanı sıra çevre kasabalardan doğudaki Zagmouzen ve daha güneydeki Agadir Melloul kasabalarında da safran yetiştirilmektedir. Çok daha sınırlı olarak Debdou ve Imouzzar Kandari'de da safran yetiştiriciliğine başlanmıştır. Ülkede açık havada kurutma hala yaygın bir yöntem olup verim açısından da hektara 2 – 2.5 kg. ile çoğu ülkeye kıyasla oldukça düşüktür.

Fas safran üretiminin % 95 – 98 kadarını Taliouine sağlamakta, burada da safranın 1776'dan beri tanındığı bilinmektedir (Koehler, 2013: 4). Fas'ta 1979'da kurulmuş olan Souktana Safran Kooperatifi (Coopérative Souktana du Safran) bünyesinde 154 üyesi ve kooperatife bağlı 275 ha.'lık safran ekim alanı bulunmakta olup 2012 itibarıyla 300 kg. safran üretimi gerçekleşmiştir. Aynı yıl ülke genelinde 1.200 üretici bulunmaktadır. Ülkedeki safran dikim alanı 2015'e gelindiğinde 1.600 hektara çıkmış, 2018'de ise 1.826 hektardan 6.860 kg. ürün elde edilmiştir (AgriMaroc.ma, 2020). Fas'ta ilgili bakanlık tarafından 2010 yılından itibaren sertifikalı safran üretimine geçilmiştir.

Fas'ta turizm sektörü, ülkenin en önemli iktisadi faaliyetleri arasında yer almaktadır. Alternatif turizm faaliyetlerinin yıldan yıla çeşitlenmesi kapsamında da ülkede baharat turları / baharat rotaları oldukça popüler bir noktaya taşınmıştır. Baharatlar içerisinde ise safran ayrı bir yere konmuş ve özel "Safran Turları" programlara eklenmiştir.

Türkiye: Türkiye, dünyanın en eski safran üretim merkezlerinden birisi olup ülkenin çok geniş bir kısmı da söz konusu zirai faaliyet için elverişli şartlara sahiptir. Nitekim üreticiler arasında da safran yetiştiriciliğinin coğrafi dağılımı ile ilgili "*Bağcılığın yapılabildiği veya buğday yetiştiriciliğinin yapılabildiği her yerde safran yetiştirilebilir.*" şeklinde bir algı söz konusudur. Türkiye'de safran üretiminin geçmişi ile ilgili esasında çok sayıda vesika mevcuttur. Roma Dönemi kayıtlarına göre en iyi kalite safran Silifke'de Cehennem Mağarası çevresinde yetişenler olarak belirtilmiştir (Çınar ve Önder, 2019: 81). Anadolu seyahatinde İbn Battuta (1304 – 1369) da Göynük (Keynük) için "*Bu kasabanın çevresinde ne meyvelik ne de bağ var! Safrandan başka bir şey üretilmiyor. İhtiyar kadın da bizi safran almaya gelen tüccarlardan sanarak epeyce safran getirdi yanımıza!*" şeklinde ifadeler kullanmıştır.

19. yy. sonlarına değin Osmanlı İmparatorluğu dünyanın önde gelen safran tedarikçisi konumundayken 20. yy.'ın başlarından itibaren bu üstünlüğünü kaybetmeye başlamıştır. Örneğin; 1858'de İmparatorluktan İngiltere'ye 9.705 kg. safran ihraç edilmiştir (Koyuncu ve Güvenç, 1997: 529; Özel ve Erden, 2005: 793). Türkiye'de geçmişte İstanbul, İzmir, Tokat, Adana ve Şanlıurfa (Viranşehir)'de ticari olarak yetiştiriciliği yapılmaktaydı. 1913'te de sadece Viranşehir ve Safranbolu'da 500 kg. safran üretimi yapılmıştır (Özel ve Erden, 2005: 793-794; Eser Ünalı, 2007: 57). Viranşehir safranı oldukça üstün vasıflı olup 17. yy. başlarında İstanbul piyasasında "Viranşehir Safranı" diğer safranlardan daha yüksek fiyata işlem görmekteydi (Ceylan, 2005: 153). Cumhuriyet Dönemi'ne gelindiğinde yine dönemin en önemli safran üretim merkezi olarak

Safranbolu öne çıkmış, 1923 itibariyle de Safranbolu Ticaret Odası kayıtlarına göre İstanbul'a 60 çeki (13,5 kg.) safran yollanmıştır (Arslan, 2019: 592).

Daha yakın yıllardaki duruma baktığımızda uzun bir süre Türkiye safran üretimi ile ilgili yegane merkez Safranbolu olmuştur. İlçede geçmişte 14 köyde, 44 üretici, toplamda 47 dekar alanda safran yetiştiriyorken henüz 1960'lara gelindiğinde yöredeki yetiştiricilik 2 köyle sınırlı kalmıştır (Arslan, 1986: 22). Karabük iline bağlı Safranbolu'da Davutobası başta olmak üzere Yukarıçiftlik, Yazıköy, Değirmencik, Yörük köyü, Düzce, Aşağıgüney, Geren, Çerçen, Karıt, Çıraklar, Ovaköseler ve Ovacuma'da safran yetiştiriciliği yapılmış veya yapılmaya devam etmektedir. Zamanla bazı köylerde safran ziraatı tamamiyle terkedilmiş, bazılarında ise çok sınırlı alanlarda devam etmiştir. Bir dönem sadece Davutobası ile sınırlı kalan faaliyet, köydeki 2 üreticiyle devam etmiştir (Özdemir, 2001: 304). Türkiye'de özellikle 1970'lerden itibaren safran üreticileri en fazla pazar bulamama ve bu kadar kıymetli bir ürün olmasına karşın ironik bir şekilde ürünlerini elden çıkaramama sorunu yaşamışlardır. Son yıllarda özellikle sosyal medya platformları ve online pazarlama kanallarıyla bu durum nispeten hafiflemiştir. 1995'te Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi öncülüğünde Davutobası'nda safran yetiştiriciliğine yönelik girişimlerde bulunulduysa da devamı gelmemiş, sonrasında ise İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü, Kaymakamlık ve Belediyenin girişimleriyle, özellikle turizmin de etkisiyle safran yetiştiriciliğinde yeniden bir gelişme içerisine girilmiştir.

Türkiye'de safran yetiştiriciliği denildiğinde UNESCO tarafından da karakteristik meskenleriyle dünya mirası listesinde yer alan Safranbolu akla gelmektedir. İlçede yakın yıllara kadar 7 üreticiyle Davutobası, Yörük köyü, Geren, Aşağıgüney köylerinde faaliyet sürdürülmekteydi. Safranbolu'da 2005'te toplam 9 – 10 da. alanda ekim yapılmış, ilerleyen yıllarda ise ekim alanı dikkat çekici ölçüde genişlemeye başlamıştır. İlçede 2018'de 28 da. alandan 11,7 kg. ürün elde edilmiş, 2019'a gelindiğinde ise 20 çiftçi, 40 dekara yakın alanda safran yetiştiriciliği gerçekleştirmiştir. Günümüzde en geniş ekim alanı Yukarıçiftlik (15 da. civarında) olup ilçede ortalama 20 – 25 kg.'lık üretim söz konusudur. Safranbolu'daki bu gelişme yanı sıra Türkiye genelinde de safran ziraatı konusunda kayda değer gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle 2010 sonrası için Türkiye'de safran yetiştiriciliğinin yaygınlığı hızla artmıştır. Bu açıdan günümüzde her ne kadar miktar olarak hala önde olsa da Safranbolu'nun yegane safran üreticisi merkez olma özelliği ortadan kalkmıştır. Türkiye'de son yıllarda çok farklı lokasyonlarda deneme dikimleri yapılmaya başlanmış olup hobi amaçlı yetiştiricilikte de kayda değer artışlar söz konusudur. Her ne kadar çoğunluğu 70, 100, 250, 500, 600, 800 m²'lerden oluşan çok küçük ölçekli aile işletmeleri de olsa, büyüklüğü 1 – 5 dekarı bulan işletmeler de bulunmaktadır.

Şekil 2. 2019 – 2020 Döneminde Türkiye’de Ticari Manada Safran Yetiştiriciliği Yapılan Yerler

Türkiye’de 2019 – 2020 sezonunda ticari manada safran yetiştiriciliği yapılan il sayısı 31’e yükselmiştir. Faaliyet şekil 2’de de görüldüğü üzere özellikle Türkiye’nin batı yarısında yoğunluk kazanmıştır. İller ölçeğinde ise Denizli, Muğla, Hatay, Isparta ve Ankara’da ise safran yetiştiriciliğinin birkaç merkezde birden başladığı görülmektedir (Şekil 2 – Tablo 5). Doğuda ise bu anlamda Gümüşhane, Van ve Şanlıurfa başarılı safran üretimleriyle dikkat çekmektedirler. Bahis konusu 31 il dışında diğer illerde de safran yetiştiriciliği denemeleri yapılmış olması veya faaliyetin geçmişte yapılmış fakat sonradan terkedilmiş olduğu yerler de vardır (Yalova, Diyarbakır, Iğdır gibi). Ayrıca bilimsel çalışmalar ve demonstrasyonlar sonucunda da İstanbul (Silivri), Tekirdağ, Kocaeli, Şanlıurfa (Harran) ve Bursa’da olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Bilecik (Merkez)’te de deneme dikimleri yapılmıştır.

Tablo 5. Türkiye’de 2019 – 2020 Dönemi Safran Hasadı Yapılmış Lokasyonlar

İller	İlçeler	Köy / Mahalle	İller	İlçeler	Köy / Mahalle
Denizli	Honaz	Karaçay	Mersin	Toroslar	Arslanköy
	Kale	Çamlarca		Aydıncık	Hacıbahattin
	Acıpayam			Mut	
	Pamukkale	Uzunpınar	Osmaniye	Hasanbeyli	Çolaklı
	Gözler	Bahçe		Yanıkkişla	
Hatay	Kırıkhan		Bursa	Harmancık	
	Reyhanlı			Yenişehir	
	Yayladağı	Şenköy			
	Dört Yol	Yeşilköy	İzmir	Bayındır	Özdere
Bayramiç	Toluklar	Menderes			
Çanakkale	Ayvacık		Eskişehir	Seyitgazi	Sancar
	Küçükkuşu			Sarıcakaya	
	Isparta	Aksu	Koçular	Yozgat	Sorgun
Uluborlu			Adana	Kozan	Kızlarsekisi
Eğirdir		Sorkuncak	Burdur	Bucak	Kuşbaba
Ankara	Kazan		Amasya	Göynücek	Ayvalıpınar
	Polatlı		Karaman	Sarıveliler	
	Çubuk	Taşpınar	Van	Özalp	
	Kızılcahamam		Konya	Derbent	
Muğla	Ula		Düzce	Kaynaşlı	Çakırsayvan

	Seydikemer		Adıyaman	Merkez	Kayatepe (Rezip)
	Menteşe	Bayır	Edirne	Merkez	
Şanlıurfa	Bozova	Yaslıca	Aydın	Buharkent	Savcılı
	Hilvan	Kepirhisar	Tokat	Zile	
	Harran	Çütlük Mezrası	Balıkesir	Dursunbey	
Antalya	Gazipaşa	Pazarıcı	Gümüşhane	Kelkit	
	Manavgat		Kütahya	Simav	Yeşilköy
	Korkuteli	Yeşilyayla	Bartın	Merkez	Hasanlar
Karabük	Safranbolu	Yukarıçiftlik, Davutobası, Yörük köyü, Geren, Aşağıgüney	Kahramanmaraş	Afşin	

Türkiye’de özellikle Eskişehir Geçit Kuşağı Tarımsal Araştırma Enstitüsü’nün yoğun safran çalışmaları söz konusudur. Enstitü bünyesinde 2002’deki Kuzey-Batı “Geçit Bölgesi Önemli Bazı Baharat Bitkileri Entegre Ürün Yönetimi Araştırmaları Projesi” kapsamında “Safran Soğanının Hızlı Çoğaltılması Projesi” ile 2005’te deneme alanlarında uygulamalara başlanmıştır. Yapılan çalışmalar neticesinde de 2014 itibariyle ilk tescilli safran çeşidi olan Karaarslan elde edilmiştir. Eskişehir’in Seyitgazi ilçesinde de bu çeşidin yetiştiriciliğine başlanmıştır. Tokat’ta Orta Karadeniz Geçit Kuşağı Tarımsal Araştırma Enstitüsü tarafından da safran ziraatı yeniden özendirilmeye çalışılmaktadır. İlk olarak 2012’de küçük ölçekli çalışmalarla başlayan zirai faaliyet, sonraları genişletilmiş ve 500 m² alanda dikim yapılmıştır.

Fotoğraf 6. Başarılı Kadın Girişimcilerden Selma Çevirgen’in Aydın / Buharkent’teki Safran Tarlası ve Safran Hasadı

Diğer Üretim Alanları: Safranın birim alandan sağladığı yüksek gelir, kurak/yarı kurak bölgeler için çok cazip bir bitki olması ve tıbbi gelişmelere bağlı olarak artan talep yeni üreticilerin de faaliyete dahil olmasına ve bazı eski üreticilerin de faaliyete yeniden yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bunlardan birkaçına bakacak olursak;

Yapılan çalışmalara göre Azerbaycan da safranın en eski kültür merkezlerinden birisidir. Bazı araştırmacılara göre ülkede safran kültür tarihinin 1000 yıla yaklaşan mazisi söz konusudur (Azizbekova ve Milyaeva, 2006: 63). Esasında ülkede I. Dünya Savaşı yıllarına değin kayda değer miktarda safran üretimi yapılmakta olup 1917'de 150 ha. alanda üretim yapılmaktayken, Sovyetler Birliği döneminde faaliyet çok büyük ölçüde ortadan kalkmıştır (Azizbekova ve Milyaeva, 2006: 64). Günümüzde Apşeron Yarımadası'nda Bakü yakınlarında sınırlı miktarda safran yetiştiriciliği yapılmaktadır. Nardaran, Maştağa ve Bilgah sınırlı üretimin yapıldığı idari birimlerdir.

Yeni Zelanda'nın kuzey adasındaki Waikato Bölgesi'nin güneyinde (Nispeten düşük kalitede), ülkenin güney adası Central Otago'da ise daha iyi kalite safran elde edilmektedir (Rangahau, 2003: 1). Central Otago'da Clyde, Mosgiel ile Waikato'da da Hamilton safran yetiştirilen merkezlerdir. Ülkede hektara ortalama 13 – 15 ton soğan dikilmekte olup bu da ortalama ağırlıkları 20 – 22 g. olan 600 – 700 soğana karşılık gelmektedir.

Cezayir'de ilki 2009 – 2012, ikincisi de 2013 – 2016 döneminde olmak üzere yerel yönetimler ve sivil toplum örgütlerinin girişimleriyle kırsal kesimdeki kadınların istihdamı hususunda safran yetiştiriciliği yapılmıştır. Bu kapsamda ülkenin dağlık kesimlerindeki 5 vahada (Ain Zaatout, Branis, Djemorah, Beni Souik ve Maâfa) toplam 100 kadınla projeye başlanmıştır (Bengouga ve ark., 2020: 8). İlk etapta safran yetiştiriciliğine yönelik umutvar sonuçlar elde edilmiştir.

ABD'deki uygulamalarda, özellikle de Pensilvanya'da, safran ziraatı için uygun iklimik şartların olmaması ve de faaliyetin daha kuzey enlemlere taşınabilmesi adına yüksek tünellerde safran yetiştiriciliği denemeleri yapılmış ve de olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Washington (Chelan) ve Kaliforniya'da da sınırlı miktarda safran üretimi yapılmaktadır.

İngiltere'de Essex'in safran ile özdeşleşmiş ve adını da bu bitkiden almış olan Saffron Walden kasabası en önemli merkez konumundadır. Kasabada 1728'de başlayan safran yetiştiriciliği (Madan ve ark., 1966: 377) ile yörede refah seviyesi hızla artmış ve prestij yerleşmeler arasına girmiştir. Buna bağlı olarak kasaba ismi *Saffron Walden* olarak değiştirilmiştir.*

Sayılanlar dışında sınırlı miktarlarda; Libya, İsrail, Lübnan (Beka Vadisi), Japonya, Meksika, Fransa (Lot/Cajarc), Almanya (Saksonya/Dresden), Avusturya, Hollanda, Pakistan (Pencap/Sargodha), Bulgaristan (Balkan Dağları'nın yamaçlarında Trudovets ve birkaç köyde), Çin'de Pekin (Beijing), Changchun (Çangçun) ve Zhejiang, Ermenistan (Tavuş/Sarigyugh)'da safran üretimi yapılmaktadır. Burada Hollanda'yı diğer safran üreticisi ülkelerden ayırmak gerekir. Süs bitkileri konusunda çok ileri tekniklerin kullanıldığı ve bu alanda en gelişmiş ülkeler arasında sayılan ülke, son yıllarda safran soğanı üretimiyle dikkat çekmektedir. Hollanda, safran üreticisi çoğu ülkeye organik ve organik olmayan safran soğanı tedarikinde önemli bir pazar payına sahiptir. Salt safran soğanı üretimiyle ilgilendiğinden makineli hasat imkânının da elvermesiyle bu alanda önemli bir mesafe kaydetmiştir.

Burada safranla ilgili uluslararası katılımlı bir proje olan Crocusbank'tan da bahsetmek gerekir. AB'nin AGRI GEN RES 018 kararları kapsamında tarım ürünleri gen kaynaklarının korunması kapsamında safranın da gen kaynaklarının ve *Crocus* türlerinin korunmaya alınması

* Detaylı bilgi için bkz. <https://www.britainexpress.com/counties/essex/az/saffron-walden.htm> (11.11.2020).

açısından bir dizi kararlar alınmıştır. Bu kapsamda hayata geçirilen Crocusbank projesiyle yabancı ve farklı ülkelerde yetiştiriciliği yapılan safran gen kaynakları tek bir merkezde toplanarak bir gen bankası oluşturulmaya başlanmıştır. Türkiye'nin de taraf olduğu projede 9 ülke ve 14 üniversite ile araştırma merkezleri yer almaktadır.

6. Safranın Ekonomik Özellikleri

Safran, özellikle kaynakları sınırlı olan kırsal kesimler için çok ideal bir tarım ürünüdür. Safranın çoğu tarım ürününe kıyasla birim alandan daha fazla kazanç sağlıyor olması da bir diğer avantajıdır. Örneğin; Horasan koşullarında safran, birim alanda şekerpancarından 2.7, pamuktan 3, kaba yoncadan ise 4 kat daha fazla gelir sağlamaktadır (Vafabakhsh ve ark., 2010: 300). Kurutulduktan sonra kullanıma hazır haldeki safran stigmaları gıdalarda, kozmetik, ilaç ve boya sanayilerinde kullanılmaktadır. Gıda amaçlı kullanımda yemeklere verdiği aroma kadar kattığı renk için de tercih edilmektedir. Özellikle İran, Afganistan, Pakistan, Hindistan ve de Arap ülkelerinin geleneksel mutfağında safranlı tarifler özel bir yer işgal etmektedir. Safranın antik çağlarda dahi boya bitkisi olarak, parfüm imalinde ve gıda maddelerinde kullanıldığına dair çok sayıda tarihi vesika mevcuttur (Gresta ve ark., 2008: 96). Antik Yunan'da mekanların güzel kokması için (Salon kokusu) parfüm / esans imalinde ve soylu sınıf için boya bitkisi olarak kullanımı tarihi kaynaklarda geçmektedir (Mousavi ve Bathaie, 2011: 60). Parfüm amaçlı kullanımı için de türlü şekillerde değerlendirilmiş safranın çeşitli yağlar ve eşek sütüyle karıştırılmış özel formülleri Kleopatra (M.Ö. 69 – M.Ö. 30) tarafından da kullanılıyordu (Mzabri ve ark., 2019: 3; Cardone ve ark., 2020: 2).

Safranın ticari değerini artıran en önemli etken madde; altın sarısı / turuncuya yakın kıvımsız rengi veren krosin adlı doğal bileşiktir. Çok güçlü bir bileşik olan krosin sayesinde yaklaşık 1 ölçü safran, 100.000 katı kadar suyu boyayabilmektedir. Bu nedendir ki özellikle geçmişte tekstil sektöründe en aranan boya bitkisi olmuştur. Bitkinin bu özelliği yüzlerce yıl öncesinden keşfedilmiş, Antik Yunan, Roma ve Mısır medeniyetlerinde boya amaçlı çokça aranan bir bitki haline gelmiştir. Ayrıca Budist rahiplerin geleneksel kıyafetlerinde (Kasaya) turuncu rengi ve de tonlarını elde etmede başta safran olmak üzere aspir, sumak ve sarı kantaron kullanılmıştır. Fakat safran tarımının gerilemesindeki en büyük faktörlerden biri de bu özelliğine alternatif sentetik boyaların çok daha ucuza ve yaygın bir şekilde pazarlara hakim olması etkili olmuştur.

Safran, günümüzde uluslararası pazarlarda bir baharat bitkisi olarak yoğun talep görmektedir. Baharat olarak tüketimi kuru stigmalar veya bunların toz haline getirilmesi şeklinde olmaktadır. Pilavlar, çorbalar, et yemekleri, deniz mahsulleri, tatlılar, içecekler ve işlenmiş gıdalar (Şekerlemeler, peynir çeşitleri, sosis gibi) safranın en fazla kullanıldığı yiyeceklerdir. Mutfak kültüründe özellikle de bazı ülkelerdeki özel günlerde safranlı tariflere özellikle yer verilmektedir. Örneğin; İran'da İran yeni yılı (Esfand ayı/ Nevruz), Muharrem ve Ramazan aylarında safran tüketimi zerde gibi tariflerle ayrıca yoğunluk kazanmaktadır. Yahudi geleneklerinde de özel bir yeri bulunan safran challah / hala ekmeği adı verilen Şabat günlerinde hazırlanan bir çeşit ekmekte / çörekte kullanılmaktadır. İngiltere / Cornwall'da da özel gün ve şöenlerde bir çeşit geleneksel safranlı çörek (Cornish Saffron Buns) yapılarak halka dağıtılmaktadır. Safranın geleneksel tarifler yanı sıra seçkin mutfakların menülerinde de özel bir yeri vardır. Avrupa'nın seçkin yeme-içme organizasyonlarından International Taste Institute tarafından Aragon'un Jiloca (İspanya)

yerleşmesinde üretilen “Jiloca Safranı (Azafranes Jiloca)” 2016’da üstün lezzet ödülünü almış, aynı ödülü 2019’da Afghan Saffron Company ürünü olan “Afgan Safranı”, 2020’de de Birleşik Krallık’taki İran menşeli safranıyla “Anjoman Saffron” kazanmıştır. Bitkinin çok kuvvetli ve de ekonomik renk verme gücü sadece gıdalar veya tekstil ürünleri ile sınırlı kalmamış özellikle kozmetik sanayinde de bu anlamda geniş yer bulmuştur. Burada belirtilmesi gereken bir diğer nokta da safranın kozmetik sanayindeki yerinin sadece renk verme özelliği ile sınırlı olmayıp aynı zamanda parfüm üretiminde de kullanılıyor olduğudur.

Safranın tıbbi amaçlı hem halk hekimliğinde hem de modern tıpta kullanımı söz konusudur. Henüz M.Ö. 1550 yıllarında Ebers Papirüsleri olarak adlandırılan Antik Mısır dönemindeki yazmalarda safranın böbrek hastaları için hazırlanan bir preparata katıldığı belirtilmektedir (Koyuncu ve Güvenç, 1997: 526; Ferrence ve Bendersky, 2004: 214; Mousavi ve Bathaie, 2011: 60; Başer, 2014: 31). Helenistik Dönem boyunca da safran seremonilerde ve tıbbi amaçlı kullanılan bir bitkiydi (Caiola ve Canini, 2010: 2). Hipokrat Koleksiyonu (Hippocratic Corpus) adlı Hipokrat’ın ünlü eserinde safranın 257 ilacın bileşiminde kullanıldığından bahsedilmektedir (Ferrence ve Bendersky, 2004: 207). Lokman Hekim’in de ilaçlar kitabında 11 reçetenin terkiibinde safran kullanılmıştır (Paşayeva ve Tekiner, 2014: 13).

Binlerce yıllık bir mazisi olan bitkiyle ilgili sağlık üzerindeki etkileri, üzerinde en fazla durulan konulardan biri olmuştur. Halk hekimliğinde öksürük kesici, yatıştırıcı, uyku düzenleyici, sindirim sistemi ve dolaşım bozukluklarında (Özellikle gaz probleminde) kullanıldığı bilinmektedir. Yapılan klinik testlerde de safranın tedavi edici özelliği noktasında kayda değer sonuçlara ulaşılmıştır (Sadeghi Bakhtavari, 2010: 3; Çınar ve Önder, 2019: 82). Son yıllarda özellikle kanser araştırmaları noktasında çok dikkat çekici bulgular söz konusu olmuştur. Anti-tümör etkisi ve hatta bazı tümörlerin gelişimini durdurduğu (Özellikle krosin içeriğine bağlı olarak) ve de gerilettiği yönünde fareler üzerindeki çalışmalar olumlu sonuçlar göstermiştir (Tantry, 2017: 353; Yıldız, 2017: 3; Surgun Acar ve ark., 2017: 260). Yapılan çok sayıdaki çalışma özellikle akciğer, meme, mide, prostat, kolon ve rektum kanserlerinde umutvar sonuçlar ortaya koymuştur (Zheng ve ark., 2016: 17-19). Safranın antioksidan özelliği de çok uzun bir süredir bilinmektedir. Ayrıca ALS (Amyotrofik Lateral Skleroz) hastalığı üzerinde de olumlu etkileri olduğu yönünde bulgulardan bahsedilmektedir (UNIDO, 2014: 17). Bitkinin modern tıptaki bu özelliği ile son yıllarda talep, buna bağlı da zirai anlamda değeri yeniden artış göstermeye başlamıştır. Safranın fazla ve de hatalı kullanımı ise toksik etki yaratıp, ölümle sonuçlanabilecek durumlar doğurabilmektedir.

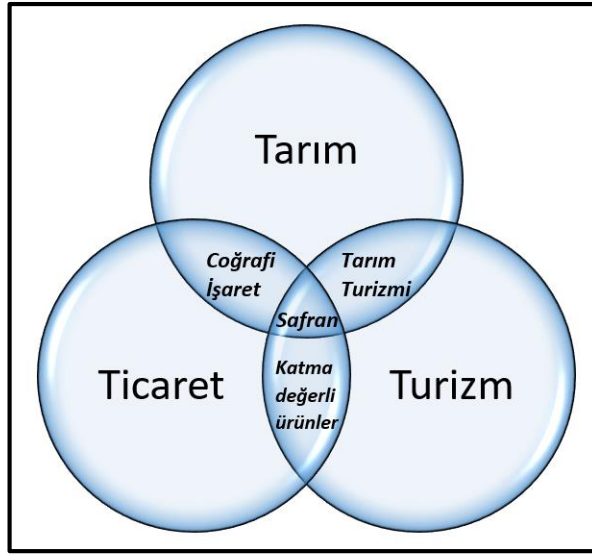
Safranın kullanım alanları yerel tüketim alışkanlıklarına göre de çeşitlilik gösterebilmektedir. Safranın; çay, reçel, bal, kolonya, sabun, lokum ve şekerlemeler şeklinde çeşitli kullanım alanları mevcuttur. Son yıllarda hem safran katkılı hem de safran poleni açısından zengin ballar, özellikle de safranın bala kattığı renk ve aromanın etkisi ve de bal gibi zengin besin içeriğine sahip bir ürünün safranla zenginleştirilmesiyle pazarlarda iyi fiyattan alıcı bulabilmektedir. Özellikle erkek organının bol polen kaynağı olması, safranı polen bitkileri arasında da değerlendirmeyi sağlayacak ölçüdedir. Öte yandan bu durum safran üreticileri tarafından fazlaca tercih edilmemekte olup arıların stigmalara zarar vermelerinden ötürü rekolteyi düşürdüklerini belirtmektedirler. Buna karşılık özellikle bal ticareti konusunda son yıllarda safran balı ile ilgili kayda değer girişimler bulunmaktadır. İspanya (Saffron & Acacia Honey), Bulgaristan (Saffron

Honey), Keşmir (Kesar* Honey) ve İtalya safran balı / safranlı bal üretimi ve ticaretinde pazar paylarını genişletmektedirler. Söz konusu balların bir kısmına stigma ve safran tozu karıştırılarak elde edilmekte olup hem safranın hem de balın besleyiciliği bir araya getirilerek üstün vasıflı bir gıda maddesi ortaya konmuş olmaktadır. Suudi Arabistan başta olmak üzere son yıllarda Avrupa'da da tanınırlığı artan safranlı kahveler ise safranın popüler tüketim alanlarından bir diğeridir.

Safran ziraatında ana gelir kaynağı şüphesiz bitkinin asıl ekonomik değeri haiz olan stigmalarıdır. Bununla birlikte üreticiler bitki soğanı satışlarından da ekstra kazanç sağlamaktadır. Örneğin dünyanın en büyük safran soğanı tedarikçilerinden olan Hollanda'da 8 – 9 cm.'lik soğanlar 10 – 12.5 € (25 Adet)'dan pazarlara sunmaktadır. Bundan başka safranın yeni kullanım alanı olarak gıda takviyesi amacıyla kapsül haldeki safran ekstraktı, yeni geliştirilmiş kozmetik ürünler (Kremeler, losyonlar ve çok çeşitli saç / cilt bakım ürünleri), safran şurubu ve safranlı bisküvi gibi ürünlerle kullanım alanı daha da genişlemiştir. Bunlar haricinde stigma ve soğanları yanı sıra bitkinin yaprakları da hektara ortalama 1.5 ton kadar kuru madde sağlayarak alternatif bir yem malzemesi olarak da değerlendirilmektedir (Kafi ve ark., 2006: 9). Ayrıca günümüzde sınırlı olsa da geçmişte daha yoğun kullanılan, özellikle de hattatlarca tercih edilen safran mürekkebi de bir diğer lokal kullanım şeklidir.

Son yıllarda çeşitlenen turizm etkinlikleri içerisinde bazı tarım ürünleri kendine ayrıca önemli birer yer edinmişlerdir. Üzüm bağları ve lavanta tarlaları en popüler örnekler arasındadır. Son yıllarda safran yetiştiriciliği yapılan çoğu ülkede ise “Safran Hasadı Turları ve Safran Hasadı Festivalleri” turizm – tarım ilişkisi içerisinde dikkat çekici örneklerden biri olarak öne çıkmaya başlamıştır. Başlı başına “Safran Turizmi” olarak nitelendirilebileceğimiz bu etkinlik sayesinde alternatif turizm ve safran ziraatı birbirini iktisaden destekleyen ve yerel ekonomiler için çok büyük önem arz eden faaliyetler olarak öne çıkmaktadırlar. Örneğin; İspanya'nın en önemli safran üretim merkezi olan Castilla-La Mancha (Toledo)'da her yıl Ekim ayının son haftasında düzenlenen safran festivali (Fiesta de la Rosa del Azafrán de Consuegra), Cascia (İtalya) safran festivali, Fas'ta başlı başına safran odaklı düzenlenen “Safran Turları”, Türkiye'de her yıl düzenlenen “Safran Hasadı Festivali” ve safranın hasat döneminde düzenlenen günübirlik veya tek gece konaklamalı safran turları sayılabilir. Günabad'ın Seno kasabasında (İran) ise hem tarihi sulama kanalları hem de safran ziraatı ziyaretçileri kendine çekmekte olup kasabada aynı zamanda bir de Safran Müzesi bulunmaktadır. Burada Türkiye başta olmak üzere genelde safranla ilgili pazar sıkıntısı yaşayan üreticiler için turizmin çok önemli olduğunu da belirtmek gerekir. Zira ürünü elinden çıkartamayan üretici için geniş bir tüketici kitlesinin üretim merkezine gelmesi, safran üreten çiftçi için pazarın bir nevi ayaklarına gelmesi yönüyle öneminin altı çizilmesi gereken bir konudur.

* Kesar: Keşmirce safran anlamına gelmektedir.

Şekil 3. Tarım – Ticaret – Turizm (3-T) Ekseninde Safran

Esasında safran ekonomisinden bahsederken söz konusu tarım ürününün 3-T olarak nitelendirebileceğimiz tarım – ticaret – turizm odağında önemli bir potansiyel içerdiğinden bahsetmek mümkündür (Şekil 3). Buraya kadar safranın tarımdaki, ticaretteki ve turizmdeki yeri izah edilmeye çalışılmış, bununla birlikte özellikle son yıllarda çok daha fazla kamuoyu gündemini işgal eden sürdürülebilir kırsal kalkınma, coğrafi işaret uygulaması, tarım turizmi (Agroturizm) gibi uygulamalarla da safran dikkat çeken bir tarım ürünü haline gelmiştir. Tarım turizmine bağlı olarak safranda yaşanan pazar sıkıntısı büyük ölçüde halledilebileceği gibi ayrıca katma değerli ürünlerle (Sabun, kolonya, reçel, bal gibi) de özellikle yerel işletmelere ekstra ve daha yüksek kazanç sağlayabilecektir. Sürdürülebilir kırsal kalkınma odağında ise safran ziraatı, kimyasal kullanımından büyük ölçüde kaçınılması, faaliyetin makineli tarıma elvermemesinden ötürü neredeyse tüm safhaların (Toprak hazırlığı hariç) kol gücüne dayanması faaliyetin yüzlerce yıldır neredeyse hiç değişmeden yapılagelmesine bağlı olarak ayrı bir noktaya taşınmaktadır. Yine son yılların popüler uygulaması cittaslow ve slow food, safranın ve safran ziraatının gözde olmasını sağlamaktadır. Buna bir örnek vermek gerekirse Umbria'nın aynı zamanda cittaslow olan Todi komününde (İtalya) safran yetiştiriciliği ve safranlı ürünler (Özellikle safranlı bal) yöre ekonomisinde büyük bir öneme sahiptir. Yine Sardinya (İtalya)'daki safran yetiştiriciliğiyle ünlü San Gavino Monreale komününde slow food kapsamında özellikle safranlı yerel tarifler öne çıkarılarak, söz konusu tarım ürününün gastronomideki önemine dikkat çekilmektedir. Bu noktada da tarım turizminde olduğu kadar safranın gastro-turizm noktasında da önemli bir potansiyeli haiz olduğunu belirtmek gerekir. Özellikle de safran hasadı zamanı yoğunlaşan turizm faaliyetleri kapsamında safranla hazırlanan geleneksel ve modern tariflerin ziyaretçilere sunumuyla da yöre çekiciliği ayrıca artırılabilir. Örneğin; Safranbolu'da safran hasadı turları kapsamında safranlı lokum hazırlanması ve ikramı, zerde sunumu bu duruma güzel bir örnektir.

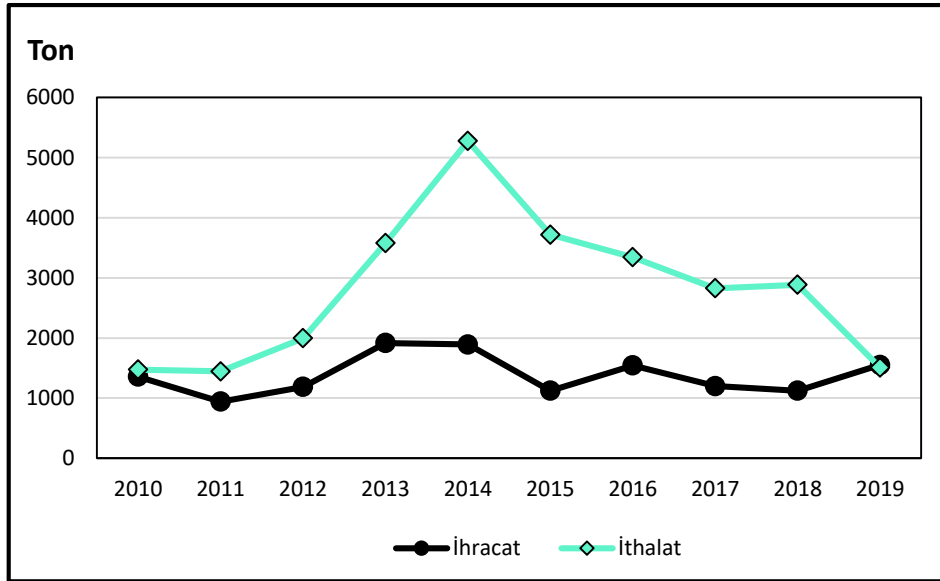
Safranın iktisadi hayattaki bir diğer dikkat çeken noktası ise sağladığı istihdamdır. Safran ziraatına mekanizasyon sistemlerin entegre edilememiş olmasından kaynaklı çoğu ülkede küçük ölçekli işletmelerde üretilen bir faaliyet olsa da harcanan mesai çoğu tarım ürününden daha fazladır. Yapılan çalışmalar hektar başına safran ziraatı için yıllık 200 ila 270 gün arasında (Örneğin

Afganistan için 250 – 270 gün / Katawazy, 2013: 13) değişen zaman harcandığını göstermiştir. Yoğun işgücü gerektiren bir faaliyet olması nedeniyle çok iyi bir istihdam sahası olması yanı sıra son yıllarda, özellikle de Afganistan, İran ve Fas'ta, kırsal kesimdeki kadın işgücünün üretime dahil edilmesinde safran, en fazla öne çıkartılan tarım ürünü olmuştur. Daha önce de bahsedildiği gibi Yunanistan'daki ekonomik krizde de safran sektörü sağlamış olduğu istihdamla lokal ölçekte işsizlik için iyi bir çözüm sunmuştur.

7. Safran İhracat ve İthalatı

Safranın ekonomik özelliklerinin ardından uluslararası ticaretteki değerine baktığımızda söz konusu ürün için çok değişken ve de çoğu tarım ürününden farklı bir durumun ortaya çıktığı dikkati çekmektedir. Özellikle safran ticaretinde çok yaygın olan yeniden ihracat (re-export) nedeniyle ihracat – ithalat miktarları ve değerleri çok tutarsız görülmektedir. Hatta ticari manada safran üreticisi olmayan ülkelerin dahi safran ihracatından kayda değer kazanç elde ettikleri anlaşılmaktadır. Bununla birlikte safran ticaretiyle ilgili belirtilmesi gereken bir husus da ülkelerin ve uluslararası istatistiklerin çok değişken olduğudur. Bu açıdan hemen her kuruluşun safran ithalat ve ihracat değerleri birbirinden farklılık göstermektedir.

Şekil 4. Son 10 Yılda Dünya Toplam Safran İthalat ve İhracat Miktarları

Kaynak: ITC, 2020.

Dünya çapında ihraç ve ithal edilen safran miktarının son 10 yıldaki değişimini incelediğimizde şekil 4'te de görüldüğü üzere ihracat 2019 hariç her yılda ithalatın altında kalmıştır. 2010'da 1.359 ton olan ihracat, 2014'te 1.892 ton, 2018'de 1.125 ton ve 2019'da da 1.553 ton olmuştur. Buna göre son 10 yılda safran ihracatı için ortalama 1.500 ton aralığında seyretmiştir diyebiliriz. İthalat ise çok daha değişken bir gelişim seyri göstermiş 2010'da 1.475 tonluk safran ithalatı 2013'te 3.577 tona, 2014'te ise 5.277 tona kadar çıkmıştır (Şekil 4). Takip eden yıllarda sürekli gerilemiş olan ithalat 2019'da neredeyse ihracatla dengelenmiş ve 1.510 ton olmuştur. Toplam ithalatın, bazı yıllar ihracatın çok çok üzerinde olması esasında aynı safranın birden fazla defa uluslararası ticarete konu olmasından kaynaklanmaktadır. Safran ithalatının 2019'daki ani

gerilemesinde uluslararası ticareti de büyük ölçüde sekteye uğratan COVID-19 salgını da etkili olmuştur.

Ülkeler ölçeğindeki safran ihracatına baktığımızda beklendiği üzere ilk sırayı İran, ikinci sırayı da İspanya almıştır (Tablo 6). Her iki ülkenin safran ihracatından elde ettikleri gelir dünya safran ihracatının kabaca % 70.6'sını teşkil etmektedir. İran safranını da başta İspanya olmak üzere İtalya, Fransa, İsveç, Çin ve Almanya üzerinden yeniden ihracatla (re-export) uluslararası pazarlara taşınmaktadır. Son yıllarda Fransa ve Almanya aynı uygulamayı Afganistan safranını için yapmaktadır. İhracatçı ülkeler içerisinde en dikkati çeken Afganistan'ın sadece 43 tonluk safran ihracatından 28.9 milyon \$ sağlamış olmasıdır. Miktar olarak Afganistan'dan çok daha fazla safran ihraç eden ülkeler (BK, Polonya, Çekya gibi) çok daha düşük gelir sağlamışlardır. 2019'da dünya çapında 1.545 ton safran ihracatından 213,5 milyon \$ kazanç elde edilmiştir. Geleneksel üreticilerden Yunanistan (3,1 milyon \$), İtalya (1 milyon \$) ve Fas (361.000 \$) ise çok daha sınırlı bir kazanç sağlamışlardır (ITC, 2020). İthalat açısından Malezya (226 ton), BAE (175 ton) ve Portekiz (174 ton) miktar bakımından ilk 3 sırada yer almışlardır (Tablo 6). İthalata ödenen döviz bakımından ise sırasıyla Hong Kong, İspanya ve Suudi Arabistan ilk üç sırayı işgal etmektedir. İthalattaki bu çok değişken tablo ülkeden ülkeye değişen gümrük tarifeleri, ikili anlaşmalar ve ticari manada desteklenen ülkeler üzerinden gerçekleştiğinden bu şekilde bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; Komorlar, Angola, Somali ve Kosta Rika gibi ülkelerin kayda değer safran ithalatları bulunuyor olsa da ithalata ödedikleri dövizler çok düşük miktarlardadır.

Tablo 6. 2019 İtibariyle Ülkeler Ölçeğinde Safran İhracat ve İthalat Değerleri

Ülkeler	İhracat		Ülkeler	İthalat	
	Miktar (Ton)	Değer (000 \$)		Miktar (Ton)	Değer (000 \$)
İran	327	103.109	Malezya	226	485
İspanya	287	47.734	BAE	175	18.247
Bangladeş	212	267	Portekiz	174	4.902
BK	86	860	Komorlar	150	1
Polonya	68	2.417	Şili	99	99
Çekya	63	428	Hong Kong	85	33.990
Endonezya	52	20	ABD	77	15.761
Hollanda	50	4.152	Çekya	64	406
BAE	49	2.062	İtalya	64	10.290
Afganistan	34	26.416	İspanya	54	32.626
Toplam	1.228	187.465	Toplam	1.168	116.807
Dünya Toplam	1.545	213.568	Dünya Toplam	1.510	220.265

Not: Sıralama miktarlara (ton) göre yapılmıştır.

Kaynak: ITC, 2020.

Kısaca Türkiye'deki duruma bakacak olursak son yıllarda safran ithalatında önemli artışlar yaşanmış olmakla beraber ihracatta belli bir aralığın korunduğu söylenebilir. Ülkenin 2013'te safran ithalatına ödemiş olduğu 95.266 \$, 2016'da 175.688 \$'a, 2018'de 284.766 \$'a ve 2019'da da çarpıcı bir artışla 1.539.984 \$'a çıkmıştır. Buna karşılık ihracatta 2017'deki 395.391 \$'lık değer bir kenara bırakılırsa son 5 yılda ortalama 250 bin \$'lık ihracat geliri sağlanmıştır (TÜİK, 2020). Türkiye'deki safran ihracat değerleri ve üretim miktarları bir bütün olarak değerlendirildiğinde burada da yeniden ihracata bağlı bir gelişmeden bahsedebiliriz. Yurtiçindeki duruma baktığımızda ise Türkiye'de 2019'da kg. fiyatı 30 bin TL. olan safran, 2020'de 40 bin TL.'den işlem görmüştür.

Safranın ekonomik değeri ve ticareti noktasında üzerinde en fazla durulan bir diğer husus ise bu kadar değerli bir ürünle ilgili olarak yaşanan taklit ve tağşişli safran sorunudur. Safran için uluslararası pazarlarda en fazla karşılaşılan sahtecilik aspir (*Carthamus tinctorius*) bitkisinin safran olarak pazarlara sürülmesidir. Türkiye'deki pazarlarda da oldukça yaygın olan bu durum nedeniyle aspir pazarlarda yalancı safran adıyla anılmaya başlanmıştır. Uluslararası pazarlarda Meksika safranı olarak da bilinen aspir bitkisinin kırmızı çiçekleri, safranı çok iyi tanımayanlar için aldatıcı olabilmektedir. Bununla birlikte oldukça değerli bir tarım ürünü olması ve de az bulunmasıyla safranda taklit ve tağşiş daha pek çok bitkisel veya sentetik ürünlerle yapılabilmektedir. Boyanmış hindistancevizi lifleri ve mısır püskülleri, makasla ince şeritler halinde kesilen karanfil ve gelincik taç yaprakları verilebilecek örneklerden birkaçıdır. İyi ve düşük kalite safranların karıştırılması ise bir diğer problemdir.

8. Coğrafi İşaret Uygulaması ve Safran

Son yılların ulusal ve uluslararası kamuoyunda en fazla konuşulan konularından birisi de coğrafi işaret uygulamasıdır. Coğrafi işaret uygulamasını “Sınırları mutlak suretle belirlenmiş belli bir alandan (Ülke, şehir, ilçe, köy / köyler topluluğu, yöre, havza gibi) kaynaklanan / ortaya konan ürünün, kalitesinin, ününün ya da tüm veya temel özelliklerinin bahis konusu sahadan kaynaklandığını gösterip, elde edildiği mekanla birlikte koruma altına alan hukuki koruma ve ticari üstünlük sağlama uygulamasıdır.” şeklinde tanımlayabiliriz (Şahin, 2019: 5). Uygulamanın Menşe Adı ve Mahreç İşareti olmak üzere temelde iki alt türü bulunmaktadır. Günümüzde AB kapsamında coğrafi işaret kapsamındaki tüm safranlarında içinde yer aldığı kısaca PDO (*Protected Designation of Origin*) olarak da bilinen menşe adı uygulaması, 6769 Sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu Madde 34 (1); “Coğrafi sınırları belirlenmiş bir yöre, bölge veya istisnai durumlarda ülkeden kaynaklanan, tüm veya esas özelliklerini bu coğrafi alana özgü doğal ve beşerî unsurlardan alan, üretimi, işlenmesi ve diğer işlemlerin **tümü** bu coğrafi alanın sınırları içinde gerçekleşen ürünleri tanımlayan adlar menşe adıdır.” şeklinde tanımlanmıştır. *Protected Geographical Indication* (PGI) olarak bilinen mahreç işareti ise yine 6769 Sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu Madde 34 (1) uyarınca; “Coğrafi sınırları belirlenmiş bir yöre, bölge veya ülkeden kaynaklanan, belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri bakımından bu coğrafi alan ile özdeşleşen, üretimi, işlenmesi ve diğer işlemlerinden **en az biri** belirlenmiş coğrafi alanın sınırları içinde yapılan ürünleri tanımlayan adlar mahreç işaretidir.” şeklinde tarif edilmiştir.

Coğrafi işaret uygulaması safran gibi çok kıymetli bir ürünün korunması açısından oldukça önemlidir. Bu açıdan coğrafi işaret niteliğindeki safranların bu şekilde markalanıp, koruma altına alınması ürünlerdeki sahteciliğin önüne geçmede nispeten avantaj sağlayacaktır. Günümüzde AB ölçeğinde tanınırlığı bulunan, coğrafi işaret kapsamında 5 safran bulunmaktadır. Bunlar; İtalya'nın *Zafferano di San Gimignano*, *Zafferano di Sardegna* ve *Saffron of L'Aquila*; Yunanistan'ın *Krokos Kozanis* (Κρόκος Κοζάνης); İspanya'nın *Azafrán de La Mancha*'dır. *Keşmir Safranı* ve Fas'ın *Taliouine Safranı* (Safran de Taliouine) ulusal ölçekte tanınan coğrafi işaretler olarak koruma altındadır. Yine Türkiye'nin de ulusal ölçekte *Safranbolu Safranı* adıyla söz konusu tarım ürünü coğrafi işaret kapsamına alınmıştır.

İtalya, coğrafi işaret kapsamındaki safranlarının korunmasında en başarılı ülke olarak dikkat çekmektedir. Söz konusu ürünlerin sıkı bir denetim altında olması ve kayıtlı üretimle bu anlamda

örnek ülkelerdendir. Örneğin; *Saffron of L'Aquila* (L'Aquila Safranı), boyama kuvvetinin benzerlerinden fazla olmasıyla karakterize edilmektedir. Yaklaşık 500 yıllık mazisiyle İtalya'nın karakteristik ürünleri arasında sayılmaktadır (Tammaro, 2006: 60). Söz konusu ürünle ilgili olarak da Tarım Bakanlığı, doğrudan coğrafi işaret niteliğindeki safranların üretim değerlerine yönelik resmi istatistikleri derlemektedir. Buna göre tablo 7'de de görüldüğü üzere 2010'da coğrafi işaret kapsamındaki safranları ülkede toplam 77 üretici, 9,65 ha. alanda yetiştirilmekte olup 2017'ye gelindiğinde üretici sayısı 85'e, safran alanı da 12,4 ha.'ya çıkmıştır.

Tablo 7. 2010 ve 2017 Yılları İtibariyle İtalya'da Coğrafi İşaret Kapsamındaki Safranların Üretici Sayıları ve Safran Alanları

Safran Çeşidi	2010		2017	
	Üretici Sayısı	Alan (ha.)	Üretici Sayısı	Alan (ha.)
<i>Saffron of L'Aquila</i>	66	5,11	61	4,18
<i>Zafferano di Sardegna</i>	5	1,16	19	5,32
<i>Zafferano di San Gimignano</i>	6	3,38	5	2,9
TOPLAM	77	9,65	85	12,4

Kaynak: İstat, 2020.

Gerek coğrafi işaret gerekse taklit ve tağşiş noktasında ise dikkat çekilmesi gereken husus denetimin safran da çok önemli bir nokta olduğudur. İran'dan bol miktarda ve nispeten ucuza temin edilen safranların, Keşmir, İspanya ve Fas safranlarıyla karıştırılması gibi durumlar bu alanda en fazla karşılaşılan ve de kronikleşmiş problemlerdir. Özellikle İspanya'da ise zaten ülke safran üretimi sınırlıyken İran'dan ihraç edilen safranların coğrafi işaret niteliğindeki *Azafrán de La Mancha* etiketiyle satışa sunulması İspanya safranına olan güveni azaltmaktadır. AB nezdinde tanınırlığı olan *Azafrán de La Mancha* için birlik bünyesinde ve ülkeler özelinde sıkı denetim ve tedbirler alınmış olsa da, yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Özellikle de İran, Keşmir, İspanya ve Fas'ın kendi safranlarının en kalitelisi olduğu yönündeki iddialar ve diğer safranlara yönelik olumsuz eleştiriler noktasında coğrafi işaret uygulaması ve uygulamanın gerekleri arasındaki sıkı denetimler safranın pazar güvenliği açısından çok önemlidir.

Sonuç

Safran, çoğu tarım ürününden farklı olarak elde ediliş biçimi neredeyse yüzlerce yıldır değişikliğe uğramamış, kadim kültür bitkilerinden birisidir. Binlerce yılı aşan bir süredir türlü özellikleriyle insan hayatında var olmuş olan safranın, tıp alanındaki yeni gelişmelere bağlı olarak ilerleyen yıllarda da insanlığın gündeminde önemli bir yer işgal etmeye devam edeceğini söyleyebiliriz.

Safran ziraatında girdilerin çok olmaması önemli bir avantaj olup hafif ve bundan kaynaklı nakliyesinin kolay olması da önemli bir diğer avantajdır. Bitkinin birim alandan çok yüksek getiri sağlaması ve de dünyanın en pahalı tarım ürünlerinden olması üreticileri açısından bitkiyi çok cazip kılmaktadır. Buna karşılık safran ziraatının hemen her aşaması yoğun bir işgücü gerektirmesi, makineli tarıma elverişli olmayışı gibi hususlar ise faaliyetin dezavantajları arasındadır. Yoğun bir mesai gerektirmesinden ötürü başta genç çiftçiler olmak üzere genel manada çiftçiler için caydırıcı olmaktadır. Safran, Türkiye'de dâhil olmak üzere yetiştirildiği tüm ülkelerde aile tipi küçük işletmelerde üretilmektedir. Esasında çoğu tarım ürünü için bir dezavantaj olmakla birlikte safranın makineli ziraata elverişli olmaması nedeniyle parçalı ve küçük işletmeler için ideal bir tarım ürünü

olarak önerilebilir. Ayrıca genellikle küçük parsellerde ziraatı yapılan bir bitki olduğundan orman köyleri için uygundur.

Safran ile ilgili tüm dünyanın mutabık olduğu altın ile mukayese edilen çok kıymetli bir bitkisel kaynak olduğudur. Hal böyleyken söz konusu bitki ticareti de diğer çoğu kıymetli eşyadaki / maldaki gibi sıkı bir kontrol altında ve de denetimde olmalıdır. Özellikle de coğrafi işaret kapsamındaki safranların denetimleri ve kontrollü ticaretlerinin sağlanması sektör için çok önemlidir. Aksi takdirde zaten çok yaygın olan taklit ve tağşişli safranlar nedeniyle tüketici odağında ciddi güvensizlik oluşacaktır. Bu noktada ise örgütlenme ve de yerel yönetimlerle işbirliğine gidilerek yapılacak denetim ve kontrollere özellikle eğilinmesi gerekmektedir. Yunanistan, İspanya ve İtalya, kısmen de Fas'ta safran yetiştiriciliğine yönelik üretici birlikleri / kooperatifler başarılı bir şekilde faaliyetlerini sürdürmektedirler. Soğan tedarikinden stigmaların paketlenmesine değin faaliyetin hemen her aşaması üretici birlikleri / kooperatifler aracılığı ile efektif bir şekilde sağlanabilmektedir.

Safran, Afganistan ve de özellikle Fas'ta yetiştiriciliğinin yapıldığı köy ve kasabalarda büyük bir dönüşüm yaratmıştır. Geçmişte nasıl Saffron Walden kasabası, safran ziraatıyla gözle görülür bir zenginlik yaşamışsa, günümüzde Fas ve Afganistan'da da benzer bir duruma şahit olmaktayız. Afganistan'da özellikle haşhaş yetiştiriciliğine alternatif olması, Fas'ın ekonomik faaliyetleri sınırlı Berberi kasabası Taliouine'de salt safran yetiştiriciliğine bağlı sosyo-ekonomik değişim, sürdürülebilir kırsal kalkınma açısından göz önüne alınması gereken başarılı örneklerdir.

Türkiye ölçeğinde yapılması gerekenleri ayrıca sıralayacak olursak;

- ❖ Safranbolu merkezli Safran Borsası'nın tesis edilmesi aciliyet teşkil etmektedir. Türkiye'de safran yetiştiriciliğinin yaygınlaşmaya başlaması, ortaya çıkacak (Pek çok yerde de var olan) pazar sıkıntısını daha da arttıracaktır. Bu alanda kontrolsüz bir üretim patlamasının yaşanması ve pazar fiyatlarının düşmesinin önüne geçilmesi adına safran arz – talep dengesinin kontrol edileceği Safranbolu merkezli bir borsanın kurulması gerekmektedir. Safranbolu üzerinden yapılacak ulusal/uluslararası ticaret, üreticileri bu anlamda rahatlatacaktır. Safran Borsası yanı sıra Yunanistan'dakine benzer bir kooperatifleşmeyle üreticiler tek bir çatı altında toplanıp, ürünlerini ellerinden çıkarabileceğinin garantisine kavuşup, aynı zamanda uluslararası pazarlara uygun ambalajlamayla hem kolaylık hem de kalite garantilenmiş olacaktır. Belli bir standardizasyonun yakalanması açısından da yarar sağlayacaktır.
- ❖ Aspir başta olmak üzere sahte, tağşişli ürünlerle mücadelede sıkı bir denetim mekanizması oluşturulmalıdır. Yine bu noktada Safranbolu merkezli pazarlama kanalının tesisiyle ülkede toplanan tüm safranların tek bir merkez üzerinden denetimi daha efektif olacaktır.
- ❖ Türkiye'de safran ziraatının yaygınlaşmaya başlaması ve üretimin artabileceği düşünüldüğünde Safranbolu'ya alternatif bir merkezin daha belirlenmesi gerekecektir. Tıbbi-aromatik bitkiler konusunda gelişmiş yerlerden biri de Isparta'dır. Bu noktada Safranbolu ve Isparta'da yetiştiricilik ve pazarlama, İstanbul'da başta Mısır Çarşısı gibi geniş tüketim kitlelerine hitap eden yerlerle işbirliğine gidilerek gelişen safrancılık için bir arz – talep zinciri oluşturulmalıdır.

- ❖ Türkiye’de başarılı örnekleri bulunan “Kadın Elinden Safran Projesi” gibi uygulamalarla Kütahya ve Osmaniye’de olumlu çıktılar alınmıştır. Benzer uygulamalarla (Safranbolu’daki *Dünya Mirası Kenti’nin Kırmızı Altını Safran* gibi) gençlere, özellikle de kırsal kesimdeki kadın işgücüne daha fazla işlerlik kazandırılıp, kadınların refah seviyesi artırılabilir.
- ❖ *Safranbolu Safranı* için coğrafi işaret uygulamasının gerekleri, özellikle de denetlemeler, yerine getirilmelidir.
- ❖ Safranbolu’da turizmin de önemli bir gelir kaynağı olduğu göz önüne alındığında konseptli ürünlerin tasarımı ve safranla ilgili katma değerli ürünlere yönelik çalışmalara ağırlık verilmelidir. Dünyada yaygınlaşan safranlı bal, Safranbolu’nun bir diğer coğrafi işareti *Safranbolu Safranlı Lokumu*, sabun, kolonya, çeşitli kozmetik ürünler, şekerlemeler (Safranlı akide gibi) turistik ürünler olarak daha fazla öne çıkartılmalıdır. Her biri birer coğrafi işaret olan ürünlerle çeşitli aranjmanlar hazırlanabilir. Örneğin; *Karamürsel Sepeti* içerisine safranlı ürünler yerleştirilip, söz konusu sepetin sap ve çevresi *Nallıhan İğne Oyası* ile işlenmiş safran çiçekleri ile süslenip, yine gelen ziyaretçilere safran çiçeği kalıpları ile bezenmiş *Tokat Yazmaları* sunulabilir.
- ❖ Türkiye’de safran desteklenen ürünler arasında olmakla beraber bu desteklerin daha etkili bir şekilde duyurulup, alanının kontrollü bir şekilde genişletilmesi gerekmektedir.

Teşekkür ve Katkı Belirtme:

Çalışmamız kapsamında İran safrancılığıyla ilgili katkılarından ötürü İslami Azad Üniversitesi’nden değerli meslektaşım Sayın Dr. Farhood Golmohammadi’ye, İran Komşu Ülkeler Dostluk Derneği Başkanı Sayın Nazenin Hosseinzadeh’e ve Afganistan safrancılığı ile ilgili katkılarından ötürü de Herat Üniversitesi’nden Sayın Mohammad Masoud Moradi’ye teşekkürlerimi sunarım.

KAYNAKÇA

- Ait-Oubahou, A., El-Otmani, M., (2006). “Saffron Cultivation in Morocco”, *Saffron (Crocus sativus L.), Medicinal and Aromatic Plants-Industrial Profiles*, Vol. 8, Chapter 8, (Ed. Moshe Negbi), Harwood Academic Publishers, pp. 87 – 94, Netherlands.
- Anonim, (2017). “Saffron: A Case Study on Use of Synthetic Biology Replacements”, ETC Group: <http://www.etcgroup.org/synbio> (Son erişim: 11.11.2020).
- Anonim, (2018). “A Proposal for Designation as a GIAHS Qanat – Based Saffron Farming System in Gonabad Gonabad County, Khorasan Razavi Province, Islamic Republic of Iran”, *APERDRI*, pp. 115, Iran.
- Arslan, N., (1986). “Kaybolmaya Yüz Tutan Bir Kültür / Safran Tarımı”, *Ziraat Mühendisliği Dergisi*, Sayı: 180, s. 21 – 24, Ankara.
- Arslan, N., (2016). “Penceremden Tıbbi Bitkiler / Safran Üzerine Düşünceler”, *TÜRKTOB – Türkiye Tohumcular Birliği Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 20, s. 68 – 71, Ankara.
- Arslan, R., (2019). “Cumhuriyet Dönemi’nde Safranbolu’da Safran Yetiştiriciliği (1923-1990)”, *Uluslararası Geçmişten Günümüze Karabük ve Çevresinde Dini, İlmî ve Kültürel Hayat Sempozyumu*, 11 – 12 Ekim 2019, Karabük Üniversitesi Yayınları – 51, s. 589 – 597, Karabük.

- Azizbekova, N.SH., Milyaeva, E.L., (2006). "Saffron Cultivation in Azerbaijan", Saffron (*Crocus sativus* L.), *Medicinal and Aromatic Plants-Industrial Profiles*, Vol. 8, Chapter 6, (Ed. Moshe Negbi), Harwood Academic Publishers, pp. 63 – 71, Netherlands.
- Başer, K.H.C., (2014). "Safran (*Crocus sativus* L.)", *BağBahçe* (Çevre, Bahçe, Çiçek Dergisi), Sayı: 52, s. 30 – 31, İstanbul.
- Basker, D., Negbi, M., (1983). "Uses of Saffron", *Economic Botany*, Vol. 37, Issue: 2, pp. 228 – 236.
- Bengouga, K., Lahmadi, S., Zeguerrou, R., Maaoui, M., Halis, Y., (2020). "The Saffron (*Crocus sativus* L.) Cultivation Introduction in Mountainous Oases of Algeria", *Acta Horticulturae et Regiotecturae* 1, pp. 8 – 11, Slovaca Universitas Agriculturae Nitriae.
- Caiola, M.G., Canini, A., (2010). "Looking for Saffron's (*Crocus sativus* L.) Parents", *Functional Plant Science and Biotechnology*, Global Science Books, pp. 1 – 14.
- Cardone, L., Castronuovo, D., Perniola, M., Cicco, N., Candido, V., (2020). "Saffron (*Crocus sativus* L.), the King of Spices: An overview", *Scientia Horticulturae*, Vol. 272, pp. 1 – 13.
- Ceylan, Ö., (2005). "Taşranın Altın Çiçeği Safran", *Osmanlı Araştırmaları XXVI*, Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu'na Armağan – II, s. 147 – 162, İstanbul.
- Coşkun, M., Gök, M., Coşkun, S., (2017). "Climate Characteristics of Safranbolu (Karabük) and Saffron Cultivation", *International Journal of Geography and Geology*, Vol. 6, Issue: 3, pp. 58 – 69.
- Çınar, A.S., Önder, A., (2019). "Anadolu'nun Kültürel Mirası: *Crocus sativus* L. (Safran)", *FABAD Journal of Pharmaceutical Sciences*, Vol. 44, Issue: 1, pp. 79 – 88, Ankara.
- DACAAR, (2009). "Saffron: Afghanistan's Red Gold", Supporting Community Driven Development in Afghanistan, pp. 40, Copenhagen K/Denmark.
- Dalby, A., (2000). "Dangerous Tastes, The Story of Spices", University of California Press, pp. 184, Berkeley, Los Angeles.
- Dar, M.H., Groach, R., Razvi, S.M., Singh, N., (2017). "Saffron Crop (Golden Crop) in Modern Sustainable Agricultural Systems", *International Journal for Research in Applied Science & Engineering Technology (IJRASET)*, Volume 5 Issue X1, pp. 247 – 259, India.
- Ebrahimi, M.S., (2015). "Investigation the Saffron Production in Iran", *Researcher*, Vol. 7, Issue: 6, pp. 75 – 80, New York / USA.
- Eser Ünalı, Ü., (2007). "Tehdit ve Tehlike Altında Bir Kültür Bitkisi: Safran (*Crocus sativus* L.)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 2, s. 53 – 67, Elazığ.
- Ferrence, S.C., Bendersky, G., (2004). "Therapy with Saffron and the Goddess at Thera", *Perspectives in Biology and Medicine*, Volume 47, Number 2, Spring 2004, pp. 199 – 226, Johns Hopkins University Press.
- Gezgin, D., (2010), "Bitki Mitosları", Sel Yayıncılık, II. Baskı, s. 198, İstanbul.
- GIAHS, (2012). "Saffron Heritage Site of Kashmir in India", *GIAHS (Globally Important Agricultural Heritage Systems) Saffron Site Report (Part-1)*, pp. 15.
- Goliaris, A.H., (2006). "Saffron Cultivation in Greece", Saffron (*Crocus sativus* L.), *Medicinal and Aromatic Plants-Industrial Profiles*, Vol. 8, Chapter 7, (Ed. Moshe Negbi), Harwood Academic Publishers, pp. 73 – 85, Netherlands.

- Golmohammadi, F., (2014). "Saffron and its Farming, Economic Importance, Export, Medicinal characteristics and Various Uses in South Khorasan Province – East of Iran", *International Journal of Farming and Allied Sciences*, Vol. 3, Issue: 5, pp. 566 – 596, Pakistan.
- Golmohammadi, F., (2019). Saffron as a Main Cash, Medical and Resistive Plant For Sustainable Economy and Livelihood of Rural People in Dried Regions of Iran", *Black Sea Journal of Agriculture*, 2(3): pp. 156 – 163.
- Gresta, F., Lombardo, G.M., Siracusa, L., Ruberto, G., (2008). "Saffron, an alternative crop for sustainable agricultural systems. A review", *Agronomy for Sustainable Development*, Springer Verlag/EDP Sciences/INRA, 28 (1), pp. 95 – 112.
- Husaini, A.M., Hassan, B., Ghani, M.Y., Teixeira da Silva, J.A., Kirmani, N.A., (2010). "Saffron (*Crocus sativus* Kashmirianus) Cultivation in Kashmir: Practices and Problems", *Functional Plant Science and Biotechnology*, 4 (Special Issue 2), pp. 108-115.
- ISTAT (L'Istituto Nazionale di Statistica), (2020). "İtalya Tarım Ürünleri İstatistikleri", <https://www.istat.it/it/agricoltura> (Son erişim: 11.11.2020).
- ITC (International Trade Centre), (2020). "Saffron Export – Import Statistics", <https://www.intracen.org/> (Son erişim: 11.11.2020).
- İbn Battuta, (2019). "İbn Battûta Seyahatnâmesi", Çeviri, İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, Kazım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi, s. 791, İstanbul.
- İpek, A., Arslan, N., Sarıhan, E.O., (2009). "Farklı Dikim Derinliklerinin ve Soğan Boylarının Safranın (*Crocus sativus* L.) Verim ve Verim Kriterlerine Etkisi", *Ankara Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi*, 15(1), s. 38 – 46, Ankara.
- Kafi, M., Heminati Kakhki, A., Karbasi, A., (2006). "Historical Background, Economy, Acreage, Production, Yield and Uses", *Saffron (Crocus sativus L.) Production and Processing*, (Ed. M. Kafi, A. Koocheki, M.H. Rashed, M. Nassiri), Chapter 1, pp. 1 – 11, CRC Press / USA.
- Kafi, M., (2006). "Saffron Ecophysiology", *Saffron (Crocus sativus L.) Production and Processing*, (Ed. M. Kafi, A. Koocheki, M.H. Rashed, M. Nassiri), Chapter 3, pp. 39 – 57, CRC Press / USA.
- Kafi, M., Kamili, A.N., Husaini, A.M., Ozturk, M., Altay, V., (2018). "An Expensive Spice Saffron (*Crocus sativus* L.): A Case Study from Kashmir, Iran, and Turkey", *Global Perspectives on Underutilized Crops*, Springer International Publishing AG, pp. 109 – 149.
- Kakhki, A.H., (2006). "Processing, Chemical Composition and the Standards of Saffron", *Saffron (Crocus sativus L.) Production and Processing*, (Ed. M. Kafi, A. Koocheki, M.H. Rashed, M. Nassiri), Chapter 10, pp. 169 – 219, CRC Press / USA.
- Katawazy, A.S., (2013). "A Comprehensive Study of Afghan Saffron", *Research, Planning and Policy Directorate*, pp. 46, Afghanistan Investment Support Agency.
- Koehler, J., (2013). "Morocco's Threads of Red Gold", *Saudi Aramco World*, Vol. 64, No. 5, pp. 3 – 9, Texas/USA.
- Koyuncu, M., Güvenç, A., (1997). "Ülkemizde Safran Üretimi Terk Mi Ediliyor?", *XI. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı*, 22 – 24 Mayıs 1996, (Ed. Prof. Dr. Maksut Coşkun), Ankara Üniversitesi 50. Yıl, Bildiri Kitabı, s. 522 – 533, Ankara.
- Kumar, R., Singh, V., Devi, K., Sharma, M., Singh, M. K., Ahuja, P.S., (2009). "State of Art of Saffron (*Crocus sativus* L.) Agronomy: A Comprehensive Review", *Food Reviews International*, 25:1, pp. 44 – 85.

- Lage, M., Gaboun, F., Bakhy, K., Dakak, H., Zouahri, A., Cantrell, C.L., (2006). "Sustainable Production of High Quality Saffron (*Crocus sativus* L.) in Some Moroccan Areas", III. International Symposium on Saffron: Forthcoming Challenges in Cultivation, *Research and Economics*, ISHS Acta Horticulturae 850, pp. 235 – 238, Kozani, Greece.
- Lunsford, C., Zenger, J., (2009). "Saffron / Cultural Knowledge Report", Human Terrain System – Research Reachback Center, Tracking Number: RRC-AF2-09-0007, pp. 24.
- Madan, C. L., Kapur, B. M., Gupta, U. S., (1966). "Saffron", *Economic Botany*, Vol. 20, Issue: 4, pp. 377 – 385.
- MAPA, (2020). "İspanya Tarım İstatistikleri", Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación (MAPA), <https://www.mapa.gob.es/es/> (Son erişim: 11.11.2020).
- Menia, M., Iqbal, S., Zahida, R., Tahir, S., Kanth, R.H., Saad, A.A., Hussian, A., (2018). "Production Technology of Saffron for Enhancing Productivity", *Journal of Pharmacognosy and Phytochemistry*, Vol. 7, Issue: 1, pp. 1033 – 1039, India.
- Minoia, G., Pain, A., (2016). "Saffron: The Social Relations of Production", Researching livelihoods and services affected by conflict, Working Paper 48, pp. 39, United Kingdom.
- Mollafilabi, A., Aslami, M.H., Shoorideh, H., (2010). "Replacement of Saffron (*Crocus sativus* L.) with Poppy (*Papaver somniferum* L.) and Its Socio-Economic Results in Afghanistan", III. International Symposium on Saffron: Forthcoming Challenges in Cultivation, *Research and Economics*, ISHS Acta Horticulturae 850, pp. 299 – 302, Kozani, Greece.
- Moradi, M.M., (2018). "Afganistan'da Safran Üreten İşletmelerin Ekonomik Analizi", Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 76, Bursa.
- Mousavi, S.Z., Bathaie, S.Z., (2011). "Historical Uses of Saffron: Identifying potential new avenues for modern research", *Avicenna Journal of Phytomedicine*, Vol. 1, No. 2, pp. 57 – 66, Iran.
- Munshi, A.M., (1989). "Economic Analysis of Saffron Under Rainfed Conditions of Kashmir", *Agricultural Situation in India*, 44, pp. 379 – 381.
- Mzabri, I., Addi, M., Berrichi, A., (2019). "Traditional and Modern Uses of Saffron (*Crocus sativus*)", *Cosmetics*, Vol. 6, Issue: 4, pp. 1 – 11, Switzerland.
- Negbi, M., (2006). "Saffron Cultivation: Past, Present And Future Prospects", *Saffron (Crocus sativus L.), Medicinal and Aromatic Plants-Industrial Profiles*, Vol. 8, Chapter 1, (Ed. Moshe Negbi), Harwood Academic Publishers, pp. 1 – 17, Netherlands.
- NSIA, (National Statistics and Information Authority), (2020). "Afghanistan Agricultural Statistics", <https://nsia.gov.af/home> (Son erişim: 11.11.2020).
- Ordoudi, S., Tsimidou, M.Z., (2004). "Saffron Quality: Effect of Agricultural Practices, Processing and Storage", *Production Practices and Quality Assessment of Food Crops*, (Ed. R. Dris and S. M. Jain), Vol. 1, "Preharvest Practice", pp. 209 – 260, Netherlands.
- Özdemir, Ü., (2001). "Safranbolu ve Safran Tarımı", *Doğu Coğrafya Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 5, s. 296 – 308, Erzurum.
- Özel, A., Erden, K., (2005). "Harran Ovası Koşullarında Yerli ve İran Safranı (*Crocus sativus* L.)'nın Verim ve Bazı Bitkisel Özelliklerinin Belirlenmesi", *GAP IV. Tarım Kongresi*, 21 – 23 Eylül 2005, Cilt: 1, s. 793 – 798, Şanlıurfa.
- Paşayeva, L., Tekiner, H., (2014). "Türk-İslam Tıbbında Safranın Yeri", *Lokman Hekim Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 3 (Özel Sayı), s. 11 – 15, Mersin.

- Rangahau, M. K., (2003). "Growing Saffron? The World's Most Expensive Spice", Crop & Food Research, New Zealand Institute for Crop and Food Research Ltd., A Crown Research Institute, Broadsheet No. 20 August 2003, p. 4.
- Sadeghi Bakhtavari, A., (2010). "Farklı Soğan (Korm) Boylarının ve Bitki Sıklığının Safran (*Crocus sativus* L.)'nın Verim ve Diğer Bazı Özellikleri Üzerine Etkisi", Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, s. 79, Ankara.
- Santucci, F. M., (2010). "From Agriculture to Rural Development: The Case of Saffron (*Crocus sativus*) in Umbria (Italy)", 9th European IFSA Symposium, 4-7 July 2010, Vienna (Austria), WS 1.1 – Innovation and change facilitation for rural development, pp. 2237 – 2246.
- Surgun Acar, Y., İşkil, R., Bürün, B., (2017). "Safran (*Crocus sativus* L.) Bitkisinde Biyoteknolojik Çalışmalar", *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enst. Dergisi*, 7(2), s. 259 – 268, Iğdır.
- Şahin, G., (2019). "Türkiye'nin Coğrafi İşaretleri ve Bunların Türkiye Ekonomisinde Etkin Kullanımları", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, s. 2551, İstanbul.
- Tammaro, F., (2006). "Saffron (*Crocus sativus* L.) in Italy", Saffron (*Crocus sativus* L.), Medicinal and Aromatic Plants-Industrial Profiles, Vol. 8, Chapter 5, (Ed. Moshe Negbi), Harwood Academic Publishers, pp. 53 – 61, Netherlands.
- Tantry, M.A., (2017). "Saffron Production in Jammu and Kashmir (A test with Cobb-Douglas production function model)", *International Journal of Humanities & Social Science Studies (IJHSSS)*, A Peer-Reviewed Bi-monthly Bi-lingual Research Journal, Volume-IV, Issue-I, July 2017, Page No. 352-359, India.
- T.C. Resmi Gazete, (1978). "4 Ocak 1978 Tarihli Resmi Gazete / Safran Standardı", Sayı: 16159, s. 17 – 23, Ankara.
- TÜİK, (2020). "Türkiye Dış Ticaret İstatistikleri", <https://iz.tuik.gov.tr/#/showcase/SC-2851FY777F34D2R?token=8d79727fff862a891ce574d27220bfebbf66fed> (Son erişim: 11.11.2020).
- Türkölmez, S., Karaduman, Y., Kara, İ., (2013). "Önemli Bir Tıbbi Aromatik Bitkimiz Safran (*Crocus sativus* L.)", *Ticaret Borsası Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 8, s. 36 – 37, Eskişehir.
- UNIDO, (2014). "Saffron Industry Value Chain Development in Iran Diagnostic Study Report", Project Number: SAP ID 120595, United Nations Industrial Development Organization (UNIDO), pp. 72, İran.
- USDA, (2020). "Food Data Central Search Results", <https://fdc.nal.usda.gov/fdc-app.html#/food-details/170934/nutrients> (Son erişim: 11.11.2020).
- Ünlü, O., (2019). "Safran Üretimi", Bağımsız çalışma, s. 35.
- Vafabakhsh, J., Mokhtarian, A., Rahimi, H., Ahmadian, J., (2010). "Investigation of Correlations between Saffron Flowering Pattern and Climatological Parameters under Different Levels of Irrigation and Planting Depth", *III. International Symposium on Saffron: Forthcoming Challenges in Cultivation, Research and Economics*, ISHS Acta Horticulturae 850, pp. 145 – 147, Kozani, Greece.
- Vurdu, H., Şaltu, Z., Ayan, S., (2002). "*Crocus sativus* L. (Safran)'un Yetiştirme Tekniği", *Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, s. 175 – 187, Kastamonu.
- Winterhalter, P., Straubinger, M., (2000). "Saffron–Renewed Interest in an Ancient Spice", *Food Reviews International*, 16:1, pp. 39 – 59.

- Yıldırım, M.U., Asil, H., Sarıhan, E.O., (2017). “Farklı Söküm Süresi ve Dikim Derinliğinin Safran (*Crocus sativus* L.) Bitkisinin Gelişimine ve Bazı Tarımsal Özelliklerinin Üzerine Etkisi”, *Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 26 (Özel Sayı), s. 142 – 148, Ankara.
- Yıldız, Y., (2017). “Tekirdağ Koşullarında Safran (*Crocus sativus* L.)’ın Verim ve Bazı Bitkisel Özelliklerinin Belirlenmesi”, Namık Kemal Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 51, Tekirdağ.
- Zheng, J., Zhou, Y., Li, Y., Xu, D.P., Li, S., Li, H.B., (2016). “Spices for Prevention and Treatment of Cancers”, *Nutrients*, Vol. 8, Issue: 8, pp. 1 – 35, Basel / Switzerland.

Görüşme Yapılan Üreticiler:

İsmail Yılmaz / Karabük – Safranbolu
Selma Çevirgen / Aydın – Buharkent
Selami Gündoğdu / Düzce
Bekir Donat / Denizli – Uzunpınar

Web Kaynakları:

<https://www.agrimaroc.ma/maroc-culture-safran/>
<https://www.statista.com/statistics/1135621/leading-saffron-producers-worldwide/>
<https://oec.world/en/profile/hs92/2091020/>
<https://www.zaraffe.com/history>
<https://30stades.com/2020/03/09/kashmir-valley-saffron-crisis-at-the-mercy-of-politics-middlemen-nature/>
<http://entheology.com/plants/crocus-sativus-saffron-crocus/>
<https://safran.gr/>
https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_saffron
<https://saffron.express/>
<http://crocusbank.uclm.es/Index.htm#>

POST-KOLONYAL KADIN YURTTAŞLIĞININ LIBERAL FEMİNİZME ELEŞTİRİSİ
Dr. Gülşen ÇAKIL DİNÇER, *gdincer@adiyaman.edu.tr****Öz**

Kadınların hak arayışlarına ilişkin mücadele örnekleri daha önceki yüzyıllarda görülse de feminist mücadele, teorisini 18. yüzyılda oluşturmaya başlamıştır. Kadın hareketi Avrupa’da görünür oluşunu Fransız Devrimi’ni de ortaya çıkaran siyasal ve toplumsal değişmelere borçludur. Fransız Devrimi’yle birlikte öne çıkan yurttaşlık tartışmalarında hak ve özgürlükler önemli yer tutar. Bu dönemde hak ve özgürlüklerinin genişletilmesini talep eden kadınlar da tartışmanın taraflarından olmayı başarmışlardır. Fransız Devrimi’yle başlayan süreçten günümüze feminist yaklaşım, kadınların yaşadığı ataerkil baskıları anlatmaya çalışıp bunun için politikalar üretme uğraşısında olsa da ele alınan sorunlar ve çözümler aşamasında kendi içerisinde farklılaşmalar yaşanır. Bu çalışma post-kolonyal kadın yurttaşlık tartışmalarının izini sürerek kadın yurttaşlık tartışmalarının başlangıcı olan liberal feminizmle ilişkisini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu bağlamda öncelikle hak ve özgürlük mücadelesinin ilk örneklerini sergileyen liberal feministlerin talepleri değerlendirilecektir. Kültürel feministlerin söz konusu taleplerin yurttaşlık tartışmalarında “kadınlığı” ikincilleştirdiği eleştirisiyle gelişen ve kadını doğurganlığına indirgeyen “anne-yurttaş” kavramı da ele alınacaktır. Son olarak kadınların otantikliği koruma görevleri çerçevesinde ilerleyen post-kolonyal mücadelelerde kadınların yurttaşlığına ilişkin görüşlere değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Liberal Feminizm, Postkolonyalizm, Yurttaşlık, Ulus.

POST-COLONIAL WOMEN'S CITIZENSHIP CRITICISM TO LIBERAL FEMINISM**Abstract**

Although examples of the struggle for women's rights have been seen in previous centuries the feminist struggle began to form its theory in the 18th century. The women's movement owes its visibility in Europe to political and social changes that also caused the French Revolution. Rights and freedoms take an important place in the debates of citizenship that came to the fore with the French Revolution. In this period women who demand expanded their rights and freedoms have also succeeded to be a party to the debate. From the period that started with the French Revolution to the present, the feminist movement is trying to explain the patriarchal oppression of women and to produce policies for this. However, the feminist approach contains different views regarding the problems and solutions. This work aims to reveal the relationship between post-colonial women's debates and liberal feminism which is the beginning of women's citizenship debates. Firstly, the demands of liberal feminists, who fought for rights and freedom for the first time, will be evaluated. Secondly, cultural feminists, who stated that the demands of liberal feminists subordinate "femininity", will be discussed. Thirdly, criticisms of the concept of "mother-citizen" will be emphasized. Finally, debates on women's citizenship in anti-colonial struggles will be addressed.

Keywords: Liberal Feminism, Post-colonialism, Citizenship, Nation.

* Adıyaman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

ORCID: 0000-0001-9024-4508

Derleme Makale. Sayfa Sayısı: 215-228.

Makale Geliş Tarihi: 29.12.2020

Makale Kabul Tarihi: 01.02.2021

1. Giriş

Fransız Devrimi'yle başlayan süreçten günümüze feminist yaklaşım kadınların yaşadığı ataerkil baskıları anlatmaya çalışıp bunun için politikalar üretme uğraşında olsa da ele alınan sorunlar ve çözümler aşamasında kendi içerisinde farklılaşmalar yaşamaktadır. Bu farklılaşmalardan biride liberal feminizmdir. Literatürde post-kolonyal dönemde kadın yurttaşlık tartışmalarının liberal feminizmle ilişkisini ortaya koyan yeterli araştırmayla karşılaşılmamıştır. Dolayısıyla konu ile ilgili araştırmaların feminizm alan yazını için önemli ve değerli olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda öncelikle hak ve özgürlük mücadelesinin ilk örneklerini sergileyen liberal feministlerin talepleri değerlendirilecektir. Liberal feministler kamusal alan/ özel alan ayrımından hareket edip yurttaşlık görev ve haklarını kamusal alan içinde tanımlayarak kamusal alanda yer alma mücadelesine girmişlerdir. Bu nedenle eğitim hakkı ve oy kullanma hakkı önemli olmuştur. Liberal feminizmin asıl hedefi olan erkeklerin hâkim olduğu siyasal alanda eşit haklara sahip olabilmek için siyasal alanın yeterliliklerini elde etmelerini sağlayacak eğitim hakkından eşit yararlanmak istemişlerdir. Çünkü kamusal alandan dışlanma nedenleri olarak gösterilen Kartezyen düşüncenin yarattığı akıl/beden ikiliğinde, bedene hapsedilmelerinin temel nedeni olarak eğitimden uzak tutulmalarını göstermişlerdir. Ancak kamusal alan/ özel alan ayrımını besleyen yurttaşlık anlayışlarıyla liberal feministler, hem kadınlık özelliklerini kamusal alandan dışlamaları, hem de özel alandaki eşitsizlikleri görmemesi nedeniyle eleştirilmişlerdir. Söz konusu taleplerin yurttaşlık tartışmalarında “kadınlığı” ikincilleştirdiği eleştirisini sunan kültürel feministler kadın ve erkek arasındaki benzerlikler yerine farklılıkları ön plana çıkarırken kamusal alanın yozlaşmış yapısından kurtulması için kadınların ahlaki bakış açısına ihtiyaçları olduğunu iddia etmişlerdir (Donovan, 2007;70). Özel alan/ kamusal alan ikiliğinin bir sonucu olarak görülen ve kadını doğurganlığına indirgeyen “anne-yurttaş” kavramına eleştiriler ise kadınların yurttaşlık haklarının aileyle çerçevelendiğini göstermeye çalışmıştır. Kadınların aile içindeki rolleriyle kamusallaşmasını öngören anlayış, ulus devletlerin oluşturdukları yeni toplum modellerinin de meşrulaştırılmasında önemli bir yere sahip olmuştur. Bu meşrulaştırma modelleri kadınların otantikliği koruma görevleri çerçevesinde ilerleyen sömürge karşıtı mücadelelerde de kadınların yurttaşlığının içeriğini belirlemiştir.

Çalışma post-kolonyal kadın yurttaşlık tartışmalarının izini sürerek kadın yurttaşlık tartışmalarının başlangıcı olan liberal feminizmle ilişkisini ortaya koymayı hedeflerken alan yazında konu ile ilgili çalışmaları derleyerek aktarmayı amaçlamaktadır.

2. Yurttaşlık Kavramına Özet Bakış

Ulus devlete aidiyet olan yurttaşlığın eşitlik prensibiyle birleşmesi, onu liberalizmle kesiştirerek modern yurttaşlık tanımına ulaşılmasına vesile olmuştur. Bireysel, sosyal ve siyasal hakları içeren modern yurttaşlığın evrensellik özelliği, ulus devletin bütün yurttaşlarına eşit mesafede davranması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Ulus devletin sunduğu haklardan yararlanabilen yurttaşın kim olduğu sorusu ise uygulama alanında önem taşır.

Yurttaşlığa ilişkin en temel sorun eşitliğe ilişkindir. Çünkü gerçeklik herkesin eşit olup olmadığını sınıyabileceğimiz bir alan yaratmamaktadır. İnsanlar eşittir dendiğinde aslında insanların eşit olup olmadıklarının sorgulanması değildir amaç; varılmak istenen bir gayedir bu (J. Robinson'dan akt. Gürbüz, 2014:9).

İlk olarak Antik Yunan'da karşılaştığımız yurttaşlık olgusu Aristo'nun tanımında kamusal alana katılım yoluyla elde edilen bir erdem olarak ifade ediliyor. Kamusal alana katılımın içeriğini kamuya olan görevler oluşturmaktaydı. Ancak kadınlar, köleler ve yabancılar yurttaş olarak görülüyorlardı (Kadioğlu,2008:80). Benzer şekilde Orta Çağ'ın feodal yapısında da toplumsal eşitsizlikler, siyasi yapıda kadınlar ve kölelerin dışlanmasıyla birlikte lordlar ve serfler arasındaki hiyerarşiyle açıkça görülüyordu. Kapitalizm öncesi toplumlarda siyasi ve iktisadi alanın birlikteliği bu eşitsizliklerin meşrulaştırılmasının zeminini sağlamaktaydı. Gerek köle emeğini gerekse serflerin emeğini kullanabilmenin yolu siyasi alandan gelen zorlamayla mümkündü. Eşit yurttaşlık kavramının olumsuzluk içeren anlamından kurtulması için 15. yüzyıla kadar beklemek gerekti. İktisadi alandaki kapitalist ilişkilerin değişmesi ve siyasi alanın mutlak monarşiler tarafından merkezileştirilmesi, birbiriyle mücadele içinde gelişen dinamikler oldular. Merkezileşen iktidarın mali kaynaklara ihtiyaç duyması burjuvazinin desteklenmesini gerekli kılarken burjuvazi de kapitalist üretim şeklinin gelişmesi için "korunma" talep ediyordu. Bu süreç ayrıcalıklı egemen sınıflar ile siyasi iktidar arasındaki bağın kopmasına ve bu sınıfların iktidarlarının sınırlandırılmasına neden olmaktaydı. Fransız Devrimi ile birlikte gelişen siyasi reformlar mutlak monarşileri önce meşruti monarşilere sonrasında da görece özerk bir devlet yönetimine dönüştürdü (Özenç,2015:147-151).

Jacques Bouineau (1996:112-114), Fransız Devrimi'nden sonraki hak bildirgelerinde parlamentoya sunulan taslaklarda da üzerinde anlaşılmış bir yurttaşlık tanımı bulunmadığını iddia eder. Oysa devrimin iki büyük kuramsal temeli olan eşitlik ve özgürlük anlayışına sadık olunacaksa

yurttası niteleyecek hiçbir kısıtlamanın olmaması ve İnsan Haklarına göre insanın yurttası kapsamı gerekirdi. Elbette ki ölçüt olarak bunlar kabul edilmemiştir. Özetle yurttas hukuksal olarak tanımlanmış bir bütüne ait olan kişi olarak sınırlandırılmıştır; yani “yurttas olmak demek, grubun içinde yaşamak ve söz konusu grubun belirlediği normun sağladığı haklara sahip olmaktır”.

Fransız Devrimi sırasında mücadeleye destek olan ve devrim sonrasında erkeklerle aynı haklara sahip olacağını düşünen kadınlar, vatandaşlığın dar tanımlanmasıyla (siyasal hakları kullanabilme yetisine sahip olmak) uygulanmaya geçilmesinin yanında özellikle Ulusal Konvansiyon’un 1792 sonunda kadınların siyasetle uğraşmalarını yasaklayan ve bütün kulüplerini kapatan bir yasanın kabul edilmesiyle bu hakların dışında tutulduklarını anlamışlardır (Bouineau,1996:124).

3. Yurttaslık Kavramına Liberal Feminist Eleştiriler

Liberal feminizmin öncelikli hedefi Fransız Devrimi’nin temelini oluşturan İnsan Hakları bağlamında kadınların da yasalar önünde aynı haklara sahip olmasını sağlamaktır. Bu dönemden itibaren kadınlar siyasal haklar alanında eşit olmak için pek çok mücadele vermişler ve 20. yüzyılın başlarından itibaren dünyanın pek çok yerinde bu haklara sahip olmuşlardır. Aydınlanmacılar ve Fransız Devrimi’ni gerçekleştiren erkeklerin özgürlük, eşitlik ve kardeşlik üçlemesine kadınları dahil etmeyişlerinin gerekçesi kadınların “akıl”dan dışlanmasıyla gerçekleştirilmiştir (Llyod, 2015). Ancak 18. yüzyılın sonunda çok sayıda kadın o “akıl”a nasıl sahip olduklarını ya da niye sahip olmadıklarına göstermeye başlamışlardır. Bu noktada Aydınlanma döneminin temel dayanağı olan eğitim, kadınlar için de tartışılacak konular arasında ilk sırada yer almıştır. Liberal feministler, erkeklerle kadınların ontolojik olarak benzer olduğu görüşünden yola çıkarak aynı haklara sahip olmaları gerektiğini iddia etmişlerdir. Fransız Devrimi’nin öngördüğü haklardan yararlanabilmenin koşulu ise eğitimden geçmektedir. Bu nedenle en öncelikli konu eğitim olmuştur. Mary Wollstonecraft, Frances Wright, Sarah Grimke aklın cinsiyeti olmadığını göstermeye çalışmışlardır.

Liberal feministlerin diğer bir mücadele alanı siyasal haklar olmuştur. Kadınlar, kendileriyle ilgili taleplerin karşılanması noktasında, siyasi mekanizmada yaşadıkları engeller neticesinde çözüm olarak bu alanda söz sahibi olmak gerektiğine karar vererek oy hakkı mücadelesini başlatmışlardır. 19. yüzyılda oy kullanma hakkıyla ilgili isteklerin aşama aşama liberal feminist teorinin merkezine yerleşmesi uzun bir mücadelenin başlaması anlamına gelir. Bu hak kazanılırsa yurttaslık haklarına

simgesel olarak tümünden sahip olabilecekleri gibi kadınlar için gerekli iyileştirmelerin yapılabilmesi için de önemli bir adım olacaktır.

Fransız Devrimi'nden günümüze kadar yurttaşlık kavramı insan hakları bağlamında sürekli olarak tartışılmış ve kavramın içeriği bu nedenle zaman zaman değişikliklere uğramıştır. İnsan hakları üç kuşak üzerinden değerlendirilmektedir. Zeynep Kıvılcım (2015:88) insan hakları kapsamındaki bu genişlemeyi hegemonya / karşı-hegemonya kavramsal çerçevesinde değerlendirir. Buna göre birinci kuşak insan hakları klasik haklar olarak nitelendirilir ve burjuvanın etkisiyle gerçekleşmiş olan haklardır. Bu haklar kişisel ve siyasal hakları içine alır. İkinci kuşak haklar ekonomik ve sosyal hakları içerir ve itici gücü işçi sınıfının talepleridir. Üçüncü kuşak ise dayanışma çerçevesinde ve daha çok Üçüncü Dünya'nın talepleriyle gelişen kültürel haklar olarak isimlendirilmektedir.

Kıvılcım (2015:88), insan hakları söyleminin karşı-hegemonya anlamında değiştirilmesi ve dönüştürülmesi mücadelesinde kadının insan hakları mücadelesinin akla ilk gelen örnek olduğunu ifade eder. Bu mücadelede; örneğin 1791'de Kadın Hakları Bildirgesi'ni yayımlayan Olympe De Gouges giyotine gönderilirken insan haklarının kadınlara uyarlanmış biçimi olan Elisabeth Cady Stanton tarafından yazılan Duygular Bildirgesi (Declaration of Sentiments) ile kadınlar, kendilerinin kamusal alanda olmasını ve doğal haklarını engelleyen yönetime karşı durup oy verme hakkını, kamusal hizmet hakkını ve bunlar için gerekli eğitim hakkını istemişlerdir. Aslında bu talepler bütün liberal feministlerin, Wollstonecraft, Sarah Grimke, Frances Wright, Susan B. Anthony ve Harriet Taylor gibi, ortak talepleri olarak değerlendirilebilir. Nitekim liberal feministler 18. yüzyılın sonlarından başlayan ve 19. yüzyıl boyunca süren mücadelede bu taleplerinde ısrarcı olmuşlardır. I. Dalga Feminizmin içinde konumlanan kültürel feminizm savunucuları da hukuksal alanda bu hakların gerekliliği üzerinde dururlar. Ancak söz konusu haklara sahip olmak için erkeklerin sahip oldukları özelliklere atıfta bulunmanın hatalı olduğunu belirterek siyasal haklardan dışlanmalarının nedeni olarak gösterilen edilgen kadınsal özelliklerinin haklardan dışlanmaları için bir neden olarak gösterilemeyeceğini; tam da bu görüşün karşısında durarak kadınsı özelliklerin çözüm noktasında başarı sağlayacağını iddia etmişlerdir. Hakların kazanılabilmesinin yolunun yerleşik kurumsal yapılarda gerçekleşecek değişimlere bağlı olduğunu ifade etmeleri ise bir diğer ortak noktalarıdır. Kadının siyasal ve kamusal hayattan uzak kalmasının nedenini kadınsı özelliklerde değil de kurumların yapılarında görmüşlerdir.

Yurttaşlık bağlamında kadınların hem eşitliği hem de farklılığının göz önünde bulundurulmasına yönelik ikilemi Carol Pateman, “Wollstonecraft’ın çıkmazı” olarak adlandırır. Kadınlar bir yandan dışlandıkları yurttaş konumuna eşit koşullarda dahil olmayı talep ederken bir taraftan da bazı durumlarının erkeklerden farklı olduğunun tanınmasını talep etmektedirler. Ancak Pateman’a göre bu, modernitenin ikilikleri içerisinde ulaşılabilecek bir sonuç olmaktan uzaktır (Pateman’dan akt. Kadioğlu, 2008:85). Pateman, modern devletin kurucu unsurlarından sayılan toplumsal sözleşmenin kapsamına yalnızca erkeklerin girdiğini ifade ederken bunun cinsel farklılığa politik bir boyut kazandırdığını iddia eder. Kadınlar bu sözleşmenin tarafı olarak belirlenmediği gibi nesnesi konumunda kalmışlardır (Pateman’dan akt. Kovanlıkaya, 2016: 42). Ayrıca Pateman, doğal özgürlükleri garanti altına alan toplumsal sözleşmenin aslında hiyerarşiye dayalı başka bir sözleşmenin varlığına dayandığını ve bu sözleşmenin örtük biçimde var olan cinsel sözleşme/evlilik sözleşmesi olduğunu iddia eder. Özel alan/ kamusal alan ayrışması evlilik sözleşmesinin görünmez kılınmasını sağlayan temel etkidir. Doğa durumundan sıyrılan ve sivil topluma giren insan doğa durumunun hali olan evliliği de özel alanda bırakmıştır. “Eşitler arası toplumsal sözleşme, doğa durumunda her biri birer aile reisi olan ‘erkek kardeşler arası’ bir sözleşmedir, çünkü evli çiftin iç ilişkileri siyasallığa geçişten önce belirlenmiştir.” (Savran, 2009: 110)

Yurttaşlığı kamusal alandaki hak ve sorumluluklar olarak belirleyen liberal kuramcılar kadınları yurttaşlığın sağladığı olanakların dışında tutmakla kalmamış sözleşmeler ışığında belirlenen yasalar uyarınca eşlerinin ya da babalarının bir uzantısı olarak görmüşlerdir. Tam da bu nokta da “eğer erkekler, kadınların politik ve sivil haklardan yararlanmasını reddetmişlerse tabii ki bunun haklı nedenleri mevcuttur; kadınların yaşamlarını adayacakları çok daha önemli bir görevi vardır: Çocukların eğitimi.” açıklaması kadınların anneliğinin neden kamusal işlerden daha önemli olduğu tartışmasının başlangıcı olarak ele alınabilir (Saygılıgil, 2014:266).

Kadınların eşitlik isterken gelecek nesilleri yetiştirenler olarak haklar talep etmelerini pek çok feministin tartışmasında görmek mümkündür. “Anne yurttaş” olarak tanımlanabilecek bu durum yine bir uzantı olma durumunu beraberinde getirmektedir (Saygılıgil, 2014:266). Anne yurttaş olma hali anneliğin kutsanması aracılığıyla gelecek nesilleri yetiştirme sorumluluğunu taşımak olarak belirlenmiş ve böylece bir anlamda kadının yurttaşlık görevi ev içinde tanımlanmıştır. Ailenin tarih dışı bırakılışı kadının yurttaşlığı için önemli bir kavşak noktasıdır; bu yolla ailedeki roller de ve bu rollerin sorumluluk alanları da donuklaşmakta ve kadın her zaman öncelikli olarak anne olmak durumunda kalmaktadır.

Kapitalizmin gelişmesiyle Avrupa’da burjuvazi arasında ortaya çıkan çekirdek aile ve değerleri kadınları “tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar” sadece çocuklarıyla ilgilenmesi için eve kapatırken çocukların da topluluklardan dışlanarak sadece aile içinde büyütülmesini öngörüyordu. Bu yeni aile yapısı toplumsal sınırlamalardan bireyi kurtarmış olsa da kadınlar ve çocuklar üzerindeki özel bir otoritenin hakkını da teslim etmiştir. Mark Poster (1989:207), bu özel otorite ile ailenin “(...) yeni egemen sınıfın çıkarlarının tutunmasına ve yaşla cinsiyet çatışmalarının benzersiz bir tarzda kaydedilmesine hizmet eden belirli bir duygusal örüntünün tesis edilmesi olarak” anlaşılması gerektiğini ifade eder. Tam da bu nedenle Saygılıgil (2014:269), Benedict Anderson’u da yardıma çağırarak “milli bir toplumu hayal etmek yeni bir cemaat modeli hayal etmekse, ailenin de bu cemaatin içini dolduran bir işlevi vardır. Ulus yaratma sürecinde aile özel alanın sınırları içine hapsedilir ve devlet tarafından incelemeye alınır” demektedir.

I. Dalga Feminizmin mücadele alanlarından olan oy hakkına ilişkin kazanımların pek çoğu ulus devletlerin kuruluş sürecinde gerçekleşmiştir. Toplumsal grupların çıkarları oranında temsil edilmesinin (işçi-işveren temsiliyeti bağlamında vekaleten temsil anlayışı) kamu yararı olarak değerlendirilmesi gerekliliğine dair tartışmalar 19.yy’ın sonlarında ağırlık kazanırken, kadınlar da dönemin pragmatist dilini kullanmaktan çekinmemişlerdir. Kadınların bu tavrından dolayı oy hakkı isteme nedenlerini belirlemede ulus, ulus devlet, ulusalcılık söylemleri de yer almıştır. Örneğin ilk defa Finlandiya’da kadınlara oy hakkı verildiğinde Finlandiya Rus esaretinden kurtuluşunda kadınların hakkını teslim ediyordu. Aynı durum Norveç’in İsveç’ten bağımsızlaşması sürecinde de görülüyordu. Bu süreçte “Kadınlar insan mıdır?” sorusu “Kadınlar Alman mıdır?,” “Kadınlar Fransız mıdır?” biçimine dönüştü. Bu nedenle I. Dünya Savaşı’nın bitiminden sonra kadınların oy hakkı meselesi hızla gündeme girdi ve menfaatler hesaplaması yapan pek çok ülke kadınlara oy hakkını tanıdı (Bock, 2004: 97-182).

4. Ulus Devletten Post-Kolonyalizme Kadının Yurttaşlığı

Ulus devletin esasında “erkek bir kurum” olduğuna dikkat çeken Joane Nagel (2011:79), devletin işleyiş mekanizmasındaki pek çok unsurun bu özelliğin sürekliliğini sağladığını ifade eder. Ayrıca ulus devletin kurucu öğelerinden olan milliyetçilik de kültürel erkek temalarını (şeref, vatanseverlik, korkaklık, cesaret ve görev) pekiştirerek devletin bu yapısının devamlılığında önemli rol oynamıştır. Ulus devletlerin kurucu öğelerinden olan milliyetçilik ve toplumsal cinsiyet ilişkisinde milletleri biyolojik, kültürel ve sembolik olarak yeniden üretenlerin kadınlar olduğunu ileri süren Nira Yuval-Davis (2014) de kadınların bu alandan dışlanmalarının nedenini yine özel

alan/ kamusal alan ayırımına bağlar. Biyolojik üreme kadınların milli politikalara eklenmesini sağlayan en önemli görevlerinden biri olarak belirlenmektedir. Sınırların kurulmasında etkili olan kültürel ve siyasal söylemlerin biz ve onlar ayırımının kuşaklara aktarımı da bu çerçevede değerlendirilmelidir. Ulus devletlerin oluşumunda belirleyici faktörlerden biri aidiyettir. Aidiyetin hangi koşullarda gerçekleşeceği bazı durumlarda değişse de ulusun içine doğmak ortak köken mitinin birincil koşuludur. Hatta bazı uç örneklerde biyolojik üremenin ne kadar önemli olduğu görülmektedir. Örneğin “saf ırk” söylemi kimin o ülkenin vatandaşı olacağını belirleyen önemli söylemlerden biri olabilmektedir. Bu durum evliliklerin ve cinsel ilişkiye girecek olanların yasa tarafından belirlenmesini gerekli kılmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte biyolojik üremeyle ilgili görülen en yaygın uygulama ise demografik müdahalelerdir. Ulusun iyiliği için hangi dönemde çocuk sahibi olunup olunmayacağı bu ulusal demografik projeler tarafından belirlenir. Bu kapsamda nüfusun sürekli büyümesi gerekliliği sivil ve askeri nedenlerle insana ihtiyaç duyulduğunda öne sürülen bir gerçeklik olmaktadır. Bunun için bazen devletler tarafından ödül ve teşvik uygulaması da devreye sokulmaktadır. Milletın refahı için üreme söylemi bu dönemlerde ağırlığını her yerde hissettirmektedir. Ayrıca bununla da yetinilmeyip hangi etnik grubun ya da ırkın daha çok çocuk sahibi olması gerektiğini de yine bu projeler belirleyebilir. Bu durum ulus içindeki hegemonik topluluğun, hegemonyasını sürdürebilmek için bazı durumlarda ortaya çıkabilmektedir. Milletın esenliğı için nüfusun büyüklüğünün önemi kadar önem verilen bir diğerk alan nüfusun kalitesi meselesidir. Yuval Davis, milletlerin kalitesini arttırabilmek için refah devletlerinin yoksullara daha iyi sağlık, eğitim ve konut edindirme hizmetlerini gerekli gördüğünü ancak öjenik söylemin çocukların daha iyi beslenmesiyle ilgilenmek yerine seçici üremeyle milletın kalitesini doğa aracılığıyla gerçekleştirme çabasına girdiğini ifade etmektedir. Nazilerin saf ırk projeleri kapsamında sadece belli kadınların daha çok çocuk doğurmasını teşvik etmesi ve zeka seviyesi düşük olanların ve diğerlerinin kısırlaştırılması uygulaması, Amerika’da Virginia Eyaletinde “zeka özürlülere” uygulanan kısırlaştırma politikaları ya da 1994’te Kahire’de düzenlenen BM Nüfus ve Kalkınma Politikalar Konferansı’nda sunulan bildirilerde aktarılan engelli insanlara yapılan, resmi politika olarak görünmüyor olsa da, uygulamalar bu eğilimin pratikteki örnekleridir. Ancak öjenik söylem sadece fiziksel sağlıkla ilgili olmayabiliyor. Kültürün özelleştirilmesi de bazen bu duruma yol açabiliyor; üstün gelenek ve yüksek kültüre sahip olan nüfusun üremesinin desteklenip diğerlerinin çocuk doğurmamasının teşviki bu doğrultuda anlaşılabilir. Doğum kontrol yöntemlerinin özellikle sosyal yardım alan yoksul anneler üzerinde uygulanması ya da bu gruptan anneler üzerinde doğum kontrol ilaçlarının denenmesi bu söylemin örnek pratiklerini oluşturur. Milletın esenliğı için nüfusun büyümesini öngören durumların tam tersi

de söz konusu olabilmektedir. Kaynaklar ve nüfus oranında ters orantının olduğu koşullarda kontrolsüz nüfus artışının önüne geçilmeye çalışılır. Devletler nüfus artış hızının önüne geçmek için daha çok kadınları hedef alır. Doğum sonrası kısırlaştırmalar bu nüfus politikası için kullanılan yöntemlerdendir. Çin’de uygulanan tek çocuk izni de buna örnek gösterilebilir. Nüfusun kontrol altında tutulmasına yönelik yasaklar kız çocuk erkek çocuk arasında yapılan ayrımcılığın daha da görünür olmasını sağlamaktadır (Yuval-Davis, 2014:17-77).

Biyolojik üreme ve kültürün yeniden üretilmesindeki kilit rolleri, ulus devletin sağladığı haklardan yararlanabilme anlamında bir üyesi olmaya çalışan kadınların ulus devlet olma sürecinde aslında özne olmaktan çok nesne konumunda tutulduğunun göstergesi olarak yorumlanmıştır. Karar alma mekanizmalarına hiçbir şekilde dahil olamayan kadınlar kendileriyle ilgili verilen kararların yarattığı koşulları yaşamak zorunda bırakılmışlardır. Tam da burada Sylvia Walby’in (2011:41), kadınların bu politikaların neresinde durduklarına ilişkin sorusu önem kazanmaktadır. Walby, ulus devletler içerisinde uygulanan milliyetçi politikalara bütün kadınların katılımının aynı olmadığını ifade eder. Üçüncü dünya milliyetçiliği üzerine odaklanan Jayawardena’nın çalışmalarından yararlanan Wilby Mısır, İran, Afganistan, Hindistan, Sri Lanka, Endonezya, Filipinler, Çin, Vietnam, Kore ve Japonya’dan verilen örneklerde bu ülkelerin sömürgeciliğe karşı verdikleri anti-sömürgeci mücadelelerle feminizmin iç içe geçtiğini söyler. Buradaki önemli hususlardan biri anti-sömürgeci mücadele içinde olan bu ülkelerde feminizme yönelik eleştirilerdir. Feminizmin, Batı’da yaşayan burjuva beyaz kadınların içinde buldukları sorunlara yanıt arayan bir mücadele olarak nitelendirilmesi bu eleştirilerin merkezindedir. Üstelik Batı’da bu mücadeleyi yürüten kadınlar kendi sorunlarını bütün dünyadaki kadınların sorunları olarak evrenselleştirme yöneliminde oldukları için ayrıca sömürgeci olmakla suçlanmaktaydılar. Aslında üçüncü dünya ülkelerindeki kadınların anti-sömürgeci milliyetçi mücadeledeki rollerini, sömürgeci devletlerin bu ülkelerin kadınlara ilişkin ürettiği söylemlerine bakmadan anlamak pek mümkün değildir.

Sömürgeleştirme toplumsal cinsiyet temelinde değerlendirildiğinde karşımıza cinsiyetlendirilmiş bölgeler mefhumu çıkmaktadır. İşgal edilen toprakların kadın bedeniyle özdeşleştirilmesi, sömürgeleştirmenin başından itibaren görülen bir durumdur. Ancak bu cinsiyetlendirme dönemlere göre değişiklik göstermiştir. Asya’da güçlü yönetimlerin olduğu dönemde Avrupalılar, Asyalı erkekleri kadınsılaştırıp homoseksüel olarak tarif ederken kadınları da Avrupalı erkeği arzulayan güçlü kadınlar olarak resmederler. Ancak 16. ve 17. yüzyılda Doğulu kadınlar artık yabancı ve barbar Doğulu erkeklerden kurtarılması gerekenlerdir. Bu öteki kadın imgesi istenildiği zaman sapkın cinsel fantezi ögesi olurken istenildiği zaman da gizemli ve

fethedilmeyi bekleyen bir yapıda ele alınmaktadır. Her durumda sömürgeciler kendilerinin orada oluşunu haklılaştıracak nesnel bir zemine sahip olmaktadırlar (Loomba, 2000:177-179).

Dipesh Chakrabarty (2012:45), tarihselciliği, sömürgeleştirilenlerin kendilerini yönetme gücüne sahip olmaması nedeniyle sömürgeciler tarafında “bekleme” sürecine alınmaları olarak tanımlar. John Stuart Mill’in görüşlerinde açıklık kazanan bekleme aşaması aynı zamanda kendi kendini yönetebilmek için gerekli olan yurtseverlik bilincini elde etme sürecine denk düşmektedir. Oysa üçüncü dünya ülkelerinde ortaya çıkan anti-sömürgeci talepler ısrarla “şimdi” üzerinde durmuşlardır. Kendi içinde çelişkiler barındırır da yani kendi kendini yönetebilmenin esaslarını oluşturan 19. yüzyıl liberalizminin standartlarına kavuşamamaları da “henüz değil” anlayışını devam ettirmek istemiyorlardı. Bu nedenle “siyasal alanın yeni misafirleri köylüler, kabileler, Batı dışı şehirlerin vasıfsız ya da yarı vasıflı işçileri, tabii toplumsal gruplardan erkekler ve kadınlar; kısaca üçüncü dünyanın madun sınıflarıydı.”

20. yüzyılda ortaya çıkan anti-sömürgeci hareketlerin kadınları da içine alması kadınların da sömürgeciler tarafından “öteki” olmasına dayanmaktadır. Üçüncü dünya ülkelerindeki modernleşme hareketleri “kadın” tartışmalarını da ortaya çıkarmıştır. Ancak anti-sömürgeci hareketler ortaya çıktıktan sonra kadınların önceliği de kendi halklarının özgürleşmesine kaymıştır. Bağımsızlık için girilen mücadelenin yöntemi, kendisinin Batı’dan farklı olduğunu göstermektir. Bu noktada farklılığın gösterenleri sembolleştirilir ve tabii ki kadın bu semboller içindeki en önemli öğelerdendir. Milliyetçi bağımsızlık mücadelelerinin temel özelliklerinden birisi Batı’nın maddi dünyasındaki üstünlüğüne karşılık Doğu’nun manevi üstünlüğünün öne çıkarılmasıdır. Buradaki maddi dünya kamusal alanda tezahür ediyorken maneviyatın alanını da özel alan oluşturmaktadır. Bu nedenle mücadelenin en önemli stratejisi özel alandaki bütün kültürel değerlerin yüceltilmesinden geçmektedir. Artık sömürgecilerin dönüşüme uğratmak istedikleri Doğulu kadın, sömürgecilik karşıtı mücadelenin sarıldığı bir imge olur.

Chatterjee (2002:203), Hindistan tarihinden verdiği örnekte anti-sömürgeci hareketlerin başladığı dönemde toplumsal alanın ev ve dünya olarak ayrılmasının ataerkil özel alan/ kamusal alan ayrımının ötesinde yeni bir anlam taşıdığını ifade eder.

“Dünya, Avrupalı gücün Avrupalı olmayan halklara meydan okumuş ve üstün maddi kültürünün marifetiyle onlara boyun eğdirmiş olduğu yerd. Ancak Avrupalı-milliyetçiler öyle olduğunu beyan etmekteydi-Doğu’nun ayırt edici ve üstün manevi kültüründeki iç benliğini, öz varlığını sömürgeleştirmeyi başaramadı. Bu alanda Doğu boyun eğmemiştir, egemendi ve kendi kaderinin hakimiydi... boyun eğdirilmiş halklar, onların gücüne erişebilmek ve

nihayetinde sömürgeciyi devirmek için Batı'dan maddi dünyanın modern bilimlerini ve sanatlarını öğrenmelidir. Ancak ulusal mücadelenin tüm safhalarında ulusal kültürün, manevi özün içindeki cevheri korumak, muhafaza etmek ve güçlendirmek hayati önem taşımaktaydı. Sömürgecinin iç alandaki o kutsal yere el uzatmasına hiçbir şekilde izin verilmemelidir. Batı'nın kurallarının taklit edilmesi ve onlara uyum sağlanması dünya için bir gerekliliktir; evde böyle yapılması ise kişinin öz varlığının imha edilmesiyle aynıydı” (Chatterjee , 2002: 203).

Ev ve dünyanın toplumsal cinsiyet ayrımında kimlerin alanına tekabül ettiği göz önünde bulundurulduğunda değişmemesi gereken değerlerin kadınlarla ilgili olduğu açıktır. Özellikle Müslüman ülkelerdeki bağımsızlık hareketlerinde kadınların örtünmesi yerel değerleri sahiplenmenin göstergesi olarak ifade edilir. Batılının barbar Doğulu erkekler tarafından kapatılan kadınları bu barbarlıktan kurtarmak için peçesini açma söylemi, peçenin kadının ve vatanın namusuyla birleştiren simgeye dönüşmesini sağlamıştır. Ulusun geleceği için önemli olan kadının cinselliği -biyolojik üreme ve kültür aktarımındaki rolü nedeniyle- savunulması gereken bir konuma sahiptir. Elbette ki bu, kadınların hayatında hiçbir şeyin değişmediği anlamına gelmemektedir. Örneğin bağımsızlık yolunda verilen savaşta kadınların da yanlarında olması gerektiğini düşünen milliyetçi erkekler, kadınların eğitim alması konusunda adımlar atmışlardır. Hatta Cezayir örneğindeki gibi silahlı mücadeleye dahil edilmişlerdir. Ancak bağımsızlık kazanıldıktan sonra kadınların tekrar evlerine dönmeleri istenmiştir.

Üçüncü Dünya'da yükselen milliyetçiliğin kadınlar üzerindeki düşünceleri böyleyken kadınlar her ne kadar bu anti-sömürgeci hareketlerin içinde konumlansalar da bağımsızlık sonrasında kadın hakları ve feminizme ilişkin düşünceleri farklılaşmaktadır. Üçüncü Dünya'dan yükselen kadın hareketinin iki yönü vardır. Bunlardan ilki Batılı hemcinslerinin ortaya koyduğu “beyaz” feminizmin evrenselliğine karşı eleştirel bir yaklaşım geliştirmek iken ikinci yönü kendi yerel değerleri içinde kendi ezilmişliklerine cevap bulabilmektir.

Üçüncü Dünya'nın kadınları, tıpkı Amerika'daki siyah kadın hareketi gibi feminizmin evrenselci yönünü eleştirerek yerel dinamiklerin kadınların sorunlarını ve bu sorunların çözümlerini farklılaştırdığını, bu nedenle Batılı kadınların taleplerini bütün dünya kadınları adına savunmalarının sömürgeci uygulamalardan farklı olmadığını söyleme noktasına kadar ilerletebilmektedirler. Ayrıca bu hak mücadelesinin öncelikle ve sadece Batılı kadınlara ait olarak gösterilmesinin de eleştirilmesi gerektiği savunulmuştur. Üçüncü Dünya'nın kadınlarının tarihlerinde de 20. yüzyıl öncesine ait mücadele örnekleri olduğunu göstermeye çalışmışlardır.

Özellikle 1990'lı yıllardan sonra İslami feminizm adı altında tanımlanan Üçüncü Dünya'dan ve Batı'dan Müslüman kadınların sorunlarını odağına alan tartışmalar, sahiplendiği post-kolonyal okumalarla kendi dışlanmışlıklarını tersine çevirmeye çalışmıştır. Batı modernizminin evrenselci diline bir eleştiri olan bu tartışmalar bu kadınların kendi diliyle kamusal alana girmesini kolaylaştırmıştır. Özellikle madunluk ve melezlik kavramlarını kullanarak kendine alan açmış ve İslam ve kadın hakları eşleştirmesiyle sağlanan melezleşme aracılığıyla yeni bir İslam anlayışı oluşturulmaya çalışılmıştır. Yine de Müslüman kadınların mücadeleleri batıcı olmakla itham edilmekten kurtulamamış hatta çoğu zaman bu kadınlar "feminist" olmadıklarını ifade etmek zorunda kalmışlardır. Çünkü kadın hakları ve İslam'ı melezleştirme çabasında olan bu kadınlar özellikle dini yönetimlerin söz konusu olduğu ülkelerde gerek özel alanda gerekse kamusal alandaki haklardan yararlanabilmek için yeni bir söylem oluşturma çabasındadırlar. Kamusal alana dahil olarak kendi öznelliklerini kurmak isteyen kadınlar İslam'ın bu isteklerinin karşısında olmadığını göstermek zorundadırlar. Birey olarak kimliklerini yeniden kurmaya çalışan bu kadınlar rol model olarak peygamber dönemindeki kadınlara atıfta bulunarak rol modelleri kendilerini sosyal ve psikolojik olarak desteklemek için kullanırlar. Ayrıca kamusal alanda görünürlüklerini de bu kutsal modellerle haklılaştırmaktadırlar (Göle, 2011: 29).

Sonuç

Liberal feministlerin, İnsan Hakları Bildirgesi'ni referans alarak yurttaşlık haklarından yararlanma mücadeleleri, kamusal alanın erkekleşmesinin normlaştırılmasını sağladığı gerekçesiyle eleştirilmesine neden olmuştur. Yurttaşlık tartışmalarının ulus devletleşme sürecinin en önemli parçalarından biri olması bu süreçte kadınların yurttaşlığının yönünü de belirlemiştir. Anne-yurttaşlık kavramı ve sonrasında Üçüncü Dünya'daki post-kolonyalist hareket içerisinde kadınlara verilen roller kadınların nesneleştirilmesi olarak değerlendirilmiştir. 1980'ler sonrası ortaya çıkan farklı kimliklere sahip kadınların kimlikleri bağlamında oluşan sorunlarını gündeme alan 3. Dalga feminizmin etkisiyle gelişen İslamcı feminist hareket ise Müslüman kimlikleriyle yurttaşlık haklarından yararlanma taleplerini dile getirmişlerdir. Elbette bu talepler Müslüman ülkelerde, kadın kimliğiyle kamusal alanda olmayı kapsarken Batılı ülkelerde, Müslüman kimliği ve sembolleriyle kamusal alana dahil olmayı içermektedir.

Post-kolonyal ve post-modern tartışmaların liberal feministlere yönelik ortak eleştirisi evrenselci bir yaklaşım benimsemesidir. Bu bağlamda liberal feministler, içinde yaşanan kültürden bağımsız olarak kadınların eğitim, siyasal ve mülkiyet haklarına kavuşması mücadelesi

vermişlerdir. Liberal feminizm tartışmalarının başladığı dönemlerde ortaya çıkan kültürel feministler, kadınlık değerlerinin de mücadeleye yön vermesi gerektiğini ifade ederken 20. yüzyılda kültür mefhumu genişleyerek ulus devletler ve otantiklik bağlamına taşınmıştır. Liberal feminizme bir diğer eleştiri ise özel alanı tartışmalara dahil etmemesinden kaynaklanmaktadır. Özel alanın da politik olduğunu vurgulayan radikal feministler buradaki ataerkil yapıyı değiştirmeden kamusal alandaki eşitliğe ulaşmanın mümkün olmadığını ifade ederler. Sosyalist feministler ise özel alandaki iş bölümü ve kadının görünmeyen emeğinin kamusal alandaki eşitsizliği besleyen temel sorunlar olduğunu altını çizerek dönüşümün burada gerçekleşmesini talep etmektedirler. Her iki görüş de liberal feminizmin özel alandaki eşitsizliği parantez içine alarak sadece kamusal alandaki görünürlüğe odaklanmasını eleştirirler.

Otantiklik tartışması, bütün insanların vazgeçilmez haklara sahip olduğu iddiasını taşıyan insan haklarına evrenselci bakışı da sorgular ve bunun yerine ortak ölçütlerin olmaması sebebiyle bir toplumun farklı kültürdeki başka bir toplumun pratiklerini yargılama hakkı olmadığını iddia ederek insan hakları uygulamalarını kendi kültürler pratiklerine uygun tanımlamayı seçer. Üçüncü Dünya'daki kadınların evrenselci feminist bakışa eleştirileri de bu tartışmalarla anlam kazanmaktadır. Çünkü kendi ülkelerinde eleştirilen uygulamaları kültürel pratikleri bağlamında değerlendirerek eleştirenleri sömürgeci zihniyetle eş tutmayı tercih etmektedirler. 1980'den itibaren kimlikler ve kültür bağlamında yürütülen bu tartışmalar çok kültürlülük bakışını benimseyen politikalar üretilmesini sağlamıştır. Özellikle evrensel insan hakları yerine her topluluğun kendi kültürel değerlerine atıfta bulunarak oluşturulan hukuksal düzenlemeler zaman içinde görülmüştür ki kadınların aleyhine işlemektedir. Gerek 1990'da İslam Konferansı Örgütü'nün kabul ettiği İslam'da İnsan Hakları Kahire Beyannamesi'ne baktığımızda gerekse örneğin İngiltere'de çok kültürlülük uygulamalarından biri olan şeriat mahkemelerine baktığımızda kadınlar için hiç de olumlu sonuçlar doğurmadığı görülebilmektedir. Kadınların anti-kolonyalist mücadelede destek verdiği özel alanı tanımlayan otantiklik mücadelesi bir yönüyle kadınların sivil ve siyasal haklardan mahrum kalmasının ötesinde geleneklerden kaynaklanan bir ayrımcılığın yasal boyutlarda sabitlenmesine de neden olmaktadır. Liberal feminizmin evrenselci bakışını eleştirirken aslında benzer şekilde özel alandaki eşitsizliklerin parantez içinde kalmasına neden olmaktadır. Bu nedenle de kamusal alandaki görünürlüklerini de sağlama konusunda zorlukları aşamamaktadırlar.

Dünyanın her yerinde kadınlar ulus devletler içerisinde devletin sağladığı haklardan yararlanmak ve sorumluluk alanlarına dâhil olmak adına meşruiyet noktaları farklı olsa da -eşitlik, adalet, kadının insan hakları, dini haklar, annelik gibi konu başlıklarında mücadele vermektedirler.

Ancak meşruiyet kaynağı hukuksal bir sonuç olarak “ne kadar yurttaş” olacağının da sınırlarını belirleyecektir. Bu nedenle bu çalışmanın alanını aşsa da feminizmlerin farklılaşan meşruiyet kaynaklarını sonuçları bağlamında ele almanın son derece önemli olduğunu söylemek gerekir.

Sonuç olarak feminist tartışmalar içinde post-kolonyal dönemde kadınların yurttaşlık taleplerini siyasal, toplumsal ve ekonomik gelişmelere bağlı olarak geliştirdikleri görülmektedir. Dünyanın her yerinde gerçekleşen kadın hareketlerinin ortaya attığı tartışmalar hareketin sürekli gelişmesini sağlamakta ve kadınları hak ettiği yaşama ulaşmasına bir adım daha yaklaştırmaktadır.

KAYNAKÇA

- SAVRAN, A. G. (2009), *Beden Emek Tarih Diyalektik bir Feminizm İçin*, İstanbul: Kanat Yay.
- BOCK, G. (2004), *Avrupa Tarihinde Kadınlar*, (Çev.: Z.A. Yılmaz), İstanbul: Literatür Yay.
- BOUÏNEAU, J. (1996), Fransa’da Devrim Döneminde Yurttaşlar ve Yurttaşlık, içinde, T. Ilgaz (Ed.), *Dersimiz Yurttaşlık*, Kesit Yay.
- CHAKRABARTY, D. (2012), *Avrupa’yı Taşralaştırmak Postkolonyal Düşünce ve Tarihsel Farklılık*, (Çev.: İ. Cörüt), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yay.
- CHATTERJEE, P. (2002), *Ulus ve Parçaları*, (Çev.: İ. Çekem), İstanbul: İletişim.
- DONOVAN, J. (2007), *Feminist Teori*, (Çev.: A. Bora, M. A. Gevrek ve F. Sayılan), İstanbul: İletişim Yay.
- GÖLE, N. (2011), *Melez Desenler*, İstanbul: Metis Yay.
- GÜRBÜZ, B. (2014), 19. Yüzyıl Klasik İktisadi ve Sosyal Düşüncesinde Alt Sınıfların Hakları, içinde, A. Durakbaşa, N. A. Ş. Öner ve F. K. Şenel, (Ed.), *Yurttaşlığı Yeniden Düşünmek*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
- KADIOĞLU, A. (2008), Aydınlanma, Vatandaşlık ve Kadın: Türkiye Örneği, içinde, F. Keyman, (Ed.), *Aydınlanma, Türkiye ve Vatandaşlık*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.
- KOVANLIKAYA, Ç. (2016), Feminist Eleştiri Kuramında Aydınlanma Düşüncesini Yeniden Tartışmak, *Felsefelogos*, Sayı 62, 33-52.
- LOOMBA, A. (2000), *Kolonyalizm Postkolonyalizm*, (Çev.: M. Küçük), İstanbul: Ayrıntı Yay.
- NAGEL, J. (2011), Erkeklik ve Milliyetçilik: Ulusun İnşasında Toplumsal Cinsiyet ve Cinsellik, içinde, A.G. Altınay, (Ed.), *Vatan Millet Kadınlar*, İstanbul: İletişim Yay.
- ÖZENÇ, B. (2015), Marx, Hukuk Devletinin Kökenleri ve Liberal Hakların Sınırları, içinde, B. Erdağı, (Ed.), *Liberal Hakların, Hukukun ve Devletin Sınırları*, Ankara: NotaBene Yay.
- POSTER, M. (1989), *Eleştirel Aile Kuramı*, (Çev.: H. Tapınç), İstanbul: Ayrıntı Yay.
- SAYGILIGİL, F. (2014) “Kadın Yurttaş” Olmak, içinde, A. Durakbaşa, N. A. Ş. Öner ve F. K. Şenel, (Ed.), *Yurttaşlığı Yeniden Düşünmek*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
- WALBY, S. Kadın ve Ulus, içinde, A.G. Altınay, (Ed.), *Vatan Millet Kadınlar*, İstanbul: İletişim Yay.
- YUVAL-DAVIS, N. (2014), *Cinsiyet ve Millet*, (Çev.: A. Bektaş), İstanbul: İletişim Yay.

THE POWER OF THOUGHT THROUGH THERAPEUTIC DISCOURSE IN *GHOST STORY* BY MARK RAVENHILL**Assoc. Prof. Dr. Erdinç Parlak, erdincparlak@gmail.com *****M.A. Student Güzin Şarman, guzin.srmn@gmail.com *****Abstract**

Regarded as one of the polemical playwrights considerably touched by the firm atmosphere of Thatcherite reign in Britain, Mark Ravenhill comes to the forefront with his bold spirit and opponent voice reflected in all of his works through his unconventional narrative style. Inasmuch as he is generally placed into the theatrical sensibility of In-Yer-Face theatre which is substantially fuelled by the politics of Margaret Thatcher, his later plays mostly deal with social problems as well as inner sphere of individuals as presented in the play *Ghost Story* (2010). This study aims at analyzing the power of thought in healing process of female characters suffering breast cancer in *Ghost Story* while setting light to the inner minds of them. In line with this, the resonances of their stream of mind will be presented through content analysis of the play. The evaluations will also be given in the conclusion part of the study.

Keywords: Power of Thought, Positive Thinking, Therapeutic Discourse, Healing**MARK RAVENHILL'İN *GHOST STORY* OYUNUNDA İYİLEŞTİRİCİ SÖYLEM ÜZERİNDEN DÜŞÜNCE GÜCÜ OLGUSU****Öz**

Britanya'da Thatcher döneminin sert havasını soluyan ve dönemin tartışmalı yazarlarından biri olan Mark Ravenhill, alışılmadık anlatım tarzı üzerinden bütün eserlerine yansıyan muhalif sesi ve cesur yapısıyla ön plana çıkmaktadır. Ravenhill her ne kadar Margaret Thatcher'ın politikalarının büyük ölçüde beslediği Suratına Tiyatro anlayışı içerisinde yer alsada yazarın son oyunları çoğunlukla *Ghost Story* (2010) oyunundaki gibi bireyin iç dünyasının yanı sıra toplumsal sorunları ele alır. Bu çalışma *Ghost Story* oyununda iç dünyalarına ışık tutarak meme kanserinden muzdarip kadın karakterlerin iyileşme sürecindeki düşünce gücünü incelemeyi amaçlamaktadır. Bununla bağlantılı olarak karakterlerin zihin akışlarının yansımaları içerik analizi ile sunulacaktır. Ayrıca çalışmanın bulguları sonuç kısmındadır.

Anahtar Kelimeler: Düşünce Gücü, Olumlu Düşünme, İyileştirici Söylem, İyileşme

* Ordu University, Faculty of Science and Letters, Department of English Language and Literature. Orcid No: 0000-0002-7184-8709

* Ordu University, Faculty of Science and Letters, Department of English Language and Literature. Orcid No: 0000-0001-6306-0324

1. INTRODUCTION

Contemporary age marked upon the various changes in theatre in terms of both content and form with a great many contributions of several playwrights such as Sarah Kane, Martin Crimp, Anthony Neilson and Mark Ravenhill under the great influence of Thatcherite reign giving a distinct shape to British society. These leading figures formed a new theatrical understanding titled In-Yer-Face theatre which is coined by Aleks Sierz in his book *In-Yer-Face Theatre: British Drama Today* (2001), shattering the former rules and components of theatre. With this newly created understanding in theatre, the playwrights headed towards the issues being unspoken and unmentioned onstage before. Their chief goal was basically to present an unusual experience in theatre which is “neither literary nor intellectual, but theatrical and practical” (Sierz, 2011:51). In parallel with this, they touch upon the hidden and repressed feelings/notions of audiences in such a way to irritate and shock them by means of provocative and confrontational plays. As Sierz states, “they explore personal pain rather than public politics, but it’s worth stressing that most of them are passionately interested in staging critiques of modern social conditions” (2002:22). Being remarkably criticized by theatre critics, the irritating plays of these playwrights deeply horrify audiences, the purposes of which are, at first, passively sitting on their chairs and watching the plays. In capturing the full focus of audiences, this theatrical sensibility targets at shaking them with unpleasant scenes and profane language. As Sedláková notes, “it challenges the existing ideas of what should or should not be shown onstage. It talks about the forbidden, violates taboos and it deliberately creates discomfort” (2010:3). In this recent theatrical form in which one meets unforgettable characters breaking taboos, voicing the banned, disturbing, undressing, having sex and perpetrating violence, audiences are released from their own passiveness, thus experiencing a sort of purgation in the face of unwanted sights onstage. In accordance with these features, the description of Sierz on In-Yer-Face theatre is quite significant:

The widest definition of in-yer-face theatre is any drama that takes the audience by the scruff of the neck and shakes it until it gets the message. It is a theatre of sensation: it jolts both actors and spectators out of conventional responses, touching nerves and provoking alarm. Often such drama employs shock tactics, or is shocking because it is new in tone or structure, or because it is bolder or more experimental than what audiences are used to. Questioning moral norms, it affronts the ruling ideas of what can or should be shown onstage; it also taps into more primitive feelings, smashing taboos, mentioning the forbidden, creating discomfort. Crucially, it tells us more about who we really are. Unlike the type of theatre that allows us to sit back and contemplative what we see in detachment, the best in-yer-face theatre takes us

on an emotional journey, getting under our skin. In other words, it is experiential, not speculative (2001:4).

Of the foremost figures of this theatrical concept is Mark Ravenhill who overtly blends his theatre through the realities of his age, shocking audiences via his most known play *Shopping and Fucking* (1996) with its darkly humorous atmosphere. Born in 1966, he passed his childhood years in the South of London. Soon after studying Drama and English at Bristol University, he chose his career in being an actor which later turned into an unsuitable work for him. As an expected consequence of unproductive years in acting, he turned towards playwriting, which made him recognized in very deed. His theatre, in fact, is a sort of reflection to societal/individual issues which were covertly handled onstage before. In brief, consumerism, sexual relations, objectification of body and the notion of end of everything alluding to apocalyptic world can be substantially regarded as prominent concepts dealt in his theatre. Explicitly portraying himself as a materialist with a commitment to social observation and with a drive to write about the present (Wallace, 2005:270), Ravenhill does not hesitate to unearth the 'to-be-censored' subject matters on his stage. Through the social conditions to which he adresses, Ravenhill depicts his characters as the embodiments of these conditions and also the products of postmodern living. He simply draws a picture of the current society in his works via social criticism without embellishment, benefiting from harsh and provoking language through the presentation of these postmodern issues and characters. Svich, in parallel, explicates his theatre:

Ravenhill's plays are fuelled by a moral impulse that links him to a tradition of writing that is much more classical in its nature than he is often given credit for as a playwright and librettist. Influenced by ancient Greek drama, the plays of Oscar Wilde and contemporary pop culture, Ravenhill is poised as a somewhat Foucault-like dramatist who documents with wit and veracity straight and gay culture alike. His mannerist plays examine gender, class, and the political-social climate in which his characters live, and how the transactions of daily life (present and past) shape a, specifically British, culture (2003:81).

Besides these issues, Ravenhill also directs his attention to the problems of women along with their feelings towards these problems, as indicated in his play *Ghost Story* which was first created for Sky Playhouse Live in 2010. Presenting an awkward situation depending on changing roles and power of thought, *Ghost Story* points out a common problem experienced by a great many women; breast cancer. The play features three female characters named Meryl, Lisa and Hannah, mostly focusing on their discursive talks and stream of mind. Basically revolving around two of them; Meryl and Lisa, it considerably puts forward a sort of examination of their altering thought. The

opening scene of the play presents a suffering character with breast cancer; Lisa visiting Meryl, the positive thought of which has therapeutic power on cancer. As the dominant issue throughout the play, ‘positive thinking’ provides the basis to the reflection of inner world of the characters. Its influence and purpose on the characters is well explained in the statements of Jones and Ruthig:

Positive thinking has turned into a social case defending the idea that mind has a significant influence on body, thus encouraging patients to be active in the healing process as well as to be hopeful, but somehow aggressive in their approach to the illness (2015:763).

Within a therapeutic process through positive thinking to fight against a psychologically devastating illness, Ravenhill stunningly scatters humorous elements into his play, as presented in the picture of Lisa who draws cancer as a penis on the wall. By touching upon the comic part of the play, Ian labels this work in his review as “a satire on the doctrine of positive thinking, questioning how real or effective it could possibly be in the fight against terminal illness, posing serious questions but also playing it for laughs” (2010). In the opening scene taking place between Meryl and Lisa, inasmuch as the pain is accelerated by the illness, they link their self-directed anger with it:

Meryl All of these questions are natural. Natural questions. But that is not the task. We are here to work on you. You will be healed. Where is your anger?

Lisa Everywhere.

Meryl Illness is anger. Anger caught in the body a trapped anger. Are you angry with yourself?

Lisa Yes.

Meryl Then let’s start with that. If you can forgive yourself . . . I guide. But it’s not for me to forgive you. It’s for you . . . here. All the work you do, you do on yourself (Ravenhill, 2010:393).

By means of drawing on this anger directed to both themselves and illness itself, they initiate a kind of an act of forgiveness as given in the statement of Meryl who applies for positive thinking; “We see what we tell ourselves to see. Forgive yourself” (Ravenhill, 2010:394). During this act of forgiveness and relief, Ravenhill depicts Lisa as numb, weak and immobile, and she may be the embodiment of numbness at first in the play. On the other side, Meryl first portrayed as the healer triggers Lisa to face her consuming fear by posing the question “What’s your fear? Name it” (Ravenhill, 2010:394). She endeavors to command the power of thought of Lisa through the central aim to erase negative feelings, thus placing lighter feelings in the minds of both her and herself:

Meryl You can’t access those feelings.

Lisa No, I can't access those feelings.

Meryl Words create a story about ourselves. I'm a person who is dying. I have no choice. My body is diseased and ugly. My breast is my enemy. Is that a story you can hear in your head?

Lisa Yes.

Meryl So. A new voice, a new . . . I'm at the centre of my universe, I am filled with love, my body is filled with well being. We can . . . if we do the work. Will you do the work?

Lisa I'll try (Ravenhill, 2010:394).

However, Lisa remains uneasy with the efforts of Meryl trying to make her challenge the illness and overcome its malign effects. Ravenhill, by doing so, pursues to demonstrate one of the brutal aspects of In-Yer-Face while picturing his characters as succumbed to pain which annihilates their feelings and captures their minds. Shifting his attention to the observance upon the characters, he "keeps open the question of surveillance and its uses by positioning the audience in the role of silent witness" (Spencer, 2008:286) to a kind of psychological theatre. Lisa, in a mental need, seeks for help to eliminate her fatal condition. This circumstance is much more felt in the statement of her:

...and I'm overwhelmed by darkness. The story I'm living is . . . I will move closer and closer to my death. It will be a horrible death. I will lose control of my body. I will be in great pain. I need a helper to change that story. I need you (Ravenhill, 2010:396).

As an opposing means against Lisa's pessimistic thoughts, the notion of reality is put forward by Meryl defending the unsteadiness of perception which has the capability of rendering everything real or unreal. In putting emphasis on the power of thought, Ravenhill strives to indicate that the existence of things, either concrete or abstract, depends on the human perception. As the play proceeds, it becomes more obvious. Lisa is given much more attention by Meryl who attempts to persuade her to change her mind about negative thoughts predicated on the illness. To practise her central objective, Meryl urges her to think positively by making her question what is real. She, therefore, underlines the power of mind which has the ability to change the way one looks at the world. This case is presented in the speech delivered by Meryl:

Look at this room. Look around. Look at me. Look at my hand. Does any of this actually exist? Actually objectively exist? No. It only exists in my perception. The universe is only as I perceive it to be. I am ill. I am well. I decide (Ravenhill, 2010:398).

Persistently compelled by Meryl to command her mind, Lisa takes the first step to overcome her psychological disorder fuelled by fear, thereby uttering the name ‘cancer’. Her fear, indeed, does not stem from death, but has its source from the attachment to her daughter. However, the sense of beauty in society is another cause for her psychological breakdown, which is given in her statement; “My body is diseased and ugly” (Ravenhill, 2010:394). In the therapeutic discourse taking place between Lisa and Meryl from the beginning to the end, the play sheds light on the inner minds of characters, whereby uncovering their conflicts as well. On this matter, it might be true to propound that:

By the way of unearthing inner world, actors do not search for their “true self” or their “true feelings.” They alternatively examine the inner conflicts engaged to reveal the suppressed thought or feeling of which one avoids to be conscious (Davis, 2007:37).

Soon after exposing the audience to the constant conflicts of Lisa showing “the fragility of the victim of a harsh disease, desperate to find any way out to recovery” (Ian, 2010), Ravenhill also draws attention to the condition of Meryl turning out to be another woman suffering the psychological impact of breast cancer, and the illness itself. In fighting against breast cancer seen as deadly and unnerving in the eyes of women with the great aid of positive thinking enhancing their perception towards the illness, Meryl and Lisa alter their roles by empathizing with each other in such a way to end their agony during relieving process. However, they involve in a power struggle about who they are while lines are crossed between the healed and the healer. Featuring respectively as both ‘the healed’ and ‘the healer’, they pursue to relieve their pain in the course of confrontation with their long-lasting fear. Meryl, on the other side, is gradually portrayed as helpless in contrast with her first appearance onstage as the play proceeds. While Lisa gains strength against her illness under favour of positive thinking through therapeutic discourse generating self-observation “which increases awareness of the original problems and allows an altered relationship to these problems” (Weiste & Peräkylä, 2015:3), Meryl seems to be incapable of commanding her mind. In very deed, Meryl initially comes up with strength and professional attitude towards Lisa who is in the pursuit of crossing the line between the healed and the healer to urge Meryl to share her own experiences of breast cancer. By means of great confidence in her therapeutic discourse as a healer, she prefers to be silent about her own condition, thus focusing on other patients with cancer. The only way to cope with cancer seems to develop a self-defense mechanism for her to the extent that she tells lies under the guise of protecting herself against the brutal fact. However, she becomes vulnerable, for she is honest to herself about her current condition at the end. Ian, therefore, comments on the play

in terms of fluctuant state of truth; “it is particularly moving in the way it depicts the lies and half-truths we have to tell to protect others or even our own egos: all the characters obfuscate the truth at some point or other” (2010).

As the third female character who lays the bridge between other two, Hannah comes to stage with her lesbian identity and relationship with Meryl, which is dominantly accompanied by the dialogues about Lisa and breast cancer. She is basically presented as a sort of mediator establishing a bond between Lisa and Meryl from the very act in which she steps into the world of other two female characters. In these dialogues, the audience becomes more aware of Meryl’s pain after she reveals that she does not overcome her recursive illness in her statement; “It’s come back” (Ravenhill, 2010:414). Heightened by the failure to fight against cancer, fear and feeling of Lisa’s existence along with the other patients in the room capture her mind. Stuck between empathy with others and distress, she finds herself in a ghostly atmosphere in which the existence of Lisa is intensely felt due to her influence on Meryl. In a similar vein, Hannah feels the negative atmosphere and the influence of the third person in the room. Meryl, however, signalizes how she is severely affected by the pathetic condition of Lisa, thus empathizing with her:

Meryl She was a cancer woman.

Hannah I see.

Meryl And I – you know – there are plenty of cancer women but this woman, I . . . She had a breast cancer and the breast had been removed and so it –

Hannah You connected with that.

Meryl I did. It was my case. It was me.

Hannah But she’s not you.

Meryl No. She was another woman but her story was my story (Ravenhill, 2010:407).

Shifting from the questionable existence of Lisa to the ambiguous one of Meryl who dies at last, the play revolves around a ghostly mood in a room where Lisa and Hannah talk to ‘energy’ of Meryl which is seen like a ghost. With an intentional step to offer a scene in which mortality is questioned, Ravenhill underlines the bond between the women, either alive or dead, feeling agony due to same illness. Similarly, it is explained in *Broadway World*:

...A compelling drama, the play follows three women grappling with the physical and emotional realities of cancer. These women wrestle with the limitations of their own thoughts and discover inner wellness. Through their exchanges on life and death, the audience is presented with a new perspective on mortality and immortality (2018).

All the female characters in the play are portrayed as both healer and healed with the psychological assistance of each other while putting mortality into question through power of thinking. In addressing to such a serious issue of women like breast cancer, Ravenhill puts emphasis on the misery of the women victimized by this devastating illness. It is remarkably obvious in this play that during the healing process, he offers women a kind of confrontation with it and a chance to overcome its psychological impact.

2. CONCLUSION

Remarkably critical about social cases and their impacts on individuals in his era, Ravenhill refers to a common problem which has both physical and psychological effects for women in *Ghost Story* which may be the exact manifestation of experiences of women with breast cancer. In this play providing a deep insight to the miseries of these women, the playwright treats this issue more in individual context as well as social one, examining the stream of mind of the characters. In the presentation of three female characters, Ravenhill creates a different stage over which the thoughts and perspectives of women have dominion. From the beginning to the end, audience witnesses the experiences of Lisa, Meryl, which are introduced as victims of this illness, and Hannah as a mediator between these two women, thus empathizing with them. The visit of Lisa, a sufferer of breast cancer, to Meryl acting as the healer triggers the hurting memories of Meryl who has breast cancer before. Thus, she is defeated once more by this illness under the influence of being exposed to the pain of other women whereas Lisa recovers. As the play shifts its focus, the characters alter their roles within a changing process such as from positive to negative state or negative to positive one by way of power of thought promoted by therapeutic discourse. Shedding light on the inner worlds and minds of Lisa, Meryl and Hannah, Ravenhill aims at guiding the audience to a sort of therapeutic discourse, the aim of which is to release the victimized patient from his/her psychological downfall. As a consequence of its discursive nature, the play enables women to develop their sense of empathy to one another, thereby provoking the hidden thoughts and feelings to come in surface. Ravenhill, thus, points out a devastating problem which is quite common in society and must be concerned for its psychological influences on women.

REFERENCES

- Broadway World News (2018). Little Spoon Big Spoon Announces New Production of Mark Ravenhill's GHOST STORY. Retrieved from <https://www.broadwayworld.com/off-off-broadway/article/Little-Spoon-Big-Spoon-Announces-New-Production-of-Mark-Ravenhills-GHOST-STORY-20180131> on 18th November, 2020.
- Davis, W. A. (2007). *Art and Politics Psychoanalysis, Ideology, Theatre*. Pluto Press.

- Ian (2010), Review: Ghost Story, Riverside Studios. Retrieved from <https://www.oughttobeclowns.com/2010/06/review-ghost-story-riverside-studios.html> on 18th November, 2020.
- Jones, K. M. & Ruthig, J. C. (2015). The impact of positive thinking, gender, and empathy on social attributions for cancer outcomes. *Curr Psychol*, 34, 762–771, DOI 10.1007/s12144-014-9288-4.
- Ravenhill, M. (2013). *Plays 3: Shoot/Get Treasure/Repeat, Over There, A Life in Three Acts, Ten Plagues, Ghost Story, The Experiment*. Bloomsbury Publishing.
- Sedláková, J. (2010). *Social Themes in In-Yer-Face Theatre Plays*, Diploma Thesis. Charles University, Prague.
- Sierz, A. (2001). *In-Yer-Face Theatre: British Drama Today*. London, Faber & Faber.
- Sierz, A. (2002). Still In-Yer-Face? Towards a critique and a summation. *New Theatre Quarterly*, 18(1), 17-24.
- Sierz, A. (2011). *Rewriting The Nation*, British Theatre Today. Methuen Drama.
- Spencer, J. (2008). Review: *Shoot / Get Treasure / Repeat* by Mark Ravenhill. *Theatre Journal*, 60(2), 285-288.
- Svich, C. (2003). Commerce and morality in the theatre of Mark Ravenhill. *Contemporary Theatre Review*, 13(1), 81-95, DOI: 10.1080/1048680031000077799.
- Wallace, C. (2005). Responsibility and postmodernity: Mark Ravenhill and 1990s British drama. *Theory and Practice in English Studies* 4, 269-275.
- Weiste, E. & Peräkylä, A. (2015). *Therapeutic discourse*. University of Helsinki, Finland, DOI: 10.1002/9781118611463.wbielsi102, 1-10.

HAKKARİ ÜNİVERSİTESİ'NİN FAALİYETLERİNİN KURUMSAL KURAM VARSAYIMLARI ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Hava YAŞBAY KOBAL*, havayasbay@hakkari.edu.tr

Özet

Çalışmada, Hakkari Üniversitesi'nin faaliyetlerinin anlaşılmasında ve açıklanmasında kurumsal kuramın temel varsayımlarının ne derecede etkili olduğunun araştırılması amaçlanmaktadır. Üniversitede görevini sürdüren 11 yönetici (rektör, rektör yardımcısı, fakülte dekanları, enstitü müdürleri ve yükseköğretim müdürleri) ile görüşmeler yapılmış ve Hakkari Üniversitesi'ne ait 2009-2020 yıllarına ait tüm dokümanlar (yönetmelikler, raporlar, haberler ve kitaplar) incelenmiştir. Edinilen veriler NVivo 12 nitel veri analizi programında analiz edilmiştir. Sonuçlar, Hakkari Üniversitesi ile devletin üst düzey yönetimi arasında "bağımlı" bir ilişki olduğunu göstermektedir. Buna göre devlet tarafından belirlenen yasal çerçeve zorlayıcı eşbiçimlilik kaynağı olmaktadır. Hakkari Üniversitesi henüz kurulum aşamasında olmasına rağmen bünyesinde donanımlı akademisyenleri barındıran ve akademik yayın kalitesi yüksek olan bir üniversitedir. Ayrıca, yeni bölümler açılırken diğer üniversitelerin modellerinden yararlandığı görülmektedir. Bu ilişkiler üniversite için taklitçi eşbiçimlilik kaynağı olmaktadır. Hakkari Üniversitesi'nde gerek yerel yönetimlerle gerekse diğer üniversitelerle gerçekleştirilen işbirliklerine oldukça fazla önem verilmektedir. Bu husus ön plana çıkarılarak pragmatik meşruiyet algısının güçlendirilmeye çalışıldığı saptanmıştır. Son olarak, yerel çevredeki ortak değerlere ve ortak hassasiyetlere, kültür ve estetiğe yönelik söylemlere sıklıkla yer verilerek bilişsel meşruiyet elde edilmeye çalışıldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Kuram, Eşbiçimlilik, Meşruiyet**INVESTIGATION OF HAKKARI UNIVERSITY'S ACTIVITIES IN THE FRAME OF INSTITUTIONAL THEORY ASSUMPTIONS****Abstract**

In the study, it is aimed to investigate to what extent the basic assumptions of the institutional theory are effective in understanding and explaining the activities of Hakkari University. Interviews were made with 11 administrators (rector, vice-rector, faculty deans, institute directors and college directors) working at the university and all documents (regulations, reports, news and books) belonging to Hakkari University for the years 2009-2020 were examined. The data obtained were analyzed in NVivo 12 qualitative data analysis programs. The results show that there is a dependent relationship between Hakkari University and the state's top management. Accordingly, the legal framework set by the state is a coercive source of isomorphism. Although Hakkari University is still in the establishment phase, it is a university that has well-equipped academicians and has a high academic publication quality. In addition, it is seen that while opening new departments, it has benefited from the models of other universities. These relationships are the source of mimetic isomorphism. In Hakkari University, a lot of attention is paid to the cooperation with local governments and other universities. By bringing this issue to the forefront, it has been determined that there is an effort to strengthen the pragmatic legitimacy perception. Finally, cognitive legitimacy is tried to be obtained by frequently giving place to common values, common sensibilities, culture and aesthetics in the local environment.

Keywords: Institutional Theory, Isomorphism, Legitimacy**1.GİRİŞ**

* Hakkari Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ORCID: 0000-0002-2589-785

Derleme Makale.

Sayfa Sayısı: 238-263

Makale Geliş Tarihi: 04.01.2021

Makale Kabul Tarihi: 07.02.2021

Kurumsal kuram örgüt araştırmalarının yönünü, örgütsel davranışın aşırı rasyonel açıklamalarından çıkararak, örgütlerin daha büyük kültürel ve politik bağlamlara gömülü olduğunu tanımlayan açıklamalara doğru kaydırmakta ve neden bu kadar benzer olduklarını anlamaya çalışmaktadır. Bu anlamda kurumsal kuram alanında yapılan araştırmalarda (Davis, 1991; DiMaggio ve Powell, 1983; Palmer vd., 1993; Tolbert ve Zucker, 1983), eşbiçimliliğin nedenleri, yani örgütleri benzer yapıları, stratejileri ve süreçleri benimsemeye yönlendiren faktörler incelenmiştir. Bir dizi çalışma, büyük şirketler (Davis ve Greve 1997; Galaskiewicz ve Wasserman 1989), hukuk firmaları (Tolbert,1988) ve yüksek teknoloji şirketleri (Suchman, 1995 ve Powell, 1998) dahil olmak üzere kar amaçlı örgütlerde kurumsal kuramın uygunluğunu göstermiştir. Kamu kurumlarında da bazı araştırmalar (Tolbert ve Zucker, 1983; Meyer vd.,1987; Friedland ve Alford, 1991; Zucker 1988; 1991) yapılmıştır. Kurumsal kurama göre üniversiteleri yapılandıran mekanizmalar dışsaldır. Örgütün içindeki aktörler okulun faaliyetlerine yönelik kararlar alsalar da okulların neye benzediği ve başarısının anlamı hakkında kurumsallaşmış inançlar yaratan ve sürdüren kültürel değişim ve sosyal kontrol süreçleri okul yapısını etkileyen kısıtlamalardır ve kendi dinamikleri olan bir kurumsal düzene tabidir (Bidwell, 2001: 102-105). Meyer (1977) ve Meyer ve Rowan (1977) okulları "kurumsallaşmış çevrelerinin mitlerini" ifade eden prototip örgütler olarak tasvir etmişlerdir. Yazarlara göre okulların temel çıktısı, ilgili aktörlerin okul kalitesinin bir göstergesi olarak tanımladığı şeydir. Eğitimciler, öğrenciler, ebeveynler, kurumlar ve halk bunu yapmak için kredi saatleri, diplomalar veya öğretim üyeleri tarafından alınan dereceler gibi aynı kurumsal kategorileri kullanmaktadırlar (Meyer ve Rowan, 1977: 341). Buradan hareketle bu çalışmada Hakkari Üniversitesi'nin faaliyetlerinin anlaşılmasında ve açıklanmasında, kurumsal kuramın temel varsayımlarının ne derecede etkili olduğu araştırılmaktadır. Bir kamu örgütü olan üniversitenin kurumsal baskılara nasıl ve neden duyarlı olabileceğinin, kurumsal baskılar sonucunda oluşacak eşbiçimliliğin ve örgütsel meşruiyet süreçlerinin ortaya çıkarılması anlamında çalışmanın literatürdeki boşluğu dolduracağı düşünülmektedir. Bu çerçevede araştırma şu sorulara yanıt aramayı amaçlamaktadır:

- Hakkari Üniversitesi'nin faaliyetlerinin şekillenmesinde hangi tür kurumsal baskılar etkilidir?

- Hakkari Üniversitesi'nde kurumsal baskılara karşı ne tür tepkiler verilmektedir?

- Hakkari Üniversitesi faaliyetleri sonucunda hangi tür meşruiyet elde etmektedir?

Yarı yapılandırılmış görüşme soruları literatür (Meyer ve Rowan 1977; Rowan, 1982; DiMaggio ve Powell, 1983; Hackett, 1990; Oliver, 1991; Suchman, 1995; Kraatzve Zajac,1996; Bidwell, 2001; Frumkin ve Galaskiewicz, 2004; Carolan, 2008; Bitektine ve Haack, 2015) taraması sonucunda oluşturulmuştur. Sorulardan bazıları aşağıdaki gibidir:

Üniversite'nin devletin üst düzey yönetimiyle olan ilişkisini nasıl değerlendirirsiniz?

Hakkari Üniversitesi'nin birimleri ile faaliyetlerinin diğer üniversiteler arasında herhangi bir benzerlik söz konusu mudur?

Bologna Süreci hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?

2. KURUMSAL KURAM

Örgüt yapılarının rasyonel kurumsal kuralların bir yansıması olarak ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Bu yapılar genellikle karmaşık teknik ilişkileri kapsayan faaliyetler sistemi olarak anlaşılmalıdır. Modern devletlerde ve toplumlarda ise bu tür kurallar örgüt yapılarının ortaya çıkışını kısmen açıklamakta; örgüt yapılarının kurumsallaşmış bağlamlarda ortaya çıktığı ifade edilmektedir (Meyer ve Rowan, 1977: 340). Buradan hareketle kurumsal kuramın temel tezi, örgütlerin yapı ve süreçlerinin içinde buldukları kurumsal çevreye uyumları sonucunda

biçimlendiği yönündedir. Kurumsal çevre, modernleşme süreci ile birlikte örgütlerin dışında ve üzerinde oluşmuş, rasyonalize edilmiş yapıları, kuralları, normları, inançları ve mitleri içeren bir çevredir. Kurumsal kurallar ise meşruiyet, kaynak ve istikrar sağlayarak örgütlerin hayatta kalmalarını sağlayan mitler olarak işlev görmektedir. Dolayısıyla, örgütlerin sadece performanslarını artıran stratejileri, yapıları ve süreçleri benimseyerek teknik anlamda verimli olmaları yetmemekte, bu çevredeki kurumsal baskılara uyum sağlamaları gerekmektedir. Böylece, aynı “örgütsel alanda” yaşayan örgütler, kendilerine özgü rasyonel gerekliliklerden bağımsız olarak benzer kurumlara uymak zorunda olduklarından yapısal açıdan eşbiçimli hale gelmektedir (Meyer ve Rowan, 1977: 340; Frumkin ve Galaksiewicz, 2004: 287; Özen, 2007: 241). DiMaggio ve Powell (1983: 148), örgütsel alan kavramını, “bir bütün olarak fark edilir bir kurumsal yaşamı oluşturan tüm örgütler” olarak tanımlamıştır.

2.1. Eşbiçimlilik

DiMaggio ve Powell (1983:150) kurumsal eşbiçimliliği; politik etki ve meşruiyet probleminden kaynaklanan zorlayıcı eşbiçimlilik, belirsizliğe verilen standart tepkilerden kaynaklanan taklitçi eşbiçimlilik; profesyonelleşme ile ilgili olan normatif eşbiçimlilik olarak üç başlık altında sınıflandırmaktadır.

2.1.1. Zorlayıcı Eşbiçimlilik

Zorlayıcı eşbiçimlilik, örgütlerin bağımlı oldukları diğer örgütler tarafından ve toplumdaki kültürel beklentilerden kaynaklanan resmi ve gayri resmi baskılar sonucunda ortaya çıkmaktadır (DiMaggio ve Powell, 1983:150; Mizruchi ve Fein, 1999: 657). Bu tür baskılar, örgüt üzerinde güç kullanılması, örgütün ikna edilmesi şeklinde hissedilebilir (DiMaggio ve Powell, 1983:150). Bu anlamda zorlayıcı eşbiçimlilik örgütün kurumsal çevrenin rol beklentilerini karşılamadaki uygunluğu, görünürlüğü ve yeteneğine işaret etmektedir (Ashforth ve Gibbs, 1990: 178). Barley ve Tolbert (1997:95) de kurumsal nitelikteki zorlayıcı baskıların merkezi otoritenin ve düzenleyici kurumların talepleri ve genel kabul görmüş inançlar, uygulamalar ve normların etkisi ile ortaya çıktığını ifade etmişlerdir.

Meyer ve Rowan’a (1977: 347) göre örgütsel yapılar, devlet ve diğer büyük rasyonel örgütler tarafından kurumsallaştırılmış ve meşrulaştırılmış kuralları yansıtmaktadır. Örneğin, üniversiteler çeşitli dışsal beklentilere ve düzenlemelere uymaları beklenen, karmaşık, yasal ve politik bir çevrede faaliyette bulunmaktadır. Devletin üniversitelere sağladığı mali destek, akreditasyon kuruluşlarının beklentileri, yasal kararlar ve kıt kaynaklara ulaşma konusundaki rekabet üniversitelerin yapı ve işleyişleri üzerinde “kural koyucu, izleyici ve yaptırımcı faaliyetlerden oluşan” bir ağ meydana getirmektedir (Scott 1995: 35’den akt. Dey vd., 1997: 310).

2.1.2. Taklitçi Eşbiçimlilik

Kurumsal eşbiçimlilik tamamen zorlayıcı otorite tarafından üretilmemektedir. Belirsizlik taklidi teşvik eden önemli bir güçtür. Örgütsel teknolojiler yeterince anlaşılmadığında, örgütsel amaçlar belirsiz olduğunda ya da çevre sembolik bir belirsizlik yarattığında, örgütler diğer örgütleri kendilerine model olarak alabilir (DiMaggio ve Powell, 1983: 151; 1991: 69). Dolayısıyla, net bir eylem tarzının olmadığı durumlarda, örgüt en iyi yanıtın başarılı olduğunu düşündükleri bir akranı taklit etmek olduğuna karar verebilir (Mizruchi ve Fein, 1999: 657).

Taklitçi eşbiçimliliğin iyi örneklerinden biri Amerikan şirketlerinin, örgütlerdeki verimlilik ve personel sorunlarıyla baş edebilmek için Japon modellerini uygulamalarıdır. Amerikan şirketlerinde kalite çemberleri ve iş-yaşam kalitesi konuları en azından kısmen Japonya ve Avrupa’daki başarılı taklit çabalarının sonucudur (DiMaggio ve Powell, 1983: 151).

2.1.3. Normatif Eşbiçimlilik

Normatif eşbiçimlilik profesyonelleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Larson (1977)'a göre profesyonelleşme, "bir mesleğin üyelerinin işlerin koşul ve yöntemlerini tanımlamaları, üreticilerin üretimi kontrol etmek ve mesleki özerklikleri için bilişsel bir temel ve meşruiyet oluşturma konularındaki ortak mücadeleleri"dir (DiMaggio ve Powel, 1983:152; 1991: 70). Profesyonelleşmenin iki unsuru önemli eşbiçimlilik kaynaklarıdır. Bu kaynaklardan ilki, eğitim yoluyla ve akademisyenler tarafından üretilen bilişsel bir temele dayanan meşrulaşmadır. Aynı meslek mensupları (doktorlar, avukatlar, öğretim üyeleri gibi) benzer bir dünya görüşüne sahip olmalarını sağlayan benzer eğitimlerden geçerler. Üniversiteler, bireylerin nasıl düşünmeleri ve davranmaları gerektiğini tanımlamaya yardımcı olan kurallar dizisine sahip sosyal olarak inşa edilmiş yapılardır. İkinci eş biçimlilik kaynağı ise, örgütleri saran ve büyüyüp gelişen yeni modellerin hızla yayıldığı profesyonel ağların oluşturulmasıdır. Meslek üyeleri, kendi aralarında fikirlerin daha hızlı yayılmasını sağlayan meslek birlikleri aracılığıyla etkileşime girmektedirler (DiMaggio ve Powell, 1983: 152; Dey vd., 1997: 310; Mizruchi ve Fein, 1999: 657). Dolayısıyla, üniversiteler, yöneticiler ve çalışanlar arasında örgütsel normların geliştirilmesi için önemli merkezler iken meslek birlikleri de örgütsel ve profesyonel davranışlarla ilgili normatif kuralların tanımlanması ve yayılması için önemli bir araçtır (DiMaggio ve Powel, 1983:152; 1991: 71).

Yeni kurumsal kuram, örgütleri çevrelerine pasif bir şekilde yanıt veren aktörler olarak görmek yerine çevrelerini değiştirme gücüne sahip aktörler olarak tanımlamıştır. Örgütlerin çelişkili kurumsal talepler karşısında harekete geçirdikleri stratejik yanıtlara dair Oliver'ın (1991: 153-158), kapsamlı tipolojisi aydınlatıcıdır. Yazar beş tür stratejik yanıt önermiştir. Bunlar; boyun eğme, uzlaşma, kaçınma, karşı koyma ve manipüle etmedir.

Tablo 1: Kurumsal Baskılara Verilen Yanıtlar

Stratejiler	Taktikler	Örnekler
Boyun eğme	Alışkanlık	Normların gözü kapalı şekilde kabul edilmesi
	Taklit	Kurumsal modellerin taklit edilmesi
	Uyum Gösterme	Kurallara uyma ve normları kabul etme
Uzlaşma	Dengeleme	Birden çok tarafın beklentilerini dengeleme
	Yumuşatma	Kurumsal unsurları yumuşatma ve uyumlaştırma
	Pazarlık Yapma	Kurumsal paydaşlar ile pazarlık yapma
Kaçınma	Gizleme	Uyumsuzluğu gizleme
	Tampon Oluşturma	Kurumsal bağlılıkları gevşetme
	Kaçma	Amaçları, etkinlikleri veya faaliyet alanını değiştirme
Karşı koyma	Reddetme	Açık normları ve değerleri görmezden gelme
	Meydan Okuma	Kurallara ve gereksinimlere itiraz etme
	Karşı Saldırı	Kurumsal baskıların kaynağına saldırma
Manipüle etme	Kooptasyon	Etkili bileşenleri örgüte dahil etme
	Etkileme	Değerleri ve kriterleri şekillendirme
	Kontrol	Kurumsal bileşenlere ve süreçlere hakim olma

Kaynak: Oliver, 1991: 152.

2.2. Meşruiyet

Kurumsal kurama göre eşbiçimliliğin temel bir sonucu, örgütün dış çevresi tarafından kabulünü sağlayan örgütsel meşruiyettir (Deephosue, 1996: 1024). Örgütler çevrenin desteğini kazanmak için meşruiyet isterler. Örgütün, araçlarının ve amaçlarının sosyal normlara, değerlere ve beklentilere uygun olduğu ölçüde meşru olduğu söylenebilir. Meşruiyet örgütün sosyal sistemdeki rolünü haklı çıkarır; kaynakların ve katılımcıların sürekli desteğinin sağlanmasına yardımcı olur (DiMaggio ve Powell, 1983: 153; Ashforth ve Gibbs, 1990: 177).

Suchman (1995: 574) meşruiyeti "sosyal olarak oluşturulmuş normlar, değerler, inançlar ve tanımlardan oluşmuş bir sistem içinde var olan bir oluşumun eylemlerinin istenilen, düzgün ve

uygun olduğu yönündeki genel algı veya varsayım" olarak tanımlamaktadır. Deephose (1996: 1025)'a göre meşruiyet, örgütlerin değerlerinin ve eylemlerinin sosyal aktörler tarafından kabulüdür. Sadece belirli aktörlerin meşruiyet verme yetkisi vardır. Önemli bir aktör, örgüt üzerinde otorite sahibi olan hükümettir. İkinci kilit aktör ise, kabul edilebilirlik standartlarını belirleme ve sürdürme konusunda önemli bir rol oynayan kamuoyudur. Bu aktörler örgütün sosyal özellikleri hakkında yargıda bulunur ve eylemleri yoluyla, olumlu (veya olumsuz) sosyal, politik ve ekonomik sonuçlar üretirler (Deephose, 1996: 1025; Bitektine ve Haack, 2015: 53). Dolayısıyla kurumsal kuram araştırmalarında meşruiyet kritiktir, çünkü ortaya çıkan bir sosyal varlığın nesnel ve doğal bir gerçeklik olarak algılanmasına yol açan doğal bir nitelik kazanmasıyla ortaya çıkan kurumsallaşmanın gerekli bir bileşenidir (Tost, 2011: 686).

Suchman (1995) meşruiyet türlerini; pragmatik meşruiyet, ahlaki meşruiyet ve bilişsel meşruiyet olarak üç sınıfa ayırmıştır.

2.2.1. Pragmatik Meşruiyet

Örgütün yakın çevresinde yer alanların kendi çıkarlarına yönelik hesaplarına dayanmaktadır. Dolayısıyla pragmatik meşruiyet, örgütü değerlendiren grupların kişisel çıkarları ile ilgilidir (Johnson ve Holub, 2003: 272). Söz konusu çevre unsurları örgüt faaliyetlerinin pratik sonuçlarını belirlemek için örgütsel davranışı inceleyen bir seçmen gibi davranmaktadır. Örgüte kaynak değişiminde avantaj sağlayan alternatif formlar ve yapılar pragmatik meşruiyetin kazanılmasında önemli rol oynadığı için (Bitektine, 2008: 31) pragmatik meşruiyet en basit düzeyde, bir değişim meşruiyeti olarak ifade edilebilir (Suchman, 1995: 578).

2.2.2. Ahlaki Meşruiyet

Ahlaki meşruiyet, faaliyetin "yapılacak doğru şey" olup olmadığına ilişkin yargılara dayanmaktadır. Söz konusu yargılar, genellikle, sosyal olarak yapılandırılmış değer sistemi tarafından tanımlandığı üzere, faaliyetlerin sosyal refahı geliştirilip geliştirmediğine dair inançları yansıtmaktadır (Suchman, 1995: 579). Ahlaki meşruiyet, "daha büyük kültürel kuralların" ifadesidir ve örgütün daha geniş bir toplumsal kesime faydalı olduğuna ilişkin değerlendirmenin bir göstergesidir (Bitektine, 2008: 31). Bu meşruiyet türü çıktı ve sonuçların değerlendirilmesi, teknik ve prosedürlerin değerlendirilmesi, kategori ve yapıların değerlendirilmesi ile lider ve temsilcilerin değerlendirilmesi olmak üzere dört farklı form halini alabilir (Suchman, 1995: 579).

Sonuç odaklı meşruiyet; örgütün faaliyet sonuçlarının olumlu şekilde değerlendirilmesine dayanmaktadır (Bitektine, 2008: 20). Örgütler neyi başardıklarına göre değerlendirilmektedir. Örneğin, emisyon standartları ve akademik test puanları gibi sonuçlar bu tür göstergelerdendir (Suchman, 1995: 580). Bu durumda meşruiyet, bir çerçeve ve uygulama alanı geliştirmek, standartları oluşturmak ve korumak anlamına gelmektedir (Asforth ve Gibbs, 1990: 178). Prosedürel meşruiyet, örgütün prosedür ve süreçlerinin güvenilirliğinin olumlu şekilde değerlendirilmesi ile ilgilidir (Bitektine, 2008: 20). Bu tür meşruiyet, örgütün iyi niyetli bir çaba gösterdiğini ifade eden net sonuç ölçütlerinin yokluğunda önemli hale gelmektedir. Sonuçlar kolayca izlendiğinde bile, "uygun araçlara ve prosedürlere olumlu bir ahlaki değer verilmesi" önemlidir. Bu durum özellikle bilim, vatandaşlık ve özgür irade gibi ana toplumsal ilkelerin yüceltiği mesleki faaliyetlerde geçerlidir (Suchman, 1995: 580). Yapısal meşruiyet; örgütün yapısal özellikleri ahlaki açıdan tercih edilen taksonomik bir kategoriye uygun olduğunda, örgütün kurumsal çevrede desteğe layık görülmesidir (Aldrich ve Fiol, 1994: 663; Suchman, 1995: 581). Kişisel meşruiyet, örgüt liderlerinin karizmasına dayanmaktadır. Kişisel meşruiyet nispeten geçici olsa da literatürde (Weber, 1978; DiMaggio, 1988) "ahlaki girişimcilerin" eski kurumları bozmada ve yenisini başlatmada önemli bir rol oynadıkları ifade edilmektedir (Suchman, 1995: 581).

2.2.3. Bilişsel Meşruiyet

Çıkar ya da değerlendirmeden ziyade biliş temeline dayanmaktadır. Olumlu ya da olumsuz şeklinde bir değerlendirme yapılmadan bir kabul söz konusudur. Bu açıdan bilişsel meşruiyeti kazanan örgüt doğruluğundan şüphe edilemez olarak kabul edilmektedir (Suchman, 1995: 583). Bilişsel alanda, kolektif eylem genellikle popülerleşmenin ya da standardizasyonun artması ile gerçekleşmektedir. Bu standart ve popüler formlara uyum sonucunda örgüt faaliyetleri toplum nezdinde daha öngörülebilir, anlamlı ve cazip hale gelmektedir (Suchman, 1995: 582, 592).

Kurumlar, ortak bir söylemin içine gömülüdür. Bu söylemler örgütlerin meşruiyet elde etmesine yardımcı olmaktadır (Arslan ve Coşkun, 2017:139). Kurumsal kuram alanında çalışan araştırmacılar (Alvesson, 1993; Bitektine ve Haack, 2015; Green, 2004; Harmon vd., 2015; Phillips vd., 2004; Suddaby ve Greenwood, 2005; Suddaby, 2011; Toulmin, 1985; Van Leeuwen ve Wodak, 1999), sosyal aktörlerin (örneğin, örgütler, yatırımcılar, medya vb.) hem kendilerinin hem de diğer sosyal aktörlerin neyin meşru olup olmadığına ilişkin varsayımlarını şekillendirmek için kullandıkları çeşitli söylem stratejilerini araştırmış ve tanımlamışlardır. Toulmin (1958:235), sosyal aktörlerin meşrulaştırma süreçlerinde yapısal olarak farklı iki söylem biçimi kullanabileceğini ifade etmiştir: alan içi söylemler ve alanlar arası söylemler. Alan içi söylemler kurumu devam ettirme ile ilişkilidir. Bu tür söylemler, sosyal aktörlerin belirli bir bağlamda bir eylemin veya uygulamanın meşruiyeti hakkındaki varsayımlarını şekillendirir ve yansıtır. Alanlar arası söylemler kurumsal değişimle ilgilidir. Bu tür söylemler sosyal aktörlerin bağlamın kendisinin meşruiyeti hakkındaki varsayımlarını şekillendirir ve yansıtır. Green (2004), söylem stratejilerinin sosyal aktörlerin bağlam içindeki belirli uygulamaların meşruiyetine ilişkin varsayımlarını nasıl şekillendirdiğini açıklamaktadır. Suddaby ve Greenwood (2005) ise söylem stratejilerinin sosyal aktörlerin kurumsal bağlamın meşruiyeti hakkındaki varsayımlarını nasıl şekillendirdiğini göstermektedir (Harmon vd., 2015:78). Bitektine ve Haack (2015: 64-65), örgütlerin meşruiyet elde etmelerine yönelik söylem stratejilerini aşağıdaki gibi sınıflandırmıştır. Tablo 2’de bu söylemlerin bir özeti yer almaktadır. Bu çalışmada adı geçen sınıflandırmadan yararlanılmıştır.

Tablo 2: Meşruiyete Yönelik Söylemler

	Söylemler	Tanım
Geçerliliği Destekleyen Söylemler	Onayı Vurgulayan Söylemler	Örgütün yönetim teknik ve uygulamalarının örgütsel alanda onayladığını vurgulamaktadır.
	Otoriteyi Vurgulayan Söylemler	Örgütün otoriteyi temsil eden düzenleyiciler tarafından onayladığını vurgulamaktadır.
	Doğal bir Varlık ya da Gelişmeyi Vurgulayan Söylemler	Değişimi doğal bir gelişme olarak sunarak bazı amaçlar bağlamında belirli olayların meydana gelmesi gerektiğini vurgulamaktadır.
	Favori Kategorileri Vurgulayan Söylemler	Bir örgütün ne olduğunu ve hangi örgütlerle birlikte var olabileceğini ya da var olamayacağını vurgulamaktadır.
	Hikaye Anlatımı ya da Tarihsel Anlatılar Üzerine Kurulu Söylemler	Tarihe ve geleneğe başvuran, tarihsel hikayeler, gelenekler gibi kültürel unsurlar üzerine kurulu söylemlerdir.
	Metaforlar Üzerine Kurulu Söylemler	Bilinmeyen varlıkların benzer kaynaklara dayandırılarak meşrulaştırıldığı söylemlerdir.
Uygunluğu Destekleyen Söylemler	Varlığın başarısını vurgulayan Söylemler	Yönetim uygulamalarının başarı ya da başarısızlık hikayeleri, rasyonelleştirme gibi unsurlar üzerine kurulu söylemlerdir.
	Değerlendiricinin Normatif İnançlarını Yansıtan Söylemler	Ortak olarak kabul edilen normların, değerlerin, görgü kurallarının ve kültürel açıklamaların yerel çevredeki ortak deneyimler ile uyumlu hale getirilmesi üzerine kurulu söylemlerdir.
	Varlığın Kimliğini İnşa eden Söylemler	Aktörü değerli hale getirme ya da değersizleştirme üzerine kurulu söylemlerdir. Aktörün kimliği, ideal davranışları yerine

		getirmesine bağlı olarak oluşmaktadır.
	Varlığın Ahlaki Değerlerine Vurgu Yapan Söylemler	Ahlaki argümanlarla uygunluk sağlayan bu söylemler, değerlendircinin adalet, etik, ahlak gibi değerleri üzerine kuruludur.
	Duyguları Ele Alan Söylemler	Değerlendircinin acıma, korku, hırs, fedakârlık, iyilik gibi duygularına yönelik söylemlerdir.

Kaynak: Bitektine ve Haack, 2015: 73-74.

3. KURUMSAL KURAM VE YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARI

Pace (1974), 1950'den 1970'e kadar üniversitelerde farklı öğrenci türlerinin ve akademik programların dağılımındaki değişiklikleri incelemiş ve özgün kurumsal karakterde bir azalma olduğu, misyonların ve belirli programların farklı kurum türlerinde daha az özgünleştiği sonucuna ulaşmıştır (Dey vd., 1997: 311).

Rowan (1982: 259), Kaliforniya'daki okul bölgelerine ilişkin tarihsel verilerin analiz edildiği çalışma sonucunda, devlet okullarının, kurumsal ortamda geçerli normlar, değerler ve teknik gereksinimlerle eşbiçimli hale gelmek için idari yapılarına yeni pozisyonlar ekledikleri veya çıkardıkları ileri sürülmektedir. Bu yayılım zamanla yavaşlayarak yerini bir durağanlığa bıraktığında, kurumsallaşma en üst düzeye ulaşmakta ve yeni kurulan örgütler meşruiyet arayışlarının sonucu olarak bahsi geçen idari yapılanmaları benimsemektedirler.

Hackett (1990), akademik bilim ve araştırma kültüründeki değişiklikleri araştırmak için üniversite araştırmacıları ile röportajlar yapmış, örgütsel değişimin örgütlerin birbirlerine göre konumlarına bakılarak ve dış ortamlardaki izomorfik mekanizmalara odaklanarak öngörülebileceği sonucuna ulaşmıştır.

Kraatz ve Zajac'ın (1996) Amerika'da 1971-1986 yılları arasında 631 özel üniversitenin edebiyat fakültelerinde yaptıkları araştırmanın bulguları, çoğu üniversitenin ders programlarını profesyonelleştirerek veya meslek normlarına uydurarak kurumsal baskılara karşı geldiklerini göstermiştir. Teknik çevrelerdeki tüketici tercihleri, demografik özellikler ve ekonomik koşulların farklılığı değişimin itici gücü olmuştur. Kurumsal kuramın genel varsayımlarının aksine sonuçlar; homojenleşme değil, heterojenleşme eğiliminin hakim olduğunu göstermektedir.

Bidwell'in (2001) çalışmasında, kurumsal kuramdaki temel varsayımları fakülte düzeyinde ele alınmaktadır. Bu çalışmada, okullar üzerindeki kurumsal baskılar ve bunlara verilen yanıtlar, okul bölgelerinin ve okulların resmi yapılanmasının başlıca kaynaklarıdır. Bidwell (2001), gelişmiş ve gelişmekte olan toplumlarda okulların kurumsallaşmış ortamlarda var olduğunu varsaymaktadır. Bu ortamlar eğitimin amaçlarının gerçekleştirilme şekli ve yürütülmesi için yapılan örgütsel düzenlemeler hakkında toplumdaki yaygın inançları kapsamaktadır. ABD'de eğitimin amaçlarına ilişkin inançlar, okulların öğrencileri etkili iş ve mesleki hareketlilik için hazırlaması, öğretim üyelerinin eğitilmesi ve derslerin konu ve yaşa göre düzenlenmesi gerektiği inancına göre düzenlenmektedir. Çalışmanın bir diğer sonucu, okul yöneticilerinin özellikle yerel bölgede meşruiyeti korumak için kaynakları güvence altına almak için çabalamalarıdır. Buna göre okul yöneticilerinin ilgi alanları, bölgenin ana paydaşları olan ebeveynler, işverenler, elitler ve devletin beklentilerini karşılamaktır (Bidwell, 2001: 100-108).

Frumkin ve Galaskiewicz (2004) kamu sektöründeki örgütlerin şirketler ve kar amacı olmayan örgütlerle karşılaştırıldıklarında taklitçi, normatif ve zorlayıcı baskılara ne kadar duyarlı olduklarını araştırmaktadır. Çalışma sonucunda, kamu örgütlerinin üç kurumsal baskı türünde de diğer örgütlere göre daha hassas olduğu ve kurumsal baskılara uyarak meşruiyet kazandıkları saptanmıştır (Frumkin ve Galaskiewicz, 2004: 283-305).

Carolan (2008) çalışmasıyla New York'taki okullarda eşbiçimlilik süreçlerinin rolünü incelemiştir. Çalışmada, elit örgütlerin New York okul sistemini üzerinde zorlayıcı baskılara sebep olduğu savından yola çıkarak zorlayıcı eşbiçimliliğin rolüne odaklanılmaktadır. Fakat sonuçlar, taklitçi ve normatif baskıların da söz konusu olduğunu ve tüm bu baskıların birbirlerini güçlendirdiğini ortaya koymuştur. Eğitim, hükümet ve iş dünyasındaki profesyoneller arasındaki ağlar ve mevzuatın genellikle bu aktörler tarafından şekillendiriliyor olması nedeniyle bu baskılar arasında en güçlü olanı normatif olanlardır. Bununla birlikte, özel örgütsel düzenlemeler ve bunların okul sistemleri tarafından benimsenmesi durumunda, özellikle başarısız olduğu düşünülen, nispeten zayıf olan ve gerçek değerinden az değer görenler için zorlayıcı baskılar daha güçlü olabilmektedir. Bu durum, New York'daki belediye merkezli reformun halkın direnişine maruz kalmadan ve hatta halkın desteği ile uygulanmasını sağlamıştır.

Caemmerer ve Marck (2009), farklı iki kamu sektörü örgütünde izomorfik baskıların hizmet yönelimi üzerindeki etkisini araştırmıştır. Nitel bulgular, farklı kamu sektörü bağlamında yer alan örgütlerin hizmet etmek için çaba gösterdiğini, ancak birbiriyle ilişkili izomorfik baskıların (zorlayıcı, taklitçi ve normatif) bu amaca ulaşmayı etkilediğini göstermektedir. Örgütlerin, kamu hizmetleri açısından devlet finansmanına bağlı olduğu ve bu yüzden de kamu hizmetlerini geliştirebilmek için değişen politikalara ve baskılara tepki vermek zorunda oldukları saptanmıştır.

Arslan ve Coşkun (2017), örgütlerin meşruiyet elde etmelerinde örgütsel dilin rolünü araştırmışlardır. Örgütlerin kurumsal yapının sembol ve kelimeleriyle inşa ettikleri dil aracılığıyla pragmatik, bilişsel ve ahlaki meşruiyet elde ettikleri sonucuna ulaşmışlardır.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

4.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Türkiye'deki üniversiteler oluşturmaktadır. Çalışmada amaca yönelik örnekleme tekniği kullanılmıştır. Amaca yönelik örnekleme tekniği, zengin bilgiye sahip olduğu düşünülen durumların derinlemesine çalışılmasına olanak sağlamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 135; Büyüköztürk vd., 2014: 90). Bu doğrultuda araştırma, örnek olay araştırması olarak tasarlanmış ve örneklem olarak Hakkari Üniversitesi seçilmiştir. Örnek olay yönteminde bir ya da daha fazla örgüt, grup ya da topluluk hakkında, belirli bir süre boyunca sistematik araştırmanın yürütülmesi ve analiz edilmesi esastır (Altunışık vd., 2007: 255). Örgüte ilişkin etkenler (ortam, bireyler, olaylar, süreçler) bütüncül bir yaklaşımla araştırılır ve örgütü nasıl etkiledikleri ve örgütten nasıl etkilendikleri üzerine odaklanılır (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 83). Yöntemin güçlü bir yönü, daha ayrıntılı ve gerçeğe yakın bilgiler vermesi nedeniyle örgütlerdeki sosyal süreçlerin anlaşılmasında diğer yöntemlere göre daha başarılı olmasıdır (Karasar, 2014: 86).

"Hakkari Üniversitesi, 22.05.2008 tarih ve 5765 sayılı Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı Kanunu'nda ve Yükseköğretim Kurumları Öğretim Elemanlarının Kadroları Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Genel Kadro ve Usulü Hakkında Kanun Hükmünde Kararnameye ekli Cetvellerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un 99.maddesi ile kurulmuş, tüzel kişiliğine ilişkin karar 31.05.2008 tarih ve 26892 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Hakkari Üniversitesi; Eğitim Fakültesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Mühendislik Fakültesi, İlahiyat Fakültesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Çölemerik Meslek Yüksekokulu, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Yüksekova Meslek Yüksekokulu, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Fen Bilimleri Enstitüsü ile hizmet vermektedir" (Faaliyet Raporu, 2018: 7; 2019-2023 Stratejik Plan: 16).

4.2. Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmada verilerin toplanması için nitel araştırma tekniklerinden yarı yapılandırılmış görüşme ve doküman incelemesi kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmeler, sabit seçenekli

cevaplamayı ve alanda derinlemesine gidebilmeyi birleştirir (Büyüköztürk vd., 2014: 152). Doküman analizi, hedeflenen olgu ve olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 217). Elde edilen veriler hiçbir değişiklik yapılmadan deşifre edilerek Nvivo 12 nitel veri analizi programına kaydedilmiş ve nitel içerik analizi yapılmıştır. İçerik analizinde amaç, verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 259). Araştırma kapsamında yapılan içerik analizinde veriler kodlanmış ve kodlar arasındaki ilişkiler saptanarak temalar ortaya çıkarılmıştır. Bu çalışmada eşbiçimlilik temalarının oluşturulmasında DiMaggio ve Powell (1983) tarafından yapılan eşbiçimlilik sınıflaması, meşruiyet temalarının oluşturulmasında ise Bitektine ve Haak (2015) tarafından oluşturulan meşruiyete yönelik söylem sınıflaması temel alınarak söylem analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda ortaya konulan bulgular yorumlanarak sonuçlar elde edilmiştir.

Hakkari Üniversitesi'nin resmi ve gayri resmi kurallarının, Üniversite'nin karşılaştığı kurumsal baskıların ve meşruiyete yönelik sonuçların ortaya çıkarılması amacıyla üst düzey yöneticilerle görüşmeler yapılmış ve doküman incelemesine başvurulmuştur. Hakkari Üniversitesi'ne ait 2009-2020 yıllarını kapsayan raporlar, kitaplar, kitapçıklar, dergiler ve basın bültenleri incelenmiştir. Bu anlamda kurumsal kurama yönelik varsayımlar örgütsel söylemler analiz edilerek araştırılmaktadır. Söylem, yazma ve konuşma pratiklerini ifade etmektedir ve anlamlı metinlerin yapılandırılmış koleksiyonlarıdır. Söylemi somutlaştıran metinler; yazılı belgeler, kitaplar, konuşma metinleri, medya hesapları, resimler ve semboller dahil olmak üzere çok çeşitli biçimlerde olabilir (Philips vd., 2004:636; Phillips ve Oswick, 2012:443). Örgütsel söylem alanı, örgütsel yaşamı kavramsallaştırmanın yeni bir yolu olarak ortaya çıkmıştır. Alvesson'un 1993 yılında yayınlanan makalesi söylemsel kurumsallık konusunda ilham vermiştir. Alvesson (1993: 1007), bilginin söylem yoluyla örgütsel problemlere teknik bir çözümden çok kurumsallaşmış mit ve rasyonalitenin yerine geçtiğini öne sürmüştür. Söylem analizi hem metnin hem de bağlamın çeşitli unsurlarını ele alabilen bütüncül, bağlamsal olarak duyarlı bir yaklaşımdır (Heracleous ve Marshak, 2004:1). Sosyal olarak üretilmiş fikirlerin ve nesnelere söylem yoluyla ortaya çıkma veya hayata geçirilme yollarını keşfetmeye çalışır (Phillips ve Oswick, 2012:443-444).

Kurumların anlamlı etkileşim yoluyla üretilen sosyal yapılar olduğu fikri, kurumsal kuram literatürünün temelini oluşturmaktadır. Bu ifade söylemsel bakış açısıyla; kurumların sadece sosyal yapılar olmadığı, söylem yoluyla oluşturulan sosyal yapılar olduğu şeklinde genişletilebilir. Buna göre kurumların doğrudan eylemlerden değil, aktörlerin anlayış ve davranışlarını şekillendiren, sosyal kategorileri ve normları üreten yapılandırılmış metin koleksiyonlarından oluştuğu ifade edilebilir (Philips vd., 2004:638). Bu nedenle kurumlar, eylemleri etkileyen söylemsel faaliyetin ürünleri olarak anlaşılabilir ve bu süreçlerin araştırılmasında söylem analizi tutarlı bir çerçeve sağlamaktadır (Philips vd., 2004:635-636; Phillips ve Oswick, 2012:449). Söylem analizi, kurumsal süreçlerin "kara kutusunu" diğer ampirik araştırma yöntemlerinin yapamayacağı bir şekilde açmaktadır (Cornelissen, 2015:11).

5. BULGULAR

Çalışma kapsamında, Hakkari Üniversitesi'nde üst düzey yönetici olarak görev yapan 11 öğretim üyesi ile görüşme yapılmıştır. Görüşmeler 25 Mart 2020'de başlamış, üç yönetici ile yüz yüze görüşmeler yapılmış ancak pandemi sebebiyle görüşmeler telefon ile devam etmiş, 30 Haziran 2020'de sona ermiştir. Tablo 3'de görüşme yapılan öğretim üyelerine ait görev sürelerine ve her biri ile yapılan görüşme sürelerine yer verilmiştir.

Tablo 3: Görüşme Yapılan Yöneticiler, Görev Süreleri ve Görüşme Süresine Ait Bilgiler

Görüşülen Öğretim Üyesi	Görev Süresi	Görüşme Süresi
1. Yönetici	4 yıl	39 dakika

2. Yönetici	8 yıl	18 dakika
3. Yönetici	10 ay	110 dakika
4. Yönetici	9 yıl	36 dakika
5. Yönetici	2 yıl	43 dakika
6. Yönetici	1,5 yıl	32 dakika
7. Yönetici	4 yıl	60 dakika
8. Yönetici	6 yıl	30 dakika
9. Yönetici	2 yıl	53 dakika
10. Yönetici	10 yıl	56 dakika
11. Yönetici	2 yıl	28 dakika

5.1. Zorlayıcı Eşbiçimlilik (AT1)

Hakkari Üniversitesi'nin örgütsel alanda maruz kaldığı baskılara ilişkin bulgular “Yaşanan Zorluklar” (T1), “Cumhurbaşkanlığı ile İlişkiler” (T2), “YÖK ile İlişkiler” (T3), “Halk ile İlişkiler” (T4) ve “Yerel Yönetimle İlişkiler” (T5) temaları altında toplanmıştır.

Tablo 4: Zorlayıcı Eşbiçimliliğe İlişkin Temalar, Kodlar ve Frekanslar

Ana Tema	Temalar	Kodlar	Frekans
Zorlayıcı Eşbiçimlilik (AT1)	Yaşanan Zorluklar (T1)	Fiziki Yetersizlikler (k1)	17
		Kaynak Yetersizliği (k2)	8
	Cumhurbaşkanlığı ile İlişkiler (T2)	Destek (k3)	10
		Yasalara ve Taleplere Uyum (k4)	11
	YÖK ile İlişkiler (T3)	Kolaylaştırıcı-İlimli (k5)	9
		Taleplere Uyum (k6)	4
	Halk ile İlişkiler (T4)	Ekonomik Beklentiler (k7)	5
	Yerel Yönetimle İlişkiler (T5)	İşbirliği (k8)	8

5.1.1. Yaşanan Zorluklar (T1)

“Yaşanan Zorluklar” teması “Fiziki Yetersizlikler” (k1) ve “Kaynak Yetersizliği” (k2) olmak üzere iki adet kod içermektedir. Kodlara ait alıntılara aşağıda yer verilmektedir.

k1- “En önemlisi, buranın bir düzene oturması. Barınma sorununun, Üniversite'nin fiziksel koşullarının iyileşmesi” (3. Yönetici).

k2- “Bir diğer önemli sorun da kaynak yetersizliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerle kıyaslandığında, ülkemizde yükseköğretim hizmetlerine ayrılan kaynağın oldukça düşük olduğu açıktır. Ayrıca yurtdışı örneklerinde olduğu gibi yüksek bütçeli özel sektör destekleri, ülkemizde tam olarak hayata geçirilememiştir” (2013-2017 Stratejik Plan).

5.1.2. Cumhurbaşkanlığı ile İlişkiler (T2)

Cumhurbaşkanlığı ile İlişkiler teması “Destek” (k3) ve “Yasalara ve Taleplere Uyum” (k4) olmak üzere iki adet kod içermektedir. Kodlara ait alıntılara aşağıda yer verilmektedir.

k3- “(...) Cumhurbaşkanımız bir toplantısında Hakkari'ye üniversite açılması gerektiğini söylemişti. Dolayısıyla Cumhurbaşkanlığı düzeyinde bir tür destek verildiğini düşünüyorum” (3. Yönetici)

k4- “Başkanlığımızca 2018 yılında 5018 Sayılı Kanunun amacına uygun olarak belirtilen politika ve hedefler doğrultusunda: kaynakların etkili, ekonomik ve verimli bir şekilde kullanılmasını, üniversitemiz bütçesinin orta vadeli mali plan ve diğer mali mevzuata uygun olarak

hazırlanması ve yürütülmesi, tüm mali bilgi ve yönetim işlemlerinin zamanında doğru olarak yürütülmesini sağlamak üzere oluşturulan organizasyon, yöntem ve süreçle ilgili yönetim ve kontrol faaliyetleri uygulanmaktadır” (2018 Yılı Faaliyet Raporu).

5.1.3. YÖK ile İlişkiler (T3)

“YÖK ile İlişkiler” teması “Kolaylaştırıcı-İlimli” (k5) ve “Taleplere Uyum” (k6) olmak üzere iki adet kod içermektedir. Kodlara ait alıntılara aşağıda yer verilmektedir.

k5- “(...) Özellikle YÖK ile direkt ilintiliyiz. YÖK bir koordinasyon kurumu. Her ne kadar düşüncelerini Üniversitelere dayatmasa da sonuçta bir uyum istiyor üniversiteler arasında. Bu uyumun sağlanması için birtakım önerilerde bulunuyorlar. (...) Bir program açacaksınız mesela. O programın açılabilmesi için burada ihtiyaç var mı? Yok mu? Bölge dinamikleri nasıldır? Bazen duygusal davranıyoruz. Buraya katkıda bulunmak istiyoruz. Oraya gittiği zaman onlar dışarıdan bakıyor. Dış göz ile baktığı zaman diğer üniversiteleri, diğer bölgeleri bildikleri zaman daha geniş bilgiye sahip olarak bize dönütlerde bulunuyorlar. Mesela bak bu program orada var diyor. Konum olarak çok daha iyi bir yerde olmasına rağmen öğrenci sayısı bu emin misin senin bu programın çalışacağından ve başarılı olacağından diyerek bize birtakım dönütlerde bulunabiliyor. Çok interaktif iletişime dayalı bir ilişki içerisindeyiz (2. Yönetici).

k6- Bakanlıklar isteklerini direkt üniversitelere değil de YÖK üzerinden iletiyorlar. YÖK de yazı yazdığına, bazı uygulamaları talep ettiğinde bizler birim amirleri olarak uygulamakla yükümlüüz. Bunun dışında yapabileceğimiz bir durum da yok (9. Yönetici).

5.1.4. Halk ile İlişkiler (T4)

“Halk ile İlişkiler” teması “Ekonomik Beklentiler” (k7) şeklinde bir adet kod içermektedir. Koda ait alıntıya aşağıda yer verilmektedir.

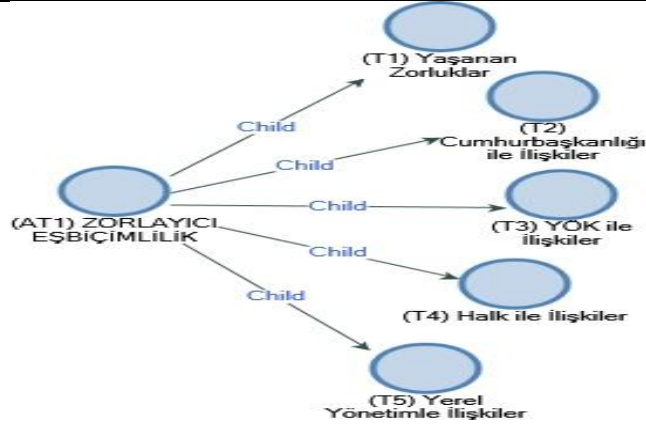
k7- “Halkın şöyle bir beklentisi var. Kampüs hemen yapılsın. Daha çok öğrenci gelsin. Biz evimizi kiraya verebilelim. Üniversiteye akademi boyutundan çok ekonomi boyutundan bakılıyor. Önemli olan ticari çarkın dönmesi” (7. Yönetici).

5.1.5. Yerel Yönetimle İlişkiler (T5)

“Yerel Yönetimle İlişkiler” teması “İşbirliği” (k8) şeklinde bir adet kod içermektedir. Koda ait alıntıya aşağıda yer verilmektedir.

k8- “(...) Önemli olan bölgeye kulak vermek dinlemek. Eğer dinlerseniz hiç konuşmasa da ben buyum diyor. Size sesleniyor. Biz bunu duymaya çalışıyoruz. Meydan Medresesinden sonra Zeynel Bey Medresesini de geri kazandıracamız. Bu konularla ilgili DAK idaresine, DAKA'ya, görev yapan Sayın Valilerimize çok çok teşekkür ederim. Çok büyük destekleri oldu. Bizi geçmişimize götüren, geçmişimizle bizim aramızda bir köprü görevi gören tarihi, kültürel ve dini müesseselerin muhakkak ayağa kaldırılması gerektiğine ve en büyük sosyal sorumluluk müesseselerimizin de bunlar olduğuna inanıyorum. Bunları paydaş gruplarımızın destekleriyle beraber yapmaya gayret ediyoruz” (1. yönetici).

Şekil 1: Zorlayıcı Eşbiçimliliğe İlişkin Tema ve Kodlar Nvivo Modeli-1

5.2. Taklitçi Eşbiçimlilik (AT2)

“Taklitçi Eşbiçimlilik” ana temasına ilişkin bulgular “Diğer Üniversitelerin Modelleri” (T6) ve “Üstün Yönler” (T7), temaları altında toplanmıştır.

Tablo 5: Taklitçi Eşbiçimliliğe İlişkin Temalar, Kodlar ve Frekanslar

Ana Tema	Temalar	Kodlar	Frekans
Taklitçi Eşbiçimlilik (AT2)	Diğer Üniversitelerin Modelleri (T6)	Başarılı Uygulamaları Alma (k9)	10
		Eğitime Gönderme (k10)	8
	Üstün Yönler (T7)	Akademisyen ve Akademik Yayın Kalitesi (k11)	12
		Biyolojik Çeşitlilik (k12)	6

5.2.1. Diğer Üniversitelerin Modelleri (T6)

“Diğer Üniversitelerin Modelleri” teması “Başarılı Uygulamaları Alma” (k9) ve “Eğitime Gönderme” (k10) olmak üzere iki adet kod içermektedir. Kodlara ait alıntılara aşağıda yer verilmektedir.

k9- “(...) Ayrıca biz kurumunu devam ettiren bir üniversite olduğumuz için doğal olarak bu konuda daha tecrübeli olan daha uzun yıllar emek vermiş üniversitelerden, fakültelerden etkilenmek doğaldır. Burada Van Yüzüncü Yıl ya da buradaki yakın üniversitelerden etkilenmek söz konusu... Genelde tabii mevzuat açısından, yönetmelik açısından gerektiğinde onları örnek alma, onlardan istifade etme tabii bu gibi arzular oldu. Ve genelde de hem fakültede hem de üniversitede olumlu olarak karşılandı” (5. Yönetici).

k10- “İlk kuruluş aşamasında ODTÜ, Yıldız Teknik, İTÜ gibi büyük üniversitelerle bir işbirliğimiz vardı. Bu kapsamda da araştırma görevlilerini yüksek lisans ve doktoralarını yapmak üzere o üniversitelere gönderdik. İyi de oldu. İyi elemanlar yetiştirdi.” (4. Yönetici).

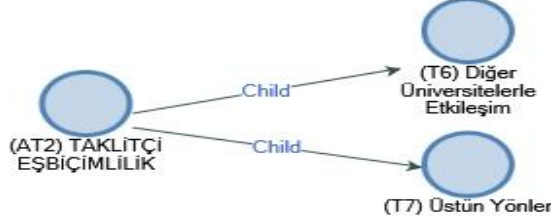
5.2.2. Üstün Yönler (T7)

“Üstün Yönler” teması “Akademisyen ve Akademik Yayın Kalitesi” (k11) ve “Biyolojik Çeşitlilik” (k12) olmak üzere iki adet kod içermektedir. Kodlara ait alıntılara aşağıda yer verilmektedir.

k11- “(...) Diğer üniversitelerdeki öğretim üyesi profilinden aşağı kalır bir öğretim üyesi profilimiz yok. Bu nedenle okulumuzun en güçlü yanının akademik personelimizin eğitimi ve niteliği, vizyonu olduğunu düşünüyorum. Çıkan nitelikli yayınlar da bazı şeylerin göstergesi. Öğrencilere rol model olma noktasında hocaların önemli bir faktör olduğunu düşünüyorum” (7. Yönetici).

k12- “Doğu bölgesinde uygulamalı bilimler için söylüyorum ciddi bir avantajı var. Bakır topraklar. Özellikle yeni türler anlamında. Yeni türler bulundu. Bu konuda diğer üniversitelerden de sürekli işbirliği teklifleri geliyor” (11. Yönetici).

Şekil 2: Taklitçi Eşbiçimliliğe İlişkin Tema ve Kodlar Nvivo Modeli-2

5.3. Normatif Eşbiçimlilik (AT3)

“Normatif Eşbiçimlilik” ana temasına ilişkin bulgular “Dijital Dönüşüm” (T8) ve “Bologna Süreci” (T9), temaları altında toplanmıştır.

Tablo 6: Normatif Eşbiçimliliğe İlişkin Temalar, Kodlar ve Frekanslar

Ana Tema	Temalar	Kodlar	Frekans
Normatif Eşbiçimlilik (AT2)	Dijital Dönüşüm (T8)	Faydalı (k13)	7
	Bologna Süreci (T9)	Faydalı Ama İyi Uygulanmıyor (k14)	7

5.3.1. Dijital Dönüşüm (T8)

“Dijital Dönüşüm” teması “Faydalı” (k13) şeklinde bir adet kod içermektedir. Koda ait alıntıya aşağıda yer verilmektedir.

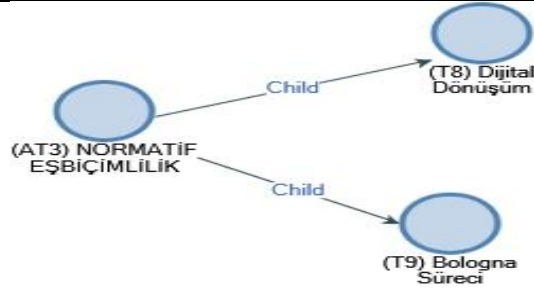
k13- “(...) Mesela bu dijital okuryazarlık olsun bunlar aslında önemli dönüşümler. Bu dönüşümlere de üniversitemiz ayak uydurmaya çalışıyor. Bunlar modern dünyada olması gereken yapılması gereken şeyler. Görüyorsunuz bu korona virüs sürecinde de aslında dijitalleşmenin, uzaktan eğitimin önemi ortaya çıktı” (10.Yönetici).

5.3.2. Bologna Süreci (T9)

“Bologna Süreci” teması “Faydalı Ama İyi Uygulanmıyor” (k14) şeklinde bir adet kod içermektedir. Koda ait alıntıya aşağıda yer verilmektedir.

k14- “Bologna sürecini herkes aynı şekilde uygularsa düzgün bir durum olabilir ama şimdi bazı üniversiteler farklı uyguluyor, bizim üniversite farklı uyguluyor. O da bazı aksaklıklar ortaya çıkarıyor” (6. Yönetici).

Şekil 3: Normatif Eşbiçimliliğe İlişkin Tema ve Kodlar Nvivo Modeli-3

5.4. Pragmatik Meşruiyet (AT4)

“Pragmatik Meşruiyet” ana temasına ilişkin bulgular “Duyguları Yönlendiren Söylemler” (T10) ve “Favori Kategorileri Öven Söylemler” (T11) temaları altında toplanmıştır.

Tablo 7: Pragmatik Meşruiyete İlişkin Temalar, Kodlar ve Frekanslar

Ana Tema	Temalar	Kodlar	Frekans
Pragmatik Meşruiyet (AT4)	Duyguları Yönlendiren Söylemler (T10)	Olumlu Duygulara Yönelik Söylemler (k15)	6
		Olumsuz Duygulara Yönelik Söylemler (k16)	6
	Favori Kategorileri Öven Söylemler (T11)	İşbirlikleri (k17)	45
		Doğa Sporları (k18)	8

5.4.1. Duyguları Yönlendiren Söylemler (T10)

“Duyguları Yönlendiren Söylemler” teması “Olumlu Duygulara Yönelik Söylemler” (k15) ve “Olumsuz Duygulara Yönelik Söylemler” (k16) olmak üzere iki adet kod içermektedir. Kodlara ait alıntılara aşağıda yer verilmektedir.

k15- “(...)Bir kitap kafe yapıyoruz. Genç nesillerimiz müzeyi ziyaret ederken kitap kafemizde de otursunlar, çaylarını yudumlasınlar, düşünsünler. Bu şekilde gençlerimizin hem Hakkari ile ilgili aidiyet duygularını geliştirebileceğimize hem de geçmişlerine saygı duymaya yönlendirebileceğimize inanıyorum” (1. Yönetici)

k16- “(...) Üniversitenin tanınırlığı ve bilinirliğinin çok düşük olduğunu düşünüyorum. Ve bölgede yaşanan olumsuzluklar, özellikle bölge halkının üniversiteyi karalayacak şekilde basında bilgi vermiş olmaları üzücü. Üniversitemizin gelişimini ve tanınırlığını çok etkiledi. Bunu aşmak için biraz daha ses getirecek, bölgenin birtakım problemlerine çözüm üretebilecek önemli çalışmaların ve tanınırlığın artırılması gerektiğini düşünüyorum” (4. Yönetici).

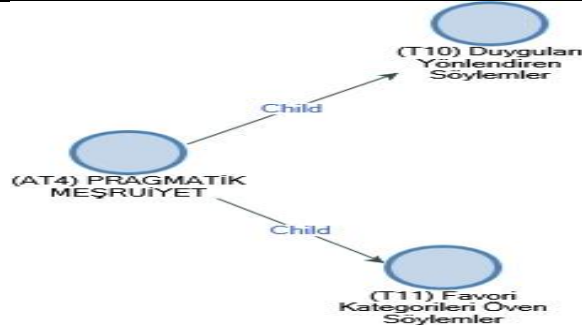
5.4.2. Favori Kategorileri Öven Söylemler (T11)

“Favori Kategorileri Öven Söylemler” teması “İşbirlikleri” (k17) ve “Doğa Sporları” (k18) olmak üzere iki adet kod içermektedir. Kodlara ait alıntılara aşağıda yer verilmektedir.

k17- “Üniversitemiz Rektörlüğü ile Orman Genel Müdürlüğü’nün işbirliğiyle hazırlanan üniversite kampüs alanının ağaçlandırılmasına ait protokol kapsamında, Üniversitemiz Sosyal Tesisler binasının çevresi ağaçlandırıldı” (Kasım 2018 E Bülten).

k18- “Üniversitemiz tarafından hazırlanan ve Doğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (DAP) tarafından desteklenen “Görürsen Her Yer Güzel” projesi kapsamında Hakkâri doğa sporları rotaları tespit ediliyor” (Ağustos 2017 E Bülten).

Şekil 4: Pragmatik Meşruiyete İlişkin Tema ve Kodlar Nvivo Modeli-4

5.5. Ahlaki Meşruiyet (AT5)

“Ahlaki Meşruiyet” ana temasına ilişkin bulgular “Uygunluğa Vurgu Yapan Söylemler” (T12) ve “Otoriteye Vurgu Yapan Söylemler” (T13), “Doğal Bir Varlık ya da Gelişmeyi Vurgulayan Söylemler” (T14), “Tarihsel Hikaye ya da Anlatılar Üzerine Söylemler” (T15), “Başarıyı Vurgulayan Söylemler” (T16), “Değerlendiricinin Normatif İnançlarını Yansıtan Söylemler” (T17) temaları altında toplanmıştır.

Tablo 8: Ahlaki Meşruiyete İlişkin Temalar, Kodlar ve Frekanslar

Ana Tema	Temalar	Kodlar	Frekans
Ahlaki Meşruiyet (AT5)	Uygunluğa Vurgu Yapan Söylemler (T12)	Yönetim İlkelerinde Uygunluk (k19)	13
		Yönetim Uygulamalarında Uygunluk (k20)	27
	Otoriteye Vurgu Yapan Söylemler (T13)	Hukuki ve Mesleki Otoriteye Vurgu (k21)	13
		Uzmanlık Otoritesine Vurgu (k22)	12
	Doğal Bir Varlık ya da Gelişmeyi Vurgulayan Söylemler (T14)	Doğaya İlişkin Gelişmelere Vurgu (k23)	9
		Teknolojik Gelişmelere Vurgu (k24)	19
	Tarihsel Hikaye ya da Anlatılar Üzerine Söylemler (T15)	Etkinlikler (k25)	15
		Resmi ve Dini Bayram Kutlamaları (k26)	4
	Başarıyı Vurgulayan Söylemler (T16)	Başarısızlık Durumunda Kullanılan Söylemler (k27)	19
		Başarıyı Öne Çıkaran Söylemler (k28)	16
	Değerlendiricinin Normatif İnançlarını Yansıtan Söylemler (T17)	Kültür ve Estetik Üzerine Söylemler (k29)	21
		Ortak Değerleri Yansıtan Söylemler (k30)	25
Ortak Deneyimler Üzerine Söylemler (k31)		12	
Ortak Hassasiyetleri Yansıtan Söylemler (k32)		25	

5.5.1. Uygunluğa Vurgu Yapan Söylemler (T12)

“Uygunluğa Vurgu Yapan Söylemler” teması “Yönetim İlkelerinde Uygunluk” (k19) ve “Yönetim Uygulamalarında Uygunluk” (k20) olmak üzere iki adet kod içermektedir. Kodlara ait alıntılara aşağıda yer verilmektedir.

k19- “Üniversite çalışanlarının; sürekli ilerleme ve gelişmenin kayıt edilmesi, hesap verme

sorumluluğu, kamu kaynaklarının etkili, ekonomik ve verimli kullanılması, mali saydamlık ilkeleri doğrultusunda önemli görevler üstleneceklerine olan güvenim tamdır. Bu ilkeler kapsamında Hakkâri Üniversitesi Bilimsel Araştırma Eğitim ve Uygulama Merkezi olma hedefine en hızlı şekilde ulaşacak, her geçen gün daha da güçlenerek Hakkâri ilimizin ve Türkiye'nin aydınlık geleceği için azim göstererek ışık olmaya devam edecektir” (2014 İdari Faaliyet Raporu).

k20- “Mesela üniversitemizin KYS denilen bir birimi var. KYS ‘nin çıktılarını kullanan bir üniversiteyiz. İç ve dış tetkik geçiren bir üniversiteyiz. Şekilsel olarak uyulması gereken kuralların yanı sıra bir de KYS kullanıyoruz” (10.Yönetici).

5.5.2. Otoriteye Vurgu Yapan Söylemler (T13)

“Otoriteye Vurgu Yapan Söylemler” teması “Hukuki ve Mesleki Otoriteye Vurgu” (k21) ve “Uzmanlık Otoritesine Vurgu” (k22) olmak üzere iki adet kod içermektedir. Kodlara ait alıntılara aşağıda yer verilmektedir.

k21- “Üniversitemizin temel politika ve öncelikleri, Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından hazırlanmış olan ulusal yükseköğretim stratejik planı, Hükümet programı, kalkınma planları ve yılı programı, orta vadeli program, orta vadeli mali plan ve Bilgi Toplumu Stratejisi ve eki eylem planında belirlenen temel politikalar ve öncelikler ile 2013-2017 yılları stratejik planımızda yer alan stratejik amaçlar ve hedefler ile bütçe imkanları çerçevesinde şekillendirilmiştir” (2017 İdari Faaliyet Raporu).

k22- “(...) Akademik tecrübesi olan hocalarımızın buradaki genç arkadaşlarımızın gayret içinde olduğunu görüyorum. Bu arkadaşların çalışmalarını zaman açısından planlamalarında, hedeflerini belirlemelerinde, akademik çalışmalarını yapmalarında ve akademik davranışların daha da güzel daha da isabetli olmasında akademik tecrübesi olan hocaların çok önemli olduğunu düşünüyorum ve görüyorum bizim birimizde ve diğer birimlerde ” (5. Yönetici).

5.5.3. Doğal Bir Varlık ya da Gelişmeyi Vurgulayan Söylemler (T14)

“Doğal Bir Varlık ya da Gelişmeyi Vurgulayan Söylemler” teması “Doğaya İlişkin Gelişmelere Vurgu” (k23) ve “Teknolojik Gelişmelere Vurgu” (k24) olmak üzere iki adet kod içermektedir. Kodlara ait alıntılara aşağıda yer verilmektedir.

k23- “Kainat öyle güzel bir düzene sahip ki her şey zamanında ve doğasıyla güzel. İnsanoğlu da bu güzelliklerden istifade ediyor. Kendi geleceğimiz için, çocuklarımızın, torunlarımızın bizden sonraki nesillerin bu varlık aleminde rahat yaşayabilmeleri adına toprakla, suyla ve bütün canlılarla barışık olmamız gerekiyor. Toprağı, suyu, bitkileri ve ağaçları sevmeliyiz. Eninde sonunda bir gün o toprakla buluşacağımızı düşünerek bu toprakla dost olmamız ve bu kültürü gelecek nesillere de aktarmamız gerekiyor” (Kasım 2019 E Bülten).

k24- “Üniversitemiz bünyesinde tüm programlarımızda bilgisayar donanımı ön planda tutulmuş ve her birimizde bilgisayar laboratuvarları kurulmuştur. Tüm birimlerimizde, üst düzey bilgi teknolojisi donanımları kullanılarak, dizüstü bilgisayarlar için kablosuz internet (Wireless) erişimleri sağlanmıştır. Fiberoptik omurga ve Türk Telekom imkânları ile birim içi ve birimler arası bilişim ağları alt yapısı kurulmuş, tüm yerleşkelerimizde internet erişimi sorunsuz ve hızlı hale getirilmiştir” (2013 Faaliyet Raporu).

5.5.4. Tarihsel Hikaye ya da Anlatılar Üzerine Söylemler (T15)

“Tarihsel Hikaye ya da Anlatılar Üzerine Söylemler” teması “Etkinlikler” (k25) ve “Resmi ve Dini Bayram Kutlamaları” (k26) olmak üzere iki adet kod içermektedir. Kodlara ait alıntılara aşağıda yer verilmektedir.

k25- “Dönem başlarında açılış toplantıları olur. Ramazan süresince bazı iftar yemekleri oluyor. 24 Kasım öğretmenler günü etkinliği oluyor. Bahar şenlikleri, kar şenlikleri, ters lale şenlikleri var. Bu anlamda Hakkari de güzel etkinlikler oluyor. Üst yönetim ile idareciler zaten senatolarda toplanıyor. Ama üst yönetim ile diğer öğretim üyeleri ve öğrencilerin bir araya gelmesi oldukça önemli. Öğretim üyelerinin, öğrencilerin problemlerinin dinlenilmesi açısından oldukça önemli. 24 Kasım mesela her ne kadar öğretmen olmasak da bir jest oluyor. İftarlarda yine hep birlikte yemek yeniyor. Birlik beraberlik duygusu güçlendirilmiş oluyor. Bu toplantıların arttırılması gerektiğini düşünüyorum” (9. Yönetici)

k26- Rektörümüz Prof.Dr. Ömer Pakiş İstiklal Marşı'nın Kabulü ve Mehmet Akif Ersoy'ü Anma Günü Programına Katıldı (Mart 2019 E Bülten).

5.5.5. Başarıyı Vurgulayan Söylemler (T16)

“Başarıyı Vurgulayan Söylemler” teması “Başarısızlık Durumunda Kullanılan Söylemler” (k27) ve “Başarıyı Öne Çıkaran Söylemler” (k28) olmak üzere iki adet kod içermektedir. Kodlara ait alıntılara aşağıda yer verilmektedir.

k27- “Henüz 10 yıldır kurulmuş olan üniversitemiz, yıllar itibariyle artan öğrenci sayısına rağmen kampüs inşaatını tamamlamamış olması öğrencilerde kurumsal bir aidiyet eksikliği yaratabilmektedir. Bu sebeple yirmi dört saat yaşanabilir bir kampüs alanının ivedilikle tamamlanması öğrencilerin kurumsal aidiyetlerini arttıracaktır” (2019-2023 Stratejik Plan).

k28- “Hakkari Üniversitesi Dr. Öğretim Üyesi Melek ERDEK tarafından Hakkari ili biyoçeşitliliğin ortaya çıkarılması amacıyla yürütülen “Hakkari İli Böğü (Solifugae, Arachnida) Faunasının Araştırılması ve Biyoçeşitliliğe Katkısı” adlı proje kapsamında, Hakkari'nin çeşitli bölgelerde yapılan araştırmalar sonucunda bir böğü türü keşfedildi” (Kasım 2019 E Bülten).

5.5.6. Değerlendiricinin Normatif İnançlarını Yansıtan Söylemler (T17)

“Değerlendiricinin Normatif İnançlarını Yansıtan Söylemler” teması “Kültür ve Estetik Üzerine Söylemler” (k29), “Ortak Değerleri Yansıtan Söylemler” (k30), “Ortak Deneyimler Üzerine Söylemler” (k31) ve “Ortak Hassasiyetleri Yansıtan Söylemler” (k32) olmak üzere dört adet kod içermektedir. Kodlara ait alıntılara aşağıda yer verilmektedir.

k29- “Hakkari'nin kültürel zenginliği son derece dikkat çekicidir. Hakkari'ye üniversitenin gelmesi ciddi anlamda bir kültürel değişime yol açacaktır. Fakat aynı zamanda bu değişimle birlikte kültürel zenginliğin zamanın örselemesi ile yıpranarak yitip gitmesini engellemek gerekiyor. Hangi yerel kültürün insanlığın var olan veya gelecekteki bir sorununa çözüm getireceğini bugünden bilemeyiz. Kültürel zenginlikler insanlığın ortak malıdır ” (Uluslararası Kürt Kadını Kongresi, 2009).

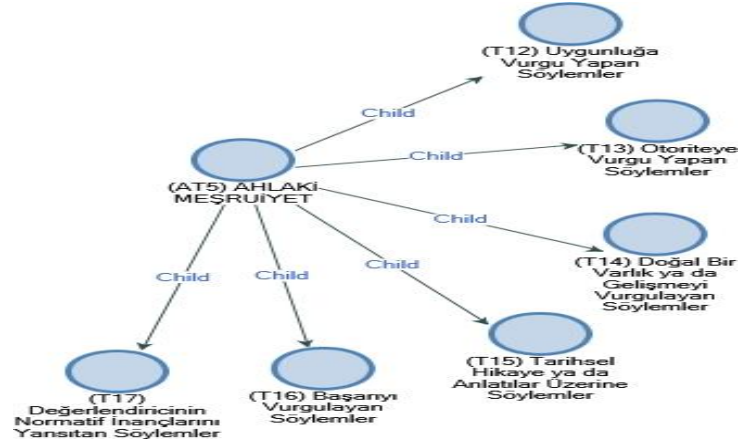
k30- “Hakkâri Valiliği ile Aile Sosyal Politikalar Hizmetler İl Müdürlüğü tarafından ortaklaşa düzenlenen “8 Mart Dünya Kadınlar Günü” kutlama programına Rektörümüz Prof. Dr. Ömer PAKIŞ ile eşi Melike PAKIŞ katıldı” (Mart 2019 E Bülten).

k31- “15 Temmuz 2016 gecesi Türk Silahlı Kuvvetleri'nin içinde bulunan küçük bir azınlık tarafından Milli İradeye karşı yapılan Askeri Kalkışma Girişimini protesto etmek amacıyla Üniversitemizin bütün hizmet binaları Türk Bayrakları ile donatıldı. Ülkemizin birliği, beraberliği ve bütünlüğüne yönelik bu hareket, başarısızlıkla sonuçlanmış olup Milletimiz ve Devletimizin bütün kurumlarından gerekli tepkiyi görmüştür. Üniversitemiz de hizmet verdiği binalarına Türk Bayrakları asarak bu darbe girişimini protesto etmiştir” (16 Temmuz 2016 Basın Bülteni).

k32- “Rektörümüz Prof.Dr. Ömer Pakiş, Türkiye Gazi ve Şehit Aileleri Vakfı Hakkâri Şubesi Başkanlığı ve Hakkari Gazi ve Şehit Aileleri Derneği Başkanlığı tarafından düzenlenen “33.

Uluslararası Şehit ve Devlet Büyükleri Emanetleri ve Şehit Teğmen Abdusselam Özatak sergisi"ne katıldı" (Nisan 2019 E Bülten).

Şekil 5: Ahlaki Meşruiyete İlişkin Tema ve Kodlar Nvivo Modeli-5

5.6. Bilişsel Meşruiyet (AT6)

“Bilişsel Meşruiyet” ana temasına ilişkin bulgular “Varlığın Kimliğini İnşa Eden Söylemler” (T18) teması altında toplanmıştır.

Tablo 9: Bilişsel Meşruiyete İlişkin Temalar, Kodlar ve Frekanslar

Ana Tema	Temalar	Kodlar	Frekans
Bilişsel Meşruiyet (AT6)	Varlığın Kimliğini İnşa Eden Söylemler (T18)	Kendi Varlığını Kıymetlendiren Söylemler (k33)	30

5.6.1. Varlığın Kimliğini İnşa Eden Söylemler (T18)

“Varlığın Kimliğini İnşa Eden Söylemler” teması “Kendi Varlığını Kıymetlendiren Söylemler (k33)” olmak üzere bir adet kod içermektedir. Koda ait alıntıya aşağıda yer verilmektedir.

k33- “Hakkari Üniversitesi'nin misyonu, var olan şartlar içerisinde kaynağa dönüştürülebilecek tüm doğal ve kültürel zenginlikleri ile insana saygı anlayışı, farklılıkların kabulüyle fikri hürriyetlerin ifade bulunduğu, bilimselliğin ve özgünlük çerçevesinde yapılan araştırmaların niceliksel olarak değer bulmaktan öteye geçtiği, sadece eğitim alanların değil, eğitim verenlerin de hür düşünceye sahip olduğu, bilimi ezberciliğe hapsolmaktan kurtarıp özgür araştırmalar ve yaratıcı faaliyetlerle bilim zihniyetini kazandırmaktır. Vizyonumuz; Koşulsuz kabul ve empatik bir bakışa sahip, düşüncelerin hür, farklılığın güzelliği ve hoşgörüsü içerisinde, bireysel ve toplumsal bazda kendini gerçekleştirme yolunda ilerleyen, mutlu, yaratıcı, bilimden fayda sağlayan, araştırmacı, özgür ve güvenli bir üniversite olmaktır” (2017 İdari Faaliyet Raporu).

Şekil 6: Bilişsel Meşruiyete İlişkin Tema ve Kodlar Nvivo Modeli-6

Sonuç ve Öneriler

Çalışmada, Hakkari Üniversitesi'nin faaliyetlerinin anlaşılmasında ve açıklanmasında kurumsal kuramın temel varsayımlarının ne derecede etkili olduğu araştırılmıştır. Çalışma sonucunda, Hakkari Üniversitesi'nde özellikle kampüs inşaatının henüz tamamlanıyor olmasından kaynaklanan sıkıntıların birtakım zorluklara neden olduğu saptanmıştır. Bu zorluklar arasında derslik sıkıntıları, barınma sorunları yer almaktadır. Hakkari Üniversitesi üst yönetiminin devletin tepe yönetimiyle arasında "bağımlı" bir ilişki söz konusudur. Buna göre devlet tarafından belirlenen yasal çerçeve Hakkari Üniversitesi için zorlayıcı eşbiçimlilik kaynağı olmaktadır. Üniversite faaliyet ve uygulamalarında devletin üst düzey yönetiminden gelen talimat ve öneriler öncelikli olarak dikkate alınmaktadır. Diğer taraftan yöneticiler, Devletin üst düzey yönetiminin Hakkari Üniversitesi'ne karşı destekleyici bir tutuma sahip olduğunu ifade etmiştir. Bu destekleyici tutumun altında yatan en önemli neden ise Hakkari Üniversitesi'nin kurulum aşamasını tamamlayamamış olmasıdır. Hakkari Üniversitesi'nin üstün yönü, bünyesinde donanımlı akademisyenleri barındırması ve dolayısıyla akademik yayın kalitesinin yüksek olmasıdır. Fakat henüz kurulum aşamasında bir üniversite olduğu için özellikle yeni bölümlerin açılması gibi konularda diğer üniversitelerin modellerinden yararlanmaktadır. Ayrıca bünyesindeki akademisyenlerin diğer üniversitelere lisansüstü eğitime gönderilmesi gibi ilişkiler de mevcuttur. Bu ilişkiler üniversiteler arasında taklitçi eşbiçimliliğin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Araştırmanın eşbiçimlilik ile ilgili sonuçları Hackett'in (1990), Bidwell'in (2001), Carolan'ın (2008) ve Caemmerer ve Marck'ın (2009) araştırmalarının sonuçları ile tutarlılık göstermektedir.

Hakkari Üniversitesi'nde gerek yerel yönetimlerle gerekse diğer üniversiteler ve kurumlarla gerçekleştirilen işbirliklerine oldukça fazla önem verilerek ve bu husus ön plana çıkarılarak pragmatik meşruiyet algısı güçlendirilmeye çalışılmaktadır. Bunun altında yatan nedenin Hakkari Üniversitesi'nin yakın çevresinde yer alan grupların Üniversite hakkındaki değerlendirmelerine verilen önem olduğu ifade edilebilir. Hakkari Üniversitesi'nde kabul edilen normların, değerlerin, görgü kurallarının ve kültürel açıklamaların yerel çevre ile uyumlu olduğunu vurgulamaya yönelik olarak ortak değerlere ve hassasiyetlere, kültür ve estetik üzerine söylemlere yer verilerek bilişsel meşruiyet elde edilmeye çalışılmaktadır. Araştırmanın meşruiyet ile ilgili sonuçları Arslan ve Coşkun'un (2017), Rowan'ın (1982), Bidwell'in (2001) ve Frumkin ve Galaskiewicz'in (2004) araştırmalarının sonuçları ile tutarlılık göstermektedir.

Kurumsal kurama göre örgütlerin yapı ve süreçleri içinde buldukları kurumsal çevreye uyumları neticesinde biçimlenmektedir. Bu önerme Hakkari Üniversitesi için geçerlilik taşımaktadır. Hakkari Üniversitesi çevresinde yer alan bazı önemli aktörlerin isteklerine bağlı olarak hareket etmektedir. Analiz sonuçları devletin ve başarılı üniversitelerin uygulamalarının Hakkari Üniversitesi'nin faaliyet ve uygulamaları üzerinde oldukça etkili olduğunu göstermiştir. Hakkari Üniversitesi'nin Devlet tarafından çıkarılan yasalara ve yönetmeliklere ve başarılı üniversitelerin uygulamalarına ne ölçüde uyum sağlarsa örgütsel alanda o ölçüde kabul göreceği ifade edilebilir. Diğer taraftan çalışma ile Hakkari Üniversitesinin içinde yer aldığı sosyal ve kültürel bağlamı dikkate alarak pragmatik ve bilişsel meşruiyet elde etme çabası ortaya koyulmaktadır. Arslan ve Coşkun (2017) söylem stratejilerinin kurumsallaşmış olması gerektiği aksi takdirde toplumsal çevre tarafından anlaşılama ya da onaylanmama riskiyle karşılaşabileceği belirtmektedir. Buna göre örgütler farklı kültürel ve kurumsal çevrelerde geliştirdiği farklı söylemlerle meşruiyet elde edebilmektedir.

Çalışmanın, kurulumunu tamamlama aşamasında olan bir Üniversite'nin faaliyet ve uygulamalarında kurumsal kuramın varsayımlarının etkisinin dolayısıyla, örgüt dışındaki aktörlerin baskı ve taleplerinin ne şekilde karşıladığı ve örgütsel meşruiyetin elde edilmesinde hangi aktörlerin ne şekilde dikkate alındığının tespit edilmesi anlamında ilgili yazına katkı sağlayacağı

düşünülmektedir. Diğer taraftan dil ve anlamın sosyal dinamiklerini analiz eden bu çalışmanın, kurumsal kuramın söylemsel bir perspektiften nasıl ele alınabileceğini göstermesi açısından ampirik çalışmaların tamamlayıcısı olduğu belirtilebilir.

Bu çalışmanın sonuçları doğrultusunda gelecekteki araştırmalarda, bir üniversite içindeki farklı fakültelerin, enstitülerin ya da yüksekokulların faaliyetleri ve uygulamaları kurumsal kuram açısından ayrı ayrı analiz edilebilir. Bu çalışmada Hakkari Üniversitesi'nin üst yönetimi ile görüşmeler yapılmıştır. Aynı sorular akademisyenlere de yöneltiler. Farklı üniversitelerin faaliyetleri ve uygulamaları kurumsal kuram açısından analiz edilerek karşılaştırmalar yapılabilir. Ayrıca meşruiyet süreçlerinde farklı sosyal aktörlerin farklı stratejiler uygulayıp uygulamadığı ve bu stratejilerin sonuçları söylem analizi yoluyla araştırılabilir.

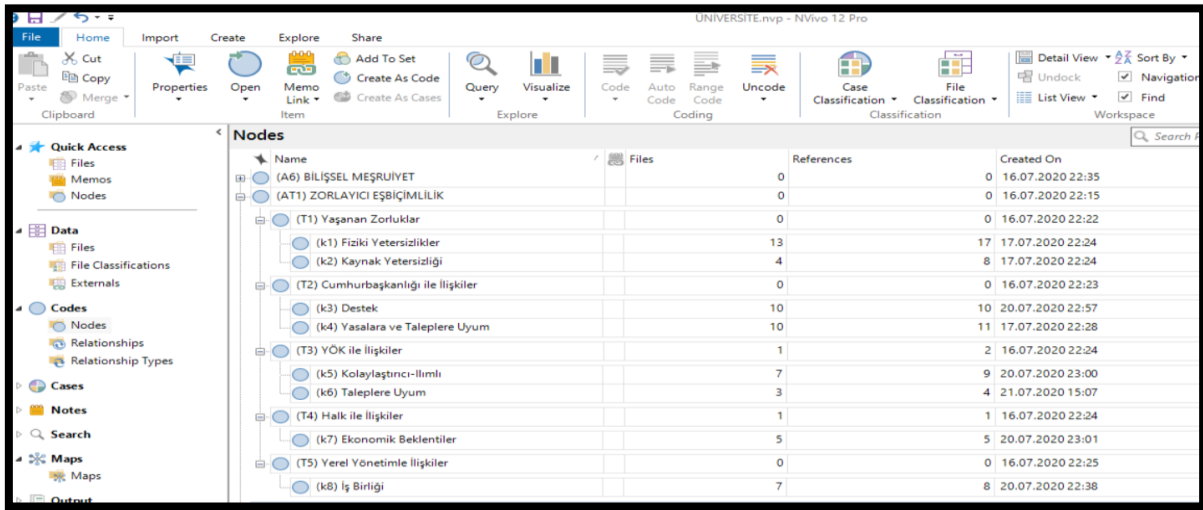
KAYNAKÇA

- Aldrich, H. E. ve Fiol, C. M. (1994). Fools Rush in? The Institutional Context of Industry Creation. *Academy of Management Review*, 19(4), s. 645-670.
- Alvesson, M. (1993). Organizations as Rhetoric: Knowledge-Intensive Firms and the Struggle with Ambiguity. *Journal of Management Studies*, 30, s. 997-1015.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu S., ve Yıldırım E. (2007). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (SPSS Uygulamalı). Adapazarı: Sakarya.
- Arslan, S. ve Coşkun, R. (2017). Kurumsal Kuram Açısından Örgütsel Dil İle Örgütsel Meşruiyet İlişkisi: Örgütler Dil Aracılığıyla Meşruiyeti Nasıl Elde Eder?. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 12(3), s. 137-164.
- Ashforth, B. E. ve Gibbs, B. W. (1990). The Double-Edge of Organizational Legitimation. *Organization Science*, 1(2), s. 177-194.
- Barley, S. R. ve Tolbert, P. S. (1997). Institutionalization and Structuration: Studying the Links Between Action and Institution. *Organization Studies*, 18(1), s. 93-117.
- Bidwell, C. E. (2001). Analyzing Schools as Organizations: Long-term Permanence and Short-term Change. *Sociology of Education Extra Issue*, 74, s. 100-114.
- Bitektine, A.B. (2008). *Legitimacy Properties and their Implications for Institutional Theory and Strategic Management*. Unpublished Doctoral Thesis, McGill University, Montreal.
- Bitektine, A. ve Haack, P. (2015). The Macro and the Micro of Legitimacy: Towards a Multi-level Theory of the Legitimacy Process. *Academy of Management Review*, 40(1), s. 49-75.
- Bowen, H. R. ve Schuster, J. H. (1986). *American Professors: A National Resource Imperiled*. New York: Oxford University Press.
- Büyüköztürk Ş., Çakmak Kılıç, E.-Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Caemmerer, B. ve Marck, M. (2009). The Impact of Isomorphic Pressures on the Development of Organisational Service Orientation in Public Services Australian and New Zealand Marketing Academy Conference Paper. Melbourne, 2 December 2009.
- Carolan, B. V. (2008). Institutional Pressures and Isomorphic Change: The Case of New York City's Department of Education. *Education and Urban Society*, 40(4), s. 428-451.
- Cornelissen, J. P., Durand R., Fiss, P. C., Lammers, J. C., Vaara, E. (2015). Putting Communication Front and Center in Institutional Theory and Analysis. *Academy of Management Review*, 40(1), s. 10-27

- Davis, G. F. (1991). Agents without Principles? The Spread of the Poison Pill through the Intercorporate Network. *Administrative Science Quarterly*, 38, s. 583-613.
- Davis, G. F. ve Greve, H. R. (1997). A Corporate Elite Networks and Governance Changes in the 1980s. *American Journal of Sociology*, 103, s. 1-37.
- Deephouse, D. L. (1996). Does Isomorphism Legitimate?. *The Academy of Management Journal*, 39(4), s. 1024-1039.
- Dey E. L., Milem J. F. ve Berger J. B. (1997). Changing Patterns of Publication Productivity: Accumulative Advantage or Institutional Isomorphism?. *Sociology of Education*, 70(4), s. 308-323.
- DiMaggio, P. J. ve Powell, W. W. (1983). The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields. *American Sociological Review*, 48(2), s. 147-160.
- DiMaggio, P. ve Powell, W. W. (1991). Introduction. P. J. DiMaggio ve W. W. Powell (Edt.), *The New Institutionalism in Organizational Analysis* (s.1-38). Chicago: The University of Chicago.
- Friedland, R. ve Alford, R. R. (1991). A Bringing Society Back In: Symbols, Practices and Institutional Contradictions. P. J. DiMaggio ve W. W. Powell (Edt.), *The New Institutionalism in Organizational Analysis* (s.232-263). Chicago: The University of Chicago.
- Frumkin, P. ve Galaskiewicz, J. (2004). Institutional Isomorphism and Public Sector Organizations. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 14(3), s. 283-307.
- Galaskiewicz, J. ve Wasserman, S. (1989). Mimetic Processes within an Interorganizational Field: An Empirical Test. *Administrative Science Quarterly*, 39, s. 654-678.
- Green, S. E. Jr. (2004). A rhetorical Theory of Diffusion. *Academy of Management Review*, 29(4), s. 653-669.
- Hackett, E. J. (1990). Science as a Vocation in the 1990s: The Changing Organizational Culture of Academic Science. *Journal of Higher Education*, 61, s. 241-79.
- Hakkari Üniversitesi Uluslararası Kürt Kadını Kongresi, 1-5 Ekim 2009, Hakkari Üniversitesi Yayınları, Hakkari.
- Hakkari Üniversitesi, (2013). Faaliyet Raporu. Erişim (18.02.2020): <https://www.hakkari.edu.tr/Bulten/raporlar>
- Hakkari Üniversitesi, (2014). Faaliyet Raporu. Erişim (18.02.2020): <https://www.hakkari.edu.tr/Bulten/raporlar>
- Hakkari Üniversitesi, (2017). Faaliyet Raporu. Erişim (18.02.2020): <https://www.hakkari.edu.tr/Bulten/raporlar>
- Hakkari Üniversitesi, (2019). 2019-2023 Yılı Stratejik Planı. Erişim (18.02.2020): <https://www.hakkari.edu.tr/Sayfa/57/stratejik-plan>
- Hakkari Üniversitesi, (2013). 2013-2017 Yılı Stratejik Planı. Erişim (18.02.2020): <https://www.hakkari.edu.tr/Sayfa/57/stratejik-plan>
- Hakkari Üniversitesi, (2017). Ağustos 2017 E Bülten. Erişim (18.02.2020): <https://www.hakkari.edu.tr/Document/Bulten/1892017101629484.pdf>

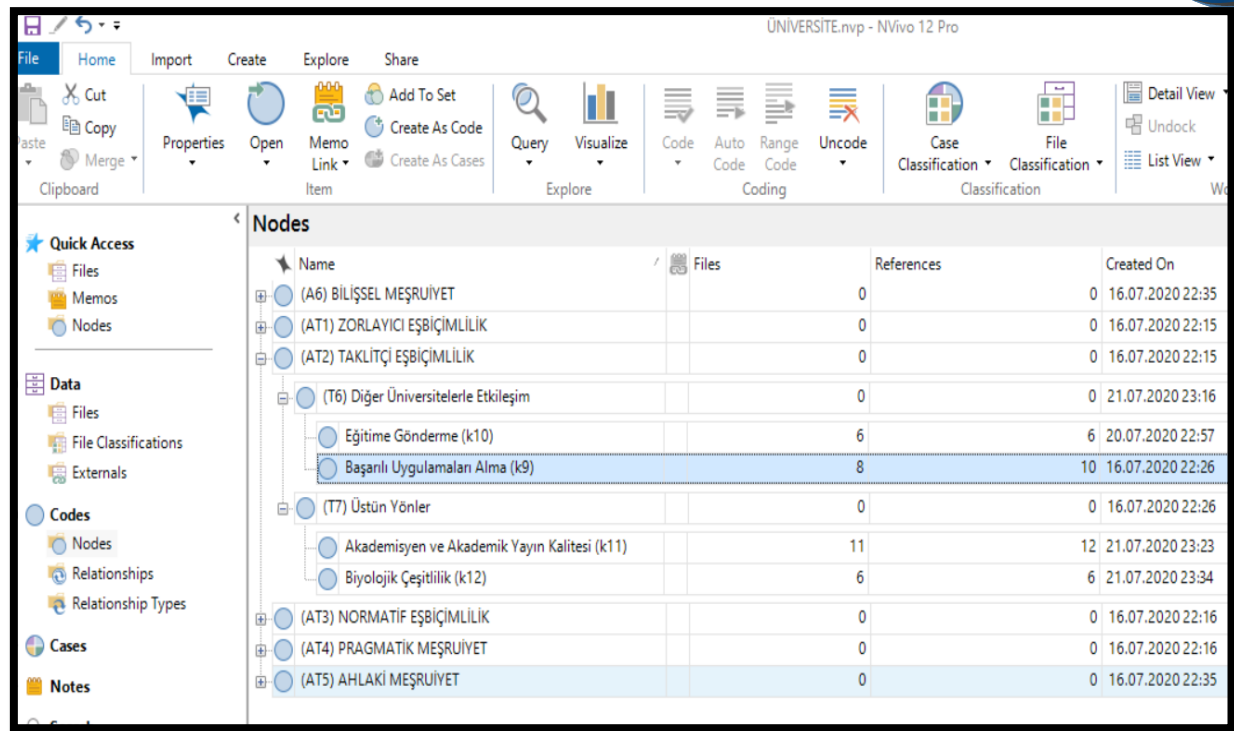
- Hakkari Üniversitesi, (2018). Kasım 2018 E Bülten. Erişim (18.02.2020):
<https://www.hakkari.edu.tr/Document/Bulten/10122018114829609.pdf>
- Hakkari Üniversitesi, (2019). Kasım 2019 E Bülten. Erişim (18.02.2020):
<https://www.hakkari.edu.tr/Document/Bulten/912020152728929.pdf>
- Hakkari Üniversitesi, (2019). Mart 2019 E Bülten. Erişim (18.02.2020):
<https://www.hakkari.edu.tr/Document/Bulten/1172019145445277.pdf>
- Hakkari Üniversitesi, (2016). 16 Temmuz 2016 Basın Bülteni. Erişim (18.02.2020):
<https://www.hakkari.edu.tr/Bulten/basin>
- Hakkari Üniversitesi (2019). Nisan 2019 E Bülten. Erişim (18.02.2020):
<https://www.hakkari.edu.tr/Document/Bulten/117201914749736.pdf>
- Harmon D., Green S. E. ve Goodnight G. T. (2015). A Model of Rhetorical Legitimation: The Structure of Communication and Cognition Underlying Institutional Maintenance and Change. *Academy of Management Review*, 40(1), s. 76-95.
- Heracleous, L ve Marshak, R. J. (2004) Organizational Discourse as Situated Symbolic Action: Application through and Intervention. *Academy of Management Best Conference Paper*, ODC, 1-6.
- Johnson, J. ve Holub, M. J. (2003). Questioning Organizational Legitimacy: The Case of U.S. Expatriates. *Journal of Business Ethics*, 47, s. 269-293.
- Karasar, N. (2014). Bilimsel Araştırma Yöntemi. İstanbul: Nobel Yayıncılık.
- Kraatz, M. S. Ve Zajac, E. J. (1996). Exploring the Limits of the New Institutionalism: The Causes and Consequences of Illegitimate Organizational Change. *American Sociological Review*, 61, s. 812-836.
- Meyer, J. W. ve Rowan, B. (1977). Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony. *American Journal of Sociology*, 83(2), 340-363.
- Meyer, J. W., Scott R., ve Strang, D. (1987). A Centralization, Fragmentation, and School District Complexity. *Administrative Sciences Quarterly*, 32, s. 186-201.
- Mizruchi, M. S. Ve Fein L. C. (1999). The Social Construction of Organizational Knowledge: A Study of the Uses of Coercive, Mimetic, and Normative Isomorphism. *Administrative Science Quarterly*, 44, s. 653-683.
- Oliver, C. (1991). Strategic Responses to Institutional Processes. *Academy of Management Review*, 16(1), s. 145-179.
- Özen, Ş. (2007), Yeni Kurumsal Kuram: Örgütleri Çözümlemede Yeni Ufuklar ve Yeni Sorunlar. S. Sargut, ve Ş. Özen (Edt.), Örgüt Kuramları (s. 237-330). Ankara: İmge.
- Pace, C. R. (1974). The Demise of Diversity: A Comparative Profile of Eight Types of Institutions. CA: Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching, Berkeley.
- Palmer, D. P., Devereaux J. ve Zhou, X. (1993). Late Adoption of the Multidivisional form by Large U.S. Corporations: Institutional, Political, and Economic Activity. *Administrative Science Quarterly*, 38, s. 100-131.
- Phillips, N.- Lawrence, T. B. ve Hardy, C. (2004). Discourse and Institutions. *Academy of Management Review*, 29(4), s. 635-652
- Phillips, N. ve Oswick, C. (2012). Organizational Discourse: Domains, Debates, and Directions. *Academy of Management Annals*, 6(1), s. 435-481.

- Powell, W. W. (1998). A Learning from Collaboration: Knowledge and Networks in the Biotechnology and Pharmaceutical Industries. *California Management Review*, 40 (3), s. 228-240.
- Rowan, B. (1982). Organizational Structure and the Institutional Environment: The Case of Public Schools. *Administrative Science Quarterly*, 27, s. 259-279.
- Suchman, M. C. (1995). Managing Legitimacy: Strategic and Institutional Approaches. *The Academy of Management Review*, 20(3), s. 571-610.
- Suddaby, R. (2011). How communication institutionalizes: A response to Lammers. *Management Communication Quarterly*, 25(1), s. 183-190.
- Suddaby, R. ve Greenwood, R. (2005). Rhetorical Strategies of Legitimacy. *Administrative Science Quarterly*, 50(1), s. 35-67.
- Tolbert, P. S. ve Zucker, L. G. (1983). Institutional Sources of Change in the Formal Structure of Organizations: The Diffusion of Civil Service Reform, 1880-1935. *Administrative Science Quarterly*, 28, s. 22-39.
- Tolbert, P. S. (1988). A Institutional Sources of Organizational Culture in Major Law Firms. L. G. Zucker (Edt.), *Institutional Patterns and Organizations* (s. 101-113). Cambridge: MA, Ballinger,
- Tost, L. P. (2011). An Integrative Model of Legitimacy Judgments. *Academy of Management Review*, 36(4), s. 686-710.
- Toulmin, S. (1958), *The Uses of Argument*. Cambridge: Cambridge University.
- Van, L. T. Ve Wodak, R. (1999). Legitimizing Immigration Control: A Discourse-Historical Analysis. *Discourse Studies*, 1(1), s. 83-118.
- Yıldırım, A ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Zucker, L. G. 1988 AWhere Do Institutional Patterns Come From? L. G. Zucker, (Edt.), *Institutional Patterns and Organizations* (s. 3-21). Cambridge: MA, Ballinger.

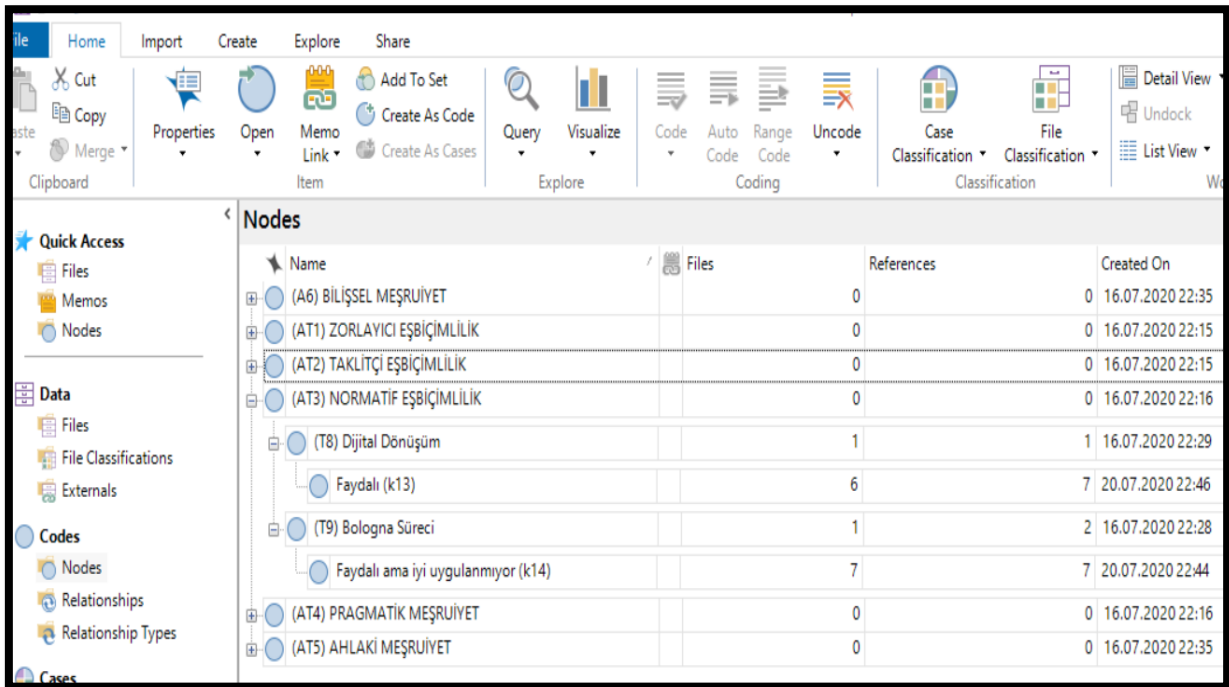
EK-1: NVIVO 12 Nitel Analiz Programına Ait Ekran Görüntüleri

The screenshot displays the NVivo 12 Pro software interface. The main window shows a hierarchical tree of nodes under the 'Nodes' tab. The nodes are organized into a tree structure, with the root node being '(A6) BİLİŞSEL MEŞRUIYET'. Below it are '(AT1) ZORLAYICI EŞBİÇİMLİLİK' and '(T1) Yaşanan Zorluklar'. Under '(T1) Yaşanan Zorluklar' are '(k1) Fiziki Yetersizlikler', '(k2) Kaynak Yetersizliği', '(T2) Cumhurbaşkanlığı ile ilişkiler', '(k3) Destek', and '(k4) Yasalara ve Taleplere Uyum'. Under '(T2) Cumhurbaşkanlığı ile ilişkiler' are '(T3) YÖK ile ilişkiler', '(k5) Kolaylaştırıcı-İlimli', and '(k6) Taleplere Uyum'. Under '(T3) YÖK ile ilişkiler' are '(T4) Halk ile ilişkiler', '(k7) Ekonomik Beklentiler', and '(T5) Yerel Yönetimle ilişkiler'. Under '(T4) Halk ile ilişkiler' is '(k8) İş Birliği'. The table below the tree shows the number of references for each node and the date and time they were created.

Name	References	Created On
(A6) BİLİŞSEL MEŞRUIYET	0	16.07.2020 22:35
(AT1) ZORLAYICI EŞBİÇİMLİLİK	0	16.07.2020 22:15
(T1) Yaşanan Zorluklar	0	16.07.2020 22:22
(k1) Fiziki Yetersizlikler	13	17.07.2020 22:24
(k2) Kaynak Yetersizliği	4	17.07.2020 22:24
(T2) Cumhurbaşkanlığı ile ilişkiler	0	16.07.2020 22:23
(k3) Destek	10	20.07.2020 22:57
(k4) Yasalara ve Taleplere Uyum	10	11.07.2020 22:28
(T3) YÖK ile ilişkiler	1	2 16.07.2020 22:24
(k5) Kolaylaştırıcı-İlimli	7	9 20.07.2020 23:00
(k6) Taleplere Uyum	3	4 21.07.2020 15:07
(T4) Halk ile ilişkiler	1	1 16.07.2020 22:24
(k7) Ekonomik Beklentiler	5	5 20.07.2020 23:01
(T5) Yerel Yönetimle ilişkiler	0	0 16.07.2020 22:25
(k8) İş Birliği	7	8 20.07.2020 22:38

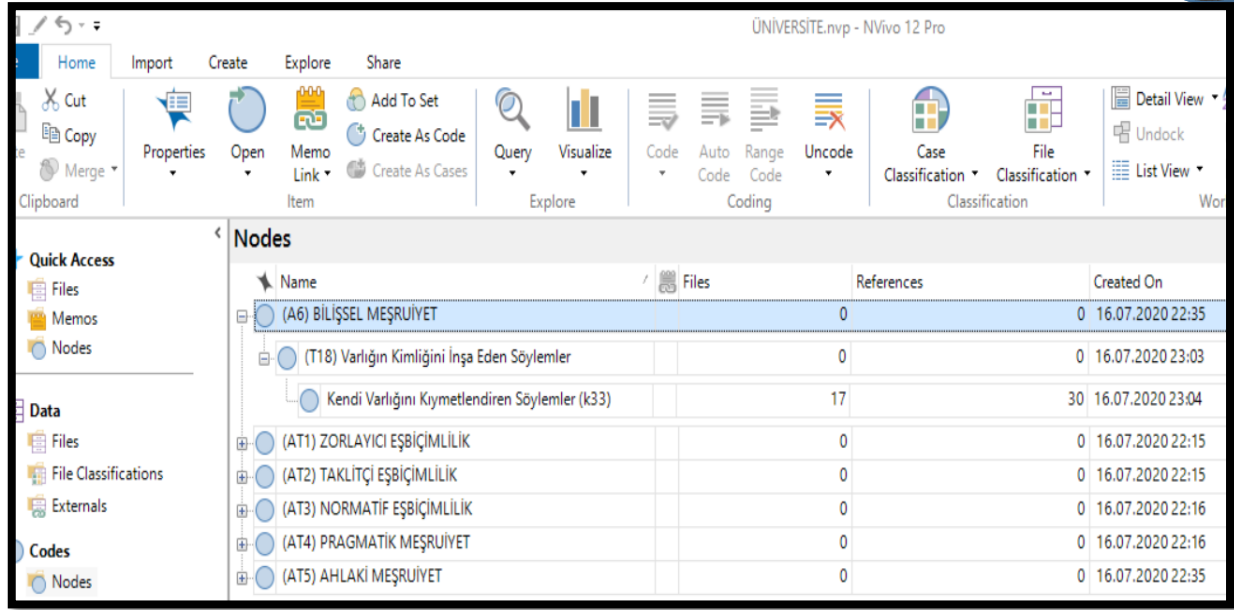
Name	Files	References	Created On
(A6) BİLİŞSEL MEŞRUIYET		0	0 16.07.2020 22:35
(AT1) ZORLAYICI EŞBİÇİMLİLİK		0	0 16.07.2020 22:15
(AT2) TAKLİTÇİ EŞBİÇİMLİLİK		0	0 16.07.2020 22:15
(T6) Diğer Üniversitelerle Etkileşim		0	0 21.07.2020 23:16
Eğitime Gönderme (k10)		6	6 20.07.2020 22:57
Başarılı Uygulamaları Alma (k9)		8	10 16.07.2020 22:26
(T7) Üstün Yönler		0	0 16.07.2020 22:26
Akademisyen ve Akademik Yayın Kalitesi (k11)		11	12 21.07.2020 23:23
Biyolojik Çeşitlilik (k12)		6	6 21.07.2020 23:34
(AT3) NORMATİF EŞBİÇİMLİLİK		0	0 16.07.2020 22:16
(AT4) PRAGMATİK MEŞRUIYET		0	0 16.07.2020 22:16
(AT5) AHLAKİ MEŞRUIYET		0	0 16.07.2020 22:35

Name	Files	References	Created On
(A6) BİLİŞSEL MEŞRUIYET		0	0 16.07.2020 22:35
(AT1) ZORLAYICI EŞBİÇİMLİLİK		0	0 16.07.2020 22:15
(AT2) TAKLİTÇİ EŞBİÇİMLİLİK		0	0 16.07.2020 22:15
(AT3) NORMATİF EŞBİÇİMLİLİK		0	0 16.07.2020 22:16
(T8) Dijital Dönüşüm		1	1 16.07.2020 22:29
Faydalı (k13)		6	7 20.07.2020 22:46
(T9) Bologna Süreci		1	2 16.07.2020 22:28
Faydalı ama iyi uygulanmıyor (k14)		7	7 20.07.2020 22:44
(AT4) PRAGMATİK MEŞRUIYET		0	0 16.07.2020 22:16
(AT5) AHLAKİ MEŞRUIYET		0	0 16.07.2020 22:35

Name	Files	References	Created On
(A6) BİLİŞSEL MEŞRUIYET		0	0 16.07.2020 22:35
(AT1) ZORLAYICI EŞBİÇİMLİLİK		0	0 16.07.2020 22:15
(AT2) TAKLİTÇİ EŞBİÇİMLİLİK		0	0 16.07.2020 22:15
(AT3) NORMATİF EŞBİÇİMLİLİK		0	0 16.07.2020 22:16
(AT4) PRAGMATİK MEŞRUIYET		0	0 16.07.2020 22:16
(T10) Duygulan Yönlendiren Söylemler		0	0 16.07.2020 23:08
Olumlu Duygulara Yönelik Söylemler (k15)		6	6 16.07.2020 23:09
Olumsuz Duygulara Yönelik Söylemler (k16)		5	6 16.07.2020 23:10
(T11) Favori Kategorileri Öven Söylemler		2	2 16.07.2020 22:52
Doğa Sporları (k18)		7	8 17.07.2020 22:55
İşbirlikleri (k17)		24	45 17.07.2020 22:37
(AT5) AHLAKI MEŞRUIYET		0	0 16.07.2020 22:35

Name	Files	References	Created On
(AT5) AHLAKI MEŞRUIYET		0	0 16.07.2020 22:35
(T12) Uygunluğa Vurgu Yapan Söylemler		0	0 16.07.2020 22:34
Yönetim İlkelerinde Uygunluk (k19)		12	13 16.07.2020 23:11
Yönetim Uygulamalarında Uygunluk (k20)		16	27 16.07.2020 22:36
(T13) Otoriteye Vurgu Yapan Söylemler		0	0 16.07.2020 22:37
Hukuki ve Mesleki Otoriteye Vurgu (k21)		13	17 16.07.2020 22:37
Uzmanlık Otoritesine Vurgu (k22)		12	13 16.07.2020 22:38
(T14) Doğal Bir Varlık ya da Gelişmeyi Vurgulayan Söy		0	0 16.07.2020 22:40
Doğaya İlişkin Gelişmelere Vurgu (k23)		8	9 17.07.2020 22:09
Teknolojik Gelişmelere Vurgu (k24)		12	19 17.07.2020 22:39
(T15) Tarihsel Hikaye ya da Anlatılar Üzerine Söylemler		0	0 16.07.2020 22:40
Etkinlikler (k25)		12	15 20.07.2020 22:50
Resmi ve Dini Bayram Kutlamaları (k26)		4	4 22.07.2020 00:17
(T16) Başarıyı Vurgulayan Söylemler (k25)		0	0 16.07.2020 22:41
Bağımsızlık Durumunda Kullanılan Söylemler (k27)		13	19 16.07.2020 22:42
Başarıyı Öne Çıkaran Söylemler (k28)		13	16 16.07.2020 22:42
(T17) Değerlendircininin Normatif İnançlarını Yansıtan		0	0 16.07.2020 22:47
Kültür ve Estetik Üzerine Söylemler (k29)		17	21 16.07.2020 22:48
Ortak Değerleri Yansıtan Söylemler (k30)		19	25 16.07.2020 22:48
Ortak Deneyimler Üzerine Söylemler (k31)		10	12 16.07.2020 22:49
Ortak Hassasiyetleri Yansıtan Söylemler (k32)		21	25 19.07.2020 23:10

The screenshot shows the NVivo 12 Pro software interface. The main window displays a table of nodes. The table has four columns: Name, Files, References, and Created On. The nodes listed are:

Name	Files	References	Created On
(A6) BİLİŞSEL MEŞRUIYET		0	0 16.07.2020 22:35
(T18) Varlığın Kimliğini İnşa Eden Söylemler		0	0 16.07.2020 23:03
Kendi Varlığını Kıymetlendiren Söylemler (k33)		17	30 16.07.2020 23:04
(AT1) ZORLAYICI EŞBİÇİMLİLİK		0	0 16.07.2020 22:15
(AT2) TAKLİTÇİ EŞBİÇİMLİLİK		0	0 16.07.2020 22:15
(AT3) NORMATİF EŞBİÇİMLİLİK		0	0 16.07.2020 22:16
(AT4) PRAGMATİK MEŞRUIYET		0	0 16.07.2020 22:16
(AT5) AHLAKİ MEŞRUIYET		0	0 16.07.2020 22:35

TÜRKİYE’DE BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİNDE İDARELER ARASI HİZMET VE GELİR PAYLAŞIMI: 6360 SAYILI KANUN KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ**Arş. Gör. Gamze ÇÜRÜKSULU USTA, gamze.curuksulu@erdogan.edu.tr*****Özet**

Büyük ölçekli şehirlerdeki nüfusun giderek artmasıyla birlikte insanların ihtiyaçları da çeşitlenerek artmıştır. Artan ve çeşitlenen ihtiyaçlar doğrultusunda büyük ölçekli şehirlerdeki yönetim yapısında değişiklikler görülmeye başlanmıştır. Türkiye’de büyükşehir belediye statüsü altında yönetilen büyük ölçekli şehirlerde idareler arası hizmet ve gelir paylaşımının nasıl gerçekleştirilmesi gerektiğine yönelik tartışmalar giderek artarken, 2012 yılında kabul edilen 6360 sayılı Kanun ile iki kademeli büyükşehir belediye modeli yaygınlaştırılmıştır. Böylelikle büyükşehir belediyeleri ile büyükşehir ilçe belediyeleri arasındaki hizmet ve gelir paylaşımı yeniden düzenlenmiştir. Bu çalışmada, Türkiye’de büyükşehir belediyeleri ile büyükşehir ilçe belediyeleri arasındaki hizmet ve gelir paylaşımı 6360 sayılı kanun ekseninde incelenmektedir. Araştırmaya göre kademeler arasındaki hizmet paylaşımının netleştirilmesi için hangi hizmetin hangi kademe tarafından en etkin şekilde yerine getirileceğinin belirli aralıklarla yeniden düzenlenmesi önem taşımaktadır. Bu düzenlemelerin şehirlerin sahip oldukları nüfus ve yüzölçümünün yanı sıra buldukları coğrafi yapı, yol ağı, gelişmişlik düzeyi, tarihi miras kriterleri de dikkate alınarak yapılması gerektiğine vurgu yapılarak hizmet ve gelir paylaşımının birbirinin tamamlayıcısı şeklinde bir bütün olarak değerlendirilmesine dikkat çekilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İdareler Arası Hizmet ve Gelir Paylaşımı, 6360 sayılı Kanun, Büyükşehir ve İlçe Belediyeleri.

SERVICE AND REVENUE SHARING BETWEEN ADMINISTRATIONS IN METROPOLITAN MUNICIPALITIES IN TURKEY: AN EVALUATION UNDER THE LAW NO. 6360**Abstract**

As the population is increasing in large-scale cities, the needs of people have begun to increase and diversify. In line with this situation, changes have begun to be made in the administrative structure of large-scale cities. While the debates over services and revenue sharing between administrations of the metropolitan municipalities in Turkey have gradually increased, the two-tier metropolitan municipality model has been widespread with Law No. 6360 enacted in 2012. Thus, the service and revenue sharing between metropolitan municipalities and metropolitan district municipalities was rearranged. In this study, the service and revenue sharing between metropolitan municipalities and their districts in Turkey were examined in the light of Law No. 6360. According to the research, in order to clarify the service sharing between the levels, it is important to rearrange

* Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2831-0479>

Bu çalışma İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Programı Doktora Öğrencisi Gamze Çürüksulu Usta’nın devam eden doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

Araştırma Makalesi.

Sayfa Sayısı:264-288

Makale Geliş Tarihi: 09.01.2021

Makale Kabul Tarihi: 09.02.2021

which service will be provided by which level in the most effective way. Besides the criteria of population and land area, these regulations should be made by taking the geographical structure, road network, development level and historical heritage criteria into account also the. An attention should be drawn to the consideration of service and revenue sharing as a complementary whole.

Keywords: Service and Revenue Sharing between Administrations, Law No. 6360, Metropolitan and District Municipalities.

1. GİRİŞ

Nüfusun önemli bir kısmının büyük ölçekli şehirlerde yaşama eğilimi göstermesi doğrultusunda kentte yaşayan insanların ihtiyaçlarının artarak çeşitlenmesi, büyükşehir belediye yönetimlerini temel hizmet sunumlarında çeşitli sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. Oluşan sorunların çözüme kavuşturulması ve çeşitlenen hizmet taleplerinin karşılanabilmesi için büyükşehir belediye yönetimlerinde idareler arası hizmet ve gelir paylaşımının nasıl gerçekleştirilmesi gerektiğine yönelik tartışmalar giderek artmaktadır. Bu kapsamda en son gerçekleştirilen yasal düzenleme 2012 yılında kabul edilen 6360 sayılı Kanun'dur.* Bu kanun ile iki kademeli büyükşehir belediye modeli yaygınlaştırılarak idareler arası hizmet ve gelir paylaşımı konularında önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir.

6360 sayılı Kanun ile hizmet ve gelir paylaşımı kapsamında gerçekleştirilen değişiklikler idareler arasındaki ilişkileri yenilemiştir. Bu nedenle hizmet ve gelir paylaşımının rasyonel prensiplere göre düzenlenerek en akılcı paylaşım yöntemlerinin teorik çerçevesinin araştırılması önemlidir. İdareler arası hizmet ve gelir paylaşımı her ne kadar ülkelerin ve şehirlerin sahip oldukları niteliklere, geleneğe, coğrafi, idari, siyasi, ekonomik özelliklere, dönemin değişen koşullarına ve zamana göre farklılık gösterse de uluslararası literatürde net bir fikir birliği bulunmamakla birlikte kavramsal çerçeve genellikle benzerdir.*

İdareler arası hizmet ve gelir paylaşımı kapsamında yapılan çalışmalar incelendiğinde, çalışmaların genellikle merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasındaki hizmet ve gelir paylaşımı özelinde hazırlandığı ve büyükşehir belediye yönetimlerinde kademeler arası hizmet ve gelir paylaşımı çalışmalarının kısıtlı olduğuna ulaşılmaktadır. 6360 sayılı Kanun ekseninde büyükşehir belediyeleri ile ilçe belediyeleri arasındaki hizmet ve gelir paylaşımı kapsamında hazırlanan çalışmalara ise rastlanılmamıştır. Bu kapsama en yakın çalışmalar ve içerikleri şunlardır:

Arıkboğa (2018) "Metropolitan Yönetimlerde Hizmet Sorumluluklarının Paylaşımı ve Finansmanı" adlı çalışmada; farklı metropoliten yönetim modellerinde hizmet sorumluluklarının çeşitli yönetim kademeleri arasında nasıl paylaşıldığını ve bu yönetimlere sağlanan finansman kaynaklarını teorik ve farklı ülke uygulamaları çerçevesinde incelemiştir. Buna göre metropoliten alanların nasıl yönetileceği konusunda tek bir ideal çözümün olmadığına, geliştirilen modellerin ülkeden ülkeye farklılık gösterdiğine, aynı ülke içinde dahi zaman içinde farklı yönetim modeli ihtiyacının ortaya çıkabileceğine yönelik değerlendirmelerde bulunmuştur. Metropolitan

* 6360 sayılı On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun.

* Bakanız Güler, 2019: 75; Gündüz ve Agun, 2009: 230; Güner, 2007: 47; Nadaroğlu, 2001: 65; Tortop vd., 2014: 114.

yönetimlerin artan ihtiyaçları nasıl finanse edeceği konusunda ise gelişmiş ülkelerde yerel yönetimlerin yerel vergilere daha ağırlık verdiğini, gelişmekte olan ülkelerdeki yerel yönetimlerin ise transferlere daha fazla ağırlık verdiğini tespit etmiştir. Türkiye'deki büyükşehir belediyelerinin finansmanı durumunun ise gelişmekte olan ülkelerin daha gerisinde kaldığını ifade etmiştir. Nihai olarak, metropoliten yönetimlerde hizmet ve gelir paylaşımının özel olarak düzenlenmesi gerektiği sonucuna varmış ve büyükşehir belediyelerinin öz gelir kaynaklarının güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Agun ve Güler (2017) "Büyükşehir Belediyelerinin Gelir Yapılarının Değerlendirilmesi: 2006-2015" adlı çalışmasında; yönetimler arası gelir paylaşımı ve büyükşehir belediyelerinin gelir kaynakları teorik olarak açıklanarak, büyükşehir belediyelerinin mali özerkliği gelirler düzeyinde incelenerek öz gelirlerin çok düşük olduğuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla bu durumun mali özerkliği engellediği, vatandaş ile ilişkinin güvensiz mali ilişkiye neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yüksel (2016) "Yerel Yönetimlerde Kaynak Paylaşım Sistemleri ve 6360 Sayılı Kanun'la Türkiye'deki Değişimler" isimli çalışmasında; yönetimler arası kaynak paylaşım sistemlerini kuramsal olarak inceleyerek, Türkiye'deki kaynak paylaşım sistemlerini açıklamıştır. 6360 sayılı kanunun etkisini 2009-2014 yıllarını kapsayan iki farklı senaryo üzerinden karşılaştırmıştır. Sonuç olarak il özel idarelerinin yatay ve dikey denge kapsamında daha avantajlı olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Yalçın ve Gök (2016) "6360 Sayılı Büyükşehir Belediye Yasası'nın Büyükşehir ve İlçe Belediyelerinin Mali Durumuna Etkisi: Balıkesir İli Örneği" isimli çalışmasında; 6360 sayılı kanun ile büyükşehir ve ona bağlı ilçe belediyelerinin 2013-2015 yıllarındaki mali durumunu Türkiye genelinde ve Balıkesir özelinde incelemiştir. Buna göre Balıkesir Büyükşehir Belediyesinde harcamaların en önemli kısmını yatırım, mal ve hizmet alımı ile personel giderleri izlemektedir. Çalışmadan elde edilen bulgular genele yayıldığında, yönetimler arası hizmet ve gelir paylaşımının bilimsel tabanlı ve yöreye özgü niteliklere göre değerlendirilmesi gerektiğine ulaşılmıştır.

Arıkboğa (2016) "Türkiye'de Belediyelerin Gelir Yapısı: Sorunlar ve Çözüm Önerileri" başlıklı çalışmasında; belediyelerin mevcut gelir yapıları incelenerek, bu yapının getirdiği sorunlar araştırılmıştır. Buna göre belediyelere görevleriyle orantılı gelir sağlanmadığına, yeterli öz gelire sahip olmadıklarına, belediye gelirleri kanunun güncellenmesi gerektiğine, belediyelerin vergi ve harç yetkilerini düzenleme yetkisine sahip olmaları gerektiğine, diğer kurumlarla belediyelerin koordinasyon ilişkisinin zayıflığına, mali özerkliğin getirilerek tüm bunların ciddi analizlerle gerçekleştirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Özer (2015) "Yerel Yönetim Merkezi Yönetim İlişkilerinde Gelir Bölüşümü Sorunu ve Türkiye'deki Son Durumun Değerlendirilmesi" başlıklı çalışmasında; merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasında gelirin nasıl harcanacağı sorunu son yasal düzenlemeler ekseninde değerlendirilmektedir. Buna göre yerel yönetimlere görevleriyle orantılı gelir sağlanması gerektiği, birimler arasında rekabetin teşvik edilmesi gerektiği, merkezi yönetim ile yerel yönetim arasındaki yetki ve gelir paylaşımının yeniden düzenlenmesi gerektiği, bunların belirlenmesinde kentlerin niteliklerinin dikkate alınması gerektiğine yönelik değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Yine Arıkboğa (2015) “Türkiye’de Büyükşehir Belediyesi Transfer Sistemi ve 6360 Sayılı Kanun’un Etkileri” isimli çalışmasında; 6360 sayılı kanunun büyükşehir belediyeleri transfer sistemine etkileri analiz edilmektedir. Buna göre, 30 büyükşehir belediyesinin tamamında il bütününde genel bütçe vergi gelirlerinden alınan paylar ve kişi başına düşen paylarda artış sağlanmıştır. Bu payların artış oranı büyükşehir belediyeleri arasında farklılık göstermektedir. Vergi geliri yüksek olan belediyelerin daha az kazançlı çıktığı, vergi geliri düşük olmayan ve yüzölçümü geniş olan belediyelerin daha kazançlı çıktığı sonucuna ulaşmıştır. Yeni büyükşehir belediyelerinde ve sınırları genişleyen eski büyükşehir belediyelerinde il bütünündeki paylar artarken, ilçe belediyelerinin payları azalmıştır. İlçe belediyelerinin görev alanı daralıp, büyükşehir belediyelerinin görev alanı genişlerken bu durum olumsuz değerlendirilmemektedir.

Akce (2014) “Türkiye’de Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Belediyelere Ayrılan Payların Analizi” isimli çalışmasında; genel bütçe vergi gelirlerinin hangi gelirlerden oluştuğu ve bu vergilerin yıllar itibariyle yerel yönetimlere aktarılan payların tutarı ve oranı, 6360 sayılı kanun ekseninde analiz edilmektedir. Buna göre genel bütçe vergi gelirlerinden büyükşehir ilçe belediyeleri ve diğer belediyelere aktarılan tutarlarda artış olması beklenmektedir.

Sezer ve Vural (2010) “Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Devletin Değişen Rolü ve Merkezi Yönetim ile Yerel Yönetimler Arasında Yetki ve Görev Paylaşımı” isimli çalışmasında; merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasındaki yetki ve görev paylaşımında ülkenin sahip olduğu özelliklerin dikkate alınması gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde büyükşehir belediyeleri ile ilçe belediyeleri arasındaki hizmet ve gelir paylaşımına dayalı çalışmaya rastlanılmamış olması literatürdeki boşluğu göstermektedir. Bu kapsamda çalışmanın temel amacı, idareler arasındaki hizmet ve gelir paylaşımını kavramsal olarak açıklayarak, 6360 sayılı kanunun getirdiği değişiklikler ekseninde büyükşehir belediyeleri ile büyükşehir ilçe belediyeleri arasındaki hizmet ve gelir paylaşımına dayalı genel bir çerçeve çizmektir. Literatür taraması ve kanuna dayalı analiz ile gerçekleştirilen çalışma, teorik çerçeve yanında uygulamada temel alınan dayanaklara yönelik güncel bir çerçeve oluşturmayı hedeflemektedir.

Bu çalışma, nitel araştırmaya dayalı olup idareler arası hizmet ve gelir paylaşımı kavramları literatürdeki çalışmalardan doküman analizi yöntemi kullanılarak sunulmuştur. Ardından 6360 sayılı Kanun’un idareler arası hizmet ve gelir paylaşımı kapsamında getirdiği değişiklikler kanun üzerinden analiz edilerek, tabloya dönüştürülmüştür. Getirilen değişikliklerin ortaya çıkardığı hizmet sunumu ve gelir paylaşımı kapsamındaki sonuçlar çalışmanın konusu kapsamında değerlendirilmiştir.

Bu kapsamda birinci kısımda, idareler arası hizmet paylaşımı kavramsal olarak açıklanarak geliştirilen ilkeler ve kriterler örneklerle açıklanmaktadır. İkinci kısımda, yerel yönetimlerde idareler arası gelir paylaşımı kavramsal olarak açıklanarak geliştirilen kriterler ve sistemler açıklanmaktadır. Üçüncü kısımda ise 6360 sayılı Kanun sonrası Türkiye’de büyükşehir belediyeleri ile büyükşehir ilçe belediyeleri arasındaki hizmet ve gelir paylaşımının nasıl gerçekleştirildiği analiz edilerek, ortaya çıkardığı sonuçlar hizmet sunumu ve gelir paylaşımı açısından

değerlendirilmektedir. Böylelikle idareler arası hizmet ve gelir paylaşımı büyükşehir belediye yönetimi ekseninde hem teorik olarak hem de 6360 sayılı Kanun kapsamında değerlendirilmektedir.

2. İDARELER ARASI HİZMET PAYLAŞIMI

İdareler arası ilişkilerin ilk aşamasını oluşturan hizmet paylaşımı, hangi kamusal hizmetin hangi idare tarafından yerine getirileceğinin belirlenmesini ifade etmektedir. Temel amacı hizmetlerin vatandaşa en iyi biçimde sunulması olan hizmet paylaşımında en temel ölçüt, hizmeti en etkin yerine getirecek kurumun seçilmesidir. Bu temel amaç ve ölçüt ekseninde ülkelerde genellikle savunma, adalet gibi ortak hizmetler merkezi yönetim, yerel sınırlar içindeki park, bahçe gibi hizmetler ise yerel yönetimler tarafından yerine getirilmektedir (Dönmez, 2002: 157-159; Nadaroğlu, 2001: 66; Parlak, 2014: 25; Tortop vd., 2014: 113; Ulusoy ve Akdemir, 2013: 78; Yaylı, 2008: 236). İdareler arası hizmet paylaşımı her ülkenin idari, siyasi ve ekonomik yapısına göre değişkenlik gösterdiğinden her zaman ve her şartta geçerli olabilecek bir hizmet paylaşımı düzenlemek zordur (Dönmez, 2002: 159).

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın 4. Maddesi uyarınca hizmet paylaşımının temel ilkeleri şunlardır*: (1) Yerel yönetimlerin temel görev ve sorumlulukları kanun ya da anayasa ile belirlenmeli, (2) Yerel yönetimler, kanunla belirlenen sınırlar içinde yer alan ya da net olarak sınırları dışında bırakılmayan tüm konularda serbest olmalı, (3) Yerel yönetimler açıkça başka bir makama bırakılmayan konularda serbest olmalı, (4) Kamu hizmetlerinin sunumu tercihen halka en yakın birimler tarafından yerine getirilmeli, (5) Yerel yönetimlere bırakılan yetkiler, kanuni sınırlamalar dışında başka bir idari sınırlandırmaya bağlı olmamalı, (6) Yerel yönetimlere takdir hakkı bırakılmalı, (7) Yerel yönetimleri doğrudan ilgilendiren konularda bu birimlerin görüşlerine başvurulmalıdır. Bu ilkelerin yanı sıra hizmet paylaşımı yapılırken; aynı hizmetin birden fazla yönetime bırakılmamasına, her bir yönetim kademesinin görev alanının açık şekilde tanımlanmış olmasına ve her bir hizmetin mutlaka bir yönetim biriminin olmasına dikkat edilmesi gerekmektedir. Yerel yönetimlere verilen görev ve yetkilerin dağılımı her ne kadar ülkeden ülkeye farklılık gösterse de bu hizmetlerin paylaşımı literatürde genellikle, liste ve karma olmak üzere üç temel ilke çerçevesinde hazırlanmaktadır. Genellik ilkesine göre yerel yönetimler, kanuna uygun olması koşuluyla kendisine bırakılan ya da direkt olarak merkezi yönetime bırakılmayan her türlü hizmeti yerine getirmekle yetkili iken, liste ilkesine göre kanunda tek tek sayılan hizmetleri yerine getirmekle yükümlüdür. Karma ilkeye göre ise sorumluluklarında bulunan hizmetleri tamamladıktan sonra kanunda yer almayan veya farklı bir kuruluşun sorumluluğunda bulunmayan hizmetleri merkezi yönetimden aldıkları yetki devriyle yerine getirebilmektedir (Boztepe, 2019: 53; Dayar, 2002: 4; Dönmez, 2002: 158; Ulusoy ve Akdemir, 2013: 87-88).

İdareler arasında hizmet paylaşımında hangi yönetim kademesinin hangi hizmeti yerine getireceği konusunda net bir kriter belirlemek zordur. Buradaki en etkin yöntem, sahip olunan kaynaklarla kamusal hizmet sunumundan en yüksek verimi elde etmektir. Bu amaçla hizmet paylaşımında iktisadi ve idari olmak üzere iki temel kriter öne çıkmaktadır. İktisadi kritere göre esas olan hizmetin en etkin, faydalı, verimli ve hızlı şekilde hangi yönetim kademesi tarafından

* https://www.tbb.gov.tr/mevzuat/kanunlar/Avrupa_Yerel_Yonetimler_ozerklik_Sarti.pdf. (22/12/2020)

halka sunulacağıdır. İdari kritere göre esas olan idari ve yasal mevzuata dayalı tüm kriterlerin birbirini tamamlamasıdır. Bu kriterlerin sağlanmasında etkinlik, ölçek ekonomisi, dışsallıklar, hizmetin bölünebilirliği ve hizmetin faydasının yayıldığı alan önemlidir. Yasal ve coğrafi yeterlilik, idareler arası esneklik ve yönetim kapasitesi de idari kriterin oluşturulmasında ayrıca önem taşımaktadır (Acır, 1974: 92; Güngör, 2012: 6-7; Özdenkoş, 1999: 82; Sezer ve Vural, 2010: 215; Ulusoy ve Akdemir, 2013: 80-85; Yalçın ve Gök, 2016: 691).

İdareler arası hizmet paylaşımında öne çıkan ölçek ekonomisine göre, bazı hizmetlerden tasarruf sağlandıkça daha büyük ölçekli yönetim birimleri savunulur duruma gelmektedir. Yüksek sermayeli altyapı hizmetleri bu tür hizmetlere örnektir (Bahl, 2013: 87; Slack ve Cote, 2014: 8). Eğer hizmeti üstlenen kademenin yetki alanı belirtilen alandan dar ise hizmeti daha geniş alana sahip kademenin üstlenmesi gerekmektedir (Güler, 2019: 78-79; Mutluer ve Öner, 2009: 27). Bu durumda yerel yönetimlerde optimum büyüklük arayışında sunulacak hizmetin niteliği ön plana çıkmaktadır. Bazı hizmetler daha küçük ölçekli yerel yönetimler tarafından etkin ve verimli olarak yerine getirilirken bazı hizmetler daha büyük ölçekli yerel yönetimler tarafından yerine getirilebilmektedir. Bu nedenle birbirinden farklı niteliğe sahip yerel yönetimlerin optimum hizmet alanının ne olması gerektiği çok etkenli ve tam olarak belirlenmesi zor bir konudur (Arikboğa, 2007: 3).

Ölçek ekonomisinin değerlendirilmesinde nüfus ile birlikte hizmet alanının coğrafi koşulları, idari, siyasi, tarihi faktörleri, gelir kapasitesi, hizmet kalitesi, konut yapısı, ticari gelişimi, turistik, sosyal, kültürel ve ekonomik potansiyelleri gibi kriterlerin de dikkate alınması gerekmektedir. Çünkü aynı nüfusa ve hizmet alanına sahip yerel yönetimler sahip oldukları özel nitelikler dolayısıyla aynı ölçek ekonomisine ulaşamamaktadır. Bu nedenle farklı kriterlerin birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir (Byrnes ve Dollery, 2002: 405; Çetinkaya, 2012: 26; Falay, 2003: 25; Güler, 2019: 76; Tavares, 2018: 6; Yalçın ve Gök, 2016: 691; Yalıkaya, 2019: 171-172).

Yapılan araştırmalar optimum hizmet alanının nüfus açısından genel sınırının 25.000 ile 250.000 arasında olduğunu göstermektedir. Fakat sadece hizmet alanının büyüklüğü ve nüfus kriterleri bir belediyenin optimum hizmet alanına sahip olup olmadığını tespit etmek için yeterli bulunmamaktadır. Çünkü optimum hizmet alanı her yerel yönetim alanı için farklı ve birçok faktörden etkilenen dinamik bir süreçtir (Holzer vd., 2009: 2; Korlu, 2019: 232-235). Bu nedenle, kişi başına düşen maliyetlerin, kalitenin, hizmet sunumlarının ve diğer tüm kriterlerin birlikte değerlendirilmeye alınması daha doğru sonuçlara ulaşılması açısından önemlidir.

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, yerel kamusal ihtiyaçların etkin ve verimli şekilde yerine getirilmesinde ve farklı yönetim düzeyleri arasındaki hizmet paylaşımında alt kademe yönetim birimlerine öncelik tanınarak subsidiarite ilkesinin hayata geçirilmesini öne sürmektedir. Buna göre idari, siyasi ve mali boyutları olan halka en yakın yönetim birimleri tarafından hizmet sunulması yaklaşımı demokrasinin gelişmesinde, hemşerilik bilincinin oluşmasında, halkın yönetime katılmasında, halkın tercihlerine uygun hizmetlerin yerine getirilmesinde ve demokratik denetimin artmasında önemli avantajlar sağlamaktadır. Diğer taraftan, halkın yönetime katılmasıyla demokrasinin gelişmesine istinaden baskın bir yönetim anlayışının oluşabilmesi, ölçek ekonomisi ve dışsallıkların ortaya çıkmasıyla alt kademe yönetimin yetersiz kalması gibi dezavantajlar da her daim oluşabilecek riskler arasında yerini almaktadır (Akçakaya, 2017: 119-121; Alıcı, 2017: 106; Bach, Blöchliger ve Wallau, 2009: 6-7; Boztepe, 2019: 52; Bülbül, 2013: 56; Erbay ve Akgün, 2017: 90-91; Güler, 2019: 69-70; Keleş ve Mengi, 2017: 144; Özer, 2015: 539; Özer ve Akçakaya,

2014: 475-476; Ökmen ve Çağatay, 2014: 92; Tortop vd., 2014: 113-114; Ulusoy ve Akdemir, 2013: 43; Üskül, 1995: 23; Özel, 2000: 41).

Slack (2004: 9) iki kademeli metropoliten yönetimde iktisadi ve idari kriterler kapsamında hangi hizmetin hangi yönetim kademesi tarafından sunulmasının daha doğru olacağına yönelik bir değerlendirmede bulunmuştur. Buna göre Slack; güvenlik, bölgesel planlama, ekonomik gelişme, sağlık, sosyal yardım, acil yardım, su ve kanalizasyon, çöp toplama gibi hizmetlerin ölçek ekonomisi, dışsallıklar, gelirin yeniden dağılımı gerekçeleriyle üst kademe yönetim birimine bırakılmasını daha doğru bulmaktadır. Park ve bahçe, aydınlatma, itfaiye, kütüphane gibi hizmetlerin ise yerel ihtiyaçlara cevap vermesi gerekçesiyle alt kademe yönetim birimlerine bırakılmasını daha doğru bulmaktadır. Yol ve köprü hizmetlerinde ise her iki yönetim kademesinin de sorumlu olması gerektiğini belirtmektedir.

Andersson (2012: 15) ise Slack (2004)'in hizmet paylaşımına yönelik yaptığı değerlendirmeye merkezi yönetimi de dahil ederek; merkezi yönetim, metropoliten yönetim ve alt kademe yönetimler arasında hizmet paylaşımına yönelik bir değerlendirmede bulunmaktadır. Tablo 1'de görüleceği üzere Andersson (2012: 15); elektrik hizmetinin merkezi yönetime bırakılmasını daha doğru bulurken; yol, köprü, güvenlik, eğitim, sağlık, kültürel faaliyetler, sosyal yardım gibi hizmetlerin sorumluluğunun kademeler arasında paylaşılmasını doğru bulmaktadır. Stratejik plan, ekonomik gelişme, turizm, nazım imar planı, sosyal konut, toplu taşıma, yangın eğitimi, ambulans, su ve kanalizasyon, katı atık bertarafı gibi hizmetlerin yalnızca metropoliten yönetimin sorumluluğunda olmasını doğru bulurken, uygulama imar planı, tapu kayıtları, toplum refahı, kütüphane, park ve dinlenme, caddelerin aydınlatılması, temizliği, yangın ve trafik yönetimi, katı atık toplama, işyeri ruhsatı ve eğitim hizmetlerinin sorumluluğunun yalnızca alt kademe yönetimlere bırakılmasını daha doğru bulmaktadır.

Tablo 1: Metropoliten Yönetimlerde Hizmet Paylaşımı

	Fonksiyon	Metropoliten Düzye	Yerel Yönetim	Merkezi Yönetim	Gerekçe
1	Stratejik Plan	X			Dışsallıklar
	Ekonomik Gelişme	X			Dışsallıklar
	Turizm Tanıtım ve Yönetimi	X			Dışsallıklar
2	Nazım İmar Planı	X			Dışsallıklar
	Uygulama İmar Planı		X		Yerel Bağlantı, Sorumluluk
	Tapu kayıtları		X		Dışsallık yok (Muhtemelen Ölçek Ekonomisi)
3	Sosyal Konut (düşük gelirli için)	X			Yeniden Dağılım, Ölçek, Dışsallıklar
	Toplumsal Refah		X		Yerel Sorumluluk; Kısmi Dışsallıklar
	Kültürel Faaliyetler	X	X		Ölçek Ekonomileri, Yerel Sorumluluk
	Kütüphane		X		Yerel Sorumluluk
	Parklar ve Dinlenme Tesisleri		X		Yerel Sorumluluk

4	Yollar ve Köprüler	X	X	X	Ana (arter) yollar, yerel (sokak) yollar
	Toplu Taşıma	X			Dışsallıklar; Ölçek Ekonomileri
	Cadde Aydınlatılması ve Temizliği		X		Dışsallık yok ya da kısıtlı var
5	Emniyet ve Güvenlik	X		X	Ölçek Ekonomileri; Dışsallıklar
	Trafik Yönetimi		X		Yerel
	Temel Yangın ve Kurtarma Hizmetleri		X		
	Özel Hizmet Eğitimi	X			Ölçek Ekonomileri
	Ambulans Hizmetleri	X			Ölçek Ekonomileri; Dışsallıklar
6	Su Temini Hizmeti	X			Ölçek Ekonomileri
	Drenaj/ Sel Felaketlerinden Korunma	X			Ölçek Ekonomileri; Dışsallıklar
	Kanalizasyon	X			Ölçek Ekonomileri
	Katı Atık Bertarafı	X			Ölçek Ekonomileri; Dışsallıklar
	Katı Atık Toplanması		X		Kısmi Ölçek Ekonomileri
7	Eğitim		X	X	İlk, orta ve yüksek eğitim
	Kamu Sağlığı	X		X	Dışsallıklar; Yeniden Dağılım, Ölçek Ekonomileri
	Sosyal Yardım	X		X	Gelirin yeniden dağılımı; Dışsallıklar
8	Teşvikler	X			Dışsallıklar
	İşletme Ruhsatı		X		Yerel Sorumluluk
9	Enerji Üretimi (Elektrik)			X	

Kaynak: Andersson, 2012: 15 çalışmasından yazar tarafından hazırlanmıştır.

İktisadi ve idari kriterlerin ortaya çıkardığı bu uygulama ve teorilerin yanı sıra merkezi yönetim ve yerel yönetimler tarafından yerine getirilen hizmetlerde geleneğin etkisini de gözden kaçırmamak gerekmektedir. Kamusal hizmetlerin hangi birimler tarafından yerine getirileceği konusunda genel bir kanı ortaya koyan gelenekselliği; teknolojik gelişmeler, sosyokültürel yenilikler, ekonomik ve siyasi süreçler, yerel yönetimlerin hizmet alanının genişlemesi gibi etkenler değiştirmektedir. Bu nedenle zamanla yaşanan değişimlerle geçmişte yerel yönetimler tarafından yerine getirilen hizmetlerin günümüzde merkezi yönetim tarafından yerine getirilmeye ya da tam tersi şekilde değişiklik yaşanmaya başlandığı görülebilmektedir (Nadaroğlu, 2001: 70; Ulusoy ve Akdemir, 2013: 87; Hameed, İnan, Develioğlu, 2020:232).

2.1. İDARELER ARASI GELİR PAYLAŞIMI

İdareler arasında hizmet paylaşımının belirlenmesinden sonraki ikinci aşama, hizmet sunumunun gerektirdiği mali kaynakların kademeler arasında paylaştırılmasıdır (Ulusoy ve Akdemir, 2013: 9). Gelir paylaşımı, ülkelerin idari ve siyasi yapısına bağlı olarak en çok tartışılan konulardan biridir. En temel amacı, yerel yönetimlere bırakılan kamusal hizmetlerin, en etkin ve verimli şekilde yerine getirilmesini sağlamak olan gelir paylaşımı (Özer, 2015: 537-542; Ulusoy ve Akdemir, 2013: 98), kamusal gelirlerin tamamının yerel yönetimlerin kontrolüne bırakılması ya da merkezi yönetimden yerel yönetimlere belirli oranda pay verilmesiyle mümkün olmaktadır (Agun ve Güler, 2017: 4).

Gelir paylaşımının kesin bir kuralı bulunmayıp, ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Bu farklılığın en temel nedenleri; devlet yapısı, ülkelerin gelişmişlik seviyesi ve merkezi yönetimden farklı oranlarda aktarılan paylardır (Güner, 2006: 61-61; Özer, 2015: 540-542; Şengül, 2011: 2; Yalçın ve Gök, 2016: 692). Tüm dünyada uygulanan tek bir kaynak paylaşım modeli olmasa da etkin bir model belirlenmesinde (1) Düşük Maliyet, (2) Yeterlilik ve Esneklik, (3) Fayda Vergilemesi, (4) Mali Özerklik ilkelerinden faydalanılmaktadır (Arıkboğa, 2016: 280; Güner, 2005: 2-3; Güner, 2006: 61-62; Güler, 2010: 265; Güler, 2019: 73; Ulusoy ve Akdemir, 2013: 99). Bu ilkelere göre yerel idarelerin yönetimi basit olmalı ve bu yönetimlere maliyeti düşük, getirisi yüksek gelirler tahsis edilmelidir. Gelir yapıları hem istikrarlı hem de değişen ve gelişen ihtiyaçları karşılayacak esneklikte düzenlenmeli, hizmet sunumunda yeterli gelire sahip olarak vergiler üzerinde belirli oranları tespit etme yetkisine sahip kılınmalı ve yerel mali özerklik ekseninde kaynakların daha etkin kullanımına imkân tanınmalıdır (Arıkboğa, 2016: 280; Dönmez, 2002: 161; Güner, 2005: 2-3; Güner, 2006: 61-62; Güler, 2010: 265; Güler, 2019: 73; Ulusoy ve Akdemir, 2013: 99; Özer, 2015: 536-537).

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın 9. Maddesinde gelir yapılanmasının özellikleri şöyle sıralanmaktadır: (1) Yerel yönetimlere görevleriyle orantılı gelir sağlanmalı, (2) Bu gelirlerin oranı genel olarak yerel yönetimler tarafından belirlenmeli, (3) Gelirler mümkün olduğunca esnek ve çeşitli olmalı, (4) Yerel gelirlerin çoğunluğunu öz gelirler oluşturmalı, (5) Transferlerin çoğunluğu koşulsuz olmalı, (6) Yerel yönetimler kendi sınırlarındaki gelirlerin belirlenmesinde söz sahibi olmalıdır* (Arıkboğa, 2016: 280). Gelir paylaşımının niteliğine göre bağımlılık veya bağımsızlık sistemleri bulunmaktadır. Yerel yönetimlerin öz gelire sahip olmayarak sadece merkezi yönetim tarafından yapılan transferlerle yönetildiği sistem tam bağımlılık olarak ifade edilirken, yerel yönetimlerin gelir kaynakları üzerinde kendi belirledikleri oranda vergi koyma yetkisinin bulunduğu sistem tam bağımsızlık olarak ifade edilmektedir. Günümüzde genellikle her ikisinin birlikte uygulandığı karma sistemler kullanılmaktadır (Ercan, 2018: 59; Kalabalık, 2005: 482). Karma sistemde hem vergi kaynaklarının paylaşımı hem de merkezden aktarılan transferler söz konusu olmaktadır. Bu kaynakların yerel yönetimlerin toplam geliri içindeki oranına göre bağımlılık veya bağımsızlık daha baskın olmaktadır (Dayar, 2002: 7). Karma sistemin başlıca gelir paylaşım yöntemleri; ayırma, ek vergi, ek oran ve idareler arası transferlerdir. Bu yöntemler içinde günümüzdeki önemini koruyan yöntemlerden idareler arası transferler, merkezi yönetimin

* https://www.tbb.gov.tr/mevzuat/kanunlar/Avrupa_Yerel_Yonetimler_ozerklik_Sarti.pdf. (22/12/2020)

belirlediği oranda yerel yönetimlere pay aktarılmasını ifade etmektedir (Ercan, 2018: 59; Keleş ve Mengi, 2002: 14; Nadaroğlu, 2001: 85; Ulusoy ve Akdemir, 2013: 105-107).

Gelir paylaşımının uluslararası alanda uygulamaya konulmuş standart bir şekli bulunmamaktadır. Bununla birlikte, dünyadaki farklı uygulamalardan hareketle idareler arasındaki gelir paylaşım yöntemleri çeşitli şekillerde literatürdeki yerini almaktadır. Özellikle metropoliten yönetimlerin hizmet sorumluluklarının ve harcama ihtiyaçlarının diğer yerel yönetim kademelerine göre daha kapsamlı olmasından dolayı metropoliten alanlarda ülkenin diğer bölgelerinden daha farklı gelir paylaşım modelleri benimsenebilmektedir (Bird ve Slack, 2013: 138).

Gelir paylaşım yöntemleri her ne kadar ülkeden ülkeye farklılık göstererek uluslararası alanda standart bir uygulama yöntemi olmasa da idareler arası gelir paylaşımı temelde öz gelirler, transferler ve borçlanma gelirleri olarak sınıflandırılmaktadır (Arıkboğa, 2018: 265). Öz gelirler; vergi, harç ve hizmet karşılığı alınan ücret gelirleri olmak üzere üç temel gelir kaynağından oluşmaktadır (Arıkboğa, 2018: 265; Özer, 2015: 537). Birçok ülkede temel gelir kaynakları olarak en üst sırada yer alan yerel vergilere ait yetkiler yüksek mali özerkliğe sahip ülkelerde yerel yönetimlere bırakılmaktayken, sınırlı mali özerkliğe sahip ülkelerde sınırlı oranda yerel yönetimlere bırakılmakta, mali özerkliğin hiç olmadığı ülkelerde ise merkezi yönetimden yerel yönetimlere belirli oranda paylar aktarılmaktadır (Güler, 2010: 265; Güner, 2006: 63; Ulusoy ve Akdemir, 2013: 99-100).

Yapılan araştırmalar gelişmiş ülkelerdeki yerel vergilerin metropoliten yönetimlerin gelir paylaşımında daha çok ağırlık gösterdiğini ortaya koyarken, gelişmekte olan ülkelerde yerel vergilerin metropoliten yönetimlerde daha sınırlı tutularak, transferlerin daha ön planda olduğunu ortaya koymaktadır (Arıkboğa, 2018: 266-267). Harçlar ve hizmet karşılığı alınan ücretler aracılığıyla finanse edilebilecek hizmetler ise genel olarak; su ve kanalizasyon, elektrik, otopark, çöp toplama, toplu ulaşım, kreş, yaşlı bakım evleri, müzeler, parklar ve spor hizmetleridir. Yol, aydınlatma gibi bazı altyapı hizmetlerinden alınan şerefîyeler yerel yönetimlerin aldığı harçlara benzer nitelikteki gelirlerdendir (Martinez, 2013: 192-193).

İdareler arası kaynak paylaşımının ikinci ayağı olan ve üst kademe yönetim birimi tarafından sağlanan transferler, metropoliten yönetimlerin önemli gelir kaynakları arasında yer almaktadır. Yerel yönetim kademelerine yapılan transferler koşullu (özel amaçlı) ve koşulsuz (genel amaçlı) transferler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Koşulsuz transferler; bölgeler arası eşitsizliklerin giderilerek mali açıkların kapatılması amacıyla serbest şekilde kullanılırken, koşullu transferler bölgeler arası dışsallıkların ortaya çıktığı ve merkezi yönetimin hizmet sunumunda asgari standardı oluşturmak istediği durumlarda tercih edilmektedir (Arıkboğa, 2018: 269-270; Shah, 2013: 216-219; Slack, 2006: 107-108).

Genel amaçlı olarak kullanılan koşulsuz transferler, bir sınırlama olmadan genel bütçe desteği olarak sunulmakta ve uygulanma yöntemi kanunla ya da merkezi yönetimin isteği doğrultusunda somutlaşmaktadır (Shah, 2013: 216). Mali eşitleme amacıyla en uygun araçlardan biri olan genellikle kullanım amacı belirtilmediğinden mali özerkliğe daha yatkın nitelikte değerlendirilen koşulsuz transferler yüksek gelirli yönetimden düşük gelirli yönetime kaynak aktarımı konusunda önemli bir yere sahiptir (Arıkboğa, 2015: 4; Yalçın ve Gök, 2016: 693; Yüksel,

2016: 738). Koşullu transferler ise genellikle yerel yönetimlerin sorumluluğundaki özel proje ve faaliyetlerin desteklenmesi amacıyla yapılmakta ya da merkezi yönetimin gerekli gördüğü durumlarda isteğe bağlı şekilde gerçekleştirilmektedir (Shah, 2013: 216).

İdareler arası kaynak paylaşımının üçüncü ayağını oluşturan borçlanmalar, genellikle uzun döneme yayılan yatırım harcamaları için fayda sağlamaktadır (Arıkboğa, 2018: 274; Yalçın ve Gök, 2016: 693). Metropolitan yönetimler, diğer yerel yönetim kademelerinden daha çok borçlanma imkânına sahiptir. Fakat borçlanmanın anapara ile birlikte faiz ödemesini de getirmesi cari harcamaların kısılarak borçların geri ödenmesi için yıllık kaynak ayırımını gerektirmektedir. Ayrıca aşırı borçlanma durumunda ya da mevcut gelirlerin borçları karşılayamaması durumunda geri ödemelerde sıkıntılar yaşanabilmektedir. Bu nedenle birçok ülkede borçlanmalar, çeşitli yöntemlerle kontrol altında tutulmaya çalışılmaktadır (Bahl, Linn ve Wtzel, 2013: 21-22; Bird ve Slack, 2013: 149).

Metropolitan yönetimlerin borçlanma yöntemleri ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, diğer yerel yönetim kademelerinde farklılık göstermemektedir. Ancak, metropolitan yönetimlerin sahip olduğu hizmet sorumlulukları ve gelir kaynakları, diğer yerel yönetim kademelerinden daha fazla borçlanabilmelerine imkân oluşturmaktadır (Smoke, 2013: 70-73). Örneğin, gelecek nesli yükümlülük altına sokan ve genellikle köprü, yol, su ve kanalizasyon gibi altyapı hizmetlerinde kullanılan bir yöntem olan borçlanma mali kaynak aktarımı açısından önemli bir kaynaktır. Fakat bir o kadar risk taşıyan bu yöntemin aşırıya gitmesini önleyecek sistemin geliştirilmesi, ülkenin makroekonomik istikrarı açısından önemlidir (Yalçın ve Gök, 2016: 693). Bu kapsamda borçların tam ve zamanında geri ödenerek farklı sorunlara sebebiyet vermemesi için çok iyi bir eylem planının oluşturulması gerekmektedir. İlave olarak, birimlerin geri ödeme kapasiteleri düzenli olarak izlenmeli, aşırı borçlanmada ceza uygulaması devreye girmeli ve geri ödemede aksaklık olması durumunda merkezden aktarılan transferlerde kesintiye gidilmesi gibi yöntemlerle sistemin aktif şekilde işlemesi sağlanmalıdır (Usui, 2007: 18; Ulusoy ve Akdemir, 2013: 118).

2.2. 6360 SAYILI KANUN EKSENİNDE BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİNDE İDARELER ARASI HİZMET VE GELİR PAYLAŞIMI

6360 sayılı Kanun ile üst kademe büyükşehir belediyesinin alt kademe ise sadece büyükşehir ilçe belediyesinin bulunduğu iki kademeli bir yönetim yapısı oluşturulmuştur. İl bütününde büyükşehir uygulamasını ifade eden bu modelde hem büyükşehir hem de büyükşehir ilçe belediyelerinin yetki ve sorumluluk alanı genişleyerek sırasıyla il ve ilçe mülki sınırı olmuştur.* Üst kademenin ağırlıklı olarak yetkilendirildiği bu modelde, büyükşehir belediyesi daha çok uyum ve koordinasyonu sağlayan konumdadır. Büyükşehir sınırları içinde hizmet alanının genişletilmesi sonrası yerel kamusal ihtiyaçların karşılanması bakımından geniş yetkilere sahip olan büyükşehir belediyeleri, hizmetin faydasının yayıldığı alan ve ölçek ekonomisine daha duyarlı olan hizmetler açısından daha fazla yetki, görev ve sorumluluğa sahip olurken (Arıkboğa, 2013: 55), büyükşehir ilçe belediyeleri daha küçük ölçekli ve rutin ihtiyaçların karşılandığı sınırlı yetkilere sahip olmuştur (Yıldırım vd., 2015: 214-215). Diğer taraftan 5216 sayılı Kanun'a oranla, büyükşehir ilçe belediyelerine kısmen de olsa yeni yetkiler verilmiştir (İzci ve Turan, 2013: 134; Yıldırım, 2015:

* 6360 sayılı Kanun.

214). Arıkboğa (2018: 18)'ya göre ise büyükşehir ve büyükşehir ilçe belediyeleri arasındaki hizmet paylaşımında subsidiarite ilkesi göz ardı edilerek, ilçe düzeyinde yapılması mümkün olan hizmetler de büyükşehir belediyesine verilmiştir. Normal bir ilçe belediyesinden farklı yetkilere sahip olan büyükşehir ilçe belediyeleri, hizmetlerinin bir kısmını devretmekte, bir kısmını paylaşmaktadır. İlâveten kimi hizmetlerinin büyükşehir belediyesi tarafından onaylanması ve denetlenmesi gerekirken, gelirlerinin bir kısmının büyükşehir belediyesine devredilmesi gerekmektedir (Zengin, 2014: 106).

6360 sayılı Kanun değişikliğinin getirdiği büyükşehir belediye modelinde, büyükşehir belediyesi ile büyükşehir ilçe belediyeleri arasındaki hizmet paylaşımını dört sınıfta değerlendirmek mümkündür. Bunlar; (1) Büyükşehir belediyesinin tek başına kullanacağı yetkiler, (2) Büyükşehir belediyesinin yetkisinde olup istenildiğinde devredilebilecek yetkiler, (3) Büyükşehir ve büyükşehir ilçe belediyesinin birlikte sorumlu olduğu ortak yetkiler, (4) Büyükşehir ilçe belediyelerinin tek başına kullanacağı yetkiler. Bu dördü sınıflandırmada ağırlığın büyük kısmını birinci grup üstlenmektedir (Alataş, 2019: 491; Arıkboğa, 2018: 18).

Büyükşehir belediyeleri ile büyükşehir ilçe belediyelerinin sorumlu olduğu temel hizmetler Tablo 2'de gösterilmektedir. * Buradaki hizmet paylaşımına göre altyapı, temel kentsel hizmetlerin planlanması ve sunulması, imar ve planlama ile ekonomi kaynaklı hizmetler büyükşehir belediyelerinin hizmet alanında yoğunlaşmaktadır. Sosyal ve kültürel hizmetler ise hem büyükşehir belediyesinin hem de büyükşehir ilçe belediyesinin sorumluluğuna bırakılmıştır.

Tablo 2: Büyükşehir Belediyesi ile Büyükşehir İlçe Belediyesi Arasındaki Hizmet Paylaşımı

Hizmetler	Büyükşehir Belediyesi	Büyükşehir İlçe Belediyesi
Altyapı		
Anayol, bulvar, meydan, yol bakım	X	
Yol, sokak, meydan, cadde, bulvar ile bunların üzerindeki binaların ad ve numaralandırılması	X	X
Su ve Kanalizasyon	X	
Tüm ulaşım, durak ve otoparklara yönelik hizmetler	X	
İlan ve reklam asılacak yerler ile bunların şekil ve ebatlarının belirlenmesi	X	X
Derelerin ıslahı	X	
Coğrafi kent bilgi sisteminin kurulması	X	
Katı atık yönetim planının yapılması, gerekli tesislerin kurulması	X	
Birinci sınıf gayrisihhi işyerlerinin ruhsatlandırılması, denetimi	X	
Sihhi işyerlerini, ikinci ve üçüncü sınıf gayri sihhi müesseseleri, umuma açık istirahat ve eğlence yerlerini ruhsatlandırmak ve denetlemek		X
Doğal afet planlaması, diğer afet bölgelerine araç malzeme desteği	X	
Patlayıcı ve yanıcı madde depolama yerlerinin tespiti	X	

* 5216 sayılı Kanun, Madde 7.

İşyerlerinin yangın ve diğer afetler konusunda denetlenmesi, izin ve ruhsatın verilmesi	X	
Merkezi ısıtma sistemi kurulması	X	
Baraj ve tesis kurulması, işletilmesi	X	
Temel Kentsel Hizmetler		
Çevre, tarım ve su alanlarının korunması, ağaçlandırılması, çevre kirliliğine izin vermeyecek tedbirler alınması	X	
Katı atıkların toplanması ve aktarma istasyonuna taşınması		X
Katı, Sanayi ve Tıbbi atıkların değerlendirilmesi	X	
Yolcu ve yük terminali ile açık ve kapalı otopark kurulması	X	X
Toplu taşıma hizmetlerinin yürütülmesi, gerekli tesislerin kurulması	X	
Kara ve denizdeki tüm toplu taşıma araçlarına ruhsat verilmesi	X	
Kamusal Ulaşım	X	
Toptancı hal ve mezbaha yapımı, işletimi, ruhsatlandırılması, denetimi	X	X
Afet riski taşıyan tehlikeli binaların tahliyesi, yıkılması, ilçe belediyesinin talebi halinde destek sağlanması	X	X
Mezarlık ve Defin hizmetleri	X	X
Zabıta hizmetleri	X	X
İtfaiye hizmetleri	X	
İmar ve Planlama		
Stratejik plan, yıllık hedef, yatırım programı ve bütçenin hazırlanması	X	X
Büyükşehir sorumluluğundaki yerleri ruhsatlandırmak	X	
Nazım imar planı	X	
Uygulama imar planı	X	X
İmar Ruhsatlandırma	X	X
İmar Denetimi	X	X
Arsa ve konut üretimi	X	X
Kentsel Dönüşüm	X	X
Sosyal ve Kültürel		
Her türlü sosyal tesis kurulması, hizmetlerin yürütülmesi, kursların açılması ilgili kuruluşlarla iş birliği yapılması	X	X
Park, hayvanat bahçesi, barınak, kütüphane, müze, spor, dinlenme, eğlence gibi yerlerin yapımı, işletimi, ruhsatlandırılması	X	X
Amatör spor kulüplerine ayni ve nakdi yardım, ödül verilmesi	X	X
İbadet yerleri, kültür, eğitim, sağlık, spor hizmetleri için tesis yapılması, bakımı, onarımı, malzeme desteği	X	X
Kültür, tabiat, tarihsel açıdan önemli mekanların korunmasını sağlamak, aslına uygun inşası, bakımı, onarımı	X	X
Mesleki eğitim ve beceri kazandırma kursları	X	X
Yaşlı, engelli, kadınlar, gençler ve çocuklara yönelik sosyal ve kültürel hizmetler	X	X
Gıda tahlil laboratuvarlarının kurulması	X	
Ekonomi		
Tarım ve hayvancılığı desteklemek amacıyla her türlü faaliyette	X	X

bulunmak		
Yiyecek ve içecek maddeleri için laboratuvar tesisi kurulması	X	
Sanayi bölgesi oluşturulması	X	
Hâl, Pazar yeri, mezbaha kurulması	X	X
Otel, dükkân gibi yerler inşa ederek, kiralamak	X	
Otopark tesisi kurmak, işletmek ve ruhsatlandırmak	X	X
Şirket kurmak	X	

Kaynak: 5216, 5393 ve 6360 sayılı Kanunlardan faydalanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 2'ye genel olarak bakıldığında, büyükşehir belediyelerinin hizmet alanlarının ilçe belediyelerine göre daha geniş kapsamlı olduğu dikkat çekmektedir. Örneğin; yerel kamusal hizmetlerin büyükşehir ve büyükşehir ilçe belediyeleri arasında paylaşılması her ne kadar olumlu bir katkı sunsa da aynı hizmetin birden fazla yönetime bırakılması yetki kargaşasına ve kaynak paylaşımında sorunlara neden olabilmektedir. Diğer taraftan, farklı niteliklerdeki ilçe belediyelerine aynı yetki ve sorumlulukların bırakılması hizmet sunumunda etkinliği geride bırakabilmektedir. Bu olumsuzlukların yaşanmaması için hizmet paylaşımının kademeler arasında net olarak ayrıştırılması ve kaynak aktarımının buna göre gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Büyükşehir belediyesinin, büyükşehir ilçe belediyesine devredebildiği ya da birlikte yürütebildiği hizmet alanları yolcu ve yük terminali, açık ve kapalı otopark, mezarlık ve defin hizmetleri, toptancı hal, pazar yeri ve mezbaha hizmetleri, temizlik hizmetleri, adres, numaralandırma, ilan ve reklam hizmetleri ile sosyal ve kültürel içerikli hizmetlerdir. Büyükşehir ilçe belediyelerine verilen yetkiler ise mahalleye dönüşen köylerde tip mimari proje yapma veya yaptırma, mabetlerin yapım, bakım ve onarımı, afet riski taşıyan veya can ve mal güvenliği açısından tehlike oluşturan binaların tahliyesi ve yıkımı konusunda talepleri halinde ilçe belediyeleri büyükşehir belediyesinden destek alabilmektedir.

Büyükşehir belediye modelinin önemli ayrımlarından birini oluşturan büyükşehir ilçe belediyelerine tanınan yetki ve sorumlulukların dağıtılmasında, büyükşehir belediyesi sınırları içinde bulunan birbirinden çok farklı büyüklük, nitelik ve kapasiteye sahip ilçeler arasında herhangi bir ayırım yapılmamış olmasıdır. Buna göre, merkez ilçe ile merkeze uzak ilçeler, kentsel nitelikli ilçeler ile kırsal nitelikli ilçeler veya az nüfuslu ilçeler ile çok nüfuslu ilçeler aynı yasal statüye sahip olmuştur. Dolayısıyla büyükşehir modeli, büyükşehir belediyesi ile büyükşehir ilçe belediyesi arasındaki hizmet paylaşımında merkezîyetçi ve tek tipçi olarak değerlendirilmektedir (Arıkboğa, 2018: 19). Ayrıca, merkez ilçelerde yeni bir ilçe belediyesi kurularak, büyükşehir belediyesinin sunacağı hizmetlerin yeni ilçe belediyesine bırakılması, hizmet paylaşımında tartışmalara kapı aralamıştır.

Kademeler arasındaki hizmet paylaşımının netleştirilmesi için hangi hizmetin hangi kademe tarafından en etkin şekilde yerine getirileceğinin araştırılması önem taşımaktadır. Tüm bunların yanı sıra hizmetlerin vatandaşa en yakın yerel yönetim birimleri tarafından yerine getirilmesinin, hizmetlere ulaşılabilirliği kolaylaştırarak katılımı sağladığı açıktır. Bu nedenle subsidiarite ilkesine göre hizmet paylaşımının yapılmasının büyükşehir belediyesi ile büyükşehir ilçe belediyeleri arasındaki sorunları en aza indirmesi beklenmektedir.

Türkiye’de belediyeler ve büyükşehir belediyelerinin gelir kaynakları; *öz gelirler, transferler ve borçlanmalar* olmak üzere üç ana eksenden oluşmaktadır. 6360 sayılı Kanun ile bu kapsamda önemli değişiklikler gerçekleştirilerek, gelir kaynakları yeniden düzenlenmiştir. Bu değişikliklerden büyükşehir belediyelerine koşulsuz olarak transfer edilen gelirlerden en önemlisi olan Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden (GBVG) aktarılan paylar (TEPAV, 2014: 24) 5779 sayılı Kanun ile düzenlenmiş ve 6360 sayılı Kanun değişikliği ile son şeklini almıştır (Arıkboğa, Ü., 2016: 283). Aşağıdaki Tablo 3 ve Tablo 4’de GBVG’den aktarılan payların 6360 sayılı Kanun ile geçirdiği değişiklik sonrası oluşturulan mevcut pay dağılımları gösterilmektedir.

Tablo 3: GBVG’ den Yerel Yönetimlere Aktarılan %6,5’luk Payın Dağılımı

5779 sayılı Kanun-Madde 2					
(2) (6360/ 25. Madde) “...genel bütçe vergi gelirleri tahsilatı toplamının %1,50’si büyükşehir dışındaki belediyelere, %4,50’si büyükşehirlerdeki ilçe belediyelerine ve %0,5’i il özel idarelerine ayrılır.”					
5779 sayılı Kanun-Madde 5					
(3) (6360/ 26. Madde) “... ayrılan büyükşehirlerdeki ilçe belediyeleri payının; %90’lık kısmı ilçelerin nüfusuna, %10’luk kısmı ise ilçelerin yüzölçümüne göre dağıtılır. Hesaplanan tutardan %30’luk büyükşehir belediyesi payı ayrıldıktan sonra kalan miktar büyükşehir ilçe belediyelerinin hesabına İlbank A.Ş. tarafından aktarılır.”					
Büyükşehir Dışındaki Belediyelere	GBVG’ nin %1,50’i*				
Büyükşehir İlçe Belediyelerine	GBVG’ nin %4,50’si	Büyükşehir İlçe	%70	Nüfus	%90
				Yüz Ölçüm	%10
	Büyükşehir Belediyesi	Nüfus %30			
İl Özel İdarelerine	GBVG’ nin %0,5’i				

Kaynak: 5779 sayılı İl Özel İdarelerine ve Belediyelere Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Pay Verilmesi Hakkında Kanun (5. Madde) ve 6360 sayılı Kanun (26. Madde).

6360 sayılı Kanun’da merkezden aktarılan transfer gelirlerinde 5779 sayılı Kanun ile değişiklik yapılmıştır. Düzenleme öncesi GBVG’ den yerel yönetimlere aktarılan %6,5’luk payın; %2,85’i il belediyelerine, %2,50’si büyükşehir ilçe belediyelerine ve %1,15’i il özel idarelerine dağıtılmayken; son değişiklik ile GBVG’ den aktarılan %6,5’luk payın dağılımı %1,50’i il

* %1,50’lik belediye payının %80’lik kısmı nüfusa, %20’lik kısmı ise gelişmişlik endeksi verileri doğrultusunda en az gelişmiş ilçeden en çok gelişmiş ilçeye doğru eşit nüfuslu beş grup içinde dahil oldukları gruba göre dağıtılmaktadır. Ayrılan %20’lik payın %23’ü birinci gruba, %21’i ikinci gruba, %20’si üçüncü gruba, %19’u dördüncü gruba ve %17’si beşinci gruba verilmektedir. Bu dağılım her grup içindeki nüfusa göre gerçekleştirilmekte ve eşitliği bozan ilçe, dengenin kurulması amacıyla beldeleriyle birlikte bir önceki ya da sonraki gruba dahil edilmektedir.

belediyelerine, %4,50’i büyükşehir ilçe belediyelerine ve %0,5’i il özel idarelerine olacak şekilde yeniden düzenlemiştir. Böylelikle GBVG’ den büyükşehir ilçe belediyelerine aktarılan pay, %2,50’den %4,50’ye çıkarılmış ve bu payın dağılımı nüfusa ve yüz ölçümüne göre yeniden düzenlenmiştir.

Düzenleme öncesi GBVG tahsilatı toplamından ayrılan büyükşehir ilçe belediyeleri payı doğrudan nüfus esaslı olarak %30’u büyükşehir belediye payı, kalanı büyükşehir ilçe belediye payı olarak aktarılırken, düzenlemeyle birlikte büyükşehir ilçe belediyelerine ayrılan %4,50’lik pay kendi içinde detaylandırılarak, %70 ve %30 olarak iki kısma ayrılmıştır. Büyükşehir ilçe belediyelerine %70’i aktarılan pay kendi içinde %90’ı nüfusa ve %10’u ilçelerin yüzölçümüne göre olacak şekilde yeniden düzenlenmiştir. Kalan %30’luk payın ise büyükşehir belediyelerine nüfus esasına göre dağıtılması kararı alınmıştır.

Tablo 4: GBVG’ den Büyükşehir Belediyesine Doğrudan Aktarılan %6’lık Payın Dağılımı

5779 sayılı Kanun-Madde 2		
(3) “... büyükşehir belediye sınırları içinde yapılan genel bütçe vergi gelirleri tahsilatı toplamının %6’sı ile genel bütçe vergi gelirleri tahsilatı toplamı üzerinden büyükşehirlerdeki ilçe belediyelerine ayrılan payların %30’u büyükşehir belediye payı olarak ayrılır.”		
5779 sayılı Kanun-Madde 5		
(4) (6360/ 26. Madde) “... ayrılan %6’lık büyükşehir belediye payının %60’ı doğrudan ilgili büyükşehir belediyesi hesabına aktarılır. Kalan %40’lık kısmının %70’i nüfusa, %30’u yüzölçümü esasına göre büyükşehir belediyeleri arasında dağıtılır.”		
Büyükşehir Belediyesine	Büyükşehir Belediyesine	Nüfus %70
Doğrudan %60	%40	Yüz Ölçüm %30

Kaynak: 5779 sayılı İl Özel İdarelerine ve Belediyelere Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Pay Verilmesi Hakkında Kanun (5. Madde) ve 6360 sayılı Kanun (26. Madde).

Büyükşehir belediyelerinin sınırları içinden toplanan GBVG’ den aldıkları pay akaryakıt vergileri istisna tutularak %5’ten %’6 ya çıkarılırken, bu paydan büyükşehir belediyesine doğrudan aktarılan kısım, %70’ten %60’a düşürülmüştür. Kalan %40’lık kısmın %70’i nüfusa, %30’u ise yüz ölçümü esasına göre büyükşehir belediyeleri arasında dağıtılmıştır. Getirilen bu yeni düzenleme ile payların dağılımında nüfus kriterine yerleşim yerlerinin yüzölçümü kriteri de eklenerek, GBVG’ den belediyelere ayrılan pay nüfus ve yüzölçümü kriterine göre yeniden düzenlenmiştir. Aktarılan bu payda bir önceki yılın aynı ayında tahakkuk eden payının %20’sini aşması halinde artış oranının %20’nin altında kalan büyükşehir belediyelerine dağıtılmasına yönelik sınırlamalar kaldırılmıştır. İlaveten, yeni hükümet sistemine göre Cumhurbaşkanı bu oranı bir katına kadar artırmaya veya kanuni haddine göre indirmeye yetkili tayin edilmiştir.

Tablo 3 ve Tablo 4 büyükşehir belediyesinin, hem kendi sınırları içerisinde yapılacak olan GBVG tahsilatı toplamının %6’sını hem de büyükşehir sınırları içinde bulunan ilçe belediyelerine ayrılan payların %30’unu aldığını göstermektedir. Ayrıca bu payların dağıtımında nüfus ile birlikte yüzölçümü kriteri de dikkate alınmaktadır. Bu dağılımın geniş yüzölçümüne sahip olup daha fazla

alana kentsel hizmet sunmak zorunda kalan büyükşehir belediyeleri için olumlu bir düzenleme olduğunu söylemek mümkündür (Adıgüzel, 2012: 169).

GBVG dışında belediyelere aktarılan ve koşulsuz transfer geliri kabul edilen bir diğer merkezi yönetim payı, Maliye Bakanlığı tarafından aktarılan denkleştirme ödeneğidir. 2009 yılında getirilen ve 6360 sayılı Kanun ile yeniden düzenlenen denkleştirme ödeneği ile kesinleşmiş en son GBVG tahsilatı toplamının binde biri Maliye Bakanlığı bütçesine, nüfusu daha az olup GBVG' den daha düşük pay alan belediyelere destek sağlanması amacıyla ayrılmaktadır. Buna göre nüfusu 10.000'e kadar olan belediyelere, %65'i eşit ve %35'i nüfusa göre paylaştırılmak üzere Mart ve Temmuz aylarında iki eşit taksit halinde dağıtılmak üzere ödenek aktarılmaktadır. Belediyelere koşula bağlı olarak transfer edilen bağış ve yardımlar ise genellikle belirli hizmetlerin ve projelerin finansmanının sağlanmasında kullanılmak üzere yapılan transferler şeklinde oluşmaktadır. Örneğin bakanlık bünyesinde gerçekleştirilen kültür, sanat, turizm alanındaki projelerin gerçekleştirilmesine yönelik yardımlar bu tür transferlere örnek oluşturmaktadır (Arıkboğa, 2016: 284).

6360 sayılı Kanun ile gerçekleştirilen en önemli ikinci değişiklik, büyükşehir belediyelerinin öz gelirlerinde yapılmıştır. Büyükşehir belediyelerinin temel öz gelir kaynakları; vergiler, harçlar, harcamalara katılma payları, çeşitli hizmetlerden alınan ücretler ve diğer öz gelirlerden oluşmaktadır (Arıkboğa, 2016: 281). Bu kapsamda öz gelirlere yönelik gerçekleştirilen değişiklikler şunlardır: (1) İlçe belediyeleri elde ettiği otopark gelirlerini tahsil ettikten sonraki 45 gün içinde büyükşehir belediyesine aktarmakta, büyükşehir belediyeleri de bu geliri otopark tesisi için arsa alımı ve genel otopark inşasında kullanmakla sorumludur. * (2) Belediyeler veya belediyelere bağlı müesseseler tarafından inşası, tamiri ve genişletilmesi yapılan yolların iki tarafında bulunan veya başka tarafa çıkışı olmaması nedeniyle bu yoldan yararlanan gayrimenkul sahiplerinden “yol harcamalarına katılma payı” alınabilecektir. (3) Büyükşehir ilçe belediyeleri tarafından tahsil edilen çevre ve temizlik vergisinin %20'sinin izleyen ayın on beşine kadar büyükşehir belediyesinin hesabına yatırılacaktır. Ayrıca yeni kurulan 14 büyükşehir belediyesi sınırındaki su ihtiyacını belediye tarafından tesis edilmiş su şebekesi haricinde karşılayan konut, işyeri ve diğer binalara ait çevre ve temizlik vergisinin 2015 yılı itibariyle büyükşehirler için belirlenen değerlere göre hesaplanması, bu konutların 30 Mart 2014 sonrası kurulması durumunda büyükşehir belediyeleri esasına göre işlem yapılması ve normal konutlarda 30 Mart 2014 itibariyle büyükşehir belediyeleri için belirlenen değerlerin esas alınması karara bağlanmıştır. (4) Büyükşehir belediyesi olan illerdeki emlak vergisinin taksitinin takip ve tahsilinin yeni kurulan ilçe belediyeleri tarafından yapılması kararlaştırılmıştır. Tahsil edilen bu verginin birinci taksitinin büyükşehir belediyesine, ikinci taksitinin ilçe belediyesine aktarılmasına hükmedilmiştir.

Tüm bu değişikliklerin yanı sıra tüzel kişiliği kaldırılarak mahalleye dönüştürülen köylerden on yıl süreyle emlak vergisi ile vergi, harç ve katılma paylarının alınmamasına karar verilmiştir. Aynı süre kapsamında mahalleye dönüşen köylerdeki içme ve kullanma suyu ücretlerinin en düşük

* 30/12/2020 tarihli 7261 sayılı Türkiye Çevre Ajansının Kurulması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un 31. Maddesine göre “İmar mevzuatı uyarınca belediyelerin otoparkla ilgili olarak elde ettikleri gelirler beş yıllık imar programına göre hazırlanan kamulaştırma projesi karşılığında bölge otoparkı için gerekli arsa alımları ile inşasında kullanılır. Bu gelirler bu fıkrada belirtilen amaç dışında kullanılamaz.”

tarifenin %25'ini geçmeyecek şekilde belirlenmesine karar verilmiştir. * Ayrıca İstanbul ve Kocaeli dışındaki büyükşehir belediyesi, büyükşehir ilçe belediyesi ve bağlı idarelerinin yatırım bütçelerinin en az %10'unu on yıl süreyle büyükşehir belediye sınırına dâhil olan yerleşim yerlerinin altyapı hizmetlerine ayırması zorunlu hale getirilmiştir.* Bütün bu gelirler kapsamında büyükşehir belediyesi ile büyükşehir ilçe belediyesi arasındaki gelir paylaşımı Tablo 5 ve Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 5: Büyükşehir Belediyeleri ile Büyükşehir İlçe Belediyeleri Arasındaki Vergi Gelirleri Paylaşımı

Vergi Geliri	Büyükşehir Belediyesi	Büyükşehir İlçe Belediyesi
Emlak Vergisi*	-	X
Çevre ve Temizlik Vergisi	X (%20)	X
Yangın Sigorta Vergisi	X	-
Eğlence Vergisi*	X (%50)	X (%20+%30)
İlan ve Reklam Vergisi	X	X
Haberleşme Vergisi	-	X
Elektrik ve Havagazı Tüketim Vergisi	-	X

Kaynak: 5393, 2464, 6360 sayılı Kanunlar; Arıkboğa, 2016: 281.

6360 sayılı Kanun değişikliği ile büyükşehir belediyelerinin yerel vergilerin belirlenmesi ve tahsili konusunda yeni bir düzenleme getirilmemiştir (Dağ ve Kılınc, 2017: 438). Tablo 5'e göre büyükşehir belediyelerinin tahsil etmeye yetkili oldukları vergi gelirleri; yangın sigortası vergisi, eğlence vergisi, ilan ve reklam vergisidir. Büyükşehir ilçe belediyesi, tahsil ettiği çevre ve temizlik vergisinden %20 oranında pay vermektedir. Yangın sigorta vergisi ise büyükşehir belediyesi sınırları içinde büyükşehir tarafından tahsil edilerek, ilçe belediyelerine tahsil yetkisi verilmemektedir. Belediyelerin vergi tarifeleri 2464 sayılı Kanun'da sabit bir oranla belirlenmiş olduğundan ya da belirli olan alt ve üst sınırlar kapsamında Bakanlar Kurulu kararı ile belirlendiğinden, belediyelerin tarife belirleme yetkisi bulunmamaktadır (Arıkboğa, 2016: 281-282).

* 30 Mart 2014 yerel seçimleriyle yürürlüğe giren bu maddenin, üzerinden beş yıl geçmesinin ardından maddenin geçerlilik süresi 31/12/2022 tarihine kadar uzatılmıştır (6360/ geçici 1. Madde).

* 6360 sayılı Kanun/ Geçici Madde 1(24).

* Muhasebat Genel Müdürlüğü, bütçe sınıflandırmasına göre Emlak vergisi; bina, arsa ve arazi vergilerini kapsamaktadır.

* 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanununda yer alan oran ve esaslara göre büyükşehir belediyesince tahsil olunacak at yarışları dahil müşterek bahislerden elde edilen Eğlence Vergisinin %20'si müşterek bahislere konu olan yarışların yapıldığı yerin belediyesine, %30'u nüfuslarına göre dağıtılmak üzere diğer ilçe belediyelerine ayrıldıktan sonra kalan %50'si.

Tablo 6: Büyükşehir ve Büyükşehir İlçe Belediyeleri Arasındaki Gelir Paylaşımı

Gelirler	Büyükşehir Belediyesi	Büyükşehir İlçe Belediyesi
Yerel Harçlar	X	X
Yol, Su, Kanalizasyon Harcamalarına Katılma Payı	X	
Ücretler		
Müze Giriş Ücretleri*	X (%5)	X
Madenlerden Pay	-	X
Park Yeri İşletilmesi	X (%50)	X (%50)
Otopark Geliri*		X
Diğer Öz Gelirler		
Teşebbüs ve Mülkiyet Gelirleri	X	X
Alınan Bağış ve Yardımlar ile Özel Gelirler	X	X
Faizler, Paylar ve Cezalar	X	X
Sermaye Gelirleri	X	X
Alacaklardan Tahsilatlar	X	X

Kaynak: 5393, 2464, 6360 sayılı Kanunlar

6360 sayılı Kanun değişikliği ile büyükşehir belediyelerinin gelirlerini artıracak birkaç düzenleme gerçekleştirilmiştir. Büyükşehir sınırlarına dahil edilerek mahalleye dönüşen köylerden, Emlak Vergisi, vergi, harç ve katılım payları alınması zorunlu olmuştur. Ayrıca Emlak Vergisi, büyükşehir belediye sınırları içerisinde %100 artırımlı olarak toplanmaktadır. Dolayısıyla köylerde yaşayanların da bu vergileri %100 artırımlı ödemesiyle büyükşehir belediyelerinin gelirlerinde artışlar yaşanması beklenmektedir. Ayrıca büyükşehir sınırları içindeki bütün mükellefler, Çevre ve Temizlik vergisini %25 zamlı olarak ödemektedir.

Belediyeler ve büyükşehir belediyeleri 5393 sayılı kanunun 68. Maddesine göre görev ve hizmetlerinin gerektirdiği ölçüde iç ve dış borç alabilmektedir. Belediyelerin tarihsel sürecine bakıldığında borçlanma konusunda genellikle geri ödemede sıkıntı yaşandığı bilinmektedir. Bu nedenle, merkezi yönetim tarafından ertelenen veya üstlenilmek zorunda kalınan bu borçlanmaların ortaya çıkardığı olumsuzlukların giderilmesi için belediyelerin görev ve sorumluluklarıyla orantılı gelire sahip olması gerekmekte ve iç denetim mekanizmasıyla birlikte siyasi denetimin de istisnasız uygulanması önem taşımaktadır (Ercan, 2018: 153).

Büyükşehir belediyelerinin giderlerine* ilişkin değişiklikler ise şunlardır: Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının kamu yararı sunan dernekler, vergiden muaf vakıflar ve meslek

* 2464 sayılı Kanun Madde 97 (a)

* 30/12/2020 tarihli 7261 sayılı Türkiye Çevre Ajansının Kurulması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un 31. Maddesine göre "İmar mevzuatı uyarınca belediyelerin otoparkla ilgili olarak elde ettikleri gelirler beş yıllık imar programına göre hazırlanan kamulaştırma projesi karşılığında bölge otoparkı için gerekli arsa alımları ile inşasında kullanılır. Bu gelirler bu fıkrada belirtilen amaç dışında kullanılamaz."

* 5216 sayılı kanunun 24. maddesine göre büyükşehir belediye giderleri; belediye hizmet binaları ve tesislerin temini, bakım ve onarımı için yapılan giderler, belediye personeline ve belediyenin seçilmiş organlarının üyelerine ödenen maaş, ücret, ödenek, huzur hakkı, yolluklar, hizmete ilişkin eğitim ile diğer giderler, ilçe belediyeleri ile bağlı kuruluşlara yapacakları yardımlar ve ortak proje giderleri, her türlü alt yapı, yapım, onarım ve bakım giderleri, belediye

odalarıyla ortak proje geliştirmesine imkân tanınırken, diğer dernek ve vakıflarla ortak proje yapması mahallin en büyük mülki amirinin iznine bırakılarak kaynaklar korumaya alınmıştır. Ayrıca, büyükşehir belediyelerine 5216 sayılı Kanun ile verilen görevler kapsamında yurtiçi ve yurtdışı kamu ve özel kuruluşlar ile sivil toplum kuruluşlarıyla ortak hizmet projeleri gerçekleştirerek diğer proje giderleri kalemi altında harcama yapabilmelerine imkân tanınmıştır.

Anayasa'nın 127. Maddesinde "Mahalli idarelere, görevleriyle orantılı gelir kaynakları sağlanır." ifadesi yer almaktadır. Fakat zaman içerisinde büyükşehir belediyelerinin görev ve sorumlulukları artarken, görevleriyle orantılı gelir kaynakları sağlanamamıştır. Büyükşehir belediyeleri çok sayıda vergi ve harca sahip olmakla birlikte bunlar verimli kaynaklar olmadığından, önemli bir gelir kaynağı oluşturmamaktadır (Arıkboğa, 2016: 291) Bu kapsamda, belediyelere, vergi ve harç tarifelerini belirleme yetkisi tanınmalı, merkezden büyükşehir ve ilçe belediyelerine ayrılan paylar, nüfus ve hizmet sorumluluğunun artışıyla doğru orantılı şekilde artırılmalı, transfer sistemi konut sayısı, yüzölçümü, kültür sanat, tarihi miras, gelişmişlik düzeyi gibi kriterler dikkate alınarak (Toksöz vd., 2009: 133) yeniden düzenlenmeli, öz gelirler artırılarak öz gelirlerin toplanması teşvik edilmelidir. İlaveten belediye gelirleri kanunu gözden geçirilmeli, belediyelere yeni öz gelir kaynakları sağlanmalı, mevcut vergi ve harçlar revize edilmelidir. Tüm bu düzenlemelerin her bir belediyenin kendi nitelikleri kapsamında değerlendirilmesine dikkat edilmelidir (Arıkboğa, 2016: 276-296; Görmez ve Uzunali, 2019: 1308; Siverekli 2015: 22).

SONUÇ

Bu çalışmanın ana konusu 6360 sayılı Kanun'un önemli etki alanlarından biri olan büyükşehir belediyeleri ile büyükşehir ilçe belediyeleri arasındaki hizmet ve gelir paylaşımıdır. Dünya şehir nüfusunun giderek artması ve insanların ihtiyaçlarının giderek çeşitlenmesiyle şehirlerde temel hizmet sunumlarında yaşanan sorunlar karşısında artan çözüm arayışları, bir taraftan hizmet paylaşımını değişime uğrattırken diğer taraftan gelir paylaşımında değişimi zorunlu hale getirmektedir. Bu kapsamda şehir yönetimlerinde hizmet ve gelir paylaşımında hangi hizmetin hangi kademe tarafından hangi kaynakla yönetileceği değişime açık bir konu olarak gündemde kalmaktadır.

Hizmet ve gelir paylaşımının gerçekleştirilmesinde kullanılan kriter ve yöntemler her ne kadar ülkelerin ve şehirlerin sahip oldukları özelliklere göre değişim gösterse de kavramsal çerçeve benzerlik göstermektedir. İdareler arasında paylaşımın yapılmasında etkinlik ve verimlilik, ölçek ekonomisi, eşitlik ve adalet, subsidiarite öne çıkan ilkelere dendir. Bu ilkelerin ışığı altında

zabita ve itfaiye hizmetleri ile diğer görev ve hizmetlerin yürütülmesi için yapılacak giderler, vergi, resim, harç, katılma payı, hizmet karşılığı alınacak ücretler ve diğer gelirlerin takip ve tahsili için yapılacak giderler, belediyenin kuruluşuna katıldığı şirket, kuruluş ve birliklerle ilgili ortaklık payı ile üyelik aidatı giderleri, mezarlıkların tesisi, korunması ve bakımına ilişkin giderler, faiz, borçlanmaya ilişkin diğer ödemeler ve sigorta giderleri, dar gelirli, yoksul, muhtaç ve kimsesizler ile engellilere yapılacak sosyal hizmet ve yardımlar, dava takip ve icra giderleri, temsil, tören, ağırlama ve tanıtım giderleri, avukatlık, danışmanlık ve denetim ödemeleri, bu kanunda büyükşehir belediyesine verilen görevlerle sınırlı olarak, yurt içi ve yurt dışı kamu ve özel kuruluşlar ve sivil toplum örgütleriyle birlikte yapılan ortak hizmetler ve diğer proje giderleri, spor, sosyal, kültürel ve bilimsel etkinlikler için yapılan giderler, büyükşehir belediye hizmetleriyle ilgili olarak yapılan kamuoyu yoklaması ve araştırması giderleri, kanunla verilen görevler ve hizmetlerin yürütülmesi için yapılan diğer giderler olarak sıralanmaktadır.

geliştirilen paylaşım yöntemlerinin uygulamada ortaya çıkardığı sonuçlar ise ülkeden ülkeye değişim göstermektedir.

Türkiye’de 6360 sayılı Kanun ile büyükşehir belediye sayısı 30’a yükselmiştir. Bu durum büyükşehir belediyelerindeki idareler arası paylaşımı daha önemli hale getirmiştir. 6360 sayılı Kanun nüfus kriteri, mülki sınır uygulaması, il özel idarelerinin ve köy tüzel kişiliklerinin kaldırılması gibi temel değişikliklerin yanı sıra hizmet ve gelir paylaşımında getirdiği önemli değişikliklerde; büyükşehir belediyeleri daha çok genel koordinasyonu sağlayan kademe olarak görev yapmaya başlarken, büyükşehir ilçe belediyelerinin görevleri sınırlandırılmıştır. Büyükşehir belediyelerinin hizmet alanlarının ilçe belediyelerine göre daha geniş kapsamlı olduğu dikkat çekmektedir. Altyapı, temel kentsel hizmetlerin planlanması ve sunulması, imar ve planlama ile ekonomi kaynaklı hizmetler büyükşehir belediyelerinin hizmet alanında yoğunlaşmaktadır. Sosyal ve kültürel hizmetler ise hem büyükşehir belediyesinin hem de büyükşehir ilçe belediyesinin sorumluluğuna bırakılmıştır. Diğer taraftan büyükşehir ilçe belediyelerine tip mimari proje yapma, mabetlerin yapım, bakımı ve onarımı, afet riski taşıyan veya can ve mal güvenliği açısından tehlike oluşturan binaların tahliyesi gibi görevler de verilmiştir.

Kademeler arasındaki hizmet paylaşımının netleştirilmesi için hangi hizmetin hangi kademe tarafından en etkin şekilde yerine getirileceğinin araştırılması önem taşımaktadır. Tüm bunların yanı sıra hizmetlerin vatandaşa en yakın yerel yönetim birimleri tarafından yerine getirilmesinin, hizmetlere ulaşılabilirliği kolaylaştırarak katılımı sağladığı açıktır. Bu nedenle subsidiarite ilkesine göre hizmet paylaşımının yapılmasının büyükşehir belediyesi ile büyükşehir ilçe belediyeleri arasındaki sorunları en aza indirmesi beklenmektedir. Diğer taraftan büyükşehir belediye modelinin önemli ayrımlarından birini oluşturan büyükşehir ilçe belediyelerine tanınan yetki ve sorumlulukların dağıtılmasında, ilçelerin sahip olduğu büyüklük, nitelik, nüfus, alan gibi özelliklerin dikkate alınması gerekmektedir. Böylelikle merkez ilçe ile merkeze uzak ilçe, kırsal nitelikli ilçe ile kentsel nitelikli ilçelerin farklı yasal statüye sahip olmasına imkan sağlanarak etkin hizmet sunumu ve verimli kaynak kullanımının önünün açılmasına imkan sağlanabilmesi düşünülmektedir.

6360 sayılı Kanun ile gelir paylaşımında da önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda GBVG’ den aktarılan %6,5’luk payın dağılımı %1,50’i il belediyelerine, %4,50’i büyükşehir ilçe belediyelerine ve %0,5’i il özel idarelerine olacak şekilde yeniden düzenlemiştir. Büyükşehir ilçe belediyelerine ayrılan %4,50’lik pay kendi içinde detaylandırılarak, %70 ve %30 olarak iki kısma ayrılmıştır. Büyükşehir ilçe belediyelerine %70’i aktarılan pay kendi içinde %90’ı nüfusa ve %10’u ilçelerin yüzölçümüne göre olacak şekilde yeniden düzenlenmiştir. Kalan %30’luk payın ise büyükşehir belediyelerine nüfus esasına göre dağıtılması kararı alınmıştır. Büyükşehir belediyelerinin sınırları içinden toplanan GBVG’ den aldıkları pay akaryakıt vergileri istisna tutularak %5’ten %6 ya çıkarılırken, bu paydan büyükşehir belediyesine doğrudan aktarılan kısım, %70’ten %60’a düşürülmüştür. Kalan %40’lık kısmın %70’i nüfusa, %30’u ise yüz ölçümü esasına göre büyükşehir belediyeleri arasında dağıtılmıştır. Getirilen bu yeni düzenleme ile payların dağılımında nüfus kriterine yerleşim yerlerinin yüzölçümü kriteri de eklenerek, GBVG’ den belediyelere ayrılan pay nüfus ve yüzölçümü kriterine göre yeniden düzenlenmiştir.

İdareler arasında hizmet ve gelir paylaşımı konusunda kavramsal olarak birbirine benzer ilke ve sistemler olmakla birlikte net bir fikir birliği bulunmamaktadır. Türkiye’de 6360 sayılı Kanun ile getirilen büyükşehir belediye modeliyle oluşturulan hizmet paylaşımında, hizmetlerin çoğunluğu büyükşehir belediye elinde yoğunlaşırken, gelir paylaşımı nüfus ve yüzölçümüne göre farklılaşmaktadır. Bununla birlikte büyükşehir belediyelerinin hizmet alanları ilçe belediyelerine göre daha geniş kapsamlı olduğundan yerel kamusal hizmetlerin büyükşehir ve büyükşehir ilçe belediyeleri arasında paylaşılması her ne kadar olumlu bir katkı sunsa da aynı hizmetin birden fazla yönetime bırakılması yetki kargaşasına ve kaynak paylaşımında sorunlara neden olabilmektedir. Diğer taraftan, farklı niteliklerdeki ilçe belediyelerine aynı yetki ve sorumlulukların bırakılması hizmet sunumunda etkinliği geride bırakabilmektedir. Bu olumsuzlukların yaşanmaması için hizmet paylaşımının kademeler arasında net olarak ayrıştırılması ve kaynak aktarımının buna göre gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Tüm bunların yanı sıra belediyelere, vergi ve harç tarifelerini belirleme yetkisi tanınması değerlendirilmelidir. İlaveten merkezden büyükşehir ve ilçe belediyelerine ayrılan paylar, nüfus ve yüzölçümü kriterlerinin yanı sıra şehirlerin bulunduğu coğrafi yapı, yol ağı, gelişmişlik düzeyi, tarihi miras gibi kriterler de dikkate alınarak yeniden düzenlenmelidir. Ayrıca merkezden aktarılan transferlere çok bağımlı kalmadan belediyelerin kendi öz gelir kaynaklarını artırıcı politikalar benimsemesi teşvik edilmelidir.

Gerçekleştirilen değişikliklerin sonuçlarının değerlendirilmesi ayrı bir çalışma konusu olmakla birlikte hizmet ve gelir paylaşımının sağlanmasında gelirlerin kademeler arasında nasıl dağıtılacağı, transferlerin nasıl düzenleneceğinin ve borçlanmanın sınırlarının nasıl olacağı iyi tespit edilerek yerel yönetimlere bırakılması gerektiğine dikkat çekmek gerekmektedir. Bu tespitin belirli aralıklarla güncellenerek, artan ve çeşitlenen ihtiyaçlar doğrultusunda hangi hizmetin hangi kademede kalacağı ve gelir paylaşımının hangi kriterler ekseninde yapılacağı belirli aralıklarla yeniden düzenlenmesi gerektiği önem taşımaktadır. Ayrıca hizmet ve gelir paylaşımının bir bütün olarak ele alınarak birbirinin tamamlayıcısı şeklinde değerlendirilmesine dikkat edilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Acır, (1974). *Governmental Functions and Processes: Local and Areawide*. Washington D.C., <https://library.unt.edu/gpo/acir/Reports/policy/A-45.pdf> (31/05/2020).
- Adıgüzel, Ş. (2012). 6360 Sayılı Yasa’nın Türkiye’nin Yerel Yönetim Dizgesi Üzerine Etkileri: Eleştirel Bir Değerlendirme, *Toplum ve Demokrasi*, Yıl 6, Sayı 13-14, ss:153-176.
- Agun, B., H., ve Güler, M. (2017). Büyükşehir Belediyelerinin Gelir Yapılarının Değerlendirilmesi: 2006-2015, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Özel Sayı: 4, Cilt: 1, sy.
- Akçakaya, M., (2017). Yeni Yönetim Anlayışının Yerel Yönetimlere Yansımaları, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:9, ss: 105-130.
- Akce, T., (2014) Türkiye’de Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Belediyelere Ayrılan Payların Analizi, *Sayıştay Dergisi*, Sayı:94, ss. 29-51.
- Alataş, Ş. (2019). 6360 Sayılı Kanun ve Bu Kanunun Eleştirisi: Merkeziyetçilikten Yeniden Merkeziyetçiliğe, *Kent Akademisi*, S., 12 (3), ss. 488-500.
- Alıcı, O. V. (2017). Yerelleşme Sürecinde Belediyelerin Öz Gelirlerinin Değerlendirilmesi, *ÇYYD*, Cilt 26, Sayı 4, Ekim 2017, s. 103-123.
- Andersson, M. (2012). *Metropolitan Mangement approaches and Implications*, Sixth Urban Research and Knowledge Symposium 2012.
- Arıkboğa, E. (2016). Büyükşehir Sistemi, Ölçek ve Etkinlik Meselesi, 6360 Sayılı

- Kanunun Getirdiği Yeni Büyükşehir Modeli ve Uygulama Sonuçları, U. Ömürgönülşen ve U. Sadioğlu (Ed.), Hacettepe Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Arikboğa, E. (2007). Yerel Yönetimlerde Ölçek Sorunu ve Belediye Reformu, Kayfor V. Kamu Yönetimi Forumu. 18-27 Ekim Kocaeli, ss. 2-23.
- Arikboğa, Ü. (2015). Türkiye’de Büyükşehir Belediyesi Transfer Sistemi ve 6360 Sayılı Kanunun Etkileri, Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi, Cilt 37, Sayı 2, ss:1-30.
- Arikboğa, Ü. (2016). Türkiye’de Belediyelerin Gelir Yapısı: Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:13, Sayı:33, ss:276-297.
- Arikboğa, Ü. (2018). Metropolitan Yönetimlerde Hizmet Sorumluluklarının Paylaşımı ve Finansmanı, TESAM Akademi Dergisi, Nisan, Özel Sayı 1, ss:251-282.
- Bach, S., Blöchliger, H. ve Dominik, W. (2009). The Spending Power of Sun Central Governments: A Pilot Study, OECD Network on Fiscal Relations Across Level of Government, https://www.oecd-ilibrary.org/taxation/the-spending-power-of-sub-central-governments_11ef2bee-en (31/05/2020).
- Bahl, W. R. (2013). The Decentralization of Governance in Metropolitan Areas. Financing Metropolitan Governments in Developing Countries., In R. W. Bahl, J. F. Linn ve D. L. Wetzel (Eds.). Financing Metropolitan Governments in Developing Countries. Lincoln Institute of Land Policy, ss.85-105.
- Bahl, W., Linn, J., F., ve Wetzel, D., L. (2013). Governing and Financing Metropolitan Areas In the Developing World. In R. W. BAHL, J. F. Linn ve D. L. Wetzel (Eds.). Financing Metropolitan Governments in Developing Countries. Lincoln Institute of Land Policy, ss: 1-30.
- Bird, R. ve Slack, E. (2013). Metropolitan Public Finance, Financing Metropolitan Governments in Developing Countries, Bahl, R., Linn, J. ve Wetzel, D., (Eds.), Lincoln Institute of Land Policy, Cambridge Massachusetts, ss:135-159.
- Boztepe, M. (2019). Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Türkiye’de Yerel Yönetimler Merkezi İdare Arasında Görev ve Yetki Paylaşımının Sınırları, Alanya Akademik Bakış, Cilt:3, Sayı: 1, ss:49-71.
- Bülbül, D. (2013). Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Kamu Kesimi Bütçesi Üzerine Etkileri, IAAOJ, Social Science, 2013,1(2),48-69.
- Byrnes, J. ve Dollery, B., (2002). Do Economies of Scale Exist in Australian Local Government? A Review of the Research Evidence 1, Urban Policy and Research, C.20, S.4, ss: 391-414.
- Çetinkaya, Ö. (2012). Mahalli İdareler Maliyesi, Ekin Yayınları, Bursa.
- Dağ, M. ve Kılınç, F. (2017). 6360 Sayılı Kanun Sonrası Büyükşehir Belediyeleri Açısından Mali Özerkliğin Değerlendirilmesi, Bitlis Eren Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 6, Sayı: Aralık, ss:426-443.
- Dayar, H. (2002). Türkiye’de Yönetimler Arası Mali İlişkilerin Düzenlenmesi, Ortaya Çıkan Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 7, ss.1-17.
- Dönmez, M. (2002). Merkezi Yönetim ile Yerel Yönetimler Arasında Görev ve Kaynak Bölüşümü, Mülkiye Dergisi, Cilt: 26, Sayı: 235, ss:155-192.
- Erbay, Y. ve Akgün, H. (2017). Türkiye’de ve Avrupa’da Yerel Yönetimler, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi Röle Akademik Yayıncılık, 2. Basım.
- Ercan, E. (2018). Geçmişten Günümüze Yerel Yönetimlerde Mali Özerklik (Anayasal ve Yasal Boyutuyla), On İki Levha Yayıncılık, 1. Baskı.
- Falay, N., (2003). Kamu Fonksiyonlarının ve Harcamalarının Devri, İktisat Dergisi, Sayı: 439, ss.23-32.
- Güler, M. (2010). İl Özel İdaresinin Gelir Yapısının Yönetimlerarası Gelir Bölüşümü Açısından Değerlendirilmesi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:12, Sayı:1, ss:263-284.
- Güler, M. ve Kılıç, Ö. (2019). Edirne Belediyesinin Mali Yapısının Değerlendirilmesi, Kentleşme ve Yerelleşme Sürecinde Edirne Monografisi, Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları, Ed: Mahmut Güler ve Seyhan Bilir Güler, Birinci Basım,

- ss:201-234.
- Güler, M. (2019). Uygulama Sonuçlarıyla Yeni Büyükşehir Modeli: Tekirdağ Örneği, Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları, İstanbul.
- Güngör, S. (2012). Yerel Yönetim ve Merkezi Yönetimin Görev Paylaşımı, Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 32, Eylül-Ekim 2012, ss. 1-12.
- Güner, A. (2005). Mali Özerklik Çerçevesinde Yerel Yönetimlerin Gelirleri Üzerine Bir Değerlendirme: Türkiye’de Yeniden Bir Yapılanma, 20. Maliye Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Pamukkale Üniversitesi İİBF.
- Güner, A. (2006). Yönetimlerarası Gelir Bölüşümü, Mali Yerelleşme, Teori ve Uygulama Üzerine Yazılar, A. Güner ve S. Yılmaz (Ed.), Güncel Yayıncılık, İstanbul, ss: 61-92.
- Güner, A. (2007). Nasıl Bir Hizmet Bölüşümü? Temel İlkeler ve Türkiye uygulaması, A. Mengi (Der.) Yerellik ve Politika, Küreselleşme Sürecinde Yerel Demokrasi, İmge Kitabevi, Ankara, ss: 47-66.
- Gündüz, İ. O. ve Agun, B. H. (2009). Bir Yerel Yönetim Geliri Olarak Yerel İşletme Vergisi: Avrupa Birliği Uygulaması ve Türkiye’de Uygulanabilirliği, Prof. Dr. Mualla Öncel’e Armağan, C.I., Ankara Üniversitesi Yayınları, No:243, Ankara.
- Hameed, A , İnan, F , Develioğlu, A . (2020). Ankara-Keçiören Belediyesi’nin Sosyal Belediyecilik Uygulamaları Açısından İncelenmesi: 2015-2019 Dönemi Örneği . Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi , 4 (2), ss. 228-253.
- Holzer, M. Fry, J., Charbonneau ,E. Ryzin, G. V. ve Burnash, E. (2009). Literature Review and Analysis Related to Optimal Municipal Size and Efficiency, The Local Unit Alignment, Reorganization, and Consolidation Commission (LUARCC), New Jersey.
- İzci, F. ve Turan, M. (2013). Türkiye’de Büyükşehir Belediye Sistemi ve 6360 Sayılı Yasa İle Büyükşehir Belediyesi Sisteminde Meydana Gelen Değişimler: Van Örneği, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, C. 18, S.1, 22, ss. 117-152.
- Kalabalık, H. (2005). Avrupa Birliği Ülkeleriyle Karşılaştırmalı Yerel Yönetim Hukuku, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Keleş, R. ve Mengi, A. (2017). Avrupa Birliği’nin Bölge Politikaları, Cem Yayınevi, 2. Basım.
- Korlu, R., K. (2019). Türkiye’de Belediyelerde Optimum Büyüklüğün Bütçe Verimlilik Açısından Değerlendirilmesi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 37, Ekim, ss. 231-246.
- Martinez, V., J. (2013). Local Nonproperty Revenues, Financing Metropolitan Governments in Developing Countries, Bahl, R., Linn, J. ve Wetzel, D., (Eds.), Lincoln Institute of Land Policy, Cambridge Massachusetts, ss:183-213.
- Mutluer, M. K. ve Öner, E. (2009). Teoride ve Uygulamada Mahalli İdareler Maliyesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Nadaroğlu, H. (2001). Mahalli İdareler, Beta Yayınları, 7. Basım, Yayın No: 548, İstanbul.
- Ökmen, M. ve Çağatay, U., (2014). Kamu Hizmeti- Yerel Hizmet İlişkisi ve Açılımları Üzerine Notlar, Yerel Politikalar Temmuz-Aralık, ss.77-104.
- Özdenkoş, D. (1999). Merkezi Yönetim ile Yerel Yönetimler Arasında Görev Bölüşümü, Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi 1(2), ss. 77-95.
- Özer, M. A. ve Akçakaya, M. (2014). Yerel Yönetimler Teorik Boyut, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Özer, M., A. (2015). Yerel Yönetim Merkezi Yönetim İlişkilerinde Gelir Bölüşümü Sorunu ve Türkiye’deki Son Durumun Değerlendirilmesi, Türk İdare Dergisi, Sayı 481, ss. 525-558.
- Özel, M. (2000). Kamu Yönetiminde Yeni Bir Örgütlenme İlkesi: Yerellik (Subsidiarite) Çağdaş Yerel Yönetimler, c.9, s.3, Temmuz, 2000, ss.25-43.
- Parlak, B. (2014). Avrupa Birliği Perspektifinden Merkezi Yönetim-Yerel Yönetim İlişkileri, Tesam Akademi Dergisi, ss. 7-40.
- Sezer, Ö. ve Vural, T. (2010). Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Devletin Değişen Rolü ve Merkezi Yönetim ile Yerel Yönetimler Arasında Yetki ve Görev Paylaşımı, Maliye Dergisi, Sayı: 159, Temmuz-Aralık, ss.203-219.

- Shah, M. A. (2013). Grant Financing of Metropolitan Areas: A review of Principles and Worldwide Practise, Financing Metropolitan Governments in Developing Countries, Bahl, R., Linn, J. ve Wetzel, D., (Eds.), Lincoln Institute of Land Policy, Cambridge Massachusetts, ss:213-243.
- Slack, E. (2006). Fiscal Aspects of Alternative Methods of Governing Large Metropolitan Areas. Bird, R. M. ve VAILLANCOURT, F., (Eds.), Perspectives on Fiscal Federalism. Washington: The World Bank. ss:101-123
<https://books.google.com.tr/books?id=NgVsiDkmDZAC&pg=PR3&lp=PR3&dq=slack+fiscal+aspects+of+alternative+methods+of+governing+large&source=bl&ots=KQa7e41Jx2&sig=ACfU3U1vt3QKli-JspHfpgcsUsJQ0ZJdiQ&hl=tr&sa=X&ved=2ahUKEwighpmXnOnpAhWIDGMBHegACe4Q6AEwA3oECAgQAQ#v=onepage&q=slack%20fiscal%20aspects%20of%20alternative%20methods%20of%20governing%20large&f=false> (15/04/2020)
- Slack, E. (2004). Models of Government Structure At The Local Level, IIGR, Queen's University Working Paper.
- Slack, E. ve Cote, A. (2014). Comparative Urban Governance, Future of Cities: Working Paper, Institute on Municipal Finance and Governance Munk School of Global Affairs University of Toronto, UK Government's Foresight Future of Cities Project.
- Smoke, P., (2013). Metropolitan Cities in the National Fiscal and Institutional Structure, Financing Metropolitan Governments in Developing Countries, Bahl, R., Linn, J. ve Wetzel, D., (Eds.), Lincoln Institute of Land Policy, Cambridge Massachusetts, ss:57-85
- Şengül, R. (2011). Yerel Yönetimler, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.
- Tavares, A. F. (2018). Municipal Amalgamations and Their Effects: A literature review, Miscellanea Geographica-Regional Studies on Development, C.22, S.1.
- TEPAV, (2014). Bütçe İzleme. https://www.tepav.org.tr/upload/files/1408539608-2.Butce_Izleme.pdf (15/06/2020)
- Tortop, N., Aykaç, B., Yayman, H. ve Özer, M. A. (2014). Mahalli İdareler, Ankara: Nobel Yayınevi, 3. Basım.
- Ulusoy, A. ve Akdemir, T. (2013). Mahalli İdareler: Teori-Uygulama-Maliye, Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Usui, N. (2007). Critical Issues of Fiscal Decentralization, Technical Note Series No.21, Asian Development Bank, <http://www.adb.org/sites/default/files/publication/29864/tn-21-critical-issues-fiscal-decentralization.pdf>(15/04/2020)
- Üskül, Z. (1995). Sübzidiarite İlkesi Üzerine Düşünce Alıştırmaları, Yeni Türkiye, 4(1), Mayıs-Haziran, ss.22-24.
- Yalçın, A. Z. ve Gök, M. (2016). 6360 Büyükşehir Belediye Yasasının Büyükşehir ve İlçe Belediyelerinin Mali Durumuna Etkisi: Balıkesir İli Örneği, Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute, Faculty of Economics and Administrative Sciences, 10th Year Special Issue, Volume: 19, Number: 36(1), ss.687-723.
- Yaslıkaya, R. (2019). Yerel Yönetimlerde Ölçek Ekonomisi: Teori, Kavram ve Tartışmalar, Liberal Düşünce Dergisi, Sayı: 95, ss:163-192.
- Yaylı, H. (2008). Türkiye'de Belediyelerin Yeniden Yapılandırılması: 2004 Belediye Reform Çalışmalarının Değerlendirilmesine Yönelik Çalışma, Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi.
- Yıldırım, U. Gül, Z., Akın, S. (2015). İl Mülki Sınırı Büyükşehir Belediye Modelinin Getirdiği Yenilikler, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Ağustos, 10 (2), ss. 205-229.
- Yüksel, C. (2016). Yerel Yönetimlerde Kaynak Paylaşım Sistemleri ve 6360 Sayılı Kanunla Türkiye'deki Değişimler, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 71, No: 3, ss: 731-756.
- Zengin, O. (2014). Büyükşehir Belediyesi Sisteminin Dönüşümü: Son On Yılın Değerlendirmesi, Ankara Barosu Dergisi, 2014/2. (30/12/2020).
- 5393 sayılı Belediye Kanunu <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf>
- 6360 sayılı On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, <https://www.mevzuat.gov.tr> (30/12/2020).
- WEB 1: https://www.tbb.gov.tr/mevzuat/kanunlar/Avrupa_Yerel_Yonetimler_ozerklik_Sarti.pdf (30/12/2020).
- WEB 2: <https://muhasabat.hmb.gov.tr/genel-yonetim-mali-istatistikleri> (30/12/2020).
- WEB 3: <https://yerelyonetimler.csb.gov.tr/faaliyet-raporlari-i-88463> (30/12/2020).

VILLAGE INSTITUTES AS A REWORKED POLICY MODEL FOR THE TURKISH EDUCATION SYSTEM**Ali Buğra KÜÇÜK, alibugrakucuk@hotmail.com*****ABSTRACT**

Village Institutes are one of the most controversial topics in the history of the Republic. All prejudices, positive or negative, towards the Village Institutes have crystallized and thus become far from objectivity. The more accusing and brutal those who are against the institutes, the advocates of the institutes are equally romantic and idealizing. Therefore, even after the Village Institutes take their place in the dusty pages of history, they can still be at the center of harsh discussions and political conflicts. There are no other educational programs or socio-economic projects discussed so much.

As an education model, which has a unique place in the history of Turkish education and is recommended by UNESCO today, Village Institutes have produced remarkable successful outputs despite all its negativities. Institutes offer an infrastructure that can be adapted to our contemporary education system by taking into consideration these positive features that can produce successful output, and by taking into consideration, the criticisms directed to them. The aim of this study is to examine the place of Village Institutes in Turkish education history and what Village Institutes mean as a socio-economic project for today's education system. Thus, it is aimed to provide a framework for Village Institutes to draw the attention they deserve and to be brought to agenda as a new and reworked solution for Turkey's chronic educational problems.

Keywords: Village Institutes, Education, Republic, Village, Training.

TÜRK EĞİTİM SİSTEMİ İÇİN YENİDEN ELE ALINMIŞ BİR POLİTİKA MODELİ OLARAK KÖY ENSTİTÜLERİ**ÖZET**

Köy Enstitüleri, Cumhuriyet tarihinin en tartışmalı konularından biridir. Köy Enstitülerine Yönelik olumlu veya olumsuz tüm önyargılar, kristalize olmuş ve dolayısıyla objektiflikten uzak hâle gelmiştir. Enstitülere karşı olanlar ne kadar suçlayıcı ve acımasızsa, enstitüleri savunanlar da aynı ölçüde romantik ve idealize eder bir biçimde konuyu ele almaktadırlar. Dolayısıyla Köy Enstitüleri tarihin tozlu sayfalarındaki yerlerini aldıktan sonra dahi, hala sert tartışmaların ve siyasi çekişmelerin odağında yer alabilmektedir. Üzerinde bu kadar çok tartışılan başka bir eğitim programı veya sosyo-ekonomik proje bulunmamaktadır.

Türk eğitim tarihinde kendine özgü bir yeri olan ve günümüzde UNESCO tarafından önerilen bir eğitim modeli olarak Köy Enstitüleri, tüm olumsuzluklarına rağmen dikkat çekici başarılı çıktılar da üretmiştir. Enstitüler, başarılı çıktı üretebilen bu olumlu özellikleri örnek alınarak günümüze adapte edilebilir ve vaktiyle kendilerine yöneltile eleştiri maddeleri dikkate alınarak çağdaş eğitim sistemimize uyarlanabilir bir alt yapı sunmaktadır. Bu çalışmanın amacı Türk eğitim tarihi içerisinde Köy Enstitülerinin nasıl bir yer tuttuğunu ve sosyo-ekonomik bir proje olarak Köy Enstitülerinin günümüz eğitim sistemi için ne ifade ettiğini incelemektir. Böylece Köy Enstitülerinin hakettiği ilgiye kavuşması ve Türkiye'nin kronikleşmiş eğitim sorunlarına yeni bir çözüm yolu olarak tekrar gündeme gelebilmesi için bir çerçeve sunulması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Köy Enstitüleri, Eğitim, Cumhuriyet, Köy, Öğretim.

* Kırıkkale Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID No: 0000-0001-7189-1435

Derleme Makalesi.

Sayfa Sayısı:289-308

Makale Geliş Tarihi: 28.12.2020

Makale Kabul Tarihi: 11.02.2021

INTRODUCTION

One of the expectations for the opening of the Village Institutes was that the Republic's aim to "culturally change the peasant in reaching the modern society". In other words, it was to contribute to the transformation of medieval social relations in villages and towns into the culture and relations brought by the Enlightenment Age through education. The other was to increase the production by providing the economic transformation of the village, namely agriculture, and to contribute to the development of industry and therefore capitalism by creating new resources. This was the change in the status of the peasant from the Empire; in other words, it meant that the "landowner-sharecropper relationship" would suffer a great blow both culturally and economically.

In order to achieve this long-term goal, the traditional understanding of education of the Ottoman Empire should be abandoned and an educational philosophy aimed at the overall development of the individual both physically and psychologically should have been adopted. This kind of education was, of course, not the invention of the founders of the Village Institutes. In fact, this was the modern reflection of an educational philosophy that has its origins in antiquity.

In Ancient Greece, *theoria* versus *praxis* contradiction was actually an extension of the human-nature contradiction. The effort to understand and explain the "existing" through thought brought together the view of "education" as its necessary formation. This understanding of education was humanistic and intellectual, based on the education of human beings as human beings, and aimed at "all-round development" through gymnastics and music (Aytaç, 1972:17). When it comes to the Roman period, it is seen that the practical aspect of education is more prevalent - since it was not a self-sufficient economy unlike Ancient Greece, but a more developed and commercial economic system was adopted. All branches of art, philosophy, sciences were perceived in Rome as a whole for practice (Aytaç, 1972:18).

By the 16th century, the fully theocratic mindset of the Middle Ages began to be challenged, and the sprouts of scientific thought were thus manifesting itself. In this period when positive sciences were on the rise, the idea that education was a valid right for everyone became widespread, and it was demanded that education be versatile and organized in a way that includes all human activities. Economies were now much larger and more developed than before, and the need for trained manpower to this extent was increasing. At this point, it should be noted that the training of the body and mind in the education required for "qualified manpower" was completely separated from each other (Russell, 2001:36). With the effect of the Renaissance, the shifting of education to all masses of people, the application of education to practice, the completion of school and living spaces came to the fore again. The thesis that the basic motivation of education is that it is "for life" has become widespread. Thus, education seemed to return to its Ancient Greek line. In the 16th century, thinkers such as Thomas More, Campanella, and in the 18th century, Charles Fourier argued that human beings should be educated in all aspects, intellectual and practical integrity. For example, Fourier said on this subject: "(...) that is, the purpose of society's education is to allow the full development of bodily and mental abilities and to combine them with productive work" (Cited by: Aytaç, 1972:16).

With advances in technology and industry in the 18th and 19th centuries, it became even more important to educate people and qualify them for jobs. Education was no longer seen as a separate field of activity, but as a part of life. With business school theorists and educators such as Pestalozzi

(2020), Froebel (2019), Kerschensteiner (1954), etc., more production-oriented views and education policies for purposes such as training in work, learning by living, training for work, and education for life became widespread (Demirtaş & Özer, 2015:208).

It is clear that all educational activities and processes are determined according to the material, economic structures and technical characteristics of societies. The Turkish education system is no different. The Village Institute model, which was developed according to the political climate and economic needs of the post-National Campaign period, deserves a special interest in the history of Turkish education, which has been shaped according to the needs of both the political structure and the economic structure throughout history, both in terms of the discussion space it creates and its unique position in Turkish education history. This study aims to determine the place of Village Institutes in Turkish education history, and inspired by this education model exemplified by UNESCO, to provide a discussion of contemporary Turkey to create a new model for its educational and economic needs.

1. HISTORICAL BASES OF THE TURKISH EDUCATIONAL PHILOSOPHY

1.1. An Overview of Ottoman Empire Education

In the Ottoman Empire, as in all empires of the Late Middle Ages and New Age, school education did not fully spread to all levels of society. Not only in villages and nomadic tribes, but also in cities and towns, most children were deprived of school education, but a small minority of the population had the opportunity to study and be educated (Tonguç, 1932:196-198). The empire, by its nature, had many different cultures. For this reason, and because of the fact that the educational opportunities of the empire were not very developed, out-of-school education developed in different ways and places, and produced different results. By the middle of the 19th century, there were two main educational institutions in the Ottoman Empire: primary schools and madrasas.

Primary education was given in primary schools. Since Sharia ordered girls to be educated, boys and girls between the ages of 4-6 were studying together in these schools. These schools were established by private individuals (wealthy notables, courtiers, sometimes sultans) independently of the state or with the support of the public in places where these people were not available. These schools, where religious education is essential and the main lines of Islam are explained to children, did not charge any fees (Sakaoğlu, 2003:112). Due to the content and subject of the education provided here, the language of instruction in these schools was mostly Arabic. The instructor who will work as a teacher in these institutions should have been a madrasa graduate. However, this principle was not applied in all madrasas. Literate imams and elders who knew the Quran and prayers were sometimes able to undertake this task (Sakaoğlu, 2003:127).

Madrasas were not only the educational institutions of the Ottoman Empire, but also the entire Islamic world (Başgöz, 1995:10). The second task of madrasas, one of which was to prepare students for higher education, was to provide students with an education and training equivalent to high school/associate degree and undergraduate. This institution, where the housing, food and clothing needs of the students were met and paid at certain intervals, was free like primary schools; but differently it was a boarding school. As of the 17th century, almost all positive sciences (except mathematics) were removed from the madrasa education programs, which were dominated by a theocratic perspective in most courses. A serious deterioration occurred in these institutions -

especially in the period of decline -, where there was no observation and experimentation, where little importance was attached to practice, and where the scholastic education style was predominant. On the other hand, in the Ottoman Empire, madrasas were very successful institutions in their duties of spreading religion, reinforcing religious knowledge, and kneading a Muhammad ummah from various Muslim societies. This success has arisen from the working hand in hand with other institutions of the society in the same direction. Islam has guided society's institutions such as education, politics, art and literature, and even the economy (Başgöz, 1995:15).

After the 18th century, severe military defeats of the state shifted the attention of statesmen to this area, the lack of modern knowledge and techniques of the army and military training institutions was seen as the main factor in the defeats, and innovation movements in education were initiated for the first time, especially by focusing on military officer training. However, in this movement, which started about 200 years after Europe, there is no compulsory formal education understanding that ensures the development of citizen consciousness and aims at positive science due to the military focus of innovation (Avşaroğlu, 1970:13).

Since the 19th century, when the collapse accelerated, the Ottoman Empire entered into an effort to innovate in the military field. However, this innovation took the form of imitating the West rather than an original innovation movement. With this effort, a dualism in every field of Ottoman society and a stuck between the culture and technique of the East and the West would be observed. Likewise, the religious values on which all spheres of the empire were built would be pushed into this dualism (Hilav, 2008:383).

The first attempts of innovation started in the army during the reign of Selim III and Mahmut II and were reflected in the civil education system very slowly (Topses, 1982:178). With the *Tanzimat* (Reorganization) movement, non-Muslim minorities would be included in education activities. During the Tanzimat period, the movements that affected education and many other areas were Westernism and Islamism. The dualism between modern and ancient beliefs and their practices became visible in this period. Besides providing valuable institutions for the development of education such as *Encümen-i Daniş* (Society of Scholars) and *Rüştiye Mektepleri* (High Schools), Tanzimat also ensured the transition from madrasas to modern education and students to receive secondary education (Görür, 2015:312). In addition, during this period, schools, blackboards, maps, etc. lesson tools were also included, and the students had the opportunity to experiment, albeit partially. However, both the inability to internalize innovations and the submission of modern values in a top-down manner to a society ruled by absolute authority for centuries were not considered as a sustainable initiative by neither political power holders nor the public. That is, the innovation movement that developed with the Tanzimat could not touch the madrasas and other traditional educational institutions, and could not generate a change; new and old educational institutions have concretized the duality by continuing their existence simultaneously. As a result, as Avşaroğlu stated; the nation, in poverty, misery and above all ignorance, is stuck between a life that consists of solely providing soldiers and paying taxes, as before (Avşaroğlu, 1970:17). Because the students who were tried to be educated with traditional education methods started life confused and they lacked the knowledge that would fit real life and production.

The Second Constitutional Monarchy is another development that has an important role in shaping both the Ottoman and the current Turkish education system. Ottoman intellectuals, even

though they could not be fully realized in this period, has developed a variety of systems such as the idea of Westernism, Turkism and Islamism, which were effective both in that era and in the history of the Republic of Turkey. The staff, which will give direction to education in the first decade of the Republic of Turkey, has grown in the Second Constitutional Era (Başgöz, 1995:38). During the Second Constitutional Era, “*Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati*” (Temporary Primary Education Law) was enacted.* Also in this period, the foundation of a university for women was laid, and some schools that were thought not to meet a certain standards in education were attached to *Maarif Nezareti* (Ministry of Education). Not all these efforts and expenditures for education could be put into practice due to the Balkan Wars that started right after the enactment of the law (Uyanık & Çam, 2012:415-416).

The Ottoman Empire used education to consolidate its sovereignty and to ensure the continuity of its hegemony over its subjects - as all states do -. Therefore, the Ottoman education system, despite the existence of reformist sultans and rulers, could not exhibit a realistic transformation by separating from its traditional form, which was not fully reformed. As stated above, Tanzimat and the Second Constitutional Monarchy ignored the productive forces, socio-economic situation, dynamism and cultural environment of the society, were imposed on people from the top-down, but they were contradictory to the society and therefore were not effective. The Ottoman Empire, which includes many nations, could not achieve its internal integrity in the education system and could not respond to the educational demands of these different nations. It is obvious that the education system, which was tried to be revised by ignoring the purposes such as accessing technology, science and knowledge of modern civilizations, developing the personalities and skills of individuals, providing qualified workforce, would obviously not meet the needs of the required technological structure, productive forces, qualified labor force, etc.

1.2. Educational Activities during the War of Independence

Before explaining the educational philosophy and policy in the Republican era, it is important to touch upon briefly the educational policy and problems in the years of the War of Independence between the Ottoman and Republic periods in terms of understanding the historical background. The years of the War of Independence made the gap between Ottoman intellectuals and politicians and the Anatolian people living in poverty, ignorance and misery visible. The period of the War of Independence is important because the intellectuals and the army realized this deep gap between them and the Anatolian people, who were their mere supporter and this awakening affected the subsequent education policies. On this issue, Hamdullah Suphi, Minister of National Education conveys:

“Gentlemen, Anatolia is a stranger to us. Anatolia is an unknown country to us. Mustafa Bey, Tokat deputy, states the educational status of this unknown country: ‘The population of my liva (shire) is over 100 thousand. There are not even two intellectuals here. Why did they build all the schools to Istanbul, Bursa, and they left us without education? We have to take care of this problem. You are traveling by car, I walk. It is the same in education; education is viewed in a different light here’.” (Kolektif, 1946:204)

* This law, with some modifications, remained in force in the Republic of Turkey for a long time.

The main problem expressed here was tried to be solved by various initiatives, especially the Village Institutes play a crucial role to resolve challenges in education, during the years of the War of Independence and the Republic period until the 1950s, but failed despite all efforts. This problem, which was inherited in the 1950s, became apparent again in these years, but thanks to the economic breakthroughs of the Democrat Party government, its volume decreased and changed its shape to a great extent (Tangülü, 2012:405). The problem of not expanding educational opportunities across the country with a standard quality will continue to exist partially until today.

The Ankara Government established *Maarif Vekâleti* (Ministry of National Education) on May 2, 1920 (Başgöz, 1995:53). The Ministry has prepared a program that aims to improve the state of education, secularize education and base it on contemporary scientific foundations, and make the public productive.* Although it is an innovative national education program prepared by idealist intellectuals, the absence of a full ministry organization made the implementation of the program difficult. According to the statistics collected with difficulties, there are a total of 2345 schools in 38 provinces under the Ankara Government. 581 of these schools are closed. Some of these schools were closed by the administrators due to borrowing, while some were closed by the public. Ayas quotes an interesting anecdote:

“(...) the people say that you want 10 thousand liras from us for schools. We will give 20 thousand liras. However, if no students pray in schools, the nation will not see anything good from that education. Therefore, our education does not hold a place in the heart of our nation. Our schools are inferior to the public. Because the schools do not respect the basic principles of religion and the traditions of the country.” (Ayas, 1948:186) *“(...) there are also those among our schools that are not closed. One of them is Medical School and the other is Military Schools. Because these schools raise professionals who meet the needs. What drives children to these schools is to have a profession after they graduate”* (Ayas, 1948:213).

One of the difficulties of the war years in terms of education was the inability to pay primary school teachers. Primary school, high school and training collage teachers who received their salaries from the provincial special administrations could not get their salaries properly. There have been teachers who could not receive a salary for 8-10 months, sometimes more than one year (Başgöz, 1995:57). This economic problem would continue to exist as one of the main problems of the Republican era education system in the upcoming years. During the War of Independence, the greatest contribution of the Ankara Government to education is its efforts for public education. Of course, these efforts should be seen as a necessary result of the current situation back then.

1.3. Educational Practices in the Republic of Turkey

Educational problems seen in almost every period in the history of Turkey were also present during the Republic era. In addition to the quantitative problems such as the lack of schools and teachers, lack of equipment, limited budget to spend on education, there were also qualitative problems such as the lack of a specific and purposeful educational philosophy.

In 1923, Izmir Economic Congress, which was held to determine the economic road map of the Republic of Turkey, had a thought model that actually revealed the outline of the ideas to be

* For the details of the program, see: Ayas, 1948.

implemented in the education system (Topses, 1982:203). This outline, besides the civic education aiming to consolidate and disseminate the ideology of the republic, chose to educate the peasant, rural people, to make them productive, as the main approach. The aim was especially to develop the village and the villagers, to equip the villagers with basic agricultural knowledge, and to mobilize manpower trained in agriculture (Topses, 1982:203). Secularization of education and exclusion of religion from education programs can be considered among the aims of education in this period.

During the reform years, the dualist structure in education created by the madrasas of the Eastern culture and the new educational institutions of the West was solved in 1924 with *Tevhid-i Tedrisat Kanunu* (Law of the Unification of Teaching). This law contained the following articles:

1. All scientific and educational institutions in Turkey was centralized by the Ministry of National Education.
2. All madrasas and schools administered by the Ministry of Sharia and Foundations or private foundations were transferred to the Ministry of National Education (Özalp & Ataüinal, 1977:36).

With this law, education was unified and madrasas, which were part of the traditional education model, were closed. Purified from religious content and symbols, the Turkish education system was beginning to gain a secular and earthly character. Later, Imam Hatip Schools were opened in 27 centrums in 1924 to train civil servants to manage religious ceremonies (Çakır & Bozan & Talu, 2004:57). In the 1930s, these schools were closed on account of the fact that they could not find students.*

During this period, education experts were invited from abroad to prepare a training program as required by the conditions; curricula and regulations were reviewed. In 1926, with the Law No. 789 on the National Education Organization, The National Education Organization, school types, the rights and powers of the Ministry and teachers were determined. Teaching became a profession with Law No. 1702 enacted in 1930 (Official Newspaper/ Resmi Gazete, Law No. 1702 dated 29.06.1930, Articles 4, 5 and 15). Coeducation practices were also decided. The Ottoman Empire collapsed and a new nation-state was established in its place. Therefore, there were no more nations left to be interconnected with Arabic as a *lingua franca*. For this reason, the Latin alphabet was adopted to eliminate the influence of religion in many areas of life, to apply French-style secularism and to purify the intellectual life from religion. Practical arts schools were opened, as in Western education systems; vocational and technical education was linked to the central administration.

The greatest contribution of the Republic period to the Turkish education system was the adoption of the educational understanding for production, the use of education in rural areas to increase productivity and accelerate development. In this way, an education policy, which was based on the real structure of the economy, has been adopted and planned, and would shape the cultural level of the people in accordance with the objectives of the economy in question.

What suffered the most during the Republic period was the lack of qualified, educated manpower in line with the socio-cultural and economic structure of the country that was established

* The Democrat Party, which came to power after the 1950 elections, reopened Imam Hatip Schools. Imam Hatip Schools were opened in 7 provinces in the period of 1951-1952. Their number increased to 19 in 1958, 26 in 1962, 72 in 1971 and 101 in 1974. The number of students of these institutions, which could not find students when they were first established in the Republican period, increased continuously from the 1950s to the mid-2000s.

on an economic depression. More than 80% of the people lived in rural areas and the economic system implemented until then did not require the education of the entire population. The public did not demand this anyway. The fact that education was abstract and far from life did not make him attractive. This understanding pushed the peasant to backwardness and ignorance. In rural areas that do not require modern education, problems such as health, lack of production, lack of job diversity were also emerging. In this direction, the basic policy of the Izmir Economic Congress on education gains a different quality:

Art.1: Books and magazines written in a way that teach the villagers and farmers various branches of agriculture should be printed and distributed free of charge.

Art.2: In general primary schools and other secondary schools, industry and agriculture should be taught as well as in advanced countries.

Art.3: For the villages that are close to each other in each *liva*, a boarding primary school with sufficient land should be opened and the practical and theoretical agriculture lessons should be given at those schools.

Art.4: In each *liva*, one or more schools in the nature of exemplary farms that will provide practical agriculture education according to its size should be established.

Art.9: In every *liva*, a mobile agriculture school should be opened for now; in this way, conferences and films should be presented to the villagers and their agricultural knowledge should be increased.*

As it can be seen, the decisions of the congress about education reveal that education will actually develop towards a practice meeting an economic need, rather than just teaching abstract information. Schools would no longer be institutions that could not find their place in the village shrouded by mosques, but as small businesses where business and education intertwine. Thus, both economic development would be accelerated and the “workability” level of the villagers would be increased.

2. VILLAGE INSTITUTES AS AN INVENTIVE EXPERIMENT

Village Institutes were born as a project of reviving and shaping the village in order to ensure economic development, as well as primarily to raise individuals compatible with republican values. Because, in rural areas where the majority of the population lives, it is not possible for the country to reach prosperity unless individuals are educated and brought into a productive and creative state. The drive for development had to be started from the ground up; first, the peasant intellectual generation had to be raised. As Aydın stated:

“(...) although the liberation of the country was achieved fifteen years ago, the country could not be saved from ignorance and poverty, and the language revolution and literacy mobilization were not enough for the reconstruction and development of the country. The country’s population of approximately 16 million is literate around 2.5 million. In other words, only one out of seven people can read and write. It is a pity that the revolutions have not reached 40 thousand villages yet. In many villages, there are those who do not even know about the proclamation of the republic. In fact, the

* For detailed information, see: Başgöz, 1995.

situation is so dire that people asked İ. H. Tonguç 'Who is the sultan now?' on an Eastern Anatolia trip" (Aydın, 2007:10).

The survival, development and full independence of the young republic relied on its ability to process its own resources and establish its industry without being dependent on any foreign country. For this, passive people who produced only enough for themselves and worked only for their own needs had to be made "real" producers. In addition to emphasizing the necessity of an education move, it is also an emphasis on the fact that education can be effective and efficient if only it is based on a solid economic foundation. Thus, the education process will be brought closer to life, and the support and belief of the people who feel the practical benefits of education in their daily lives will be provided (Katoğlu, 2008:429).

In order to increase the production capability in the country, to increase the quality of life and thus to increase the income that will lead to the development of education, an economic content has been introduced to education programs through trade and industry education. Designed by the pragmatist educational philosophy of American pedagogue John Dewey, Village Institutes were born with this core idea and they have taken their place as *sui generis* institutions in the history of Turkish education and in the economic and cultural fields by raising individuals above the expectations with an education program far beyond its original idea (Güvenç, 1998:56).

By 1935, the number of schools in the villages where 80% of the country's population lived was almost nonexistent. A small number of teachers who were found and sent to these schools from the cities could not be successful in the villages. Because they could not integrate with the peasant, saw the villager inferior and could not approach the problems of the village. Similarly, the people of the village could not adopt the teacher. They walked around wearing clothes contrary to them, and the abstract information they taught could not provide any benefit to the students in daily life. As a result, the villagers avoided the teacher in terms of the importance and assistance they gave to the imam who ran for prayer, religious education, funeral and marriage (Eren, 2009:53).

The educational needs of the rural people were not limited to literacy; the peasants could not fight infectious diseases, they produced their goods by primitive methods. The peasants, who suffered the heavy burden of the War of Independence, had not yet become true citizens of the Republic. It was very difficult to serve the village between the years 1930-1940. Village service efforts undertaken with the Republic was left incomplete because either they did not meet the expectations of the villager or they were not successfully carried out. For success, a new type of intellectual who understood the language of the peasant was needed. This might come out of the peasant itself. The educator Ismail Hakkı Tonguç, who caught this point well, was a peasant's son himself, would be both the theorist and the founder of the Village Institute system (Katoğlu, 2008:429). Saffet Arıkan, the Minister of National Education, one of the former staff of Atatürk, appointed him, and the next Minister, Hasan Ali Yücel, claimed his initiatives. Tonguç explained the type of intellectual he thought to create with the following words:

"We must create such a type of teacher that he/she not only cultivates the village's beliefs and affects their social institutions. May he/she also change the face of the village and its economic life. The qualifications that this teacher will have can be listed as follows:

1. *To be active in the beliefs of the village (leadership of principles such as revolutionism, secularism and republicanism in the village)*
2. *To be able to influence the social life of the village (implementation of the civil law in the village, ensuring that its rules are obeyed in the family, in people's relations)*
3. *To be effective in the material and economic life of the village (advanced agricultural methods, wide exchange of goods, bringing regulated market relations into the village)*
4. *Being an intellectual (being a well-trained school teacher, having acquired all the good qualifications of the teaching profession)" (Tonguç, 1932:419)*

Education and training in production, which was the basic philosophy of Tonguç, was the most important basic principle in the application of Village Institutes (Ertuğrul, 2002:35). Thus, it was his only wish to both ensure the revitalization of the village and to raise an "organic intellectual" in the Gramscian meaning, who would respond to the demands of the Republic.

İsmail Hakkı Tonguç first made a serious village study, evaluated the figures and what was done in the past, and drafted a 20-year plan. According to this plan, there would be no village left until 1954 without teachers, guardians, agricultural technicians and health services. However, realizing this plan would not be easy at all, because first of all, finding literate village children and students for the institutes to be opened was a big problem (Türkoğlu, 1997:112). The families were hesitant to send their children.* Despite the resistance of classical educators, Tonguç opened a four-month course at Çifteler Farm in Eskişehir in 1936, in order to assign a group of literate youth who had completed their military service as "instructors" and "temporary teachers" in villages. The first 84 instructors assigned in Ankara villages by completing these courses were extremely successful and the instructor courses were opened and multiplied in other parts of the country in a short time (Aysal, 2005:9). Trainer candidates also built the first buildings of the Village Institutes to be opened. Educators who went to their villages were obliged to teach and graduate the children they collected for three years, to convey the health problems in the village to the district governor, to teach modern agricultural techniques to the villagers, and to teach adults literacy, calculus and citizenship through evening schools (Aysal, 2005:9). When a positive result was obtained from this first application, the Law of Village Trainers enacted on June 11, 1937 brought legal functionality to the instructorship. The training of instructors continued as independent courses until the Village Institutes were established, and after that, they continued under them.

The positive results of the experience of village teacher schools and instructor courses showed that there was a need for further planning, and a draft law was prepared according to brand new principles and submitted to the Turkish Grand National Assembly. Later, with the efforts of Hasan Ali Yücel, the Minister of National Education, and İsmail Hakkı Tonguç, the draft law was legalized under the name of the Law on Village Institutes No. 3803, and Village Institutes were established on April 17, 1940.*

* Male labor, composed of children who survived the War of Independence, were recruited again, and women and children remained in the villages. Therefore, institutes were established with "child labor". The villagers, on the other hand, did not want to send children, their only support, to school. Especially finding a girl was very difficult.

* The schools were named as "institutes" because it envisaged an education that would apply knowledge by making it an occupation.

Understanding that the traditional comprehension of education will not meet the needs of the new Republic, Tonguç shaped the education at the Village Institutes in a way that can be called extremely idealistic, completely out of this comprehension. Due to the economic bottleneck, one side of the education would be technical, and the other side would be the cultural and artistic elements required. Within the framework of the “on-the-job training” principle, students would both work, build their own schools, produce their food and not burden the state; they would develop their minds and abilities by engaging in artistic activities such as music, physical education, painting and theater (Eren, 2009:45). Thus, as Europe and other developed countries did, the Republic of Turkey would also provide both economic and social development simultaneously. Village Institutes, an unprecedented, completely Turkish invention and an education model recommended by UNESCO, were socially rooted and socially oriented educational institutions where adaptation and thinking, hearing and processing were combined in accordance with Tonguç’s aims of raising awareness about democracy and human rights, increasing the literacy rate, boosting agricultural productivity, creating environmental awareness and establishing and internalizing humanism in the form of mass thinking (Arayıcı, 1999:278-279).

In the Village Institutes, history, civic knowledge, mathematics, physics, chemistry, foreign language, physical education, music, business education, agricultural business economics, housekeeping, cooperatives, agriculture and art were taught (Avşaroğlu, 1970:24). Girls and boys were obliged to participate in agricultural affairs according to the situation of the region where the institute is located. The workshops, which were carried out in order to teach the student another profession other than teaching, were organized according to the needs of male and female students. Boys attended courses such as blacksmithing, construction, stonemasonry and cooperatives, while female students attended classes such as sewing and cutting, canning, poultry breeding, weaving and childcare (Aydın, 2007:88). 50% of the total time given to courses was allocated to general culture and vocational courses, 25% to business and 25% to agriculture courses and studies (Altunya, 2005:46-47). Environmental awareness was instilled in students by the Institutes, and the arid and swampy areas where they were established were afforested by the students themselves. In addition, while experiencing the economic difficulties brought about by the Second World War, the students of the Institute were trying to meet their own needs with their own means; while many villages did not have electricity, they were establishing their own power plants. The striking point here is that the Institutes can create resources by themselves and reduce their expenses to the state (Yılmaz, 1977:74).

Principally, it is imperative that those who will be brought up in institutions opened to raise awareness among the villagers should be raised with a personality. There is no good from oppressed people; it is inevitable for a person trained to beat others to beat others (Ekmekçi, 1996:127). Being aware of this, the educator Tonguç, with a move beyond his era, prohibited teachers from beating students in the Institutes. Otherwise, the student also had the right to respond to the teacher. This progress, which is of great importance in terms of pedagogy, overcomes the principle of “continuous supervision and pressure on the student” in the traditional understanding of education, ensures the student’s self-confidence and ensures that his personality is not harmed (Yılmaz, 1977:75).

Another feature of the Institutes that should be emphasized is that they were participatory institutions. Meetings were held at regular intervals in the Institutes and all students and Institute members would express their requests and complaints at this meeting. Even those who scorned the institutes could not talk about favoritism and bribery in the institutes. Village children who received an egalitarian education did not tolerate separate treatment even for the president (Küçük, 2019:32). However, this situation would ironically be one of the cornerstones of the negative perception towards the Institutes.

Education is a human right; everyone deserves to be educated. Tonguç was an educator who was aware of this and had established Institutes to illuminate the darkness that had been built on the people and the villagers for years. However, his fight against ignorance, his literacy movement and his attempt to make the peasant producers disturbed some traditional and feudal ruling circles who feared the educated people. In 1784, in his famous article named “*What is Enlightenment?*”, Immanuel Kant emphasizes that most of the people are not able to mature by their own will due to cowardice and that it is very easy for others to come to these people as rulers. Because it is very comfortable for these people to remain immature: “When I have a book that thinks instead of me, a religious man who takes the place of my conscience, a doctor who takes care of my diet, there is no need to bear any trouble anymore. As long as I can spend money, it does not matter whether I can think or not” (Kant, 2005:263-264). As a result, this was one of the reasons the Institutes were shut down: It was not desired that the crowd to be ruled would mature.* In addition, the local feudal structure, as well as those who held power in the political system, were against the Institutions. Because the landing of the people, their learning about advanced agricultural techniques and their progress in the socio-cultural field, besides harming the interests of these village masters, it also made it difficult for them to mobilize the people (Small, 2019:28). The peasant, who gained the skills enough to sustain their life in the institutes and even gained the equipment to provide input to the economic system by going beyond this, turned into *homo faber* in a sense so that they stopped believing in fortune and magic of the preachers, they were following the science; they were not going to rain prayer, they were learning meteorology. Feudal power bodies, who were afraid of children raised in this way, started attacking the Institutes for this.

Some rumors were spread by these circles in order to demand the closure of the Village Institutes. Despite all the positive developments, the difficulties encountered in the construction of village schools, education and training in the Institutes led to some criticisms and these criticisms gradually turned into accusations. Propaganda and criticism against the Village Institutes were the subject of the agenda at the Second Education Council held in 1943. It is possible to list these criticisms and accusations arising from different reasons as follows: The recruitment of only village children to the Institutes and the assignment of their graduates to the villages again created a peasant-urban distinction, that is, a class difference in the society, and this division was also contrary to the Populism principle and understanding included in the Constitution. It was claimed that an education and training reflecting the far-left, even communist ideology, was carried out in the Institutes. The employment of students in school construction, agricultural and technical

* Interestingly, these wishes were openly articulated. Tefik İleri and Reşat Şemsettin Sırer, one of the ministers of the period, united in opposition to the Institutes. Sırer’s words such as “should they study and kill us?”, “they taught village children to write without teaching them to be quiet”, “I do not want the donkey I ride to be smart” point to the foundation of the opposition to the Institute (Ekmekçi, 1996:6).

applications, cleaning and maintenance works resembled Soviet Russia and communist regimes, and this type of education was contradicted with the principle of Nationalism. It was thought that the management staff of the institutes were generally filled by leftists and Marxists. Coeducation, that is, togetherness of boys and girls, applied in boarding institutes did not comply with the Turkish understanding of family and morality. The obligations imposed on the villagers in the construction of schools, workshops, teachers' houses and sending children to school were extremely heavy, and the implementation of a uniform school building project especially in areas of the country where transportation was difficult increased the construction costs. These obligations were also against the principle of equality of the Constitution (Turan, 1999:46-47). Productive education in the Institutes was also criticized, it was said that it had deficiencies in terms of nationalism and traditionalism, and even the crisis created by the Second World War in the country was attributed to the educational mistakes (Yalman, 1990:25). Indeed, while many of these criticisms were consistent and logical in itself, the heart of the matter was the feudal system: the training of the poor children within the Village Institutes, the awakening of the peasants, and the questioning of the peasantry that had persisted in the villages for centuries began to create a fear. With the thought that this could only happen in Russia, the people who carried out a denigration campaign against the Institutes, the politicians who saw their interests in jeopardy, brought their smear to Çankaya and prepared the ground for the closure of the Village Institutes (Gediklioğlu, 1971:496). Finally, with the law number 6234 enacted on January 27, 1954, during the period of Tevfik İleri, who served as the Minister of National Education in the first cabinet of the Democrat Party, the Village Institutes were completely turned into teacher schools and closed (Aysal, 2005:9).

The closure of the institutes affected many areas. Because Institutes were not just educational institutions; on the one hand, they were a means of training teachers and providing the "qualified staff" needed by the economic system, on the other hand, they were institutions that teach life to individuals with the principle of "on-the-job training". It would be useful to examine the state of education system after the Institutes, which were not found useful, closed down, and became a turning point in the history of Turkish education.

3. CONTEMPORARY PROBLEMS THAT CAN BE SOLVED WITH THE VILLAGE INSTITUTES SYSTEM

The Village Institutes system has the potential to solve many problems faced by today's educational philosophy, as it can implement the principles of total and lifelong learning. In fact, some of the problems encountered today arise from not following the educational philosophy implemented by the Village Institutes. These current problems of the Turkish education system range from access to material to personnel quality.

The basic unit of all educational institutions is the school. The education process takes place in these units. The general structure of the national education system has been determined by the National Education Fundamental Law No. 1739. The school, which constitutes the core of the Turkish education system, is a place that prepares and presents experiences that will bring new behaviors or remove unwanted behaviors to the students wanted to be educated, in accordance with the predetermined educational objectives. The aim of this method is to increase the quality and quantity of education (Başaran, 2006:71).

The Turkish National Education system consists of two main parts, formal and non-formal. The purpose of formal education is to provide regular education given to individuals in a certain age group at certain periods in schools depending on the determined objectives and programs. Formal education includes pre-school education, primary education, secondary education, and higher education institutions. Major pre-school institutions are nurseries, kindergartens, infant schools and practice classes. Primary schools, boarding primary education institutions, boarding primary schools, mobile central primary schools, and open primary schools are basic primary education institutions. Secondary education institutions are composed of general high schools, foreign language-based high schools, Anatolian high schools, science high schools, Anatolian fine arts high schools, Anatolian teacher high schools, open education high schools, social sciences high schools and sports high schools (Türk, 2015:98-100). Higher education institutions that undertake tasks such as meeting the high-level labor force requirement of the society, ensuring the transfer of culture from generation to generation, and helping to solve social problems through scientific research, consist of universities, high technology institutes, colleges, conservatories, vocational high schools and research and application centers. The education provided to citizens who have never entered the formal education system, or who are at any level or who have exited from this level constitutes the non-formal education part of the Turkish education system (Türk, 2015:17).

Schools, which are the cornerstones of the education system, have many structural problems. First, schools are quantitatively and qualitatively insufficient to meet the needs. In Turkey, whose population is increasing, inevitably, schools are also getting crowded, as a natural result of this, the quality of education is gradually decreasing and scientific education is compromised (Sidat & Bayar, 2018:259; Güçlü & Altan, 2020:1053-1054; Demirtaş, 1988:52-57; Uygun, 2003:118-119; ERG Raporu, 2017:8). On the other hand, the most widely spread institution within the state apparatus is the Ministry of Education. Therefore, it must have an organizational structure that is dynamic, constantly renewing itself and responding to the requirements of the time in order to provide the necessary training in the best way to the service areas it is responsible for. However, the institution could not provide this flexibility and the educational institutions affiliated to it became increasingly bureaucratized; it has not been able to follow innovations and develop an ever-changing understanding. Excessive centralization prevents schools from having a democratic understanding of education and limits their ability to make rapid decisions. As Akçay stated, another problem is that teachers in schools are made the sole educator. However, today, in education, there is a need for more specialized labor force employment (Akçay, 2006:131).

The types of schools available in secondary education are quite diverse. For example, there are 10 types of schools under general secondary education alone. In vocational secondary education, there are 25 types of schools affiliated to four general directorates (Akçay, 2006:131). So many types of schools bring nothing but confusion. It is scientifically proven that the creation of a secondary education structure consisting of a multi-disciplinary, more-choice-but-few schools instead of a secondary education consisting of many schools increases the quality of education (Hancock, 2011). Other structural problems of our education system are that the schools do not have the necessary technological equipment, and the in-service training that would increase the quality of the teaching profession is insufficient, and the teachers cannot renew themselves. On the other hand, education for fields and professions is now provided only in higher education

institutions, acquiring a profession is equated with graduation from higher education institutions, the chances of individuals studying in secondary education related to the same profession and field are decreasing and those who do not have access to higher education are excluded from social processes (Kavaklı, 2015:82).

According to educational psychology, education should develop the talents of each individual to the highest degree and this development should form the basis for the future success of the individual (Ergun, 1987:15). This is possible by discovering the psychological states, pedagogical orientations, capacities and opportunities of the individuals and preparing training programs in this direction. Ignoring all of these, trying to provide education to individuals with programs that have been predetermined and lost their flexibility and dynamism will cause students to alienate themselves and to social structures. The teacher, who is made the only active element in the education process according to predetermined regulations and curricula, is the only instructor who knows the truth and recognizes the concept of “good”. He/she tries to convey the information to the student by referring to the predetermined books and texts. The method chosen by the teacher as a way of transferring information to the passive student is memorization.* Again, because of this authority figure, the imagination, dreams and desires, designs and judgments that individuals add to the spiritual world and the real world in which they grow are dominated by the power of human over human, superior and subordinate, commanding and obedience thoughts (Horkheimer, 2005:267). The criterion for success is the exam system based on the error-free repetition of what was memorized. The logic of success determined by the examination forces the institution called the school to transform into a consecration category in which permanent, mostly immutable differences are established between those who are selected and eliminated, in Pierre Bourdieu’s words, just as the acceptance ceremony of the nobility (Bourdieu, 2006:116). This traditional process prevents the development of the student’s personality, is insufficient in discovering his abilities, and the principle of “lifelong education” is not realized because the method followed is memorization. In the Turkish education system, which is devoid of practice and based entirely on rote, individuals cannot apply what they have learned to life outside of school and remain very unfamiliar with it.

According to Gestalt psychology, the whole is different and more than the sum of the parts. The basic working principles of the mind are wholeness, parallelism and self-regulation (Aydın, 2016:230). Pedagogically, children perceive the whole more easily. Therefore, there should be integrity between education programs and courses and applications should be complementary to each other. However, the Turkish education system constantly divides the course subjects into pieces and does not allow any relationship between these parts. Primary school, secondary school and high school programs combined with the compulsory education system do not have any integrity among themselves. As emphasized by Akçay, on the vertical axis, there is no conceptual integrity among each course from primary education to the last grade in basic education (Akçay, 2006:146). There are two consequences of this: Firstly, because this unity, which is not provided on the horizontal axis, prevents the mental schemas from working correctly, individuals will never

* The word memorization is explained in the Turkish Language Association dictionary as “remembering in a way that can repeat a text or a word completely”. It is exemplified by the sentence: “We wouldn’t think about the meaning of what we said, thinking about what we memorized”. This example explains very well how memorization deactivates the mind. (See: <https://sozluk.gov.tr/?kelime=ezyber>)

reach the knowledge of the whole and will not develop well in terms of physical and spiritual aspects. Secondly, individuals' education that is fragmented rather than holistic education will result in specialization. All the information of the individuals trained outside of the whole, except for a single field, is filed and they can have sufficient knowledge in only one area. This creates a social order composed of one-dimensional people. The striking point in such societies is that they have the potential to become objects of any authority easily.*

Another problem that has existed in Turkey in the field of education is that there are too much inequality between girls-boys, urban-rural areas and regions of the country (Akçay, 2006:188). Living in the village or in the city is what distinguishes the level of access to the right to education in Turkey. This situation has many consequences. First, as educational opportunities are more in cities, migration from rural areas to metropolitan areas is accelerating. Schools are getting crowded in big cities whose population increases with migration and the technical equipment of the schools remains insufficient to meet the needs. On the other hand, people of villages and provinces who have adaptation problems in compliance with the requirements of the city find themselves in an environment of chaos and carry the living conditions they are accustomed to. This, in turn, further digs the wound of the "urbanization" created by the economic structure, and expands the volume of many negativities such as ghettoization and infrastructure problems (Gültekin, 2019:257). There are no deep gaps between the urban and the rural areas in terms of education quality in developed countries; but this differentiation is much sharper in developing countries such as Turkey. There are no teachers in many villages, and the teachers appointed to some villages resign after a short while. For improvement or sustainable development, for the recovery of the economy and the formation of a free and peaceful society, special projects should be developed by the public and private sector to eliminate inequalities.

There are socio-cultural inequalities between students who do not have pre-school education opportunities, who cannot benefit from education investments, and who struggle to study in villages due to the lack of tools and equipment (Avşaroğlu, 1970:26). In order for people living in rural areas not to leave the regions they live in and to become educated, cultured and qualified people, the necessary education and job opportunities should be brought to them, and new agricultural techniques, industries or crafts should be taught to these people.

Qualified workforce is indispensable for a productive economy. The way to have a qualified workforce is possible with well-planned vocational education. Vocational and technical education is of vital importance for developing economies in this respect. Turkey cannot find skilled labor to employ in emerging industries. The reason for this trouble is the problems faced by the Turkish vocational and technical education system at both secondary and higher education levels (Şahin & Fındık, 2008:3). The aim of vocational and technical education is to educate and train individuals as a qualified workforce for employment in industry, trade and service sectors, and to provide them with the basic education necessary for transition to higher education institutions that are the continuation of their profession. The employment problem triggered by the economic development in Turkey caused a decrease in the interest in technical education. In Turkey, not individual talent, but family's demands and environmental factors are determinants of the vocational guidance. The problem of vocational education, which is one of the main problems of the Turkish education

* For the concept of unidimensionality, see: Marcuse, 1997.

system, causes the problem of “idleness”.^{*} The fact that vocational education starts in high schools and it is disadvantaged against universities causes families not to direct their children to vocational schools. Interest in general high schools and other secondary education institutions is thus increasing. However, due to the fact that the education here is abstract and lacks experimentation and practice, the students who graduate from here cannot have any profession, create an unqualified workforce and form masses in front of the university gates. Turkey, to meet changing technological needs, to keep pace with the changes brought about by time and solve the employment problem must create a more flexible infrastructure; vocational training and vocational training should start from primary school.

CONCLUSION

Unfortunately, since the establishment of the education system in Turkey, although there were very good experiments, those has not been pursued in any way; moreover, the bad aspects of good practices were focused on and these applications were removed altogether instead of being updated or corrected; therefore, the current education system, which was created completely against human nature, has gradually moved away from applying modern principles of education and being scientific. The practice has been abandoned and the necessary importance has not been given to vocational training. Inequalities in access to educational opportunities between regions could not be eliminated, qualified work force could not be trained and Turkish society became one-dimensional due to this fragmented education system. Abstract information could not be applied to practice, education was not perceived as a part of life. All these negativities have created individuals who are inadequate in the cultural and intellectual field, lacking the potential to operate in development and economic growth. Therefore, these conventional methods in Turkey should first be abandoned; instead, the dialectical education method, in which the learner can actively participate in the education process and use his/her creative intelligence, should be preferred. Individuals can only avoid being commodified and mechanized in this way, use their minds and produce creative ideas in line with their interests.

In addition to these, the Turkish education system contains many other problems as shown in part 3. For instance, it cannot provide lifelong learning. Most of the students who finish primary education move away from their educational life and forget all their knowledge because they did not “work for it” during their education. Mentorship and guidance are insufficient, students are not guided in line with their abilities, and their personal inclinations and opportunities are ignored. Students who are brought up in a national education system full of infrastructural deficiencies also cannot meet the needs in terms of quality. Extremely bureaucratic and anti-democratic educational practices are essential in all educational institutions from pre-school to higher education. Apart from teachers or other authority figures, students are not included in the education process, and they cannot express their opinions in decisions that concern them. However, in educational institutions that aim to train members of a democratic society, the education process should not be implemented within the framework of strict rules, and the student should be included. The basic principle should be “mutual learning”, not education. The training process should take place among all members of the educational institution.

^{*} For detailed information, see: Türkoğlu, 2007.

From this point on, what needs to be done is to reconsider today's unfounded education system and to develop a versatile one. This multi-faceted education system should take the model of Village Institutes, which were educational institutions built by İsmail Hakkı Tonguç and were ahead of their time in many ways. Today, shown as an epitome of educational models by UNESCO, and considering that they were born in Anatolia, the Village Institutes should be adapted to today's needs and the *zeitgeist*, and should be considered for use as basic practical training units. The traditional method of rote memorization that prevents creative thinking in schools should be abandoned, instead, education programs should be able to apply real and creative thinking together, as in the Institutes - where education was carried out more effectively because the way of learning in person, by living, learning in the workplace. Education should not be one-sided, but should aim for multi-directional development. It must nourish both body, spirit and mind. Curricula, as in institutes, should include sporting events along with artistic activities; developing bodily and mental abilities must be combined with productive work. It should not be forgotten that education cannot be considered as independent of environmental conditions, and educators should benefit from the physical and social environment. Today, there are many educational institutions established for millions of people who migrate from rural areas to the city to benefit from the educational opportunities of big cities: Public Education Centers, Maturation Institutes, Vocational Training Centers, etc. However, they are not able to achieve permanent success, because they have not been able to approach individuals who migrate from the countryside and form suburbs outside the city, and are located in the center of the city.

Village Institutes started out as a well-intentioned practice, but it has been the subject of many criticisms and discussions due to the problems arising from the political climate of the time and the ineptitudes of practitioners in the field. It is an undeniable fact that Village Institutes, which were a "Turkish type" education practice with their sins and good deeds, achieved a certain level of success in their educational output despite all negative aspects and criticisms of these negative aspects from the public and political authorities. Therefore, Village Institutes today have the potential to offer a successful educational output, if the negative aspects are removed and reconstructed in a way that does not alienate the Anatolian people. In this respect, Village Institutes are not just an exceptional anecdote on the pages of the Turkish education history, but a system infrastructure that has the potential to be studied and developed.

REFERENCES

- Akçay, C. (2006). Türk Eğitim Sistemi. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Altunya, N. (2005). Köy Enstitüleri Sistemine Toplu Bir Bakış. Ankara: Kelebek Matbaası.
- Arayıcı, A. (1999, Haziran). "Village Institutes in Turkey. Prospects: Quarterly Review of Comparative Education", 2(29), 267-280.
- Avşaroğlu, A. (1970). Eğitim Sorunlarımız. Ankara: Ege Matbaası.
- Ayas, N. (1948). Türkiye Cumhuriyeti'nde Milli Eğitim. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Aydın, A. (2016). Eğitim Psikolojisi: Gelişim - Öğrenme - Öğretim. Ankara: Pegem Akademi.
- Aydın, B. M. (2007). Köy Enstitüleri ve Toplum Kalkınması. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Aysal, N. (2005). Anadolu'da Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy Enstitüleri. (9).
- Aytaç, K. (1972). Avrupa Eğitim Tarihi. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Yayınları.
- Başaran, İ. E. (2006). Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi. İstanbul: Ekinoks Yayınları.

- Başgöz, İ. (1995). Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları Başbakanlık Basımevi.
- Bourdieu, P. (2006). Patik Nedenler. (H. U. Tanrıöver, Trans.) İstanbul: Hil Yayın.
- Çakır, R., Bozan, İ., & Talu, B. (2004). İmam Hatip Liseleri: Efsaneler ve Gerçekler. İstanbul: Tesev Yayınları.
- Demirtaş, A. (1988). "Temel Eğitimimizin Temel Sorunları". Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 3, 51-63.
- Demirtaş, H., & Özer, N. (2015). "Eleştirel Kuram Açısından Eğitim ve Eğitim Yönetimi". Journal of Teacher Education and Educators, 4, 205-222.
- Eğitim Reformu Girişimi, (2017). Türkiye'de Eğitime Ayrılan Kaynaklar, Açık Toplum Vakfı, Eğitim Gözlemevi.
- Ekmekçi, M. (1996). Öksüz Yamalığı. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Eren, M. A. (2009). Bir Eğitimcinin Düşünce ve Anıları. Ankara: Kardelen.
- Ergun, D. (1987). Sosyoloji ve Eğitim. Ankara: V Yayınlar.
- Ertuğrul, F. (2002). Köy Enstitüleri Sistemi ve Düşündürdükleri. Ankara: Güldiken Yayınları.
- Fırat, M. (2008). Emperyalizm Kısacasında Türk Eğitim Sistemi. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.
- Froebel, F., & Jarvis, J. (2019). The Education of Man. Sydney: Wentworth Press.
- Gediklioğlu, Ş. (1971). Evreleri Getirdikleri ve Yankılarıyla Köy Enstitüleri. Ankara: İş Matbaası.
- Görür, E. D. (2015). "İnas Rüşdiye Mektepleri: Yanya Hamidiye İnas Rüştüye Mektebi Örneği". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(36), 311-322.
- Güçlü, M., & Altan, A. E. (2020). "Türkiye'de Okul Öncesi Eğitim Alanında Görülen Sorunlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 13 (69), 1051-1061.
- Gültekin, A. A. (2019, Mayıs). "'Gettolaşma' Söylemi Bağlamında Sosyo-mekânsal Sürgün Yerleri". İDEALKENT, 10(26), 254-277.
- Güvenç, B. (1998). History of Turkish Education. Education and Science, 22(108).
- Hancock, L. (2011, Eylül). Why Are Finland's Schools Successful? Retrieved from Smithsonian Magazine: <https://www.smithsonianmag.com/innovation/why-are-finlands-schools-successful-49859555/>
- Hilav, S. (2008). Düşünce Tarihi (1908-1980). S. Akşin (Ed.), Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980 (pp. 383-414). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Horkheimer, M. (2005). Otorite ve Aile. Geleneksel ve Eleştirel Kuram (M. Tüzel, Trans.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İlk ve Orta Tedrisat Muallimlerinin Terfi ve Tecziyeleri Hakkında Kanun, 1702 (6 29, 1930).
- Kant, I. (2005). Aydınlanma Nedir? In Kant Fikir Mimarları - 2 (N. Bozkurt, Trans.). İstanbul: Say Yayınları.
- Katoğlu, M. (2008). Cumhuriyet Türkiye'sinde Eğitim, Kültür Sanat. S. Akşin (Ed.), Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980 (pp. 417-519). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Kavaklı, A. E. (2015). Evde ve Okulda Başarılı Eğitimin Sırları. İstanbul: Nesil Yayın.
- Kerschensteiner, G. (1954). Karakter Kavramı ve Terbiyesi. (H. F. Kanad, Trans.), Ankara: Örnek Matbaası.
- Kolektif. (1946). Cumhurbaşkanları, Başbakanlar Ve Milli Eğitim Bakanlarının Milli Eğitim İle İlgili Söylev Ve Demeçleri (Vol. 1-3). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Küçük, Ö. (2019). "Feodal Düzenin Tasfiyesinde Bir Özgürleşme Hareketi Olarak Köy Enstitüleri". M. Şahin, & M. A. Başar (Ed.), Köy Enstitüleri Felsefesini Geleceğe Taşımak (pp. 19-39). Çanakkale: Rating Academy Yayınları.
- Marcuse, H. (1997). Tek-Boyutlu İnsan. (A. Yardımlı, Trans.) İstanbul: İdea Yayınevi.

- Özalp, R., & Ataunal, A. (1977). Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Pestalozzi, J. H. (2020). Modern Okulun Kuruluşu. (S. Alkan, Trans.), İstanbul: Roza Yayınevi.
- Russell, B. (2001). Eğitim Üzerine. (N. Bezel, Trans.) İstanbul: Say Yayınları.
- Şahin, İ., & Fındık, T. (2008, Aralık). "Türkiye'de Mesleki ve Teknik Eğitim: Mevcut Durumu, Sorunlar ve Çözüm Önerileri". TSA (Sayı: 3).
- Sakaoğlu, N. (2003). Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sidat, E., & Bayar, A. (2018). "Köy Okullarında Yaşanılan Problemlere Yönelik Öğretmen Görüşleri". Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi, 3 (5), 253-261.
- Tangülü, Z. (2012). "Demokrat Parti Dönemi Eğitim Politikaları (1950-1960)". Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 10 (2), 389-410.
- Tonguç, İ. H. (1932). Eğitim Yolu İle Canlandırılacak Köy. İstanbul: Çağdaş Eğitim Yayınları.
- Topses, G. (1982). Eğitim Felsefesi Temel Sorunları. İstanbul: Dayanışma Yayınları.
- Turan, Ş. (1999). Türk Devrim Tarihi (Vol. 4). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Türk, E. (Ed.). (2015). Türk Eğitim Sistemi ve Ortaöğretim. Ortaöğretim Genel Müdürlüğü.
- Türkoğlu, A. (2007). Kent Enstitüleri. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Türkoğlu, P. (1997). Tonguç ve Enstitüleri. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Uyanık, E., & Çam, İ. (2012). "Balkan Savaşlarının Türk Eğitim Düşüncesinin Dönüşümüne Etkileri". III. Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu Bildirileri, 2, 409-418.
- Uygun, S. (2003). "Türkiye'de Düünden Bugüne Özel Okullara Bir Bakış (Gelişim Ve Etkileri)". Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 36 (1-2), 107-120.
- Yalman, A. E. (1990). Yarının Türkiye'sine Seyahat. İstanbul: Cem Yayınları.
- Yılmaz, Ö. (1977). "Schools for Developing Countries: The Turkish Village Institutes. Educational Planning", 3(4), 72-80.

LİBERALİZMİN TEMELLERİ: FAYDACILIK VE DOĞAL HUKUK ÜZERİNE BİR İNCELEME**Dr. Selahattin AYDAR, s.aydar.tz@hotmail.com *****ÖZET**

Son birkaç yüzyılda Avrupa ve Amerika’da siyasi ve iktisadi açıdan geniş anlamda kabul gören liberalizm hem etik ve hem de siyaset felsefesinin yüzyıllar boyunca geliştirdiği fikirlere dayanmaktadır. Özellikle klasik liberalizmin mirasçısı hükmünde olan 20. yüzyıl liberalizmi genel hatlarıyla doğal hukuk teorisinden türemiştir. Buna göre insanın doğuştan sahip olduğu ve devredilmesi mümkün olmayan yaşama, özgürlük ve mülkiyet gibi temel hakları vardır ve her türden siyasal oluşum bu hakları gözetip korumakla yükümlüdür. Ayrıca pozitif hukukun yine doğal hukuka bağlı olarak geliştirilmesi öngörülür. Öte taraftan felsefede etik bir öğreti olarak gelişen faydacılığın da liberalizmin gelişiminde önemli bir yere sahip olduğunu söylemekte herhangi bir sakınca görünmemektedir. Yöntem açısından doğal hukuk teorisi ile farklılık gösterse de esasında faydacılık kuramı da insanı merkeze alır, onun bireyselliğine ve özgürlüğüne dayanan bir dünyanın yaşanılabilir olduğuna inanır. Dolayısıyla genel hatlarıyla liberalizm, iki temel doktrin yani doğal hukuk ve faydacılık üzerine gelişmiş bir öğreti olarak kabul edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Liberalizm, doğal hukuk, faydacılık, özgürlük.

FUNDAMENTALS OF LIBERALISM: A STUDY OF UTILITARIANISM AND NATURAL LAW**ABSTRACT**

Liberalism, which has been widely accepted politically and economically in Europe and America in the last few centuries, is based on the ideas that both ethical and political philosophy have developed over the centuries. Especially the 20th century liberalism, which is the successor of classical liberalism, derives from natural law theory in general terms. Accordingly, human beings have inherent fundamental rights such as life, freedom and property, which cannot be transferred, and all kinds of political entities are obliged to observe and protect these rights. In addition, it is envisaged that positive law will be developed in accordance with natural law. On the other hand, it seems to be no harm in saying that utilitarianism, which develops as an ethical doctrine in philosophy, has an important place in the development of liberalism. Although it differs from natural law theory in terms of method, utilitarianism theory also centers the human being and believes that a world based on his individuality and freedom is livable. Therefore, liberalism is generally accepted as an advanced doctrine on two basic doctrines, natural law and utilitarianism.

Keywords: Liberalism, natural law, utilitarianism, freedom.

* Van Edremit İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, Orcid:0000-0003-1603-5403

Derleme Makale. Sayfa Sayısı: 309-328

Makale Geliş Tarihi: 16.12.2020

Makale Kabul Tarihi: 18.02.2021

Giriş

Felsefi bir akım olarak bağımsız ve özgür bireylerden meydana gelen toplumun ideal bir toplum olacağını kabul eden liberalizmin temelleri her ne kadar 17. ve 18. yüzyıllara dayansa da esasında o, daha eskilere dayanan bir dünya görüşünün ve felsefi mirasın izlerini taşır. Zira düşünce tarihinde önemli bir yere sahip olan faydacılık kuramı ve doğal hukuk öğretisi, ilkeleri itibariyle Antik Yunan düşüncesine dayandırılan birer etik ve hukuk teorisi olarak bilinirler. Ancak bu teoriler, özgürlüğü esas alan toplum ve devlet anlayışlarından ötürü de liberalizmin gelişmesine büyük oranda katkı sunmuşlardır.

Aydınlanma döneminin dikkate değer bir doktrini olarak ortaya çıkan liberalizm, genel itibariyle insanın doğuştan sahip olduğu çeşitli hakların varlığından söz eden doğal hukuk teorisi paralelinde gelişme göstermiştir. Buna göre temel ilkelerini John Locke (1632-1704), Hugo Grotius (1583-1645), Jean J. Rousseau (1717-1778) gibi düşünürlerin formüle ettiği doğal hukuk teorisi her şeyden önce bireyin özgürlüğünün ve onun biricik varlığının değerli olduğu tezinden hareketle ortaya konulmuştur. Bireyi merkeze alan bu yaklaşım her türden otoritenin eleştirilmesi gerektiği düşüncesiyle desteklenmiş dolayısıyla doğal hukuk teorisi devlet, din gibi kurumların sorgulanması ile yeni bir boyut kazanarak politik, siyasal ve ekonomik bir görünüme kavuşmuştur.

Öte taraftan bireysel mutluluk ile kamu mutluluğunu ahlaki alanda uzlaştırma gayreti olarak ortaya çıkan ve ilkin etik bir kuram olarak gelişmiş olan faydacılığı savunan filozoflar etiğe dair geliştirdikleri fikirlerini 18. yüzyıldan itibaren mevcut sorunlar çerçevesinde teorik bir siyaset anlayışı üzerinden yeniden yorumlama gayreti içine girmişlerdir. Yüzyılın siyasal, sosyal ve iktisadî alanlarında meydana gelen erozyonu önlemek için Jeremy Bentham (1748-1832), James Mill (1773-1836), John Stuart Mill (1806-1873) gibi düşünürler yeni yönetim arayışları ve kurumlarda yapılacak reformların söz konusu erozyonu önlemede etkili olacağını savunmuşlardır. Bununla birlikte 18. yüzyıl Avrupa'da meydana gelen Fransız İhtilâli ve Sanayi Devrimi gibi büyük çaplı hareketler birçok alanda büyük bir değişimin yaşanmasına neden olmuştur. Bu değişim hareketleri aynı zamanda toplumsal, siyasal, ahlaki ve dini alanlarda sorunlar da ortaya çıkarmış, doğal olarak insani ve ahlaki ağırlık merkezi de değişmiştir (Capaldi, 2011: 1). Bu açıdan bakıldığında faydacı liberal anlayışın bu değişim ve dönüşümlerin bir sonucu olarak da ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Her iki yaklaşımın öne sürdükleri liberal toplum ve devlet anlayışını ilk etapta birbirinden ayırmak oldukça güçtür. Hem doğal hukukta hem de faydacı liberal anlayışta özgürlük, mülkiyet gibi taleplerin gerekçeleri bir birine benzer hatta çoğu zaman aynı gibi görünürler. Yine de teorik

olarak bu iki alan arasında farkların olduğu kesindir. Bu çalışmamızda söz konusu farklılıklarla beraber faydacılık ve doğal hukuk teorisinin liberalizme hangi yönlerden şekil verdiğinin araştırılması yapılmaktadır.

1. Faydacılığın Temel Prensipleri

Faydacılık İngiliz ve İskoç aydınlanması ile kavramsallaştırılan ve bu dönemin hem etik hem de siyaset anlayışıyla ilişkili olarak gelişen bir terimdir. Bilindiği üzere Antik dünyada özellikle hedonist ve eudaimonist öğretiler bireysel mutluluğu amaç edinir. Bunun formülü oldukça basittir: Acıdan kaçma ve hazzı ya da mutluluk veren şeye yönelme. Bu formül hiç kuşkusuz David Hume (1711-1776), Adam Smith (1723-1790), Francis Hutcheson (1694-1746), Jeremy Bentham, John Stuart Mill, Henry Sidgwick (1838-1900) gibi İngiliz ve İskoç düşünörlere ilham kaynağı olmuştur.

Faydacılar da tıpkı Antik felsefede olduğu gibi insanın egoist bir varlık olduğu görüşünden hareket ederler. Buna göre insanların başkalarına karşı olan ilk tavrı, insanın doğal yapısından gelen bencilliğe uygun bir tavidir (Özlem, 2015: 70). Ancak insan diğer canlı türlerinden farklı olarak toplum halinde yaşamaya ihtiyaç duyar. O toplumsal ilişkiler sayesinde iletişim kurar, fiziksel ve ruhsal ihtiyaçlarını söz konusu ilişkiler vasıtasıyla karşılar. Bu durum doğal olarak insanda başkalarının çıkarlarını düşünmeyi sağlayan altruist duyguların da var olduğunun açık seçik göstergesidir. Esas itibariyle faydacı filozoflar da kuramsal dayanaklarını altruist duygular üzerine kurmuşlardır.

Şu halde faydacılar belirli bir insan doğası varsayımından hareket ederek belli başlı bazı insanî duygu veya tutumların eylemlerimizi şekillendirdiklerini kabul ederler. Faydacı filozoflar için dikkat çekici kavramlar duygudaşlık ve sempatidir. Öyle ki bu kavramlar onlara göre insan doğasının genel-geçer durumunu bildirdiğinden evrensel bir ilkeye de karşılık gelirler. Ancak değinildiği üzere, egosit eğilimleri de yok saymazlar. Söz gelimi Hume, acı ve hazzın insanın bütün eylemlerinin biricik kaynağı olarak insan zihnine yerleştirildiğini kabul eder (Hume, 2009: 91). Doğal olarak acı ve haz, ahlakın da sevk ve idarecisi olmak durumundadır. Ancak devamında Hume, insanların birbirlerini anlayıp onaylayabilmelerini ve mutlak egoizmden kurtulmalarını sağlayan duygudaşlığın da insan doğasına yerleştirilmiş olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle başkalarının duygularını, taleplerini ve hislerini duygudaşlık yoluyla paylaşmamız, onları anlamamız mümkündür (Hume, 2009: 219). Doğal haliyle insanın diğerkam bir varlık olduğunu kabul eden A.Smith ise duygudaşlık halinin esas itibariyle mutluluğun kaynağı olduğunu *Theory of Moral Sentiments* adlı eserinin ilk sayfalarında şu cümlelerle ifade eder: “İnsan ne denli bencil sayılırsa sayılsın yaratılışı gereği sahip olduğu bazı ilkeler vardır. Başkalarının mutluluğuna tanık

olmaktan dolayı duyduğu memnuniyet dışında hiçbir çıkarı olmayan insan, bu ilkeler sayesinde diğer insanların yaşantılarına alaka gösterir ve mutluluklarına değer verir (Smith, 2018: 13). Mutlak egoizmi reddeden Hutcheson da insanın doğasına yerleştirilmiş güçlü altruist duyguların varlığına işaret etmektedir. Bu duygulardan hareketle o esas itibariyle bireysel mutluluğun kamu mutluluğuna bağlı olmasını sağlayan ve bütün insanlarda bulunduğunu ileri sürdüğü bir kamu duygusunun varlığından söz etmektedir (Bakır, 2016: 81).

Etik bir değerlendirme yapabilmek için tüm olası süreçleri egoizm, faydacılık ve sezgi gibi üç temel yaklaşımla özetleyen Sidgwick, faydacılığın evrensel bir öğreti olduğunda ısrarlıdır. O egoist duyguların sempati ve sevgi ile aşılmasının mümkün olduğunu öne sürer. Bununla birlikte Sidgwick fayda ilkesinden hareket etmek koşuluyla yardımseverlik, hayırseverlik gibi duyguların da evrenselliğinden söz ederek kendisinden önceki faydacıların görüşlerini bir adım daha ileriye taşımaktadır (Sidgwick, 1874: 405).

Anlaşılabileceği üzere duygudaşlık ve sempati gibi iki doğal eğilimi, öngördükleri ahlak ve devamında sosyal düzen ile siyasal ilişkilerin temel hareket noktası kabul eden faydacılar, ilk etapta yapılan bir eylemin doğru ya da yanlış olduğunu belirlemede nesnel bir ölçütü ararlar. Faydacılara göre bu ölçüt en büyük sayıda insana maksimum düzeyde mutluluk sağlayan bir eylemin doğru bir eylem olabileceği şeklinde karakterize edilen ve çoğunlukla Bentham'ın kavramsallaştırdığı fayda(*utility*) ilkesinde gizlidir (Arslan, 2016: 215). Zira fayda ilkesini kötü olarak kabul edilebilecek her türden eylemden sakınmak buna karşın iyiliği sağlamak yolunda yol gösterici bir eğilim olarak tanımlayan Bentham söz konusu ilkeyi hem ahlakın hem de siyasetin ortak çalışma alanı olduğunu vurgulamak (Bentham, 2017: 1) koşuluyla meseleye siyasal bir yorum katmaktadır.

Bir eylemin ürettiği hazzı ya da yararı herhangi bir ahlaksal ödev veya niyetten ziyade eylemin etkilerini ve sonuçlarını deneyim yoluyla gözlemleyerek saptadığı için faydacı öğretisi epistemolojik açıdan ampirik bir özellik taşır. Dolayısıyla faydacılık eyleme yönelik, sonuç odaklı ve en iyi olanı bulmaya yönelik bir teoridir (Alkayış, 62). Bentham konuyu şu cümlelerle özetler: “*Şu veya bu fiilden, acının veya hazzın şu izdüşümü ileri gelir. Bana inanmayın, deneyime ve özellikle de kendinize inanın. İki karşıt davranma biçimi arasında yeğ tutmanın neye bağlı olduğunu mu öğrenmek istiyorsunuz? İyilikteki ve kötülükteki etkilerini ölçün ve en büyük saadet toplamını vaat edenin lehine tercihte bulunun*” (Bentham, 2017: 111).

1.1. Faydacı Liberalizm

Tanımlayıcı bir terim olarak liberalizm tarihsel, toplumsal, ahlaki, siyasi, ekonomik, dinsel ve kültürel olmak üzere geniş bir olgular alanı ile ilgilidir. Kuramsal bir terim olarak da bu olgulara bağlı bütün felsefi yorumlarda kullanılmıştır (Capaldi,2010:280). Bu kapsamda bir ahlak kuramı olarak sunulan faydacılık da çok yönlü bir siyaset teorisi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Nitekim faydacılık, ahlak bakımından en doğru eylem veya politikaların toplumun üyelerine en büyük mutluluğu getiren eylem veya politikalar olduğunu (Kymlicka, 2016: 13) savunmak suretiyle esasında liberalizmin taleplerine uygun düşen bir politik duruşu ifade etmektedir.

John Rawls (1921-2002) 1971 yılında yayımlanan *A Theory of Justice/Bir Adalet Teorisi* adlı yapıtında, klasik sosyal sözleşme teorilerden yola çıkarak modern hukuk temelli sosyal ve siyasal bir adalet kuramı geliştirir. Bununla birlikte Rawls çağdaş ahlak ve siyaset felsefesinin gelişmesinde etkili olan sistematik teorinin önemli bir kısmının faydacı doktrinden türediğini şu cümlelerle ifade eder: “*Bunun bir nedeni, bazı parlak yazarların, uzun bir zaman dilimi içerisinde kendi alanlarında etkileyici ve rafine bir düşünce sistemi inşa etmiş olmalarıdır. Kimi zaman biz, Hume, Adam Smith, Bentham ve Mill gibi büyük faydacıların, ilk derecede sosyal teorisyenler ve ekonomistler olduklarını, onların üstünde çalıştıkları ahlak öğretisinin, yine onların bu hususa ilişkin ihtiyacı karşılamaya yönelik geniş ilgileri ve kapsamlı projeleri sayesinde tasarlanmış bulunduğunu unuturuz*”(Rawls, 2020: 21).

Etik ve siyaset kuramları genel itibariyle bireysel ve toplumsal mutluluğu sağlamayı hedefleyen öğretiler geliştirirler. Bu bağlamda fayda ilkesi, faydacı filozoflara göre genel mutluluğu sağlamak yolunda muhtemel diğer alternatiflerden daha güçlü bir ilke olarak ön plana çıkmaktadır. Sözelimi etikte başvurulması gereken en önemli ilkenin fayda ilkesi olduğunu düşünen Mill şöyle der: “*Faydacı öğretilerde mutluluk bir amaç olarak tek arzulanır olandır. Öyle ki bu amacın bir aracı olmayan hiçbir şey arzulanır değildir*” (Mill, 2017: 115). Bununla beraber Bentham fayda ilkesinin kapsamını genişletmek, ona siyasal bir görünüm kazandırmak ve faydacı doktrin üzerinden mutluluğa götürecek argümanları geliştirmek için söz konusu ilkeyi birkaç kez yeniden gözden geçirir. O ahlakı, en büyük oranda mutluluk üretme noktasında insan eylemlerini yönetme sanatı olarak tanımlar. Bentham, yasama ve yönetmenin de tıpkı ahlakta olduğu gibi en yüksek orandaki mutluluğu sağlaması gerektiğini belirtir ki bu noktada göze çarpan şey yine fayda ilkesidir. Zira herhangi bir yasanın iyi olup olmadığını tespit etmenin en güvenilir yolu, söz konusu yasanın hangi oranda iyilik ürettiği ve kötülüğü ne kadar engellediği ile test edilebilir (Bentham; 2017: 101). Başka bir deyişle herhangi bir yasa fayda ilkesi gereği kamu mutluluğuna hizmet ediyorsa meşruluk

ve uygunluk yönünden bu iyi bir yasadır. Şu halde olaylar teorik planda oldukça sade ve basittir. İki ya da daha fazla kurum, hükümet, yasa vb. arasında en uygun olanı seçmek için bunların ilgili oldukları tüm bireylerin mutluluğunu hangi oranda arttırdığını gözlemlemek ve birini diğerleriyle karşılaştırmak suretiyle ortaya konulabilir. Buna göre toplam miktarda en fazla mutluluk veren sözgelimi yasa, en iyi yasa olmak durumundadır.

Bentham'a göre hâlihazırda var olan yönetimler özgürlüğü engellediği dolayısıyla mutluluktan çok acı verici olduğu için kötüdürler (Bentham, 2017: 60). Doğal olarak Bentham, yakın arkadaşı James Mill ile birlikte demokrasi temelli yeni bir yönetim şeklinin genel kamu siyaseti açısından faydalı olacağını düşünmektedirler. Her iki düşünür orta sınıf önderliğindeki demokratik bir yönetimin uygun bir yönetim olacağına inanmaktadırlar. Esasen onlara göre bu türden demokratik bir anlayış fayda ilkesinin tüm gereksinimlerini karşıladığı için iyi bir yönetim olmak durumundadır. Çünkü özellikle Bentham, fayda prensibi gereği kamu mutluluğunun en yüksek seviyeye çıkarılmasının ancak çoğunluktaki halk kitlesinin görüşlerinin azınlığa benimsetilmesiyle makul hale getirilebileceğini varsayar (Monk, 2004: 417).

Öte taraftan Mill liberalizmin devamını sağlayacak kurumların tabii olması gereken ahlaki koşulların anlaşılmasından, bu nedenden ötürü demokrasinin kötüye kullanılabilme ihtimalinin bulunmasından dolayı konuyu daha incelikli bir biçimde yeniden değerlendirmektedir. Bu noktada Mill'in çağdaşı Lord Acton'un (1834-1902) insanlar hakkında temel bir gerçeği ifade eden ve sıkça alıntılanan meşhur "iktidar bozar, mutlak iktidar mutlaka bozar" önermesini hatırlatmak yerinde olacaktır. Çoğu kez yönetenlerin başlangıçtaki niyetleri kamu yararına hizmet etmeye yönelik olsa da zaman içinde kamu yararını kendi iktidar ve ayrıcalıklarını korumaya yönelik bir yaklaşıma dönüştürmeleri muhtemeldir (Dahl, 2018: 18). Aynı şekilde siyasal anlamda devletin her türden kurumunu etkileyecek güce ve iktidara ulaşanlar hâlihazırda var olan hukuk sistemini dahi kendi çıkarlarına göre yorumlayabilmektedirler. Bu olası sürecin farkında olan Mill, liberal kültürü muhtemel tehlikelerden korumak için doğrudan doğruya bireye ve onun özgürlüğüne yönelik çeşitli argümanlar ortaya koyarak liberal toplumun ancak aktif, üretken ve sağlam karakterli bireylerden oluşmasının mümkün olabileceğini belirtir. Bilindiği üzere Mill etik öğretisini en yüce faydanın ne olması gerektiği tezi üzerine kurgular. Ancak söz konusu fayda toplumsallığın gereği olarak her bireyde bulunmak zorunda olan bir ilke veya ilkeler topluluğu olarak karakterize edilmek zorundadır. Mill'e göre en yüksek fayda ise özgürlük ve bireysellik kavramlarında gizlidir (Capaldi, 2011: 287).

Humboldt (1767-1835), insan doğasının vazgeçilmez özelliğinin bireysellikte gizli olduğuna ve bireyselliğin bir zorunluluk olarak insan için vazgeçilmez bir unsura karşılık geldiğine inanır. Bununla birlikte o, insanı çeşitli toplumsal ilişkilerin değil, '*insanlık*' kavramının şekillendirdiğini iddia eder. Bu noktada en önemli ilke Humboldt için bireyseliktir. Öte taraftan söz konusu ilkeyi geliştirip güçlendirecek şey ise kuşkusuz özgürlük olmak durumundadır (Humboldt, 2013: 304). *On Liberty* adlı yapıtında Humboldt'tan övgü ile bahseden Mill bireysel gelişimine dikkat eden, özgürlüğünün farkında olan, yeteneklerini geliştiren, sempati duygusunu arttıran ve zevklerini bu doğrultuda düzenleyen insanların gerçekte mutlu insanlar olduklarına inancına sınıksız sarılmaktadır (Scarre, 1996: 5). Açıktır ki Mill, eğitim reformcusu ve liberteryan akımın önemli bir düşünürü olan Humboldt'tan devraldığı özgürlük ve bireysellik kavramlarını fayda ilkesi ile sentezleyerek öngördüğü liberal düşüncenin temelini yerleştirmektedir. Zira bireyin entelektüel, zihinsel ve ahlaki alanlarda gelişmesine olanak tanıyan şeyin bireyselliğe ve özgürlüğe bağlı olduğunu kabul eden Mill şöyle der: "...gelişmenin tek şaşmaz ve kalıcı yolu özgürlüktür, çünkü özgürlük sayesinde ne kadar birey varsa o oranda olabildiğince çok sayıda bağımsız gelişim merkezleri oluşur" (Mill, 2016:126).

İnsanın sahip olduğu bireysellik ve özgürlük ile birlikte Mill insanda toplum, aile, memleket, insanlık gibi kolektif fikirlerin de bulunduğunu kabul etmektedir. Zira insan, akli ve duyguları sayesinde diğer insanlara hatta tüm diğer varlıklara yakınlık duyabilme yeteneğine sahiptir ki bu durum hatırlanacağı üzere faydacı doktrin temelini meydana getirmektedir. Doğal olarak bu yetenek, başkalarını düşünme eğilimine, sözcümlü bir aile ya da topluma aidiyet hissine kaynaklık eder. Bu durum Mill'e göre insanda menfaat ortaklığı (*community of interest*) fikrini meydana getirir ki esasında mutlak bir bireysellik düşüncesinden birey bu fikir sayesinde kurtulmaktadır (Mill, 2017: 148). Daha yakından incelendiğinde Mill, insanın bireysel dünyası ile toplumsal dünya arasında organik bir bağ kurmaktadır. Başka bir ifadeyle Mill özgürlüğün ve bireyselliğin sağladığı birçok gelişim alanının varlığını, menfaat ortaklığı fikrine bağlayarak faydacı liberalizmin temellerini toplumsal bir etik teoriyle tamamlar. Zira o, bireyselliğe ve özgürlüğe ulaşmayı sağlayan dış koşulların meydana getirilmesini, bizim dışımızdaki tüm insanlar için de fayda sağlayacağını kabul eder (Capaldi, 2011: 298-299). Bununla birlikte bireyselliği liberal düşüncenin belki de en önemli kavramı ve taşıyıcısı olarak gören Mill bu görüşünü ilerlemeci bir tarih anlayışı ile birleştirir. İnsanlık tarihinde en gözde ve ilerlemenin en fazla yaşandığı zamanlar bireyselliğin en çok ön planda olduğu dönemlerde meydana gelmiştir. Bir ulusun belli bir süreliğine bireyselliği bırakmadığı sürece ileri bir ulus olabildiğini (Mill, 2016: 126) kabul eden Mill, ilerleme düşüncesinin her türden formülasyonun bireysellik ile orantılı olduğunda ısrarlıdır. Bunun dışında

tarihte gerçek bir ilerlemenin gerçekleşip gerçekleşmediği ise şüphelidir: “Her bireyin doğasına tarafsız yaklaşmak için, her insanın kendine özgü bir yaşam tarzının olduğunu kabul etmek gerekir. Bu özgürlük hangi çağda ne kadar uygulanabilmişse o çağ, geleceğe o denli ışık tutabilmiştir. Despotizm bile bireyselliği barındırıyor, en kötü etkilerini oluşturmaz. Adına ne denirse densin, ister Tanrı'nın iradesine boyun eğsin, ister insanların emirlerini yerine getirsin, bireyselliği çökerten, ezen ne varsa despotluktur” (Mill, 2016: 115).

1.1.1. Faydacı Özgürlük Kuramı

Yukarıda değinildiği üzere özgürlük, liberalizmin diğer türlerinde olduğu gibi faydacı liberal anlayışın da en ilgi çekici ve önemli kavramlarından biridir. Genel anlamda faydacı liberaller insan etkinliğinin söz konusu olduğu her türden düşünce, üretim, ticaret, seyahat, mülk edinme vb. alanlarda genel kamu mutluluğunu sağlayan koşulların, zorlama ve baskıya oranla, özgürlük ile daha iyi sağlandığını savunurlar. Dolayısıyla faydacı liberaller özgürlüğün doğal akışına bırakıldığı ancak genel mutluluğu sağlamadığı zamanlarda ne türden düzenlemelerin yapılması gerektiği üzerine çeşitli öneriler ileri sürerler (Vergara, 2014: 76).

Şu halde faydacı liberalizme göre yapılacak her türden bireysel ve toplumsal düzenlemede gözden kaçmaması gereken önemli bir ilke, özgürlük ilkesidir. Öyle ki hukuk ve yasalar da bu duruma dâhildir. Yine de özgürlük söz konusu olduğunda faydacılar, temel prensip olan fayda ilkesinden genel itibarıyla ödün vermezler. Buna göre özgürlüğün sınırı genel mutluluğu azami hale getirecek şekilde olmalıdır. Dolayısıyla özgürlüğün alanı ve statüsü açık şekilde belirlenmiştir. İfade özgürlüğü, seyahat özgürlüğü, ticaret özgürlüğü ya da başka türden bir özgürlük genel mutluluğu artırdığı oranda arzu edilir; aksi halde faydacı liberalizm açısından bu türden özgürlüklerin kınanması kaçınılmaz görünmektedir (Vergara, 2014: 59).

Hume özgürlüğü istencimizin belirlemelerine göre hareket edip etmeme gücümüz olarak tanımladıktan sonra özgürlük için iki önemli koşulun gerekliliğine dikkat çekmektedir. Buna göre özgürlük; “birincisi, yalın olgu meseleleriyle tutarlı olmalı; ikincisi, kendi kendisiyle tutarlı olmalıdır” (Hume, 2020: 94). İkinci koşula göre özgürlük kendisiyle nasıl tutarlı olabilir? Kuşkusuz bu sorunun cevabını Bentham ve Mill'in özgürlüğe yönelik faydacı düşünceleri temellendirirken dile getirdikleri kişinin kendisine yönelik eylemler ile yine kişinin başkasına yönelik eylemler olmak üzere iki önerme üzerinden ortaya koydukları argümanlarda bulmaktayız.

Mill'in bireysel özgürlük ilkesi olarak nitelendirdiği birinci önermeye göre kişi dış faktörler ya da toplum baskısı gibi etkilerden bağımsız olarak kendi özel alanında mutlak bir özgürlük

alanına sahiptir. Zira birey kendi bedeni, beyni ve benliği üzerinde mutlak egemendir (Mill, 2016: 36). Dolayısıyla bir bireyin başka bireyler üstünde mülkiyet hakkı bulunmadığı gibi onun bireyselliğinden kaynaklanan özellikleri üzerinde de egemenlik kurma hakkı yoktur (Paine, 2017: 44). Bireyin kendisine yönelik bu türden bir özgürlük alanı başkaları üzerinde zararlı sonuçlar doğurmayan, bilincin iç alanına ait yani insan özgürlüğünün özel alanı ile ilgilidir. Geniş anlamda bu alanın kapsamına ilk olarak vicdan özgürlüğü, bilimsel, ahlaki veya dinsel konularda mutlak düşünce ve duygu özgürlüğü girer. İkinci olarak bireyin kendi yaşamını istediği gibi düzenleme ve yaşama dolayısıyla başkalarına zarar vermeden dilediği gibi davranma özgürlüğü bu alanın kapsamındadır. Yine başkalarına zarar verme ihtimali bulunmayan ve belli bir amacı yerine getirmeye yönelik çeşitli çalışmaları icra etmek için bireylerin bir araya gelme ve birlikte hareket etme özgürlüğü üçüncü bir ilke olarak birey özgürlüğünün özel alanı ile ilgilidir (Mill, 2016: 39).

Açıktır ki bireysel özgürlük ilkesiyle bireye geniş bir eylem ve düşünce özgürlüğü alanı tanınmaktadır. Bununla birlikte bireyin başkalarını ilgilendiren ve genel kamu yararının gözetlenmesini gerektiren durumlarda ise söz konusu özgürlük alanının sınırlandırılması gerekir. Smith kişinin kendi menfaati için başkalarına zarar verecek ve onları üzecek davranışlardan kaçınması gerektiğini vurgulayarak bireysel insan davranışları açısından meselenin ahlaki açıdan portresini ortaya koyar (Smith, 2018: 202). Ancak Mill söz konusu özgürlüğün sınırını başka bireylerin özgürlük alanı ile sınırlandırmak koşuluyla daha belirgin bir tablo çizmektedir. İşte bu noktada duruma özgü koşullar olarak nitelendirilebilecek ikinci önerme yani *başkasına yönelik eylemler* devreye girer. Birey herhangi bir eyleminden dolayı başkasına doğrudan veya dolaylı yollardan zarar veriyorsa bu noktadan itibaren özgürlük alanına müdahale edilmesi gerektiğini kabul eden Mill, ayrıca başkasına yönelik eylemler söz konusu olduğunda bireyin hukuki açıdan topluma karşı sorumlu olduğunun altını çizmektedir: “*Bireyin dış ilişkilerini ilgilendiren her konuda kişi, menfaatleri söz konusu olan şahıslara ve gerekirse koruyucusu olduğu topluma karşı hukuken sorumludur*” (Mill, 2016: 38).

Faydacı kuram açısından özgürlük söz konusu olduğunda belki de en dikkat çekici alan, düşünce özgürlüğü alanıdır. Zira Mill, başta düşünsel mutluluk olmak üzere diğer tüm mutlulukların düşünme ve düşündüğünü ifade etme özgürlüğüne bağlı olduğunu kabul etmektedir (Mill, 2016: 134). Ayrıca faydacı kuram düşünme özgürlüğünün hem birey hem de toplum açısından yararlı bir o kadar da pratik olumlu sonuçlar doğuracağını öngörür. Dolayısıyla her türden düşüncenin herhangi bir otorite, baskı ya da sansüre uğramadan özgürce ifade edilebilmesi faydacı liberal yaklaşımın ortaya koyduğu özgürlük anlayışının odak noktasında bulunmaktadır.

Faydacı kurama göre diğer önemli bir özgürlük alanı ekonomik özgürlükle ilgilidir. Bilindiği üzere bütün ticari ilişkiler toplumsal bir iştir. Buna göre ekonomik özgürlük, yukarıda belirlenen özgürlük alanlarından ikincisiyle ilişkili olmak durumundadır. Bu nedenle genel anlamda her türden ekonomik faaliyet toplumun çıkarlarını etkileyen bir iş olduğu için bu faaliyetler ilkesel olarak toplumun yetki ve denetimi sınırları içerisine girer (Mill, 2016: 38).

Toplumun refahını istemeyi kendimize duyduğumuz sevgiden türettiğimiz bir erdem olarak gören A. Smith *Ulusların Zenginliği* adlı yapıtında ayrıntılı bir biçimde tarihsel ve felsefi bir metotla ekonomik ilişkilerin kökenini inceler. Ama onun asıl amacı, eserin adından da anlaşılacağı üzere bir ulusu zenginliğe götürecektir, toplumsal refahın önünü açacak düzenlemelerin neler olduğunu saptamaktadır. Smith, özgür girişimci ve çalışanların genel anlamda bir ülkenin ya da ulusun zenginliğini arttırmada önemli bir etkisi olacağını öngörür (Vergara, 2014: 78). Sözelimi iş gücü ve emek açısından çoğu zaman çalışan özgür bir bireyin aynı işi yapan bir köleye oranla işveren için daha az maliyetli olacağını ifade eder (Smith, 1997: 75). Öte taraftan toplumun refahını sağlayan en önemli şey bir ulusun en yüksek zenginlik seviyesine ulaşmış olması değil aksine dinamik, bir ülkenin özgür kurumlarının da teşvikiyle daima gelişme halinde olan bir ekonomiye sahip olmasıdır: “*Herhalde, toplumun tam zenginlik aşamasına ulaştığı zamandan çok zenginleşme yolunda ilerlediği gelişme süresinde çalışan yoksulların en rahat ve mutlu durumda olduklarını belirtmek gerekir. Çalışan yoksulların koşulları duraklama döneminde güçlükler içindedir, gerileme durumunda iyice perişandır. Toplumun ilerlemesi, aslında bütün farklı kesimler açısından mutluluk ve canlılık verici bir durumdur. Duraklama kasvet, gerileme melankoli getirir*” (Smith, 1997: 75). Bununla birlikte Smith fayda ilkesinin özellikle iş bölümü ve ticaret usulü gibi iki önemli faaliyetlerine kaynaklık ettiğini belirlemek suretiyle fayda ilkesini ekonomik ilişkiler üzerinden yorumlamaktadır. Doğal olarak insanlar ihtiyaçlarını gidermek için çalışmak ve üretmek zorundadır. Birçok ihtiyacını gücü ve iradesiyle karşılayabilen insan, yetersiz kaldığı durumlarda başkalarının yardımına ihtiyaç duymaktadır. Smith’e göre bu ihtiyaç, insanlarda işbölümü ve ticaret yoluyla karşılanır ki özellikle iş bölümüne dair doğal bir eğilim evrensel olarak bütün insanların yaratılıştan sahip oldukları bir ilkeye karşılık gelir (Smith, 1997: 26). Dolayısıyla işbölümü ile insanlar kısa zamanda birçok işi icra ederken ticaret yoluyla da diğer birçok ihtiyacını gidermiş olur.

2. Doğal Hukuk Teorisi

Her bir bireyin hukuki bir kişilik olarak tanınmasının gerektiği düşüncesi doğal hukuk teorisinin temel amacı olarak kabul edilmektedir (Özcan, 2019: 11). Zira her insanda yapılan bir

eylemin doğru olup olmadığına dair bir hüküm ortaya koymaya yönelik *a priori* bir adalet duygusunun var olduğu kabul edilir. Çoğu zaman vicdan olarak isimlendirilen bu adalet duygusu ile insanlar karşılaştıkları olaylara dair belli yargılar ortaya koyar, ahlaki ve hukuki açıdan çeşitli değerlendirmelerde bulunurlar. Sözgelimi kocası tarafından şiddet görmüş bir kadın veya anne-babasının fiziksel istismarına maruz kalmış bir çocuk haberi birçok insanda bu filleri işleyenlerin cezalandırılması gerektiği hükmü şeklinde doğal bir eğilimle ortaya çıkar. Aynı şekilde izlediğimiz bir belgeselde yırtıcı bir hayvan tarafından parçalanmış bir ceylan yavrusuna üzülmüş, onun haksızlığa uğradığını düşünürüz. İşte genel anlamda doğal hukukçu anlayışın kuramsal çerçevesi insanda evrensel olarak bulunan bu adalet duygusundan hareketle ortaya konulmaktadır. Bu bağlamda doğal hukukun tüm insanlarda ortak kabul edilen ahlaki ilkeler toplamından türetildiğini veya doğrudan doğruya bu ilkeler üzerine inşa edildiğini ifade etmek yerinde olacaktır. Şu halde doğal hukuk, çoğunlukla insan doğasına ilişkin adalet duygusunun gereği olan bir teori şeklinde görünmektedir. Doğal hukukun ilkeleri de aynı şekilde söz konusu insan doğasından, onun bünyesinden ve halinden çıkarılmaktadır (Burlamaqui, 2019: 19).

Hukukun her toplumun kendi koyduğu yasalardan farklı olarak öznel bir anlayış değil, onun doğuştan ve evrensel bir ilke olduğunu kabul eden doğal hukuk öğretisinin temelleri, tıpkı faydacı öğretide olduğu gibi, antik felsefeye özellikle Helenistik dönem/Roma felsefesine dayanır. Bilindiği üzere, kökleri Sokrates ve Platon'a dayanan ve varlığın tümel bilgisi ile ahlak arasında doğrudan bir ilişki olduğunu kabul eden Stoacılığa göre insan, tabiatın dolayısıyla da *logosun* bir parçası olduğu için esasında doğa yasası ile aynı kanunlara tabidir. O halde doğaya uygun yaşamak, insanın en temel görevidir. Ayrıca stoacılığa göre evrendeki rasyonel düzen toplum içinde yaşayan insanlara çeşitli ahlaki görevler yükleyip bunları yerine getirmeye sevk eder. Söz konusu ahlaki görevler ise hukukun bizatihi kendisinin olması gerektiği şeklindeki inanç veya yargılar bütünü, doğal hukuk olarak ifade edilmektedir (Özcan, 2019: 13) Bu vurguyla stoacılar düşünce tarihinde doğal hukuk teorisinin ilk temsilcileri olarak kabul edilirler.

Modern liberal anlayışın genel anlamda temel ilkelerini teşkil eden doğal hukuk teorisi, çoğunlukla insanın doğuştan özgür ve eşit bir varlık olarak dünyaya geldiğini dolayısıyla özgürlüğün vazgeçilmez bir değer olduğunu ileri süren Rousseau ve Locke'un görüşlerine dayandırılır. Bilindiği üzere Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*'nin daha ilk sayfalarında insanın özgür olarak dünyaya geldiğini ancak daha sonra çeşitli kurumlar ve otoriteler tarafından özgürlüğünün elinden alındığını vurgulamaktadır (Rousseau, 2016: 57). Klasik liberal düşüncenin öncü filozofu olarak kabul edilen Locke da doğal durumda insanların tam ve eksiksiz bir özgürlüğe sahip

olduklarını kabul eder. Locke'a göre bu özgürlük durumu; "*aynı zamanda herhangi bir insanın bir diğerinden daha fazlasına sahip olmadığı, bütün iktidarın ve yetki sınırının karşılıklı olduğu bir eşitlik durumudur*" (Locke, 2020: 169). Ancak özgürlük sözgelimi hayvanların sahip olduğu özgürlük türünden farklı olarak kişiye sınırsız bir hareket alanı tanımaz. Şu halde özgürlüğün alanı ne olmalıdır? Bu alan akıl ile açık bir biçimde sınırlanmıştır. Çünkü akıl, kişiye kendisini yöneten doğa yasasına göre davranmasını söyler ve iradesinin sınırlarını belirleyerek yapması veya kaçınması gereken davranışların neler olduğunu bildirir (Locke, 2020: 211).

Anlaşılacağı üzere doğal durumda tek bir türe ait olan bütün insanlar eşit bir biçimde yaratılmışlardır. Söz konusu eşitlik durumu ise kuşkusuz kişiye bireysel, toplumsal, siyasal ve ekonomik alanda aynı haklara sahip olma imkânı tanır. Doğal hukukçu liberal düşünürlerin temel tutumlarında Locke'cu anlayıştan oldukça fazla etkilendikleri açıktır. Zira liberaller Locke'da olduğu gibi yaşama, özgürlük, mülkiyet gibi hakların dokunulmaz haklar olduklarını ifade ederek bu hakların devlete karşı korunması gerektiğini kabul etmektedirler (Can, 2005: 16).

Doğal hukuk teorisinde hukuk, adalet fikri ile tanımlanır. Buna göre hukuku meşrulaştıran şey adalet olmak durumundadır. Başka bir ifadeyle, yapılan herhangi bir hukuki düzenleme adaletle uygun ise bu iyi türden bir düzenlemedir (Gözler, 1998: 59). Bu türden bir düzenleme kuşkusuz adaletten ne anlamamız gerektiği sorusunu gündeme getirir ki sorunun ikna edici bir cevabını Rawls'ın ahlaki temellendirmelerinde görmek mümkündür. Ahlakın temel prensiplerinden birinin doğruluk olduğunu ve bunun adalet duygusuna karşılık geldiğini (Rawls, 2020: 508) tartışmasız şekilde ortaya koyan Rawls'a göre adaletin doğrudan doğruya birbiriyle ilişkili iki ilkesi bulunur. Buna göre her bireyin temel özgürlükler üzerinden eşit haklara sahip olması adaletin ilk ilkesine karşılık gelir. Adaletin diğer temel ilkesi ise bireylere fırsat eşitliği sunması yani koşullar açısından bakıldığında söz konusu koşulların 'herkese açık olma' imkânı tanınmasıdır. Rawls'a göre bu ilkler "*toplumun temel yapısı ile hak ve ödevlerin tahsisinin yönetilmesinde uygulanır ve yanı sıra sosyal ve ekonomik avantajların dağıtımını düzenler*" (Rawls, 2020: 20).

Yukarıda değinildiği üzere doğal hukuk açısından adalet, hukuk ile doğrudan ilişkilidir. Bu noktada adalet duygusunun dolayısıyla da doğal hukukun kaynağının ne olduğunun açıkça ortaya konması gerekir. Genel hatlarıyla doğal hukukun *tanrısal esin, ahlak duygusu ve insan akli* gibi üç farklı kaynaktan türediği kabul edilir. İlkine göre doğal hukuk, Tanrı'nın iradesinden ve bunun çeşitli yollarla insana yansımından başka bir şey değildir. İkincisine göre tıpkı diğer duyularımız gibi Tanrı tarafından insana verilmiş bir ahlak duygusunun olduğu kabul edilir. Buna göre ahlak duygusu, örneğin tat alma duyumuzun acıyı tatlıdan ayırt etme fırsatı vermesi gibi, iyiyi kötü

olandan ayırt etmemize imkân verir. Akıl ise insan doğası hakkındaki bazı genel aksiyomlardan hareketle ve daha çok tümdengelimsel yöntemi kullanarak adil yasaları adil olmayanlardan ayırt etme olanağı verdiği için doğal hukukun üçüncü bir kaynağı olarak görülür. Bu yaklaşıma göre doğal hukuk, tümdengelimli bir bilim alanı ve aynı şekilde rasyonalist bir teori olmak zorundadır. Esasen 18. yüzyıl faydacı olmayan liberal anlayış, genel anlamda üçüncü kaynağa yani akla dayandırılır (Vergara, 2014: 125-126).

Doğal hukuk teorisyenleri, doğal hukuk ile pozitif hukuk arasında net bir ayırım yaparak pozitif hukukun koşulsuz olarak doğal hukuktan türetilmesi gerektiğini savunurlar. Hugo Grotius, *On the Law of War and Peace* adlı yapıtında doğal hukuktan kaynaklanan doğal adaletin ve aklın her türden hukuki ilişkilerde ve kamu davalarında adaletin sağlanması konusunda büyük bir avantaj sağladığını belirtir (Grotius, 2001: 42). Dolayısıyla Grotius doğal hukukun pozitif hukuktan önce gelen bir hukuk alanı olduğunu ve insan hayatını daha yaşanılabilir kıldığını net bir biçimde ifade eder. Ona göre doğa kanunu sadece katı adalet kanunlarını düzenlemekle kalmaz, o aynı zamanda ölçülülük, dürüstlük ve takdir yetkisi gibi erdemlerin gözetilmesini ve onurlandırılmasını sağlayan diğer birçok erdemleri de içerir (Grotius, 2001: 66). Locke göre ise doğal akıl insana doğduğu andan itibaren kendisi koruma ve dolayısıyla yeme, içme ve yaşamını sürdürme gibi doğanın sağladığı diğer tüm şeylerde hak sahibi olduğunu söyler (Locke, 2020: 188).

Ekleme gerekir ki 17. ve 18. yüzyıllarda Fransa, İngiltere ve Amerika gibi ülkelerde ortaya çıkan ve insanın bireysel varlığının değerinden hareketle yasa karşısında eşitliği, düşünce, konuşma, mülkiyet, basın-yayın özgürlüğü gibi temel ve devredilemez hakların bulunduğunu savunan *doğal haklar öğretisi*, çoğunlukla doğal hukuk teorisinden türetilmiş bir öğreti olarak görünür. Zira doğal haklar öğretisinde tüm insanların özgür ve eşit olduğu, aynı şekilde bu türden hakların yasalarla güvence altına alınmasının gerekliliği vurgulanır. Bu haklar çoğu kez bir belge üzerinden açık bir biçimde resmi bir dayanağa oturtulmuştur. Sözgelimi Thomas Jefferson tarafından 1776 yılında yayımlanan *ABD Bağımsızlık Bildirisi* doğal hakların tanımı ve kapsamının neler olduğu şu ifadeyle ortaya koyar: “*Bütün insanlar eşit yaratılmışlardır, onları yaratan Tanrı kendilerine vazgeçilemez bazı haklar vermiştir, bu haklar arasında yaşama, özgürlük ve mutluluğu arama hakları yer alır*” (Cızıık, 2020). Benzer şekilde 1789 *Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi* incelendiğinde herkesin sahip olduğu doğal hak ve görevler, doğal hukuk ilkeleri paralelinde biçimsel bir sentez şeklinde sıralandığı görülür. Bildirinin ilk iki maddesi şu şekildedir:

“*Madde-1: İnsanlar, özgür ve eşit haklarla doğar ve yaşarlar. Sosyal farklılıklar ancak kamu yararına dayandırılabilir.*”

Madde II: Bütün siyasal birliğin amacı, insanın doğal ve daimi haklarını korumaktır. Bu haklar, özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnme haklarıdır” (Civelek, 2021).

2.1. Temel Üç Hak

Hak ve ödevleri doğal, kazanılmış, meşru biçimde feragat edilen haklar vb. şekilde farklı başlıklar altında sınıflandırmak mümkündür. Ancak özellikle doğal hukuk düşünürleri tarafından işaret edilen doğal haklar, esasında diğer tüm hakların temelinde bulunur. Zira bu haklar insan doğasına içkindir ve kişinin özel bir uğraş ile elde edebileceği haklardan farklı olarak sadece ‘birey’ olmasından ötürü sahip olduğu hakları ifade eder. Buna karşılık kazanılmış haklar insanın doğal olarak istifade edemediği, kendi yapıp ettikleriyle sahip olduğu hakları kapsar (Burlamaqui, 2019: 83). Buna göre üç temel hak olan *yaşama, özgürlük ve mülkiyet* hakkı insan haklarının temelini meydana getiren doğal haklardır. Her şeyden önce bu üç hak bireyin varlığını sürdürebilmesi, iradesiyle yaşam şeklini düzenleyebilmesi ve hayatını devam ettirebilmek için temel gereksinimlerini karşılayabilmesi için her koşulda sahip olması gereken haklara karşılık gelir. Temel haklar öncelik bakımından en değerli olan haklara karşılık gelmekle birlikte esasında kendi içinde de belli bir önem sırasına sahiptirler.

Kuşkusuz bu üç hakkın en önemli ve doğal olanı yaşama hakkıdır. Yaşam olmadan belirli haklardan ve bireye ait diğer bileşenlerden bahsetmek mümkün değildir. Çünkü insanın dünyaya gelişinin temel aksiyomu doğrudan doğruya yaşama ve hayata yöneliktir. Başka bir ifadeyle insan, dünyaya yaşamak için gelmiştir ve bu, insanın en temel hakkı olarak doğrudan doğruya onun eline verilmiştir. Dolayısıyla yaşam hakkı olmadan diğer hakların varlığından söz etmek imkânsız görünmektedir. Ayrıca toplumsal, ekonomik ve coğrafi unsurların değişkenliği, yaşam hakkı açısından herhangi bir ayrıcalık sunmaz. Ormanın derinliklerinde yaşamlarını sürdüren küçük bir kabileden dünyaya gelen ve dünyanın en modern şehrinde hayata gözlerini açan iki bebek de aynı ve eşit ölçüde yaşam hakkına sahiptir.

Yaşam hakkı ayrıca toplum halinde yaşayan insanların belirli bir düzen ve huzur içinde hayatlarını devam ettirebilmelerini sağlamak için mantıksal bir zorunluluktan da türetilebilir. Sosyal bir varlık olan insan, toplum ile birlikte hayatını devam ettirir ve çoğu kez toplum içinde kendisini güvende hisseder. Öte taraftan öldürmenin serbest olduğu ve can almanın cezasız kaldığı bir toplumda nasıl bir toplumsal kargaşanın ve istikrarsızlığın meydana geleceği rahatlıkla tahmin edilebilir (Vergara, 2014: 133). Şu halde yaşam hakkının hem bireysel hem de toplumsal gereksinimler açısından doğal aynı şekilde vazgeçilmez bir hak olduğu sonucuna varmak mümkündür.

Özgürlük hakkı diğer haklarla kıyaslandığında daha karmaşık ve öznedir. Belirtmek gerekir ki, tarihte özgürlük ile ilgili temellendirmeler ve gerekçeler genel itibariyle köleliğin reddiyesiyle başlatılmıştır. Ayrıca özgürlüğün doğası, sınırı, kimlere verilmesi gerektiği gibi sorular tarih boyunca tartışılmış, bu tartışmalar günümüzde de farklı biçimlerde tartışılmaya devam etmektedir. Bu sebeple aslında özgürlük düşünce tarihi içinde güncelliğini yitirmeyen, canlı bir o kadar da gizemli bir kavramdır.

Esasen özgürlük, yapabileceğimiz şeyleri dilediğimiz gibi seçebilmemizi belirler. Özgürlük bu biçime uygun hale getirildiğinde söz konusu özgürlüğe müdahale etmemek başkalarının görevi haline gelir. Bununla birlikte özgürlüğün sınırlarının, yukarıda Locke'un belirttiği üzere akılla temellendirilen sözleşmeler ve yasalar yoluyla açık biçimde ortaya konması gerekir. Şu halde özgürlüğün sınırlarının kanunlar ile açık bir biçimde ifade edilmesi gerekir ki aksi durumda özgürlüğün sınırları belirsizleşir. Bu durum kuşkusuz devletin özgürlüğün alanı ile ilgili olan sorumluluğunu açık biçimde ortaya koymaktadır (Rawls, 2020: 268).

Mülkiyet hakkı ise daha özel bir temel hak olması bakımından esasında ekonomik liberalizmin temelini meydana getirir. Nitekim liberallere göre mülkiyet doğrudan doğruya yaşam hakkına bağlı olan temel bir haktır. İnsan yaşam hakkına sahipse bundan çıkan mantıksal sonuç yaşamı korumak ve devam ettirmek için gerekli olan şeylere sahip olunması yönündedir (Vergara, 2014: 133). Buna göre insan yaşamak için besin tüketmeye, besini elde edebilmek için tarlaya, tarım araçlarına, paraya vb. şeylere ihtiyaç duyar ki bu durum doğrudan doğruya mülkiyet hakkı ile alakalıdır. Dolayısıyla mülkiyet hakkı nesneye yönelik bir hak değil, eyleme ve o nesneyi üretmenin veya kazanmanın sonuçlarına yönelik bir hak olmak durumundadır (Can, 2005: 29).

3. Devletin Rolü

Siyasal bir düşünce akımı olarak liberalizm, 17. ve 18. yüzyılda çoğunlukla bireyin çıkarları, onun özgür varlığı, siyasi ve ahlaki değeri yönünde dönüşmekte olan birey devlet ilişkisini, yukarıda da değinildiği üzere akılcılık ilkesi üzerinden açıklamaya çalışır. Açıktır ki, liberalist düşünürlerin neredeyse hiç biri devletsiz bir toplum fikrine sıcak bakmazlar. Aksine devletin varlığını ve gerekliliğini kabul eden liberaller, sınırlı bir devlet anlayışının meşru olacağı konusunda hemfikir görünürler. Bununla birlikte devletin olası baskı araçlarına karşı güçlü bir sivil toplum yapısının da olmasını isterler. Dolayısıyla liberalizm açısından devletin varlığı ve statüsüne yönelik önerme oldukça açıktır. Buna göre devlet, bireyler üzerinde kanunlarla belirlenmiş aynı zamanda denetlenmeye açık sınırlı bir otoriteye sahip olmalıdır.

Liberaler açısından devlete biçilen genel ve bir o kadar da önemli kabul edebileceğimiz görev, insan haklarını korumaya yönelik alternatifler sunmak ve bunlar arasından en uygun olanı seçerek bireysel hak ve hürriyetleri güvence altına almaktır. Bu nedenle Locke'un da ifade ettiği üzere temel haklar, hem doğal durum hem de sözleşme sonrası ortaya çıkan sivil toplumda devredilemez ve vazgeçilmez haklardır dolayısıyla güvence altına alınması gerekir. Zira doğa yasasının sunduğu tüm ayrıcalıklardan sınırsızca istifade edebilecek şekilde doğan insan, doğal durumda başkalarına karşı üç temel hakkını yani canını, özgürlüğünü ve malını koruma imtiyazına sahiptir. Aynı şekilde bireyin doğal iktidar hakkını devrettiği siyasal toplumun varlığını sürdürdürebilmesi ve meşru olabilmesi de esasında doğal durumdaki bireyin durumu ile benzer hatta çoğu zaman aynıdır. Çünkü siyasal toplum ya da devlet, temel hakları koruyarak ve toplumdaki ihlalleri cezalandırarak ancak meşru bir görünüme kavuşabilir (Locke, 2020: 226).

Bu noktada en önemli husus kuşkusuz özgürlük ile ilgili olmak zorundadır. Zira liberaler devlet gücünün, devletin yetki, imkân ve araçlarının bireysel özgürlük lehine sınırlandırılmasını isterler (Yayla, 2015: 153). Bu nedenle negatif özgürlük istemi özellikle klasik liberal düşüncenin odak noktasında bulunmaktadır. Yanı sıra devlet, özgürlüğün kısıtlanmasını engellemek için çeşitli kurumlar vasıtasıyla düzenlemeler ve denetlemeler yapmak durumundadır. Dolayısıyla “*devlet her bireyin bizatihi kendini ilgilendiren şeyler üzerindeki özgürlüğüne saygı göstermekle birlikte, başkaları üzerinde sahip olma izni verdiği herhangi bir gücün nasıl uygulanmakta olduğunu sıkı bir biçimde denetlemekle yükümlüdür*” (Mill, 2016: 180).

Çoğunlukla 20. yüzyıla ait bir kavram olan hukuk devleti terimi, esas itibariyle liberal düşüncenin geliştirdiği bir kavram olarak kabul edilebilir. Çünkü hukuk devleti insanların fillerini düzenlemek, yapmaları ve sakınmaları gereken durumları belirlemek ve sosyal birlikteliğin temellerini sağlamak için gerekli olan hukuk kurallarını zorunlu olarak belirlediğinden esasında insanın bireysel özgürlüğünü hedefleyen bir yapı niteliği taşımaktadır (Rawls, 2020: 264). Humboldt'a göre özellikle doğal hukukçu anlayışın öngördüğü doğal ve evrensel adalet bize diğer tüm hukuk ilkelerinin kaynağı olan bir hukuk ilkesini, yani herhangi bir bireyin rızası olmadan onun yetkileri ve malları üzerinde tasarruf etme hakkının elde edilemeyeceğini öğretir ki bu ilke aynı şekilde hukuk devleti ile ilişkilidir. Bununla birlikte iktidarı ve yasaları meşru kılabilecek iki önemli ilke vardır ki bunlar bireysellik ve özgürlüktür (Humboldt, 2013: 305). Devlet, hedeflenen bu ilkeleri gözetmek ve faaliyetlerini buna göre düzenlemek zorundadır: “*Faaliyetlerinin sınırları hususunda devlet, nesnelere gerçek durumunu mümkün olduğunca doğru ve adil teorilerin emrettiklerine ve gerçek zorunluluğun gerekleriyle çelişmeyecek ölçüde yaklaştırmaya çaba*

göstermelidir. Şimdi bu imkân, insanların teorisinin her zaman tasvip ettiği özgürlüğe kabule hazır ve bu özgürlüğün engellenmeden işleyişine daima eşlik eden hayırlı sonuçları ortaya çıkarmayı başarabilmesinden ibarettir” (Humboldt, 2013: 302-303).

Öte taraftan hem doğal hukuk teorisi hem de faydacı doktrin açısından incelendiğinde devletin rolü ile ilgili uygulamalar noktasında çeşitli farklılıkları görmek mümkündür. Bilindiği üzere doğal hukukta temel üç hak olan yaşama, özgürlük ve mülkiyet hakkının koşulsuz olarak güvence altında bulunması diğer tüm doğal ve kazanılmış hakların varlığı açısından tartışılmaz bir öneme sahiptir. Esasen devlet, söz konusu bu hakları güvence altına almakla mükelleftir. Ancak şu ayrıntıyı da gözden kaçırmamak gerekir: değinildiği üzere özellikle liberal ekonominin temelini de meydana getiren mülkiyet hakkını korumaya yönelik devlet eliyle yerine getirilen her türden teşebbüs, esas itibariyle doğrudan doğruya diğer tüm hakların korunmasının da koşullarını meydana getirir. Bu nedenle Locke devletin asıl görevinin mülkiyeti korumak olduğunu belirler ve diğer hakların dolaylı olarak bu şekilde devletin güvencesi altında olabileceğini kabul eder (Locke, 2020: 254). Faydacı liberalizmde ise devletin rolü çoğunlukla özgürlük hakkı üzerinden şekillenmekle birlikte esas itibariyle devletin yetki ve sınırlarının genel fayda ilkesini ihlal etmeyecek biçimde düzenlenmesini öngörür. Buna göre devlet, fayda ilkesi gereği birey üzerinde sınırlı bir yetkiye sahiptir ancak toplum yararı için gerekli olan düzenlemeleri de yapmak zorundadır. Dolayısıyla toplum için zararlı olabilecek faaliyetleri engellemek, bireysel ve toplumsal gelişmelere olanak tanıyacak düzenlemeler yapmak, devleti ve yurttaşları iç ve dış tehlikelere karşı korumak devletin yetki ve sınırları kapsamına girmektedir.

Her iki kuram açısından da devlet ihtiyaç duyduğu zamanlarda çoğu kez zorunluluktan kaynaklanan nedenlerden ötürü çeşitli kısıtlamalar yapabilir. Bu durum fayda prensibi ve bireysel özgürlük ilkesi açısından herhangi bir sorun meydana getirmez. Sözelimi salgın bir hastalıktan dolayı devletin uyguladığı çeşitli kısıtlamaları ele alalım. Salgının yayılmasını engellemek için devlet sokağa çıkma, seyahat yasağı gibi kısıtlamalar getirmektedir. Bu türden kısıtlamaların hem doğal hukukçu hem de faydacı anlayış açısından kabul edilebilir uygulamalar olduğunu belirtmek gerekir. Ancak her iki anlayış için kısıtlama veya yasakların gerekçeleri çoğu kez farklılık gösterir. Ezcümle faydacılar bu türden kısıtlamaların kamu yararı açısından gerekli olduğunu kabul edecektir. Doğal hukuk doktrinine göre ise mesele; örneğin yaşam hakkı gibi doğal bir hakkın ihlali ile doğrudan ilişkilidir. Çünkü hastalık taşıyan bir kişinin diğer insanları enfekte etmesi ve bu nedenle başkalarının ölümüne neden olması mümkündür. Bu durum doğrudan doğruya yaşam

hakkının ihlali anlamına geleceğinden, devlet bu doğal hakkı yasaklar ve kısıtlamalar yoluyla güvence altına alır.

Sonuç

Aydınlanma çağının en önemli doktrini Tanrı merkezli evren, etik, hukuk gibi anlayışların terk edilmesi bunun yerine insan aklının, onun özgürlüğünün ve iradesinin ikame edilmesidir. Bu doğrultuda liberalizm aydınlanma çağının ruhuna uygun olarak gelişen siyasal, sosyal ve ekonomi gibi insan hayatını doğrudan doğruya ilgilendiren alanlarda özgürlüğün temel alınmasını öngören politik bir anlayışı ifade eder. Bununla birlikte hem doğal hukuk hem de faydacı ilkeler üzerinden geliştiren liberal anlayış esasında bir bütün olarak klasik liberalizm olarak kabul edilmektedir.

Faydacı liberal anlayışa göre birey ve toplum için en yüksek düzeyde fayda sağlayacak durumların, kurumların ve yasaların tespiti deneysel yöntemin ilkelerine başvurulmak suretiyle yapılmaktadır. Buna karşın insanın doğuştan sahip olduğu temel ve devredilemez haklar doğal hukukçu anlayışın temel prensiplerini belirler. Ancak her iki anlayış için de vazgeçilmez ve temel aynı zamanda rasyonel açıdan güçlü biçimde temellendirilen ilke kuşkusuz özgürlük ilkesidir. Aydınlanma döneminin özgürlük talebine uygun olacak şekilde klasik liberal düşünler tarafından belirlenen özgürlük ise birey üstünde dışsal sınırlandırmaları kaldıran negatif özgürlüktür. Doğal hukukçu anlayışı göre özgürlük, tıpkı yaşam hakkı gibi tüm hakların temelinde bulunur. Salt insan olmamızdan ötürü sahip olduğumuz bu hakkın sınırları ise akıl ve insan iradesi ile belirlenmektedir. Faydacı doktrine göre ise özgürlük istemi, sözgelimi doğal adalet açısından değil de, insanlara yönelik yararları veya sakıncaları üzerinden temellendirilir. Buna göre faydacı liberaller hangi alanlarda daha fazla özgürlüğün gerektiğini ve sınırlarının neler olduğunu saptamaya yönelik kuramsal bir çerçeve çizmişlerdir.

Çoğunlukla zihinsel ve entelektüel yetilerin gelişmesine olanak sağlayan şey düşünce özgürlüğüdür. Zira tarihte gelişmenin en çok yaşandığı çağlar, genellikle düşünce özgürlüğünün olduğu zamanlara karşılık gelir. Benzer şekilde bir bütün olarak incelendiğinde klasik liberalizm; düşünme, düşünceyi ifade etme ve tartışma özgürlüğüne geniş bir alan tanımaktadır. Bu nedenle liberalizmin etkili olduğu coğrafyalarda kültürden sanata, siyasetten edebiyata, hukuktan ekonomiye kadar geniş bir alanlar yelpazesini etkileyen bu durum bireysel ve toplumsal gelişimin önünü açarak toplumsal değişim ve dönüşümü hızlandırmıştır. Avrupa'nın gelişmesinde itici güç çoğunlukla bu koşula bağlı olarak gelişme göstermiştir.

Klasik liberalizmin toplum ve devlet yapısına dair öngördüğü yaklaşımın en önemli yönü kuşkusuz devletin varlık sebebinin bireyleri korumak olduğu fikridir. Bu fikir 20. ve 21. yüzyıl modern liberalizmi hazırlayan koşulların temelinde bulunmasından ötürü dikkat çekicidir. Dolayısıyla günümüz liberalist anlayışı da ifade eden bu yaklaşımı klasik liberalizmden ayrı düşünmek mümkün değildir. Zira sınırlı devlet yaklaşımıyla birlikte özgür ve hukuk ilkelerine bağlı toplum ideali bireysel ve toplumsal gelişimi desteklemektedir. Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus sosyal devlet, sivil toplum gibi birey ve devlet arasında hukuksal düzenlemeleri ifade eden ve genellikle bireyin lehine işleyen karar mekanizmalarının varlığının olmasıdır. Zira hukukun üstünlüğünü ve düşünce özgürlüğünü esas alan bir toplum zihinsel, entelektüel ve ahlaki değerlerini geliştirmeye yönelik en uygun yöntemleri bulma fırsatı yakalar. Bu bağlamda Türkiye koşulları için düşünüldüğünde kısa ve uzun vadede bireysel ve toplumsal gelişimin önünü açacak düzenlemelerin tümüyle olmasa da liberal politik düzenlemelerden geçeceğini ön görmemiz mümkündür.

Kaynakça

- Arslan, A. (2016). *Felsefeye Giriş*. Ankara: Adres Yayınları.
- Bakır, K. (2016). *Francis Hutcheson ve Ahlak Duyusu Teorisi*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Burlamaqui, J.J. (2019). *Doğal Hukukun İlkeleri*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Can, N. (2005). *Özgür Birey Sınırlı Devlet*. Ankara: Hece Yayınları.
- Capaldi, N. (2011). *John Stuart Mill*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Dahl, R. A. (2018). *Siyasi Eşitlik Üzerine*. Ankara: Dost Kitapevi.
- Gözler, K. (1998). *Hukukun Genel Teorisine Giriş*. Ankara: Us-a Yayıncılık.
- Grotius, H.(2001). *On The Law of War And Peace*. Canada: Batoche Books.
- Humboldt, W. (2013). *Devlet Faaliyetinin Sınırları*. Ankara: Liberte Yayıncılık.
- Hume, D. (2009). *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Bilge Su Yayınları.
- Hume, D. (2020). *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kymlicka, W. (2016). *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Locke, J. (2020). *Yönetim Üzerine İki İnceleme*. İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Mill, J.S. (2016). *Özgürlük Üzerine*. İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Mill, J.S. (2017). *Faydacılık*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Monk, I. H. (2004). *Modern Siyasal Düşünce*. İstanbul: Say Yayınları.
- Özlem, D. (2015). *Ahlak Felsefesi*. İstanbul: Notos Kitap.
- Paine, T. (2017). *İnsan Hakları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rawls, J. (2020). *Bir Adalet Teorisi*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Rousseau, J.J. (2016). *Toplum Sözleşmesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Scarre, G. (1996). *Utilitarianism*. London: Taylor And Francis Group.
- Sidgwick, H. (1874). *The Methods of Ethics*. London: Macmillan And Co.
- Smith A. (1997). *Milletlerin Zenginliği*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Smith A. (2018). *Ahlaki Duygular Kuramı*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Vergara, F. (2014). *Liberalizmin Felsefi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yanık, K. L. (2015). Liberalizm: Bir Yazın Değerlendirmesi. *Uluslararası İlişkiler*, 12(46), 35-55.

Yayla, A. (2019). *Siyaset Bilimi*. Ankara: Adres Yayınları.

Bentham, J. (2017). *Yasamanın İlkeleri*. İstanbul: Oniki Levha Yayınları.

Çevrimiçi Kaynakça

https://www.academia.edu/35763598/Amerikan_İnsan_Hakları_Belgeleri/ (e.t. Ocak 2021)

<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/99710/> (e.t. Ocak 2021)

https://www.academia.edu/40371660/Aydınlanmacı_Eğitim_ve_İnsan_Hakları_Çerçevesinde_Eğitim_ve_Dünya_Barışı_Düşüncesi (e.t. Ocak 2021)

TENNESSEE WILLIAMS'IN A STREETCAR NAMED DESIRE (ARZU TRAMVAYI) OYUNUNDA YANSITILAN ERKEK EGEMEN DÜNYASININ KURBANI İKİ KIZ KARDEŞ: BLANCHE DUBOIS VE STELLA KOWALSKI

(Dr. Emine SONAL*, eminesonal@gau.edu.tr)

Özet

Bu çalışmada*, Raewyn Connell'in "Baskın Erkeklik" kavramı esas alınarak Tennessee Williams'ın *A Streetcar Named Desire* [*Arzu Tramvayı*] isimli eserindeki erkeğin kadınlara yaklaşımı irdelenecektir. Modern Amerikan drama öncülerinden olan Tennessee Williams, eserlerinde kendi yaşam öyküsünden esinlenmiştir. *Arzu Tramvayı* Williams'a Pulitzer Ödülü kazandırmıştır. Oyunlarında bütün karakterlerini ustalıkla çizmiş ve birçok eseri de beyaz perdeye uyarlanmıştır. Oyunda Blanche, maddi ve psikolojik olarak yıkıma uğrayarak her şeyini kaybeder. New Orleans'ta yaşayan kız kardeşi Stella'nın yanına gitmeye karar verir. Kız kardeşinin evine vardığında, kardeşinin şiddet içeren ve baskıcı olan kocası Stanley ile karşılaştıktan sonra hayatı daha karmaşık hale gelir. Bu çalışmada, Blanche ve Stella'nın yansıttığı toplumsal cinsiyet rolleri ve Stanley'in iki kız kardeş üzerindeki ataerkil gücü tartışılacak ve Stanley karakteri, Connell'in oluşturduğu "Baskın Erkeklik" kavramı açısından analiz edilecektir. Connell'in "Baskın Erkeklik" (1983:156) kavramı, Stanley'in kaba, şiddete yatkın ve zorba davranışının altında yatan nedenlerin anlaşılmasına ışık tutacaktır. Oyunda, Blanche DuBois ve Stella Kowalski'nin cinsiyet rolleri ve Connell'in görüşleri doğrultusunda Stanley Kowalski'de görülen "Baskın Erkeklik" kavramı alt başlıklar halinde verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tennessee Williams, *A Streetcar Named Desire*, Toplumsal Cinsiyet Roller, Baskın Erkeklik.

BLANCHE DUBOIS AND STELLA KOWALSKI: VICTIMIZED SISTERS IN A MALE DOMINATED WORLD DEPICTED IN A STREETCAR NAMED DESIRE BY TENNESSEE WILLIAMS**Abstract**

This study examines the male attitudes towards the women in the play, *A Streetcar Named Desire* by Tennessee Williams. This play will be examined based on Raewyn Connell's concept of "hegemonic masculinity" (1983:156). Tennessee Williams, one of the most significant Pioneers of American drama, generally drew his inspiration from his own family members. His characters were portrayed eloquently in his plays and many of his plays were adapted for the screen. Williams was awarded the Pulitzer Prize for Drama for his most read play *A Streetcar Named Desire*. In the play, financially and psychologically deprived, Blanche decides to reunite with her sister Stella who lives in New Orleans. Upon her arrival at her sister's home, her life becomes more complicated after meeting her sister's husband, Stanley. In this study, the gender stereotypes that Blanche and Stella fit into and Stanley's patriarchal power over the two sisters will be discussed. The reasons for Stanley's rude, violent and bullying behavior will be analyzed from the point of view of Connell's concept of "hegemonic masculinity" under the following subheadings: gender stereotypes of Blanche DuBois and Stella Kowalski in *A Streetcar Named Desire* and the concept of "hegemonic masculinity" in relation to the protagonist Stanley Kowalski.

Keywords: Tennessee Williams, *A Streetcar Named Desire*, gender stereotypes, hegemonic masculinity.

* Girne Amerikan Üniversitesi Beşeri Bilimler Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı, Girne/KK.T.C.

ORCID: 0000-0002-8713-118X

* This article is an expanded version of a conference paper presented at 2nd International Congress on Academic Studies in Philology (BICOASP), 2-5 September 2020- Bandırma/TURKEY.

Derleme Makale

Sayfa Sayısı: 329-341

Makale Geliş Tarihi: 14.01.2021

Makale Kabul Tarihi: 21.02.2021

I- Introduction

Tennessee Williams was the first playwright to receive the Pulitzer Prize for Drama, and who also won the Donaldson Award and the New York Drama Critics Circle Award for his play *A Streetcar Named Desire*. He is one of the most important playwrights in American literary history. The publication of this play in 1947 cemented Williams's reputation. Although Williams was admitted to the University of Missouri and Washington University, he could not obtain a degree here. He graduated from the University of Iowa and started to write his plays, which initiated his career as a playwright. His original name was Thomas Lanier Williams. Because his father was from Tennessee and Williams spoke with a southern accent, his college roommates called him Tennessee, hence the nom de plume, Tennessee Williams. *A Streetcar Named Desire* became part of the canon of realistic plays in the early Twentieth century.

It is known that writers usually draw upon their life experiences when they create their fictional works. For Williams, it is easy to depict real people whom he was accustomed to and represent his personal experiences in his work. In addition, he incorporates the setting of where he lived into his plays, bringing his work to life. Williams grew up in an unhappy and poor family as the second child of three. His life and relationship with his parents and siblings inspired him to write about his family members. His mother, Edwina, was a Southern woman who was well educated and aggressive. His sister named Rose was emotionally disturbed and resided in mental institutions. In *A Streetcar Named Desire*, the protagonist Blanche is a composite of the "fragility and vulnerability" of his mother and his elder sister. Another main character in this play is Stanley Kowalski who represents Williams' friend in real life. Williams and Stanley worked at the International Shoe Company for many years and became very good friends. The personalities and social status of Williams' characters create a historical document that throws light on his own familial relationships. After Williams' death, as stated by Elia Kazan, the director of most of the film adaptations of his plays: "Everything in his life is in his plays, and everything in his plays is in his life" (Sharma and Sharma, 2016: 605).

The play is set on the ground floor apartment of a two-floor building in Elysian Fields, a part of New Orleans, Louisiana. The play opens with the arrival of Blanche at a small apartment where Stanley and his wife Stella live on the outskirts of the city and ends at the same place, in the same building with the same characters, Stanley and Stella. *A Street Car Named Desire* is about the life of two sisters, Blanche and Stella, "Southern belles" from Mississippi. They represent the Southern aristocrat society. In Mississippi, they are used to live in a big mansion on the Belle Reve

plantation. Culturally, “southern belles” are the “model of virtue” educated as obedient wives and good mothers who cared for children and family.

This well-known play by Williams made the readers face the reality of life after World War II and realize the plight of victimized individuals in society. The play includes the themes of passion, betrayal, and domestic violence narrated with a great lyrical voice. Heidari and Mohammedi (2016), in their article titled, “On the Female Sexual Objectification in Tennessee William’s *A Streetcar Named Desire*”, state that for Williams the play is about “the ravishment of the tender, the sensitive, the delicate, by the savage and brutal forces of modern society” (p.229). *A Streetcar Named Desire* depicts the struggles of two southern sisters’ trial to adapt into a patriarchal society as well as how they survive in a modern world. In the reenactments of the play, directors use modern techniques such as light, sound, music and props to enhance the feelings and social setting of the times.

This paper will investigate the gender stereotypical of the “Southern belle” of the two sisters Blanche and Stella and the patriarchal power that Stanley holds over the two sisters in *A Streetcar Named Desire*. Furthermore, Stanley’s character will be analyzed from the standpoint of the theory of masculinity known as “hegemonic masculinity” established by the Australian scholar and sociologist Raewyn Connell*. Connell uses the concept of ‘hegemony’ which is derived from Antonio Gramsci’s *Theory of Domination and Hegemony*. Gramsci is a Marxist theorist who analyses power relations in a society and explains how a dominant class, economically and politically, controls the society. Connell adopts Gramsci’s theory into “hegemonic masculinity” as gender practice, which refers to the male domination and female subordination in a cultural setting (Connell, 2005: pp. 9-10). Connell’s sociological concept of “hegemonic masculinity”, a part of gender order theory, will be used to structure an understanding of Stanley’s brutal behavior and add compelling support to her gender theory under the following subheadings: gender stereotypes of Blanche DuBois and Stella Kowalski and the concept of “hegemonic masculinity” in relation to the protagonist Stanley Kowalski.

2. Gender Stereotypes of Blanche DuBois and Stella Kowalski in *A Streetcar Named Desire*

Best and Puzio (2019) use the term gender “to distinguish the female and male members of the human species but with emphasis on sociocultural and psychological meaning that is assigned to

* Connell used the pen names “Bob Connell” and “R. W. Connell” in her earlier studies and recently she prefers to use the name “Raewyn Connell”. In the interview with Sveva Magaraggia, Connell states that she is a transsexual woman (p. 119).

biological differences between the sexes” (p.235). When we are born we acquire gender roles based on social norms. At early ages, girls and boys are taught how to act according to the social norms established through their parents’ practice. Gender roles that are transmitted within the society also refer to social roles of individuals in a society.

The American Heritage Dictionary of the English Language defines stereotype as “a conventional, formulaic, and oversimplified conception, opinion, or image” that supports the traditional gender role. Best and Puzi (2019) also define gender stereotypes as a reference to the psychological traits and behaviors that are believed to occur with differential frequency in the two gender groups (p.235). Gender stereotypes are a generalized view or characteristic that is considered to be performed by women and men. For example, Stella’s nurturing role as a wife and mother and Stanley’s breadwinning role are common gender stereotypes portrayed in the play.

2.1. Blanche Dubois

Blanche Dubois is a Southern belle and a cultivated woman who grew up in an upper- class society in Laurel, Mississippi. After the death of her family members and losing her family’s assets and plantation, in order to secure shelter, Blanche becomes dependent on a man by getting married. After the fact, she discovers her husband’s homosexuality. She feels betrayed and she expresses her disgust for him. Following this confession, Blanche’s husband commits suicide and her life is ruined by feelings of guilt. In order to forget this tragedy, she falls into a life of prostitution. Eventually, she has to leave her hometown once the community discovers her unacceptable profession. Ribkoff and Tyndall (2011) state that “this event shatters her [Blanche] childhood and, with it, her idealized sense of self and the world” (p.328). After experiencing a nervous breakdown related to her husband’s suicide and losing her job, Blanche moves to New Orleans to reunite with her sister. Blanche’s sister, Stella, the only surviving member in her family, is married to Stanley and lives in poverty in the Elysian Fields in the city.

When Blanche sees the worn-out apartment where her sister lives, it is clear that she will be unable to adjust to the new environment in New Orleans. Her first responses are not positive: “This -can this be- her home?” (Williams, 1980: 6), and “Why that you had to live in these conditions?” (p. 12)*. Based on the previous quotation, Blanche reveals that her expectations shatter as she sees her sister’s life circumstances. She even asks Stella whether she has a maid or not (p.15). Despite the fact that Blanche is unemployed, she is conditioned in the traditional Southern lifestyle where she lived in “a great place with white columns plantation” (p.9). Blanche is used to wearing

* In order to avoid the repetition in the in-text citation, the page numbers in parentheses will refer to specific pages in the play *A Streetcar Named Desire* by Tennessee Williams, published by Penguin Books in 1980.

expensive dresses, “feathers and furs”, bracelets of solid gold”, and even a “rhinestone tiara” (p.34) providing the sense of royalty. Qiang (2014) in his article, “An Explanation on Blanche’s Tragedy *A Streetcar Named Desire*” states the following:

The rules and regulations in the plantation indicated the decisive role of men in the routine life and production. The women in the plantation had to make a living by relying on males and the asceticism which is a doctrine of puritan still exists in their minds. In brief, the gentle women were content with their current status in a society which is characterized by men (p.108).

Compared to Blanche, Stella, escapes from family and sets out to New Orleans to start a new life while Blanche clings to her Southern culture. Remaining in their hometown, Blanche takes care of the elders, and she tries to hold the family members together. Blanche reproaches Stella for not staying in Belle Reve to take care of their grandparents and parents:

You came to New Orleans and looked out for yourself! I stayed at Belle Reve and tried to hold it together! ... I stayed and fought for it, bled for it, almost died for it!”. “I took the blows in my face and my body! All those deaths! The long parade to the graveyard! Father, mother! Margaret, that dreadful way!” (pp.20- 21).

Blanche is tortured by the deaths in her family and this makes her miserable, gloomy and hopeless as indicated when she says to Stella, “I was so exhausted be all I’d through my-nerve broke. I was on the verge of –lunacy” (p.14). Blanche considers herself having “old fashioned ideals” (p.108). She is a sensitive and educated person. When compared with her sister, Blanche feels bound to her family and does not want to move away from her social status.

In the Southern culture, the older siblings usually have a higher status. For example; Stella respects her older sibling and serves her. Blanche approves of the social hierarchy, appreciates her manner and says “A good habit to get into” (p.13). To maintain her expectations of their social status, Blanche also criticizes Stella’s appearance by using impolite utterances: “But you-you’ve put on some weight, yes, you’re just as plump as a little partridge! And it is so becoming to you!” (p.14). For Blanche, protecting her beauty and remaining slender are proper etiquette for her survival in Patriarchal society.

Mitch is a male character in the play who is kind and sensitive. He is a lonesome man in search of a woman to get married and he lives with his sickly mother. When Blanche is introduced to him in Kowalski’s apartment during Stanley’s poker party, Mitch feels attracted to her. Blanche expects a marriage proposal from Mitch; she calls him “My Rosenkavalier!” (p.99). *Der Rosenkavalier* (The Cavalier of the Rose) is a comic opera that premiered in 1911. It tells the tale of a young girl and, the dashing young man that she falls in love with, and how he outwits the

pompous nobleman she is expected to marry. In order to gain Mitch's respect, Blanche tells Stella the following:

... [M]en don't want anything they get too easy. On the other hand men lose interest quickly. Especially when the girl is over-thirty. They think a girl over thirty ought to-the vulgar term is- "put out." And I - I'm not "putting out. "Of course he- he doesn't know- I mean I haven't informed him-- of my real age! (pp. 94-95).

Blanche is aware of the gender roles that serve the patriarchal system, and she knows that men want to marry younger women; therefore, she thinks that her real age should be hidden from Mitch. This is another subjugation found in this patriarchal society. When she talks to Mitch, she tries hard not to be seen under the bright light that will show the wrinkles on her face or her fading beauty. After Stanley's investigation to find out what Blanche did in Laurel and how she was dismissed from the school, Stanley informs Mitch about Blanche. In reaction to the news, Mitch says to Blanche, "You are not clean enough to bring in the house with my mother" (p. 150). Based on the previous quote, Mitch's reply is a harsh and traditional statement that dehumanizes and degrades her.

In Scene Two, Blanche appears in her red robe after having a bath. Her appearance and manner make Stanley suspicious about her intentions and manipulations which indicate that she is a fallen woman. He says, "If I didn't know that you were my wife's sister I'd get ideas about you!" (p.41). What Stanley asserts here is that although he is married, he would be disloyal to his wife.

2.2. Stella Kowalski

At first sight, Stella Kowalski in *A Streetcar Named Desire*, is seen as independent and brave enough to move to New Orleans after her father's death; she tries her best to get used to the changes in her new life. She manages to transform her traditional southern habits into the expectations. At the same time, although Stella seems to be happy in her role as a wife and mother, she is an example of a female victim in a patriarchal society where she receives progressively increasing spousal abuse and betrayal. Stella is excited by Stanley's physicality and sexuality but he overpowers her at the same time. As a Southern belle, she does not consider the social class barrier between her and Stanley and accepts him as her husband, although he is a member of working class. For most Southern belle marriages, rich men were seen as an opportunity for security, a home, and a means for having children and carrying on the family lineage. At the same time, women were expected to satisfy the needs of their husbands.

It is interesting to see that the conflict between the two sisters stems from the patriarchal norms in the Southern culture. In this traditional society, the younger sibling receives orders from

the older siblings and the younger is required to be obedient and submissive to the elder. Blanche, the older sibling, following the death of her parents, decides to reunite with her married sister. When Blanche first meets her sister, she is puzzled with the quietness of her manner. Stella does not welcome Blanche properly, “You're all I've got in the world, and you're not glad to see me!” (p.13). In response to her elder sister, Stella says: “You never did give me a chance to say much, Blanche. So I just got in the habit of being quiet around you” (p.13). Based on the previous example, it is clear that their relationship is weak and there is no strong bond between the sisters as Stella erroneously assumes. Stella remains very quiet, says nothing but Blanche insists that Stella should respect her regardless of her behavior towards her simply because she is her elder sister:

You hear me? I said stand up! ... You messy child, you, you've spilt something on the pretty white lace collar! About your hair-you ought to have it cut in a feather bob with your dainty features ... (p.15).

In this context, Stella is reluctant to admit her maternal influence on her life and she does not intend to inform Blanche about her pregnancy. The first dialogue between two sisters shows that Blanche is an authoritarian elder sister, picking on Stella by using a psychological tactic. It is possible to say that their relationship lacks understanding and trust. Because Blanche does not have any employment possibilities and would have to live alone, Stella wants to take care of her.

Growing up in the South, raised as Southern belles of an aristocrat family, both sisters fail to achieve their expectations and choose wrong husbands. Blanche marries Allan, a man who identifies himself as homosexual and who commits suicide while Stella marries an abusive and dominating husband, Stanley.

3. The Concept of “Hegemonic Masculinity” in Relation to the Protagonist Stanley Kowalski

Australian scholar and sociologist Raewyn Connell uses the term “hegemonic masculinity” to refer to the pattern of practices that allow male dominance over women. In other words, masculinity is a structure of social practice which is associated with dominant position of men and subordination of women in a society as can be seen in the following quotation:

It [hegemonic masculinity] embodied the currently most honored way of being a man, it required all other men to position themselves in relation to it, and it ideologically legitimated the global subordination of women to men.(Connell & Messerschmidt, p.832).

Connell and Messerschmidt (2005) further argue that “men who received the benefits of patriarchy ... could be regarded as showing a complicit masculinity” (832). It can be inferred that men have the primary power over women in the patriarchal system. As defined by Sultana (2011), “patriarchy is a system of social structures and practices in which men dominate, oppress and

exploit women” (p.3). Accordingly, hegemonic masculinity appears in Williams’ play in terms of the female characters’ subordination.

In the light of Connell’s theory of “hegemonic masculinity”, Stanley Kowalski’s manner, behavior and personality, in short, his dominance over Blanche and Stella will be explained in the following section. Through Stanley’s hegemonic masculinity as portrayed in *A Streetcar Named Desire*, this paper will provide evidence on how women are dominated, and their lives are devastated.

3.1. Stanley’s Dominance over Blanche

Stanley is an auto part supplier and a “master sergeant in the engineers’ corps” (p.18) from a Polish origin; he claims to be “one hundred percent American” (p.134) by birth. He does not want to be called “a Polack”. The following stage direction describes Stanley:

He is of medium height, about five feet eight or nine, and strongly, compactly built. Animal joy in his being is implicit in all his movements and attitudes. Since earliest manhood the center of his life has been pleasure with women, the giving and taking of it, not with weak indulgence, dependently, but with the power and pride of a richly feathered male bird among hens. Branching out from this complete and satisfying center are all the auxiliary channels of his life, such as his heartiness with men, his appreciation of rough humor, his love of good drink and food and games, his car, his radio, everything that is his, that bears his emblem of the gaudy seed-bearer. He sizes women up at a glance, with sexual classifications, crude images flashing into his mind and determining the way he smiles at them (pp.24-25).

Blanche believes that Stanley is a brutish man, unworthy of both Stella and Blanche. She wants to convince Stella to abandon him and start a new life together. At the same time, because Blanche lost the plantation, and since Stella cannot inherit any property, Stanley uses this as a means of exercising power over her and decides to ruin her life.

Stanley considers himself the master and ruler of his home and wife. He has the power to decide how things will play out and he makes decisions on her behalf. He does not like to be disturbed or challenged or lose. He is loud and messy, and allows no one to criticize his behavior. Stanley and Stella’s life together is a perfect example of a Southern patriarchal home: it is their flawed heaven.

Stanley is a physically strong and sexually attractive working-class man. He is an authoritarian and likes to control everything in his life. He enjoys being involved in cheap civil activities and is interested in simple hobbies. He declares his philosophical view by saying “Be comfortable is my motto” (p.26) which signifies his male superiority. In the play, he is a

stereotypical representative of patriarchy that ingrains and maintains a way to male domination in the Southern society.

At the beginning of the play, Stanley throws a packet of meat to Stella (p.4). Meat is a symbol of the animal instincts and symbolizes Stanley's sexuality and power. He is portrayed as an aggressive, cruel and "common" (p. 118) man.

The first question Stanley asks to Blanche is about the length of time of her visit. He says, "How long you here for, Blanche? (p. 27), and "You going to shack up here?" (p. 27). Furthermore, "You going to shack up here?" (p.27). With Stanley and Stella living together, the space that Blanche occupies in their small apartment creates a problem. In addition, the Kowalski is' two-room apartment is located in a noisy working-class neighborhood and Blanch feels unhappy with her uncomfortable situation and complains to Mitch, "there is no privacy" (p.111). Such discomfort creates trauma for Blanche and she looks forward to going somewhere else. She gets in contact with Mr. Shep Huntleigh of Dallas to secure a place for herself by sending him an urgent a message through a telephone operator, "In desperate, desperate circumstances! Help me! Caught in a trap" (p.160).

When Blanche sees Stanley for the first time, she is horrified by his rude behavior and calls him an animal. She realizes that Stanley is common and brutal, very different from the men with whom she had previous relations. Furthermore, when Blanche talks to Stella about Stanley, she focuses on his nature and culture. She tries to convince Stella that he is unworthy of both Stella and her when she says:

Suppose! You can't have forgotten that much of our bringing up, Stella, that you just suppose that any part of a gentleman's in his nature! Not one particle, no! Oh, if he was just-ordinary Just plain-but good and wholesome, but-no. There's something downright-bestial-about him! You're hating me saying this, aren't you? (p.82).

Moreover Blanche adds the following:

He acts like an animal, has an animal's habits! Eats like one, moves like one, talks like one! ... Yes, something ape-like about him. ... There he is, Stanley Kowalski, survivor of the Stone Age! (p.83).

Blanche thinks that Stanley is "simple, straightforward and honest, a little bit on the primitive side" (p.39) and she finds him "insufferably rude" (p.110). When Stella introduces Blanche to Stanley's poker friends, Mr. Gonzales and Mr. Hubbell, Blanche behaves very modestly and wants them not to stand up. Stanley instantly responds to Blanche by stating "Nobody's going

to get up, so don't be worried" (p. 50). Moreover, Blanch wants to be a kibitzer¹² so she is about to make comments during the poker party. Stanley does not accept this and commands: "You could not. Why don't you women go up and sit with Eunice? (p.50). It thereby becomes clear that Stanley cannot bear seeing Blanche when they are playing poker; thus he wants her out of his sight.

Blanche, horrified by Stanley's physical abuse by beating his wife, states to her sister: "Stella, I can't live with him! You can, he's your husband. But how could I stay here with him, after last night, with just those curtains between us?" (p.79).

When Blanche is talking to Mitch, she confesses that Stanley hates her and concludes "[t]he first time I laid eyes on him I thought to myself, that man is my executioner! That man will destroy me..." (p.111). Blanche's fear and anxiety in the beginning of the play comes true by the end of the play. The final words of Stanley echo in Blanche's ear, as he is bashing her on the head, dragging her into the bedroom and raping her: "Tiger'-tiger! Drop the bottle top! Drop it! We've had this date with each other from the beginning!" (p.162). It can be said that Stanley is a misogynist who treats his sister-in-law in such a violent manner. His hatred for women can be seen in the form of violence, which is the case when he rapes Blanche. By scene 10, Blanche's life and her chance for a marriage with Mitch are completely destroyed by Stanley and she is sent to a mental institution.

3.2. Stanley's Dominance over Stella

Stanley addresses his wife Stella as: "Baby" (p.32), "Baby Doll" (p.65), and for Blanche, he says, "canary bird" (p.137) and "Hens" (p.54) referring to both Stella and Blanche. These nicknames indicate Stanley's desire of power over them. The way he addresses his wife by not using her real name objectifies her identity. Stanley does not find Stella valuable and he commodifies her body by slapping her face whenever she crosses him, and beats her buttock in front of his male poker friends.

Stanley's male poker friends also support him in his approach towards Stella and Blanche. While Stanley plays poker with his friends, he wants Stella and Blanche to go upstairs to join their neighbor, Eunice. When Stella reminds him that "it is nearly two thirty" (p. 50) and wants him to quit playing "after one more hand" (p.50), Stanley stands up and "gives a loud whack of his hand on her thigh" (p. 50). His action makes Stella terrified, and she shares her frustration with Blanche: "It makes me so mad when he does that in front of people" (p.50).

Stanley is a boastful man and does not want to take orders from Stella. Stanley searches through Blanche's trunk without her knowledge; it is full of her dresses and belongings. When Stella wants

¹²A kibitzer is a person who watches the play at poker or bridge tables.

Stanley to close the trunk and get out of the room, he raises his voice angrily: “Since when do you give me orders? ... You're damn tootin' I'm going to stay here (pp.35-36).

Stanley is a dominant male character in the play. He is manipulative and aggressive. When Stella warns him to go and wash his greasy fingers, he intimidates her by shouting at her: That's how I'll clear the table!” Don't ever talk that way to me! “Pig-Polack-disgusting-vulgar-greasy!” -them kind of words have been on your tongue and your sister's too much around here! What do you two think you are? A pair of queens? (p.131).

Since Stanley is the breadwinner he takes the advantages of masculinity. Another study of R.W. Connell (1994) clarifies that “men’s overall social supremacy is embedded in face-to-face settings such as the family and workplace” (p.143). Based on Connell’s quotation, it can be stated that patriarchal power is men’s natural right, just like “divine right of kings” and the women are seen as inferior and should be suppressed under hegemony. Because Stanley is a man, he thinks that he is superior to women and shows his power through his posture, gesture and language. Stanley quotes what Huey Long says and, he declares his own kingdom in a threatening tone: “Every Man is a King!” And I am the king around here, so don't forget it!”(p.134).

Another issue that needs clarification is the Southern patriarchal societies portrayed in the play. Women are not allowed to work; they are kept indoors and not allowed appear in public places in the street; life is, like being in jail. Stella is not allowed to play poker, but can watch her husband play. In her declaration to Blanche about Stanley’s control of the budget Stella says: “Stanley doesn't give me a regular allowance, he likes to pay bills himself, but-this morning he gave me ten dollars to smooth things over” (p.78).Stella complains to Blanche about her economic dependence on her husband, which causes her to suffer and represents the female oppression portrayed in the play.

Stanley is the breadwinner of the house; therefore he wants everything to be under his control. He continually uses physical and emotional violence toward Stella and Blanche. He is resentful of anyone who thinks they are better than he is. He lacks a sense of toleration. It can be stated that all his manners and behaviors maintain his dominant social role over Stella and Blanche and he constructs the concept of hegemonic masculinity in the family and society. After Stanley’s cursing and the sounds of violence, Stella cries out and Blanche starts to scream. Hearing this, Eunice gets angry with Stanley and shouts at him:

You can't beat on a woman an' then call 'er back! She won't come! And her goin' t' have a baby! ... You stinker! You whelp of a Polack, you! I hope they do haul you in and turn the fire hose on you, same as the last time! (p.66).

Similar to the event inside Kowalski's apartment, Eunice and Steve also experience family violence. Sounds of domestic violence are also heard from their apartment upstairs: Steve hits Eunice and they fight with each other. Blanche's question to Stella is, "Did he kill her?" (p.86).

Connell (1987:183) argues that men establish and sustain their dominance over woman by propagating certain forms of masculinity that can be seen in different ways. In the play, Stanley shouts and yells at Stella and Blanche who are subservient under the authority of Stanley. Stanley uses these expressions to punish, humiliate, terrorize them and commodify their bodies. Stanley's hegemonic masculinity comes from the power he possesses as a product of a patriarchal system.

4. Conclusion

This study aimed to show that Connell's concept of hegemonic masculinity is applicable to the play of Tennessee's *A Streetcar Named Desire*. Connell adopts the concept of hegemony originated by Antonio Gramsci to analyze power relations among the social classes in the society. It is interesting to find out that there has been a parallel between the concept of hegemony and Connell's concept of hegemonic masculinity.

In *A Streetcar Named Desire* by Tennessee Williams, the two main female characters, Blanche and Stella are portrayed as gender stereotypes who are submissive in a male dominated Southern society in America. They are treated as inferior and dependent upon a man's control and authority. The male character Stanley is also portrayed as a gender stereotype; violent and brutal in his manner and behavior towards Blanche and Stella. As a undisputed master and the leader of the house, he imposes many restrictions on the sisters, and they experience domestic abuse and violence. Despite the fact that Blanche is superior in terms of her education, Stanley, as an uneducated working-class member, creates such trauma that causes his sister-in law to transform to become mentally ill. It can be stated that Stanley maintains his dominance by oppressing women, his wife and sister-in-law and creates the conflict in his family. As the research suggests, oppression is another form of hegemony that prevents equality between men and women. Men maintain their dominance through this construction by oppressing women. In the play, Stanley appears as a bearer of hegemonic masculinity by oppressing the two sisters. For one, his struggle to obtain his unique power creates tension that leads to his conflict with Blanche. On the other hand, Stella is rarely seen objecting to Stanley because of his sexual attraction or passion for her, she becomes an obedient wife and accepts a traditional and stereotypical gender role.

In conclusion, Blanche and Stella are the victims of a traditional Southern culture in which they have no freedom to do what they want in their lives. Blanche loses her childhood plantation and her prestigious job and feels guilty after her husband's death; in panic to continue her life and survive

on her own, Blanche, remains dependent upon her brother-in-law Stanley. Likewise, Stella is dependent on Stanley, her husband, since she has no opportunity to find a job and earn money. Most of the time, she is at home, busy with housework and cooking for her husband. In Williams's *A Streetcar Named Desire*, the Southern belles in the modern world of 1947 fail to fight against hegemonic masculinity and gain their independence to be free. Tennessee Williams portrays his female characters in subordinate roles to men and his male characters as dominant and patriarchal.

KAYNAKÇA

- American Heritage Dictionary. (1969). Stereotype. Online source.
[https://www.ahdictionary.com/word/search.html?q=stereotype\(01.01.2021\)](https://www.ahdictionary.com/word/search.html?q=stereotype(01.01.2021))
- Best, D. L., & Puzio, A. R. (2019). "Basic Processes: Gender and Culture". Eds. David Matsumoto, Hyeung C. Hwang. *The Handbook of Culture and Psychology*. U.S.A.:Oxford University Press, pp. 235-292.
- Connell, R.W. (1983). *Which Way Is Up?* London/Boston: Allen & Unwin.
- Connell, R.W. (1987). "Hegemonic Masculinity and Emphasized Femininity". *Gender and Power*. London: Allan and Unwin, pp.183-188.
- Connell, R.W. (1994). "The State, Gender and Sexual Politics: Theory and Appraisal". Eds. H. L. Radtke & H. J. Stam. *Power / Gender: Social Relations in Theory and Practice*. Canada: University of Calgary, pp.136-173.
- Connell, R. (2005). "The social Organization of Masculinity". *Masculinities*, 2nd ed. Oakland: CA: University of California Press, pp.30-50.
- Connell, R. W., & Messerschmidt, J. W. (2005). "Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept". *Gender and Society*, 19 (6), pp. 829-859.
- Heidari, H., & Mohammadi, S. (2016). "On the Female Sexual Objectification in Tennessee Williams's *A Streetcar Named Desire*". *World Scientific News*, 56, pp. 229-238.
- Magaraggia, S., & Connell, R. (2012). "Gender in theory and practice: An Interview with Raewyn Connell". *Feminist Review*, (102), 116-124.
- Ribkoff, F., & Tyndall, P. (2011). "On the Dialectics of Trauma in Tennessee Williams' *A Streetcar Named Desire*". *The Journal of Medical Humanities*.32 (4), pp. 325-337.
- Sharma, A., & Sharma, H. (2016). "Tennessee Williams: Impact of His Life on His Work". *International Journal of English Language, Literature and Translation Studies (IJELR)*, (3) 2, pp. 602-607.
- Sultana, A. (2011). "Patriarchy and Women's Subordination: A Theoretical Analysis". *The Arts Faculty Journal*, 4, pp. 1-18.
- Qiang, Z. (2014). "An Explanation on Blanche's Tragedy in *A Streetcar Named Desire*". *Studies in Literature and Language*, (8) 3, pp. 106-110.
- Williams, T. (1980). *A Streetcar Named Desire*. U.S.A.: A New Directions Book.

ŞAİR MUTRİB'İN "ŞAHNÂME-İ DIVANE MUTRİB" ADLI ESERİNİN HOKAND HANLIĞI TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ

(Dr. Hüseyin ŞEN*, sen.huseyin.1990@gmail.com)

Öz

Hokand Hanlığı'nın Muhammed Ali Han (1822-1842) ve Şirali Han (1842-1845) dönemleri için önemli tarihi kaynaklarından birisi olan "*Şahnâme-i Divane Mutrib*"te, 1842 yılında Hokand Hanlığı'nda meydana gelen olaylar dile getirilmiştir. Bu bağlamda Hokand Hanlığı'nın Buhara Emiri Nasrullah (1826-1860) tarafından ele geçirilmesi ve yağmalanması, Muhammed Ali Han, kardeşi Sultan Mahmud, oğlu Muhammed Emin, annesi ünlü Hokand şairesi Mahlar Ayim (Nadire)'in zalimce öldürülmesi anlatılmıştır. Çalışmanın amacı 1842 yılında Hokand Hanlığı açısından yaşanan elim hadiseler hakkında detaylı bilgi veren ender kaynaklardan birisi olan *Şahnâme-i Divane Mutrib* özelinde halkın Muhammed Ali Han, Şirali Han ve Emir Nasrullah'a bakış açısı ve 1842 yılında meydana gelen olaylara karşı tutumunu ortaya koymak, Hokand Hanlığı'nın siyasi olarak gücünün zirvesindeyken Buhara esaretine düşüşü ve bu esnada halkın tutumunu anlayabilmek, hanlığı Buhara esaretinden kurtaran Şirali Han ile alakalı ahalinin düşüncelerini yansıtmaktır. Müellif olayların tanığı olduğu için Hokand ahalsinin yaşanan olaylara bakış açısını çok güzel bir biçimde eserinde işlemiş ve halkın 1842 yılında meydana gelen olaylar esnasındaki ruh halini yansıtmaya ve olayları onların gözünden aktarmaya çalışması *Şahnâme-i Divane Mutrib*'e Hokand tarihi kaynakları arasında ayrı bir değer katmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şahnâme-i Divane Mutrib, Muhammed Ali Han, Sultan Mahmud, Emir Nasrullah, Şirali Han.

THE IMPORTANCE OF POET MUTRIB'S WORK CALLED " ŞAHNÂME-İ DİVÂNE MUTRÎB" IN TERMS OF THE HISTORY OF HOKAND KHANATE**Abstract**

"Şahnâme-i Divâne Mutrîb", is one of the important historical sources of the Hokand Khanate for the period of Muhammed Ali Khan (1822-1842) and Şirali Khan (1842-1845), the events in Hokand Khanate in 1842 were mentioned. The aim of the study is the *Şahnâme-i Divane Mutrib*, which was one of the rare sources that gave detailed information about the distressing events in 1842 in terms of the Khanate of Hokand, to reflect the perspective, to understand the Hokand Khanate's fall into the Bukhara captivity at the peak of its political power and the attitude of the people during this time, it is to reflect the thoughts of the people about Şirali Khan who saved the khanate from Bukhara captivity. Since the author was a witness to the events, the Hokand people's perspective on the events, their sorrow for the killing of their rulers, and the hatred towards Emir Nasrullah due to this sadness, has been beautifully reflected in his work. Especially, the reflection of the people's mood during the incident occurred in 1842 and efforts to convey the scenes through their eyes add a special value to the *Şahnâme-i Divane Mutrib* among the historical sources of Hokand.

Keyword: Şahnâme-i Divâne Mutrîb, Muhammed Ali Khan, Sultan Mahmud, Emir Nasrullah, Şirali Khan.

* Genel Türk Tarihi. Orcid Id (0000-0003-2794-299X).

Bu çalışma 12-14 Kasım 2020 tarihinde Ankara'da çevrimiçi platformlar üzerinden düzenlenen 3. Türk dünyası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresinde sunulmuş bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş halidir.

Araştırma Makalesi.

Sayfa Sayısı: 342-358

Makale Geliş Tarihi: 15.01.2021

Makale Kabul Tarihi: 25.02.2021

Giriş

1709 yılında Buhara Hanlığı'ndan ayrılarak Özbeklerin Ming boyu önderliğinde Fergana Vadisi merkezli müstakil hareket etmeye başlayan ve 1876 yılında Rus işgali ile tarih sahnesinden çekilen Hokand Hanlığı 163 yılı aşkın bir süre zarfında Türkistan'da siyasi, ekonomik ve kültürel olaylarda önemli roller oynamıştır. Hokand Hanlığı'nın tarihinin aydınlatılmasında mahallî kaynaklar büyük önem arz etmektedir. Hokand Hanlığı'nda tarih yazım geleneği XIX. asrın ilk yarısında şekillenmeye başlamıştır. Hokand Hanlığı gerek hükümdarların özel istekleriyle yazılan gerekse müelliflerin özel çabalarıyla kaleme aldığı tarihi eserler açısından Özbek Hanlıkları arasında en fazla tarihi kaynağa sahip devlettir. Alim Han (1799-1809) devrinde kaleme alınan *Emirname*¹ Hokand mahallî kaynaklarından ilki sayılabilir (Kamalova, 2020:16). Alim Han'a darbe yaparak tahta geçen Ömer Han'ın (1809-1822) özel teşebbüsleriyle oluşturulan edebî ortamda edebiyat eserlerinin yansira tarihî eserlerde kaleme alınmıştır. Edebiyata şehzadeligi döneminde merak salan ve tutku derecesinde şiire bağlı olan Ömer Han kendi iktidarı döneminde başkent Hokand'ı bir edebiyat ve kültür merkezi haline getirmiştir (Tagaev, 2016: 238-239). Çeşitli ülkelerden yetmişten fazla şairi etrafında toplamayı başaran² ve *Mecmuai Şâirân*³ isimli tezkireyi kaleme aldırın Ömer Han kendi devrini anlatan *Ömernâme*⁴ ve *Şahnâme-i Nüsret Pâyâm*⁵ isimli tarih kitapları yazdırtmıştır (Tagaev, 2017: 46). Edebiyatı ve tarihi meşruiyetlerini tasdiklemek için kullanan Hokand hanları kendi şecerelerini Babür üzerinden Cengiz Han'a bağladıkları Altın Beşik Efsanesi'ni⁶ mahallî kaynaklara yazdırtmışlardır (Erkinov, 2013: 5-7)⁷. Çalışmamızda konu edindiğimiz Hokand tarih yazım geleneğinde yeni bir destan türü olarak değerlendirilen Mutrib isimli şairin kaleme aldığı *Şahnâme-i Divane Mutrib* isimli eser Hokand mahallî kaynakları içerisinde 1842 yılında Hokand'da meydana gelen olaylar hakkında tafsilatlı bilgi veren ender kaynaklardan birisidir. Gelişen olaylar hakkında sunulan bilgilerin yanı sıra bu olaylar karşısında halkın düşüncelerini yansıtması kaynağın değerini arttırmaktadır. Hokand Hanlığı tarihi açısından ise 1842 yılında meydana gelen olayların anlaşılması devletin çöküşünün sebeplerinin ve çöküş dönemi olarak adlandırılan 1842-1876 yılları arasındaki olayların anlamlandırılması için önem arz etmektedir. Günümüze iki nüshası ulaşan eserin biz Özbekistan nüshasını kullandık ve eserdeki bilgileri Hokand tarihi kaynaklarıyla mukayese etmeye gayret ettik.

1. Eserin Fiziki Durumu ve Nüshaları

Hokand Hanlığı'nın Muhammed Ali Han (1822-1842) ve Şirali Han (1842-1845) dönemleri için önemli tarihi kaynaklarından birisi olan “*Şâhnâme-i Divane Mutrib*” şair Mutrib tarafından

¹ Emirnâme hakkında bilgi için bkz. Vahidov, 2010:139-140.

² Tarih-i Hamse'de Buhara, Harzem, Hitay, Hindistan, gibi memleketlerden şairlerin Hokand'a geldiği belirtilir (Kurbanali Hacı Halidoğlu, 1910: 14).

³ Mecmuai Şâirân isimli eseri Ömer Han, 1821'de Fazlî Namangâni'ye yazdırtmıştır. Eserde altmış üç şairin şiirleri toplanmıştır (Kayumov, 1961: 8; Tekin, 2011: 1847).

⁴ Ömernâme isimli eser hakkında bkz. Vahidov, 2010: 140-147.

⁵ Şahnâme-i Nüsret Pâyâm isimli eser için bkz. Kamalova, 2020: 16; Vahidov, 2010: 147-150.

⁶ Altın Beşik efsanesi Hokand Hanedan ailesinin Babür'ün neslinden geldiğini anlatan bir hikâyedir. Altın Beşik için bkz. Bulduk, 2006: 14-16.

⁷ Hokand Hanlığı tarihi açısından önemli bir kaynak olan Muntahabü't-Tevarih'te yukarıda belirttiğimiz Altın Beşik Efsanesi'ne yer verilmemektedir. Bu durumun sebebi Müntahabü't-Tevarih'in bir hanın özel isteğiyle kaleme alınmamasıdır. Müellif Hokand hanedan ailesine mensup olmasına rağmen Altın Beşiğe eserinde yer vermemiştir. Eser hakkında geniş bilgi için bkz. Şen: 2018:183-194.

Çağatay Türkçesinde nastalîk yazı tipiyle destan şeklinde kaleme alınmıştır. Eser 28 babdan müteşekkil olup her bab kendi içerisinde ikiye bölünerek kullanılmıştır. Eser destan şeklinde yazılmakla beraber bazı bölümleri nesirdir. Şiir şeklinde olan bablarda iki satır halinde 15 mısralık şiirler verilmiştir. Hokand kağıdına siyah ve kırmızı renklerde yazılmıştır. Kapağı deriyle kaplanmıştır. Eserde 3 damga mevcuttur. Bu damgaların ikisinde Amalı Töre Hoca sahaf 1256(1841-1842) yazmaktadır (Vahidov, 2010:156). Şahname-i Divane Mutrib'in günümüzü iki nüshası ulaşmıştır. Bunlar Rus İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Sankt Petersburg (T-2412) ve Özbekistan Fenler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü'nde (596/IV) muhafaza edilmektedir. Petersburg nüshası eksiksiz olup Özbekistan nüshasında eksikler bulunmaktadır ve ayrıca sayfaları arasında karışıklıklar vardır (Kayumov, 1961:314). Eser hakkında Aziz Kayumov (Kayumov, 1961:314-321) ve Ş. Vahidov (Vahidov, 2010:155-156) tarafından tanıtım yazıları hazırlanmıştır. Eserin kısımları arasında kopukluklar olmakla birlikte anlatılan her bir kısım kendi içerisinde uyumludur.

2. Eserin Müellifi ve Yazılış Amacı

Eserin müellifi hakkında Şahnâme-i Divane Mutrib'in giriş kısmında verilen kısa malumat haricinde bilgi bulunamamıştır. Eserde bulunan kısa malumat ise şu şekildedir. "*Dostlarım beni divane Mutrib diye çağırırlar. Ben fakir, divane ve sazandelere yar-u dost idim. Şiir yazma Allah tarafından bana bahşedilmiştir* (Mutrib, 1842:1^b). Eserin ismi müellif tarafından konulmamış yazarından dolayı Şahnâme-i Divane Mutrib olarak isimlendirilmiştir (Kayumov, 1961:314). Eserin yazılış amacı giriş kısmında şu şekilde belirtilmiştir. "*Hokand'ın bekleri ve Allah'tan sakınan muttaki annelerinin şehit olmalarıyla ilgili Şirali Han hakikati ortaya çıkartacak bir şahnâmenin yazılmasını istedi. Bu istek üzerine şahnâmeyi kaleme aldım. Kim okursa şehidlerin ruhuna Fatiha okusun ve dua etsin ki, onların ruhlarının şad olmasından Şirali Han manevi destek alsın.*" (Mutrib, 1842: 1^b-2^a). Yani eser Şirali Han'ın emriyle 1842 yılında yaşanan olayların unutulmaması için yazdırılmıştır.

3. Şahnâme-i Divane Mutrib'in İçeriği

Eserde 1842 yılında Hokand Hanlığı'nda meydana gelen olaylar sade bir dil kullanılarak yazılmıştır. Bu bağlamda Hokand Hanlığı'nın Buhara Emiri Nasrullah tarafından ilhak edilmesi, yağmalanması, Muhammed Ali Han, kardeşi Sultan Mahmud, oğlu Muhammed Emin ve annesi ünlü Hokand şairesi Mahlar Ayim (Nadire)⁸'in zalimce öldürülmesi ile Şirali Han'ın tahta geçiş süreci anlatılmıştır. Şahnâme-i Divane Mutrib'in beş ana karakteri vardır. Bunlar Muhammed Ali Han, Sultan Mahmud, Mahlar Ayim, Emir Nasrullah ve Şirali Han'dır. Eserde Buhara Emiri Nasrullah, Batur Han olarak isimlendirilmiş ve onun zalimliği vurgulanmıştır. Eserde en çok öne çıkan karakter olan Mahlar Ayim, evlat hasreti çeken gözü yaşlı bir anne olarak tasvir edilmiştir. Eserin kahramanlarından Sultan Mahmud akıllı, güzel ahlaklı ve halk tarafından sevilen bir şehzade olarak gösterilmiştir. Muhammed Ali Han, zalim ve günahkâr bir hükümdar olarak, Şirali Han ise adaleti sağlayan ve halkı zulümden kurtaran bir han olarak tasvir edilmiştir. Eserin girişinde Allah'a hamd, Hz. Muhammed'e salavat, dört halife dönemine övgü ve Ehl-i Beyt'e dua yer almaktadır. Şair kendisiyle alakalı bilgi verdikten sonra eseri yazma amacından bahsetmiş ve ardından Ömer Han (1810-1820) dönemi hakkında kısaca bilgi vermiştir. Şair, Ömer Han'dan şer'i kurallara riayet

⁸ Muhammed Ali Han'ın annesi, Ömer Han'ın eşi ve divan sahibi bir kadın şair olan Nadire için bkz. Tolkun, 2001:168-171.

eden, düşmanlarına diz çöktüren ve sevilen bir hükümdar olarak bahsetmiştir (Mutrib, 1842: 2^a-2^b).⁹

Eserin giriş kısmının ardından karakterlerden ilki Muhammed Ali Han ile ilgili bilgiler verilmiştir. Eserde Muhammed Ali Han ile ilgili çelişkili özellikler olabildiğince ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Mutrib, Muhammed Ali Han'ı zenginliği arttıran ve devletin sınırlarını genişleten bir hükümdar olarak gösterirken aynı zamanda onun İslam şeriatına aykırı işler yaptığını, nefsine uyduğunu da belirtmiş ve diğer kaynaklara benzer şekilde kadın düşkünlüğü üzerinde durmuştur (Mutrib, 1842: 2^a-2^b).¹⁰

Muhammed Ali Han hakkında bilgiler sunduktan sonra Mutrib, eserin diğer kahramanı Sultan Mahmud'u tanıtmıştır. Eserde Sultan Mahmud şu şekilde tasvir edilmiştir. "Ömer Han'ın iki

⁹ Hokand'ın bekleri hakkında eyle hikâyet

Yüreğin neşelenip huzur bulsun
Acayip şah idi Muhammed Ali Han
Babası Ömer Han cennet ona mekân
Ömer Han hakkında eyle hikâyet
Sözü karakteri, hâli ve şer'iatı Mustafa
Bunlara uymak için eder can feda
Günden güne ikbali oldu ziyade
Düşmanı aşağılık oldu kaldı piyade
Şöhreti tüm âleme yayıldı
Sevenleri onu görmek için can attı
Sultanlık tahtına oğlunu oturttu
Hu diye gitti ahiret şehrine (Mutrib, 1842: 2^a-2^b).

¹⁰ Atasının tahtında Muhammed Ali Han

Oturdu hükmetti sultanlar gibi
Zenginliği serveti günden güne ziyade oldu
Buğdayları çok yetiştirip sevindi çiftçi
Devleti günden güne çoğaldı
Çoğalıp her yana taşı
Peygamber şeriatını arka plana koydu
Kadın almaya devam etti başka bir şey söylemedi
Bazılarını nikâhla kendine aldı
Bazılarını nikâhsız aldı
Nefsinin dizginini ele alamadı
Nefsi istediği yere sürükledi
Nefsi sonunda başının belası oldu

Gözünden damlayan gözyaşından ibret al! (Mutrib, 1842: 2^a-2^b). Muhammed Ali Han'ın kadın düşkünlüğü hakkında Hokand tarihi kaynaklarında benzer bilgiler bulunmaktadır. Örneğin Hakimhan Töre'de bu hususun üzerinde durmuş ve Muhammed Ali Han'ın iki kadın aracılığıyla memleketin güzel kızlarını saraya getirttiğini, onlarla beraber olduğunu kaydetmiştir (Hakimhan Töre 2010: 630-633). Mahzûnî'nin Fergana Hanları isimli eserinde de bu husus dile getirilmiş ve özellikle işret meclisleri hakkında bilgi verilmiştir. Mahzûnî Muhammed Ali Han'ın memleketin dört bir yerinden güzel kadın ve erkekleri saraya getirttiği ve onlarla her gece işret meclisi düzenlediğini, bunları da kimseye göstermediğini kaydetmiştir. Mahzûnî Muhammed Ali Han döneminde durumdan rahatsız olan zadeğânın Emir Nasrullah'a mektup yazarak kadından vezirlerimiz, komutanlarımız var. Devleti kadınlar yönetiyor diye sitem ettiklerini belirtmiştir (Ziyâbiddîn Mahzûnî, T.Y: 9^a-15^b). İbret'te Muhammed Ali Han'ın kadın düşkünlüğünün üzerinde durmuş ve nereye giderse gitsin kadınlarını da yanında götürdüğünü belirtmiştir (Bulduk, 2006:62).

oğlu vardı. Büyüğünün ismi Muhammed Ali Han, küçüğü Sultan Mahmud Han idi. Muhammed Ali Han babasının tahtına oturdu o kadar meşhur sultan oldu ki, şöhreti âlemlere yayıldı. Sultan Muhammed Ali Han'ın kardeşinin hüsnü cemali peri gibiydi. Terbiyeli idiler. O, Muhammed Ali Han'ın ciğerinin bir parçası idi. Bir defa görmezse huzuru kaçırdı (Mutrib, 1842: 2^b-3^a).¹¹ Sultan Mahmud hakkındaki bilgilerden sonra Mutrib, Muhammed Ali Han ile kardeşinin arasının açılmasını ve Sultan Mahmud'un Şehr-i Sebz'e sürgün edilmesini anlatmıştır. Eserde belirtildiğine göre ağabey-kardeşin arasının açılmasına art niyetli devlet adamları sebep olmuştur. Muhammed Ali Han'ı kardeşi hakkında uyaran fesat devlet adamları Muhammed Ali Han'dan memnun olmayanların kardeşini tahta geçirebilecekleri hususunda onu telkin etmişler ve bu telkinler üzerine Muhammed Ali Han kardeşini Şehr-i Sebz'e sürgün etmiştir (Mutrib, 1842: 3^a-3^b). Mutrib'in verdiği bu bilgiler Muhammed Ali Han'ın bir başka özelliğini de bize göstermektedir. Muhammed Ali Han etrafındaki devlet adamlarının sözlerine çok fazla itimat eden ve bu itimadı nedeniyle de kardeşine dahi zarar verebilecek bir hükümdar portesi çizmektedir.

Sultan Mahmud'un sürgününden sonra Mutrib eserin diğer bir kahramanı olan Mahlar Ayim'in evlat özlemini çok duygusal bir biçimde tasvir etmiş ve bu ikiliyi birbirlerine duydukları özlem noktasında Hz. Yakup ile Hz. Yusuf'a benzetmiştir (Mutrib, 1842: 3^b-4^a).¹² Anne ile oğul arasındaki özlemi duygusal bir biçimde aktaran Mutrib, Batur Han olarak isimlendirdiği Emir

¹¹ Ömer Han'ın evlatları konusunda Hokand kaynaklarında farklı bilgiler bulunmaktadır. Müntehabü't-Tevarih'te Ömer Han'ın üç oğlu olduğu kaydedilir. Bunlar Muhammed Ali, Abdullah ve Sultanmahmud'dur. Muhammed Ali ve Sultan Mahmud Mahlar Ayimden dünyaya gelen çocukları olup diğer eşlerinin birisinden de Abdullah dünyaya gelmiştir. Muhammed Ali 1822 yılında tahtta oturunca ortanca kardeşi Abdullah'ı idam ettirmiştir. Ayrıca Sultan Mahmud Muhammed Ali Han küslüğünün sebebi Müntehabü't-Tevarih'te Şâhnâme-i Divane Mutrib'de olduğu gibi detaylandırılmadan saltanat güneşinin Sultan Mahmud'un altında parlamadığını gören Muhammed Ali Han'ın kardeşini sürgün ettiği kaydedilmiştir (Hakimhan Töre, 2010: 478; 630). Fergana Hanları Tarihi'nde ise Sultan Mahmud'un sürgününün sebebi ağabeyinin işret meclislerinden ve kadın düşkünlüğünden rahatsız olması ve Muhammed Ali Han'ı yanlış yolda olduğu hususunda uyarılarından kaynaklanmıştır. Bu uyarıya sinirlenen Muhammed Ali Han kardeşinin idam fermanını vermiş lakin daha sonra devlet ricalinin uyarısıyla bundan vazgeçmiştir (Mahzûnî, T.Y:18^b-21^b). Nalivkin Sultan Mahmud'un ağabeyine 1829'da II. Kaşgar seferine çıkmadan önce darbe girişiminde bulunduğunu ve bunun neticesinde Şehr-i Sebz'e sürgün edildiğini kaydetmiştir (Nalivkin, 1886:131). Encüm et-Tevarih'te ise aynı hususta Sultan Mahmud ve Hakkulu Mingbaşı'nın Muhammed Ali Han'a karşı bir darbe planladıkları ve durumdan haberdar olan Han'ın Hakkulu'nu idam ettirdiği, kardeşini ise Şehr-i Sebz'e sürgün ettiği belirtilmiştir (Hüdayarhanzade, 2011: 156-157).

¹² Bir gün gönüllerinden geçirip dediler ki Yakup peygamber de Yusuf'una böyle hasret kalmıştır ve Sultan Mahmud Han'ın annesi Mahlar Ayim bu sözleri söylemiş.

....Sevinerek gözüme sürerdim
Elindeki mendilini görmedim
Kaç yıldır ki yavrum senden ayrılıp
Gelmedin yanıma çiçek gibi açıp
Feda etsem canımı bin kare
Gözün, kaşın, hilalini görmedim
Tanrım nasip olmadı riski kesilmeden
Mahlar Ayim ağlar dayamadan
Huzura kavuşmadan nefes alamadan ağlar
Bir nefes olsa da visalini görmedim... (Mutrib, 1842: 3^b-4^a).

Nasrullah'ın Muhammed Ali Han ve Sultan Mahmud arasındaki küskünlüğü değerlendirdiğini ve kardeşlerin düşmanlığından yararlanarak Hokand'a saldırdığını belirtmiştir. Bu saldırının nedenlerine değinmeyen Mutrib, saldırının sebepsiz olduğunu ve Sultan Mahmud'a bu saldırı sonucunda Hocend Hâkimliğinin tevcih edildiğini kaydetmiştir (Mutrib, 1842: 3^b).¹³ Hocend Hakimliği sırasında Sultan Mahmud'un yalnızlığı ve aile özlemi Mutrib'in kaleminde çok güzel anlatılmıştır (Mutrib, 1842: 4^b).¹⁴

Sultan Mahmud Hocend Hâkimliğini yürüttüğü sırada Muhammed Ali Han kendisiyle barışmak için harekete geçmiştir. Bir mektup kaleme alan Han, Sultan Mahmud'a Taşkent Hakimbeğliğini önermiş, kendisine biraz sabretmesini ve padişahlığı ona bırakacağını bildirmiştir. Sultan Mahmud bu durumdan memnun olarak ağabeyinin teklifini kabul etmiş ve Taşkent'e gitmiştir (Murtib, 1842:5^a).¹⁵ Sultan Mahmud'un Taşkent Hâkimbeğliğinin üçüncü ayında Buhara Emiri Nasrullah Hokand'a saldırmıştır. Bu saldırı karşısında çaresiz kalan Muhammed Ali Han, halkın zelil olmaması için kardeşi Sultan Mahmud'dan yardım istemiş ve onu Hokand'a davet etmiştir. Ağabeyinin çağrısını alan Sultan Mahmud yanındaki bekleri toplayarak meşveret etmiştir. Meşverette devlet adamları üçe bölünmüş, birinci grup Nasrullah'a telim olmayı, ikinci grup Taşkent'te kalınmayı, üçüncü grup ise hacca gitmeyi yani kaçmayı önermiştir. Sultan Mahmud bu önerileri onursuzluk olarak nitelendirmiş ve eğer gidip başarılı olurlarsa dünyada makam sahibi olacaklarını, başarısız olurlarsa da şehid olacaklarını söyleyerek askerlerini toplamış ve Hokand'a yönelmiştir (Mutrib, 1842: 5^a-5^b).¹⁶ Nasrullah ordusuyla

¹³Emir Nasrullah'ın Hokand Hanlığı ile arasının açılması ve seferinin sebepleri için bkz. Şen, 2020: 184-190.

¹⁴ Bu husus eserde şu şekilde beyan edilmiştir.

Gazeli Sultan Mahmud Han

Anamı görececek günlerim var mı?
Bizleri koru ey büyük Kerim
Anamı görececek gün var mı?
Senden başka bana mihriban yoktur
Anam, abim için yüreğim bir yan
Kudretini bildiğim için eyledim figan
Onları görececek günler var mı?
Cismimde ateş olup canıma yetti
Yüreğim dayanmaz, aklım karıştı
Anamı görececek günlerim var mı?
Gerçi hâkim olsam da gariptir başım
Anam mihribanım, abim yol arkadaşım
Onları görene kadar zehirdir aşım
Cemallerini görececek günler var mı?
Sultan Mahmud arafta kaldı şaşkın
Onlara yetişmeden ezik ve avare
Allaha yalvararak ağladı defalarca.... (Mutrib, 1842: 4^b).

¹⁵ Mutrib'in belirttiği abi ve kardeşin barışması Müntehabü't-Tevarih'te farklı anlatılmaktadır. Müntehabü't-Tevarih'te devlet erkânının Muhammed Ali Han'ı kardeşi ile barışması hususunda telkin etmiştir. Bu telkinler neticesinde Muhammed Ali Han, Emir Nasrullah'ın kardeşini kendisine karşı kullanmasının zararlarını idrak ederek önde gelen devlet görevlilerini ve kardeşinin yumuşak karnı olan annesini Hocend'e göndererek onunla barışmıştır (Hakimhan Töre,2010:653).

¹⁶ Eserde nesir şeklinde bu durum anlatıldıktan sonra şu şiire yer verilmiştir.

Hokand'a yakın bir yerde kamp kurduğu esnada Sultan Mahmud Hokand'a büyük bir ihtişamla girmiştir. Sultan Mahmud şehre girdikten sonra ilk olarak ağabeyiyle ardından da annesiyle görüşmüştür. Sultan Mahmud'u gören Muhammed Ali Han ağabeyin sana kurban olsun diyerek onu bağrına basmıştır. Ağabey kardeş ağlaşmaya başlamışlar ve bu durumu gören ahali de onlarla birlikte ağlamıştır. Muhammed Ali Han babalarının tahtını yıllarca işgal ederek kardeşinin hakkını yediğini ve onu sürgün göndererek yanlış yaptığını kabul etmiştir. Bu yanlışları için kardeşinden af dileyen Muhammed Ali Han hükümdarlığı Sultan Mahmud'a devrettiğini artık kendisinin de ona hizmet edeceğini belirtmiştir. Sultan Mahmud ise tahtı kabul etmemiş ve kendisinin ağabeyinin hizmetinde ölmeye geldiği söylemiştir. İki kardeş bundan sonra ayrılmayacaklarına yemin etmişlerdir. İki kardeşin ortak kaygısı hükümdarlığı kaybetmek değil Nasrullah'ın saldırısında ölmeleri durumunda analarının divane olacağıdır. Ağabey kardeş arasındaki konuşmalar şair tarafından şiir şeklinde anlatılmıştır (Mutrib, 1842: 6^b-7^b).¹⁷ Sultan

Biz garibe abim gelsin demişler
Sevinerek canım ile gideyim
Misafir olduğumda beni düşünmüş
Hem de bir kaşık kanımla gideyim
Batur Han insafsız şimdi ölmezse
Kırmızı yüzü kara yerde sönmezse
Bizlere yürümeye imkân olmazsa
Hem sürünüp yanımla gideyim
Akıllı olun ey yol arkadaşlarım hızlı olun!
Gam dolu şehre gidip devir sürdürelim
Dert meşakkat bize yemek olmuştur
Elimdeki ekmeğimle gideyim
Belayı her zaman iyiler taşır
Şehidlik unvanı eskide kalmıştır
Abime düşmanları yapışmış
Ağlayarak dostu yârimle gideyim
Abim beni görüp utanıp
Yaptığı işleri hatırlayıp
Sabır gencini gönlüme salıp
Sultan Mahmud Han huzurla yatmadı
Anne ve abisin hizmetlerini sevip
Giydiği elbisesini kefeni bilip
Hem de canım ile varayım. (Mutrib, 1842:5^b).

¹⁷ Beyt-i gazel Muhammed Ali Han:

Senin değerini bilmeden sana cefa eyledim
Canım kardeşim affet sana hizmet edeyim
Vatanından seni kovup yanlış yaptım
Canım kardeşim affet sana hizmet edeyim
Sultan Mahmud'un cevabı:
Gözüm abim bizler hizmet edelim
Siz oturunuz devir sizindir
Karındaşlık kadrini bilelim
Hemen oturun yüreğimiz dertle doludur
Muhammed Ali Han'ın sorusu:
Kardeşim şimdi gönlümü doldur

Mahmud ağabeyinden sonra annesi Mahlar Ayim ile görüşmüştür. Mahlar Ayim, evlat hasretinden dolayı benzi safran gibi sararmış, ciğeri yanmış ve gözü yaşlı otururken oğlunu görünce heyecanlanmış ve ona sarılmıştır. Mahlar Ayim ne babasını ne de kocasını kaybettiğinde bu kadar üzülmediğini belirterek oğluyla ağlaşarak hasret gidermiştir. Anne oğlun ağlaşmaları gökyüzünü titretmiştir (Mutrib 1842: 7^b-9^a). Bu görüşmeye sonradan Muhammed Ali Han da katılmıştır. Aile bir araya geldiğinde Muhammed Ali Han tevbe-i nasûh¹⁸ etmiş ve aile feryat figan ağlaşmıştır. Mutrib'in tasvirinde bu ağıtlar yer ve göğü titretmiştir. Yöneticilerinin bu durumunu gören halk biçare onların durumuna acımıştır. Ağabey, kardeş ve anne arasındaki konuşmalar şiir şeklinde ve soru cevap olarak verilmiştir (Mutrib, 1842: 9^a-10^a).¹⁹

Babamın tahtına sen otur
Cefa mızrağıyla göğsümü deleyim
Sultan Mahmud'un cevabı:
Anamın yüzünü göreyim diye geldim
Hizmetinde durayım diye geldim
Huzurunuzda öleyim diye geldim
Canım abim dilimde arzu kalmıştır
Muhammed Ali Han'ın sorusu:
Geldiğin için abin sana kurban olsun
Bu sözlerin beni etti divane
Bundan sonra benimle gel her yana
Canım canına candır
Mahmud Han'ın cevabı:
Beraber yürüsek her an birleşip
At koşturup düşmanları kovalayıp
Batur gelmiş şehrimize
Gam kederi yüreğime salmıştır
Muhammed Ali Han'ın sorusu:
Kardeşim ecel gelse haktandır
Takdiri kader kısmeti kime sorarız?
Umudumuz sonsa birlikte ölürüz
Pişman olup bunu kime sorayım
Sultan Mahmud Hanın cevabı:
Biz ikimiz ölürsek canımız kurban
Anam kalır ezik ve avare
Ahvali müşkül olup, bahtı söner
Pişmanlıkla yanıp saçını yolar
Muhammed Ali Han'ın sorusu:
Muhammed Ali yanında dostun yoktur
Zor gününde kimse olmadı yoldaş..... (Mutrib, 1842: 6^b-7^b).

¹⁸ Tevbe-i nasûh halis ve samimi tövbedir. Ayrıntı için bkz. Topaloğlu 2010: 281; Kaçar ve Gazin 2020: 13-14.

¹⁹ Muhammed Ali Han'ın beyti:

Tövbe ettim ana...
Benim kötülüğüm size ulaşmasın
Pişmanlıkta kaldım içim kederle dolu
Kötülüğüm ansızın size bulaşmasın
Şimdi ne yapayım kısmet, bu takdir
Eskiden olmuştur bize bu müşkül.

Bu bölümün ardından Nasrullah'ın Hokand'ı istilası ve yaptığı talan eserde dile getirilmiştir. “Batur Han gazap atına bindi ve fukaraların evlerinin yakılmasını emretti. Öyle bir talan yaptılar ki ne saray ne orda ve ne de medrese kaldı, hepsini harap ettiler. Atları camiye bağladılar. Onların namus diye bir şeyleri yokmuş. Hikmet şu ki, Allah kullarını agah etmek için bir lahza Batur Han'ı Muhammed Ali Han'a musallat edip etti.” (Mutrib 1842:10^b).²⁰ Bu ifadeden anlaşılacağı üzere Hokand'da meydana gelen kıyım ve talan Muhammed Ali Han'ın yanlışlarına göz yuman halkın Allah tarafından cezalandırılmasıdır. Hokand'ın Nasrullah tarafından istilası esnasında Muhammed Ali Han ile Sultan Mahmud'un Mergilân'a kaçtığını belirten Mutrib onların yakalanışı ve Hokand'a getirilişlerini dramatize ederek anlatmıştır.²¹ Özellikle Muhammed Ali Han'ın ruh halini çok iyi bir biçimde tasvir etmiştir. Batur Han'ın askerlerine yakalanmamak için

Tövbe ettim eğer hâlâ bir fırsat kaldıysa
Kötülüğüm ansızın size bulaşmasın
Tövbe ettim bedenimde canım varken
Firavunun da benim gibi günahı yok
Şimdi gönlüm Hakkın faziletine razı
Kötülüğüm ansızın size bulaşmasın
Gerçi bugün battım isyan çamuruna
Şehid olup düştüm rahmet çayına
Katılacağım ehli cennet cemasına
Kötülüğüm ansızın size bulaşmasın
Sonunda insan bir bir ölecek
Şehid olmak nedir bilecek
Âkil insan bunu ibret bilecek
Canım anam size zararım yetmesin
Eğer şehid olsak
Her kim dua eder ki canı var
Gerçi padişah olsak da Allaha kuluz
Gözüm anam sana zararım bulaşmasın!
Muhammed Ali Han tövbe edip yıkıldı
Öleceğini beş gün önceden bildi
Hasret tığıyla yüreğini deldi
Kâbem anam sana zararım bulaşmasın!
Velhasıl anaları çok ağladılar...(Mutrib, 1842: 9^a-10^a).

²⁰1842 yılında Buhara Emiri Nasrullah'ın Hokand'da yaptığı talan Hokand kaynaklarında benzer şekilde işlenmiştir. Bu husus Müntahabü't-Tevarih'te daha detaylı anlatılmaktadır. Eserde Buhara serbaz kuvvetleri kızılbaş olarak kaydedilmekte ve onların Hokand sarayı Orda'ya girdiklerinde yecüc mecüc gibi etrafa dağılarak yağma yaptıkları hatta haremın has odasına girdikleri belirtilmektedir. Serbazlar dışındaki askerler de hazineye yönelerek Hokand Hanlığı'nın hazinesini tamamen talan etmişlerdir. Müntehabü't-Tevarih'in insan görünüşlü hayvanlar olarak tanımladığı Buhara askerleri, Hokand kadınlarına saldırmış, kadınların üzerindeki kıyafetleri dahi yağmalamışlardır. Muhammed Ali Han'ın annesi Mahlar Ayim ve haremdeki kadınları aşağılar biçimde tutuklayıp başı açık, ayağı yalın bir şekilde sokakta gezdirerek bir evde hapsedmişlerdir. Sarayda bulunan her şeyi yağmalayan Buhara ordusu halkı da o kadar perişan bir hale soktu ki halk bir eliyle ön mahrem yerini diğer eliyle de arka mahrem yerini kapatarak kaçışmak zorunda kalmıştır. Ayrıca Buhara ordusu şehir ahalisinin kadınlarına tecavüz etmiştir (Hakimhan Töre 210:176-177). Buhara askerleri sadece Hokand sarayını değil medreseleri ve camileri de yağmalamış, medreselerde kitap, camilerde halı ve keçe bırakmamıştır (Niyâz Muhammed Hokandî, 2014:144).

²¹ Hokand Hanlığı'nın kaynaklarından Encüm et-Tevarih'te iki kardeşin Hokand'ın düşeceğini anladıklarında Özkent Kalesi'ne kaçmayı kararlaştırdıkları ve şehirden beraber çıkarak Kara-Su mevkiinde birbirlerinden ayrıldıkları kaydedilmiştir (Hüdayarhanzade, 2011: 179).

üzerlerine fukara elbiseleri giyen ve başlarına beyaz bez saran kardeşler dört taraflarında cellatlar gezken Hokand tarafından yol almışlardır. Yolculuk esnasında Muhammed Ali Han yaptığı yanlışlardan bin bin pişman olmuş ve tövbe kapıları kapanmadan Allaha yalvarmıştır (Mutrib, 1842:11^a-11^b).²² Kaçışı esnasında Mergilân'da Buhara askerleri tarafından yakalanan Muhammed Ali Han Hokan'a getirilmiştir. Mergilân'dan Hokand'a yolculuğu esnasında Muhammed Ali Han, kâh sağına kâh soluna bakmış ve kılıçları görüp kendini kaybetmiştir. Önündeki sıpalara baktığında yaptığı işler aklına gelen Muhammed Ali Han gizlice ağlamış, etrafındaki mızrak ve tüfekleri gördüğünde de ne zaman öldürüleceğini düşünmüştür. Hokand'a yaklaştığında onu karşılayan ahali Muhammed Ali Han'ın yaptıklarından dolayı utanç hissetmesine neden olmuştur (Mutrib, 1842:11^a-12^a). Ahali ise özellikle onun esir edilmesi ve fukaralar gibi giyinmesinden dolayı düştüğü duruma acımıştır (Mutrib, 1842:13^a).

Muhammed Ali Han'ın getirilişinden sonra Emir Nasrullah ile görüşmelerini aktaran Mutrib, ikilinin diyaloglarını şiir şeklinde ve soru cevap olarak kaydetmiştir. Mutrib'in aktardığına göre Buhara askerleri Muhammed Ali Han'a Timur'un soyundan olduğu için saygı göstermiştir. Ayrıca Muhammed Ali Han'ın huyunun firavunlardan yüz kere kötü olduğunu, kurnazlığının da şeytaninkinden yüz defa fazla olduğunu kanaatine varmışlardır (Mutrib, 1842:13^a). Muhammed Ali Han Hokand'a getirildikten sonra Emir Nasrullah ile görüşmüştür. Görüşmede Emir Nasrullah Muhammed Ali Han'a niçin uyarılarını dikkate almadığını başına bu

²² Muhammed Ali Han'ın tövbesi eserde şu şekilde dile getirilmiştir:

Allah'ım döndüm sana yıkıldım
Merhamet et benim halime bugün
Tövbe ettim ululuğunu iyi bildim
Merhamet et benim halime bugün
Merhamet et senin asi kulunum
Bin kere tövbe ettim umudum senden
Merhamet et benim halime bugün
Dört tarafta cellatlar elinde kılıç
Nefsimin yamalığandan oldum rezil
Şimdi Hokand içre padişahlık nerede?!
Merhamet et benim halime bugün
Karakterimin kötülüğünden çekindim
Evlatlarıma oldu kıyamet
Şimdi bana bir lahza yok asayiş
Merhamet et benim halime bugün
Anamın başına ne işler düştü
Oğulları için rengi solmuştur
. .
Felaketim yurdum ve âleme zarar vermiş
Fakir-i fukara her tarafa sürüldü
Sultan Mahmud'um nerededir
Muhammed Ali Han için yamandır
Anan için şimdi ahir zamandır
Kötülüğüm herkese bir bir malumdur
Merhamet et benim halime bugün (Mutrib, 1842:11^a-11^b).

belaları niçin açtığını sormuştur. Muhammed Ali Han'da cevaben nefesine uyduğunu, başına gelecekleri tahmin edemediğini ve Emir Nasrullah'tan merhamet dilemeyeceğini, onu tanıdığını söylemiştir (Mutrib, 1842:14^a).²³ Görüşmeden sonra Muhammed Ali Han Emir Nasrullah'ın emriyle aşağılık bir biçimde idam edilmiştir.

Eserin bu kısmından sonra eksik sayfalar bulunmaktadır lakin eldeki verilerden Sultan Mahmud ile ilgili bilgiler çıkartılabilmektedir. Sultan Mahmud tutuklanarak Hokand'a getirildikten sonra elleri ve ayakları bağlı bir biçimde hapsedilmiştir. Hapisliği esnasında kederlenen ve gözyaşlarını tutamayan Sultan Mahmud'a görevliler Muhammed Ali Han'ın aşağılık bir biçimde idam edildiğini söyleyince o ağabeyinin idamından sonra sıranın kendisine geldiğini anlamıştır (Mutrib, 1842:15^b-16^b).²⁴ Yanına gelen görevlilerin çıkmasından bir saat sonra cellatlar Sultan

²³ Eserde uyarılardan bahsedilmekte lakin bu uyarının ne olduğu açıklanmamaktadır. Bu hususta Hokand kaynaklarından Mahzûnî'nin *Fergana Hanları* isimli eserinde Hokand devlet adamları Muhammed Ali Han'ın işret meclislerinden ve bu meclisler yüzünden devlet işlerinden uzaklaşmasından rahatsız olarak bir araya gelmiş ve aralarında istişare etmişlerdir. Bu devlet adamları Muhammed Ali Han'ı zayıf karakterli insanların hanı olarak nitelendirmiş ve Buhara hükümdarından yardım istemeyi önermiştir. Toplantıdaki yaşlı devlet adamları ise Muhammed Ali Han'ın daha genç olduğunu zamanla olgunlaşacağını söyleyerek onları yatıştırmaya çalışmıştır. Ayrıca şikâyetçi devlet adamlarına Han'ın olgunluğa ulaşınca onlara hak ettikleri değeri vereceğini söyleyerek ortamı yumuşatmış lakin bu teselli uzun sürmemiştir. Hokand devlet bürokrasisi bir araya gelerek yönetiminden memnun olmadıkları Muhammed Ali Han'ı şikâyet ettikleri bir mektup kaleme alıp mühürlerini basarak Emir Nasrullah'a göndermişlerdir. Mektupta Emir Nasrullah "padişah'ı âlem ve sultan-ı bikerem, Şah-ı sultan Bahadur Han" olarak tanımlanmış ve Hokand bürokrasisi kendilerini gulam-ı peder olarak göstermiştir. Kendilerini oğulluğa layık görüp ve hizmetkârı sayarsa Emir'e Hokand'ın uzun zamandır hükümdarı olmadığını padişahları Ali Han'ın hatundan mingbaşları, dasturhancıları, vezirleri, mahremleri ve padişahlık encamı hatunları olduğunu belirterek bu durumun düzeltilmesi istemiştir. Bu mektubun neticesinde Emir Nasrullah'ın Muhammed Ali Han'a yanlış yolda olduğunu anlatmak için bir mektup kaleme aldığını belirtilmiştir. Mektupta Emir Nasrullah, Muhammed Ali Han'ı Bahadur olarak nitelendirmiştir. Kendilerinin Muhammed Ali Han'ın icraatlarından haberdar olduğunu vurgulayarak bu tip davranışların Muhammed Ali Han'ın cenab-ı padişahlığına uygun olmadığı, atalarının bu tip işler yapmadığı, onlara gibi hükmetmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca mektuba göre devlet emirler ve askerler ile düzene oturur bunun için önceki padişahlar askerlerine ve emirlerine ihanda bulunmuştur ve zamanı geldiğinde onlardan fayda görmüştür. Bir yerden düşman peyda olur ise bu askerler padişahları yolunda canlarını feda ederler. Düşmansız adam olmaz. Padişahlıkta âlimlerin nasihat etmeleri, bilginlerin yol göstermeleri ve yiğitlerin gayretleriyle halk ve padişah rahat eder. Muhammed Ali Han geliniz siz bu zeyfelerden vazgeçiniz onlar size zamanı geldiğinde kılıçlarıyla hizmet etmezler, sizden sonra yine eğlenceyle meşgul olurlar ve sizi akıllarına getirmezler. Siz gelin yanınıza âlimleri, bilginleri ve askerleri alın onlar size silahlarıyla yardım eder yolunuza baş koyarlar denilmektedir (Ziyâbiddîn Mahzûnî, TY: 9^a-16^b). Eserde iki hükümdarın konuşmalarının soru cevap şeklinde verildiğini belirtmiştik bu konuşmalar şu şekildedir.

Bahadur Han'ın beyti:

Neden bana boyun eğip gelmedin

Başına dert açsan ne yapacaksın?

Gizli sözlerime kulak vermedin

Başını kessem ne yapacaksın?

Muhammed Ali Han'ın cevabı:

Nefsini evvel baştan bilirdim

Ondan çıkmadım, kafama takmadım

Namert senin nasıl olduğunu biliyordum

Senden iyiliği umut etmedim.... (Mutrib, 1842:14^a).

²⁴ Şair idam edileceğini anlayan Sultan Mahmud'un ruh halini şu şiirle tasvir etmiştir:

Mahmud'un yanına gelmiş, o ise cellatlara sitem etmiş ve kendisinin muradının İmam Hüseyin'e komşu olduğunu söylemiştir. Sultan Mahmud'a idama götürüldüğü esnada kendisine ağabeyinin kanlı cesedi gösterilmiştir (Mutrib, 1842: 17^a).²⁵ İdam edilen Sultan Mahmud'un

Ey yarenler kimse benim gibi rezil olmuş mu?
Dertle kederle yanıp tükenmiş mi?
Çeşitli düşmanlarla rastlaşmış mı?
Abim diye anam diye böyle geda olmuş mu?
Kaç yıldır ağlayarak ırak ellerde anam için
Gözlerim yaşla dolup yüreğim kat kat oldu hun
Neyanlış yaptım neden bu gün öleyim?
Şimdi bana iyidir olsa şehidler kılavuz
Kimse benim gibi ecelin elinde deva olmuş mu?
Merhametlilerle arkadaş olmuş mu?
Mihribanlar için gelip külfette kaldı bu başım
Danışacağım desem kişi yoktur beni dinleyecek
Bu kadar düşmanın içinde akıyor gözyaşım
Benim gibi hiç kimsenin gözü her yana bakmış mı?
Anasını mirasından ayrı kalmış mı?
Hepimiz şehid düşsek bize kim dua eder
Önce padişah olup sonra bu mudur ahvali
Ey Huda bize kendin ver vadeyi
Bizim gibi kimse kırılıp ölmüş mü?
Bu kadar yurtlara şah olup sonra cüda olmuş mu?
Saltanatlı şahtık öldürdün Huda
Önce padişah eyledin sonra ettin geda
Kimse bizim gibi olmuş mu tahttan cüda
Uykudan şimdi uyandık ne hata iş yaptık
Korkarak korunarak göz dikip...
Bizim gibi kimse ele hizmet etmiş mi
Mihribanlar diye gelip nasıl cefayla karşı karşıya geldim
Ata yurdum diye gelip fitne buluştum
Doğduğum topraklarda Kerbelayla karşı karşıya geldim
Kan içen cellatlara rastladım
Kimse bizim gibi kırılmaya razı olmuş mu?
Herkes bizim gibi Huda hükmünü yerine getirmiş mi?..... Mutrib, 1842:15^b-16^b.

²⁵ Sultan Mahmud Han'ın gazeli:

Beni hemen götürün cellatlar şimdi
Şehit düşen abimin yüzünü göreyim
Keşke olsa ruhu canıma yoldaş
Garip abim halini göreyim
Tez götürün beni abimin yanına
Yas tutayım bir lahza tek başıma
Şehidlikten sünnet akrabasına
Başım koyup bende birlikte öleyim
Diriliğin hükmü bu oldu
Ömrümün mutlu anları ahir kesildi
Bu dünya bana kıyamet oldu
Abimle birlikte bende kana gömüleyim
Abimin yanına beni götürün
Dilim dilim edip bırakın gidin
Melekler her sözü dinler
Kırmızı çiçek gibi yüzüm soldu
Bir lahza yatıp abimle birlikte ölmedim!
Anam için ağlayıp kederlenip yanmadım

haline cellatlar dahi ağlamıştır (Mutrib, 1842:17^a-20^a).²⁶ Sultan Mahmud'un katlinin tasviri Emir Nasrullah'ın gerçek yüzünü göstermektedir. Sultan Mahmud ve annesi Mahlar Ayim'in kanını döken bu hükümdar acımasızlıkta cellatlardan daha üstündür.

Emir Nasrullah, Muhammed Ali Han ve Sultan Mahmud'u katlettiğiyle kalmamıştır. O Hokand'da tam hâkimiyet sağlayabilmek adına Muhammed Ali Han'ın oğlu Muhammed Emin'i de idam ettirmiştir. Mutrib özellikle Sultan Mahmud ve Muhammed Emin'in günahsız olduğu halde katledilmelerden dolayı halkın üzüntüden kahrolduğunu vurgulamıştır (Mutrib, 1842:16^b).

Oğulları ve torununun idam edilmesinden dolayı Mahlar Ayim Allah'a canını alması için dua etmiştir (Mutrib, 1842: 28^b).²⁷ Çocuklarının ve torununun ölümlerine dayanamayan Mahlar Ayim, Emir Nasrullah ile görüşmüş ve evlat acısıyla yanan anne Nasrullah'a hakaret etmiştir ve bunun neticesinde katledilmiştir. Mahlar Ayim ile Emir Nasrullah arasında geçen konuşmalar Mutrib tarafından soru cevap şeklinde eserde yansıtılmıştır (Mutrib, 1842:17^a-17^b).²⁸ Yazar

Fakirleri bir an bile sevmedim
Ecel hak diye kendi halimce kalayım
Dört tarafımdan sürükleyin cellatlar
Ellerinde kılıçları silahları
Gönlü kara şad olmayanlar
Şehid olup ihtimal nur içinde yatayım
Bu dünyada ben yüz bin cefa görüp
Gömleğimi kırmızı kana beleyip
İmamlar mızrağının yanında yürüyüp
Sultan Mahmud hürlerle kalayım! Mutrib, 1842: 17^a.

²⁶ Cellatların da içi acıdı ve onlarda bunları dediler:

Bizim hakkımız yok elini tutmaya
Batur denilen zalimin emriyle geldik
Başını kesmekten bize ne fayda
Batur denilen zalimin emriyle geldik
Keşke bizler cellat olmasaydık
Zalimlere hizmet etmeseydik
Senin bu ahvalini görmeseydik
Batur denilen zalimin emriyle geldik.....Mutrib, 1842:17^a-20^a.

²⁷ Oğullarımdan ayrıldım şimdi halim ne olur?

Kadir Allah merhamet eyle canımı vereyim
Sonunda insan ecel şarabını içmez mi?
Kadir Allah merhamet et, canımı vereyim
Muhammed Ali gönlümün neşesiydi
Sultan Muhmud canımın azizi değerlisiydi
Muhammed Emin torunumdu
Kadir Allah merhamet eyle canımı vereyim.....Mutrib, 1842: 28^b.

²⁸ Mahlarayım'ın sorusu:

Batur Han insafsız ne yaptın sen?
Öldürürsen öldür ben de öleyim.
Şeriat hükmünü nereden bileceksin sen?
Öldürürsen öldür ben de öleyim.
Baturhan'ın cevabı:
Oğlun günah işledi kendinden gidip
Ondan ona cefa eyledim.
Şeriatı pinhan etti

Mahlar Ayim’le ilgili kısımlarda onu çocuklarına meftun gözü yaşlı bir anne olarak tasvir etmiştir. Özellikle Sultan Mahmud’un Taşkent’ten Hokand’a gelişinin anlatıldığı bölümlerdeki tasvirler ailenin birbirine anne özelinde nasıl bağlandığını göstermiştir. Her ne kadar gözü yaşlı bir anne olarak tasvir edilse de Mahlar Ayim, Emir Nasrullah’ın zulmüne başkaldırarak büyük bir cesaret örneği göstermiş ve öldürüleceğini bildiği halde onun karşısına çıkarak zalimliğini yüzüne vurmuştur. Bu durum evlat acısına dayanamayan bir annenin hayattan umudunu keserek ölmek istemesinin de bir göstergesidir.

Eserin bu kısmından sonra Hokand’daki Buhara zulmü anlatılmıştır. Emir Nasrullah’ın Muhammed Ali Han ve ailesini katletmesinin sebebi dile getirilmiştir. Eserde bu hususlarda verilen bilgiler şu şekildedir. “...hükümdar ailesinden kimse kalmayın diye Muhammed Ali Han’ı da yakınlarıyla birlikte katlettiler. Sonra Batur Han, şimdi Hokand ilinde kimse kalmadı. Eğer birini naip olarak bırakıp gidersem ona isyan edecek kimse olmayacak diye düşünerek İbrahim Bek denilen uyuşturucu bağımlısı Mangıt’ı görevlendirdi.” Halk üç ay süren Mangıt hakimiyetinden memnun olmayan halka her bir gün bin yıl gibi gelmiştir. Hokand’da Mangıt yönetimine karşı memnuniyetsizlik toplumun her tabakasında kendini göstermiştir. Eserde belirtildiğine göre sofiler dâhi zikirlerini sessiz yapmaya başlamışlardır. Halkın ıstırap çektiği karanlık işgal döneminde birdenbire maşrik tarafından Mutrib’in cihanın güneşi olarak adlandırdığı Şirali Han peyda olmuştur (Mutrib, 1842:15^a).²⁹ Mutrib Şirali Han’a bu yakıştırmayı yaptıktan sonra onun tahta geçişi anlatılmıştır (Mutrib, 1842:18^b-21^a).

Onun için ona cefa eyledim (Mutrib, 1842:17^a-17^b).

²⁹ Hokand’daki Buhara zulmü dönemin kaynaklarından Tarih-i Cihannûmâyi’de de benzer şekilde kaydedilmiştir. Kaynağa göre İbrahim Hayal devletin divan işlerine gereksizce karışmaya başlamış, her şeyden vergi almanın, haram kazanç elde etmenin peşine düşmüştür. Ahaliye ait özel mülkün, arazilerin ve değirmenlerin bile padişahı olmayı arzulamıştır. Hatta dikili her ağaçtan da beş altı kat vergi almakla ilgili yeni yasalar çıkartmıştır. İbrahim Hayal o kadar ileri gitmiştir ki, insanlar yemeklerini lezzetlendirmek için diktikleri maydanozlardan bile vergi alarak, onlara resmen işkence etmeye başlamıştır. Halk bu zalimlerin icraatlarından şikâyetçi olacak olsa, Müslüman olmamakla suçlanmıştır. Bu zulüm karşısında, insanlar gece gündüz Allah’tan bu zalimleri def etmesini istemiş, yalvararak dua etmeye başlamışlardır (Avaz Muhammed Attar Hukandî, 2012: 11-12). Mutrib, Şirali Han’ın gelişini şu şekilde tasvir etmiştir:

Geldi Hokand içre acayip bir şah
Başında halkın kereminden bir külah
Üzerinde fakirlerin kıyafeti
Muhabbet meyinden içmiş
Başından ayağına kadar dert keder
Gözlerinden kan akar muntazam
Onun gönlü fakir eline intizar
Hakikat yolunda kararlı
Ruhu Allah’a yakınlıkta dosttur
Heyetinden Mangıtlar rahatsız
Elinde şeriat kılıcı
Çıktı maşrik taraftan güneş
Sıcaklığından buz gibi kalbimiz oldu su (Mutrib, 1842: 35^b).

Eserde Şirali Han'ın Hokand'ı alıp tahta oturmasından sonra Emir Nasrullah'ın düzenlediği Hokand seferi hakkında bilgiler verilmiştir. Buhara ordusunun Hokand'a geldiğinde şaşırıldığını kaydeden müellif durumun Muhammed Ali Han dönemindeki gibi olmadığını vurgulamıştır. Şirali Han'ın etrafında birleşmiş ve şehri savunmaya hazır bekleyen halkın karşısında Hokand'ın Mui-i Mubarek cihetinden saldıran Buhara ordusu başarısız olarak geri çekilmiştir (Mutrib, 1842: 21^a-27^b). Şüphesiz halkın Şirali Han'a topyekûn destek vermesinde Emir Nasrullah'ın zalimliği, eserde üç ay sürdüğü belirtilen Mangıt yönetiminin adaletsizliği ve Buhara askerlerince Hokand'da yapılan talan ile Ömer Han'ın ailesinin katledilmesi etkili olmuştur.

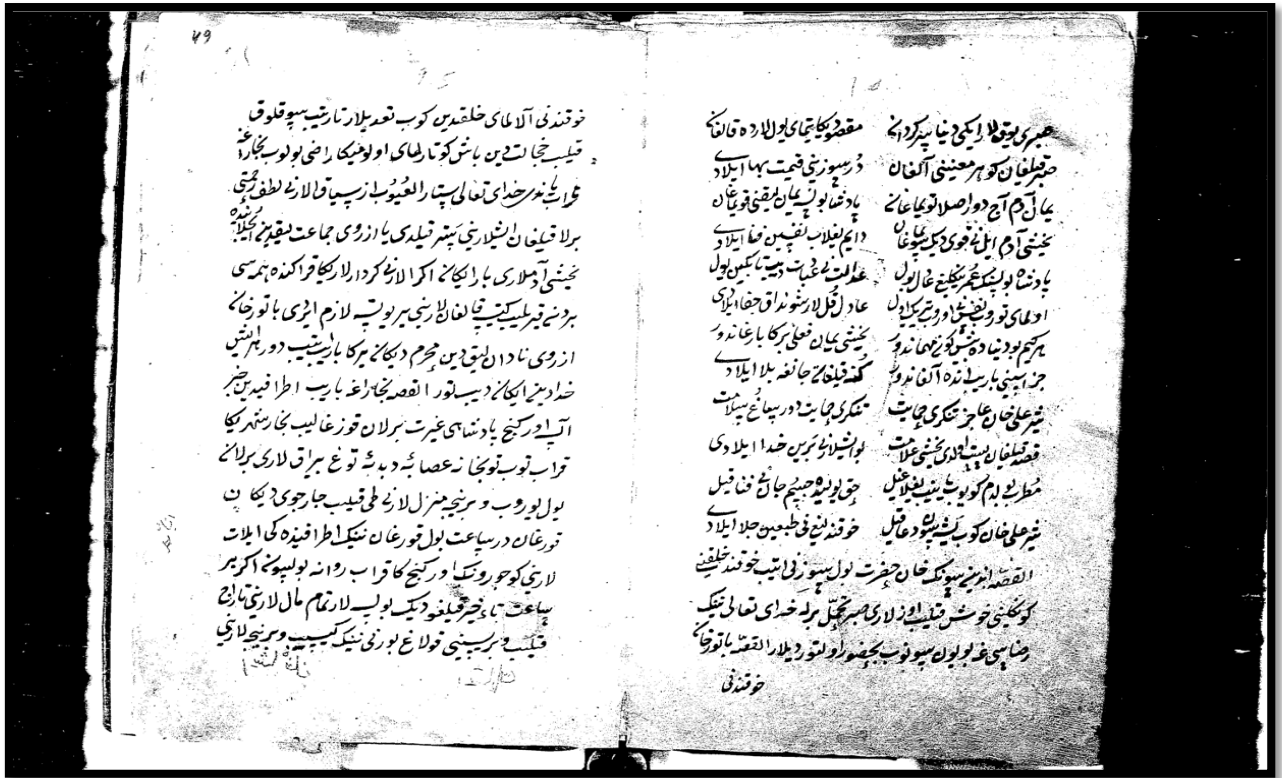
Sonuç olarak Mutrib'in Şirali Han'ın emriyle kaleme aldığı şahnâmesi tarihi olayları sanatsal bir dille anlatmasının yanı sıra halkın tarihi olaylara ve kişilere bakış açısını da yansıtmaktadır. Herkesin anlayabileceği bir dille kaleme alınan eserlerde deyim ve metaforlar azdır. Eser zulmü ve zalimliği kınamakta, Muhammed Ali Han gibi zalim hükümdarların bir gün cezalarını bulacağını vurgulamaktadır. Bu bağlamda zıt özellikleri olabildiğince ortaya çıkartılan Muhammed Ali Han'ın Hokand'a getirildiğindeki ruh halinin ve bu durumu gören halkın düşüncelerinin eserde işlenmesi önemlidir. Muhammed Ali Han, hatalarından dolayı müellif tarafından sıpaya benzetilmiş ve onun hatalarına göz yuman halka Buhara zulmü Allah tarafından ceza olarak gönderildiği söylenmiştir. Ayrıca eserden edinilen intiba halkın nefesine uyararak zalimlik yapan Muhammed Ali Han'a sırt çevirdiği ve bunun neticesinde Hokand'ın Buhara esaretine düştüğüdür. Buhara ordusunun şehirde yaptığı talan, yağma ve devamındaki kötü yönetim halkı bezdirmiştir. Zulümden bezen halk Şirali Han'a Muhammed Ali Han'ın aksine topyekûn destek vermiştir. Bu açıdan bakıldığında eserden Muhammed Ali Han kadar halkın da suçlu olduğu çıkartılabilir. Ayrıca Muhammed Ali Han, Sultan Mahmud ve Muhammed Emin ile Mahlar Ayım'in idamlarının dramatize edilerek işlenmesi Hokand ahalsinin kendi yöneticilerinin düştüğü durumdan dolayı kederlenmesi ve onlara acıması olarak da değerlendirilebilir. XIX. asrın ilk yarısına ait tarihsel destan olma özelliği taşıyan eser Üveysi'nin yarım kalan Vakayât-ı Muhammed Ali Han isimli çalışmasının da tamamlayıcısıdır. Muhammed Ali Han ve Şirali Han devirleri için ana kaynak olan eserin müellifinin olayların görgü tanığı olması ve bu olaylar gerçekleşirken ahalinin arasında yer alması hem halkın bakış açısını yansıtmaya hem de dışarıdan bir gözle halet-i ruhiye tasvirleri yapması eserin önemini artırmaktadır.

Kaynakça

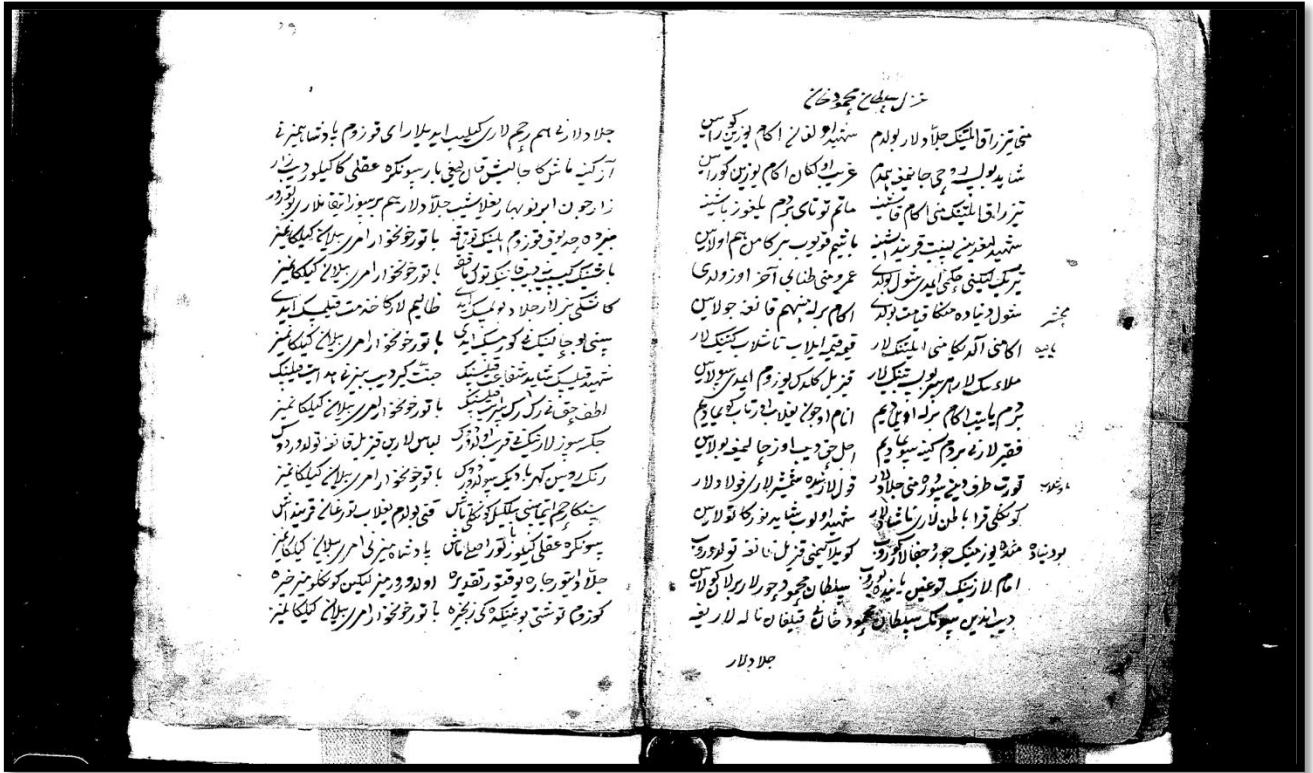
- Avaz Muhammed Attar Hukandî. (2012). Tarih-i Cihannûmâyî (çev. ve izahatlar müellifi Ş. Vahidov). Taşkent: Akademik.
- Bulduk, Ü. (2016). Hokand Hanlığı ve İbret'in Fergana Tarihi. Ankara: Berikan.
- Erkinov, A. (2013). Fabrication of Legitimation in the Khoqand Khanate Under the Reign of Umar-Khân (1225-1237/1810-1822) Place Manuscript of Baktiyâr Nâma Doqâyiқи Samarkandî as a Source of the Legend of Altun Bishik. *Tex and Manuscript*, 19 (2), December 2013, p. 3-18.
- Hüdayarhanzade. (2011). Ancum at-Tevarih (Zvezdî İstorii) (çev. ve izahatlar müellifi Ş. Vahidov, S. Elşibaev). Taşkent: Yangi Asr Avlodi.
- Kaçar, M., Gözün, R. (2020). "Tevbe-i Nasûh Kavramı Ve Divan Edebiyatındaki Kullanımları Üzerine". *Kültür Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 1, s. 11-23.
- Kamalova, Z. (2020). Hokand Hanlığı'nın Son Hükümdarı Hüdayar Han ve Dönemi (1845-1875) Fergan Vadisinde Rus İşgali. İstanbul: Çağaloğlu.

- Kayumov, A. (1961). Quqan Adabiyot Muhiti (XVIII-XIX Asırlar). Taşkent: Özb. SSC FA Yayınları.
- Kurbanali Hacı Halidoğlu. (1910). Tarih-i Hamse. Kazan: Örnek Matbaası.
- Mutrib. (1842). Şahnâme-i Divane Mutrib. Özb. FA. ŞE. 596/IV.
- Nalivkin, V. (1886). Kratkaya İstoria Kokandskogo Hanstva. Kazan: İmparatorluk Üniversitesi Yayınları.
- Niyâz Muhammed Hokandî. (2014). İbretü'l Havakin (Tarih-i Şahrui) (çev. ve izahatlar müellifi Ş. Vahidov). Taşkent: Turon Zamin Ziyo.
- Şen, H. (2018). "Muntahab At-Tevarih Ve 19. Yüzyıl Türkistan Tarihi Açısından Önemi". TDA, (Türk Dünyası Araştırmaları), 120(237), s. 183-194.
- Şen, H. (2020). Muhammed Ali Han Dönemi Hokand Hanlığı (1822-1842) (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tagaev, M. (2017). Hokand Hanlığı'nın (1709-1876) Sosyal ve Kültürel Tarihi (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tekin, F. (2011). "Hanlıklar Dönemi Çağatay Edebiyatı". *Turkish Studies*, 6 (1), s.1841-1850.
- Tolkun, S. (2001). "Son Devir Çağatay Edebiyatının İki Önemli Kadın Şairi: Nâdire ve Üveysi". İlmî Araştırmalar Dergisi, 12, s. 168-171.
- Topaloğlu, B. (2012). "Tövbe". DİA, C. 41, s. 279-283.
- Ziyâbiddîn Mahzûnî. (T.Y.) Fergana Hanları Tarihi. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY2408.

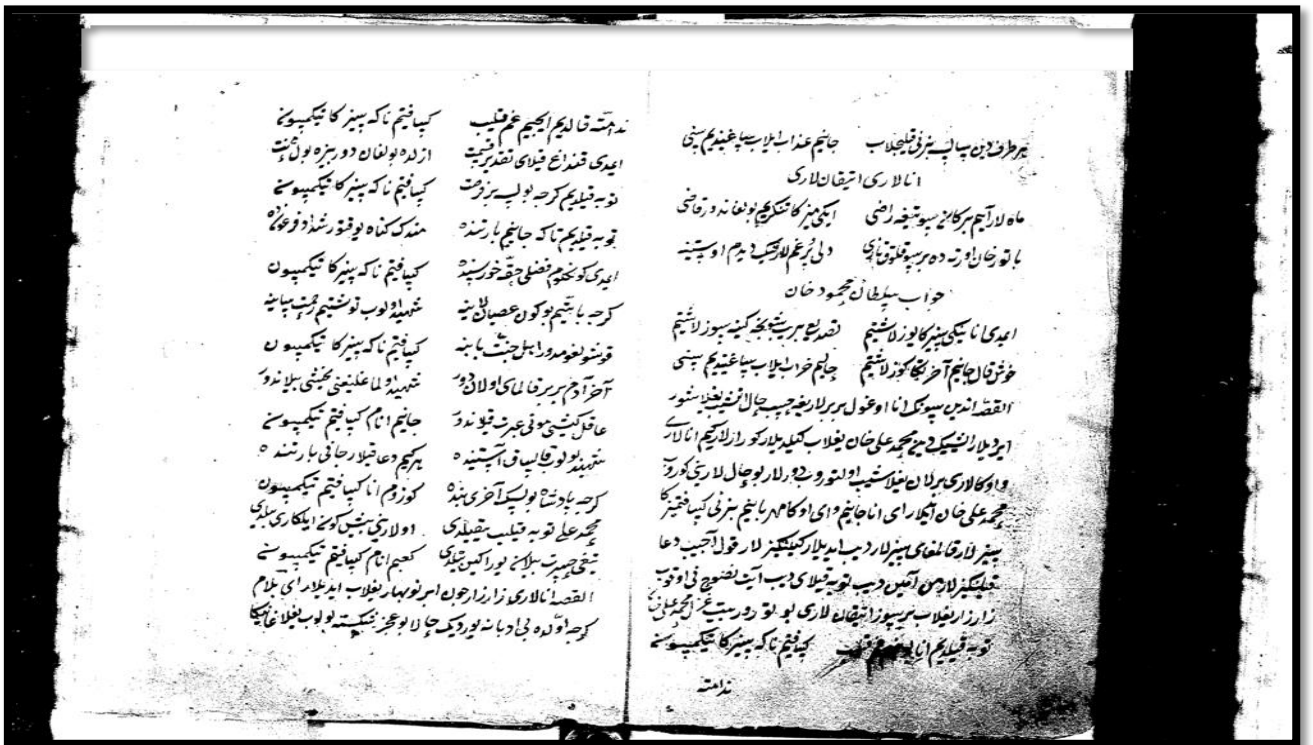
Ek 1

Ek 2

Ek 3

NİKOLAY RİMSKİ KORSAKOV' UN "FLIGHT OF THE BUMBLEBEE" ADLI ESERİNİN PARMAK POZİSYONLARI AÇISINDAN KABAK KEMANEYE UYARLANMASI**Öğr.Gör. Erkan YOLDAŞ, erkanyoldas@ardahan.edu.tr*****ÖZ**

Türk Halk Müziği'nin yaylı çalgılar sınıfının tek örneği olarak kabul edilen ve yaklaşık olarak üç buçuk oktav'a yakın geniş bir ses sahasına sahip olan kabak kemane, milli sazlarımız arasında oldukça önemli bir yer teşkil etmektedir. Uluslararası yaylı sazlarda kullanılan birçok teknik, hem yaylı hem de perdesiz bir enstrüman olması dolayısıyla kabak kemane enstrümanına da uygulanabilir. Ancak çalgıya aktarılacak olan birçok teknik, sazın yapısına göre düzenlenerek en doğru şekilde uyarlanması gerekmektedir. Öncelikle kabak kemanenin akort sistemlerinden biri olan ancak günümüzde birçok icracı tarafından pek kullanılmayan, pesten tize doğru 5-5-4 yani sol-re-la-re sistemi ile akort edilip pozisyon açısından ses sahasının genişletilmesi, icra edilecek eser yönünden önem taşımaktadır. Dünya çapında birçok değişik enstrüman'a uyarlanmış Klasik Batı Müziğinde teknik ve ajilite bakımından üst düzey bir eser olarak kabul edilen Rus besteci Nikolay Rimski Korsakov tarafından bestelenmiş olan "flight of the bumblebee" adlı eser kabak kemanenin 5-5-4 akort sistemine göre eserin parmak pozisyonları tarafınca tespit edilmiş olup nota üzerinde numaralandırmalar ile gösterilmiştir. Bu çalışma böylesine önemli bir çalgının uluslararası müzik platformunda tanınması ve yeni nesil kabak kemane icracıları için merak uyandırması açısından önem taşımaktadır. Çalışmada, kaynak tarama ve eser analizi gibi nitel yöntemler kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kabak Kemane, Klasik Batı Müziği, Türk Halk Müziği, Müzikal İcra Uyarlaması.

THE ADAPTATION OF NIKOLAY RIMSKI KORSAKOV'S "FLIGHT OF THE BUMBLEBEE" TO THE KABAK KEMANE IN TERMS OF FINGER POSITIONS**ABSTRACT**

The kabak kemane, which is accepted as the only example of the stringed instrument category of Turkish Folk Music and has a wide sound range that is close to approximately three a half octaves, constitutes a very important place among our national instruments. Many techniques used in international string instruments can be applied to the kabak kemane instrument as it is both a stringed and fretless instrument. However, many techniques to be transferred to the instrument need to be by arranging according to the structure of the instrument and they should be adapted in the most accurate way. First of all, it is crucial in terms of the piece to be performed by the kabak kemane to expand its sound range through tuning 5-5-4, i.e. sol-re-la-re system, from pest to treble, which is not used much by many performers today. Composed by Russian composer Nikolay Rimski Korsakov and considered as a challenging piece in terms of technique and ajilite in Classical Western Music, the piece "flight of the bumblebee " is adapted to many different instruments around the world. The finger positions of the work have been determined by me according to the 5-5-4 tuning system of the kabak kemane and are demonstrated with numbering on the note. This study is important in terms of the recognition of such an important instrument in the international music platform and arousing curiosity for the new generation of kabak kemane players. In the study, it were used qualitative methods such as source scanning and artifact analysis.

Keywords: Kabak Kemane, Classical Western Music, Turkish Folk Music, Adaptation of Musical Performance

* Ardahan Üniversitesi Müzik Bölümü. ORCID: 0000-0002-9040-0096

Araştırma Makalesi

Sayfa Sayısı: 359-371

Makale Geliş Tarihi: 15.01.2021

Makale Kabul Tarihi:25.02.2021

1. Giriş

Bilindiği üzere, evrensel müzikte birçok enstrümental formda eser bestelenmiş olup bu eserler bestecileri tarafından ya solo bir enstrüman için ya da çok sesli bir orkestra tarafından seslendirilmek üzere oluşturulmuştur.

Nikolay Rimski Korsakov 19. yüzyılın en büyük orkestrasyon ustalarından biridir. Besteci, orkestra çalgılarının tınlarını incelemiş ve güçlü orkestrasyon bilgisi içeren yapıtlar bestelemiştir. Ayrıca enstrümanların birbiriyle uyumunun sonuçlarını irdeleyen “Orkestrasyon Tekniğinin Prensipleri” adlı bir de kitap yazmıştır (Feridunoğlu, 2004: 131).

Ele aldığı temalar genellikle aydınlık ve neşeli, bazen rüzgârlı ve gürültülü, bazen de pastoral incelikler taşır. Armonileri özgündür. Yer yer Rus kilise makamlarından yararlanmıştır. Müziği göz kamaştırıcı renklerle süslenmiş bir resim niteliğindedir. Orkestralamada yeni ve parlak efektler yaratan ve bu alanda yeteneğini kanıtlayan Korsakov’un müziği, Rus müziğinin özelliklerinden olan melankolik eğilimlerden uzaktır (Say, 2010: 439).

Nikolay Rimski Korsakov; birçok senfonik suit, üvertür, konçerto, serenat ve operalar bestelemiştir. Orkestral bir konçerto parçası olarak “flight of the bumblebee” adlı eseri Korsakov’un, “Çar Saltan’ın Öyküsü” adlı operasının üçüncü perdesini kapatan müziktir. Ajilite * yönünden ve teknik bakımdan oldukça ustalık ve hakimiyet gerektiren bir eser olduğundan dolayı enstrümanistler tarafından oldukça ilgi görmüş ve birçok farklı enstrüman ile seslendirilerek rekor denemelerinde bulunulmuştur. Örneğin; Türkiye’nin en genç keman virtüözü olarak anılan Muhammed Yıldırım 2015 yılında “flight of the bumblebee” adlı eseri 37.84 saniyede seslendirerek yeni bir dünya rekoruna imza atmıştır. Bu rekor denemesi Guinness tarafından kayıt altına alınmıştır.

Klasik Batı Müziği formunda bestelenmiş olan bu eserin Türk Halk Müziği çalgılarından olan kabak kemaneye uyarlanması açısından çeşitli parmak pozisyonları çalgının 5-5-4 akort sistemine göre uyarlanmış ve en verimli şekilde icra edilebilirliği hususu aşağıdaki kısımlarda gösterilmiştir.

2. Kabak Kemanenin Tarihçesi

Kabak kemane, Türk Halk Müziği’ndeki telli, yaylı ve deri kapaklı sazların tek örneğidir. Menşei Orta Asya’ya dayanmaktadır. Kabak kemane, Türkiye’de özellikle Batı Anadolu’da Ege Bölgesi’nde) yaygın olarak kullanılan bir sazdır. Kabak, kabak kemane, rebap (Güneydoğu Anadolu’da rubaba, Hatay yöresinde hegit) ve ıklığ gibi adlar ile bilinmektedir. Orta Asya

* Ajilite: Enstrümanın hızlı ve seri olarak çalınması anlamına gelmektedir.

Türkmenlerinin Gijek adını verdiği ve Azerbaycan halk müziğinde Kemança adıyla kullanılan çalgı da aynı köktendir. Gövdesi kabak veya hindistan cevizi, göğsü deri, iki veya üç telli olan bir halk çalgısıdır (https://tr.wikipedia.org/wiki/Kabak_kemane).

İlk Türkler avlanmak veya savaşmak için kullandıkları “ ok ” un yaydan fırlarken çıkardığı sestem esinlenmişler ve bunu bir çalgı gibi kullanmışlardır. Zamanla bunu bir çalgı olarak geliştirmişler, silahın yay kısmına oyma ağaçtan veya su kabağından bir gövde eklemişler, arşe olarak kullandıkları “ ok ” a at kılları takarak çalgının arşesine “ok”, “İk”, “Yık” çalgıya da “Okluğ”, “İkluğ”, “İkluğ”, gibi çeşitli isimler vermişlerdir(Gazimihal, 1958:5–6–7).

“İkluğ” adı Türk toplumlarının dillerine has bir kelimedir. Türk toplumunun tarihte yakın ilişkilerde bulunduğu ve komşuluk yaptığı Çin, Fars, Hint, Arap ve İskandinav ülkelerinin dillerinde böyle bir kelimenin varlığına rastlanmamıştır (Gazimihal, 1958:7). Türkler çalgıyı bulduklarında çalgının tellerini önce at kılından, daha sonrada bağırsak kirişten yapmışlardır. “Ok” adını verdikleri yayda da aynı şekilde at kılları kullanmışlardır (Kafesoğlu, 1984:207).

3. Uyarlamaya İlişkin Tanımlar

Bütün yaylı çalgılarda olduğu gibi kabak kemane icrasında da baş parmak hariç diğer dört parmak kullanılmaktadır. Aşağıda rakamlar ile kodlanmış olan parmak pozisyon numaraları notaların üzerinde gösterilmiştir. Eser icrası esnasında teknik açıdan bir parmak pozisyonu geçici olarak başka bir parmak pozisyonunun yerine kullanılabilir. Bu parmak pozisyonları notalar üzerinde numaralandırma ile belirtilmiştir. Aşağıdaki numaralandırma uluslararası çapta bütün yaylı çalgılar için geçerlidir.

1 İşaret parmağı

2 Orta parmak

3 Yüzük parmağı

4 Serçe parmağı

0 Boş tel

Allegro Vivace: Tez canlı, uçar gibi bir çabuklukta (metronom değeri: 152).

Con Sordino: Besteciler tarafından belirtilen yerlerde yaylı sazlara takılan ve yine işaret ettiği yerlerde çıkarılan, seslerin volume ve tonunu (azaltarak) değiştiren malzemeyi kullanarak çalma işareti.

Ponticello: Yaylı çalgıların eşiği.

Ordinario: Orta bir tempoda , bölünmüş (orkestral veya vokal müzikte kullanılan) bir terim.

Pizzicato: Yay kullanılmadan, telin parmak kullanılarak çekilmesi yöntemiyle ses elde edilmesi tekniğidir.

Vibrato: “Vibrato titreşim anlamına gelir. Basılı bulunan parmağın konumunu değiştirmeden ileri-geri salınım yapılmasıyla vibrato oluşur. Vibrato tekniğinde amaç basılan sesin frekansını değiştirmek değil, süsleme yapmaktır.”(Oran, 2004: 134).

Soltato: İtalyanca da bir tek anlamına gelmektedir.

Poco acellec: Yavaş yavaş hızlanarak anlamına gelmektedir.

Arco: Yay anlamına gelir. Keman yayı, viyola yayı vb... Yayla çalınacağını işaret eder.

Şekil 1.

FLİGHT OF THE BUMBLEBEE (YABAN ARISININ UÇUŞU)

Allegro Vivace

Nikolay Rimsky KORSAKOV
Kabak kemaneye uyarlayan: Erkan YOLDAŞ

5

Con Sordino

p

8

(-1)

Eserin parmak pozisyonları kabak kemanenin 5-5-4'lü akort sistemine göre tarafımca uyarlanmıştır. Kabak kemanenin akort sistemi bilindiği üzere pesten tize doğru 4-5-4 ya da 5-5-4'lü aralıklardan oluşmaktadır. Ancak pes tarafta daha fazla bir ses sahası elde edilmesi için akort sistemini pesten tize doğru 5-5-4 yani sol-re-la-re şeklinde akortlamak daha fazla pozisyon çalma imkânı sağlayacaktır. Eserin büyük bir kısmı kromatik dizilerden oluşmasından dolayı bu eseri çalışmadan önce ilk aşamada parmakların esneklik kazanması açısından çeşitli kromatik etütler zorluk seviyesine göre kademeli olarak arttırılarak çalışılmalıdır. Eserin giriş kısmı Allegro Vivace başlığı taşır. Yani tez canlı, uçar gibi bir çabuklukta icra etmemiz gerekmektedir. İlk

etapta oldukça düşük metronomda ve kısım kısım çalışılması tavsiye edilmektedir. Kabak kemanede alt tel 4'lü olarak akortlandığı için ilk ölçüdeki mi notasını seslendirmek için 6. pozisyona geçilerek 3. parmakla başlamamız entonasyon* açısından oldukça önem arz etmektedir. 5 ve 6. ölçüdeki mi perdesi 2. parmakla, 7. ölçüdeki mi perdesi ise sol telinde birinci pozisyona çıkılarak 4. parmakla basılmalıdır. 9. ölçüdeki re bemol notasına hangi parmakla basacağımız konusunda iki alternatifimiz bulunmaktadır. Re bemol perdesine ya birinci ya da ikinci parmak ile basılabilir. Numaralandırma üzerinde parantez içinde belirtilmiştir.

Şekil 2.

The image shows three staves of musical notation. The first staff (measures 19-22) features a sequence of eighth notes with various fingerings (3, 2, 1, 2, 3, 2, 1, 1, 2, 3, 1, 2, 3, 4, 3, 2, 3, 2, 1, 2, 3, 2, 1, 1, 2, 3, 1, 2). The second staff (measures 23-26) shows a sequence of eighth notes with dynamics *mf* and markings *Ponticello*, *Ordinario*, and *Ponticello*. The third staff (measures 27-30) shows a sequence of eighth notes with dynamics *cresc.* and fingerings (2, 3, 2, 1, 2, 1, 2, 3, 4, 3, 2, 1, 1, 2, 1, 2, 1, 2, 3, 4).

19. ölçüde re teli üzerinde bulunan la perdesine 2. pozisyon ile geçilerek 3. parmak ile basılmalı ve ardından gelen sol, sol diyez perdelerine 1 ve 2. parmak gelecek şekilde pozisyon oluşturulmalıdır. 23. ölçüdeki ilk onaltılık nota olan la perdesinden sonra atik bir şekilde pes tarafta bulunan la perdesine 2. parmak ile atlanmalı ve daha sonra 24 ve 26. ölçü ponticello yay tekniği ile yani çalgının eşiğine doğru yay hareketleri ile seslendirilmelidir. İki ponticello arasında bulunan 23. ölçüye gelindiğinde ordinario tekniği kullanılarak yani detaşe (bölünmüş yay) şeklinde yay çekilmelidir. 29. ölçüdeki 2-1-2-3 parmak geçişlerine hakimiyet sağlamak açısından ilk etapta onaltılık notaları parçalara bölerek sürekli tekrar etmek gerekmektedir. 30. ölçüde crescendo* (*cresc.*) yani ses yüksekliğini kademe kademe arttırarak devam edilmeli ve onaltılık natürel re notasına kadar 1-2-1-2-1-2 parmak pozisyon geçişlerinde, parmaklara ajilite kazandırmak açısından ilk etapta düşük metronomda etüt edilerek çalışılması faydalı olacaktır.

* Entonasyon: bir müzisyenin sesi yönlendirme ve tonlama becerisidir. İngilizce "intonation" sözcüğüne dayanmaktadır.

* Crescendo: Ses yüksekliğinin kademe kademe artması.

Şekil 3.

31. ölçüde sol teli üzerinde bulunan re perdesine üçüncü pozisyon konumu oluşturularak 3. parmak ile basılmalı ve hemen ardından mi bemol perdesine 4. parmak, do diyez perdesine ise 2. parmak gelecek şekilde pozisyon oluşturulmasına özenle dikkat edilmelidir. 37. ölçüde hem mi bemol hem de mi natürel perdelerine 1. parmak hamlesi yapılmalıdır. 42. ölçüde 1-2-1-2-1-2 parmak pozisyonları bolca etüt edilmeli ve öncelikli olarak düşük metronomda çalışılmalıdır. 44. ölçüdeki la bemol perdesi için 4. parmak basılarak son onaltılık nota olan fa natürel perdesine 1. parmak gelecek şekilde parmak pozisyonu oluşturulmalıdır.

Şekil 4.

46. ölçüde Ponticello olarak çalınmalı ve pp dinamiğiyle çalınmalıdır. 51. ölçüde pizz. olarak çalınmalı ve 4-3-1-2-1-2-4-4-3-1-2-1-3 parmak pozisyonları kullanılmalıdır. 55. ölçüde Vibrato olarak çalınmalıdır.

45. ölçüden 48. ölçü de dahil olmak üzere ponticello şeklinde köprüye yakın yay çekilerek seslendirilmelidir. 51. ölçüden 55. ölçüye kadar pizzicato tekniğiyle çalınmalıdır. ‘pizz’ kısaltması ile belirtilen pizzicato, elin herhangi bir parmağıyla (tavsiye edilen işaret parmağı) çalmak anlamına gelir. Ancak bazen icracı sol elini kullanarak da çalabilir. Bu durum 56. ölçüde mi notası üzerinde “+” işareti ile gösterilmiştir. Üzerinde artı (+) işareti olan mi notası sol elin 3. parmağı ile çekilerek çalınmalıdır. Aynı durum 58. ölçüdeki re teli üzerinde bulunan mi perdesi için de geçerlidir.

Şekil 5.

The image displays a musical score for violin, consisting of four staves of music. The first staff starts at measure 71 and ends at measure 74. The second staff starts at measure 75 and ends at measure 78, with a forte (f) dynamic marking. The third staff starts at measure 79 and ends at measure 81. The fourth staff starts at measure 82 and ends at measure 85. The score includes various fingerings (1-4) and accents (+) above notes. The key signature is one sharp (F#) and the time signature is 4/4.

71. ölçüde re teli üzerinde bulunan la perdesine üçüncü pozisyon ile geçilip 3. parmak gelecek şekilde pozisyon alınmalı ve son iki onaltılık olan fa natürel ve mi perdelerine 1. parmak gelecek şekilde pozisyon oluşturulmalıdır. 72. ölçünün ikinci onaltılık notası olan fa diyez perdesinden hemen sonra 1.parmak getirilerek devam edilmelidir. 73. ölçüdeki parmak pozisyonları 3-2-1-2 ve 1-2-1-2 olacak şekilde ayarlanmalıdır. Eserin en hâkimiyet gerektiren kısımlarından biri olan 74. ölçüdeki 3-1-2-3-2-3-2-2 parmak pozisyonları il etapta parçalara bölünerek düşük metronomda çokça etüt edilmelidir. 79. ölçünün ilk notası olan sekizlik mi perdesinden atık bir şekilde pesteki re teli üzerinde bulunan sol diyez perdesine 4. parmak ile atlanmalıdır. Kabak

kemanenin diz üstünde çalınmasından ve sabit durmamasından dolayı bu iki nota arasındaki atlayış oldukça esnek bir hareket ve iyi bir denge gerektirmektedir.

Şekil 6.

The musical score for Şekil 6 consists of six staves of music. The first staff (measures 86-90) begins with a forte (*f*) dynamic and includes fingering numbers 1, 2, 3, 1, 2, 1, 2, 3, 2, 3, 2, 1, 2, 2, 1, 2, 2, 3, 2, 1, 2, 3, 2, 1, 2. The second staff (measures 91-94) includes the instruction 'Ponticello' and 'Ordinario'. The third staff (measures 95-98) includes 'arco', 'Poco accel', and 'Poco accel'. The fourth staff (measures 99-100) includes 'Soltato', 'pp', and 'pizz.'. The fifth staff (measures 101) includes 'pizz.'. The score ends with a double bar line at measure 101.

86. ölçünün üçüncü onaltılık notası olan sol diyez perdesinin hemen ardından dördüncü pozisyona geçilmeli ve la perdesine birinci parmak gelecek şekilde pozisyon oluşturulmalıdır. 87. ölçünün altıncı onaltılık notası olan fa diyez perdesine birinci parmak gelecek şekilde pozisyon alınıp hemen ardından gelen sol ve sol diyez perdelerine ise 2. parmak gelecek şekilde geçilmelidir. 88. ölçünün üçüncü ve yedinci onaltılık notaları olan natürel sol ve fa perdelerinden sonra 2. parmak pozisyonu gelecek şekilde ayarlanmalıdır. 91. ölçünün son onaltılık notası olan si bemol perdesine 1. parmak denk geldiğinden dolayı la perdesine 2. parmak ile geçilip 93. ölçünün beşinci onaltılık notası olan la perdesine ise 1. parmak gelecek şekilde pozisyon oluşturulmasına önemle dikkat edilmelidir. 94. ölçüye kadar ponticello şeklinde sürdürülerek 94. ölçüde ilk onaltılık nota olan mi perdesine 2. parmak gelecek şekilde pozisyon oluşturulup, ordinario tekniğine dönmelidir. 95. ölçünün beşinci onaltılık notası olan mi perdesine 1.

— parmak gelecek şekilde geçilmesine dikkat edilmelidir. 96. ölçüde bulunan la perdesi açık pozisyonda seslendirilerek ardından gelen onaltılık notalar için 1-2-1-2- parmak pozisyon geçişi sağlanmalıdır. Bir önceki ölçünün son onaltılık notası olan sol perdesine ikinci parmak pozisyonu ile geçildiği için ardından gelen 97. ölçünün ilk notası olan sol diyez perdesine 3. parmak gelecek şekilde pozisyon oluşturulmalıdır. 98. ölçüde 1-2-1-2-3 parmak pozisyonlarından sonra dördüncü pozisyona çıkılarak la perdesine 1. parmak ile geçilmesi ve ardından gelen 1-2-3-1-2-1-2-1-2-1-2-3 parmak pozisyon numaralarına uyulması entonasyon açısından oldukça önem arz etmektedir. 100. ölçünün son dörtlüğünde bulunan akorun sadece en tiz notası olan la perdesi pizzicato tekniğiyle seslendirilip, 101. ölçüde en pes tel üzerinde bulunan la perdesine 1. parmak pozisyonu gelecek şekilde eser sonlandırılmalıdır.

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, Türk Müziği'nin en önemli çalgılarından biri olan kabak kemanenin ses sahasının ne kadar geniş olduğunu göstermek ve farklı müzik formlarında bestelenmiş olan eserlerin de bu çalgıyla icra edilebilirliğini ortaya koymaktır.

Gerek geleneksel Türk çalgılarımızın icrâ kabiliyetlerini göstermek gerekse bu çalgıların özelliklerini geliştirmek amacıyla çeşitli denemelerin ve uyarlamaların yapılması, Türk Müziği icra ufkunu artıracaktır. Bu yöndeki çalışmalar, Türk Müziği'nin ve/veya Türk çalgılarının evrensel boyutta kabul edilmesini ve dinlenmesini sağlayacaktır. Günümüz müzikoloji anlayışında Türk Müziği gibi büyük bir geçmişe ve birikime sahip bir temel türün etnomüzikoloji çerçevesinde değerlendirmeye alınması, bu anlamda evrensel değil etnik öğelere dayandığı şeklindeki algısal dayatmanın varlığı; çalgılarımızın geliştirilmesinin veya uyarlama vb. yollarla icra kabiliyetlerinin ortaya çıkarılmasının önemini göstermektedir.

Bu amaçla Klasik Batı Müziği'nde teknik ve ajilite bakımından üst düzey bir eser olarak kabul edilen, Rus besteci Nikolay Rimski Korsakov tarafından bestelenmiş olan '*flight of the bumblebee*' adlı eser kabak kemane çalgısı için uyarlanmış ve böylece bu geleneksel çalgının icrâ kabiliyeti, dolayısıyla Türk Müziği icrâ tekniğinin boyutu ortaya konulmuştur.

Çeşitli müzik formlarında bestelenmiş olan eserlerin kabak kemane ile icra edilebilmesi için tavsiye ettiğimiz pesten tize doğru 5-5-4 yani sol-re-la-re akort sistemi kullanılarak çalgının ses sahasının artırılması ve daha çok pozisyon çalabilme imkanı sağlaması açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

Feridunoğlu, L. (2004), *Müziğe Giden Yol*, İstanbul: İnkılap Kitapevi.

Gazimihal, M. R. 1958, *Asya ve Anadolu Kaynaklarında İklğ*, Ankara: Ses ve Tel Yayınları.

Kafesoğlu, İ. 1984, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Oran, A. (2004). *Keman Metodu*, İstanbul: Gökhan Matbaacılık.

Say, A., (1995-2010). *Müzik Tarihi*. (2. Basım). Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Kabak_kemane#:~:text=Kabak%20kemane%2C%20T%3%BCrk%20Halk%20M%3%BCzi%4%9Fi,yayg%4%B1n%20olarak%20kullan%C4%B1lan%20bir%20sazd%4%B1r. (Erişim Tarihi: 18.12.2020)

<http://www.mustafaavsar.com/tr/wp-content/uploads/2016/10/m%C3%BCzikte-kullan%C4%B1lan-tempo-dinamik-ve-ifade-terimleri.pdf> (Erişim Tarihi: 11.12.2020)

https://tr.wikipedia.org/wiki/Kabak_kemane (Erişim Tarihi: 11.12.2020)

EKLER**FLIGHT OF THE BUMBLEBEE
(YABAN ARISININ UÇUŞU)**

Allegro Vivace

Nikolay Rimsky KORSAKOV

Kabak kemaneye uyarlayan: Erkan YOLDAŞ

5

8

11

15

19

23

27

Con Sordino

p

mf

Ponticello

Ordinario

Ponticello

mf

cresc.

31 *p* *mf* *p*

34 *mf* *pp*

37 *mf* *f*

40

43

46 Ponticello *pp*

51 pizz.

55 Vibrato

The musical score consists of seven staves of music. The first staff (measures 31-33) starts with a piano (*p*) dynamic, followed by a mezzo-forte (*mf*) section and another piano (*p*) section. The second staff (measures 34-36) features mezzo-forte (*mf*) and pianissimo (*pp*) dynamics. The third staff (measures 37-39) includes mezzo-forte (*mf*) and forte (*f*) dynamics. The fourth staff (measures 40-42) continues with various dynamics. The fifth staff (measures 43-45) also shows dynamic variations. The sixth staff (measures 46-50) is marked 'Ponticello' and 'pp' (pianissimo). The seventh staff (measures 51-54) includes a 'pizz.' (pizzicato) marking. The eighth staff (measures 55-56) is marked 'Vibrato'.

59

62

65

68

71

75

79

82

cresc.

f

The image displays a musical score for a piece, consisting of eight staves of music. The score is written in treble clef and includes various fingerings (1-4) and dynamics. The first staff (59) begins with a treble clef and a key signature of one sharp (F#). The second staff (62) continues the piece. The third staff (65) includes the instruction *cresc.* (crescendo). The fourth staff (68) continues the piece. The fifth staff (71) continues the piece. The sixth staff (75) begins with a repeat sign and the instruction *f* (forte). The seventh staff (79) continues the piece. The eighth staff (82) continues the piece. The score is a single melodic line with various rhythmic values and fingerings.

86

f

89

92 Ponticello Ordinario

95 arco Poco acellec

99 Soltato *pp* pizz.

101

**YETİŞKİN BİREYLERDE BİLİNÇLİ FARKINDALIK İLE YAŞAM DOYUMU
ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ**

(Dr. Öğr. Üyesi Kahraman GÜLER, kahramanguler@aydin.edu.tr*)

(Psikolog Muhammed USLUCA, muhammedusluca@stu.aydin.edu.tr**)

ÖZ

Bu çalışma; yaşam doyumu ile bilinçli farkındalık arasındaki ilişkinin ortaya koyulması ve ek olarak yaş, medeni durum, cinsiyet, öğrenim düzeyi gibi sosyodemografik özelliklerin bilinçli farkındalık ve yaşam doyumu değişkenleri üzerindeki etkisini araştırmak üzere yapılmıştır. Araştırmaya İstanbul'da yaşayan 146'sı kadın olmak üzere 18 yaş üstü toplamda 350 kişi katılım göstermiştir. Araştırmada sosyodemografik veri formu, Yaşam Doyumu Ölçeği, Bilinçli Farkındalık Ölçeği kullanılmıştır. Veri toplama araçlarının uygulanabilmesi için sosyodemografik form, Yaşam Doyumu Ölçeği ve Bilinçli Farkındalık Ölçeği; Google Formlara geçirilmiş ve basit seçkisiz yöntemle seçilmiş 18 yaş üstündeki 350 katılımcıya dağıtılmıştır. İki veya daha fazla değişken arasındaki ilişki için Pearson Korelasyon analizi uygulanmıştır. Bilinçli Farkındalığın Yaşam Doyumu üzerine etkisini analiz etmek için Çoklu Doğrusal Regresyon uygulanmıştır. İki bağımsız grup arasındaki farkın analizi için Bağımsız Örneklem T-Testi, Çoklu gruplar arasındaki farkın analizi için Tek Yönlü Varyans Analizi(ANOVA) uygulanmıştır. Araştırma sonucunda yaşam doyumu ile bilinçli farkındalık arasında anlamlı bir ilişki elde edilmiştir. Bilinçli farkındalık ölçeği puanları, cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermektedir. Erkeklerde kadınlara göre daha yüksek olarak bulunmuştur. Yaşam doyumu ölçeğinden alınan puanların ise; medeni durum değişkeni ve öğrenim düzeyi değişkenlerine göre farklılık gösterdiği bulunmuştur. Çalışmaya göre evli bireylerin bekâr bireylere göre yaşam doyumu düzeyleri daha yüksek olarak bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bilinçli Farkındalık, yaşam doyumu, sosyodemografik değişkenler

**INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN CONSCIOUS AWARENESS
AND LIFE SATISFACTION IN ADULT INDIVIDUALS****ABSTRACT**

This work; It was conducted to reveal the relationship between life satisfaction and conscious awareness, and additionally to investigate the effects of sociodemographic characteristics such as age, marital status, gender, and education level on conscious awareness and life satisfaction variables. A total of 350 people over the age of 18, 146 of whom live in Istanbul, participated in the study. Sociodemographic data form, Life Satisfaction Scale, and Conscious Awareness Scale were used in the study. Sociodemographic form, Life Satisfaction Scale and Conscious Awareness Scale for the application of data collection tools; It was transferred to Google Forms and distributed to 350 participants over the age of 18, selected by a simple random method. Pearson Correlation analysis was used for the relationship between two or more variables. Multiple Linear Regression was applied to analyze the effect of Conscious Awareness on Life Satisfaction. Independent Samples T-Test for the analysis of the difference between two independent groups, One Way Analysis of Variance (ANOVA) was used for the analysis of the difference between multiple groups, As a result of the study, a significant relationship between life satisfaction and conscious awareness was obtained. Mindfulness scale scores differ significantly according to gender. It was found higher in men than in women. The scores obtained from the life satisfaction scale; It was found to differ according to the marital status variable and education level variables. According to the study, life satisfaction levels of married individuals were found to be higher than single individuals.

Keywords: Conscious Awareness, satisfaction with life, sociodemographic variables

* İstanbul Aydın Üniversitesi. ORCID NO: 0000-0002-0049-0658

** İstanbul Aydın Üniversitesi. ORCID NO: 0000-0002-6167-3837

1. GİRİŞ

Kökenini Doğu kültürünün meditasyonundan alan bilinçli farkındalık ya da mindfulness dikkati belirli bir alana yönlendirebilme yöntemi olarak tanımlanmaktadır. Bilinçli farkındalığın kökeni Doğu felsefesine dayanmış olmasına rağmen özellikle son yıllarda Batı tarafından da çokça kullanılmakta ve fazlaca söz edilmektedir (Özyeşil, Arslan, Kesici ve Deniz, 2011:226). Farkındalık uygulamaları temel olarak eski Budist geleneğinden gelmektedir fakat bilinçli farkındalık kavramında, dini uygulama değil daha çok insanların günlük yaşantıları ile ilişkileri vurgulanmaktadır. Günümüzde, bilinçli farkındalık olarak adlandırılan kavramın, Budizm dininin uygulamaları ile ilgili bir ilişkisi bulunmamaktadır. Yalnızca felsefi açıdan ortaya koyulan kavramlar üzerinde durulmaktadır. Bu kavram, daha çok bireyin yaşadığı iç ve dış dünya gerçeklerinin farkında olması ve uyumlu olması gibi durumları esas almaktadır (Özyeşil, 2011:32).

Bilinçli farkındalığa sahip bireyler bulunduğu an içerisinde olup bitenleri yargılamadan, kabul edebilecek bir pozisyonda durmaktadır. Bilinçli farkındalık hem iç dünyanın hem de dış dünyanın farkında olma durumu olarak açıklanabilmektedir (Brown, Ryan ve Cresswell 2007:274). Bilinçli farkındalıkta vurgu şimdiki zamana yapılmaktadır. Dikkatin ve farkındalığın şimdiki anda tutulmasıdır (Deniz, Erus ve Büyükcebeci, 2017:18).

Bilinçli farkındalık esnasında birey, kendisine gelen uyarıların aktif olarak farkına vararak bulunduğu anda kalabilmektedir (Brown, Ryan ve Creswell, 2007: 827). Bilinçli farkındalık bireyin anda kalmasını sağlayarak bireyin kendisini fark etmesine, yaşadığı anın anlamını kazanmasına ve iç görü geliştirmesine yol açmaktadır. Geliştirilen iç görü sayesinde birey kendisini kaygı, üzüntü gibi durumlara sokan düşünceleri fark etmekte ve onları yargılamadan kabul edebilmektedir. Bu süreçlerden sonra birey kendisine yük olan düşüncelerin çeşitli olumlu anlamları olduğunu fark edebilme gibi anlayışlar kazanabilmektedir (Albayrak, 2020:10). Bilinçli farkındalık uygulamasının amacı kapsamında olmasa da o esnada eski yaşantılar anımsanabilmektedir. Bu durum, eski anılarda yaşanacağı anlamına gelmemekte ve o an zihne gelen eski yaşantıları yargılamadan tüm samimiyetle kabul etmek ve tekrar dikkati sakince “şu ana” yeniden yönlendirmeyi içermektedir (Özyeşil, 2011:42).

Bilinçli farkındalık; anın içinde kaybolmayı, acı verici düşünce ve duygularla özdeşleşmeyi içermemektedir. İnsanlar, çoğu zaman olumsuz duygu ve düşünceleri yargısız olarak kabul edici bir tavırdan çok düşünce ve duygularıyla özdeşleşerek daha fazla olumsuz deneyimler yaşamaktadırlar. Bilinçli farkındalıkta ise olumsuz duygu ve düşünceler fark edilmekle beraber onlara mesafeli, kabullenici ve yargısız bir duruş benimsenmektedir. Birey, kendisini olumsuz olarak etkileyen düşünce ve duyguları anlayabilmekte ve dolayısıyla iç görü kazanabilmektedir

(Kınay, 2013:2). Bilinçli farkındalık, bireyin ilişkilerini olumlu şekilde etkilediği gibi problem çözme becerisinin artmasını da sağlayabilmektedir. (Parlar ve Akgün, 2018:13). Bilinçli farkındalıkta birey, yaşanan olumsuz durumlardan daha az etkilenmekte, geçmişi ve geleceği yargılamak yerine anda kalarak neler olup bittiğinin farkına varabilmektedir (Demir, 2017:101).

Stresin beden sağlığına birçok zararı bulunmaktadır. Stresin, hafif semptomlardan; diyabet hastalığı, tansiyon hastalığı gibi kronik hastalıklara kadar geniş bir spektrum içindeki sağlık durumlarıyla ilişkili olduğu bilinmektedir (Yıldırım, Tektüfekçi ve Çukacı, 2004:6). Bilinçli farkındalık yaklaşımının yalnızca duygu ve düşünceler gibi psikolojik bileşenler üzerinde değil bedensel sağlık üzerinde de etkili olduğu gösterilmiştir. Bilinçli farkındalık yaklaşımı ile stres düzeyi düşmekte ve doğrudan bedensel sağlık üzerinde etkili olmaktadır (Önder ve Utkan, 2018:1006). Dolaylı olarak da bireyin bedensel hastalığı ile ilgili farkındalığının artmasını ve gerekli müdahaleleri zamanında yapabilmesini sağlayabilmektedir (Özyeşil, 2011:39).

Bilinçli farkındalık çeşitli kuramlarla ortak özellikler göstermektedir. Bilinçli farkındalığın, çeşitli kuramlardan oluşturulan terapilerde de günümüzde sıklıkla faydalanılan bir kavram olduğuna dikkat çekilmektedir (Yiğit, 2018:11). Aşağıda bazı kuramlarla ortak olan paydaları açıklanmıştır:

Bilişsel davranışçı terapiye göre tepkileri düşünceler belirlemektedir (Özcan ve Çelik, 2017:115). Yaşanılardan bireyin nasıl etkileneceği bir değerlendirme sürecinden sonra belli olmaktadır (Demiralp ve Oflaz, 2007:133). Bilinçli farkındalık görüşünde de benzer bir görüş hakimdir (İkiz ve Uygur, 2019:167). Olumsuz duygu ve düşüncelerin bilinçli farkındalık ile düşüncelerin kişiyi etkileme gücü azaltılmaktadır. Bu türlü bir yaklaşım bilişsel davranışçı terapi içerisinde rahatlıkla kullanılabilir (Önder ve Utkan, 2018:1005).

Carl Jung modernist akımların yanısıra mitoloji veya dini unsurları barındıran akımlardan da oldukça etkilenmiştir (Saydam, 2001:1-2). Psikodinamik psikoterapi; rüyalar, arzular gibi bireyin iç dünyasına yönelerek farkındalıklar elde etmesini sağlamaktadır (Özlem, 2020:10). Dinamik yaklaşımda ve bilinçli farkındalıkta geliştirilmeye çalışılan, kişinin kendisi ve başkaları hakkındaki farkındalık düzeyleridir.

Batı kökenli psikoloji kuramlarında; mutluluk ve iyi olma hali gibi olumlu kavramlar kendisine yeteri kadar yer bulamamıştır. Bu boşluğu doldurmak amacıyla pozitif psikoloji akımları artmaya başlamıştır (Demir ve Türk, 2020:109). Pozitif psikoloji ve bilinçli farkındalık, olumlu özelliklere vurgu yapması açısından örtüşmektedir. Bilinçli farkındalıkta farklı olarak mutsuzluğa yol açan hadiseleri kabul etmek de bulunmaktadır (Demir, 2017:101).

Bilinçli farkındalık uygulamasının üç aşaması bulunmaktadır:

1. Dur: Bilinçli farkındalık uygulaması için öncelikle o anda yapılan şeyin durdurulması ya da yavaşlatılması gerekmektedir.
2. Gözlemle: Farkındalık sağlanabilmesi için gözlem yapılması koşulu bulunmaktadır. İç dünyanın farkındalığını sağlamak için iç dünyayı gözlemlemek ya da dış dünyada yapılan bir işe odaklanabilmek için de o yapılan şeyi gözlemlemek gerekmektedir.
3. Geri Dön: Zihin, geçmişe veya geleceğe gittiğinde onu yargılamadan kabul etmek ve sakince odağı tekrardan şimdiki ana çevirebilme işlemidir (Şahin, 2019:155).

Yaşam doyumu; çeşitli araştırmacılar tarafından “öznel iyi oluş” ve “yaşam kalitesi” gibi kavramlar çerçevesinde incelenbilmesine ve birbirinin yerine kullanılabilmesine rağmen en fazla kullanılan ve kabul gören kavramın “yaşam doyumu” kavramı olduğu görülmektedir (İncekara, 2018:24). “Doyum” kavramı; isteklerin, arzuların karşılanması sonucu deneyimlenebilen bir hal olarak açıklanmaktadır. Yaşam doyumundan ise, bireyin yaşamdan elde ettikleri ve beklentilerinin öznel olarak değerlendirilmesi olarak bahsedilmektedir (Kaba, Erol ve Güç, 2018:2; Cella, 1994: 189).

Yaşam doyumu; bireyin yaşamının genelinden yola çıkarak, öznel olarak yaşamına dair verdiği yargıların bütünü olarak tanımlanmaktadır (Dağlı ve Baysal, 2016:1251). Yaşam doyumu kavramı bireyin yalnızca yaşamının bir parçası ile ilgili öznel yargıları ifade eden bir kavram olarak değil, genel olarak yaşamının bütünü ile ilgili vardığı yargıları ifade etmektedir (Tel ve Sarı, 2016:293).

Yaşam doyumu, bireyin yaşamından ne kadar memnun olduğunun anlaşılmasını sağlamaktadır. Yaşam doyumu ile ilgili yapılan değerlendirmeler objektif yaşam kriterlerinden çok bireyin kendi yaşamı ile ilgili vardığı öznel değerlendirmelerden oluşmaktadır (Çivitçi, 2012:322). Bireyler, genellikle yaşamlarının önem verdikleri belirli bir noktaya odaklanarak yaşamının geneli hakkında bir değerlendirme yapmaktadırlar. Yaşam doyumunu etkileyecek çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bunlar arasında kişilik özellikleri, aile durumu, sağlık durumu, medeni durum, maddi durum, sosyal koşullar gibi etmenler sayılabilmektedir (Dost, 2007:133).

Psikolojinin daha yeni dönemlerinde “bozukluk” veya “tedavi” gibi kavramlarla çokça ilgilenilmesine rağmen pozitif odaklı kavramlara yeterince değinilmediği görülmüştür. Daha sonra özellikle 2000’li yıllarda bu kavramları daha sık olarak ön plana çıkaran pozitif psikoloji akımı gelişim göstermeye başlamıştır (Sarı, 2015:183). Yaşam doyumu kavramı da pozitif psikoloji akımının temel kavramlarından biridir. Pozitif psikolojinin kurucusu Seligman (2000), yaşam doyumunu; kişinin yaşamını ve kendiliğini her şeyiyle kabullenmesi, hayata dair olumlu bakış açıları ve duygularla yaklaşması ve gelecekte umutlu bir şekilde hedeflerine ulaşmaya doğru

kendisini yönlendirmesi gibi unsurlarla açıklamaktadır (Özal, 2019:20). Yaşam doyumunu etkileyen birçok unsurun bulunduğu görülmektedir. Bu durum, yaşamın ve yaşamı etkileyen faktörlerin çok olmasına bağlanmıştır (Özal, 2019:20).

Literatür incelendiğinde özellikle son yıllarda “psikolojik iyi oluş”, “hoşgörü”, “yaşam doyumunu” ve “mutluluk” gibi pozitif psikoloji kavramlarının ve “bilinçli farkındalık” gibi Doğu felsefesinin yansımaları olan psikolojik terimlerin sıklıkla çalışmalara konu olduğu anlaşılmaktadır. Birbirleri ile yakın gibi görünen bu iki kavram arasındaki ilişkileri değerlendiren yeterli sayıda çalışmanın olmadığı görülmüştür.

Bu çalışmada; bireyin yaşamından elde ettiği tatmini ve öznel olarak yaşamından beklentilerini karşılama düzeyini belirten “yaşam doyumunu” kavramı ile bireyin anı deneyimlemesine fırsat veren, yaşamındaki olumlu veya olumsuz her türlü duygu ve düşünceyi yargılamadan kabul etmesi yoluyla bireyin daha sakin ve huzurlu olmasını sağlayan “bilinçli farkındalık” kavramları arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışma sonucunda yaşam doyumunu ile bilinçli farkındalık arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunacağı düşünülmüştür.

2. YÖNTEM

2.1 Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, “ilişkisel tarama modeli”ne göre yapılmıştır. Birden fazla değişken arasında birlikte değişim varlığını ve/veya derecesini göstermeyi amaçlayan araştırma desenleri “ilişkisel tarama modelleri” olarak tanımlanmaktadır.

2.2 Katılımcılar

Bu araştırmaya İstanbul ilinden olmak üzere 18 yaş üstünde 350 kişi katılmıştır. Katılımcıların %41.7’si (n=146) kadınsa, %58.3’ü (n=204) erkektir. Katılımcıların %77.4’ü (n=271) bekâr, %22.6’sı (n=79) evlidir. Katılımcıların %8’i (n=28) ilköğretim, %43.7’si (n=153) ortaöğretim, %8.6’sı (n=30) ön lisans, % 33.1’i (n=116) lisans, %6.6’sı (n=23) lisans üstü mezundur.

2.3 Veri Toplama Araçları

2.3.1 Bilinçli Farkındalık Ölçeği

Brown ve Ryan tarafından geliştirilen Bilinçli Farkındalık Ölçeği; Özkesici, Arslan, Deniz ve Özyeşil (2011) tarafından Türkçe’ye uyarlanmıştır. BİFÖ, günlük deneyimlerdeki anlık farkındalık durumlarını ölçen 15 maddelik ve 6’lı likert tipi bir ölçektir. Ölçekten alınan yüksek puan bilinçli farkındalığın yüksek olduğunu göstermektedir. BİFÖ’nün Türkçe formunda yapılan uyum

istatistikleri ile orijinalindeki doğrulayıcı faktör analizi ile yapılan uyum istatistikleri ile benzer sonuçlar bulunmuştur. Madde toplam korelasyonu sonucunda .40'ın üzerinde bir ilişki bulunmuştur. Güvenirlik analizi sonucu ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı .80 ve test-tekrar test korelasyonu ise .86 olarak hesaplanmıştır.

2.3.2 Yaşam Doyumu Ölçeği

Diener, Emons, Larsen ve Griffin (1985) tarafından geliştirilen Yaşam Doyumu Ölçeği; Dağlı ve Baysal (2016) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. YDÖ, bireylerin yaşamdan aldıkları doyumunu ölçen 5 maddelik 5'li likert tipi bir ölçektir. Ölçekten alınan puan yükseldikçe yaşamdan alınan doyumun da yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Türkçe form ile orijinal formun Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı 0,92 olarak bulunmuştur. Ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlık kat sayısı 0,88 ve test- tekrar test güvenirliliği ise 0,97 olarak saptanmıştır.

2.3.3 Sosyodemografik Veri Formu

Cinsiyet, yaş, medeni durum, çalışma durumu ve eğitim durumundan oluşan formdur.

2.4 Verilerin Toplanması

Araştırmada kullanılan verilerin toplanması 2020 yılında gerçekleştirilmiştir. Veri toplama araçlarının uygulanabilmesi için sosyodemografik form, Yaşam Doyumu Ölçeği ve Bilinçli Farkındalık Ölçeği Google Formlara geçirilmiş ve basit seçkisiz yöntemle seçilmiş 18 yaş üstündeki 350 katılımcıya dağıtılmıştır. Verilerin toplanma süresi yaklaşık 20 gün sürmüştür. Veri toplama araçlarını doğru ve içten bir şekilde cevaplamaları için katılımcılara kimlikleriyle ilgili herhangi bir bilgi vermelerine gerek olmadığı, araştırmanın amacı ve veri toplama araçlarının samimi bir şekilde doldurulmasının çalışmanın güvenirliliğini arttıracakları açıklanmıştır.

2.5 Verilerin Analizi

Veri analizine başlamadan önce, toplanan veriler bilgisayar ortamına gönderilmiş ve istatistiksel analizi SPSS 25 programıyla yapılmıştır. Normal dağılımı belirlemek için basıklık-çarpıklık değerleri kontrol edilmiştir. Basıklık-Çarpıklık değerleri -2, +2 arasında olduğunda verilerin normal dağılıma uyduğu kabul edilmiştir (George ve Mallery, 2010).

3. BULGULAR

Tablo 1. Bilinçli Farkındalık Ölçeği ve Yaşam Doyumu Ölçeğine Ait Çarpıklık ve Basık Değerleri

	<i>Çarpıklık</i>	<i>Basıklık</i>
Bilinçli Farkındalık Ölçeği	-0.574	0,313
Yaşam Doyumu Ölçeği	-0.216	-0.318

İki ölçeğe ait veriler normal dağılıma uyduğu için parametrik testler kullanılmaya karar verilmiştir. İki bağımsız grup arasındaki farkın analizi için Bağımsız Örneklem T-Testi

uygulanmıştır. Çoklu gruplar arasındaki farkın analizi için Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) uygulanmıştır. İki veya daha fazla değişken arasındaki ilişki için Pearson Korelasyon analizi uygulanmıştır. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkene etkisini test etmek için Basit Doğrusal Regresyon analizi uygulanmıştır.

Tablo 2. Bilinçli Farkındalık Ölçeği ile Yaşam Doyumu Ölçeği Arasındaki İlişki

	1	2
Bilinçli Farkındalık Ölçeği	-	
Yaşam Doyumu Ölçeği	.327**	-

** $p < 0,01$, * $p < 0,05$ Kullanılan Test: Pearson Korelasyon Analizi

Katılımcıların analiz sonuçlarına göre, Bilinç Farkındalık Ölçeği ile Yaşam Doyumu Ölçeği puanı arasında orta seviye ve pozitif yönlü ilişki vardır ($r = .327, p < 0.01$).

Tablo 3. Bilinçli Farkındalığın Yaşam Doyumunu Yordamasına İlişkin Sonuçlar

	B	SH	β	t	p
(Sabit)	8.17	1.20		6.84	0,000-
Bilinçli Farkındalık Ölçeği	0.12	0.02	0.33	6.45	0,000*
$R = .33$ $R^2 = .11$					
$F = 41.66$ $p = 0.000$					

* $p < 0.05$ Kullanılan test: Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi

Analiz sonuçlarını kontrol edildiğinde, bilinçli farkındalığın yaşam doyumunu yordadığı görülmektedir ($R^2 = .11, p < 0.05$). Modelde olan bağımsız değişkenler yaşam doyumunu bağımlı değişkenindeki toplam varyansın %11'ini açıklamaktadır. Bilinçli farkındalığın etkisinin pozitif etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların Cinsiyet, Medeni Durum, Çalışma Durumu Değişkenlerine Göre Oluşturulan Kategorilerinin Bilinçli Farkındalık Ölçeği ve Yaşam Doyumu Ölçeğinin Puanlarının Karşılaştırılması

Tanıttıcı Özellikler (n=350)	N	Bilinçli Ölçeği $\bar{X} \pm SS$.	Farkındalık Yaşam Ölçeği $\bar{X} \pm SS$.	Doyumu
Cinsiyet				
Kadın	146	61.42 \pm 11.70	15.92 \pm 4.48	
Erkek	204	64.24 \pm 11.42	15.64 \pm 4.12	
Test Sonuç t/p		$t = -2.25, p = 0.025^*$	$t = 0.62, p = 0.535$	
Medeni Durum				
Bekar	271	62.79 \pm 11.65	15.41 \pm 4.23	
Evli	79	63.99 \pm 11.49	16.94 \pm 4.22	
Test Sonuç t/p		$t = -0.80, p = 0.422$	$t = -2.82, p = 0.005^{**}$	
Çalışma Durumu				
Çalışmıyorum	216	63.19 \pm 11.35	15.48 \pm 4.40	
Çalışıyorum	134	62.87 \pm 12.05	16.21 \pm 4.03	
Test Sonuç t/p		$t = 0.25, p = 0.803$	$t = -1.56, p = 0.119$	

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$ Kullanılan test: Bağımsız Örneklem T-Testi

Analiz sonuçlarına göre, Bilinçli Farkındalık Ölçeği puanları cinsiyet değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir ($t(348)=-2.25, p<0.05$). Erkeklerin kadınlara göre daha yüksek puan aldığı bulunmuştur.

Yaşam Doyumu Ölçeği puanları medeni durum değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir ($t(348)=-2.82, p<0.05$). Evlilerin bekârlara göre daha yüksek puan aldığı bulunmuştur.

Tablo 5. Katılımcıların Yaş, Eğitim Durumu Değişkenlerine Göre Oluşturulan Kategorilerinin Bilinçli Farkındalık Ölçeği ve Yaşam Doyumu Ölçeğinin Puanlarının Karşılaştırılması

Tanıtcı Özellikler (n=350)	N	Bilinçli Ölçeği $\bar{X}\pm SS.$	Farkındalık	Yaşam Ölçeği $\bar{X}\pm SS.$	Doyumu
Yaş					
18-24	208	62.73 \pm 12.08		15.44 \pm 4.35	
25-40	115	63.13 \pm 10.65		15.98 \pm 4.03	
40+	27	65.37 \pm 11.92		17.22 \pm 4.46	
Test Sonuç F/p		F=0.62, p=0.537		F=2.33, p=0.099	
Eğitim Durumu					
İlköğretim	28	63.57 \pm 10.99		17.57 \pm 4.75	
Ortaöğretim	153	61.73 \pm 11.65		15.54 \pm 4.56	
Ön lisans	30	63.83 \pm 13.73		13.87 \pm 3.99	
Lisans	116	65.21 \pm 11.19		15.90 \pm 3.93	
Lisansüstü	23	59.52 \pm 9.82		16.74 \pm 2.43	
Test Sonuç F/p		F=2.11, p=0.080		F=3.25, p=0.012*	

*p<0.05, **p<0.01 Kullanılan test: Tek Yönlü Varyans Analizi(ANOVA)

Yaşam Doyum Ölçeğinden ($F(4,345)=3.25, p>0.05$) aldıkları ortalama puanların eğitim durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Levene's testi sonucuna göre grupların homojen dağılmadığı bulunmuştur ($p=0.007$). Varyanslar eşit olmadığında yaygın olarak kullanılan Games-Howell karşılaştırma testi sonucuna göre ilköğretim mezunu ve lisanüstü mezunu olan grup, ön lisans mezunu olanlardan daha yüksek puan almıştır.

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu araştırma sonucunda bilinçli farkındalık ile yaşam doyumu arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu bulunmuştur. Yani çalışma bulgularına göre bilinçli farkındalık düzeyi arttıkça yaşam doyumu düzeyi artmakta, bilinçli farkındalık düzeyi azaldıkça da yaşam doyumu düzeyi azalmaktadır. Bu çalışmada çıkan veriler büyük ölçüde literatür ile uyusmaktadır. Literatüre incelendiğinde yaşam doyumu, psikolojik iyi oluş gibi değişkenlerle ilgili yapılan çalışmalar çok sık olmasına rağmen pozitif psikolojik kavramlarla beraber daha az çalışıldığı görülmektedir. Yapılan çalışmalara genel olarak bakıldığında bilinçli farkındalığın yüksek olmasının başka çeşitli olumlu

özellikleri arttırabileceği anlaşılmaktadır. Aşağıda literatür ışığında araştırma bulguları yorumlanmıştır.

Yapılan birçok araştırma, ruminatif düşüncenin olumsuz duygu ve ruhsal bozukluklarla ilgili olduğunu bildirmiştir (Thomsen, 2006:1224). Depresif bozukluğun ruminatif düşünme ile önemli bir ilişkisi bulunmaktadır. Ruminatif düşünmede andan uzaklaşmaktadır. Bilinçli farkındalık uygulaması ile beraber ruminatif düşünce ve dolayısıyla depresyon da azalabilmektedir (Yiğit, 2018:35). Ekbländ (2008), bilinçli farkındalık temelli eğitim çalışmasının stres sonucunda meydana gelen olumsuz duyguları azaltmakta etkili olduğunu belirtmiştir. Brown ve Ryan (2003) yaptıkları çalışmada bilinçli farkındalığın öz-kontrol ve duygusal düzenleme için oldukça yararlı olduğunu belirtmişlerdir. Bir başka çalışmada kendisini tanıyan, etrafını dikkatle izleyebilen, duygu ve düşüncelerinin farkında olan bireylerin psikolojik iyi oluş düzeylerinin yüksek olduğu bulunmuştur (Zümbül, 2019:29). Bunlar için de bilinçli farkındalığın iyi bir araç olduğu düşünülmektedir. Bir başka çalışmada psikolojik iyi oluşun da bilinçli farkındalığı arttırdığı gösterilmiştir (Demir, 2017:109). Yıkılmaz ve Demir GÜDÜL (2015:309) ise yaptıkları çalışmada bilinçli farkındalığın bireyin yaşama verdiği anlamı arttıracığı için bireyin psikolojik iyi oluş düzeyinin daha yüksek olabileceğini ortaya koymuşlardır. Ayrıca, bilinçli farkındalık yalnızca yaşam doyumu ile değil evlilik doyumu ve problem çözme becerisi gibi özelliklerle de yakından ilişkilidir (Parlar ve Akgün, 2018:17). Bütün dikkatini gelecek kaygılar veya geçmişteki pişmanlıklara değil o anda meşgul olduğu işe yönlendirebilen bireyler hem yaptıkları işten daha çok tatmin olmakta hem de mutluluk düzeyleri yüksek olmaktadır (Akyol ve Işık, 2018:11). Bilinçli farkındalık ile beraber yaşanan anda yargılamaksızın kalınabilmektedir (Arslan, 2018:82). Bilinçli farkındalık, bireyin yaşadığı sorunları ve bunlara neden olan durumların fark edebilmesini sağlayarak yaşanan acının ortadan kaldırılmasına imkân verebilmektedir (Albayrak, 2020:9). Depresif belirtiler daha çok geçmişte yaşanan üzücü durumların yaşantılanması (Boyacıoğlu, 2012:222); kaygı belirtileri ise daha çok yaşanan anda ya da gelecekte kötü bir şey olacağı endişesine dayanmaktadır (Şahin, 2019:119). Kaygılı veya depresif bireylerin zihinleri şu anda kalmak, anın tadını çıkartmak, şimdi ve buradaya yönelmek yerine geçmiş ya da gelecekte gezinmektedir. Dolayısıyla yaşadığı andan keyf alamayan birey; mutsuz olmakta, depresif bir hale bürünebilmektedir. Bu çalışmanın da gösterdiği gibi bilinçli farkındalığı yüksek olan bireylerin yaşam doyumu, yaşamdan aldıkları tatmin ve genel mutluluk düzeyleri daha yüksek sevide bulunmaktadır. Çalışmanın sonucuna göre; depresyon, stres ve kaygı gibi problem yaşayan bireylerde bilinçli farkındalık yeteneği arttırılarak önemli ölçüde bu sorunlarla baş etmelerinin sağlanabileceği düşünülmektedir.

Literatür incelendiğinde evli bireylerin bekâr bireylere oranla yaşam tatmininin daha fazla olduğu görülmektedir. Bu çalışmada da yaşam doyumu düzeylerinin evli bireylerde, bekâr bireylere göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Canbulat ve Çankaya (2014:570) Yaptıkları bir araştırmada evli bireylerin, evlilik doyumları arttıkça öznel iyi oluşlarının da artacağı ortaya koymuşlardır. Evliliğin yaşam doyumuna etkisinin incelendiği bir çalışmada evli bireylerin, bekâr bireylere oranla daha mutlu oldukları bulunmuştur (Bailey ve Synder, 2007: 234). Bir başka açıdan bakıldığında bireyin öznel olarak yaşam doyumunun yüksek olması da evlilik doyumunun yüksek olmasını sağlayabilmektedir (Çağ ve Yıldırım, 2018:218). Yaşam doyumu ve evlilik doyumunu birbirlerini etkileyen iki değişken olarak görülmektedir. Yazıcı ve Yazıcı Çelebi (2020:185) yaptıkları çalışmada evli bireylerin bekâr bireylere oranla daha mutlu olduğunu ortaya koymuştur. Bunun nedenleri olarak da; insanın sosyal bir varlık olduğu için evlilikte aidiyet duygusunu giderebildiği, evlilikte sosyal destek açısından daha iyi bir durumda olunabildiği düşünülmektedir (Yazıcı ve Yazıcı Çelebi, 2020:185).

Bu çalışmada, yaşam doyumu değişkeninin cinsiyete göre farklılık göstermemesine rağmen erkeklerin bilinçli farkındalık düzeyleri kadınlara göre daha yüksek olarak bulunmuştur. Geçmiş çalışmalara bakıldığında; kaygı, depresyon gibi nevroitik belirtilerin kadınlarda erkeklere oranla daha fazla olduğu bilinmektedir. Kadının biyolojik yapısı, psikolojik özellikleri, kişilik yapılanması, problem çözme biçimleri, toplumsal ve toplumsal cinsiyet rolü gibi nedenlerden dolayı kadınlarda depresyon daha sık görülmektedir (Ünal, Küey, Güleç, Bekaroğlu, Evlice ve Kırılı, 2002:13). Taş (2018), tarafından yapılan başka bir çalışmada kadınlarda erkeklere oranla psikolojik belirtilerin daha fazla sayıda olduğunu ortaya koyulmuştur. Yukarıda değinildiği gibi kaygı ve depresyon düzeyi yüksek olan bireyler anın farkında olmaktan çok geçmiş ya da gelecekte yaşamaktadırlar. Dolayısıyla kadınların erkeklere göre anda kalma düzeylerinin daha düşük çıkmasının nedenlerinden birisi bu olarak düşünülebilir.

Bilinçli farkındalık düzeyinin eğitim değişkeni ile bir ilişkisi bulunmamasına rağmen yaşam doyumu düzeyinin eğitime göre farklılıklar gösterdiği bulunmuştur. İlköğretim mezunu olan bireylerin yaşam doyumu ön lisans mezunu olanlardan daha yüksekken lisansüstü mezunu olan bireyler de ön lisans mezunu olan gruplardan daha fazla puan almıştır. Eğitim değişkenine bakıldığında ön lisans mezunu olan bireylerin diğerlerine kıyasla yaşamdan aldığı doyum daha az olarak bulunmuştur. Buna neden olarak da ülkemizde ön lisans mezuniyetinin iş yaşamı için görece iyi koşullar sağlayamaması verilebilir.

Bu çalışmanın hem klinik hem de teorik anlamda araştırmacılara ve uygulayıcılara çeşitli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. İlk olarak bilinçli farkındalık gibi uygulamaların önemine

dikkat çekilmesi açısından bu tür çalışmaların yaygınlaştırılması gerektiği düşünülmektedir. Bu çalışmanın, yaşam doyumu düşük olan, yaşamından memnun olmayan bireylerin bilinçli farkındalık uygulamalarına yönlendirilmesi, işletmeler ve okul gibi toplu mekânlarda uygulanabilmesi veya psikoterapi uygulamalarında kullanılabilmesi gibi pratik faydaların yanında yeni akademik çalışmalara da kapı aralayabileceği düşünülmektedir.

Araştırmanın çeşitli sınırlılıkları bulunmaktadır. Ölçülen değişkenler çalışmada kullanılan ölçme araçları ile sınırlıdır. Çalışmada yalnızca İstanbul ilinde yaşayan yetişkin bireyler katılımcı olarak dâhil olmuşlardır. Çalışma nedensel bir ilişki vermemekte, ilişkisel bir sonuca dayanmaktadır.

Bu konu ile ilgili çalışma yapacak araştırmacılara evreni daha geniş tutmaları ve 18 yaş altındaki bireylerde de bu çalışmayı yapmaları önerilmektedir.

KAYNAKLAR

- Akyol, E. Y., ve Işık, Ş. (2018). Akademisyenlerde mutluluğun yordayıcıları olarak farkındalık ve stresle başa çıkma tutumları. *The Journal of Happiness&Well-Being*, 6(1), 1-17.
- Albayrak, C. (2020). *Polis memularının bilinçli farkındalık ve stres ile başa çıkma durumları arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi* (Master'sthesis, Sakarya Üniversitesi).
- Arslan, I. (2018). Bilinçli farkındalık, depresyon düzeyleri ve algılanan stres arasındaki ilişki. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 73-86.
- Bailey, T. C., & Snyder, C. R. (2007). Satisfaction with life and hope: A look at age and marital status. *The Psychological Record*, 57(2), 233-240.
- Brown, K. W., & Ryan, R. M. (2003). The benefits of being present: Mindfulness and its role in psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(4), 822-48.
- Canbulat, N., ve Çankaya, Z. C. (2014). Evli bireylerin öznel iyi olma düzeylerinin yordanması. *Ege Eğitim Dergisi*, 15(2), 556-576.
- Cella, D. F. (1994). Quality of life: concepts and definition. *Journal of pain and symptom management*, 9(3), 186-192.
- Çelebi, G. Y., & Çelebi, B. (2020). Bireylerin Mutluluk Düzeylerinin Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Academic Review of Humanities and Social Sciences*, 3(1), 179-189.
- Çivitçi, A. (2012). Üniversite öğrencilerinde genel yaşam doyumu ve psikolojik ihtiyaçlar arasındaki ilişkiler. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 321-336.
- Dağlı, A., ve Baysal, N. (2016). Yaşam doyumu ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması: Geçerlik Ve güvenilirlik çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (59), 1250-1262.
- Demir, R., ve Türk, F. (2020). Pozitif psikoloji: Tarihçe, temel kavramlar, terapötik süreç, eleştiriler ve katkılar. *Humanistic Perspective*, 2(2), 108-125.
- Demir, V. (2017). Bilinçli farkındalık temelli bilişsel terapi programının üniversite öğrencilerinin kaygı düzeylerine etkisi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 7(12), 98-118.
- Demiralp, M., ve Oflaz, F. (2007). Bilişsel-davranışçı terapi teknikleri ve psikiyatri hemşireliği uygulaması. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 8(2), 132-139.
- Deniz, M. E., Erus, S. M., ve Büyükcebeci, A. (2017). Bilinçli farkındalık ile psikolojik iyi oluş ilişkisinde duygusal zekanın aracılık rolü. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 7(47), 17-31.
- Dost, M. T. (2007). Üniversite öğrencilerinin yaşam doyumunun bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(22), 132-143.
- Ekblad, A. G. (2008). Effects of mindfulness training on emotional regulation and attention (Yayımlanmamış doktora tezi). Duke University, Durham.

- İkiz, F. E., & Uygur, S. (2019). Theeffect of mindfulness-basedprograms on copingwith test anxiety: A systematicreview Sınav kaygısıyla başa çıkmada bilinçli farkındalık temelli programların etkiliği: Sistematik bir derleme. *Journal of Human Sciences*, 16(1), 164-191.
- Kınay, F. (2013). *Beş boyutlu bilinçli farkındalık ölçeği'nitürkçe'ye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması* (Master'sthesis, İstanbul Bilim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.).
- Özal, M. (2019). *Sağlık çalışanlarında psikolojik pozitif sermaye özdeğerlendirme ve yaşam doyumu ilişkisinin incelenmesi* (Master'sthesis, Sakarya Üniversitesi).
- Özcan, Ö., ve Çelik, G. G. (2017). Bilişsel Davranışçı Terapi. *Türkiye Klinikleri Journals Child Psychiatry-Special Topics*, 3(2), 115-20.
- Özlem, Ö. Z. E. N. Psikanaliz ve Edebiyat: İki Terapist Yoldaş. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, 6(1), 9-16.
- Özyeşil, Z. (2011). *Üniversite öğrencilerinin öz-anlayış düzeylerinin bilinçli farkındalık, kişilik özellikleri ve bazı değişkenler açısından incelenmesi (Yayımlanmamış doktora tezi)*. Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Özyeşil, Z., Arslan, C., Kesici, Ş. ve Deniz, M.E. (2011). Bilinçli farkındalık ölçeği'nin Türkçeye uyarlama çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 36(160), 224-235.
- Parlar, H., & Akgün, Ş. (2018). Evlilikte bilinçli farkındalık, evlilik doyumu ve problem çözme becerileri ilişkilerinin incelenmesi. *Akademik Platform Eğitim ve Değişim Dergisi*, 1(1), 11-21.
- Sarı, T. (2015). Pozitif psikoterapi: Gelişimi, temel İlke ve yöntemleri ve Türk kültürüne uygulanabilirliği. *TheJournal Of HappinessWell-Being*, 3, 182-203.
- Saydam, M. B. (2001). Postmodernnostik olarak CG Jung ve analitik psikoloji okulu. *Jung*, 262, 263.
- Şahin, A. (2019). Üniversite öğrencilerinde bilinçli farkındalık ile yaşam doyumu ve iyi oluş arasındaki ilişkiler. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), 151-176.
- Şahin, M. (2019). Korku, kaygı ve kaygı (anksiyete) bozuklukları. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(10), 117-135.
- Taş, İ. (2018). "Ergenlerde İnternet Bağımlılığı ve Psikolojik Belirtilerin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi". *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 31-41.
- Tel, F. D. ve Sarı, T. (2016). Üniversite öğrencilerinde öz-duyarlık ve yaşam doyumu. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(1), 292-304.
- Thomsen, D. K. (2006). Theassociationbetweenruminationandnegativeaffect: A review. *Cognition&Emotion*, 20(8), 1216-1235.
- Ünal, S., Küey, L., Güleç, C., Bekaroğlu, M., Evlice, Y. E., & Kırılı, S. (2002). Depresif bozukluklarda risk etkenleri. *Klinik Psikiyatri*, 5(1), 8-15.
- Yıkılmaz, M. ve Demir-Güdül, M. (2015). Üniversite öğrencilerinde yaşamda anlam, bilinçli farkındalık, algılanan sosyoekonomik düzey ve yaşam doyumu arasındaki ilişkiler. *Ege Eğitim Dergisi*, (16)2, 297-315.
- Yıldırım, O., Tektüfekçi, F. ve Çukacı, Y.C. (2004). Modern Toplum Hastalığı: Stres ve Muhasebe Elemanı Üzerine Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 9, 2, 1-20.
- Yiğit, M. A. (2018). *Ruminatif düşünme ve bilinçli farkındalığın depresif duygudurum ile ilişkisi* (Master'sthesis, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Zümbül, S. (2019). Öğretmen Adaylarının Psikolojik İyi Oluş Düzeylerinde Bilinçli Farkındalık ve Affetmenin Yordayıcı Rollerini. *Ege Eğitim Dergisi*, 20(1), 20-36.

MİLLÎ MÜCADELE'DE KARAMAN'DA YAŞANAN ASKERÎ VE EKONOMİK GELİŞMELERE DAİR BAZI TESPİTLER***Dr. Erol YÜKSEL, erolyuksel@kmu.edu.tr****Öz**

Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Mütarekesi ile Birinci Dünya Savaşı'ndan çekildi. Bundan sonra İtilaf Devletleri mütareke şartları dışında uygulamalarla Anadolu'da işgal hareketlerine başladı. Anadolu'da birçok haksızlığı ortaya çıkaran bu işgallerle birlikte yeni bir savaş dönemi ortaya çıktı. Mütareke Dönemi olarak bilinen bu süreçte Osmanlı Devleti, teslimiyetçi bir politika yürütürken Türk milleti ise Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Millî Mücadele'yi başlattı. Osmanlı Devleti için mütarekenin başlangıcı neredeyse kendi topraklarından bir geri çekilişti. Beraberinde gelen kargaşa ve yeniden yapılanma sürecinin Anadolu'daki birçok yerleşim yerine etkileri oldu. Bu çalışmada özellikle Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE) belgeleri ışığında mütareke ve Millî Mücadele'nin Karaman'a yansımaları incelendi. Bu kapsamda Karaman'daki askerî faaliyetler, Konya'daki ayaklanmaların Karaman'a yansımaları, Mandason-Arıkören arasında yaşanan tren faciası, zahire meselesi ve kazanın Millî Mücadele'ye katkısı ortaya konuldu. Bu bir bakıma belirtilen dönemde bir Anadolu kentinin askerî, ekonomik ve siyasi görünümü anlamına da gelmektedir. Araştırma gerek mahalli tarih araştırmalarına gerekse mütareke ve Millî Mücadele'nin Karaman'a ne şekilde yansıdığına anlaşılmasına katkı sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Karaman, Zahire Meselesi, Mandason Tren Kazası.

SOME DETERMINATIONS ABOUT MILITARY AND ECONOMIC DEVELOPMENTS IN KARAMAN DURING THE NATIONAL STRUGGLE**Abstract**

Ottoman Empire left the first world war with the Mondros ceasefire agreement that was signed on 30 October 1918. After that, the enemy states started taking action on occupation of Anatolia. With these attacks brought up a lot of injustice, a new age of war had started. The Ottoman Empire in this age that was called the armistice, performed a submassive policy while Turkey started the independence war with the lead of Mustafa Kemal. For the Ottoman Empire, the beginning of the armistice age was almost a retreat. Chaos and restructure came along with this retreat and affected a lot of cities in Anatolia. In the light of General Staff Department of Military History and Strategic Survey (ATASE) documents, war of independence and the truce's reflection on Karaman were investigated. In this context, the contribution of events and things like military activity in Karaman, riots in Konya affecting Karaman, Arıkören-Mandason train tragedy, the grain issue and the accident were brought up. In a way, this means the martial, economical and political appearance of a city in Anatolia. This research will help with understanding of local historical research even truce and the war of independence's effects on Karaman.

Keywords: National Struggle, Karaman, Grain Issue, Mandason Train Accident.

*Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0003-3029-2342
Araştırma Makalesi. Sayfa Sayısı:384-414

Makale Geliş Tarihi: 05.02.2021

Makale Kabul Tarihi: 26.02.2021

1. Giriş

Karaman, tarihi süreçte Anadolu'yu Kilikya'ya bağlayan yolların kavşak noktalarından biri konumundaydı. Özelde, Sertavul Geçidi aracılığıyla Anadolu'nun iç kesimlerini Akdeniz'e bağlayan ve tarihî öneme sahip Silifke-Mut-Karaman-Konya ticaret yolu ile Toroslar üzerinden güneye en kolay geçişi sağlayan coğrafi yapısı¹, Karaman'ı tarihin eski devrilerinden itibaren önemli bir yerleşim merkezi hâline getirdi². Karamanoğulları Dönemi'nde en parlak günlerini yaşayan Karaman, Millî Mücadele yıllarında yaklaşık 1300 haneden müteşekkil³ Anadolu'nun ortalama bir kazası görünümüne sahipti. 20. yüzyıl başlarında Bağdat Demir Yolu Hattı'nın bir parçası olması konumunu güçlendirdi ve özellikle Adana ile ekonomik etkileşimini artırırdu. Buna karşın Silifke ile azaldı. Kazada demir yolunun bulunması, Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi'nin ortaya çıkardığı askerî ve ekonomik gelişmelerin somut olarak yansıdığı Anadolu'daki yerleşim yerlerinden birisi olmasını sağladı. Mütareke sonrası Karaman, Anadolu'da yaşanan işgal faaliyetlerine doğrudan muhatap olmadı. Fakat işgallerin yansımalarının ve işgalci devletlerin faaliyetlerinin dolaylı olarak görüldüğü yerleşim yerlerinden biriydi. Mütarekenin başlarında özellikle askerî hareketliliğin yaşanmasının yanında kazanın ekonomik kaynakları itibariyle hem tahıl üretim merkezi olması hem de depolama kapasitesinin varlığı, Karaman ve çevresinde bulunan zahireye Fransızların ilgisini artırdı. Mütareke ile güneyde Fransızların işgal sahasını genişletmeleri Osmanlı Devleti'nin birtakım hızlı ve plansız kararlar almasını ortaya çıkardı. Böylesine bir durumun örneği olarak Karaman demir yolu hattı üzerinde dönemin en büyük tren facialarından biri yaşandı. Ayrıca kaza merkezinin gerek konumu gerekse tarihî yapısı nedeniyle Millî Mücadele'nin bütün safhalarının yansıdığı bir merkez oldu. Çalışma arşiv belgeleri çerçevesinde Millî Mücadele dönemi Karaman'ndaki gelişmeleri ortaya koymayı amaçlamaktadır.

2. Mondros Mütarekesi Sonrası Karaman'daki Askerî Faaliyetler

Birinci Dünya Savaşı sonlarında Adana'da 2 ve 7. Ordu ile bu orduların bağlı bulunduğu Yıldırım Orduları bulunmaktaydı. Mondros Mütarekesi gereği Osmanlı ordusunun terhis edilmesi gerekmektedir. Gerek bu durum gerekse mütarekenin imzalanmasının hemen akabinde güneyde başlayan işgal faaliyetleri üzerine Osmanlı Devleti, orduları ve bunlara bağlı her türlü teçhizatı hızlı

¹ Metin Tuncel, "Karaman", *DİA*, C. 24, s. 444-445.

² Mehmet Kurt, *Eskiçağda Karaman*, Murat Kitabevi Yay., Ankara 2007, s. 69-70.

³ Millî Mücadele Dönemi Karaman'ının genel görünümü hakkında detaylı bilgi için bkz. Sapançalı H. Hüseyin, *Karaman Ahval-i İctimaiyye, Coğrafiyye ve Tarihiyyesi*, (Yay.) İbrahim Güler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, s. 21-22.

bir şekilde Anadolu'nun iç kesimlere taşınmak istedi. Bu kapsamda 2. Ordu'nun da Konya'ya taşınarak 12. Kolordu'nun oluşturulmasına karar verildi. Aralık 1918'de iklim şartlarının da etkisiyle güç koşullar altında 2. Ordu, Adana'yı boşaltmaya başladı. Başlayan askerî hareketlilik Adana-Konya tren yolu hattı üzerinde bulunan Pozantı, Ulukışla, Ereğli ve Karaman'a da yansıdı. Bundan sonra 12. Kolordu'nun karargâh merkezi Konya oldu. 12. Kolordu'ya bağlı 41. Tümen Karaman'a, 56. Tümen Akşehir'e, 11. Tümen Niğde'ye konuşlandırıldı⁴.

2. Ordunun karargâhı ve bağlı birliklerinin Adana'dan nakli esnasında yapılan planlamaya göre Karaman ve Ayrancı bir iaşe ve konaklama merkeziydi⁵. Mondros sonrası oluşan askerî hareketliliğin Karaman ve çevresine yansımaları, demir yolu hattı üzerinde benzeri yerlerin olması ve II. Ordu'nun karargâhının Konya'ya hızlı ve olağanüstü şartlarda nakli nedeniyle ordu mensupları arasında disiplinsizlikleri ortaya çıktı. Bunun ilk örneği Aralık 1918'in ilk haftasında Karaman ve Kaşınhanı istasyonlarında yaşandı. Askerler, trende kömürün bitmesi üzerine protesto mahiyetinde istasyon ve bahçesini çevreleyen ahşap koruma kazıklarını söktüler, bununla da yetinmeyerek trenlerin makine ateşini söndürmek için kullanılan tulumaların kömürlerini alarak istasyona gelecek diğer trenleri sudan mahrum bıraktılar ve trenlerin hareketi sağlanamazsa istasyondaki her şeyi yağma edecekleri tehdidinde dahi bulundular⁶.

Karaman'a konuşlandırılan 41. Tümen veya belgelerde geçen ismiyle 41. Fırka⁷, 131 ve 139. Alay ve bunlara bağlı taburlardan oluşuyordu. Fakat kazaya zamansız ve aniden gelen bu askerî birliklerin malzeme ve yerleşmeleri için gerekli fiziki mekân kazada yeterli değildi⁸. Bu bakımdan 131. Alay'ın bütün efradı, temizlenme ve tamir edilmesi koşuluyla Paşa Camii⁹'ne yerleştirildi. Yine fırkanın silahları önce istasyon yolu üzerinde bir camiye; daha sonra ise kaza dışında kapalı bir cami tamir edilmek suretiyle buraya taşındı¹⁰. Fırka gazinosu, kazada asayişin sürdürülmesi için oluşturulmuştu. Bu görevi için gerektiğinde polis, jandarma ve belediye başkanlığından da yardım

⁴ *Türk İstiklâl Harbi*, C. 4, Güney Cephesi, Gnkur. Basımevi, Ankara 2009, s. 42; Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Yeniden Yapılanması*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2001, 29-30.

⁵ Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklâl Harbi Katalogu (İSH-6), 256/105.

⁶ ATASE, İSH-6, 236/110.

⁷ 41. Fırka'ya bağlı birlikler Karaman'da bulunmasına karşın, Fırka'nın merkezi Konya'da bulunuyordu. 12. Kolordu Komutanı Fahrettin (Altay) Paşa, her ne kadar 1 Haziran 1920'de Fırka'nın merkezinin Karaman'a nakledilmesi için Müdafaa-i Milliye Vekâletinden istese de taşınıp taşınmadığı ile ilgili bilgiye ulaşılamamıştır. ATASE, İSH-10, 622/3.

⁸ Bu durum sadece Karaman için söz konusu değildir. II. Ordu'nun karargâhının nakledildiği Konya'da da daha önce askerî birlik bulunmadığı için yeterli depo yoktu. Bu nedenle silah, cephane ve askerî malzemeler medrese ve camilere yerleştirilmek zorunda kalmıştı. Bkz. Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)*, Eylem Yay., Ankara 2008, s. 171.

⁹ Kaynaklarda yaptırılan Nuh Paşa'nın ismiyle de geçen bu cami, 1596'da inşa edildi. Cami hakkında geniş bilgi için bkz. İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Karaman Tarihi*, Baha Matbaası, İstanbul 1967, s. 339-345.

¹⁰ ATASE, İSH-7, 320/188.

alabilecekti. Ayrıca kazanın belediye sınırları içerisindeki temizlik işleri savaşın getirdiği ağır koşullar nedeniyle iyi değildi ve Fırka, bu hususta kazada gerekli tedbirleri alabilecekti. Benzeri faaliyetlerin yanında sağlık ve veterinerlik hizmeti, yakın ormanlardan kömür ve odun depolanması gibi görevleri bulunmaktaydı¹¹. 41. Fırkaya bağlı olarak Karaman'da bulunan alaylara emniyet, asayiş ve ikmal bakımından 12. Kolordunun verdiği sorumluluk alanı bulunmaktaydı. Buna göre 139. Alay'a Karaman, Silifke, Anamur, Ermenek askerlik şubeleri ve bölgeleri; 131. Alay'a Konya, Bozkır, Akseki, Alanya, Şereflikoçhisar askerlik şubeleri ve bölgeleri verildi¹².

Karaman'daki askerî birliklerin depolarında askerî mühimmat, kayıtlarda yeterli gibi görünse de özellikle silah bakımından yetersizdi. Zira uzun süre güney cephesinde kullanılması ve savaşın sonunda olağanüstü şartlarda nakledilmesi nedeniyle mevcut mühimmat ya kayıptı ya da bozuktu. Bu bakımdan depolarda bulunan mühimmatın önemli bir kısmı tamir için İstanbul'a sevk edilmişti. Mermi, saplı el bombası ve tüfek gibi önemli bir kısmı ise işlevini kaybetmişti¹³. Bu sebeple 1919 Kasım ayında Karaman ve nahiyesi Hadim'de oluşturulması planlanan mali müfreze bölüklerinin silah ihtiyacı Ereğli'den temin edilmişti¹⁴. Benzeri eksiklere karşın Karaman'da askerî birliklere ya dışarıdan katılımın olması ya da Karaman'daki süvari takımının geçici olarak Konya'ya gitmesi gibi hareketlilikler olmuştu¹⁵.

Mütareke Dönemi'nde Karaman, işgalci devletlerin doğrudan tehdidine maruz kalmasa da kazada dönemin getirdiği kargaşa ortamında olabilecek şekilde yabancı askerlerin varlığı görülmüştür. Ağustos 1918'de bir İngiliz yüzbaşı, İngilizler adına dolandırıcılık şüphesiyle gözaltına alınmıştır¹⁶. Kısa süre içerisinde Konya'ya sevk edilen bu askerın yapılan soruşturma neticesinde bir Sırp subayı olduğu anlaşılmıştır¹⁷. Bu yabancı askerın dışında ilerleyen kısımda görüleceği üzere Fransız askerleri de kazada görülmüştür. Ancak genel olarak birçok şehrin aksine Karaman çevresinde İtilaf Devletlerinin askerleri Sırp subayı ve birkaç Fransız askeri dışında gelmemiştir. Nitekim 12. Kolordunun Ocak 1920'deki raporlarına bakıldığında kazada İngiliz,

¹¹ ATASE, İSH-8, 420/142.

¹² *Türk İstiklâl Harbi*, C. 4, s. 75.

¹³ ATASE, İSH-7, 319/83; Harp unsurları bakımından böylesine bir tabloya karşın 41. Fırka'nın 12. Kolordu Komutanlığına 17 Ağustos 1919'da gönderdiği yazıda, silah deposunda bulunan mühimmatın cetveli bulunmaktadır ve İstanbul'a nakledilmesi gerektiği belirtilmektedir. Oldukça faklı harp unsurlarından oluşan bu cetveldeki silahların bozuk oldukları için mi yoksa farklı bir amaçla mı gönderildiği belgede belirtilmemektedir. Fakat 41. Fırka'nın mühimmatının büyük bir kısmının İstanbul'a sevk edildiği açıkça görülmektedir. ATASE, İSH-7, 338/195.

¹⁴ ATASE, İSH-7, 319/117.

¹⁵ ATASE, İSH-7, 352/82; ATASE, İSH-7, 338/117.

¹⁶ ATASE, İSH-3, 97/137.

¹⁷ ATASE, İSH-7, 322/28; ATASE, İSH-7, 323/163; ATASE, İSH-8, 411/159.

Fransız ve İtalyan askeri yoktur¹⁸. Kazada yabancı askerî durumu böyleyken Aralık 1919 ile Ocak 1920 arasında şehirde uzun yıllardır yaşayan Ermenilerin önemli bir kısmı şehri terk etmişlerdir. Mütareke Dönemi Karamanı'nda yaklaşık bin civarında ve daha çok ticaretle uğraşan Ermeni'den 55'i Adana, Halep ve İstanbul gibi şehirlere göç etmiştir¹⁹. Dikkat çekici bu durum, Fransızların Adana ve çevresini işgaliyle birlikte bu bölgedeki Ermenilerin yıkıcı faaliyetlerinin Karaman ve çevresine yansması şeklinde değerlendirmek doğru olur. Zira öteden beri Karaman'da yaşayan Ermenilerin ekonomik ve sosyal ilişkileri daha çok Adana ile olmuştur.

Mütareke Dönemi Karamanı'nda dikkat çekici hususlardan birisi de kazadaki esirlerdir. Buna göre 7 Ağustos 1920 tarihi itibarıyla 12. Kolordu Komutanlığı mıntkası dâhilinde bulunan Ereğli'de 106, Karaman'da ise 14 Cezayirli Müslüman esir ile bir binbaşı, iki yüzbaşı, üç üsteğmen, bir teğmen ve üç bayan emir erinden oluşan Fransız esir bulunmaktadır²⁰. 12. Kolordu, kazalardaki askerî birliklere gönderdiği talimata bakılırsa kazalarda bulunan bu esirlerin rahatları ve iaşelerinin sağlanması konusunda titizdir²¹. 19 Ağustos'a gelindiğinde ise Ereğli'de bulunan esirler de Karaman'a gönderilerek bir anlamda Fransız esirler bölgede tek bir merkezde toplandı²². Bu durum Karaman'ın esirlerin tutulması için fiziki altyapısının yeterli ve muhtemelen Güney Cephesi'nden nakledilen Fransız esirler için güvenli bir merkez olduğunu göstermektedir.

3. Konya'daki Ayaklanmaların Karaman'a Yansması

Millî Mücadele yıllarında Karaman kazasının vilayet merkezi olan Konya'da yaşanan askerî ve siyasi gelişmeler doğal olarak Karaman'a da yansdı. Birincisi 26 Eylül 1919'da ikincisi ise 20 Ekim 1920'de gerçekleşen Bozkır İsyanı²³ bunlardan biridir. Konya Valisi Cemal Bey'in şehri terk etmesiyle Bozkır'da başlayan ve kısa sürede etkisi hissedilen bu isyan, doğrudan Kuva-yı Milliye'yi hedef aldı. Millî Mücadele'de Sivas Kongresi'nden sonra gerçekleşen bu isyan kısa sürede Kuva-yı Milliye birlikleri tarafından bastırıldı. Ana hatlarıyla böyle gelişen isyanın etkileri Karaman'da da hissedildi. Özellikle ikinci isyanın çıktığı günlerde 12. Kolordu, millî emellere aykırı bir durumun olmaması ve bunu destekleyenlerin etkisiz hâle getirilmesi için Karaman ve Ereğli'deki muvazzaf

¹⁸ ATASE, İSH-7, 327/144.

¹⁹ ATASE, İSH-7, 326/205; ATASE, İSH-7, 326/92; ATASE, İSH-7, 329/150.

²⁰ ATASE, İSH-7, 338/32.

²¹ ATASE, İSH-7, 338/31.

²² ATASE, İSH-7, 338/34; Niğde'de bulunan asilerin de bir kısmının Karaman'a nakliyle ilgili kazadaki fırka komutanlığına talimat gelmiş, fakat talimatın bir yanlışlıktan kaynaklandığı belirlenerek buradaki esirler Kayseri'ye nakledilmiştir. ATASE, İSH-10, 643/156; ATASE, İSH-10, 643/162.

²³ Bozkır isyanları hakkında detaylı bilgi için bkz. Çağatay Benhür-Erol Yüksel, "Dava Vekili Refik (Koralan) Bey'in Bozkır İsyanına Bakışı", *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır* (06-08 Mayıs 2016), Bildiri kitabı, Selçuk Üniversitesi, Konya 2016, s. 541-554.

ve millî birliklerin hazır olmasını istedi. Nitekim 12. Kolordu, 29 Ekim'de isyancıların Karaman'a yaklaştığı istihbaratını aldı. Fakat Karamanla haberleşmeden sonra kazada asayişin kontrol altında olduğu bilgini aldı. Bunun üzerine Kolordu, kazadaki millî kuvvetlerin silahlandırılmasını ve her an toplanarak ayaklanma bölgesine sevk edilecek şekilde hazırlıklı olunmasını istedi²⁴. Karaman'a isyanın sıçrama ihtimali bilgisi Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın da endişelenmesine neden oldu. Endişenin nedeni ise isyanı bastırmak için birliklerin Akşehir'den yeni hareket etmesiydi. Bu durumda isyan, Karaman tarafına yayılmaya müsaitti. Mustafa Kemal Paşa, isyanın bittiği günlerde Temsil Heyeti adına 5 Kasım'da 12. Kolordu Komutanı Fahrettin Bey'e kararlı ve açık bir şekilde isteğini telgrafla ilettili. Burada; vilayetin tembellik ve becerisizlik nedeniyle Karaman'da da bir isyan ateşinin parlamak üzere olduğu bilgisini aldığı, memleketin asayişinin korunmasının millet için ne kadar önemli olduğunu açıkça gördüğünü ve vilayetin bu teşebbüslerden ne kadar çok etkilendiğini belirterek mülki ve askerî idarenin el ele vererek hain eski vali Cemal Bey ile arkadaşları Zeynelabidin ve biraderi Ziya gibi fitnecilerin ektiği fesat tohumlarının kökten imha edilmesini, asayişin tamamen sağlanmasını, birlik beraberliğin oluşturulmasını ve insanların vatanseverliğe yönlendirilmesini istedi²⁵.

Konya'da ortaya çıkarak Karaman'ı etkileyen bir diğer gelişme ise Delibaş İsyanı veya hadisesidir. Ayaklanma 2 Ekim 1920'de Delibaş ve adamlarının Çumra'yı basmasıyla ciddiyet kazandı. Yaklaşık beş yüz adamıyla Konya üzerine harekete geçen ve Vali Haydar Bey'in gerekli önlemleri almada yetersiz kalması üzerine Konya da 4 Ekim'de Delibaş Mehmet tarafından işgal edildi. Olayın duyulması üzerine kısa süre içerisinde Afyon'da bulunan 12. Kolordu Komutanı Fahrettin Bey'in gönderdiği birlikler ile Ankara'dan gelen Albay Refet (Bele) Bey'in birlikleri 6 Ekim'de Konya'da asayişi sağladı. Bu aşamadan sonra isyancılar, Konya'nın doğusuna çekildi. Fakat Konya'yı işgalden kurtaran Refet Bey'in Genelkurmay'a verdiği rapora göre, Karaman'ın da içinde olduğu Iğın, Beyşehir, Karapınar ve Koçhisar gibi bölgeler ile Konya'nın haberleşmesi

²⁴ ATASE, İSH-8, 413/3; İkinci Bozkır İsyanı'nın yaşandığı bu günlerde isyanı bastırmak için Çumra'da toplanan birliklere katılmak için Karaman'da bulunan 139. Alay'dan Yüzbaşı Musa Bey komutasında 30 kişilik bir müfreze oluşturuldu. Müfreze Karaman'dan hareket ettikten sonra geceyi, günümüzde Kâzımkarabekir kazası idari taksimatından bulunan Kızılkuyu'da geçirmeye karar verdi. 28/29 Ekim 1919 gecesi hiçbir emniyet tedbiri almayan müfrezenin erleri camide, subayları ise köy odasında istirahat hâlindeydi. Sabaha karşı kalabalık bir köylü grup, istirahat hâlindeki asker ve subayları direnmelerine rağmen esir ettiler. Köylüler, müfrezenin atlarından bir kısmı ile askerlerin para ve şahsî eşyalarına el koymakla yetinmeyerek Bozkır isyanı liderlerinin imzasını taşıyan bir idam emri dahi okudular. Fakat gerek akliselim ve yurtsever köylülerin araya girmesi gerekse bölgeye millî kuvvetlerin yaklaşmakta olduğu haberi üzerine askerler kaçıp kurtulabildi. Kızılkuyu Olayı adı verilen bu olay, Mütareke Dönemi'nde hem askerî unsurlardaki düzensizliği hem de ahali arasında bulunan eşkıyalık faaliyetlerine örnek oluşturması bakımından önemlidir. *Türk İstiklâl Harbi*, C. 6, İstiklâl Harbinde İç Ayaklanmalar, Gnkur. Basımevi, Ankara 1974, s. 57-58.

²⁵ ATASE, İSH-7, 352/50.

kesilmişti. Bu gelişmeler olurken Karaman'da da askerî hareketlilik söz konusudur²⁶. Çünkü daha isyanın başında Karaman, Ilgın ve Akşehir'de asker kaçakların toplanarak tavrı aldıkları bilinmekteydi²⁷.

İsyancılar Konya'dan geri çekildikten sonra, Karaman'ın batısında Pınarbaşı Köyü ile demir yolu üzerinde bulunan Arıkören ve Çumra Ovası'nda yaklaşık 500 kişiyle Karaman'ı tehdit etmekteydi. Bu şartlar altında Adana'dan Karaman'a askerî kuvvet gönderilecekti²⁸. Zira Karaman'da bulunan 41. Tümen, Haziran 1920'de Adana Cephesi'nde görev yapması için Pozantı'ya gönderilmişti. Yine bu Tümene bağlı bulunan 131. Alay Akşehir'e, 139 Alay ise Pozantı'ya nakledilmişti²⁹. Bu bakımdan Karaman'da yeterli askerî birliğin bulunmaması nedeniyle müfrezelerin 41. Tümen emrinde toplanması planlandı. Böylesine bir tehdit karşısında Karaman'ın savunması için görevlendirilen ve Adana Cephesi'nde bulunan 41. Tümen bünyesinde iki tabur piyade, 120 kişilik Ali Bey kuva-yi millîye kuvveti ve 70 jandarma eri oluşturuldu. Genelkurmay'ın emriyle oluşturulan bu kuvvetler, Karaman'da toplandıktan sonra Albay Refet Bey'in emrine girecekti. Birlikler araç yokluğu ve hazırlıkların hızlıca tamamlanamaması nedeniyle küçük gruplar hâlinde Karaman'a sevk edilecekti. İlk önce top ve makineli tüfekle takviye edilen ve 436 askerden oluşan 16. Piyade Alayı'nın 1. Taburu 6 Ekim günü sabah saatlerinde Karaman'a geldi. Tabur komutanının ailesi Karaman'da ikamet etmekteydi. Bunun için trenden inen askerlere herhangi bir güvenlik önlemi almadan hemen şehir merkezine gitti. Bu sırada istasyonda pusu kuran ve tedbirsizliği gören asiler, istasyona dağılan ve istirahat etmeye başlayan tabura saldırdı. Tabur 10 kadar kayıp verdikten sonra hemen toparlandı ve şehir merkezinde ailesinin yanında bulunan Tabur komutanını dahi beklemeden Karaman'ın kuzeydoğusunda bulunan Sudurağı istasyonuna çekilmek zorunda kaldı³⁰.

41. Tümen'in birlikleri için Karaman'da isyancıların kurduğu pusu beklenmeyen bir durumdu. Fakat Karaman ve istasyonu, 5 Ekim'de Pınarbaşı'nda toplanan asiler tarafından işgal edilmişti. Aslında Karaman Kaymakamı Hayri Bey yaklaşan tehlike karşısında birtakım önlemler almıştı. Bu kapsamda önce Dâhiliye Vekâletine durumu bildirmiş, Adana ve Silifke'den yardım istemiş ve şehirde bulunan az sayıdaki asker ve gönüllülerle savunma tedbirleri almıştı. Ancak bu savunma tedbirlerine rağmen asiler 5 Ekim'de Karaman'a girmişlerdi. Asiler önce hükümet konağını işgal etmiş ve buradaki silahlara el koymuşlar, daha sonra Askerlik Şubesini basarak

²⁶ *Türk İstiklâl Harbi*, C. 6, s. 192.

²⁷ ATASE, İSH-11, 683/82.

²⁸ ATASE, İSH-10, 625/167.

²⁹ *Türk İstiklâl Harbi*, C. 4, s. 173.

³⁰ *Türk İstiklâl Harbi*, C. 6, s. 196.

buradaki silahları ele geçirmiş ve kaza merkezinden kendilerine katılan bazı kişilerle birlikte hapisanedeki mahkûmları serbest bırakmışlardı³¹.

Karaman'ın asilerin eline geçmesinde hiç şüphesiz en büyük faktör Karaman'da bulunan 139. Alay'ın Haziran 1920'de Mersin taarruzu için Tarsus'a gönderilmesi³². Kazada gelişmeler endişe verici boyuta ulaşınca şehirdeki kuva-yı milleye reislerinden ve Konya mebusu Arif Bey, asilerin elinden kaçarak Mut'a sığınmıştı. Karaman'ı işgal eden asilerin lideri Kerküklü Yusuf Kenan ise Mut'a çektiği telgrafta *On bin kişiyle Mut'a geliyorum.* diyerek Mut'u da tehdit etmiştir³³. Bunlarla da yetinmeyen asiler, Karaman'da Millî Mücadele taraftarı kişilere karşı birtakım olumsuz faaliyetler ve kaza yönetimine el koymak maksadıyla devleti temsil eden müesseselere atamalar yapmışlardır.

Karaman'da bu olaylar yaşanırken Konya'da bulunan Refet Bey de 7 Ekim'de Genelkurmay'a gönderdiği telgrafta Karaman'ın asiler tarafından işgal edildiğini ve isyancılara karşı hızlı hareket edilmediği takdirde isyanın Niğde'ye kadar genişleyebileceğini belirterek Konya'dan sonra hareket yönünün Karaman olacağını bildirdi. Yine aynı telgrafa göre tehdit Karamanla ile sınırlı değildi ve neredeyse bütün Konya ve özellikle Isparta Sancağı'nın Konya'ya yakın yerleri isyan hâlindeydi³⁴.

Öte yandan Karaman istasyonunda isyancıların pusu faaliyetinin gerçekleştiği gün Adana Cephesi Komutanı Selahattin Adil Bey, Genelkurmay'a gönderdiği raporda Karaman'ın asilerin eline geçme ihtimalinin yüksek olduğunu ve bu kanaatinin de sebebinin 5 Ekim'de Karaman'a gönderilen müfrezeden haber alınamaması olduğunu bildirdi. Bu bakımdan yeni gönderilen birliklerden Karaman'a hâkim tepelerin tutulmasını ve dikkatli davranılmasını istedi³⁵.

Karaman'da ise asilerin ani baskınına uğrayan Tabur, oldukça hırpalanmış, hatta Tabur komutanı Karaman'da kalmıştı. Bu nedenle Tabur, Adana Cephesi'nden gelecek yeni birlikleri beklemeye başladı. Yeni gelenlerle Ayrancı'da toplanan birlikler, birkaç gün burada bekledikten sonra ancak 8 Ekim'de sıkı emniyet tedbirleriyle Karaman'a doğru hareket etti. Yolda asilerin demir yoluna yaptığı tahribatı tamir ederek Karaman'a geldiğinde, asilerin bahçeler içerisinde mevzilendiği bilgisini aldı. Bunun üzerine harekete geçen birlikler, üç saatlik bir çatışma neticesinde asilere önemli miktarda kayıp verdirerek kazadan çıkmalarını sağladı. Düzenli birlikler

³¹ ATASE, İSH-12, 804/108.

³² ATASE, İSH-13, 861/91; ATASE, İSH-13, 861/102; ATASE, İSH-13, 861/121.

³³ Kemal Çelik, *Mut Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Karar Defteri ve Millî Mücadele'de Mut*, AKDHYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2001, s. 115.

³⁴ *Türk İstiklâl Harbi*, C. 6, s. 192-193.

³⁵ ATASE, İSH-10, 583/4.

ile Kuva-yı Milliyeciler'den oluşan bu askerî kuvvetler, asileri dağıttıktan sonra Karaman'a girerek ilçe kaymakamı ve müdafaa-i hukuk üyelerini kurtardılar. Bunun yanında isyana katılanların bir kısmı kaçamadı ve tutuklanarak hapsedildi. Yapılan tahkikatta Karaman köylerinde başlayan ayaklanmanın kaza merkezinden de destek bulduğu görüldü³⁶.

41. Tümen'e bağlı birliklerin asiler üzerine harekâta başladığı gün Refet Bey de Konya'dan Karaman'a doğru hareket etti. Arşiv belgelerinde iki farklı yönden gelen birliklerin asilere karşı birlikte hareket edip etmedikleri hakkında bilgiye ulaşılamadı. Fakat birbirleriyle iletişim hâlinde oldukları kesindir. Neticede 9 Ekim'de Karaman'a gelen Refet Bey'in Karaman çevresindeki asilere karşı başlattığı geniş çaplı harekât sonuç verdi ve isyancılar Bozkır istikametine kaçmak zorunda kaldı³⁷. Refet Bey'in 10 Ekim'de Genelkurmaya; *Karaman'dan çekilen asilerin önemli kısmının Pınarbaşı ve Kasaba mevkilerine ve bir kısmının da Karadağ Emirler istikametine çekilmekte oldukları* belirtilmekteydi³⁸. Karaman'ın işgalinden sonra, bu taburların hareket tarzları ve yaptıkları işler, Albay Refet (Bele) tarafından düzenlendi. Bu birliklerin başlıca görevleri Karaman ve çevresinin asilerden temizlenmesi oldu. Yakalanan asilerin cezalandırılması için Divan-ı Harp Mahkemesini kurdurdu. Yargılamalarda tamamı Karaman ve civar köy yerleşimlerinden olan onlarca kişiye çeşitli cezalar verildi. Ceza alanların bir kısmı Doğu Cephesi'ne gönderildi, kürek cezası alanlar ise cezalarını çekmek için Diyarbakır ve Erzurum'a sevk edildi.

Askerî belgelere göre Karaman ve diğer kazalardaki isyan, işgalciler tarafından kendilerine karşı direnen millî hareketlere engel olunması için planlanmıştı. Öyle ki Fransızlar, 6 Ekim 1920'de casusluk için oluşturdukları bir heyeti Karaman ve Silifke'ye gönderme kararı almıştı³⁹. Bu durum mütareke ortamında casusların faaliyetlerinde önemli oranda başarı sağladıklarını göstermektedir. Ancak bu başarıyla sağlanan ayaklanmalar, millî faaliyetlerde bulunan mahalli güçler tarafından da kısa sürede bastırıldı. Bu ise Millî Mücadele'yi yönetenlerin yerinde ve zamanında aldıkları önlemlerle ilişkiliydi.

Karaman'da işgal faaliyeti çok kısa süren ve kazadan kaçmak zorunda kalan isyancılar ise Konya'nın Bozkır, Seydişehir ve Akseki gibi kazalarındaki isyancılara katılarak buralara önemli miktarda zarar verdi. Neticede 1920 yılının Ekim ayında başlayan bu isyan, Kasım ortalarına kadar Konya, Isparta vilayetleri ile Akşehir, Bozkır, Ermenek, Yalvaç, Şarkikaraağaç, Eğridir, Beyşehir,

³⁶ *Türk İstiklâl Harbi*, C. 6, s. 196-197.

³⁷ *Türk İstiklâl Harbi*, C. 6, s. 193.

³⁸ *Türk İstiklâl Harbi*, C. 6, s. 194; ATASE, İSH-11, 683/151.

³⁹ ATASE, İSH-12, 804/85.

Manavgat, Akseki, Alanya ve Karaman'ı içine alan çok geniş bir sahada etkili oldu⁴⁰. Anlaşılan Karaman'da Mondros sonrası yerleştirilen 41. Tümen'in Adana Cephesi'ne ve ayrıca mevcut kalan birliklerden bir kısmının da isyanın Konya'da görüldüğü sırada buraya gönderilmesi isyancıların Karaman'ı kısa sürede ele geçirmesinde etkili oldu. İsyana katılanlara bakıldığında ise daha çok Karaman ve çevresine mensup kişiler olduğu görülmektedir. Bu durum Mondros mütarekesiyle oluşan siyasi ve askerî otorite boşluğunun sonucu olarak görülmelidir. Ayrıca orduların terhis sürecinde asker kaçakları ve eşkıyalık faaliyetlerinin arttığı, Konya ve çevresinde millî hareketlere karşı olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensuplarının önemli bir taraftara sahip olduğu düşünüldüğünde isyanın kısa sürede hem Konya hem de Karaman'da büyük yansımaları oldu. Neticede Delibaş isyanı sonrası Karaman ve çevresinde asayişin tamamen sağlanması 15 Ekim'de gerçekleşti ve bundan sonra kaza bütün kaynaklarıyla Millî Mücadele'ye katkı sağlar hâle geldi.

4. Fransızların Karaman ve Çevresinde Ekonomik Nüfuz Kurma Çalışmalarına Bir Örnek: Zahire Meselesi

Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devleti için 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile fiilen sona ermişti. Sonrasında İtilâf Devletleri, mütareke hükümlerini farklı yorumlayarak Anadolu'da işgal hareketlerine girişmiş ve bu işgalleri de özellikle 7. maddeye dayandırmışlardı. İngiltere'nin başladığı işgal hareketlerine daha sonra Fransızlar ile İtalyanlar da katılmış ve işgal hareketlerini daha düzenli yürütmek için Londra'da işgal kuvvetleri komuta kademesini dahi belirlemişlerdi.

Güneyde Fransızlar, Dörtyol'dan sonra Adana'da kalıcı bir işgal düşüncesiyle hareket etmeye ve Osmanlı Devleti'nin siyasî varlığını hiçe sayan birtakım faaliyetlere girişmeye başladılar. Fransızların ve onların hizmetlerine giren Ermenilerin işgal hareketleri sırasında bölgede yaşayan Türklere karşı zararlı faaliyetleri üzerine ortaya çıkan tepki, ilerleyen süreçte Karaman civarına kadar yayılmıştır. Dolayısıyla Fransızlar, mütareke sonrasında ekonomik ve Askerî nüfuz sahasını güneyden iç kesimlere doğru genişletme gayreti içerisinde olmuşlardı.

Bunu destekleyecek nitelikteki en önemli olaylar, Fransızların Karaman'daki zahirenin ihracını yaparken yaşanmıştır. Aslında Karaman'ın Bağdat Demir Yolu Hattı üzerinde ve zahire üretim kaynakları açısından jeopolitik bir konumda olması ve zahire depolama ambarının istasyona yakın bir yerde bulunması bu ilginin nedenidir. Hakikaten Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı günlerde yani Kasım 1918'de Bağdat Hattı'nda zahire depolama ve sevkiyat noktalarından biri

⁴⁰ *Türk İstiklâl Harbi*, C. 6, s. 197, 200.

olarak Karaman'daki zahire ambarları kullanılmıştır. Mütarekenin ilk aylarında bu ambarda depolanan zahire, Bağdat hattı şirketine ait olması nedeniyle korunması ve sevkine müsaade edilmemesi planlanmıştır. Toros kumandanı, Yıldırım Orduları Müfettişliğinden zahirenin korunmasını talep etmiştir: *Mezkür zahire Toros kıtaatı ve şirket-i inşaiyyenin malı olup ahar (başka-diğer) bir mahale nakliye ambarın tahliyesi mümkün olamadığından gerek ambara ve gerekse zahireye ilişilmemesi için icap edenlere emr buyrulması maruzdur (arz olunur)*⁴¹. Ancak Karaman'da öğütmeye elverişli değirmen olmaması⁴² ve bir müddet sonra kış mevsiminde ambarların akması üzerine zahirenin önemli bir kısmında çürüme tehlikesi ortaya çıkmıştır. Bu nedenle 41. Fırka ahalinin ihtiyacı gözetilerek 400 bin kg buğday, arpa, çavdar, mısır ve burçaktan oluşan zahirenin ya Ereğli'ye ya da Karaman'da bir başka yere nakledilmesini istemiştir⁴³.

Buradan anlaşılacağı üzere mütarekenin ilk yılı farklı bölgelerde depolarda bulunan zahire, çürüme ve bozulma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Gerek bu durum gerekse işgalcilerin mütareke şartlarıyla zahire ihtiyacını karşılamak için vilayetlerde mülki idarelerin bilgisi dışında zahire, liman şehirlerine demir yolları aracılığıyla nakledilerek ihraç edilmiştir. Konya'daki 12. Kolordu Komutanı ve o günlerde vali vekili de bulunan Fahrettin (Altay) Bey, Konya'da bulunan zahirenin bilgileri dışında İstanbul ve İzmir'e nakledilmesinden rahatsız olmuştur. Bu durumu hem Dâhiliye Nezaretine bildirmiş hem de benzeri faaliyetlerin mülki idarelerin iznine tabi olmasını istemiştir. Ayrıca Ereğli civarından zahirenin Mersin yoluyla ihraç edildiği bilgisini vermiştir⁴⁴. Benzer şekilde Ağustos 1919'dan itibaren Antalya, Kuşadası, Finike ve Kaş iskelelerinden yaklaşık 500 ton buğday ve arpa ihraç edildiği bilgisi Dâhiliye Nezaretine mutasarrıflar tarafından rapor edilmiştir⁴⁵. Bu bilgiler Ekim 1919'da kurulan Ali Rıza Paşa Hükümetinin gündeme gelmiştir. Dâhiliye Nezareti gerek daha önce ihraç edilenler gerekse ihraç edileceklerle ilgili Karaman ve Ereğli depolarındaki çürümekte ve bozulmakta olan zahirenin peşin bedeli ödenmek şartıyla Mersin'den ihraç edilmesine müsaade etmiştir. Esasında belirli şartlarla ihraç edilmesi gereken zahire sadece ticaret odalarının iznine tabi tutulmuştu. Fakat Ekim ayında Anadolu'dan İzmir'e ihraç edilmek üzere külliyyatlı hububat ve hayvan sevk edilmekte olduğu istihbaratı üzerine Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Dâhiliye Nezaretinden bunlara engel olunmasını istemiştir⁴⁶. Aynı günlerde yine Aydın, Konya, Karesi (Balıkesir), Kütahya, Afyon, Menteşe vilayetlerinden de erzak, hububat

⁴¹ ATASE, İSH-6, 263/142.

⁴² ATASE, İSH-6, 263/137.

⁴³ ATASE, İSH-7, 351/85.

⁴⁴ BOA, Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye (DH.İ.UM), 20-07/2-30,8, H. 17.02.1338 (11 Kasım 1919).

⁴⁵ BOA, DH.İ.UM, 20-07/2-30,5, H. 17.02.1338 (11 Kasım 1919).

⁴⁶ BOA, DH.İ.UM, 20-07/2-42, 2, H. 07.03.1338 (10 Aralık 1919).

ve hayvan ihracına mâni olunması emredilmiştir⁴⁷. Kasım ayına gelindiğinde Bedosaki isimli şahıs her hafta Mersin'den üç vapura zahire ve hayvan yükleyerek bir kısmını İzmir'deki Yunan işgal kuvvetlerine bir kısmını ise Cezayir'e gönderdiği Dâhiliye Nezaretine bildirilmiştir. Aynı günlerde bu ihraçla bağlantılı olması muhtemel olan gelişme ise Karaman ve Konya vilayetinin diğer kazalarından Fransız ordusu adına Karaman'daki müteahhitleri aracılığıyla zahire sevk edilmesidir⁴⁸.

Anadolu'da bütün bu zahire ihracıyla ilgili gelişmeler olurken, İstanbul'da zahire ihtiyacı had safhadadır. Öyle ki İstanbul'da zahire sıkıntısı nedeniyle zahire ve un fiyatları yükselerek işe buhranı ortaya çıkmak üzeredir. Bu durumun önlenmesi için bir an önce Anadolu'daki demir yolu hatları üzerinden zahire nakliyatına başlanması emredilmiş ve nakliyatın yapılması için hatlarda vagonların artırılması istenmiştir. Fakat mütareke şartlarından olsa gerek Çumra, Konya ve Sarayönü'nde İstanbul'a zahire sevki için yeterli miktarda vagon bulunmamaktadır. Bunun için İtilaf Devletleri nezdinde girişimlerde bulunulması, diğer istasyonlardan vagon temin edilmesi ve burada çürümeye yüz tutmuş zahirenin bir an önce getirilmesi emredilmiştir⁴⁹. Hükûmetin aynı talimatı Aralık ayında Karaman'a da gelmiştir. Fakat Karaman tüccarlarına ait 10 vagon zahire, demir yolu şirketi tarafından yeterli vagon olmadığı gerekçesiyle yerine getirilmemiştir. Hükûmet bunun üzerine Karaman'dan İstanbul'a sevk edilecek zahire için vagon tahsis edilmesini mülki yöneticilerden istemiştir. Ayrıca bu günlerde Mersin ve Antalya'da Suriye ve diğer harici bölgelere ihracat yapmanın yasak olduğunun İtalyan Askerî temsilcisine bildirilmesini ilgili mahalli yöneticilere bildirilmiştir⁵⁰.

10 Aralık 1919'da Dâhiliye Nazırı Damat Şerif Paşa, Sadrazam Ali Rıza Paşa'ya Konya Valisi Ali Suphi'nin vilayetindeki zahire ihracıyla ilgili mektubunu iletmiştir. Burada ülkedeki yemeklik ve tohumluk zahirenin ancak kendi ihtiyacına yetecek miktarda olduğu ve eğer zahire ihracına izin verilirse zahirenin yabancı memleketlerden ithal edilmesi gerekeceği bildirmiştir. Ayrıca olağanüstü şartlar gereği Karaman ve Ereğli havalisinden külliyyatlı zahire ve hayvanın Adana ve dolayısıyla Fransızlara sevk edilmesinin uygun görülmemesini ve bu konuda gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir. Mektupta dikkat çekici olan ise bir önceki ay Ermeni ve Rum tüccarların Niğde, Karaman ve Ereğli depolarından aldıkları ve Adana-Mersin yoluyla ihraç ettikleri

⁴⁷ BOA, DH.İ.UM, 20-07/2-42, 1. H. 07.03.1338 (10 Aralık 1919).

⁴⁸ BOA, DH.İ.UM, 20-07/2-42, 2,3,6, H. 07.03.1338 (10 Aralık 1919).

⁴⁹ BOA, DH.İ.UM, 20-08/2-28, H. 16.04.1338 (8 Ocak 1920).

⁵⁰ BOA, DH.İ.UM, 20-08/2-29, H. 16.04.1338 (8 Ocak 1920).

zahire yüz otuz vagonu bulmuştur. Bir başka dikkat çekici husus ise Müslüman tüccarlara vagon verilmeyerek İstanbul'a zahirenin naklinin engellenmiş olduğudur⁵¹.

Mütareke sonrası işgal ve nüfuz alanını sürekli genişleten Fransızlar, diğer İtilaf Devletleri gibi Anadolu'da işgal alanlarındaki birçok ham madde kaynağına göz dikecektir. Karaman'ın da işgal sahalarına yakın ve Bağdat Demir Yolu Hattı üzerinde tarımsal kaynaklara sahip bir yerleşim yeri olması Fransızların ilgisini çekmiştir. Bu çerçevede Fransızlar, gerek güneydeki askerlerinin iase ihtiyaçlarının karşılanması gerekse başka amaçlarla Karaman ve çevresinde bulunan zahireye mütareke sonrası göz dikecektir.

Fransızlar bu düşüncelerle, Adana ve çevresindeki işgal sahasının hem hinterlandını muhafaza etmek hem de tarımsal kaynaklara sahip olabilmek amacıyla Bağdat Demir Yolu Hattı'nın Ulukışla-Ereğli-Karaman-Konya kısmındaki istasyonları askerî olarak kontrol etmek için biri rütbeli olmak üzere askerler göndermiştir. Bu doğrultuda 11 Aralık 1919'da Adana'dan gelen trenle bir rütbeli komutasında dört Fransız askeri Ulukışla ve Ereğli'ye, yine bir rütbeli komutasında iki siyahi⁵² ve bir Ermeni'den oluşan dört asker Karaman'a, bir binbaşı bir yüzbaşı ile altı nefer asker de Konya'ya gelmiştir. Söz konusu yerleşim yerinde bulunan askerî birlikler ise gelen Fransız askerlerini başlangıçta istasyonların işletmesini yapan Fransız şirket adına istasyonu korumak için gelen sulh müfrezeleri olarak düşünmüştür. Ancak Niğde'de bulunan 11. Fırka Komutanlığı böylesine bir faaliyet karşısında hemen harekete geçerek bunu bir işgal olarak değerlendirmemek için Harbiye Nezareti'nden kendilerinde bir emir bulunmadığını Fransız askerî unsurlarına iletmiş ve 24 saat içerisinde Ulukışla ve Ereğli'ye gelen Fransız askerlerin Adana'ya dönmelerini istemiştir. Benzer bir girişim Karaman'da bulunan 41. Fırka da yapmıştır. 11. Fırka bu uyarıyı yaptığı sırada gelişmeleri Harbiye Nezareti ile 12. Kolorduya da bildirmiştir⁵³. Fakat fırkanın bu hareketi 12. Kolordu tarafından uyum görülmemiş ve Harbiye Nezareti'nden konu ile ilgili görüş istemiştir. Birkaç gün sonra ise Harbiye Nezareti, 12. Kolorduya bu şekilde işgalin mütarekenin ilgili hükümlerine aykırı olmadığını ve engellememesini istemiştir⁵⁴. Bunun üzerine istasyonlara gelen Fransız askerlerin faaliyetleri, söz konusu yerlerdeki mevcut askerî birlikler tarafından engellenemediği gibi yenileri de gelmeye devam eder. Örneğin 19 Aralık'ta Karaman'a bir Fransız asker daha gelmiştir⁵⁵.

⁵¹ BOA, DH.İ.UM, 20-7/2-64, H. 24.03.1338 (17 Aralık 1919).

⁵² Belgede geçtiği şekilde belirtilmiştir.

⁵³ ATASE, İSH-7, 326/68; ATASE, İSH-7, 326/65.

⁵⁴ ATASE, İSH-7, 326/86.

⁵⁵ ATASE, İSH-7, 326/126.

Fransız askerlerine Harbiye Nezareti'nin emriyle sessiz kalmak zorunda kalan birliklerin yerine, bu defa mütarekenin hükümlerini kabul etmeyen millî kuvvetler harekete geçmiştir. Karaman Kuva-yı Milliyesi, 23 Aralık 1919 günü istasyonda bulunan Fransız askerlerinden şehri dört gün içerisinde terk etmesini bir mektup vasıtasıyla istemiştir⁵⁶. Bunun üzerine 12. Kolordu, 41. Fırkadan mahalli bir asayiş sorununa dönüşmeden meselenin çözülmesini emretmiştir. 41. Fırka, Kuva-yı Milliyecilerin kararlılıklarına bakılırsa onlara ancak silahla engel olunabileceği ve zaten mevcut kuvvetlerinin yetersizliğiyle beraber halka karşı silah kullanmanın vahim sonuçlar ortaya çıkarabileceği nedeniyle meseleyi sulh ile halletmeye çalıştıklarını bildirmiştir.⁵⁷ Aslında Karamanlılar, mülki yöneticilere herhangi bir müracaat yapılmadan silahlı Fransız askerlerin gelmesini işgal öncesi bir gelişme olarak değerlendirmiştir. Zamanla askerî kuvvetlerin artacağı düşüncesindedirler. Bunun dışında Adana'da Osmanlı bayrağının indirilmesi ve Silifke'ye Fransız askeri sevk edilmesinden rahatsızdırlar. Ayrıca ticari amaçla Mersin'de bulunan Karamanlı tüccar Yahnicizade Muhtar Efendi'nin hapse atılması ve sonrasında dört yüz lira ile tahliye olması, Silifkeli tüccar Çelebizade Ferit Efendi'nin de aynı uygulamaya tabi tutulması, Müftüzade Ahmet ile Kadızade Sabit Efendi gibi Karamanlı kişilerin de kayıp olması hadiselerinin etkisindedirler ve sorumlu olarak Fransızları görmektedirler. Tüm bunlara bakılarak Karaman halkı Kuva-yı Milliye aracılığıyla Fransız askerlerin şehri terk etmesini istemiştir⁵⁸. Esasında kazada bulunan askerî birliklerin de Fransız askerlerinin gitmesini istediği açıktır ve ileri sürdükleri gerekçeler sadece mahalli ve millî menfaatlerin Kuva-yı Milliye aracılığıyla sağlanmaya çalışılmasıdır. Neticede adeta bir krize neden olan Fransız askerler, Kuva-yı Milliye'nin kararlı tutumu karşısında 27 Aralık'ta Karaman'dan ayrılmak zorunda kalmış ve Adana'ya gitmiştir⁵⁹.

Harbiye Nezareti için istasyonlardaki yabancı askerler, mütareke hükümlerinin gereğidir. Dolayısıyla Fransızların bu faaliyetlerini mütareke hükümlerine aykırı bulmadığı gibi "komiser sıfatıyla oturacak Fransızlara" engel olunmamasını Konya'da bulunan 12. Kolordu aracılığıyla fırka komutanlıklarından istemiştir. Bu sebeple Karaman ve diğer kazalarda Fransız askerlere karşı yapılan millî uygulamalar yanlıştır. Özelde ise Karaman'da yaşanan kriz nedeniyle Fransızların gidişi üzerine 12. Kolordu Komutanı Fahrettin Bey, Harbiye Nezaretini olayla ilgili bilgilendirmiştir. Fahrettin Bey 30 Aralık günü olayın bütün yönleriyle yaptığı bilgilendirmede,

⁵⁶ Fransızların yazışmaları Kuva-yı Milliye tarafından takip edilmektedir. Ereğli Kuva-yı Milliyesi, Fransız askerlere Adana'dan gönderilen mektupları kontrol etmektedir. Bu durumdan rahatsız olan Fransız askerler, 12. Kolordu'ya benzeri faaliyetlerin engellenmesiyle ilgili isteğini bir mektupla iletmiştir. ATASE, İSH-7, 326/119.

⁵⁷ ATASE, İSH-7, 326/134; ATASE, İSH-5, 202/68; ATASE, İSH-7, 326/119.

⁵⁸ ATASE, İSH-7, 326/137.

⁵⁹ ATASE, İSH-7, 326/133; ATASE, İSH-2, 52/94.

gerek olayın nedenlerini gerekse halkın çekinceleri ve Fransızların mütarekeye aykırı faaliyetlerini ortaya koymuştur.

Fahrettin Bey, öncelikle meselenin önüne geçmek için başlangıçta Karaman'a gönderilen 41. Fırka komutanını azarladığını, 139. Alay Komutanının ise görevinin değiştirildiğini belirtmiştir. Olayla ilgili bu adımları attığını belirttikten sonra olayın gelişimi hakkında düşüncesi şöyledir: Olay yaşandığı sırada telgraf hatları bozuk olduğu için Karaman'daki birliklere emirleri geç ulaşmıştır. Bu olayın mütarekeyi ihlal ettiğine katılmamakla beraber olayın yaşanmasına taraftar değildir. Fransızların kendisine müracaat ettiklerinde, onlara Karaman'da böyle bir olayın yaşanamayacağını bildirdiği için mahcupdur. Hatta olayı müteakip bu mahcubiyetini düzeltmek için Karaman'daki Fransız zabiti Konya'ya davet etmiş ve gerekli görürse kendisine muhafız verebileceğini iletmiştir. Ancak söz konusu yetkili asker, böyle bir teklif karşısında mahalli mülki yetkililere müracaat etmiştir. Mülki idarecilerin ise Karaman'daki güvenlik mensuplarıyla gerekli tedbirleri almaması, olayı bütün yönleriyle askerî birliklerin üzerine bırakmıştır. Oysa kazadaki asayişin asıl sorumlusu olan mülki idareciler bu olaydan etkilenmemiş görünüyor. Bundan başka Konya'da mütareke kontrol zabiti olan İngiliz zabitin meseleye dair hiçbir şey söylememiş olması dikkate değerdir. Ayrıca Konya'da Fransız istihbarat zabiti olan yüzbaşının, olay yaşandıktan sonra daha iki gün önce 12. Kolorduya ziyaret yapması dikkat çekici bir durumdur. Fransızlar mütarekeye uygun olarak hattı kontrol edeceklerini hükûmete bildirmeleri, bundan sonra talimatın gelmesi ve kazaya gelen askerlerin de önce kazanın mülki amirine ve mevki komutanına giderek resmî görevlerini tebliğ etmeleri gerekirdi. Hattın kontrolü her istasyonda bir zabıt ve birkaç silahlı kişi bulundurmamak demek olmadığından, buradaki durum Adana'daki gelişmelerden çok etkilenen ve Adana'ya yakın yerlerin ahalisinin yavaş yavaş bir işgal durumuyla karşılaşabileceklerini düşünmeleridir. Eğer mütarekenin ihlali söz konusu ise Fransızlar, daha önce Adana'da Osmanlı bayrağını yasaklamaları, posta için pul oluşturmaları, memurlukların kimseye danışılmadan kaldırılması gibi daha birçok uygulamanın mütareke hükümlerine uygun olduğunu iddia edemezler. Bundan dolayı Kolordu, kendi mıntıkası dâhilinde mütareke şartlarının ihlal edilmesine müsaade etmemiştir. Fakat bu olayın yaşanmasından dolayı üzgündür ve benzeri bir olayın yaşanmaması için çalışacaktır⁶⁰.

Karaman'da bu olayların yansımaları böyleyken, askerlerin kazadan ayrılmasından birkaç gün sonra Fransızlar ile yeni bir kriz ortaya çıktı. Karamanlı tüccar Sabit Efendi ve ortakları Adana'da Fransızlar ile yaptıkları sözleşme gereğince Karaman'dan yüz vagon buğdayın bir kısmını Adana'ya sevk etti. Fakat diğer kısmı sevk edilirken Ulukışla'da Niğde Kuva-yi Milliyesi

⁶⁰ ATASE, İSH-7, 326/137; ATASE, İSH-2, 59/40.

tarafından durdurularak Adana'ya gitmesi engellendi. Bunun üzerine maiyetlerinde ağır silahlar bulunduran ve üç yüz askerden oluşan Fransız müfrezesi, mahalli yetkililerden buğdayın kendilerine teslim edilmesini istedi. İzin verilmemesi üzerine buğday yüklü vagonların hepsi zorla alınarak Adana'ya götürüldü. Zahirenin Adana'ya ulaştırılmasında Karamanlı tüccarlar da memnuniyetlerini Adana'daki Fransızlara bildirdi. 12. Kolordu ise Harbiye Nezaretine, benzeri olayların yaşanmaması için önceden gerekli tedbirlerin alınmasını veya izin verilmesini istedi⁶¹. Bu gelişme bir bakıma Karaman'a gelen Fransız askerlerin amaçlarını ortaya koymaktadır. Zira buğdayın Karaman'dan çıkış zamanı düşünüldüğünde Fransız askerlerin Karaman'da bulunduğu günlerde buğdayın sevke hazır hâle getirilmesine ve sevk edilmesine katkı sunduğu rahatlıkla söylenebilir.

Bu olay sonrasında Harbiye Nezareti'nden 12. Kolorduya gönderilen şifreden anlaşıldığı üzere Ulukışla'da zahirenin tutulmasını sağlayan Kuva-yı Milliye değil, Niğde'de bulunan 11. Fırka komutanıdır. Fırka komutanı Konya, Karaman ve diğer yerlerden gelen zahirenin Adana'ya depozito⁶² karşılığında ihracına hükûmetin izin vermesine, Adana Valisi Celal Bey ve Fransızların müracaatlarına rağmen olumsuz yanıt vererek zahire yüklü treni yaklaşık bir hafta bırakmamıştır⁶³. Harbiye Nezareti bu olaydan dolayı fırka komutanını iki şekilde ikaz etmiştir. Birincisi mütareke şartlarının zarar görmesine neden olacak harekette bulunduğunu, ikincisi de ihracat ve ithalata yetkili olmadığını bildirmiştir. Hatta 11. Fırkanın bu tutumuyla hükûmetin zor durumda kaldığını ve haysiyetinin zedelendiğini belirtmiştir. Dahası Adana'da Osmanlı Devleti'nin valisi ve memurları olduğu düşünüldüğünde yine kendi memleketimize kendimizin yasaklamış olduğu gibi anlam çıkacağı konusunda uyarmıştır. Benzeri bir gelişmenin yaşanmaması için 12. Kolordu Komutanlığına kesin talimat verilerek bu tür konularda mahalli hükûmetlerin yetkili olduğu bildirilmiştir. Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın, *Zorla vagonların istirdat (geri alma) suretiyle haysiyet-i hükûmeti ihlale sebebiyet vermek gibi acı netâyiç (sonuçlar) vatana hizmet olamayacağını düşünmek lazımdır.* şeklindeki düşüncesi bir bakıma savaş sonrası memleketin içinde bulunduğu duruma rağmen benzeri faaliyetlerin vatana hizmet olmayacağını tavsiye etmesi, mütareke günlerinde hükûmet üyelerinin içinde bulunduğu teslimiyetçi düşüncüyü ispatlar şekildedir⁶⁴. Neticede bir taraftan 21 Ocak 1920'de Karaman'daki 41. Fırka Kumandanlığına

⁶¹ ATASE, İSH-7, 326/157; ATASE, İSH-2, 59/40.

⁶² Fransızların Mersin yoluyla zahireyi ihraç etmemeyi hükûmete taahhüt etmesidir.

⁶³ Bekletilen zahireler 50-60 vagon oluşmaktadır. BOA, Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi Evrakı (DH. SFR.), 656/15, R. 27 Kânûnevvvel 1335 (27 Aralık 1919).

⁶⁴ ATASE, İSH-7, 327/69; ATASE, İSH-7, 368/192; Adana Valisi Cemal Bey, gelişmeleri ve düşüncelerini Dâhiliye Nezaretine bildirmiştir. Burada belirtildiğine göre Ulukışla'da tutulan trende dokuz vagon zahire bulunmaktadır. Cemal

gönderilen tezkire ile Karaman, Ereğli ve Ulukışla istasyonlarında Fransızların komiser sıfatıyla bulunmalarına engel olunmaması istenirken diğer taraftan sadece Karaman'dan değil Konya'dan da Adana tarafına gönderilecek zahireye engel olunmaması istenmiştir. Bu adımlarla daha önce Kuva-yı Milliye tarafından zorla gönderilen Fransız askerlerin bu istasyonlara yeniden gelmelerinin de önü açılmıştır⁶⁵.

Bağdat Demir Yolu Hattı'nın bu kesimine olan ilgisinin ekonomik temelli olduğu aşikâr olan Fransızlar, 1920 yılının ilk günlerinde bölgeden zahire sevk etmeye devam etmiştir. Bu çerçevede mütarekenin ilk ayında İstanbul'da İtilaf İşgal Kuvvetleri Komutan Yardımcısı iken ilerleyen günlerde görev yeri Beyrut olan General Brunoust, Suriye ve Adana'daki Fransız birliklerinin zahire ihracını karşılamak için harekete geçti. Bunun için Karaman tüccarlarından Ata Bey⁶⁶ ile ortağı eski Adana telgrafçılarından Kürd Fahri'yi 150 vagon zahirenin sevki için Karaman'a gönderdi⁶⁷. Anlaşılan bu girişim sözleşmeye göre ikinci grupta sevk edilmesi gereken zahiredir. Birinci grup ise Sabit Efendi öncülüğünde yapılan ve Adana'ya Fransız askerî birlikleri sayesinde ulaştırılan zahire olmalıdır.

Karaman'dan milyonlarca kilo buğdayın Adana ve Suriye'ye sevk edileceği bilgisi Ankara'da bulunan 20. Kolorduya da ulaşmış ve 12. Kolorduyu uyarmıştır: Zahire Türkiye aleyhine faaliyetler yürüten bir orduya gönderildiği için büyük sakıncalar doğuracaktır. İşgal sahasına yakın olması nedeniyle zahirenin Ulukışla'da tutulması uygun olmayacaktır. Bunun için yapılması gereken müdahale, bölgeye yönlendirilen Karaman Kuva-yı Milliyesi'nin zahireyi sattırmaması şeklinde olması daha uygundur⁶⁸. Bunun dışında henüz durum sakinleşmemiş ve kendi ahalimizin ileride sıkıntı çekeceği muhtemel iken Fransızların muharip unsurlarının üzerimize çekilmesi gerek Suriye gerekse kuzeydeki çıkarlarımıza zarar verecektir⁶⁹. 20. Kolordunun görüşlerine bakılırsa Ankara Fransızlarla yeniden bir çatışmaya girmek istememektedir. Zahirenin Anadolu dışına çıkarılmasını engellemek için Kuva-yı Milliye'nin araç olarak kullanılması ise dikkat çekicidir. Bu durum henüz düzenli orduların kurulmadığı ve mevcut kolorduların da Harbiye Nezareti'ne bağlı

Bey, nezaretten benzeri olayların yaşanmaması için izin istemiştir. Ayrıca Ereğli'den sevk edilecek zahireye de müsaade edilmesini istemiştir. Cemal Bey'e göre Konya, Karaman ve Ereğli civarındaki zahire gerek Adana çevresinde zahire yokluğu nedeniyle ekmeğin dahi fiyatlarının yükselmesi gerekse buralardaki zahirenin yağmur nedeniyle çürümeye yüz tutması zahirenin ihracını gerekli kılmaktadır. BOA, DH.İ.UM, 20-8/2-13, H. 07.04.1338 (30 Aralık 1919).

⁶⁵ ATASE, İSH-7, 326/218; ATASE, İSH-5, 204/185.

⁶⁶ İstihbarat bilgilerine bakılırsa Ata Bey, aynı zamanda İngiliz ve Fransızlar adına casusluk yapmaktadır. ATASE, İSH-13, 931/62.

⁶⁷ ATASE, İSH-7, 327/78.

⁶⁸ ATASE, İSH-7, 327/87.

⁶⁹ ATASE, İSH-2, 62/65; ATASE, İSH-5, 202/142.

olduğu düşünüldüğünde zaman kazanma düşüncesidir. Ayrıca mevcut askerî birliklere zarar verilmek istenmemektedir.

Aralık 1919'da 41. Fırkanın Ulukışla'da oluşturduğu buhran, en azından resmî makamlar nezdinde böylece çözüme kavuşmuştur. Fakat 20. Kolordunun isteği paralelinde bir gelişme Ocak 1920'de Karaman'da yaşanmıştır. Konya Valisi Suphi Bey'in 4 Ocak 1920'de Dâhiliye Nezaretine gönderdiği şifreye bakılırsa Karaman Kuva-yı Milliyesi Mersin'e sevk edilecek zahireyi yasaklamış ve böylelikle engel olmuştur⁷⁰. Engellenen zahire Ata Bey ile ortağına ait olması muhtemeldir. Nitekim benzer faaliyetler Karaman ile sınırlı kalmaz. Ereğli ve çevresinde Ocak ayının sonunda benzeri faaliyetler Dâhiliye Nezaretine rapor edilmiştir. Buraların Niğde'de bulunan 11. Fırkanın kontrol sahasında bulunması ve fırkaya mensup askerler tarafından engellenmesi dikkate alındığında fırka komutanı kararlılığından bir şey kaybetmemiştir. Fırka komutanı zahirenin sevk edilmemesi için istasyonlara birer zabıt ile ikişer asker dahi görevlendirmiştir. Dâhiliye Nezareti benzeri faaliyetlere bir an önce engel olunması için emir verilmesini ve çürümeye yüz tutan zahirenin bir an önce devlet sınırları içerisinde olan Adana'ya sevk edilmesini istemiştir⁷¹. Şubat ayına gelindiğinde Ereğli çevresinde sorunlar çözülmemiştir. Çünkü askerî makamlar zahirenin Adana'ya değil Mersin'e gönderildiğinden emindir. Yani zahire Adana'daki vatandaşların hizmeti için değil ihracat için sevk edilmektedir. Ayrıca ahalden toplanan zahirenin bedelleri satıldıktan sonra ödenmek üzere dolayısıyla teminatsız olarak toplanmaktadır. Bu durum askerî unsurların elini güçlendirdiğini düşünen Vali Suphi Bey, hem tüccarların haksız kazanç sağlamalarının önüne geçmek hem de oluşan sorunların çözümü için zahirelerin teminatsız şekilde Adana ve İstanbul'a gönderilmemesini talep etmiştir⁷².

Askerî birliklerin ve Kuva-yı Milliye'nin bütün engellemelerine karşın Şubat 1920'de Konya istasyonundan toplanan zahire Adana'daki Fransız askerlerinin iaşesi için eksiksiz sevk edilmiştir. Karaman'da ise daha sevk edilmeyi bekleyen 100 civarında vagon bulunmaktadır. Valilik, bunların da 15'inin sevkine başlanabileceğiyle ilgili Konya Fransız temsilciliğine bilgi vermiştir⁷³. Neticede kara ve demir yollarıyla Anadolu ve Karaman'dan gelecek zahire ve hayvanların transit nakliyatı sırasında Pozantı'da yapılacak teftiş ve yüzde bir vergi alınması, 18 Şubat 1920 tarihli bir kararnameyle belirli bir usule bağlanmıştır. Buna göre: 20 Şubat'tan itibaren

⁷⁰ BOA, DH. SFR., 656/31, R. 4 Kanûnusânî 1336 (4 Ocak 1920).

⁷¹ BOA, DH.İ.UM, 20-8/2-71, H. 12.05.1338 (2 Şubat 1920); Fırka komutanının engellemesi Maliye Nezaretinin de gündemine gelmiştir. Nezaret, bölgeye gönderdiği bir müfettişin raporunu dayanak göstererek Harbiye Nezaretine engellemeler nedeniyle ahali ve tüccarların zarar ettiklerini ve fırkaya bağlı askerî birliklerin faaliyetlerinin önlenmesini istemiştir. Harbiye Nezareti de yeniden 12. Kolordu'ya emir vermiştir. ATASE, İSH-2, 52/6.

⁷² BOA, DH.İ.UM, 20-8/2-88, H. 20.05.1338 (20 Şubat 1920).

⁷³ BOA, DH.İ.UM, 20-9/2-18, H. 13.06.1338 (4 Mart 1920).

demir yolu ve kara yoluyla Anadolu ve Karaman'dan hayvan ve zahirenin transit şekilde nakline Pozantı'da müsaade edilmiştir. Bu hususta nezaret etmek ve istatistik tutmak üzere Pozantı, Adana ve Tarsus'ta daireler oluşturulmuştur. Kara yoluyla transit gönderilecek zahireler ve hayvanlar Pozantı teftiş dairesince görülerek usulünce beyannameler düzenlenecek ve yüzde bir muayene vergisi ile hayvanlar damgalanacaktır. Pozantı yoluyla kara yolundan geçen zahire ve hayvanlara gidecekleri yere kadar bir gümrük memuru refakat edecektir. Demir yoluyla geçecekler de aynı şekilde Pozantı kontrol dairesi tarafından görülerek hayvanlar damgalanacak ve düzenlenen beyannameleri arabanın vagonlarına bağlanacak ve vagonlar kurşunlanacaktır (varış noktasına kadar açılmamak için kapatılması). Kararnameye uymayanlar cezalandırılacaktır, ayrıca askerî ve mülki görevliler bu kararnamenin hükümlerini uygulamada görevlidir⁷⁴.

5. Güney Cephesi'nde Fransızların İşgal Sahasını Genişletmesi Sonucu Mandason-Arıkören Arasında Yaşanan Tren Faciası

Mütareke döneminin getirdiği olağanüstü şartlar içerisinde birçok trajedi söz konusudur. Birinci Dünya Savaşı'nı kaybeden Osmanlı Devleti için işgallerle oluşan haksızlıkların yanında iâşe, ulaşım ve sosyal alanda yaşanan ve unutulmaması gereken olaylar bulunmaktadır. Mütareke günlerinde Karaman kazası içerisinde bulunan Mandason-Arıkören arasında meydana gelen tren faciası bu olaylardan birisidir. Olay, 23 vagondan müteşekkil ve 1669 numaralı bir yük ve yolcu treninin 21-22 Şubat 1919 günü Ereğli'den Konya'ya hareket hâlindeyken gece saat üçte, benzinin tutuşması ve akabinde askerî mühimmata ateşin temasıyla oluşan patlamayla meydana gelmiştir. Patlama trenin ön kısmına yakın vagonların birinde meydana gelmişti. Bu nedenle patlamanın olduğu kısımdan tren ikiye bölünmüştür. Öyle ki lokomotif ile yük ve yolcu vagonları birbirinden ayrıldığı gibi demir yolu hattı da harap olmuştu. Lokomotif belgelerinde ifade edildiği şekliyle adeta "kaçarak kurtulmuş" ve Konya yönüne doğru hareket etmişti. Treninin orta kısmındaki 14 vagon ağır hasar alarak devrilmiş ve birbiri üzerine yığılmış bir hâldeydi. Arka kısımda bulunan yedi-sekiz vagon ise güçlükle Karaman'a doğru çekilerek kurtarılabildi. İlk anda 43 kişinin öldüğü belirlenmiş ve 52 ağır yaralı da imdat treniyle Konya'ya sevk edilmişti⁷⁵.

Trende önemli miktarda yolcu olduğu gibi özellikle Askerî mühimmat ve teçhizat ile kıymeti yaklaşık üç milyon otuz iki bin dört yüz kuruş değere sahip çeşitli posta malzemeleri de bulunmaktaydı. Asıl önemlisi trende önemli miktarda asker ve sivil vatandaş vardı. 14 vagonun tahrip olması neticesinde oluşan bu olayı trajik hâle getiren ise kazada asker ve sivil 51 kişinin

⁷⁴ BOA, DH.İ.UM, 20-9/2-23, H. 23.06.1338 (14 Mart 1920).

⁷⁵ ATASE, İSH-1, 75/91; ATASE, İSH-2, 55/46.

ölmesi, 70 kişinin çeşitli şekilde yanarak veya farklı nedenlerle yaralanması ve 50'den fazla kişinin ise kayıp olması veya tamamen yanmasıdır⁷⁶. Kaza hakkında 41. Fırkanın soruşturmasıyla ortaya çıkan bu verilere bakıldığında olayı bir facia olarak nitelenebilir.

Kazada ilginç olan nokta ise posta, yolcu ve askerî mühimmat taşıyan vagonların neden bir arada olduğu veya bir lokomotifle bağlandığıydı. Çünkü askerî malzeme taşıyan trenler hızlı, yolcu ve posta trenleri ise daha yavaş hareket etmeliydi. Bu nedenle sivil ve askerî unsurları taşıyan vagonlar ile posta vagonları daha çok yavaş hareket eden karma veya yük trenlerine bağlanıyordu. En önemlisi de böyle bir uygulamanın riskleri nedeniyle tercih edilmediği idi. Bu sorular özellikle Anadolu Demir Yolları Askerî Komiseri ile Posta, Telgraf ve Telefon Nazırlığı⁷⁷ için merak konusuydu ve ilgili kurumlardan bunun bir zorunluluk olup olmadığına cevabı beklenmekteydi⁷⁸.

Kazanın yaşandığı demir yolu hattının kontrolü, mütareke gereği İtilaf Devletlerine bırakılmıştı. Bu bakımdan kaza ile ilgili ilk değerlendirmelerde trenin İtilaf Devletleri tarafından sevk edildiği düşünülürdü. Hatta sevk edilen cephanenin Osmanlı Devleti'ne ait olmadığı dahi ileri sürüldü. Fakat askerî mühimmat üzerindeki sır bir müddet sonra ortadan kalktı. Gerçekten yük, posta, yolcu ve askerî malzeme unsurlarının bir araya getirilmesi tahmin edildiği gibi olağanüstü şartlarda oluşmuştu. Zira Çiftehân'ın Fransızlar tarafından 3 Şubat'ta işgali üzerine buradaki cephane ve askerî malzemeler 12. Kolordunun bilgisi dâhilinde iç kesimlere nakledilmek istenmişti⁷⁹.

Esasında faciyanın kaynağı Güney'de Fransızların işgal sahasını genişletmesiyle ilgiliydi. Bu doğrultuda Fransızlar ilk olarak, 1 Şubat 1919'a kadar müsaade edilmesine rağmen, 27 Aralık 1918'de Pozantı'yı işgal etti. Bu sayede İç Anadolu ile İstanbul-Adana demir yolu ulaşımını kontrol altına almak ve Kilikya'daki egemenliğini pekiştirmek istiyordu⁸⁰. Bundan sonra Pozantı'dan altı kilometre uzaklıkta ve Konya Vilayetine bağlı Çiftehân'ı işgal ederek mütareke hükümlerine aykırı bir şekilde işgal sahasını genişletti. Genişleme bir bakıma buraya yakın bir konumda bulunan Ulukışla'nın da tehdit altına girmesi demekti. Bunun için Ulukışla'daki askerî araç-gereç ve mühimmatın Konya, Niğde, Karaman ve Afyon depolarına taşınmasını gerekiyordu⁸¹. Bu şartlar içerisinde, belki de dikkat çekmemesi için yolcu ve posta vagonlarına askerî malzeme ve mühimmat

⁷⁶ ATASE, İSH-7, 351/179.

⁷⁷ Nisan 1919'dan itibaren nazırlık, genel müdürlük oldu.

⁷⁸ ATASE, İSH-2, 55/46.

⁷⁹ ATASE, İSH-2, 55/46.

⁸⁰ Kâmil Erdeha, *Millî Mücadele'de Vilâyetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975, s. 314.

⁸¹ Kemal Çelik, *Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s.

eklenmişti. Olayın yaşandığında ortaya çıkan soruların cevabı ise olağanüstü şartlarda ve gizlice bu askerî unsurların taşınması kararı ve bunun uygulanmasından başka bir şey değildi.

Kazada vefat eden ve yaralananlara bakıldığında kadın ve erkek sivillerin yanında önemli miktarda Askerî personel de bulunmaktadır⁸². Kazada ölenlerin 100 kişinin üzerinde ve ağır yaralananların ise 70 olması olayın büyüklüğünün göstergesidir. Mütareke döneminde yaşanan kargaşa ortamının getirdiği olumsuzluklardan birisi olarak değerlendirilmesi gereken bu olay, kazanın oluşumunda askerî ve sivil unsurlara sahip vagonları bir araya getirmenin ne gibi büyük olumsuz sonuçlar ortaya çıkardığını görmesi bakımından önemlidir.

6. Millî Mücadele’de Karaman’ın Genel Görünümü ve Millî Mücadele’ye Katkısı

Mondros Mütarekesi’nden sonra kurulan millî cemiyetlerin ortak amacı, azınlıklar ve işgalci devletlerin Anadolu’da yaptığı haksızlıklara karşı millî hakların korunmasıydı⁸³. Bu düşünce doğrultusunda mütareke sonrası özellikle Ermeni ve Rum azınlıkların taşkınlık yaptığı vilayetler ile işgale uğrayan ve uğrama ihtimali bulunan vilayetlerde millî hareketler başladı ve kısa sürede gelişti. Bir başka ifadeyle İstanbul Hükûmetlerinin mütarekenin haksız ve hukuksuz uygulamalarına sessiz kalması üzerine Türk milleti Müdafaa-i Hukuk, Muhafaza-ı Hukuk, Redd-i İlhak gibi cemiyetlerle siyasi, Kuva-yı Milliye ile de askerî teşekküllerle mücadeleye başladı. Mütarekeden hemen sonra Anadolu’da birçok vilayette bu siyasi ve askerî yapılar hızla görülürken Konya Vilayetinde ise Sivas Kongresi sonrası Mustafa Kemal Paşa’nın talimatıyla oldu. Bu durumun oluşmasında iki hususun dikkate alınması gerekir. Birincisi 1919 yılında Millî faaliyetlere karşı Damat Ferit Paşa hükümetinin bütün politikalarını harfiyen uygulayan Cemal Paşa’nın iki dönem Konya Valisi olması, ikincisi ise azınlık ve işgal faaliyetlerinin bu vilayet sınırları içerisinde somut bir şekilde görülmemiş olmasıdır. Vilayet ve çevresinde özellikle 12. Kolordu ve Karaman’da bulunan 41. Tümen’in yönlendirmesiyle Anadolu’daki millî duygu ve hareketlere destek eksik değildi.

Karaman aslında Millî Mücadele’nin ilk günlerinde mütareke sonrası gelişmeleri yakinen takip etmekte ve işgalleri kaygıyla izlemekteydi. Bu bakımdan Anadolu’nun birçok yerleşim yerinde olduğu gibi İzmir’in Yunanlar tarafından 15 Mayıs 1919’da işgali üzüntüyle karşılandı ve kazada protesto edildi. Bu işgal Karamanlılar için Wilson prensiplerinin açıkça bozulması anlamı taşımaktaydı. Ayrıca çoğunluğu Müslüman olan memleketin Osmanlı egemenliğinde kalması istekleriydi ve işgallerin devam etmesi hâlinde Millî Mücadele’ye desteklerinin tam olacağını net

⁸² BOA, DH.İ.UM, 19/1, H-05-06-1337 (25 Şubat 1920).

⁸³ Tefik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu’da*, Cumhuriyet Gazetesi Yay, İstanbul 200, s. 26.

bir şekilde ortaya koydular: *Biz Karaman kazası ahalisi bu suretle cebren yapılacak istilaları kanımızın son damlasına kadar men etmeye karar verdik. Hak ve adalet uygulanmaz ise barış ayakta tutulamaz.* Bu düşüncelerle bir taraftan işgallere karşı mücadeleyi savunurken, diğer taraftan da İstanbul hükûmetini önlem almakta acele etmesi konusunda uyarmaktaydı. Belediye Reisi Ahmet, Cemiyeti İslâmiye Reisi Mehmet Vasfi, ulemeden Asım ile eşraftan Mehmet, Mehmet Sabri, Hilmi, Yakup ve Sabri Beyler imzalı telgraf, gerek hükûmeti göreve çağırması gerekse başlayacak olan Millî Mücadele’de safını açıkça belli etmesi bakımından mühimdir⁸⁴.

Mustafa Kemal Paşa, Konya’da millî teşkilatların kurulması gerektiği düşüncesindeydi. Bu nedenle Birinci Bozkır İsyanı’nı bastırmak için şehirde bulunan Refet Bey’e bu düşüncesini ilettili ve Refet Bey’in öncülüğünde şehirde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 8 Ekim 1919’da kuruldu. Bu gelişme aynı zamanda vilayetin kazası olan Karaman’ın da millî teşkilatlanmaya katılması anlamına geliyordu⁸⁵. Bu durumu 12. Kolordu, 22 Ekim 1919 günü bölgeden gönderdiği raporda “Karaman Harekât-ı Milliye’ye iştirak etti” şeklinde bildirdi⁸⁶. Dolayısıyla Konya’dan hemen sonraki günlerde millî harekete katılan Karaman, artık Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Kuva-yı Milliye aracılığıyla Millî Mücadele’nin bütün kararlarına hem katılacak hem de bölgede uygulayacaktı. Kurulan Karaman Kuva-yı Milliye⁸⁷ teşkilatını, başlangıçta Arif (Baysal) Bey, daha sonra ise Mersin Kuva-yı Milliye Reisi Emin Arslan Bey ile faal olarak birlikte hareket eden Fethi Bey yönetmekteydi⁸⁸.

Karaman’da millî teşkilatlanma arşiv belgelerinde böyle olmakla birlikte, daha önceki tarihlerde özellikle Silifke ve Mersin’de Fransızlara karşı yürütülen millî hareketlere Karaman’daki askerî birliklerden önemli miktarda askerî destek sağlanıyordu. Bu kapsamda Mut Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Kuva-yı Milliyesi aracılığıyla 139. Alay, önemli miktarda destek oldu. Bu destek, 5 Aralık 1919’da develerle nakledilen iki yüz Rus yapımı tüfek ve yirmi bir sandıkta otuz

⁸⁴ Hamdi Atamer, “Millî Direnme”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S: 7, Nisan 1968, s. 20-21.

⁸⁵ Mehmet Önder, *Millî Mücadele’de Konya, Delibaş Hadisesi*, Yeni Kitap Basımevi, Konya 1953, 64. Aslında Karaman’da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti daha önceki günlerde kurulmuştu. Fakat Vali Cemal Paşa’nın adamlarının sıkı takibi sonucunda Karaman Müftüsü Hadizâde Mustafa Efendi, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti evraklarını alarak Mut’a kaçmak zorunda kalmıştı. Çelik, *Mut Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Karar Defteri*, s. 104.

⁸⁶ ATASE, İSH-5, 196/236.

⁸⁷ Karaman’da oluşturulan millî teşekküllerin zaman zaman çevrede olumsuz hareketleri de söz konusudur. Örneğin Karaman’da Fevzi Bey idaresindeki Kuva-yı Milliye müfrezesine mensup bazı kişilerin Mut’ta birtakım keyfi uygulamalar yaptığı Mut Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin 20 Temmuz 1920 günlü kararlarına konu olmuştur. Bkz. Çelik, *Mut Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Karar Defteri*, s. 17,70.

⁸⁸ ATASE, İSH-12, 835/120.

bin adet cephaneden oluşuyordu⁸⁹. Karaman'dan gelen silahlar makbuz karşılığında gönüllülere dağıtıldı⁹⁰.

Karaman'da millî teşekküllerin oluşmasıyla kazadaki millî yapıların Güney Cephesi'ne desteği daha da arttı. Bu doğrultuda Aralık 1919'da Yüzbaşı Emin Arslan, Konya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından Adana'ya Kuva-yı Milliye Müfrezesine Komutanı olarak atandı ve Emin Arslan Bey, Konya ve çevresinden topladığı 85 kişiyle 5 Ocak 1920'de Karaman'a doğru hareket etti. Emin Arslan Bey'i ve müfrezesini Karaman Belediye Reisi Hüseyin Bey ve Arif Bey karşıladı. Emin Arslan Bey'in müfrezesine Karaman'da da yirminin üzerinde er ve erbaş katıldı. Yeni katılanlar Karaman Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından giydirilirken Karaman Askerlik Şubesi Başkanı Binbaşı Murat Bey de 139. Alay deposundan silah, cephane ve teçhizatları sağladı. Karaman'dan her bakımdan desteği fazlasıyla gören ve daha da güçlenen müfrezesini, Silifke Askerlik Şubesi Başkanlığına atanan Binbaşı Emin (Mengenli) Bey'in emrine girerek 20 Ocak'ta Mut'a hareket etti⁹¹. Karaman, Mersin ve çevresindeki millî kuvvetlerin ulaşım, iaşe ve askerî donatımı bakımından mühim bir mevkiye bulunmaktaydı. Karaman'dan Silifke'ye geçiş için genellikle kullanılan kara yolu, patika ve sadece merkeplerle gidilebilen Mut yoluydu. Bunun dışında Silifke'ye ikinci yol Mara (Kırobası) üzerindendi. Her iki yol, çok bozuk ve ormanlık bir yapıdaydı. Yollar sadece piyade ve süvarilerin hareket edebileceği şekildeydi. Yolların güzergâhındaki arazi gerek savunmaya gerekse yollar dışında hareket etmeye elverişli değildi⁹².

Güney'de Fransızlara karşı yürütülen mücadelelerde Karaman'ın desteği Silifke ile sınırlı kalmadı. Mut Müdafaa-i Hukuk Karar Defteri kayıtlarına göre Ekim 1920'de Karaman ve Mut'tan Adana Kuva-yı Milliye teşkilatına destek için millî kuvvetler gönderildi⁹³. Yine Fransızlara karşı Maraş'ta yürütülen mücadelede Ereğli ve Karaman'dan 200'ün üzerinde er desteği sağlandı⁹⁴.

Bütün bu bilgilere bakıldığında Millî Mücadele'nin ilk yıllarında Karaman, daha çok Güney Cephesi ile etkileşim hâlinde olmuştur. Buna karşın TBMM'nin düzenli birlikleri kurması ve devamında Batı Cephesi'nde Yunanlara karşı mücadelelerin yoğunlaştığı günlerde kazanın Batı Cephesi'ne bütün yönleriyle katkısı söz konusudur. Özellikle demir yolu hattı üzerinde bulunması

⁸⁹ Çelik, *Mut Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Karar Defteri*, s. 17,70.

⁹⁰ Çelik, *Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi*, s. 315.

⁹¹ Çelik, *Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi*, s. 307-308.

⁹² ATASE, İSH-10, 627/27; Silifke ve Mersin'de Fransızlara karşı yürütülen mücadelelerde Karaman, Mut ve Silifke Kuva-yı Milliyesi birlikte hareket etmiştir. Nitekim Fransız Fevkalade Komiserliği'nin İstanbul Hükûmetine verdiği 3 Şubat 1920 tarihli notada "içlerinde Karamanlıların da bulunduğu beş yüz kişilik muntazam bir kuvvetin Mut'ta toplandığı" ve kendilerine karşı oluşan bu çetelerin faaliyetlerinin durdurulması istenmiştir. ATASE, İSH-2, 58/2.

⁹³ Çelik, *Mut Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Karar Defteri*, s. 65.

⁹⁴ ATASE, İSH-12, 802/20.

nedeniyle cepheye taşınacak cephaneye ve erzaklar için oluşturulan Ulukışla-Karaman-Konya-Sarayönü hattı üzerinde önemli levazım duraklarından birisiydi. Önemli miktarda cephaneye ve erzak depolarının Karaman'da olması nedeniyle 1921 yılı başlarında hat ve nokta komutanlığı ile levazım sevk memurluğu oluşturuldu⁹⁵. Karaman depolarında toplanan buğday Afyon-Çay savunmasında görevlendirilen I. Orduya sevk edilmekteydi⁹⁶.

Millî Mücadele'nin Batı Cephesi 9 Kasım 1920'de, Batı ve Güney olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Güney Cephesi'nin merkezi Konya, komutanı da Albay Refet Bey olmuştu. Bu komutanlığa bağlı 7. Atlı Piyade Tümeni ve tümen emrinde bulunan ve her biri 300 erden oluşan 5 ve 6. Atlı Piyade Alayları Karaman'da konuşlandırılmıştı. Esasında Kayseri'de oluşturulan ve komutanlığına Ertuğrul Grubu Kurmay Başkanı Binbaşı Derviş (Korgeneral) Bey'in atandığı bu Tümen, 23 Kasım 1920'de Karaman'a geldi. Burada tümenin eksik hayvanları ile diğer ihtiyaçları tamamlanarak barındırılması sağlandı. Bir süre sonra 7. Atlı Piyade Tümeni lağvolunarak yerine 2. Süvari Tümeni verilmişti. Karaman'da hayvan depolarının bulunması burada atlı birliklerin oluşturulmasında önemli bir unsurdur. 1921 yılında kazada bulunan 500 yataklı seyyar hastane, 1922'de Batı Anadolu Menzil Müfettişliğine bağlı olarak 800 yatak kapasitesine sahipti⁹⁷.

Batı Cephesi'ne başlangıçtan itibaren aynı ve nakdi yardımlarıyla öne çıkan vilayetlerin başında Konya bulunmaktadır. Özellikle Yunan ordusunun Afyon'a kadar geldiği günlerde Konya'nın rolü daha da önemli hâle geldi. Batı cephesinde mücadelelerin yoğunlaştığı günlerde gerek istihkâm hizmetlerinde gerekse muharebelerde görevlendirmek amacıyla Konya ve çevresinde yardımcı birlikler oluşturulmuştu. Müzaheret İstihkâm Taburu olarak isimlendirilen bu birliklerin sayıları 2.000'lere kadar ulaşmaktaydı. Bunların içerisinde Karaman, Ermenek, Mut ve Silifke atlı müzaheret kıtaları da bulunmaktaydı ve daha çok Karaman'dan Akşehir'e sevk edilerek 12. Kolordu emrine giriyordu. Esasında bu müzaheret birlikleri Konya'nın diğer kazalarında da oluşturulmakta ve daha sonra askerî birliklerin emrine verilmekteydi⁹⁸.

Türk ordusunun Batı Cephesi'nde kazandığı zaferler diğer şehirlerde olduğu gibi Karaman'da da sevinçle karşılandı. Millî Mücadele'nin zaferle neticelenmesi için camilerde dualar edildi ve hükümet konağı önünde kutlamalar tertiplendi. En önemlisi de gerek halkın sevinç hissiyatını yansıtmak gerekse yürüttüğü mücadele için Büyük Millet Meclisi'ne tebrik ve destek telgrafları çekildi. Bu doğrultuda İkinci İnönü Zaferi nedeniyle Karaman'dan TBMM'ye 4/5 Nisan

⁹⁵ *Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler*, C. VII, Genelkurmay Basımevi., Ankara 1975, s. 237, 245, 286.

⁹⁶ ATASE, İSH-9, 604/105.

⁹⁷ *Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler*, C. VII, s. 539, 543, 591; *Türk İstiklal Harbi*, C. II, Kısım 3, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999, s. 49.

⁹⁸ *Türk İstiklal Harbi*, C. II, Kısım 3, s. 437, 479.

1921’de gönderilen destek telgrafı şöyleydi: *Üç günden beri sabahları Karaman’da büyük âlimler, memurlar, amirler, subaylar ve belediye görevlileri, ahali camii şerifte düşmanın kahrolması, kahraman ordumuzun zaferlerinin devamı için kırk bir hatm-i şerif okunarak dua etmişler ve bu gecede Miraç Kandili hürmetine şehitlerin ruhuna ithaf olunmak üzere bir Mevlid-i Nebevi okutulacağı malumat olarak arz eyler ve şu mübarek geceyi ümera, subaylar ve ahali namına tebriklerimizi arz eyleriz⁹⁹.*

Benzer şekilde Sakarya Savaşı günlerinde, 22 Ağustos 1921 tarihli ve Belediye Başkanı Ahmet Tefvik imzalı telgraf, Türk ordusuna dua ve destek içermekteydi: *Ordumuzun yılmaz azim ve imanı karşısında iki defa feci şekilde perişan olan düşman ordusunun bu defa da imha edileceğine kuvvetli bir imanla inanan Karaman ahali dalga dalga köylerden gelerek birlikte on bin kişilik bir miting akdederek pek harareti ve heyecanlı nutuklar arasında milletin ulvi gayesini elde edinceye kadar malen, beden en bütün varlığını feda edeceğine bir kere daha ahd ve yemin eyledi. Vatanın müdafaası uğrunda kahramanca ve insanüstü bir gayretle çalışan zat-ı devletinize ve mebuslarımıza, bütün kumandanlarımıza minnettarlıklarımızı ve saygılarımızı arz eder, her biri sevgili yavru ve kardeşlerimiz olan arslan yürekli, cesur ordumuza selam ve hürmetlerimizin aracılığıyla tebliğini istirham eyleriz. Yine Ermenek kazası da bu telgraftan iki gün önce TBMM aracılığıyla Türk ordusuna benzer içerikte desteğini ilettili: *Memleketimizi pis ayakları ile kirleten Yunan’ın def edilmesine kadar malen, beden en bütün fedakârlıkları yapmaya amadeyiz. Şehrimizde toplanan kalabalık selam ve saygılarının orduya iletilmesini talep ve Allah’tan yardım için dua etmişlerdir. Bu içtima esnasında yardım toplanmıştır. Ermenek kazası savaşın en şiddetli olduğu günlerde destek telgrafını yineler. Karaman ise Sakarya Savaşı’ndan sonra Belediye Başkanı ve Müftü Mustafa imzasıyla Belediye Meydanı’nda vatanperver konuşmaların yapıldığını, kurbanların kesildiğini ve zafer duası edildiğini duyurur¹⁰⁰. Karaman halkı, Büyük Taarruz günlerinde yine cepheden gelen zafer haberleri üzerine şehirde kutlamalar tertip etti ve başlangıcından itibaren desteklediği Millî Mücadele’nin haklı gururunu yansıtmaya devam etti.**

Sonuç

Coğrafi konumu gereği Karaman, Osmanlı Devleti’nin mütareke sonrası güneyden askerî birliklerini çekme ve konumlandırma faaliyetleri içerisinde hem bir durak hem de askerî unsurların bekleme, yerleşim ve depolama alanı olmuştur. Başlangıçta bu yapısı Millî Mücadele’nin başlamasıyla yerini hareketliliğe bırakmıştır. Kazadaki mevcut askerî birlikler gerek güney gerekse

⁹⁹ Haluk Selvi-Bülent Cırık, *Millî Mücadele’de TBMM’ye Anadolu’dan Çekilen Telgraflar*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara 2020, s. 211.

¹⁰⁰ Selvi-Cırık, *TBMM’ye Anadolu’dan Çekilen Telgraflar*, s. 222.

batı cephesine nakledilerek bu bölgelerin savunulmasında mühim roller üstlenmiştir. Özellikle Adana-Silifke hattında işgal faaliyetlerini genişleten Fransızlara karşı mücadele eden düzenli ve gönüllü birliklere iâşe ve muhabere anlamında katkılar sunmuştur. Karaman'ın demir yolu hattı üzerinde olması nedeniyle kazaya yabancı askerlerin de geldiği görülmektedir. Bu durumun dikkat çekici yönü ise mütareke gereği Anadolu'da diğer birçok istasyonda benzeri faaliyetlere ses çıkarılmazken Karaman'daki kuvvetler hassastır ve tepkilerini ortaya koymaktan çekinmemiştir. Güney cephesi ile olan etkileşiminin yanında doğal olarak Konya Vilayeti'nde yaşanan askerî ve siyasi gelişmelerin etkilerine doğrudan veya dolaylı muhatap olmuştur. Bozkır İsyanı'nın Karaman'a yayılma ihtimali üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın endişelenerek kazada millî birlik ve beraberliğin sağlanmasını istemesi Karaman'a verdiği önemin göstergesi olmuştur. Buna karşın Delibaş İsyanı'nın Karaman'a yayılması erken önlemlere rağmen engellenememiştir. Burada isyana mahalli ve Karaman köylerinden desteğin olması kısa süre de olsa isyancıların kazayı ele geçirmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Kazaya neredeyse eş zamanlı şekilde Refet Bey ile Adana'dan kuvvetlerin gelmesi Millî Mücadele için şehrin ne kadar önemi olduğunu göstergesidir. Burada dikkat edilmesi gereken husus Fransızların bölgede casuslar aracılığıyla kargaşa çıkarmaya dönük faaliyetleri desteklemiş olmasının belgelere yansımış olmasıdır. Zira Fransızlar, oluşturacakları kargaşa sayesinde bölgenin ekonomik kaynaklarını yöneteceklerini bildikleri gibi güneye iâşe ve askerî anlamda desteğinin de kesileceğini biliyorlardı.

Millî Mücadele yıllarında kazada yaşanan gelişmelerden en dikkat çekici olanı şüphesiz zahire meselesidir. Esasında meselede amaç Konya Vilayeti'nin zahire kaynaklarını yönetmekti. Burada gerek Karaman'da depolama alanlarının fazlalığı gerekse civarında üretim kaynaklarının devamlılığı kazadaki zahireye Fransızların göz dikmesini sağladı. Fakat beklemedikleri şekilde Karaman ve Ereğli'de ortaya çıkan tepki, meseleyi hükûmet düzeyinde bir soruna dönüştürdü. Fransızlar zahire ihracını, rahatça yapabildiği gibi zor kullanarak ve yöredeki tanınmış kişiler aracılığıyla yaptı. Fransızların Karaman'dan ihracat yoluyla kesin olarak ne kadar zahire götürdüğü belgelere yansımamıştır. Bazı belgelere 100, bazılarında ise 150 vagon şeklinde zahire miktarı zikredilmektedir. Miktar ne olursa olsun tepkilerden sonra hükûmetin, sadece Karaman'dan değil Anadolu'nun başka yerlerinden de zahire ve hayvan ihracatına izin vermesi savaş sonrası yokluklar içerisinde olan Anadolu'yu yok saymasıydı. Üstelik buna yüzde birlik bir vergi ile müsaade etti. Söz konusu zahire ve havyaların bir kısmı güneyde bulunan Fransız askerlerin ihtiyacı için kullanılırken bir kısmı da Mersin'den ihraç ediliyordu.

Zahire ekseninde gelişen bu olayın mütareke döneminde gerçekleşmesi düşündürücüdür. Zira Birinci Dünya Savaşı'ndan yeni çıkılan ve ekonomik açıdan son derece kötü bir dönemde

Osmanlı Hükûmetinin İtilaf Devletlerine sadece siyasi olarak teslim olmadığı, aynı zamanda ekonomik olarak da teslim olduğu anlaşılmaktadır. Bir başka ifadeyle İtilaf Devletlerinin zahireye ilgisi siyasi ve askerî olarak Anadolu'yu kontrol etmenin yanında ekonomik kaynaklarına da yön vermek isteğinden başka bir şey değildi. Bu bakışa ilave edilmesi gereken bir başka bakış açısı ise işgalci devletlerin iâşe ihtiyaçlarını yine işgal sahalarının hinterlandından karşılamış olmalarıdır. Daha da önemlisi savaştan sonra olağan şekilde İstanbul ve diğer pek çok şehrin zahireye ihtiyacı varken, İstanbul Hükûmeti önce ihracata izin vermez fakat bir süre sonra izin vermek zorunda kalır. Bir bakıma zorunluluk olan bu durumu, işgalci devletlerin İstanbul hükûmeti üzerindeki baskısı ve hükûmetin de teslimiyeti olarak değerlendirmek gerekir. Bunun yanında işgal sahalarındaki Osmanlı vatandaşlarını gerekçe göstererek zahirenin Mersin yoluyla İzmir'deki Yunanlara gönderilmesine ses çıkarılmaması mütareke ortamında hükûmetin teslimiyetçi politikalarının bir başka örneğidir. Buna karşın Harbiye Nezareti, kolordu ve hükûmetin talimatlarına rağmen birçok askerî birliğin zahire ihracını engelleme faaliyetleri ise Anadolu'daki millî duyguların ne kadar canlı olduğunun kanıtıdır.

Mandason-Arıkören arasında yaşanan tren kazası veya faciası, mütarekeyle oluşan olağanüstü şartların bir ürünüdür. Gerçekleşmesi ve sonuçları itibariyle yaşanan facia, Fransızların güneyde işgal sahalarını genişletmesinin etkisiyle dönemin askerî makamları tarafından alınan büyük bir riskti. Çünkü askerî mühimmatın iç kesimlere mütarekeye muhalif olmayacak şekilde ve dikkat çekmeden taşınması gerekiyordu. Bunun da yolu sivil vatandaşların ve postanın olduğu bir tren vasıtasıyla taşınmasıydı. Esasında bu tehlikeli karar, muhtemel ki askerî mühimmatın hızlıca yüklenmesiyle birleşince büyük bir faciayla sonuçlandı. Bu bakış açısını destekleyecek belgelerde bir bilgi bulunmamasıyla birlikte sonuçlarına bakıldığında rahatlıkla söylenebilir.

Mütarekenin ortaya çıkardığı böylesine olumsuz durumlar, TBMM Hükûmetinin Anadolu'da birlik ve beraberliği sağlamasıyla diğer şehirlerde olduğu gibi Karaman'da da ortadan kalktı. Özellikle Batı Cephesi'nde kazanılan zaferlere Karaman, bütün kaynaklarıyla birlikte ve fedakârca destek oldu. Batı Cephesi'nde kazanılan zafer haberleri kısa zamanda kazaya sevinç olarak yansıdı ve bu sevinçlerini de kaza halkı destek olarak yansıttı.

KAYNAKÇA

ARŞİVLER

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye (DH.İ.UM), H-05-06-1337, 19/1.

BOA, DH.İ.UM, H. 17.02.1338, 20-07/2-30.

BOA, DH.İ.UM, H. 07.03.1338, 20-07/2-42.

BOA, DH.İ.UM, H. 24.03.1338, 20-7/2-64.

BOA, DH.İ.UM, H. 07.04.1338, 20-8/2-13.

BOA, DH.İ.UM, H. 16.04.1338, 20-08/2-28.

BOA, DH.İ.UM, H. 16.04.1338, 20-08/2-29.

BOA, DH.İ.UM, H. 12.05.1338, 20-8/2-71.

BOA, DH.İ.UM, H. 20.05.1338, 20-8/2-88.

BOA, DH.İ.UM, H. 13.06.1338, 20-9/2-18.

BOA, DH.İ.UM, H. 23.06.1338, 20-9/2-23.

BOA, Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi Evrakı (DH. SFR.), 27 Kânûnuevvel 1335, 656/15.

BOA, DH. SFR., 4 Kanûnusânî 1336, 656/31.

ATASE

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi Kataloğu (İSH-1), 75/91.

ATASE, İSH-2, 52/6.

ATASE, İSH-2, 52/94.

ATASE, İSH-2, 55/46.

ATASE, İSH-2, 58/2.

ATASE, İSH-2, 59/40.

ATASE, İSH-2, 62/65.

ATASE, İSH-3, 97/137.

ATASE, İSH-5, 196/236.

ATASE, İSH-5, 202/68.

ATASE, İSH-5, 202/142.

ATASE, İSH-5, 204/185.

ATASE, İSH-6, 236/110.

ATASE, İSH-6, 256/105.

ATASE, İSH-6, 263/137.

ATASE, İSH-6, 263/142.

ATASE, İSH-7, 319/83.

ATASE, İSH-7, 319/117.

ATASE, İSH-7, 320/188.

ATASE, İSH-7, 322/28.

- ATASE, İSH-7, 323/163.
ATASE, İSH-7, 326/68.
ATASE, İSH-7, 326/65.
ATASE, İSH-7, 326/86.
ATASE, İSH-7, 326/119.
ATASE, İSH-7, 326/126.
ATASE, İSH-7, 326/133.
ATASE, İSH-7, 326/134.
ATASE, İSH-7, 326/137.
ATASE, İSH-7, 326/157.
ATASE, İSH-7, 326/218.
ATASE, İSH-7, 327/69.
ATASE, İSH-7, 327/78.
ATASE, İSH-7, 327/87.
ATASE, İSH-7, 326/92.
ATASE, İSH-7, 326/205.
ATASE, İSH-7, 327/144.
ATASE, İSH-7, 329/150.
ATASE, İSH-7, 338/31.
ATASE, İSH-7, 338/32.
ATASE, İSH-7, 338/34.
ATASE, İSH-7, 338/117.
ATASE, İSH-7, 338/195.
ATASE, İSH-7, 351/85.
ATASE, İSH-7, 351/179.
ATASE, İSH-7, 352/50.
ATASE, İSH-7, 352/82.
ATASE, İSH-7, 368/192.
ATASE, İSH-8, 411/159.
ATASE, İSH-8, 413/3.
ATASE, İSH-8, 420/142.
ATASE, İSH-9, 583/4.
ATASE, İSH-9, 604/105.

ATASE, İSH-10, 627/27.

ATASE, İSH-10, 622/3.

ATASE, İSH-10, 625/167.

ATASE, İSH-10, 643/156.

ATASE; İSH-10, 643/162.

ATASE, İSH-11, 683/82.

ATASE, İSH-11, 683/151.

ATASE, İSH-12, 802/20.

ATASE, İSH-12, 804/85.

ATASE, İSH-12, 804/108.

ATASE, İSH-12, 835/120.

ATASE, İSH-13, 861/91.

ATASE, İSH-13, 861/102.

ATASE, İSH-13, 861/121.

ATASE, İSH-13, 931/62.

Kitap ve Makaleler

ALTAY, Fahrettin (2008) *10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)*, Eylem Yay., Ankara

ATAMER, Hamdi (1968) "Milli Direnme", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S: 7, s. 19-23.

BENHÜR, Çağatay - YÜKSEL, Erol (2016) "Dava Vekili Refik (Koraltan) Bey'in Bozkır İsyanına Bakışı", *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır* (06-08 Mayıs 2016), Bildiri kitabı, Selçuk Üniversitesi, Konya 2016, s. 541-554.

BIYIKLIOĞLU, Tefik (2000). *Atatürk Anadolu'da*, Cumhuriyet Gazetesi Yay, İstanbul

ÇELİK, Kemal (1999) *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

ÇELİK, Kemal (2001) *Mut Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Karar Defteri ve Millî Mücadele'de Mut*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara.

ERDEHA, Kâmil (1975) *Milli Mücadele'de Vilâyetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

KONYALI, İbrahim Hakkı (1967) *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Karaman Tarihi*, Baha Matbaası, İstanbul.

KURT, Mehmet (2007) *Eskiçağda Karaman*, Murat Kitabevi Yay, Ankara.

ÖNDER, Mehmet (1953) *Milli Mücadele'de Konya, Delibaş Hadisesi*, Yeni Kitap Basımevi, Konya.

SAPANCALI H. Hüseyin (1993) *Karaman Ahval-i İctimaiyye, Coğrafiyye ve Tarihiyyesi*, (Yay.)

İbrahim Güler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

SELVİ, Haluk-CIRIK, Bülent (2020) *Millî Mücadele'de TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara.

TUNCEL, Metin, "Karaman", *DİA*, C. 24, s. 444-447.

Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler (1975) C. VII, Genelkurmay Basımevi., Ankara.

Türk İstiklâl Harbi(2009) C. 4, Güney Cephesi, Gnkur. Basımevi, Ankara.

Türk İstiklâl Harbi(1974) C. 6, İstiklâl Harbinde İç Ayaklanmalar, Gnkur. Basımevi, Ankara.

Türk İstiklal Harbi (1999) C. II, Kısım 3, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

TÜRKMEN, Zekeriya (2001) *Mütareke Döneminde Ordunun Yeniden Yapılanması*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.